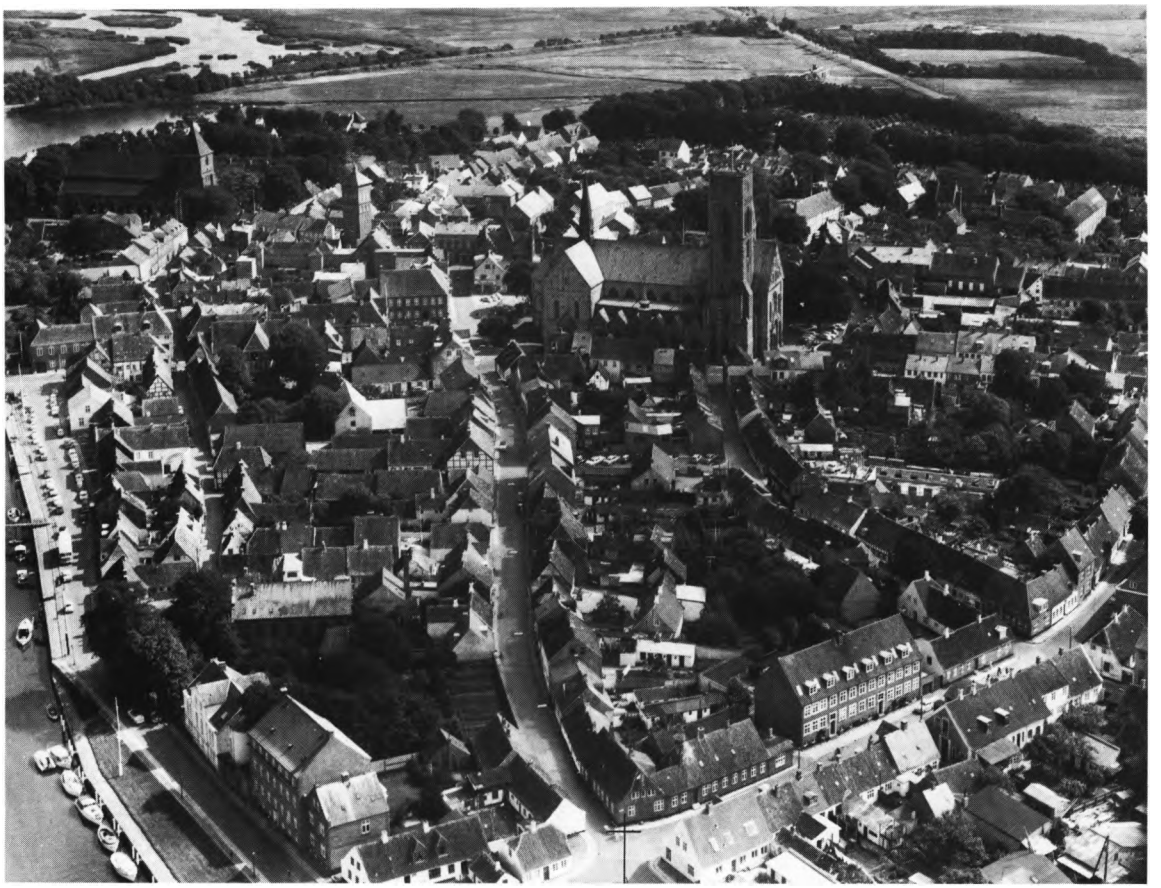

Fig. 1. Ribe. Middelalderbyen set fra nordvest. HS fot. 1959. — *Die mittelalterliche Stadt vom Nordwesten gesehen.*

RIBE DOMKIRKE

VOR FRUE KIRKE • HISTORISK INDLEDNING

NOTER s. 81

Kilderne til den ældste historie vedrørende missionstiden, bispestolen og domkirken i middelalderen er, for en dansk by, meget omfattende. For missionstidens vedkommende er hovedkilderne Rimberts biografi af Ansgar og Adam af Bremens kirkehistorie. For den følgende periode er det Adam af Bremen og Ribe bispekrønike, hvis ældste del ganske vist er nedskrevet o. 1230, men som dog har den fordel at være forfattet på stedet, samt det begyndende diplomstof. For højmiddelalderens vedkommende findes kapitlets arkiv bevaret i betydeligt omfang, mens bispearkivet ikke eksisterer. Dele af det er dog optegnet i den meget vigtige kilde, kaldet »Ribe Oldemoder« (avia ripensis), som er en fortegnelse over Ribekirkens privilegier, skøder, kirkelige vedtægter samt indtægtsangivelser. Mere end to trediedele af håndskriftet, som er anlagt ca. 1290 og rummer indførelser indtil 1518, stammer fra den første tid indtil o. 1320. Hele dette stof rummer dog fortrinsvis administrationshistorie og bekræfter med hensyn til kirkebygningen i virkeligheden kun det, vi ved i forvejen, nemlig at den eksisterer[1].

Kildestoffet til selve bygningens historie er forbavsende sparsomt. Der findes f.eks. ikke egentlige byggeregnskaber bevaret, ikke engang i tilknytning til den del af den kirkelige administration, som direkte var ansvarlig for bygningen. De bevarede kilder vedrørende domkirkens bygningsfond (fabrica) rummer kun oversigter over fondets ejendomme og andre indtægter[2].

I »Ansgars Levned« skriver hans efterfølger på Hamborg-Bremens ærkebispestol, Rimbert (o. 970), følgende: »Ligeledes skænkede han (nl. Erik Barn eller Horik II, 854-o. 870) i en anden by i sit rige, som hed Ribe, en grund, hvorpå en kirke kunne bygges, og gav af sin kongelige magt tilladelse til, at en præst måtte have stadigt ophold dér«[3]. Dette er første gang, Ribe omtales i de skriftlige kilder, til trods for at der nu foreligger arkæologiske fund, som fører byen tilbage til 700'rne[4], og der siges intet om, hvor kirken lå.

Roskildekrøniken, der går til o. 1140, ved, at de senere nedrevne kirker i Ribe og Slesvig genopbyggedes under kong Frode, som døbtes af ærkebisp Unni (918-36)[5]. Disse kirker har vel ligesom deres nærmeste efterfølgere været af træ, næppe »af ris og kviste« som S. Thøgers beskedne gudshus i Vestervig[6].

Næste gang, Ribe og kirkeligt liv i byen omtales, er år 948, hvor biskopperne af Slesvig (Hored) og Århus (Reginbrand) samt Liufdag, Ribes første biskop – ingen af dem har danske navne – var til stede ved et kirkemøde i Ingelsheim ved Rhinen[7]. Adam fortæller, at Jylland i ærkebisp Adeldags 12. regeringsår (948), formentlig på den tyske kejser Otto I.s foranledning, blev opdelt i tre bispedømmer, samt at Adeldag samme år viede de tre til bisper[8].

Ribe bispekrønike, der er nedskrevet lige efter 1230, gengiver sikkert en lokal tradition om Liufdags martyrdød o.950[9]; den lyder således i oversættelse: »Så blev den frisiske præst Leofdan(!) den første bisp i Ribe, hvem den vantro hob forfulgte under hans prædiken og dræbte med spyd, da han satte over en å. Men af de troende blev han begravet på den hellige Jomfrus kirkegård, og over hans grav blev der rejst en opbygning. Senere blev han flyttet inden for kirkens mure i den nordlige del af den over for koret, og i lang tid strålede han ved jærtegn, hædret med de dengang tilbørlige æresbevisninger«[10]. I Siesvig-årbogen, der ender 1268, og som kun findes bevaret i en afskrift af Anders Sørensen Vedel, omtales begivenheden således: »Friseren Liufdag, som Ribes indbyggere forfulgte fra prædiken fra sankt ...s kirke til åen og dræbte ham samme sted ...«[11].

To breve fra den tyske kejser, fra henholdsvis 965 og 988, giver de danske bispers bønder og ejendomme skattefrihed over for kejseren[12]. Dette synes at vise, at kejseren har betragtet de tre bisper som sine (missions)bisper og derfor sig selv som Danmarks overhoved med ret til at kræve eller fritage »sine« bisper for afgifter af de jorder, de måtte opnå i det danske rige. Hvor megen realitet der i øvrigt har været i de tre nævnte bispedømmer, hersker der nogen uenighed om[12]. Men et håndgribeligt bispedømme kan man i alt fald regne med under bispen Odinkar den Yngre, den første bisp med et dansk navn. Ifølge Adam af Bremen blev han døbt af ærkebiskop Adeldag (død 988) og uddannet i Bremen. Adam omtaler ham som en fornem mand af dansk kongeslægt, og så rig på jordegods, at bispegodset skal være grundlagt på hans fædrene arv[13]. Han blev viet til biskop af Adaldags efterfølger, Libentius (død 1013). Som biskop omtales han første gang 1005 ved en synode i Dortmund, og Adam anfører, at han døde påskedag 1043[14]. Hans jordiske rester fandtes sammen med en blyplade, som bærer hans navn, i nichegraven ved nordre korsarms nordvæg (fig. 23).

Ribe synes at have været den danske kirkes tryggeste tilholdssted i første halvdel af 1000-årene. Adam af Bremen fortæller, at bispestolen i Århus blev nedlagt, samt at Slesvigbispen var fordrevet og levede i Hildesheim. År 1000 skrev Eckehard af Slesvig nemlig til ærkebispen i Mainz: »Mit bispedømme er lagt øde, byen forladt, kirken tom, jeg har intet sæde«[15].

Efter Odinkars død blev Bremerkanniken Wal biskop, og rækkefølgen indtil Thure, der startede kirkebyggeriet i sten, er hos Adam:

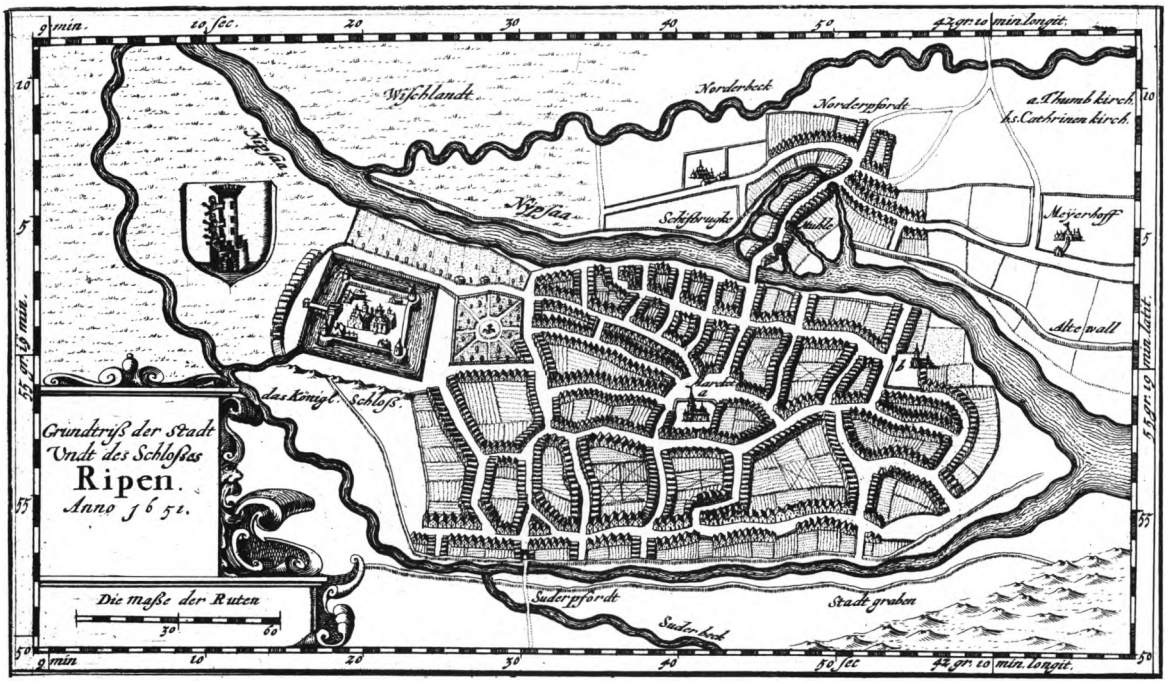
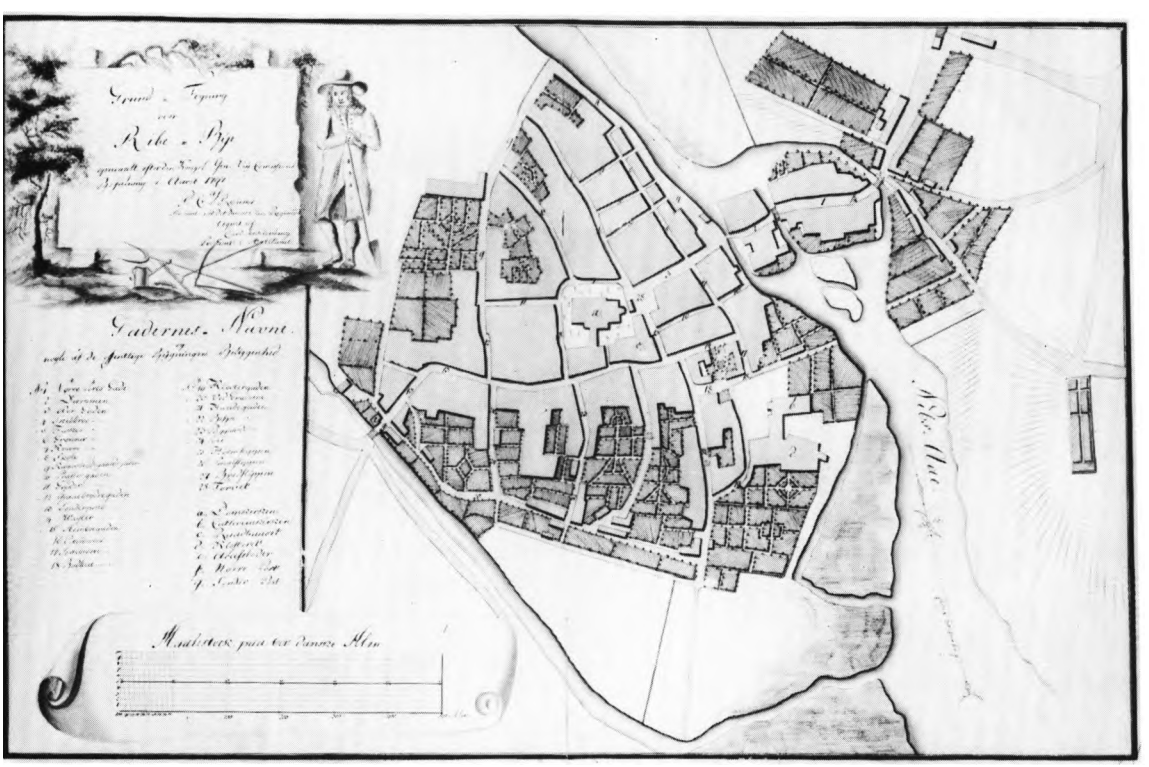

Fig. 2. Ribe 1651. Efter Johannes Mejers kort. — *Ribe 1651. Nach Johannes Mejers Plan.*

Fig. 3. Ribe 1797, opmålt af P. C. Rønner på den kgl. vejkommissions befaling. Original i Overvejdirektoratet. — *Ribe 1797, vermessen von P. C. Rønner auf Befehl der kgl. Straßenkommission.*

Liufdag, Odinkar, Wal og Odo (Oddo). Her har den hjemlige Ribekrønike en noget anderledes rækkefølge: Leofdan(!), Odinkar, Kristiern (Odinkars søn), Wal (søn af Kristiern) samt Jareld[16], der formøblede kirkens gods og »hemmeligt drog bort«[17]. Straks da Wal var død, o. 1060, blev Jylland delt i fire stifter (af Svend Estridsøn), foruden Slesvig var der Ribe, hvor Odo blev bisp, Århus med Kristiern, Viborg med Heribert og Vendsyssel med Magnus[18].

Om Thure beretter bispekrøniken, at han, der faldt i slaget ved Fodevig 1134, som den første begyndte af bygge kirke i Ribe af stentavl (»qui ecclesiam Ripensem primus fundare coepit lapideo tabulatu«)[19].

I nichegraven, hvor Odinkars levninger fandtes, lå også med tilsvarende blyplader[20] (fig. 22) Thures to efterfølgere, Nothulf (død kort efter 1140[9]) og Asser (død 1142). På pladerne er deres navne stavet (N)OTHVLFV(S) og ASCERVS. Assers efterfølger, flamlænderen Elias, (død o. 1162) lader bispekrøniken være begravet i domkirken tæt ved Liufdags grav[21]. Krøniken fortæller, at han på grund af en opstand i Flandern blev eftersøgt på livet af sine brødre, men flygtede til Danmark, hvor han ved stormændenes hjælp blev bisp. Endvidere, at han en tid lå skjult for sine uvenner over kirkens kor og dernæst byggede »til sit værn mange faste steder, hvoraf der endnu findes spor på de biskoppelige gårde«[21]. Fra Elias' tid stammer domkirkens ældste bevarede kongelige privilegiebrev[22], udstedt af Svend Grathe (1146-57). Det bekræfter de privilegier, som kirken har nydt af kongens forgængere. Det må dog anses for tvivlsomt, at disse privilegier, som angivet af bispekrøniken, skulle gå helt tilbage til Odinkars tid.

1145 oprettede Elias et *domkapitel.* I modsætning til de ældre domkapitler ved Roskilde, Lund, Dalby, Viborg, Odense og Vestervig og de yngre fra Slesvig og Århus er oprettelsen af Ribes domkapitel godt oplyst; i et brev[23] udstedt 13. juni på Hennegård skriver han: »I betragtning af, at gudstjenesten udføres med ringe indtægter og ved få personer, er vort hjerte derved blevet opflammet til, at vi dér både har anordnet nogle personer, som fører et kanonisk liv, og efter vor evne tillagt dem nogle indtægter«. Ifølge bispekrøniken havde domkirken da kun tre præster: Broder ved S. Clemens, Sybrand ved S. Peder og Niels fra Anst, og Elias samlede nu »brødrene i den hellige Jomfrus kirke under en fast regel (vel Aachener-regelen) og satte Broder som dekan over dem«.

Allerede mens Elias levede var der strid og uenighed i kapitlet, da det nogle år senere blev reformeret efter den strengere Augustinerregel, som i modsætning til Aachener-regelen bl.a. ikke tillod individuelle besiddelser[24]. Da biskoppen gjorde sin egen søn til ærkedegn, medførte dennes styre, at kannikerne ifølge bispekrøniken gjorde indsigelse mod hans strenghed i så meget, at de afveg fra reglens vej[25]. I det ovennævnte brev[23] tales også om *domskolen:* »Vi har også tillagt dem (kannikerne) den frihed, at de må ordne skolen efter eget ønske og med biskoppens råd, og at et ledigt kanonikat skal bortgives med deres råd og samtykke«.

Elias' efterfølger blev kongens kansler, englænderen Radulf; han blev først indviet af ærkebisp Eskil fire år efter sin udnævnelse, fordi han (ifølge Ribekrøniken) beskyldtes for både mord og frafald. Da han tiltrådte (o. 1162), søgte han at skabe ensartethed for kannikerne, fordi deres »forhold var forskellige«[21]. Han gav dem derfor valget mellem at leve regelbundet eller som verdslige (sekulære) kanniker. De yngre foretrak det verdslige, og der blev derfor valgt en dekan, som fordelte de fælles godsindtægter m.m., hvorved de såkaldte præbender opstod. Senere siger bispekrøniken, at bisp Tue (1214-30) udnævnte Laghe til ærkedegn »under hvem den første deling af kannikernes gods blev foretaget, uden at bispen agtede derpå, og kannikerne begyndte at bygge deres småhuse rundt om kirken«[26].

Da Radulf efter den ovenfor omtalte deling prøvede at gøre sin kapellan til kannik, opstod der stor tumult i kapitlet (»in capitulo«), hvor kannikerne, der protesterede mod dette indgreb i deres privilegier, gennempryglede bispen, så hans tøj blev revet i stykker, og skolemesteren fik sin del af pryglene[27]. Striden blev forelagt både ærkebispen i Lund og paven[28], og kirken

Fig. 4. Ribe, set fra Hovedengen. Fot. 1919. KglBibl. Stenders samling. — *Ribe, von »Hovedengen« gesehen.*

blev erklæret i interdikt fra S. Laurentii dag (10. august) til skærtorsdag det følgende år. Ved det endelige forlig blev kannikernes valgret stadfæstet[29].

Egenrådig har Radulf åbenbart været[30], thi uden pavens billigelse lod han Liufdags ben skrinlægge og opstille »in altare« (d.e. på et alter eller altret)[31]. Da han døde 1171, blev han begravet foran Helligkors altret midt i gulvet (»in medio pauimenti«)[32].

Efter Radulf fulgte Stefan, som døde 1177 og blev begravet mod syd over for koret (»ad australem parietem ex opposito chori«). Også denne milde og jævne bisp havde forsøgt at få kannikerne til at leve regelbundet, men, skriver bispekrøniken, han udrettede intet, fordi kirken og klostret blev hærget af en dobbelt brand (»quia ecclesia cum claustro duplici incendio est uastata«)[33]. Ifølge en tilføjelse til krøniken fandt denne brand sted 1. okt. 1176. Forfatteren af bispekrøniken synes ikke at være i tvivl om årsagen til branden, der foruden en stor del af byen ødelagde domkirken med alle dens skatte og prydelser; han sætter den nemlig i forbindelse med Radulfs forsøg på egenmægtig at gøre Liufdag til helgen og skrinlægge ham på altret, og da Liufdags ben blev fortæret af ilden, blev det bevist, at han ikke var værdig til at blive helgen, og Radulfs fejl blev klart demonstreret[34].

De skriftlige kilder er tavse med hensyn til kirkens genopførelse efter branden; ikke engang bispekrøniken har noget at fortælle. Her får vi kun at vide, at de tre bisper, der beklædte embedet mellem branden og krønikens ophør, skænkede udstyr til kirken. Allerede bisp Omer, som fulgte efter Stefan og døde 1204, havde smykket kirken; han skænkede en kalk af guld, et røgelsekar af sølv, fade og flasker af sølv, en bogsamling og 1 mark guld til forgyldning af højaltret[35]. Efterfølgeren Olav, som døde 1214[36],

skænkede en bog og et krucifiks af hval(ros)tand, og den sidste, biskop Tue, forærede fem par udmærkede korkåber. Han oprettede desuden to nye præbender, og det var i hans tid, kannikeme begyndte at bygge omkring kirken (ovenfor s. 64); det var også i hans embedstid kardinaldiakonen Gregor kom til Danmark (1222), hvor han talte for præsternes cølibat, idet han bestemte, at børn af en præst ikke kunne arve; denne bestemmelse blev dog ikke gennemført, fordi præsternes slægtninge ikke ville gøre deres egne familiemedlemmer arveløse[26]. Endelig er om Tue at meddele, at han blev taget til fange i slaget ved Bornhøved og måtte løskøbes af kapitlet for 700 mark rent sølv. Han døde 1230 og »blev begravet i koret under en lille sten, hvorpå hans navn er indskrevet«[37]. Med disse ord ender Ribe bispekrønike.

Ifølge bispekrønikens fortsættelse, optegnet i 1500'rne, brændte Ribe by 1242 (»combusta est civitas Ripensis«)[38], en oplysning, der også findes hos Hamsfort[39] med tilføjelsen af datoen: 2. april; denne anføres også af Arild Huitfeldt[40], der tilføjer, at også domkirken brændte ved denne lejlighed. Få år efter indledes den strøm af afladsbreve, der var så lette at udstede, med deres fritagelse for idømt bod og gyldne løfter for det hinsidige; de skulle lokke synderne til kirken og dermed penge til nødvendige byggearbejder. Et afladsbrev, udsendt 1249 af biskop Esger til beboerne i Almind syssel, lover således beboerne 40 dages aflad, hvis de ville række kirken en kærlig hånd. »Da Vor Frue kirke i Ribe«, skriver han, »ingenlunde har tilstrækkelige egne midler til sin opførelse (»constructio«), og da I ifølge forgængernes gamle gudfrygtighed er forpligtet til at understøtte nævnte kirke med 1 skæppe havre af hver plov og 1 ost af hvert hus, så beder vi ... jer opfylde dette gamle løfte«[41].

En ny bybrand 1258, forårsaget af lynnedslag, har tilsyneladende ikke berørt kirken[42]. 1259, det år Christoffer I døde i Ribe og, skønt banlyst, blev begravet midt i domkirkens kor, udstedte hans 11 årige søn, Erik (Glipping) »i nærværelse af sin elskede moder, dronning Margrethe (med tilnavnet Sprænghest) et gavebrev til domkirkens »fabrica og brug« på »alle de besiddelser, vi har i landsbyen Hvam« (Rinds hrd. Viborg amt) »som grundlag for en lykkelig ihukommelse af vor hengangne elskede faders sjæl«[43]. Desuden stiftede enkedronningen et kapel ved domkirken og en gudstjeneste, der afholdtes næsten til vor tid[44].

Et nyt afladsbrev blev givet i Ribe 25. august 1266 af den udsendte pavelige legat, Guido[45]. Det fritog, eftersom domkriken truedes af stor og farlig »ruina«, de sande angrende, som rakte en hjælpende hånd til kirkens reparation, for 100 dages pålagt bod. Dog gjaldt fritagelsen ikke efter arbejdets fuldendelse.

Samme år lyste den pavelige legat Erik Glipping i band som følge af kongens strid med ærkebisp Jacob Erlandsen, og hele landet blev lagt under interdikt. Dette overholdtes dog kun i Ribe, hvor domkirken og de øvrige kirker bortset fra dominikanernes blev holdt lukket i mere end otte år[46].Partielle bybrande 1271 og 72 synes ikke at have berørt domkirken[47]. Det sidst nævnte år skænkede magister Niels Rød testamentarisk to sølvlamper og andre klenodier[48].

Den første katastrofe i domkirkens historie efter branden 1176 indtraf 1283, julemorgen efter den første messe, medens en stor mængde mennesker var samlet i kirken; da styrtede det store tårn ned over kirkens skib og knuste de nærmeste hvælv med død og ulykke for menigheden til følge[49]. 1292 udstedte otte bisper ved pavehoffet et afladsbrev, der foruden andre løfter eftergav talrige bodsdage til dem, der rakte en hjælpsom hånd til kirkens bygning, lys, prydelser eller andre fornødenheder, almindelige vendinger, der går igen i næsten alle sådanne breve[50]. »Ribe Oldemoder«, kopibogen over bispesædet og kapitlets privilegier og godser, blev grundlagt i en af de betydeligste bispers, Kristierns, embedstid (1288-1313) og sikkert af ham selv. Han fik sin grav midt i koret »under en blå sten«[38]. 1312 stiftede Esger Jul (senere ærkebisp i Lund) foruden et alter et nyt præbende[51]; det samme gjorde drost Laurids Jonsen 1329[52].

1362 indtraf den store stormflod, kaldet »de grote mandranck«, den der bortrev 30 kirkesogne af de frisiske lande i Sønderjylland; der foreligger ingen beretninger om direkte skader på

Fig. 5. Gaden Overdammen hviler på dæmningen, der siden 1200'rnes sidste halvdel har ledet trafikken fra nord frem til kirkegårdens nordøstre hjørne (s. 113). HS fot. 1960. — *Die Straße Overdammen ruht auf dem Damm, der seit der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts den Verkehr vom Norden her zur nordöstlichen Ecke des Friedhofs leitet.*

domkirken; men i tilføjelsen til bispekrøniken fortælles, at hele byen stod under vand[53]. Atter 1368 fik domkirken et afladsbrev, det første pavelige, hvori der blev eftergivet ikke mindre end eet år og 40 dages bod til dem, der bl.a. rakte kirken en hjælpende hånd[54]. Mens kirkereparationerne trods den store bodseftergivelse – og de bliver med tiden større og større – kun spiller en underordnet rolle i de to sidstnævnte afladsbreve, gælder dette ikke det brev, ærkebispen i Lund, Mogens, udstedte 1386: »Da, som vi har erfaret, domkirken i Ribe har store mangler på sine bygninger og på mange steder truer med let at styrte ned, hvis der ikke hurtigt bliver rådet bod derpå, til hvilke manglers afhjælpning selve kirkens midler ikke er tilstrækkelige ... så påminder og opfordrer vi jer ...«, og senere i brevet taler ærkebiskoppen om en særlig nåde mod samme Ribe kirke på grund af dens mærkelige mangler[55].

Efter branden 1402 udstedtes to afladsbreve, senere efterfulgt af endnu to. Det ældste er udstedt 2. nov. 1402 af ærkebispen i Lund sammen med ni danske bisper til opbygning (»ad exstruendam«) af S. Marie kirke i Ribe, som nylig er afbrændt (40 dages eftergivelse)[56]. To år senere, 25. feb. 1404 meddelte bisp Jens af Odense, at pave Innocens VII i sit pontifikats første år eller Kristi år 1404 har udstedt et indulgensbrev for domkirken, som nylig er ødelagt af ildebrand (7 års og ligeså mange 40 dages eftergivelse). Brevet blev først bekendtgjort for menigheden i Ribe 30. april 1406 af bisp Eskil[57].

Også Erik af Pommern skal ifølge en beretning af Anders Sørensen Vedel, som Terpager har set i Vedels nu tabte Chronologica Daniæ, have givet sit bidrag. Terpager udkaster den tanke, at indskriften 1411 på den forsvundne kapitelhusdør hentyder til denne gave[58].

At man heller ikke dengang forhastede sig i Ribe, når det gjaldt domkirkens bygning, fremgår af to sene afladsbreve i anledning af branden 1402. Det ene er udstedt i Vordingborg 15. juli 1434 af ærkebiskopperne i Lund og Nidaros tilligemed 14 biskopper, med samme tilsagn som i brevet af 1402 (men endnu større aflad)[59].

Dette brev taler ikke om kirkens dårlige forfatning, men det gør pave Eugenius', udstedt 4. maj 1437 i Bologna: Domkirken har stadig ar fra ulykken, da den for længe siden blev næsten totalt ødelagt af ild, og endnu er den af mange grunde ikke repareret i »struktur« og bygning (»nondum in suis structura et edificiis reparata«); masser af aflad, men kun for to år[60].

Der findes ikke i samtidige kilder oplysninger om brandens omfang. Arild Huitfeldt siger, at kirken 27. dec. afbrændte med undtagelse af tårnene; dette refererer Terpager[61], der henlægger branden til 7. nov. Begge disse datoer er urigtige, eftersom det ældste afladsbrev er fra 2. nov. 1402[56]. Andetsteds fortæller Terpager uden kildeangivelse, at en stor del af byen samt den østlige del af domkirken ud mod torvet brændte[62]. I adskillige ripensiske almanakoptegnelser fra 15-1600'rne omtales branden stort set på samme måde, hvad der tyder på et fælles lokalt forlæg, som også har været Terpagers kilde[63].

1452 oprettedes domkirkens succentorat[64].

15. febr. 1454 stiftede kantoren Jep Iversen Lange (sml. Birgittas kapel) til sin og sine forældres sjæles frelse en ugentlig procession i domkirken med det hellige kors (sml. S. Lamberts alter). Den skulle udgå fra koret, gå gennem *omgangen* (»ambitus«), gøre holdt midt i kirken på tilbagevejen, standse foran S. Lamberts alter og derefter vende tilbage til koret. Om omgangens opførelse findes ingen skriftlige kilder, men dens senmiddelalderlige plads og udstrækning kendes (sml. fig. 17). Den benyttedes tit til retsmøder og omtales i denne forbindelse første gang 1428 og senere ofte[65]. Første gang kirkens omgang (»circuitu ecclesiæ«) nævnes er i Oldemoder vedrørende byggefondets indtægter 1317-19[66]. 1471 stiftede dekanen Thomas Lange en ny procession[67].

1466 og igen 1506 (1513)[68] er der afladsbreve med de almindelige opfordringer til en hjælpende hånd og løfter. 1474 stiftede en borger, Radke Bolcken, en ildpande inden for den nordre kirkedør til præsters og fattige peblinges og menige fattige folks behov og nytte; den skulle om vinteren opvarmes med kul[69]. – Af et pavebrev

Fig. 6. Domkirken, set fra sydøst. I forgrunden det middelalderlige stenhus på hjørnet af Stenbogade og Sønderportsgade (s. 136). Bodil Hauschildt fot. o. 1904. KglBibl. — *Der Dom vom Südosten gesehen. Im Vordergrund das mittelalterliche Steinhaus an der Ecke Stenbogade-Sønderportsgade.*

fra 1486 vedrørende aflad til Sortebrødrenes kirke fremgår det, at domkirkens indvielsesdag er Trinitatis søndag, men intet om året for indvielsen[69a] .

Som det vil være fremgået af ovenstående, rummer de skriftlige kilder bogstavelig talt ingen oplysninger om tidspunkterne for opførelsen af de enkelte bygningsafsnit, herunder de våbenhuse og andre tilbygninger, som må være blevet til på foranledning af kirken selv. Både på

dette område og vedrørende inventaret må oplysninger om middelalderlige forhold stort set alene hentes ud fra monumentet selv og fra de vidnesbyrd, som rummes i senere tiders skriftlige kilder. Sagen stiller sig helt anderledes, når det gælder den lange række af private stiftelser i form af altre og kapeller, som i middelalderens løb fylkedes i og omkring den egentlige kirkebygning. Disse kilder behandles i et efterfølgende afsnit, hvor altre og kapeller omtales i alfabetisk orden.

TIDEN EFTER REFORMATIONEN

I Ribe som så mange andre steder satte reformationen en stopper for den rige byggevirksomhed, kirken stod for. Den økonomiske basis ændredes totalt og dermed også mulighederne for vedligeholdelse af det omfattende kompleks. Allerede i 1520'rne synes kapitlet ifølge Kinch (I,493f.) at have haft vanskeligheder med at inddrive jordskyld af kirkens ejendomme. Forfaldet meldte sig inden midten af 1500'rne, og i de følgende halvfjerde hundrede år gik det stadig tilbage. Ganske vist søgte man iblandt at hjælpe på elendigheden med en række istandsættelser, men de var altid præget af mangel på penge. Gang på gang amputerede man et led, snart her, snart der. Nedrivning af kapeller og andre tilbygninger blev et middel til at skaffe materialer, og samtidig befriede man sig for en del af vedligeholdelsen. Selv om kirken efter en sådan »restauration« ofte betegnes som værende ved god magt eller i god stand, er det dog tydeligt, at man af fattigdom aldrig nåede ondets rod. Først med den vågnende interesse for landets historiske bygninger skabtes forudsætningerne for den store redningsaktion, som gennemførtes inden for perioden 1883-1904.

Ældst i den kæde af sørgelige efterretninger, som er karakteristiske for kirken i tiden efter reformationen, er en oplysning, der er noteret på bindet til Ribe bys ældste skattebog[70]. Her står: »1549 tirsdag nat der klokken var ved 12 efter S. Dionysius dag (9. okt.), da var der her for byen en ganske stor storm og stor vandflod ... og på samme nat blæste overdelen af gavlen over kathoveddøren ned og faldt igennem hvælvingen næst op til uden for fornævnte kathoveddør (dvs. den sydligste hvælving i processionsomgangens østfløj)«. Betegnelsen »Katte hode daar« er her for første gang knyttet til døren i søndre korsarms gavl (fig. 13).

Langt de fleste eftermiddelalderlige beretninger om bygningens tilstand findes i kirkeregnskaber og synsforretninger. Endnu før disse kilder begynder at flyde – og det synes at have været meget svært at få regnskabsaflæggelsen i faste rammer – findes dog enkelte oplysninger, som røber, hvor slet det allerede i 1500'rnes anden halvdel stod til med kirken. Den tidligst dokumenterede reparation gælder tårnene. Der refereres til den i en latinsk tale, som den ripensiske student, senere Ribebisp Hans Laugesen, holdt i København o. 1552, og hvori han forherliger det hjemlige bygningsværk[71]. Terpager (1736, s. 252) bekræfter oplysningen og angiver tidspunktet til 1551 ud fra et vers, der endnu på hans tid fandtes et sted i kirken. Et halvt århundrede senere, 1602[72], siges, at Mariatårnet stod på fald, og med det store tårn stod det ilde til længe før. Et kongebrev af 3. juni 1578[73], stilet til de to kanniker, kirkeværgerne Jens Kansler og Thomas Knudsen, har følgende indhold: Da (det store) tårn forfalder så meget, at man i fremtiden kan befrygte stor bekostning, hvis det ikke gøres istand nu, skal de med det allerførste lade det istandsætte og derefter holde det ved god magt og efter klart regnskab anvende kirkens penge udelukkende til dens bedste. Dette brev var muligvis foranlediget af den klage over kannikernes ringe omsorg for bygningen og specielt det store tårn, som byen »allerede i Frederik II.s tid« havde fremført, og hvortil borgmestre og råd refererede, da kapitlet uden byens vidende havde forhøjet begravelsestaksteme 1592[74]. Værgerne fulgte omgående brevet op med over for kongen at beskrive tårnets bygfældighed og den til istandsættelsen nødvendige tømmermængde. Efter ordre blev træet fældet i domkirkens gamle skove i Koldinghus len sommeren 1579[75]. Både dette og andre materialer blev tilsyneladende samlet på pladsen, men arbejdet kom ikke i gang.

Fig. 7. Indre, set mod øst. Victor Hermansen fot. 1946. — *Interieur gegen Osten gesehen.*

Borgmestre og råd havde intet at skikke med domkirkens administration, der ligesom i middelalderen var underlagt kapitlet. Men i forhold vedrørende det store tårn, hvor byens stormklokke (og arkiv) fandtes, må rådets stadige indblanding skyldes særlige rettigheder. I Ribe tingbog står under 10. nov. 1592, at borgmester, fire rådmænd og 24 navngivne borgere har taget syn over tårnet, og sidenhen bevidnede stadsbudene, at de havde givet »kirkeværgerne ved domkirken, Laur. Ægidius og Ped. Hegelund, varsel for forskrevne klage«[76]. Sidstnævnte værge, nu præst og provst, indførte 1594 i kirkens regnskabsbog »den 13. martii nedfaldt det Store Torn ved Dom-Kirchen i Ribe, af den Nordvest Hiørne saa at mesten den Nør side og Vestside Vare nedfalden«[72]. I sin kalender skrev Hegelund (s. 253) under samme dato, at faldet dels skyldtes ælde, dels jordrystelse. Det var en hændelse, der gav genlyd i byen[77], og den satte fart i tingene. Allerede 3. april året efter har Hegelund, nu biskop, i sin kalender (s. 266) indføjet: »M. Bernt Peterssøn Byggemester kom paa taarnarbejd«. Et par år arbejdedes der tilsyneladende energisk, men derefter lå byggeriet stille indtil 1607, da der ligeledes ifølge Hegelund (s. 473) 26. febr. sluttedes kontrakt med bygmester Hans Bergman. 1610 lykkedes det at fuldføre arbejdet, og da havde tårnet fået sin nuværende øverste etage og det flade tag med stenbalustrade. Når arbejdet lå stille i ti år, skyldtes det ikke blot den dårlige økonomi, som skinner igennem nogle senere omtalte breve, men også stridigheder med byen om tårnets endelige form. Et spirprojekt, udarbejdet i Hamburg 1597[72], må være et indlæg i denne strid, hvori kongen var inddraget. 1599 udtalte han således sin utilfredshed med, at tårnet endnu ikke havde nået sin oprindelige højde[78].

Inden man nåede til vejs ende med tårnet, var der sket store ændringer i kirkens indre; men det er tydeligt, at den katolske indretning i hovedsagen var intakt frem til 1560, selv om den lutherske gudstjeneste forlængst havde holdt sit indtog[79]. Det skete i langhuset, der altid havde fungeret som sognekirke, mens kannikekoret stod aflukket mod vest, nord og syd, som det havde gjort middelalderen igennem. Bag dets skærmende mure stod den sidste katolske biskop, Ivar Muncks, korindretning, højalter og hvad, der ellers hørte katolicismen til, ubrugt hen. Et brev fra Frederik II til lensmanden Niels Lange 25. okt. 1560[80] satte gang i oprydningen. Det hedder her: »Viider, at wi forfare, at udi Domkircken der udi vor Kiøbsted Ribe, skal det vere meget wordentlig flied, med stoele, Altere oc anden Diel, da paa det at alting der saa meget des skickeligere maatte ordineris, bede wi Eder oc begere, at I met Capitlet, desligeste met Borgemestere oc Raadmend der sammesteds, taler oc raadslaar derom, oc siden bestiller, at den store Mur oc Skilrum, som staar i mellem Choret oc Nederkircken, maatter nedertagis, oc it Splinder aff træ igien opsettis. Sammeledis det Altere som stander mit paa gulffuet, neden i Kircken, for Choret, maatte ocsaa affbrydis, oc at Tienesten her effter holdis i Choret for høye Altere. Desligeste de Stole, som ere sette mit op af gulffvit, neder i Kircken, maatte oc borttagis, oc andre Stole, paa begge siderne maatte ordentlige oc skickelige igen, af ny gøris oc opsettis, saa at Rummit mit vdi Kircken, kunde vere Frit, at Folchit wbehindret, der kunde haffue deris gang op oc neder, oc at Funten oc flyttis aff det sted, den nu staar paa, oc neder i Kircken aff veyen, paa it bequem sted, oc at i mit for^nte^ Capitel oc Borgemestere oc Raadmend, alting der i kircken ville forordinere, oc hos dennem bestille, at det maatte bliffue fliet oc giort, saasom det best kunde skicke sig. Dermed skeer vor vilie.«

Efterhånden som piller og vægge befriedes for de overflødige altre og deres store helgenbilleder – de sidste holdt stand ind i 1700'rne –, rykkede de store gravminder ind i kor og skib. Præsteskabet valgte i første række koret, mens byens andre borgere koncentrerede sig om midtskibets vægge, hvor en prædikestol fra 1547 optog den midterste pille i nord. Trods tårnets ufærdige tilstand og kirkens almindelige forfald smykkedes kirkens indre allerede 1596 med både ny prædikestol og altertavle.

To missiver fra 1596 og 1606[81] giver et godt billede af problemerne. I dem begge pålægges

Fig. 8 a-b. Byvåbnet på den skjoldformede messinggenstand fra Ribes gamle normalvægt viser domkirkens vestfront, før det store tårn mistede sine fire gavle ved nedstyrtningsulykken 1594. Ribe Rådhussamling. LL fot. 1977. — *Das Stadtwappen auf dem schildförmigen Messinggegenstand von der alten Normalwaage der Stadt Ribe zeigt die Westseite des Doms, bevor der große Turm beim Einsturzunglück im Jahre 1594 seiner vier Giebel verlor.*

det lensmanden at drage omsorg for, at de penge, der skulle indsamles, blev anvendt til bygningens behov. Alligevel gik der som nævnt en god del til inventaret. Det første brev pålagde enhver landsbykirke i Ribe stift at yde een ortsdaler af hver ørt korns indkomst. Det andet bestemte, at kirkerne i »Løfve«(Lø) hrd., Ribe stift, tilsammen skulle udrede 1000 daler til domkirken, som var kommet i gæld og besværing ved den bekostning, som i de forgangne åringer var anvendt til tårnet og »anden kirkens bygning«. Det, man hentyder til her, må være første etape af tårnets genopbygning, herunder omstøbning af de knuste klokker, og den udskiftning af kirkens gamle kobbertag med bly, der tog sin begyndelse omkring århundredskiftet og varede godt en snes år[72]. En væsentlig belastning i disse år var også vedligeholdelsen af de mange gamle, forfaldne residenser og latinskolen. Pengeknapheden afspejles i de mange lån, kirken måtte optage hos private; blandt disse kan nævnes Bertel Struck 1595-96, Dorthe Søffrensdatter 1600, Bagge Pedersen 1611 og et i Haderslev 1613. Hvert lån var på 1000 daler, og renterne hvilede i mange år tungt på budgettet[72].

Hvad regnskaberne kan berette om bygningens vedligeholdelse i 1600'rnes første halvdel er kun lapperier. Af forbedringer i det indre kan nævnes prædikestolens staffering 1613 ved Philippus Maler[82] og et nyt orgel[72] i stormflodsåret 1634. Et syn på bygningen, optaget 16. marts 1650[83], tegner ikke noget lyst billede. Murmestrene Sindesen og Jens Tamsen samt bly tækker, smed og glarmester foruden otte navngivne mænd vidnede, at hele kirkegårdsmuren var løs, nedfalden og bevokset med »Tychgres« ligesom »vægtergangen« på det store tårns østside. Murværket var medtaget i alle gavle og piller samt på højkirken såvel som på alle til-

bygninger. Det samme gjaldt vinduer og tage, hvoraf nogle var »ond, forfalden og nedsunken«. Den detaljerede gennemgang følges op med et skøn over store mængder af nødvendigt materiale. Situationen var åbenbart så alarmerende, at man for en gangs skyld kom hurtigt i gang med omfattende vinduesfornyelser og murforbedringer 1651-55[72]. Men tiden var ugunstig. Med svenskekrigenes opblusning fulgte i 1650'rnes anden halvdel besættelse og brandskatning, der lagde byen øde. Og pesten fulgte i krigens kølvand. En samtidig beretning lyder: »Anno 1659, fra 9. juni til 28. okt., døde her i Ribe over 900 mennesker, desforuden nogle 1000 bønder, som var flyttet til byen for fjenden«[84]. For kirken havde mange af dødsfaldene den umiddelbare følge, at der til stadighed indrettedes store, nye gravkamre under gulvet til alvorlig fare for stabiliteten. En anden følge var det stedse voksende besvær med at inddrive afgifterne fra kirkens forarmede fæstere. Fra peståret er bevaret en henstilling fra domkapitlet til kirkeværgerne om ufortøvet at lade kirken istandsætte, eftersom den var »flux biugfeldig« på render, tag og vinduer. 1663 var man ikke kommet videre, og derfor bestemte kapitlet sig blandt andet til atter at påminde »vor kollega Christian Vind venligen om restancen, og hvis han ikke gjorde domkirken tilbørlig satification inden Philippi og Jakobi dag, som var 1. maj«, ville der blive udtaget stævning inden pinse[85].

Selv om dette og andre rykkerbreve gav penge til huse, og selv om man havde nået en del forbedringer efter synet 1650, er det tydeligt, at bygningens tilstand som helhed ikke var bedret kendeligt frem til 1667[86], hvor en ny synsforretning blev afholdt: Meget bly var da afblæst, mursten raslede ned fra Mariatårnet, det store tårn og dets piller; hanebånd og spær i nordre korsarm var rådne i nordøst (hvor der engang stod et klokketårn), Mariaklokken fattedes en aksel, og Tredieklokken var revnet helt igennem. Døre og vinduer var brøstfældige; i omgangen, hvor et hvælv blev knust 1549 (sml. s. 70), manglede der stadig et loft, og »inden i kirken de trej westerste Store Huellinger, Som er gandsche Reffnet behöffues hielp i tide, at det iche Slet neder falder«. Også kirkens stole trængte til at blive fornyet overalt bortset fra et par, som nylig var lavet. Mange af disse mangler gik igen fra syn til syn, f.eks. 1682, da en samlet istandsættelse blev anslået til 1739 sl.dl. foruden klokkernes omstøbning og vognleje[87].

På denne baggrund er det påfaldende, at magistraten 1697 udtalte: »såvidt udvortes kan ses, da var kirken vel ved magt«[88]. Forklaringen er vel den, at byen ingen indflydelse havde på forholdene, undtagen når det gjaldt »byens tårn«. Omstændighederne viser, at det stod alt andet end godt til med bygningens ydre. »I den store storm«, der begyndte 29. jan. 1701[72], faldt et stort murstykke fra søndre korsarms vestside ned. Det slog hul i sideskibstaget og hvælvingen over Skeels kapel og knuste tillige den tilstødende hvælving. 1711[83] var processionsomgangens tilstand så elendig, at håndværkerne skrev: »angående reparationen kan vi ikke så let vide den bedste måde, hvorledes den kan hjælpes af årsag, det underste fundament frafalder«; nogle hvælv og buer var nedfaldne og andre måtte fornyes. 1712[72] faldt en del af kirkens vestre gavl, så hullerne til tagrummet måtte lukkes med brædder; året efter nedbrød murmester Niels Villumsen den mur, som stod på fald, »nemlig den vestre gavl og den søndre side hen imod Mariatårnet«. Brøstfældighed på kirke, tårn og klokkerbolig fremkaldte nye syn 1713[86] og 1719[83]; efter det sidste måtte kirken udrede penge til husleje for klokkeren, der ikke mere turde bo ved det store tårn af angst for nedstyrtning. 1719 udtryktes bekymring for Mariatårnets »meget store bug«, og det var ikke uden grund. Fire måneder efter styrtede sydsiden ned over det gamle S. Nikolaj kapel. Et stykke af nordre korsarms vestside faldt 1722 og 1730 noget af store tårn[83]. Efter hver af de ulykkelige hændelser kom håndværkerne i aktivitet, men lønninger og materialeforbrug tyder på, at kun de værste spor blev slettet. Inden forfaldet endnu for alvor slog igennem i kirkens indre, blev der ofret en del på inventaret. Det skete i forbindelse med de reparationer, som fulgte på ødelæggelserne i Skeels kapel og søndre sideskib 1701[72]. Inventaret blev saneret; nogle tilfældigt

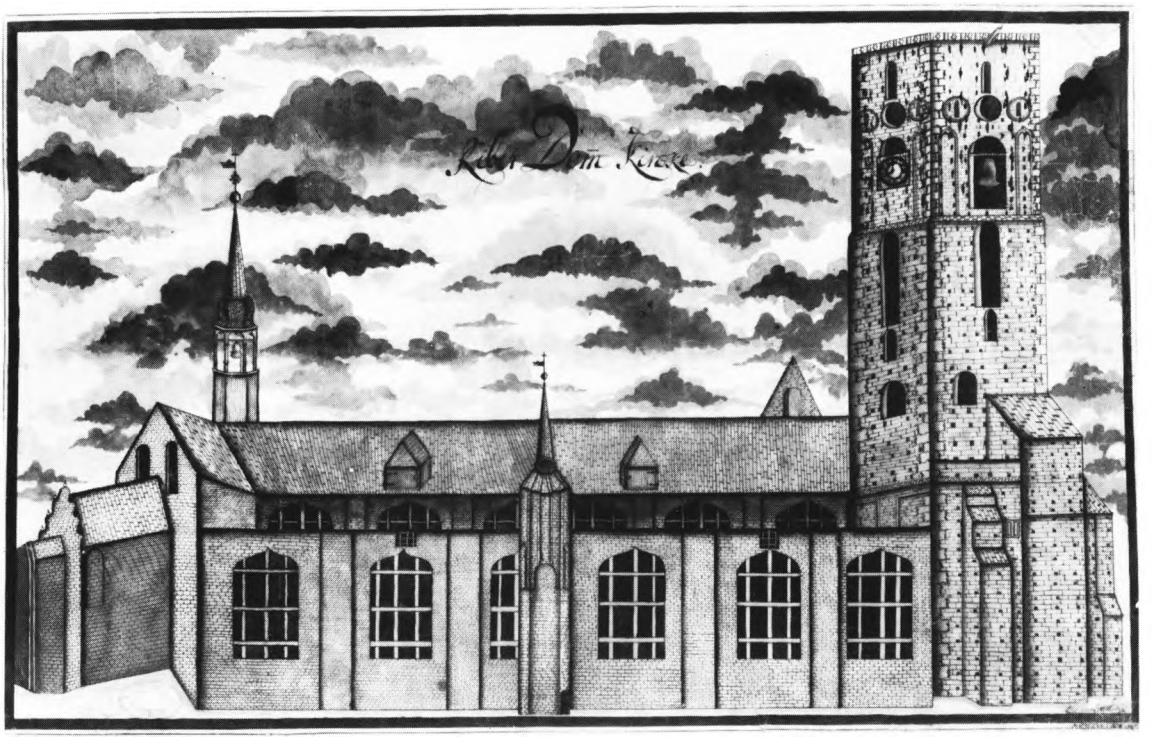

Fig. 9. Domkirkens nordside. Frontperspektiv fra årene mellem 1743 og 1791. Signeret C. F. J(esa?)lie. Efter tuscheret tegning i KglBibl. L. E. Windings samling. — *Die Nordseite des Doms. Frontperspektive aus den Jahren zwischen 1743 und 1791.*

opstillede herskabsstole blev udrenset til fordel for fem store lukkede pulpiturstole i midtskibets søndre arkader. Det var i øvrigt først ved denne lejlighed de sidste katolske alterbilleder forsvandt fra rummet. Efter den tid måtte man ustandselig fjerne støv og »anden skidenhed«, der trængte ind ved de mange nedstyrtninger udvendig. Også de utætte tage krævede deres pris; hvælvene var efterhånden gennemtrængt af vand, og i 1720'rne måtte man med korte mellemrum skrabe dem for kalk og løse sten, »hvoraf noget tid efter anden faldt ned i stolene på folket under prædiken og gjorde alarm«[89].

Ansvaret for kirkens vedligeholdelse lå alene hos domkapitlet og de af medlemmerne, som på skift havde værgemålet. Alle havde de deres del af skylden for, at ulykkerne tog et så voldsomt opsving i 1700'rnes første trediedel. Nedstyrtningerne var en naturlig følge af den misrøgt, kirken havde været genstand for siden reformationen. Selv om kirkens to sidste gejstlige værger – der fungerede i kraft af deres medlemskab af kapitlet, hvis funktion ophørte med dem – skulle have haft en bedre vilje end de fleste forgængere, må de have stået hjælpeløse over for opgaven. Alligevel har man i samtiden (og sidenhen[90]) alene villet lægge skylden på disse to: provsten Søren Serup og lektor i teologi, byens og domkirkens historiker, Peder Terpager. Den første døde 1736, og samme år frasagde Terpager sig værgeriet.

To år forinden, 21. aug. 1734[91], havde stiftamtmand C. C. Gabel – bag bispens ryg — i et brev til kongen rejst anklage mod værgerne for uduelighed til at forestå kirkens administration. Dette brev resulterede dels i en pinlig retssag mod dem, dels i en nyordning, hvorefter administrationen fra 1736 udøvedes af to borgerlige værger under stiftsøvrigheden. Sagen behandledes først af en kommisionsdomstol, der dømte de to gamle værger, som havde fungeret i et halvt århundrede, for store besvigelser; men en påfølgende højesteretsdom gav dem fuldstændig æresoprejsning. Dommen, der blev afsagt 20.

juni 1739, da også Terpager var død, sluttede med følgende: »De fornærmelige expressioner og beskyldninger, hvormed afgangne Søren Serup og arvinger og doktor Terpager ... er blevet angrebne, bør som utalte og uskrevne ikke komme dem til mindste vanære i deres grave...«. Inddraget i sagen var domkapitlets pragtpokal fra 1596; den fandtes i boet efter Serup, der som den i anciennitet ældste kannik havde opbevaret den. Højesteret underkendte både arvingernes og domkirkens krav på pokalen og tildømte kongen den[91].

På grundlag af de indberetninger fra bisp og kirkeværger, der 1734 tilgik kongen efter Gabels klage, resolveredes 12. nov. samme år, at hofbygmester Thura i vinterens løb skulle tage syn på domkirkens brøstfældighed og levere overslag på bekostninger ved en istandsættelse, hvorefter stiftsøvrigheden skulle komme med forslag om, hvordan de nødvendige penge kunne skaffes[91]. 17. sept. 1735[92] fremsendte Thura sit overslag ledsaget af en detaljeret beskrivelse, der er en værdifuld kilde til belysning af bygningshistorien. Projektet forekom stiftsøvrigheden for radikalt og for dyrt. Thuras idé om at erstatte det store tårns øvre trediedel med et spir vakte stor forargelse. Det fremgår af stiftamtmand Gabels og biskop Anchersens erklæring af 18. dec. 1736[91]. I stedet henstillede de, at kirken blev repareret for et mindre beløb af hospitalsforstander Kay Stahlknecht i Vejle, med hvem allerede Terpager havde samarbejdet 1733-34. Således blev det, men man skulle dog forhandle med hofbygmester N. Eigtved om tilsyn med akkordens overholdelse. Endvidere ønskede kongen besked om, hvordan kirken nu så ud, og hvorledes den ville blive efter reparationen. 8. febr. 1737 fremsendte Stahlknecht grundplan (fig. 17) og to facadetegninger samt beskrivelse. En væsentlig grund til, at Stahlknecht sammen med murmestrene N. H. Rieman, Skive, og J. G. Höderich, Viborg, fik kontrakten[93] frem for Thura, var et bevidst underbud på arbejdet. Resultatet blev da også, at kirken ialt kom af med godt 20.000 rdl. – hvilket stort set svarede til Thuras overslag, men værre var det, at Stahlknecht i modsætning til, hvad der havde været Thuras intentioner, nedrev S. Barbaras kapel og processionsomgangens øst- og sydfløj.

Arbejdet, der gennemførtes i årene 1738-43, financieredes bl.a. ved kollekter i Danmark og Norge, eengangsafgifter på præsterne i Ribe stift og ligning på samtlige indbyggere i Ribe. Hertil kommer nogle kongelige gaver, blandt hvilke var indtægten af to Danefæfund, som var gjort i byen 1734. Ansvaret for regnskabet over de indsamlede beløb havde stiftamtmandens fuldmægtig, byfoged Westi Lund, der havde været anklager i sagen mod Serup og Terpager. Modsat disse blev han senere dømt for uorden i regnskabsaflæggelsen både ved kommisionsdomstol og højesteret[85]; det gik ud over enken, som efter dommen 1749 måtte betale kirken 1049 rdl.[83].

Inden kirken i 1790'erne påny måtte underkastes en gennemgribende reparation, gennemførtes i det indre en ændring, der på mærkværdig vis næsten genskabte det middelalderlige skel mellem kor og skib. Det skete 1770, da kirkens store orgel anbragtes på et pulpitur, der opbyggedes tværs over midtskibets østende. Ordningen opretholdtes til 1843, da orglet flyttedes til kirkens vestende.

Optakten til den nævnte restaurering i slutningen af 1700'rne svarer næsten til den foregående. Ligesom Thuras forslag forkastedes således også det projekt, som Horsensbygmesteren Anders Kruuse indleverede 8. april 1789[94]. Men det var ikke blot optakten, som var fælles. Ved licitationen 22. juli 1790 fik tre andre mestre arbejdet ved at underbyde Kruuse[93]. Det var Peter Schandorph fra Skanderborg samt Joh. Fr. Colwitz og Niels Schandorph fra Århus[95]. På forslag af C. F. Harsdorff ansattes bygmester Langen som bygningskonduktør[96]. Ved denne lejlighed forsvandt atter en række tilbygninger: S. Nikolaj kapel i sydvest, våbenhuset og kapitelhuset ved nordre korsarm samt Mariatårnet. Istandsættelsen led påny under pengemangel, og resultatet blev hårdt kritiseret. Det fremgår af et brev, som stiftamtmand J. C. F. Hellfried allerede 1791 tilstillede Danske Kancelli, »at heele Provindsen og Riibe Publicum i Særdeleshed have criticeret meget fra begyndelsen af dette forehavende«[97].

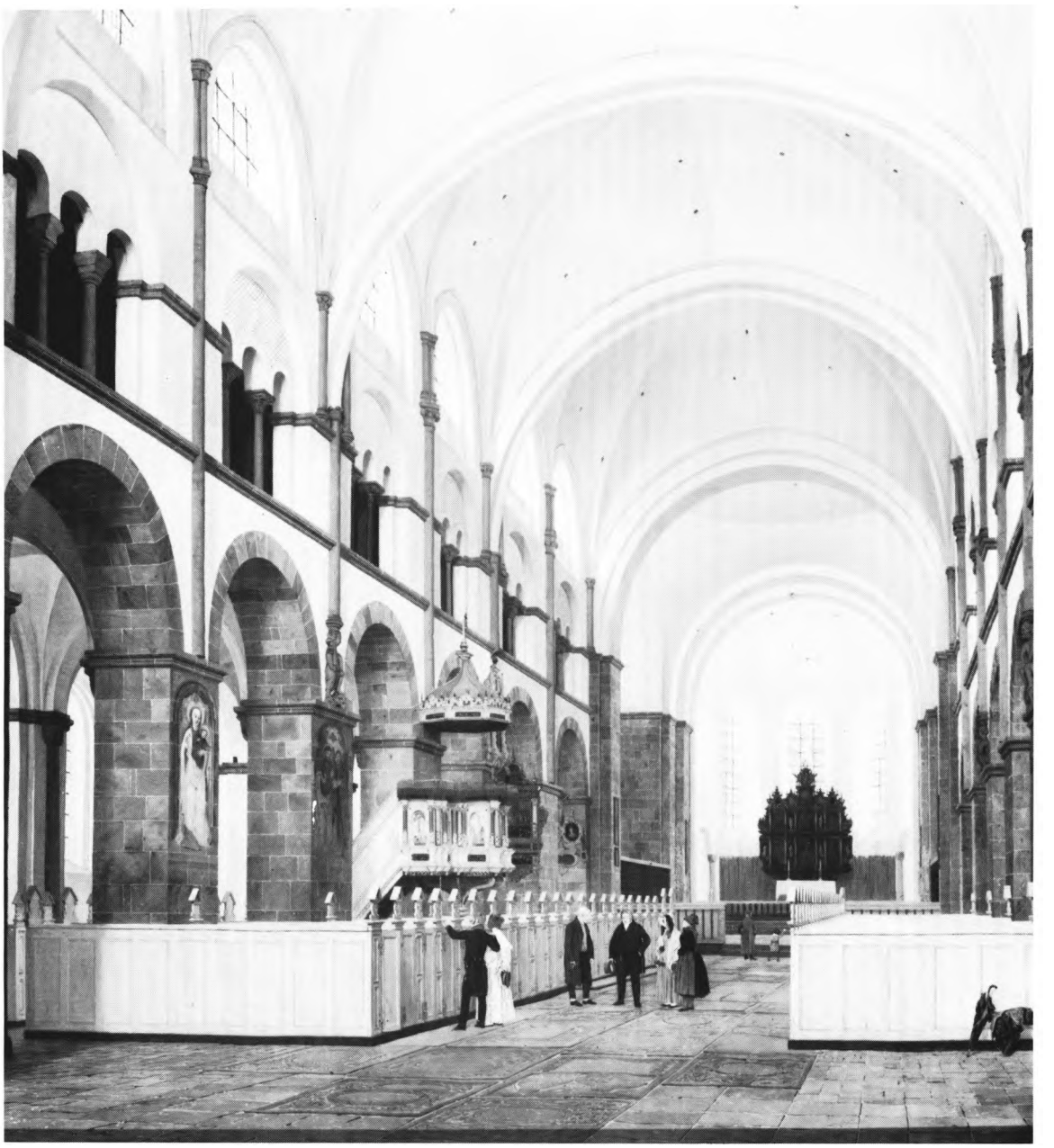

Fig. 10. Interiør malet af Jørgen Roed 1836. Kunstneren har vist rummet uden det store orgelpulpitur, der 1770-1843 stod tværs over midtskibets østende, og uden væggenes talrige store epitafier. NE fot. 1979. Hirschsprungs samling. — *Interieur, 1836 von Jørgen Roed gemalt. Der Künstler hat den Raum ohne die große Orgelempore dargestellt, die 1770-1843 quer über das östliche Ende des Mittelschiffes emporragte, und ohne die zahlreichen großen Epitaphien der Wände.*

1793 kom fire ribeborgere med klager over murbehandling, tag og mange andre ting, som bygningskonduktør Langen og entreprenørerne måtte forsvare sig imod. Et af punkterne gjaldt fjernelsen af kobberplader fra Anders Bundesens ligsten og den Maria med barnet, som var dørgreb på kirkens vestre hovedindgang; begge dele brugtes som betaling på en kobbersmederegning[98].

I forbindelse med behandlingen af Kruuses

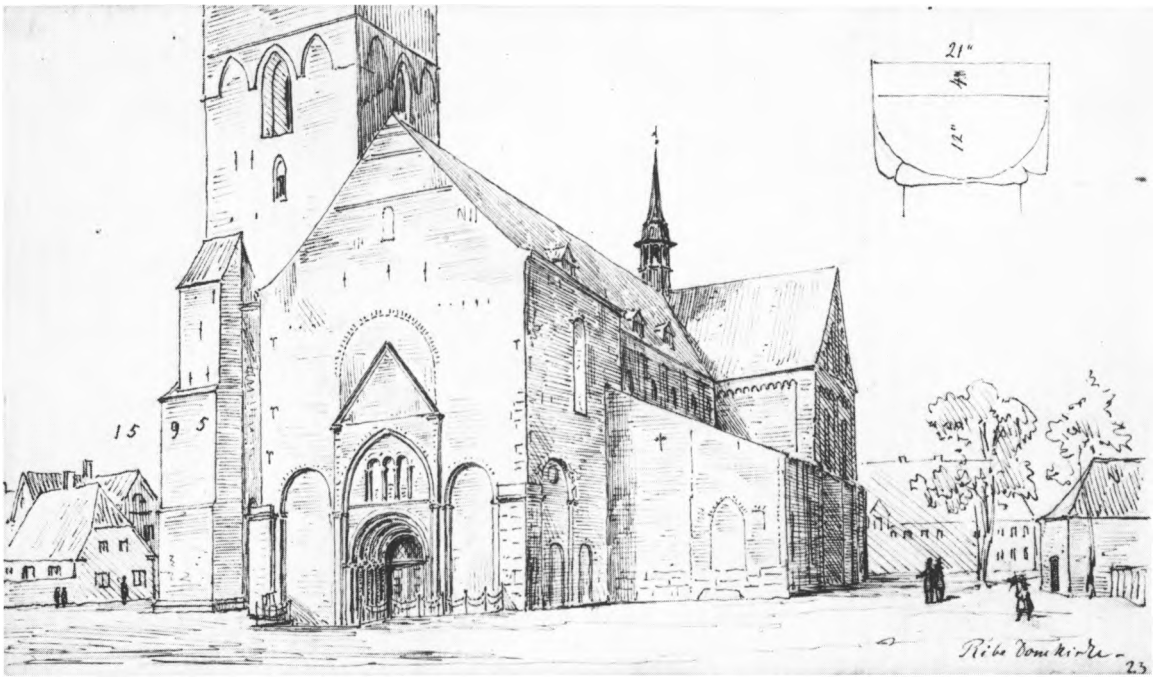

Fig. 11. Skitsebogsblad af V. Dahlerup 1863. Til højre den sidste rest af processionsomgangens vestfløj. Til venstre et privathus opført o.1812 på kirkegårdens nordvestre del (s. 138). Kunstakademiets bibliotek. —
Skizzenbuchblatt von V. Dahlerup 1863. Rechts der letzte Rest des Westflügels des Kreuzgangs. Links ein um 1812 auf dem nordwestlichen Teil des Friedhofs aufgeführtes Privathaus.

projekt foreligger der et par meget spændende udtalelser, fremsat gennem Danske Kancelli, der havde sendt tegninger og overslag til bedømmelse i »Administrationen for Bygningsvæsenet ved Rentekammeret«. Administrationen kunne på visse punkter gå ind for Kruuses udkast, mens andre punkter — og især hans plan om at erstatte 15 alen af det store tårn med et spir (sml. Thuras forslag s. 76) – vakte modstand. I svaret af 15. okt. 1789, undertegnet H. E. Peymann, D. Blechingberg og N. Hammeleff, fremhæves, at blot den omstændighed, at det store tårn er et mærke for de søfarende, er tilstrækkelig grund til ikke at forandre tårnets udvendige skikkelse. Men selv uden dette hensyn måtte forslaget frarådes, fordi tårnet ville tabe anseelse. Danske Kancelli så dog med velvilje på forslaget om tårnets ændring; det fik støtte fra Admiralitetskollegiet, som ikke anså kirken og dets tårn for »noget særdeles vigtigt sømærke«[99].

På ny oversendtes sagen til bygningsadministrationen, der 23. jan. 1790[100] returnerede den med et svar, hvis indhold er bemærkelsesværdigt ved sin holdning til middelalderens arkitektur: »Riber Domkirke er en af Forfædrenes gamle Bygninger, som i sit Slags er meget smuk. At foretage nogen Forandring med enkelte af dens Dele kan efter vore Tanker ikke ske uden at forstyrre Ordenen og Sammenhængen af det Hele til Vanziir for Bygningen. Det samme kan siges om enhver anden smuk gothisk Bygning, og derfor har Bygnings-Administrationen stedse været øm over at tilraade nogen Forandring med deslige Bygninger, naar saadant har været bragt i Forslag; derfor var og forrige Bygnings-Direction imod, at Børsen her i Staden i Stedet for dens meget smukke og til Bygningen saa vel passende Spir, som den Tid var brøstfældig, skulde paasættes en Kuppel, som aldeles vilde have tilintetgjort denne Bygnings Anseelse. Overalt synes det endog i Hensigt til vore Efterkommere at være uforsvarligt at lemlæste de Mindesmærker, som Forfædrene have efterladt os om deres Smag i Bygnings-Konsten. Det Højkongelige Danske Kancelli vil heraf selv gunstigst slutte, at Bygnings-Administrationen

Fig. 12. Skitsebogsblad af V. Dahlerup 1863. Lindetræet står midt i det område, som tidligere udgjorde Lindegården (sml. fig. 43). Kunstakademiets bibliotek. — *Skizzenbuchblatt von V. Dahlerup 1863. Der Lindenbaum steht mitten in dem Gelände, das früher den Lindenhof ausmachte.*

ikke uden at handle imod sin Overbevisning kan give det Forslag Bifald at opføre et hastigt udsvejfet Spir paa Riber Domkirke i Stedet for det brøstfældige Taarn, ... vi overlade iøvrigt til højbemeldte Collegium nu selv at bestemme om den foreslagne Forandring skal antages eller forkastes.« Skrivelsen er signeret af H. Peymann og D. Blechinberg. På to punkter blev den afgørende for den efterfølgende istandsættelse: Tårnet forblev uændret, og man undlod at nedrive nordenden af omgangens vestfløj. – Dødsdommen over denne fløj effektueredes 1836.

Forløbet af 1700' rnes to store reparationer viser, at den verdslige administration ikke havde mere magt over tingene end den gejstlige, som blev sat fra bestillingen 1736. At den kritik, som rettedes mod reparationen 1791-92, var fuldt ud berettiget, viser de følgende års kirkeregnskaber, hvor der lige efter 1800 gennem fire somre afholdtes udgifter til fire murmestre, som søgte at reparere udvendigt murværk på kirke og tårn[72]. Samtidig trængte de mange vinduer til vedligeholdelse, og da kirken gennem århundredets første fjerdedel hærgedes af rudeknusning, opgav kirkeværgen tilsyneladende på det nærmeste at vinde med. 1822 sendte han byens tambour ud med trommen for at bekendtgøre, at de, der blev grebet i bold- eller stenkastning, »skal lide straf herfor på kroppen ligesom og deres forældre og foresatte kan vente at blive dragne til ansvar«[72]. I årene 1804-32 fungerede som eneværge stifts kasserer N. Hansen, der ifølge stiftsprovst Hvidt (1844 af den 148) var en retskaffen mand, »men en mand tillige, hos hvem det energiske besparelses system havde fæstet så dybe rødder, at han skyede enhver udgift, som på nogen måde kunne undgåes«. Resultatet af århundreders forsømmelighed, få penge og overdreven sparsommelighed måtte for alvor bekymre de borgere, som endnu interesserede sig for kirken. En af dem var adjunkt P. T. Hans sen, der med en afhandling i katedralskolens indbydelsesskrift 1831 fulgte kirkens historie op efter P. Terp agers tid. Han sluttede artiklen med ordene: »Sørgeligt ville det være, om dette stolte

Værk fra Fortiden nogensinde ved Ligegyldighed skulle vorde lagt øde«.

Det blev dog folk udefra, som skabte den fornødne opmærksomhed om, hvor vigtig en istandsættelse var. Sommeren 1830 undersøgte kunsthistorikeren N. L. Høyen kirken gennem tre uger, og fem år senere udskrev »Kunstforeningen i Kjøbenhavn« en prisopgave: »Fremstilling af det Ydre eller det Indre af Domkirken i Ribe som en af de i arkitektonisk Henseende meest udmerkede Bygninger i Danmark fra Middelalderen«. Opgaven, der kun kan være stillet af Høyen, tiltrak maleren Jørgen Roed og arkitekten Theophilus Hansen[101]. Den første vandt konkurrencen, den sidste, der under sit ophold i byen »havde vist særdeles interesse for domkirken og dens restauration«, fik 1837 overdraget at lave tegninger til den restaurering, som kirkedirektionen to år før havde bedt Danske Kancelli om tilladelse til at lade gennemføre[102].

Theophilus Hansen, der tænkte sig kirken restaureret, »som det ville være ønskeligt, hvis den endnu skulle omtrent frembringe den virkning, som den gjorde, da den for henved 700 år siden rejste sig ved mægtige bygherrers iver«[103], måtte som kirkens arkitekt vige pladsen for bygningsinspektør F. F. Friis. Under hans tilsyn istandsattes bygningen på tag og fag 1840-42, hvorefter pengene var så nær ved at slippe op, at der fremkom et alvorligt ment forslag om at nedrive Skt. Kathrinæ kirke til fordel for restaureringen af det indre. Besindige folk fik dog skaffet penge ad anden vej, og 1843-45 fik rummet sin nuværende karakter. N. S. Nebelong havde den daglige ledelse af det krævende arbejde, hvorigennem en hel del af Theophilus Hansens ideer realiseredes. Ved gulvsænkningen blottedes pillernes sokkelpartier, som derefter fornyedes delvis tilligemed andre beskadigede arkitektoniske detaljer. Hårdt gik det ud over gravminderne, som indtil da havde prydet gulve og vægge. Mange gravsten flyttedes eller sønderhuggedes til fliser, og alle de store træepitafier i koret og på midtskibets vægge fjernedes. Rammeværket kasseredes med hård hånd, og malerierne forsynedes med enkle trærammer og forvistes til mere ydmyge steder i kirken.

Også den store renæssancealtertavle forsvandt tillige med de store pulpiturstole i skibets sydside, og nye stole indsattes. Genindvielsen skete 29. juni 1845 under stor festivitas[104].

Kirken havde for første gang i århundreder fået en virkelig grundig istandsættelse. Mange minder gik tabt – mest vel på grund af pengemangel – men det er sandsynligt, at kirken gennem Friis' og Nebelongs arbejde reddedes fra samme hårde skæbne, som overgik Viborg domkirke, da den som led i en »restaurering« 1863 f. blev nedrevet på krypten nær. Ved den ydre istandsættelse var der ikke gjort noget egentlig forsøg på at genskabe de oprindelige arkitekturformer, der knap nok kunne erkendes på grund af de evindelige skalmuringer og lapperier i murværket.

Først gennem adjunkt Jacob Helms' grundige studier, der resulterede i folioværket »Ribe Domkirke« 1870, skabtes der klarhed over kirkens arkitektur og afstamning. Hans store viden om og interesse for kirken fik afgørende indflydelse på den foreløbig sidste store restaurering 1883-1904. Dens lange forhistorie, hvori indgår et projekt ved H. B. Storck, rystede flere gange det Særlige Kirkesyn, hvis medlemmer var meget uenige om restaureringsprincipperne. Resultatet blev, at ministeriet 1882 nedsatte en komité bestående af J. J. Worsaae, Heinrich Hansen og Jacob Helms, der skulle optage forhandlinger med arkitekt H. C. Amberg om en detaljeret plan for domkirkens restauration. Inden denne var helt klar, gennemførtes en omfattende istandsættelse af det store tårn 1883-85, og 1886 sikredes langhuset mod udskridning[105]. Herefter gik arbejdet i stå frem til 1894 blandt andet på grund af en ny strid om, hvorvidt man skulle bevare de senere tilføjelser: det store tårn og især de ydre sideskibe. For en nutidig vurdering føles hele denne diskussion temmelig akademisk, thi med udførelsen af de allerede nævnte, meget kostbare arbejder havde man i realiteten sikret både tårn og ydre sideskibe mod nedrivning. Efter endnu ti års arbejde kunne man 7. aug. 1904 foretage indvielsen ved en stor kirke- og folkefest i overværelse af Christian IX, talrige andre medlemmer af kongehuset, ministre og

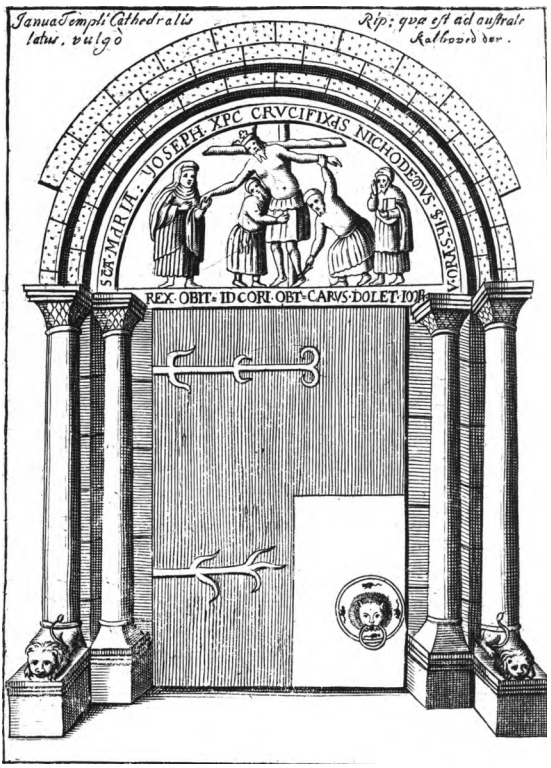

Fig. 13. Kathoveddøren i søndre korsarms gavl. Efter Terpager 1736. — *Das Katzenkopftor im Giebel des südlichen Kreuzarms.*

medlemmer af rigsdagens finansudvalg samt mænd og kvinder fra det ganske land[106].

Sagn. Det beslag, der fra middelalderen har givet navn til Kathovedportalen i søndre korsarms gavl, er formet som et løvehoved, omsluttet af fire smådrager og med ring i flaben. Motivet blev tidligere tolket som et kattehoved mellem fire mus, og til denne tolkning svarer et sagn, der refereres både af Terpager og Galthen[107]. Det går i korthed ud på, at der i Ribe levede to brødre, den ene rig gennem søfart og handel, den anden så fattig, at han kun ejede en kat. Den rige broder lovede at sælge katten bedst muligt udenlands; ulykkeligvis strandede skibet, men lykkeligvis skete det på en ø, hvor befolkningen var plaget af mus, og da de så, hvor bange musene var for katten, købte de den for en utrolig pengesum. Den fattige broder blev rig, sendte flere katte afsted og blev endnu rigere. For at vise sin taknemmelighed mod Gud lod han processionsgangen bygge og ved dens begyndelse, døren til søndre korsarm, satte han kattehovedet omgivet af mus. Historien findes i en lidt anden version, der lader manden bygge hele kirken[108]. Andre udgaver af sagnet om katten og musenes betydning for domkirkens opførelse taler altid om tre mus eller tre katte, hvis hoveder står på eller springer ud fra tårnmuren. Her har sagndannelsen taget sit udgangspunkt i Ribe byvåben (fig. 15), der viser kirkens vestfront med tre springende løver ud af det store tårns nordmur[109]. – I forbindelse med sagnene, der knytter sig til byggeriet, skal nævnes et, som er opstået på grund af en stor sten, kværnstenen kaldet, der indtil 1970 lå på bunden af en åslynge ved Riber-holme, et godt stykke vest for byen. Sagnet beretter, at da domkirken blev bygget, stod der en kæmpe på Mandø, som med lidet held søgte at ramme bygværket med stenen[110].

Mens de foregående er vandresagn, hvoraf det om tre mus eller tre katte kendes i vidt forskellige former i store dele af Vesteuropa, er det sidste, som skal nævnes, af lokal oprindelse. Vægskjoldet til en lysearm, opsat 1653 sammen med epitafiet over Jørgen Pedersen og Karsten Tønnesen, bærer en lang indskrift på dansk, der munder ud i en forbandelse mod den, som på nogen måde forulemper lysearmen. Ved en restaurering af kirken omkring 1840 faldt en håndværker ned og slog sig ihjel, en ulykke, der i sagnet kædes sammen med det forhold, at han kort forinden »blæste det tyske(!) vrøvl et stykke« og tog stagen ned[111].

Sagn knyttet til et af krucifikserne nævnes i forbindelse med beskrivelsen i inventarafsnittet.

Om kirkens rolle som *sømærke*, se beskrivelsen af det store tårn.

NOTER

[1] Afsnittet om middelalderen er udarbejdet af Bodil Busk Laursen.

[2] Ribe Oldemoder indeholder to fabricagodslister, den første fra o. 1295-1305 (fol. 24v, sp.1-2), den anden fra 1317 med senere tilføjelser (fol. 26 r., sp. 1-28 r. sp.1). — Om tidsfæsteisen af de enkelte indførsler Niels Skyum-Nielsen: Håndskriftet »Ribe

Oldemoder«, Scandia XIX 1948-49. Gaver til fabrica omtales i følgende breve: DiplDan. 2. rk. I,301. 3. rk. III,264, 332. — Repert. 1. rk. 186, 3765, 3950, 4597, 5030, 7228 og Repert. 2. rk. 452, 2246, 2597 og 10011.

[3] Rimbert: Vita Anskari, ed. G. Waitz, MGH. SS. rerum Germ, in usum scolarum. Hannover 1884, s. 64. — Ansgars Levnetsbeskrivelse af Ærkebisp Rimbert, 1863, oversat af P. A. Fenger.

[4] Mogens Bencard: Ribes vikingetid, i Mark og Montre, 1973, s. 28-49.

[5] Chronicon Roskildense. Scriptores minores historiae Danicae, udg. M. Cl. Gertz I-II, 1918. I,17. — Sml. Jørgen Olrik: Den ældste Danmarkskrønike, 1898, s. 12.

[6] DK. Tisted s. 609.

[7] DiplDan. 1.rk. I, 319.

[8] Adam af Bremen: Hamburgische Kirchengeschichte. Udg. B. Schmeidler. 1917, s.64f.

[9] Bue Kaae: Ribe bispekrønike i kildekritisk belysning, i ÅrbRibe, 1977, s. 490f.

[10] Bispekrøniken. Søgaard s. 266.

[11] Annales danici medii ævi. Udg. Ellen Jørgensen. 1920, s. 133 (Annales Slesuicenses).

[12] DiplDan. 1.rk. I,330 og 343. Sml. Inge Skovgaard-Petersen: Oldtid og vikingetid, i Danmarks historie. 1977, bd. 1, s. 172f.

[13] Jfr. note 8, Schmeidler s. 96f.

[14] DiplDan. 1.rk. I,362. Jfr. note 8, Schmeidler s. 141.

[15] Jfr. Aksel E. Christensen: Vikingetidens Danmark. 1959, s.256.

[16] Jareld (Gerold) omtales som biskop i Ribe i et diplom fra 1113. DiplDan. 2.rk. I,40.

[17] Bispekrøniken. Søgaard s. 266.

[18] Jfr. note 8, Schmeidler s. 230. – Grænsen, der ved delingen blev trukket mellem Ribe og Slesvig stifter, og som fik gyldighed middelalderen igennem, er meget påfaldende, fordi Ribe stift kom til at omfatte så stor en del af Slesvig (den vestlige del af landskabet mellem Kongeåen og den nuværende grænse). M. Mackeprang har i sit afsnit om Sønderjyllands politiske og administrative forhold (i indledningen til DK. Sjyll. s. 36) berørt problemet under henvisning til Hugo Matthiessens hypotese (Hærvejen s. 95f.): at delingen skyldtes magt- og militærpolitiske forhold i området og Slesvigbispens ønske om kontrol med hærvejen. Sidst har Troels Fink beskæftiget sig med problemet (Die Heimat 1977, nr. 3, s.80f.). Fink skønner, at Ribebispens interesse i kontrol med Hvidåens munding må have været helt afgørende, og at grænsen på sin vis er afhængig af den gamle sysselinddeling. Han formoder, at grænsen blev fastlagt længe før den egentlige stiftsdeling, nemlig 1025 ved et møde mellem ærkebisp Unwan af Bremen og Odinkar af Ribe, således at forholdene mellem Ribe og Slesvig stifter var afklaret, inden Slesvigbispen Eziko skulle vende tilbage til sit bispedømme, som han havde været fordrevet fra i mange år på grund af »barbarisk vildhed«. Sml. fig. 14. Angående Ribe stifts grænser gennem tiderne henvises til F. Elle Jensens afsnit i Festskrift s. 247f.

[19] Bispekrøniken. Jørgensen s. 27.

[20] De tre blyplader findes i NM2, hvortil de indsendtes af stiftsøvrigheden 1830. Inv. nr. MMCXLIII.

[21] Bispekrøniken. Søgaard s. 267.

[22] DiplDan. 2. rk. II,98.

[23] Se foregående note, II,87.

[24] Bispekrøniken. Jørgensen s. 28.

[25] Se note 21. Jfr. Kaae s. 508f.

[26] Bispekrøniken. Søgaard s. 270f.

[27] Bispekrøniken. Jørgensen s. 28; Søgaard s. 268.

[28] DiplDan. l. rk. II,191.

[29] Bispekrøniken. Søgaard s.270; Troels Dahlerup: Det danske sysselprovsti i middelalderen. 1968, s. 31 f.

[30] Jfr. note 9, hvor Kaae s.510f og 516 skriver om biskop Radulf.

[31] Bispekrøniken. Søgaard s. 268.

Fig. 14. Nordsles vigs stiftgrænser til 1596. — *Die Grenzen des Bistums Nordschleswig bis 1596.*

…… Landegrænse efter 1920. — *Landesgrenze seit 1920.*

— — — — Grænse mellem Slesvig og Århus stift. — *Grenze zwischen den Bistümern Schleswig und Århus.*

—. —. —. Grænse mellem Slesvig og Ribe stift indtil 1576. — *Grenze zwischen den Bistümern Schleswig und Ribe bis 1576.*

[32] Bispekrøniken. Jørgensen s. 30; Søgaard s. 269.
[33] Jfr. foregående note og note 9; Kaae s. 512.
[34] Bispekrøniken. Søgaard s. 272; Kaae s. 490f.
[35] Smst. s. 270f. Jfr. note 9, Kaae s. 518f.
[36] Olav (Oluf), forgængeren Omer og Esger († 1273) blev alle begravet i Løgum klosterkirke, Tønder amt, sml. DK. SJyll. s. 272.
[37] Bispekrøniken. Søgaard s. 272.
[38] SRD. VII, 193. Bispekrønikens fortsættelse (Chronicon ecclesiæ Ripensis).
[39] SRD. I,288.
[40] Danmarckis Riges Krønicke. 1652, 1. bd. s. 208.
[41] Repert. 1. rk. I,186. Oversættelse hos Kinch I,64.
[42] SRD. I,369; III,312.
[43] Terpager 1736, s. 205; DiplDan. 2.rk. I,301.
[44] Om kapelstiftelsen, se det efterfølgende afsnit; Kapeller og altre. Ifølge Terpager (1736, s. 580) skal Margrethe have stiftet de kanoniske og hellige »tider«, der oprindelig afholdtes klokken to om eftermiddagen, men senere blev til aftengudstjeneste klokken fem hver søgnedag til langt hen i 1700'rne.
[45] DiplDan. 2.rk. II,28, jfr. smst. nr. 30, nr. 56 (hvor der gives 200 dages kirkebod for dem, der hører bispen holde højmesse eller prædike i Ribe eller Ribe stift) og nr. 57.
[46] Annales Danici s. 208f. Niels Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark, 1962, s. 277f.
[47] Jfr. note 11. Jørgensen s. 119 (Annales Tyenses); Terpager 1736, s. 730.
[48] SRD. V, 548. Jfr. Kinch I,86.
[49] Jfr. note 11. Jørgensen s. 194 (Annales 980—1286): 1284. »Corruit turris ecclesiæ beatæ uirginis Ripis« (1284 styrtede tårnet på den hellige Jomfrus kirke i Ribe). S. 122 (Annales Nestvedienses): 1283 »Et cecidit ecclesia beate uirginis Ripis in nocte natiuitatis Domini post primam missam, ubi multi uiri ac mulieres fuere obruti« (1283. Og faldt den hellige Jomfrus kirke i Ribe om natten til Herrens fødsel efter den første messe, hvor mange mænd og kvinder blev dræbt).
[50] Terpager 1736, s. 85; Kinch I, 107.
SRD. V,537. Jfr. Kinch I, 137f.
[52] Terpager 1736, s. 131 f.
s[3] SDR. VII, 196.
[54] ActaPont. I, 659, 24. okt. Jfr. Kinch I, 227.
[55] Terpager 1736, s. 86.
[56] Repert. 1 rk. 4534; Terpager 1736, s. 364f.
[57] ActaPont. II, 1079; Repert. 1. rk. 4621, 4757; Terpager 1736, s. 365.
[58] Terpager 1736, s. 366. Jfr. Kinch I,263.
[59] Repert. 1. rk. 6713; Kinch I,264.
60 ActaPont. III, nr. 1787.
[61] Arild Huitfeld: Den Geistlige Historie offver alt Danmarckis Rige. 1653. s.28; Terpager 1736, s.364. Jfr. Kinch I, 262.
[62] Terpager 1736, s. 730.

Fig. 15. Ribe bys våben efter Terpager 1736. — *Das Wappen der Stadt Ribe.*

[63] Ole Degn: Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser. Århus, 1971.
6[4] Kinch I, 325.
[65] Repert. 1. rk. 6355, 6586, 7450, 7804, 7829. 2. rk. 65, 494, 867, 7049, 7379, 8156 og 11226.
[66] Oldemoder s. 101.
[67] Repert. 2. rk. 2891.
[68] Kinch I, 361, 438f; Repert. 2. rk. 2042; ActaPont. V, 4056, 30. april 1506.
[69] Terpager 1736, s. 201 f. gengiver stiftelsesbrevet.
[69a] ActaPont. nr. 3033, 3071. Trinitatis søndag er den tørste søndag efter pinse og falder i tiden mellem 17. maj og 20. juni.
[70] Oplysningen er gengivet efter Helms: Samlinger VIII, 119. NM2.
[71] Afskrift af Hans Laugesens tale findes i Terpagers notebog. NyKglSaml. Håndskrift nr. 190, 8°.
[72] LA. Ribe bispearkiv. Ribe domk.s rgsk., tildels med bilag. 1591-1899. For årene 1682-89 tillige RA. Rev. rgsk. Kirkergsk. Ribe stift. Domk.s rgsk.
[73] KancBrevb.
[74] Kinch II, 197f. Om regnskabsvæsen II, 199.
[75] KancBrevb. 19. marts.
[76] Jfr. Helms 1870, sp. 143.
[77] Degn s. 147, 156.

[78] Hegelund: 31. aug. 1499 og KancBrevb. 14. okt. sa. år.

[79] Hans Tausen blev indviet »nedenfor koret« 1542 af den tyske reformator Johann Bugenhagen, der flere gange besøgte Danmark i forbindelse med den nye kirkeordning. Jfr. Helms 1870, sp. 165 og Hal Koch – Bjørn Kornerup: Den danske kirkes historie, bd. IV,30f.

[80] KancBrevb. Jfr. Terpager 1736, s. 209, hvorfra citatet stammer.

[81] KancBrevb. henholdsvis 8. juni og 19. marts.

[82] Hegelund: 21. april 1613.

[83] LA. Bispearkiv. Ribe domkirke 1530-1786. (Tre dage senere betaltes Peder Pallesen, byskriver, for to udskrifter af synet, jfr. note 72).

[84] Familieoptegnelser ved guldsmed Jacob Rasmussen Holst, Degn s. 192.

[85] LA. Ribe stiftamt. Kommissionsakter. Vedr. Serup — Terpager og Lund 1738. KglBibl. Thotts Saml. 2030, 4°. Ribe kapitels conclusa 1623-70. (Christian Vind havde Ansager tiende i fæste; den var af kongen henlagt til Domkirkens bygningsfond).

[86] LA. Ribe bys tingbog 1665-67.

[87] LA. Bispearkiv. Ribe domkirke 1530-1786.

[88] RA. DaKanc. C. 52. 1697. Indberetninger om købstædernes tilstand.

[89] Se note 72, bl.a. årene 1716-21.

[90] Hermansen 1946, s. 76f.

[91] Se foregående note, s. 78f. findes Gabels memoriale aftrykt sammen med dommene og en lang række andre indlæg i sagen. Aftrykt er tillige flere skrivelser vedr. restaureringsforberedelserne 1735f.

[92] RA. DaKanc. D. 29. Indlæg nr. 4/1737 i JyTegn. af 11. jan. 1737. Jfr. i øvrigt note 91, sidste del.

[93] LA. Ribe domkirkes inspektion. Hovedreparation 1737-1808.

[94] Se foregående note samt RA. DaKanc. F.40. Kancelliets breve 1789f. Sml. Hermansen 1946, s.250., hvor flere breve er aftrykt.

[95] RA. DaKanc. F. 19. JyTegn. 1790.

[96] RA. DaKanc. F. 42. Kancelliets breve 1791, nr. 3441. Fra 2. juni 1792 (brev nr. 2186) findes et afslag på stiftsøvrighedens ønske om at få Langen ansat som stiftets bygmester. Kancelliet fandt det betænkeligt at ansætte [illegible] Langen er antagelig identisk med Ferdinand Lange (1742-1811).

[97] RA. DaKanc. F.42. Kancelliets breve, nr. 1577.

[98] Se note 93. Jfr. Hanssen 1831, s.29f.

[99] Ra. DaKanc. F. 40. Kancelliets brevbøger 1789. Sml. Hermansen 1946 s. 25f.

[100] RA. JyTegn. 1790, nr. 214 med bilag.

[101] Villads Villadsen: Ribe domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst. Udg. af Historisk Samfund for Ribe amt. 1974.

[102] RA. DaKanc. H. 18. Breve. 1800-48. LA. Ribe domk.s inspektion. Forhandlings- og korrespondanceprot. 1828-1906.

[103] Se foregående note, første afsnit.

[104] Se noterne 72 og 102 samt Ribe Stiftstidende 29-30. juni 1845.

[105] Forberedelserne til restaureringen er beskrevet af Helms 1906, s.26f. Dokumentationen bringes under bygningsbeskrivelsen.

[106] Amberg 1906, s. 106f.

[107] Terpager 1736, s.353f; Galthen 1792, s. 120.

[108] DaSagn. III,87; Thiele: Danske Folkesagn. Tang Kristensen: Danske Sagn. Ny rk. s. 53f.; Grundtvig: Danske Folkesagn s.62f.

[109] Sml. foregående note: DaSagn. og Grundtvig.

[110] DaSagn. III,29; den pågældende sten er en stor tromle af Wesersandsten og formentlig halvfabrikata til en fontekumme. Sml. Søren Berthelsen: Kværnstenen, i Skalk 1975, nr. 2, s. 13f.

[111] Optegnelse fra 1867 i DaFolkemSaml.; DaSagn. III,29 og ny rk. II, 181. De nationale forhold i Sønderjylland må have påvirket sagndannelsen, eftersom hele indskriften er på dansk.

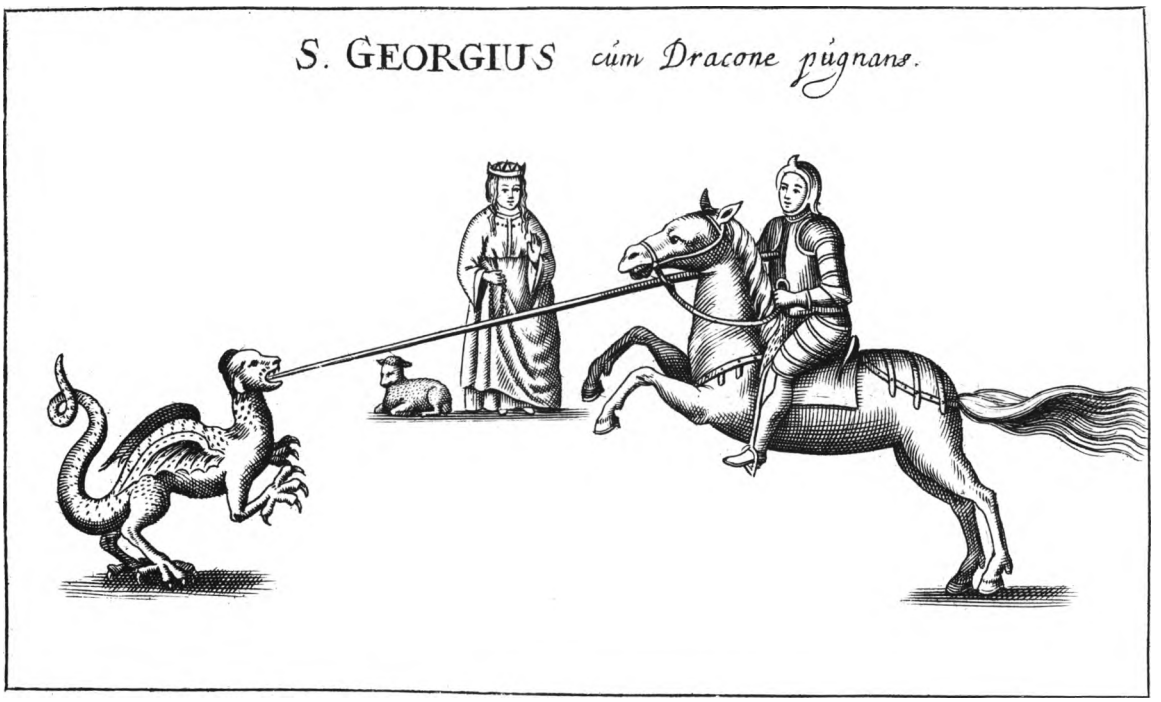

Fig. 16. Sidealtergruppe, S.Jørgen og dragen (sml. fig. 19 og s. 99). Efter Terpager 1736. — *Seitenaltargruppe, der hl. Georg mit dem Drachen.*

KAPELLERNES OG ALTRENES HISTORIE

ved Bodil Busk Laursen

Indledning. Foruden Højaltret i koret, et sidealter i korsarmenes nicher og Sognealtret i skibets vestende, har domkirken haft op mod eller omkring et halvt hundrede sidealtre. Nogle har stået i kapeller, bygget op mod kirken, andre i kapeller, der ved mure eller skranker har været udskilt i kirkens indre. Langt den overvejende del må dog have stået op mod kirkens vægge og piller, uden nogen egentlig afskærmning mod rummet; men det synes ikke udelukket, at betegnelsen kapel alligevel har været knyttet til sådanne altre. Dette forhold betyder, at man ikke kan skille kapeller og sidealtre i to grupper. Bortset fra denne manglende præcisering af forholdet kapel-alter, er der en række problemer forbundet med at identificere det enkelte kapel/alter. Det skyldes blandt andet kildematerialets næsten totale mangel på præcise stedsangivelser, men også at et kapel/alter snart omtales under værnehelgenens navn, snart under stifterens. Den oprindelige stifters navn kan være udskiftet med navne på senere velgørere; eller et kapel/alter, viet til flere helgener, kan optræde under forskellige navne alt efter, hvilken helgen der på et givet tidspunkt er den foretrukne. Til alt dette kommer, at etableringen af de ydre sideskibe i 1400'rne må have medført alvorlige indgreb over for en række kapeller og altre, et forhold, der dog kun indirekte skimtes i kilderne. Den bedste hjælp til identificeringen af de enkelte kapeller/altre er godshistorien, men den er langt fra tilstrækkelig. Af den lange række kapeller/altre, der er beskrevet nedenfor, kan flere være identiske, ikke mindst i de tilfælde, hvor der kun findes oplysning om enten værnehelgen eller stifternavn.

Skriftlige kilder og bearbejdninger, der danner grundlag for det historiske afsnit om kapeller og altre:

KILDER. *Ribe kapitels arkiv,* herunder *Ribe Oldemoder* (forkortet: *Oldemoder).* Ved arbejdet med Ribe domkirkes middelalderlige historie er Ribe kapitels arkiv den faste hjørnesten. Arkivet befinder sig nu i Rigsarkivet, idet størstedelen af det blev afleveret til Gehejmearkivet i 1770'erne. Under arbejdet har arkivar Telma Jexlev stillet en korrektur til rådighed af registraturen over arkiver fra Ribe stift: Vejledende Arkivregistraturer XVIII, Lokalarkiver II. I de ældste danske Arkivregistraturer er aftrykt en registratur udarbejdet 1553: Registratur over breve i Ribe kapitels arkiv. 1553 (og senere). Bd. V[1], s. 319-461. 1910. Da listen er opstillet topografisk, er den ikke til stor nytte i forbindelse med denne undersøgelse. Af vigtighed er det, at den i udtog meddeler en del diplomer og breve, som siden er gået tabt eller blevet spredt mellem diverse samlinger.

En af de vigtigste kilder til Ribekirkens og -stiftets historie er det o. 1290 anlagte pergamenthåndskrift »Ribe Oldemoder« (Avia Ripensis), hvis sidste indførsel kan dateres til 1518. Skriftet omfatter afskrifter af privilegier og skøder, samt kirkelige vedtægter og indtægtsangivelser bl.a. fra kapel- og alterstiftelser, messer og årtider. For indførslerne fra perioden 1290 – o. 1322, som udgør mere end to trediedele af håndskriftet, gælder, at de omfatter såvel bispens som kapitlets forhold, mens de yngre udelukkende beskæftiger sig med sidstnævntes anliggender.

Af speciel interesse for kapellernes og altrenes historie er listen fra o. 1292-1310 over daglige messer, som kapidet havde forpligtet sig til at afholde for private mod et passende vederlag i form af jordegods eller anden indtægt (Oldemoder, s. 77-84, fol. 23r. I-II, 23v. I-II). Denne liste giver en del oplysninger, da der i mange tilfælde er et sammenfald mellem stifterne af kapeller/altre og de nævnte daglige messer, der ofte forlangtes besørget foran stifterens eget alter eller i vedkommendes kapel. Også den meget mere kortfattede messelister fra o. 1440 er givende i denne relation (Oldemoder, s. 55, fol. 13 v. I).

Ribe bispearkiv, herunder *Domkapitlets Jordebog 1669.* Ribe bispearkiv fra tiden efter 1559 opbevares i LA. Viborg (se Hans Knudsen: De jydske Bispearkiver, i Fortid og Nutid, V, 99-103). Fra tiden indtil 1559 er kun bevaret få originale breve og dokumenter, der beror i Rigsarkivet. Som omtalt kendes de fleste dog gennem afskrifter i Ribe Oldemoder (jfr. ovfr. Telma Jexlev). Bispearkivet 1559f. indeholder ikke meget af betydning for den tidlige periode, dog med en enkelt undtagelse: Jordebogen af 1669. I dens sidste afsnit er nedskrevet en fortegnelse over de vikarier og kirkelige beneficier, der ved reformationen blev udlagt fra kapitlet. Det fremgår heraf, at en del af vikariegodset blev givet tilbage til stifternes arvinger, mens andet, som ingen kunne gøre krav på, af kongen blev henlagt til forskellige hospitalsstiftelser samt til underhold for embeder ved kirke og skole.

1605-fortegnelsen. I forbindelse med jordebogen skal nævnes et godt 60 år yngre håndskrift af samme indhold som det fra jordebogen omtalte afsnit. Det opbevares i KglBibl. (Kail's saml. 2°, 113) og skriftet er en fortegnelse over Ribe domkapitels kannonikater, præbender og fællesgods, som ved reformationen gik til kapitlet – næsten identisk med jordebogens.

Ribe Bispekrønike (forkortet: *Bispekrøniken).* Den omhandler bispesædets historie frem til o. 1230, men da beretningen hviler på tre forskellige afskrifter, er den vanskelig at benytte på grund af de kildemæssige forhold. For Ribekirkens historie som sådan er krøniken dog af stor interesse – også ved at være den eneste af sin art, der er bevaret for det nørrejyske område.

Anniversariebøger (ældre og yngre anniversariebog). Ved siden af Ribe Oldemoder er der endnu et håndskrift, som er af overordentlig vigtighed ikke blot for kapeller/altres historie, men for Ribekirkens som helhed. Dette skrift er kirkens eneste bevarede anniversariebog eller necrologium, indbygget i et martyrologium, hvilket vil sige en fortegnelse over de enkelte helgeners mindedage, der skulle højtideligholdes i kirken. I anniversariebøgerne opførtes på lignende måde de årtider eller anniversarier, som private mennesker sikrede sig afholdt en gang om året, oftest på deres dødsdag, til deres sjæls frelse. Til en årtidsindstiftelse krævedes vederlag i form af gaver til kirken, oftest i form af jordegods, hvis afkast bl.a. gik til aflønning af den kannik, som afholdt messen. For den økonomiske side af sagen er der omhyggeligt gjort rede i forbindelse med årtidsindførslen, således at anniversariebogen udgør en samling af retsligt gyldige aftaler.

Ribekirken har såvidt vides haft i det mindste tre anniversariebøger, der stort set må formodes at have afløst hinanden. Den bevarede bog, Necrologium Ripense, kaldet *ældre anniversariebog* (trykt i SRD. V. 1783) er den midterste, affattet mellem 1284 og ca. 1436. I forbindelse med anlæggelsen af skriftet er der indført 11 årtider, som må stamme fra et ældre nekrologium. Bogen indeholder i øvrigt o.250 indførsler, der fortrinsvis drejer sig om årtider. Derudover anføres indvielsesdatoerne, men desværre ikke årene, for fire af domkirkens altre samt bl.a. mindedagene for Ansgar og de fire nordiske helgener: Birgitta, Kjeld, Knud og Olav. Ribe martyrologiets næstsidste side gengiver forskellige vedtægter for messetjenesten i domkirken, herunder to messelister, som på perso-

nalhistorisk grundlag kan dateres til lige før år 1300 og lige efter (af palæografiske grunde daterer Erik Buus listerne til 1300-30, se CorpDan. VIII, 365). Mens den tidligste liste kun omfatter 11 messer, er antallet i den senere steget til 16. I flere tilfælde angives ikke blot navnet på stifteren af den daglige messe, men også foran hvilket alter messen skal afholdes. Sammenligner man disse to lister med den nogenlunde samtidige fra Ribe Oldemoder, ses det, at antallet af messer her er 21, mens Oldemoders liste fra o. 1440 opregner 19 daglige messer.

Yngre anniversariebog er den tredie og yngste af domkirkens anniversariebøger, påbegyndt o. 1400 og ført frem til reformationen (jfr. Erik Buus i CorpDan. VIII, s.VII-VIII). Den kendes kun fragmentarisk gennem Peder Terpagers afskrifter i Ripæ Cimbricæ og må altså have været tilgængelig i Ribe i begyndelsen af 1700'rne, da han udførte forarbejderne til sit værk, der udkom 1736.

I Terpagers afsnit om kapeller/altre i domkirken anføres ialt 46 citater fra yngre anniversariebog og disse kan naturligt nok ofte genfindes i det ældre anniversarium, men der er overalt tale om en selvstændig redaktion, som på et for denne undersøgelse væsentligt område afviger fra den ældre bogs indførsler. Den yngre bog angiver nemlig hyppigt begravelsesstedet i kirken eller på kirkegården og dette stedfæstes ved hjælp af kapeller/altre. Disse fragmenter er derfor af største vigtighed for forsøget på at placere både kapeller og altre i kirken.

Diplomudgaver. En del af diplomerne fra ovennævnte arkiver er sammen med materiale fra andre arkiver trykt i forskellige kildeudgaver: *Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevaelis* (forkortet: *Repert.)*. Værket dækker tiden indtil 1513 og er med dets udførlige oversigter over Ribearkiverne af stor værdi. For allerede trykte breve gives der henvisninger til trykkested, mens utrykte gengives i udtog. *Diplomatarium Danicutn* og *Kancelliets Brevbøger* (forkortet: *DiplDan., KancBrevb.)*. Diplomatariet for danske forhold er ikke udkommet for hele den her omhandlede periode, og må derfor suppleres med Repertoriet og for tiden 1551-1660 med Kancelliets Brevbøger, hvori er aftrykt regester af alle udgåede breve fra Kgl. Kancelli. De forholdsvis få tilfælde, hvor det er muligt at følge Ribekirkens stiftelser efter reformationen, er i forbindelse med kgl. dispositioner. *Acta Pontificum Danica* (forkortet: *ActaPont.)*. Udgivelsen af pavelige aktstykker vedrørende Danmark for perioden 1316-1536 har i sit rige materiale også nogle oplysninger om kapeller/altre i Ribe domkirke, oftest i forbindelse med besættelsen af vacante vikarier. Det manglende kendskab til de lokale topografiske forhold gør dog henvisningerne problematiske.

BEARBEJDNINGER. Ribe by har lige siden middelalderen været genstand for en blomstrende og lærd forskning, som har resulteret i en lang række fremragende afhandlinger. Men selv på denne baggrund fremtræder to Ribe-historier, nemlig P. Terpagers og J. F. Kinchs, som særligt betydelige bearbejdninger af denne forskningstraditions resultater suppleret med forfatternes egne undersøgelser. Det er deres afsnit om kapeller/altre, der ligger til grund for den her fremlagte nye redaktion.

Peder Terpager: Ripæ Cimbricæ seu Urbis Ripensis in Cimbria sitæ Descriptio... 1736 (forkortet: Terpager 1736). P. Terpager blev født i Ribe 1654 og vendte efter at have taget både den filosofiske og teologiske doktorgrad tilbage til byen, hvor han tilbragte resten af sit liv. Han blev den sidste Lector theologiæ ved domkirken, og med ham og stiftsprovsten Søren Seerup – de to sidste medlemmer af Ribe domkapitel – ophørte uig ning ved Ribe domkirke. Terpagers lærdom og flid måles bedst ved den store produktion, han har efterladt sig af filologiske, teologiske og historiske skrifter. Med Ribes historie arbejdede han hele sit liv og disse studier er først og fremmest samlet i Ripæ Cimbricæ, som allerede i 1726 lå trykfærdig hos en københavnsk bogtrykker. Her gik manuskriptet til grunde ved branden 1728, men det lykkedes den på det tidspunkt aldrende Terpager at udarbejde et nyt, som udkom i Flensborg 1736, to år før hans død.

Terpagers fremstilling hviler på de mange original-dokumenter og -breve, som endnu på hans tid var tilgængelige i Ribe, og som nu for en dels vedkommende kun er overleveret gennem Terpagers afskrifter, trykt i Ripæ Cimbricæ. Alene af den grund indtager værket en særstilling. Foruden diplomer og breve har Terpager haft adgang til andre, nu tabte kilder, hvoriblandt den allerede omtalte yngre anniversariebog. Terpagers afsnit vedrørende domkirkens kapeller og altre omfatter 41 stiftelser, hvoraf de 34 kan belægges med citater fra yngre anniversariebog, som er hans vigtigste kilde. Foruden denne bog, der omtales som vort anniversarium (»anniversaria nostra«), benytter han Ribe Oldemoder, men ikke ældre anniversariebog, som ikke har været tilgængelig i Ribe på hans tid. Det samme gælder jordebogen 1669.

Bearbejdningen af kapeller/altre er i øvrigt ret kort-fattet, det er hovedsageligt kilden in extenso, der taler. Forud for hvert enkelt er der gjort rede for den pågældende helgens legende.

J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Refor-mationen. – J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen til Enevælden. Ribe 1869, Odder 1884 (forkortet: Kinch I-II). J. F. Kinch, adjunkt og senere overlærer ved Ribe kathedralskole, boede i Ribe fra 1848 til sin død 1888.

Som titlen siger, er værket både historisk og topografisk orienteret, mængden af oplysninger er overvældende, men overskueliggøres gennem en suveræn redigering. Hans kritiske sans ved brugen af kilder, hans overblik og evne til at kombinere, sikrer dette værk dets position som en af de bedste byhistorier overhovedet. Det er først med de senere års arkæologiske resultater og bygningshistoriske undersøgelser blevet muligt at supplere Kinch på væsentlige områder. Kilderne til Kinchs behandling af kapel- og alterhistorien er hovedsageligt Ribe kapitels arkiv, Ribe Oldemoder, ældre anniversariebog, kapitlets jordebog 1669 og Terpagers skrifter. Dertil kommer Kinchs store personkendskab kombineret med det godshistoriske materiale, som han har hentet fra mange forskellige kilder.

Terpagers 41 stiftelser (1736, s. 229-302) udvides hos Kinch (I, 555-82) til 54, fortrinsvis på grund af det rigere kildestof. Der gøres i bearbejdningen af kilderne et forsøg på at placere kapeller/altre i kirken for dermed at klargøre eventuelle sammenfald af disse eller en mulig succession. Det er i denne fase gods- og indtægtshistorien inddrages, men ofte med tvivlsomme resultater, fordi inflationen middelalderen igennem er stærk og mageskifterne talrige.

En jævnføring af Kinchs redaktion med den foreliggende vil ikke give de store overraskelser. Antallet af kapeller/altre er blevet øget til 55, enkelte af Kinchs konklusioner er blevet justeret og takket være en højere udnyttelsesgrad af Ribe Oldemoder har nogle af stifteiserne kunnet omgrupperes.

Allehelgens alter. Ifølge Terpager, som i dette tilfælde citerer »gamle manuskripter«, gaves der 400 dages aflad til dem, som besøgte altret på Allehelgensdag, den følgende søndag, påskedag eller Kristi himmelfartsdag[1].

Kinch I, 559. – [1] Terpager 1736, s. 255 f.

Altret under det store tårn, se S. Lucius' alter.

Kantor Anders Broks alter, se S. Mikaels kapel og alter.

Borgmester Anders Bundesens kapel, se S. Barbaras kapel.

S. *Andreas' og Englenes alter* (»altare S. Andreæ et Angelorum«). Eneste omtale findes hos Terpager, der citerer den yngre anniversariebog for oplysningen om, at kanniken Jens Kristjernsen, død 1526, skulle være begravet »iuxta altare S. Andreæ & Angelorum«[1]. I Otto Bosens testamente fra 1429 omtales en messe ved S. Andreas' alter[2]. I fortegnelsen af 1605 nævnes et vicaria Andreæ, hvortil ligger et »Bysted« i Ballum sogn samt præbendet Alslev. Vikariet er på daværende tidspunkt overgået fra kapitlet til læsemesteren (»Lector Theologiæ«), I jordebogen 1669 optræder vikariet ikke, men »Prebenda Alsleff« ligger til læsemesteren. Tilsvarende fremgår det af et dokument fra 1538, at da vikariet til Englenes alter (»vicaria Angelorum«) lå til vikarernes gilde og ikke var forlenet nogen enkelt, indvilliger vikarerne i, at indtægterne må lægges til skolemesteren (»Rector Scholæ«), hvilket får kongelig stadfæstelse 1539[3] og bekræftes af fortegnelsen af 1605 og jordebogen 1669.

Det kan ikke med sikkerhed siges, om det her drejer sig om ét (Terpagers opfattelse) eller to altre (Kinchs), men sandsynligvis har det/de været anbragt i S. Andreas' kapel (se S. Lucius' alter).

Kinch I, 559f. – [1] Terpager 1736, s. 236, 453f. — [2] Repert. 1.rk. nr. 6392. — [3] DaKancReg. 9. maj 1539. Ribe Skoleprogram 1827, s. 34. P. N. Thorup: Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole. Ribe 1846, s. 139f.

S. Andreas' kapel. I kanniken Otto Bosens testamente fra 1. maj 1429 indstiftes bl.a. messer i S. Andreas' kapel[1]. Hvad der i øvrigt vides om kapellet, stammer fra Terpager, der dels citerer den yngre anniversariebog, dels en fortegnelse over kapellets gods og inventarium[2]. Af anniversariebogen fremgår, at kanniken Olav, der døde i 1379, lå begravet i Lindegården ved S. Andreas' kapel, altså mod syd, og i 1483 oplyses det, at bisp Peder Nielsen, der døde dette år, ligger begravet i kapellet, hvor også hans årtid holdes[3] (se S. Andreas' og Englenes alter).

Kinch I, 293f. 385f. 560f. – [1] Repert. 1. rk. nr. 6392. — [2] Terpager 1736, s.270f. — [3] Terpager 1702, s. 85, nr. 93.

5. *Annas kapel og alter* (»capella et altare S. Annae«). Biskop Jens Hee, som dør 1327, har

bygget kapellet til den hellige Anna[1]. Dette fremgår af et stiftelsesbrev fra 25. juli 1347, hvori biskop Peder Thuresen indstifter en messe for sig og sine efterfølgere ved altret i kapellet[2]. 28. juli 1352 forøger han godset til opretholdelse af messen[3]. 1522[4] og 1538(?)[5] bortsælges noget af kapellets gods, mens dets indtægter i øvrigt efter reformationen overgår til Hospitalet, hvilket fremgår af 1605-fortegnelsen og af kapitlets jordebog af 1669.

Kinch I, 164, 218f. 561. – 1 SRD. V, 550. — 2 DiplDan. 3. rk. II, 372, 373. — 3 Smst. nr. 567. — 4 DaKancReg. — 5 Det kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's tid, udg. af Troels Dahlerup. 1959-69, s. 770.

Altare Annuntiationis Marice, se Vor Frue Bebudelses alter.

S. Ansgars alter (»altare S. Anscharii«), Nævnes 4. marts 1456[1], hvor hr. Arfast Uldonis skænker sin gård på Mellemdammens sydside, og 17. dec. 1462 i kantor Anders Broks testamente[2].

Kinch I, s. 353, 561. – 1 Repert. 2.rk. nr. 578. — 2 Repert. 2.rk. nr. 1549, Terpager 1736, s. 61 f.

S. Antonius' alter. Omtales to gange hos Terpager, i begge tilfælde citeres den yngre anniversariebog. 1514 begraves borgmester Las Pedersen Bagge mellem dette og Helligkorsaltret. Samme sted angives for Niels Guldsmeds begravelse i 1518[1].

Kinch I, 415, 563. – 1 Terpager 1736, s. 238.

S. Apollonias alter. Nævnes første gang 1535, hvor den senere ærkedegn Jens Viborg af biskop Iver Munk får løfte om vikariet ved altret. Dette brev kendes kun i Terpagers referat[1]. 5. aug. 1569 bestemmer kongen, at en del af godset skal gå til superintendenten og en del til skolemesteren, hvilket bekræftes af 1605-fortegnelsen og kapitlets jordebog af 1669.

Kinch I, 562. – 1 Terpager 1736, s. 239ff.

S. Barbaras kapel. Kapellet stiftes og bygges af borgmester Anders Bundesen og hustru Allek[1]. Han dør 1363 og hun 1369[2]; de blev begravet i kapellet under en messingligsten (se † gravsten). Her begraves også rådmand Peder Nielsen Bramming (død 1453) og hustru Katarina, og foran døren ligger væbneren Lave Degn[3]. Iflg. Terpager (1736, s. 273) holdtes der i middelalderen rettergang i kapellet (1445, 1458[4], 1464[5], 1473[6]). Kapellet opgives at være tilbygget domkirken på sydsiden »over for hovedaltret«. Terpager angiver, at der »nu« er lectorium theologicum i kapellet. Lektoriet har ligget på østsiden af søndre korsarm og nedrives, efter at den sidste teologiske lektor, Peder Terpager, er død 1738.

En svært forklarlig ting er Terpagers oplysning om, at der i kapellet holdes årtid for borgeren Jens Voltersen og hustru Helene. Voltersen opretter selv ved stiftelsesbreve af 1305, 1314 og 1317 et kapel for apostlen Johannes (se dette), og det angives at være opført allerede i 1305. Voltersen er begravet i dette kapel. Terpager har formodentlig oplysningen fra den nu forsvundne yngre anniversariebog, men han angiver ikke sin kilde. Det er den eneste forbindelse, som kan påvises mellem de to kapeller. Ifølge 1605-fortegnelsen arvede Oluf Steffensen vikariet gennem sin hustru Marine Torbensdatter, som nedstammede fra Anders Bundesen[7].

Kinch I, 212f. 563. – 1 DiplDan. 3.rk. VI, 289. — 2 SRD. V, 554, 559. — 3 Terpager 1736, s.218f. 272f. 326. — 4 Harsyssels diplomatarium nr. 47. — 5 Repert. 2. rk. nr. 1721. — 6 Jfr. note 4, nr. 63. — 7 Kinch II, 224.

Bethlehems kapel. Det fortælles i Bispekrøniken, at biskop Henrik Stangeberg (1454-65) ved sin død i 1465 bliver begravet i »Sacello Bethlehem« hos sine slægtninge (»apud cognatos suos«)[1]. Den yngre anniversariebog angiver samme dødsår og begravelseslokalitet, men kalder her Bethlehemskapellet for Henrik Stangebergs og oplyser, at kapellets bestandige vikar skal udrede penge til bispens årtid[2]. Næste gang, kapellet omtales, er i et brev af 7. juni 1527, i hvilket kapitlet tildeler et vikarie i ovennævnte

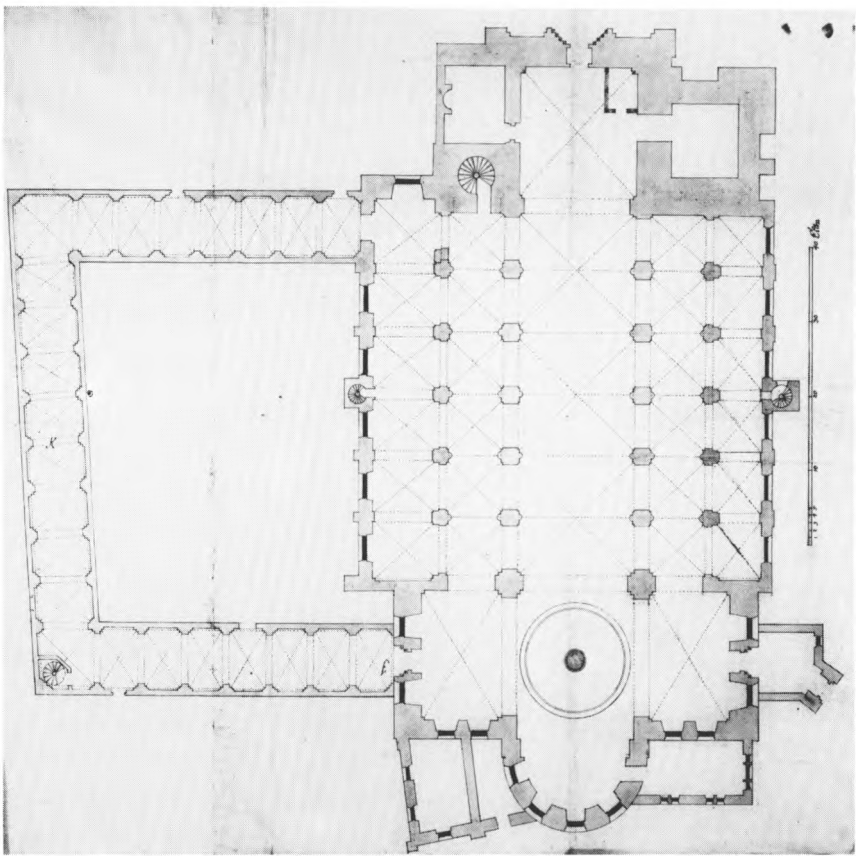

Fig. 17. Domkirkekomplekset tegnet af K. Stahlknecht 1737. Vest opad. (Sml. fig. 18). – *Der Domkomplex 1737 von E. Stahlknecht gezeichnet. Westen oben.*

kapel til hr. Jens Pedersen. Vikariet er viet til Vor Frue og Thomas af Canterbury, og det oplyses, at Ove Skram til Hammergaard sammen med sine slægtninge har patronatsretten til vikariet[3].

Fra 29. jan. 1553 findes et kongebrev vedrørende et vikarie stiftet af Henrik Stangeberg og Peder Skram til Voldbjærg. Det anføres, at Johan Brockenhuus til Leerbæk har berettet, at en af hans slægt, nemlig biskop Henrik Stangeberg tillige med Peder Skram »for nogen tid siden« har stiftet et vikarie i Ribe domkirke. Da nu kirkens breve, lydende på at det af Peder Skram skænkede gods på kongelig befaling er blevet udleveret til landsdommeren i Nørrejylland, Erik Skram, skal det herefter undersøges, hvilke breve der findes vedrørende Stangebergs donationer til samme vikarie. Det tilføjes, at dette gods skal være afhændet fra kirken, men eventuelle breve skal afleveres til Johan Brockenhuus[4]. Et nyt dokument i arvesagen forekommer det følgende år, hvor Christian III i et dokument af 29. juli 1554 befaler kapitlet at undersøge, om Klaus Albretsen til Damsgaard på sin hustrus og hendes medarvingers vegne kan få ombyttet en ødegård i Døstrup med en anden, ligeledes i Døstrup beliggende gård, som hendes far, Peder Skram til Voldbjærg, havde givet til et vikarie, han havde stiftet. De mener ved arven at have fået tildelt en forkert ejendom[5].

Kapellet omtales atter 1567 i forbindelse med sagen vedrørende Limbekkernes gravsten (se Henneke Limbeks Vor Frue alter).

I fortegnelsen af 1605 og jordebogen 1669 nævnes det, at vikariet Bethlehem efter reformationen gik til familierne Stangeberg og Skram, der, som ovenfor anført, havde patronatsretten til vikariet. Der opregnes endvidere noget gods, »som nu ligger til Riberhus«.

I modsætning til Kinch, der antager, at dette påfaldende beskedne gods tilfaldt disse familier som arveberettigede, synes det mere sandsynligt, at det er blevet tilovers ved arvedelingen,

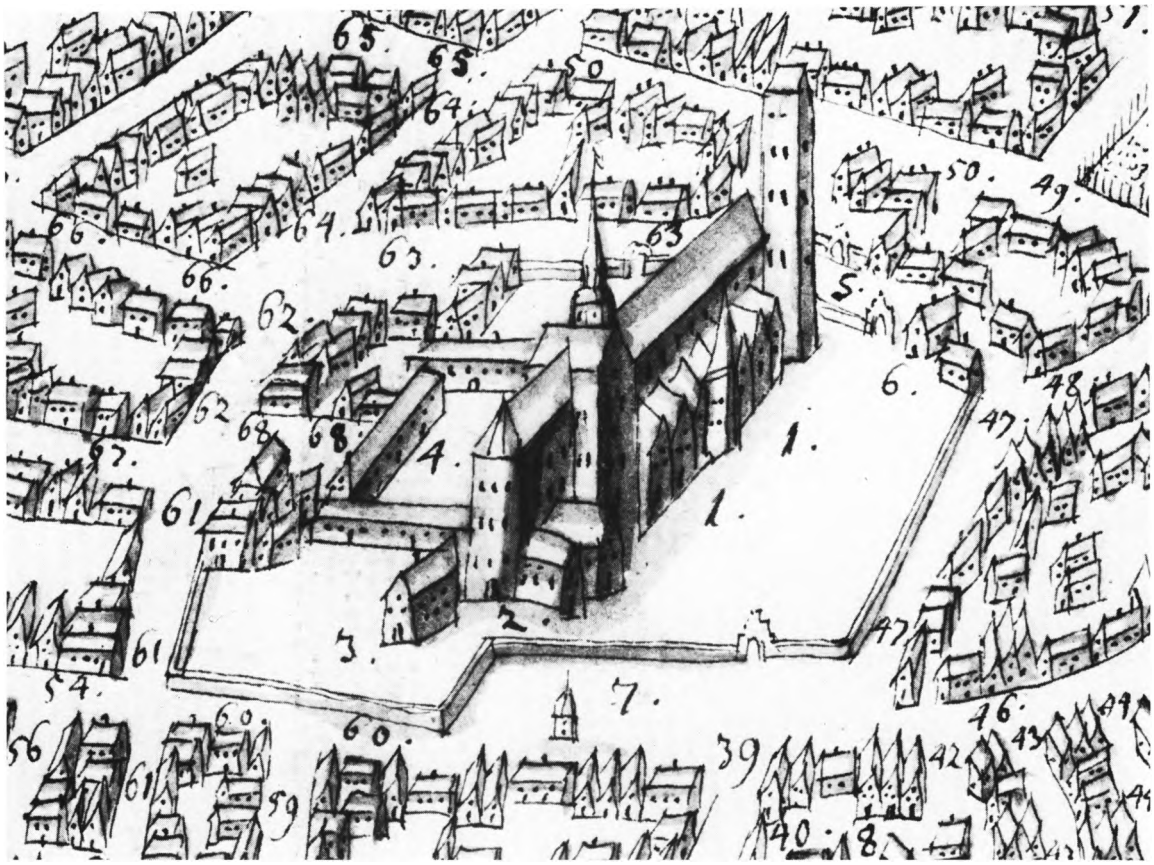

Fig. 18. Domkirkekomplekset, set fra nordøst. Udsnit af bykortet til Peder Resens Atlas o. 1660. 1. Nordre kirkegård. 2. Kapitelhus og nordre våbenhus. 3. S. Barbaras kapel. 4. Lindegården. 5. Domskolen. 6. Klokkerbolig, tidligere kalkhus. 7. Torvet. 8. Rådhus. 39. Storegade, nu Overdammen. 46. Grønnegade. 47. Bøddelgade. 54. Hundegade. 60. Stenbogade. 61-62. Nu Sønderportsgade. 63. Skolegade. Af hensyn til domkirken har tegneren udeladt bebyggelsen i hjørnet mellem Stenbogade og Sønderportsgade. (Sml. fig. 17 og 27). — *Der Domkomplex, von Nordosten gesehen. Ausschnitt aus dem Stadtplan in Peder Resens Atlas um 1660. 1. Nördlicher Friedhof. 2. Kapitelhaus und nördliche Vorhalle. 3. St. Barbara-Kapelle. 4. Lindenhof. 5. Domschule. 6. Glöcknerwohnung, früher Kalkhaus.* 7. *Markt. 8. Rathaus. 47. Bøddelgade. 54. Hundegade. 60. Stenbogade. 61-62. Jetzt Sønderportsgade. 63. Skolegade. Aus Rücksicht auf den Dom hat der Zeichner die Bauten zwischen Stenbogade und Sønderportsgade ausgelassen.*

dvs. at ingen af de to familier har kunnet fremlægge bevis på ejendomsretten hertil. Ejendommene er derfor hjemfaldet til kronen og er af praktiske grunde blevet lagt ind under den kongelige lensmand på Riberhus.

Der råder i øvrigt stor usikkerhed om stiftelsen af både kapellet og vikariet, idet stiftelsesbrevene ikke er bevarede (afleveret til arvingerne? – jfr. brevet af 29. jan. 1553). Hvad der vides, er kun indirekte og ufuldstændige vidnesbyrd om de omtalte familiers tilknytning til kapel og vikarie. Da det i forbindelse med Henrik Stangebergs begravelse omtales, at han ligger begravet hos sine slægtninge, kunne noget tyde på, at forbindelsen skriver sig fra før 1465. Det er da heller ikke udelukket, at kapellets bygningshistorie (se denne) rækker længere tilbage.

Fra reformationen og indtil 1620 opbevares kapitlets bogsamling i kapellet, som derefter i 1620 erhverves til gravkapel af lensmanden på Riberhus, Albert Skeel. Kapitlet får til gengæld 400 kurante dalere til, som det anføres, at betale kirkens gæld med[6].

Kinch I,564. –[1] SRD. VII, 200f.—[2] Terpager 1736, s. 262.—[3] RA. Ribe kapitels arkiv.—[4] KancBrevb. 1550-1555, s.213. — [5] Jfr. note 3. — [6] Terpager 1736, s. 262f.

S. Birgittas alter og kapel. Stiftet 1. aug. 1440 af kantor Jep Iversen Lange. Det fremgår af stiftelsesbrevet, at han lader bygge et kapel af nyt »indhen« Ribe kirke[1]. I kapellet skal der holdes messe for stifteren og dennes familie. Der synes ligefrem til kapellet at være knyttet et »frændegilde«, som mødtes hvert år i Vardsyssel. Til opretholdelse af de forskellige i brevet indstiftede messer og årtider samt til kapellets vedligeholdelse skænker kantoren en lang række ejendomme.

Med hensyn til kapellets beliggenhed oplyser den yngre anniversariebog, som Terpager citerer, at borgmester Lydikin Hartlevsen (1422, 1448) ligger begravet i Lindegården ved siden af S. Birgittas kapel, altså må kapellet placeres mod syd[2]. I et brev af 15. febr. 1454 udvider Jep Iversen Lange sine donationer i forbindelse med indstiftelsen af en ugentlig procession med det hellige kors i domkirken[3]. Processionen skulle starte i koret og derefter gå gennem den trefløjede omgang og slutte foran S. Lamberts alter (se dette). Samme år, 9. maj, dør kantoren; han blev ifølge yngre anniversariebog begravet i Birgittas kapel, hvor også hans og hans forældres årtid afholdtes[4]. Herefter overtager Jep Iversens bror, biskop Jens Iversen af Århus, ansvaret for stiftelseme. Han bekræfter, stadfæster og udvider i et brev af 20. maj 1454 efter kantorens »yderste Villie« dennes stiftelse af et kapel og alter samt en daglig messe. Det betydelige godstilliggende opregnes, og det anføres, at kapellanen hvert år af kapellets indtægter skal udrede to mark til Jep Iversens årtid[5]. Denne bestemmelse bekræftes af Oldemoder[6]. Af ovennævnte brev fremgår endvidere, at Jens Iversen selv har patronatsretten, og efter ham skal den overgå til slægtens ældste og bedste på fædrene side. Først 27. maj 1454 udstedes kapitlets nu tabte genbrev på Jep Iversens processionsindstiftelse, således som det er gengivet hos Terpager[7].

Om bisp Jens' stadige omsorg for familiens kapel vidner et gavebrev af 8. april 1471, hvori han tilskøder kapitlet yderligere fem gårde til afholdelse af en ugentlig aftensang i kapellet[8]. Blandt andre dokumenter, som ikke mere kendes, citerer Terpager et brev fra bisp Jens til kapitlet af 4. juni 1474 omhandlende den af slægten indstiftede messe samt en tilføjelse om, at han vil fremsende bly til kapellet[9]. Meget tyder dog på, at Terpager har fejlskrevet dateringen, som i stedet skal sættes til 1454 og brevet således ses i forlængelse af ovennævnte dokument af 20. maj samme år.

Bisp Jens' sidste gave til Ribe domkirke er en stor ejendom i Ribe by, som han tilskøder kapitlet 21. dec. 1481. Ejendommen, som senere kaldes Mads Höynes gård, havde han arvet efter sin bror kantoren. Den blev benyttet til kannikeresidens, indtil den nedbrændte i 1580. Derefter solgte kapitlet grunden, og renten uddeltes til »fattige Schole Børns Nytte og Beste«[10]. Bisp Jens' brev indeholder også forskellige forskrifter vedrørende de af familien indstiftede kirkelige handlinger. Kravene har tilsyneladende været for store, for i kapitlets genbrev er tjenesterne reduceret[11].

Den sidste katolske biskop i Ribe, Iver Munk (1499-1536), var sønnesøn af en bror til Jep og Jens Iversen. 5. maj 1514 skænker han kapitlet et hus ved siden af kannikeresidensen »Snagdal« og bestemmer, at hans årtid og en ugentlig messe skal afholdes i Birgittas kapel for indtægten heraf[12]. En indførsel i den yngre anniversariebog bekræfter dette[13]. Fra 10. jan. 1520 kendes et mageskifte mellem kapitlet og S. Birgittas alter[14]. Den sidste omtale af Birgittastiftelsen i Ribe domkirke forekommer i et brev fra 1550[15]. Christian III pålægger heri kapitlet at overdrage en kopi af fundatsen til et vikardømme ved S. Birgittas alter til landsdommeren i Nørrejylland, Erik Skram, som gør arvekrav på godset. Hvad dette gods bestod af ved reformationen vides ikke, men det fremgår, at det er tilfaldet nogle »Ridder Mænds Mænd«, velsagtens af den Munk-Lange'ske familie.

Kinch I, 327f. 329f. 445f. – [1] Repert. 1. rk. nr. 7096. — [2] Terpager 1736, s.275. — [3] Jfr. note 2. —

[4] Repert. 2. rk. nr. 321. — [5] Smst. nr. 360. — [6] Oldemoder, s. 59. — [7] Terpager 1736, s. 357. — [8] Repert. 2. rk. nr. 2932. —[9] Terpager 1736, s. 114. Missiver nr. 66, s. 88. — [10] Thorup: Efterretninger om Ribe Kathedralskole, I, 1826, s.29f. – Repert. 2. rk. nr. 4939. — [11] Repert. 2. rk. nr. 4941. — [12] Regesta Ser. II, vol. I², 9968. – De ældste danske Arkivregistraturer, udg. William Christensen, 1910. V, 438. — [13] Terpager 1736, s.275f. — [14] Arkivreg. s.335 (jfr. note 12). —[15] Terpager 1736, s.276.

S. Cosmas og Damians alter? Der synes at være nogen usikkerhed hos Terpager vedr. dette alter, hvor en mand ved navn Hincerus Nyborgh formodes at være begravet 1330[1]. Denne ubegrundede formodning er den eneste oplysning om altret, og når dertil kommer, at den citerede anniversariebogs tekst ikke stemmer overens med den ældre anniversariebogs[2], må man stille sig tvivlende overfor, om dette alter overhovedet har eksisteret.

Kinch I, 569. – [1] Terpager 1736, s.241. — [2] SRD. V, 535.

Elleve tusinde jomfruers kapel. Kannik ved Ribe domkirke, provst i Vardsyssel, mag. Otto Bosen indstifter i sit testamente af 1. aug. 1429 to ugentlige messer i dette kapel[1]. Det tilføjes, at kapellet er under det store tårn.

Kinch I, 564, 294, 303. – [1] Repert. 1. rk. nr. 6392.

S. Erasmus' alter. Eneste omtale af altret findes i yngre anniversariebog, hvori det anføres, at kanniken Jens Pedersen af Horsens ligger begravet foran Erasmus' alter, hvor også hans og hans forældres årtid afholdes[1]. Fra Inscriptiones vides, at sognepræst ved Ribe domkirke Jens Pedersen Grundet, død 1565, var begravet under samme sten[2].

Kinch I, 564. –[1] Terpager 1736, s. 242f. —[2] Terpager 1702, s. 76.

Ærkebiskop Esger Juls alter. Som biskop i Århus skænker Esger Jul, tidligere kannik i Ribe, i et brev af 9. sept. 1310 noget gods til kannikeme ved Ribe domkirke til afholdelse af hans årtid[1], der er opført i den ældre anniversariebog[2]. Det fremgår af brevet, at han tidligere må have stiftet et alter i samme kirke.

Kinch I, 582, 134f. – [1] DiplDan. 2. rk. VI, 302. — [2] SRD. V, 537.

Kantor Esger Møs alter, se Sognealtret.

S. Filips og S. Jakobs alter og kapel, se S. Jakobs (den yngres) kapel og alter.

Fonnessealtret, se Helligkorsaltret.

S. Georgii alter, se S. Jørgens alter.

S. Gertruds alter. Nævnes 1513 kun i et citat hos Terpager fra den yngre anniversariebog, hvoraf det fremgår, at rådmand Søren Torstensen blev begravet i nærheden af dette alter[1].

Kinch I, 561, 565. –[1] Terpager 1736, s. 246.

Helligkorsaltret. Kinch identificerer, formentlig med rette, dette med Sognealtret og Formessealtret. Ifølge Bispekrøniken var biskop Radulf, der døde 1171, begravet midt i gulvet foran Helligkorsaltret[1]. 1338 betænker kantor Esger Mø Helligkorsaltret[2]; fra 1429 holdes en messe for kannik Otto Bosen for Sognealtret[3], som igen nævnes 1441. En vidisse fra 1547 af et brev fra 1481 omtaler enge ved Varde tilhørende »For Messe Alter«, hvilke enge Kinch identificerer med nogle enge østen for Varde, omtalt 1552, tilhørende sognealtret[4]. 1514 begraves borgmester Las Bagge og 1518 borgeren Niels Guldsmed mellem Helligkorsaltret og S. Antoniusaltret[5]. Sml. i øvrigt Sognealtret.

Kinch I, 558f. 569. — [1] Bispekrøniken, s.269. — [2] Regesta 2. rk. nr. 1718 og Kinch I, 181 f. — [3] Repert. 1. rk. nr. 6392 og Oldemoder, s.55. —[4] Kinch I, 559, jfr. Repert. 2. rk. nr. 4886, 4903. — [5] Terpager 1736, s. 242.

Helligtrekongers kapel og alter. Terpager citerer den yngre anniversariebog for oplysningen om, at kanniken Søren Klavsen i 1525 begraves i kapellet[1]. Kinch anfører, at Hans Lancken er vikar ved Helligtrekongers alter ved reformationen, og 6. juni 1569 får Enevold Gregersen af

Hans Lancken brev på at måtte nyde indtægterne af dette alters tilliggende[2].

Kinch I,566, 580. – [1] Terpager 1736, s.269. — [2] KancBrevb., s. 469.

Ridderen Henneke Limbeks alter, se Vor Frue alter (jfr. Bethlehems kapel).

Biskop Henrik Stangebergs kapel, se Bethlehems kapel.

Borgeren Herbert Sommers alter, se S. Olavs alter.

S. Hieronymus' alter. Af 1605-fortegnelsen fremgår, at Niels Lange til Kærgaard efter reformationen arver godset efter dette alter, hvilket bekræftes af kapitlets jordebog fra 1669. Altergodset bestod af en gård i Vilslev, som gav seks ørtug korn, et svin og gæsteri. Kinch slutter heraf, at altret er stiftet af en slægtning til Niels Lange.

Under S. Mortens alter, stiftet af dekanen Thomas Lange i 1476, er anført et forlig mellem Niels Lange og kapitlet, hvorved førstnævnte i stedet for dette alters godstilliggende får en gård i Vilslev, som giver 12 ørtug korn[1]. Trods forskellen i landgilde kan det næppe udelukkes, at der er tale om samme gård, hvorfor Kinchs formodning om Hieronymusaltrets stifter ikke behøver at være rigtig.

Kinch I, 565, 577. – [1] RA. Ribe kapitel, tidl.: Stiftskisten 595-L 15-857. Terpager 1736, s. 252.

Højaltret. Ifølge Bispekrøniken, der blev afsluttet kort efter 1230, lod biskop Radulf († 1171) uden godkendelse fra paven og ærkebispen »på altret« opstille et skrin, som indeholdt de jordiske rester af den første bisp i Ribe, Liufdag, der led martyrdøden. Tilsyneladende har Radulf forsøgt at gøre Liufdag til helgen, og det forekommer sandsynligt, at skrinet har stået på højaltret. Men ildebranden 1176 ødelagde kirken og gjorde martyrens ben til aske. Den første direkte omtale af altret er ligeledes i Bispekrøniken, der om bisp Omer († 1204) fortæller, at han gav en mark guld til forgyldning af højaltret[1]. År 1300 stifter ridderen Niels Lændi et kapel og alter for S.Jacob (se dette) og forpligter samtidig altrets vikar til at holde »et blus« på højaltret[2].

Tue Attenmark skænker 9. aug. 1309 forskellige grunde i Ribe til at holde vokslys foran Kristi Legeme (hostien) på højaltret[3]. I en liste over domkirkens kostbarheder, opgjort 1312, nævnes bl.a. fire messehagler og to kobberkrucifikser tilhørende »maiori altari«[4]. 1317 omtales kirkens pligt til at holde to lys på samme alter[5], som atter nævnes 8. marts 1338 i forbindelse med et gavebrev fra kantor Esger Mø[6]. I sit testamente af 6. maj 1429 skænker magister Otto Bosen en messebog til altret[7], og 27. marts 1460 forpligter kapitlet sig til i henhold til et gavebrev fra brødrene Eggert og Johan Frille at holde henholdsvis to og syv lys for høje alter ved bestemte messer[8]. Dekanen Thomas Lange, stifteren af S. Mortens alter (se dette), giver 6. jan. 1467 i alt seks sølvbægre til højaltret til at opbevare relikvier i[9].

På »Stages Toft«, som lå vest for Gråbrødreklostret, hvilede der en forpligtelse til at holde syv lys for højaltret til Vor Frues lov og hæder. 16. jan. 1507 sker der et mageskifte mellem byen og klostret, hvorved gråbrødrene overlades toften[10]. Denne grund gør kapitlet lovhævd på 13. marts 1509[11], og 20. jan. 1510 indgår byen og kapitlet forlig, således at kapitlet til gengæld for noget gods overtager forpligtelsen til at holde de syv lys på altret[12]. 25. okt. 1560 befaler Frederik II, at gudstjenesten i Ribe domkirke for fremtiden skal afholdes i koret for det høje alter[13].

Der findes ingen faktiske oplysninger om, til hvem højaltret var viet, men flere gange forekommer vendingen, at lysene på dette alter var til Vor Frues lov og hæder, og Terpager anfører, at der her var et Mariabillede, som gav 40 dages aflad[14]. Selv om der ikke findes belæg for denne meddelelse, forekommer det dog sandsynligt, at højaltret, ligesom domkirken i øvrigt, var viet til Vor Frue.

Kinch I, 556f. – [1] Bispekrøniken. Søgaard s. 260, 266, 270. — [2] DiplDan. 2. rk. V, 112. — [3] Smst. 2.

rk. VI, 196. — [4] Oldemoder, s. 116. — [5] Smst. s. 101.—[6] Repert. 1. rk. nr. 1799.—[7] Smst. 1. rk. nr. 6392.—[8] Smst. 2. rk. nr. 1109.—[9] Oldemoder, s. 93. — [10] Thorup 1833, bilag XXII. — [11] Repert. 2. rk. nr. 11226. — [12] Smst. 2. rk. nr. 11459. — [13] Regesta Ser. II, vol. II[1], 1867; trykt hos Terpager 1736, s.209f. og Kinch II, 85f. — [14] Terpager 1736, s.231f.

S. Jakobs (den ældres) alter (S. Jebs alter). Fra den yngre anniversariebog citerer Terpager tre forskellige begravelser i nærheden af S. Jakobs alter. Borgmester Ditmar Tidemann, der dør o. 1405, siges at være begravet ved siden af dette alter (»iuxta altare S. Jacobi Apostoli«), mens væbneren Kristian Frellevsen, død 1418, angives som værende begravet nord for den hellige Jakobs alter næsten midt i gulvet (»ad partem borientalem altaris beati Jacobi, quasi in medio pavimenti«). Endelig oplyses det, at kanniken Ditlev ligger ved siden af S. Jakobs alter mod syd (»juxta altare S. Jacobi ad austrum«)[1].

Fra et pavebrev af 10. april 1431 vides, at altrets vikarius på den tid er en mand ved navn Niels Pedersen[2]. Altret omtales som S. Jebs alter i et brev af 1. febr. 1457, hvor Maren Græverodsdatter skænker et stenhus i Ribe til kapitlet til forøgelse af de messer, som ridderen Otto Skinkel havde stiftet for »s. Jeyps Alter«[3]. Stiftelsesbrevet kendes ikke, men i Oldemoders liste over messer fra o. 1445, nævnes to messer for Otto Skinkel foran S. Jakobs alter (»coram altari sancti jacobi«)[4]. På samme liste er opført en messe for provst Gotskalk i Vendsyssel, der i 1387 havde stiftet et evigt vikariedom ved domkirken, og endvidere en messe for Niels Mattissen. Igen omtales altret som S. Jebs alter i et dokument af 18. marts 1472, hvori borger i Ribe Per Lawesen og hustru Karine Roo skøder nogle jorder til en evig messe, der er stiftet af Karine Roos bror, Esger Roo, ved ovennævnte alter (jvf. Lille Vor Frue kor)[5].

Altrets gods opregnes i Oldemoder, hvilket kan tyde på, at kapitlet har haft patronatsretten hertil. Det fremgår af denne indførsel, der kan dateres til sidste halvdel af 1400'rne, at altergodset hovedsagelig var placeret i Skærbæk, Brøns og Hjortvad[6]. Det er efter al sandsynlighed tilfaldet kapitlet efter reformationen. Da der ikke er noget sammenfald mellem dette altergods og det gods, der lå til apostlene Filips og Jakobs alter (se dette) tyder alt på, at der har eksisteret to samtidige Jacobs altre, oprindelig måske indviet til henholdsvis den ældre og den yngre Jacob. Det kan være vanskeligt at henføre de kildesteder, der kun refererer til S. Jakobs alter, helt præcist. Men meget synes at tale for, at man har søgt at skelne mellem de to altre ved at benævne den yngre Jakobs alter enten som beliggende under uret eller senere som Filips og Jakobs alter.

Kinch I, 243, 566. – [1] Terpager 1736, s.278f. — [2] ActaPont. III,1600. —[3] Repert. 1. rk. nr. 691. — [4] Oldemoder, s. 55. —[5] Repert. 2. rk. nr. 3061. — [6] Oldemoder, s. 95.

S. Jakobs (den yngres) kapel og alter (S. Jebs alter under sejerværket, S. Filips og S. Jakobs alter og kapel). Ridderen Niels Lændi, der var lensmand i Ribe, stifter 28. febr. 1300 et alter, hvor hans egen og hans far, Kristian Lændis årtid skal afholdes[1]. Hertil giver han alt sit gods i Simmersted. Overensstemmende hermed anfører den ældre anniversariebog Kristian Lændis årtid ved datoen 29. juni og noterer, at den skal holdes for to mark af det gods, der tilhører Niels Lændis kapel[2]. I sit testamente af 30. juli 1310 skænker Niels Lændis søn, provst Kristian af Vardsyssel, forskelligt gods til afholdelse af en daglig messe og hans egen årtid[3]. Det synes at fremgå af et brev af 2. april 1314, at han tillige har stiftet et alter, idet bisp Jens her overlader en præst ved navn Mikkel det alter, som provst Kristian testamentarisk har indstiftet og doteret[4]. Provst Kristian dør ifølge den ældre anniversariebog 26. maj 1313[5], og Oldemoders liste over daglige messer, affattet noget ind i 1300'rne, nævner både Niels Lændis og provst Kristians messer med godstilliggende, der svarer til ovennævnte gavebreves anvisninger[6]. At disse donationer overhovedet kan henføres til S. Jakobs alter og kapel, vil fremgå af nedenstående.

Måske for lettere at udskille kirkens to Jakobs altre fra hinanden benævnes den yngre S. Jakobs alter i 1400'rne som værende placeret under uret

(sejerværket). Første gang betegnelsen forekommer, er i Oldemoders liste over kapitlets indtægter fra tiden 1436-41[7]. Her anføres indtægten fra S. Jakobs alter eller kapel under uret (»de altari seu capella beati jacobi sub orlogio«). At uret og dermed kapellet skal søges i kirkens vestende, bekræftes af en oplysning fra 1436, hvor der indstiftes en messe i kapellet nærmest S. Jakobs kapel, der ligger mod vest[8] (kapel uden navn s.99). Ved et mageskifte af 20. marts 1473 får kapitlet overdraget tre gårde i Hygum, som hører til »S. Jebs Alter under Sejerværket i Vor Frue Domkirke«[9]. Dette gods blev allerede tillagt altret af provst Kristian i hans testamente af 1310; til yderligere bevis for identifikationen mellem Lændi-familiens stiftelser og S. Jakob den yngres alter og kapel tilføjes det i mageskiftet, at den, der har altret i værge, skal lade afholde Niels Lændis årtid.

Fra 10. febr. 1484 kendes altret også under betegnelsen S. Filips og S. Jakobs alter (begge apostle fejres 1. maj), idet et kannonikat ved Ribe domkirke overlades til Ville Andersen, vikarius ved ovennævnte alter[10]. Samme Ville Andersen nævnes også 4. april 1493 i forbindelse med et mageskifte[11]. Kapitlet overtager her S. Filips og S. Jakobs altrets gods i Simmersted (jfr. Niels Lændis stiftelsesbrev) mod at afgive to gårde i Nr. Farup og Brøns til altret. Ifølge yngre anniversariebog dør Ville Andersen 1501 og begraves ved apostlene Filips og Jakobs kapel (»iuxta Capellam Apostolorum Philippi & Jacobi«)[12]. Altret nævnes endnu tre gange i pavebreve, nemlig 7. juli 1518, 14. sept. 1518 og 21. okt. 1519 vedrørende besættelse af vikariet[13].

Den sidste vikarius ved altret var Hans Lancken, hvilket fremgår af fundatsen for et hospital 1 Kolding fra 1558[14]. Det bestemmes her, at altergodset fra »Vikariet til SS. Philippi et Jacobi Alter i Riber Domkirke« skal lægges til dette hospital, når dets nuværende værge, Hans Lancken, er død. Vikariets tilliggende efter reformationen kendes fra både 1605-fortegnelsen og jordebogen 1669, og det viser god overensstemmelse med altrets tidligere godshistorie.

Kinch I, 131, 142, 566f. – [1] DiplDan. 2. rk. V,112. — [2] SRD. V,549. — [3] DiplDan. 2. rk. VI,293. — [4] Smst. VII, 143.— [5] SRD. V, 553. — [6] Oldemoder, s.81f.—[7] Smst. s.58.—[8] Terpager 1736, s.279f.— [9] Repert. 2. rk. nr. 3206. — [10] ActaPont. IV,2901. — [11] Repert. 2. rk. nr. 7388. — [12] Terpager 1736, s. 269. —[13] ActaPont. VI, 4663, 4668, 4739. — [14] Kanc-Brevb. 1556-1560, s.235.

Kantor Jakobs alter. Den ældre anniversariebog omtaler kantorens død under året 1279 og tilføjer, at han til sin årtid har givet noget af indtægten fra hans alters gods[1]. Det fremgår af Oldemoders liste fra o. 1300[2], at han tillige har stiftet en daglig messe; den er også opført på de to samtidige messelister, som er tilføjet efter den ældre anniversariebog i samme manuskript[3].

Kinch I, 581. –[1] SDR. V,560. —[2] Oldemoder, s. 78. — [3] CorpDan. VIII, 365.

S. Jebs alter, se S. Jakobs (den ældre) alter.

S. Jebs alter under sejerværket, se S. Jakobs (den yngre) kapel og alter.

Borgeren Jens Volter sens kapel og alter, se S. Johannes apostel og evangelists kapel og alter.

Kantor Jep Iversen Langes kapel og alter, se S. Birgittas kapel og alter.

S. Johannes' alter. Ud over de senere anførte Johannesaltre, der kan henføres til Døberen eller Evangelisten, nævner kilderne jævnlig S. Johannes' alter, uden at det kan afgøres, hvilket der er tale om. I tilføjelsen til den ældre anniversariebog findes to lister over daglige messer i domkirken. Den ene liste må være affattet o. 1300, den anden kort tid derefter. I begge lister anføres dels Niels Quesæs og dels magister Ivars messe, som holdes foran S. Johannes' alter[1]. Den tilsvarende liste i Oldemoder nævner ligeledes de to messer, men ikke hvor de holdes[2]. Niels Quesæs messe må være indstiftet før 1278, idet ældre anniversariebog under dette år omtaler bisp Esgers død og hans årtid til hvis afholdelse, der ydes fire mark af Niels Quesæs alter[3]. Kinch identificerer i øvrigt Niels Quesæs alter med Johannes evangelists, men da han ikke har været opmærksom på Johannes døberens alter, kan identifikationen ikke opretholdes[4].

Kinch I, 567, 582. –[1] CorpDan. VIII, 365. —[2] Oldemoder, s.78. — [3] SRD. V,539. — [4] Kinch har fejllæst navnet Quesæ som Quelæ, hvorfor han ikke har været opmærksom på, at Niels Quesæs messe såvel som magister Ivars forekommer i Oldemoder.

S. Johannes apostel og evangelists alter. Den ældste omtale af altret findes i den yngre anniversariebog, hvorfra Terpager citerer, at ærkedegnen Peter, død 1332, ligger begravet foran Johannes evangelists alter (»ante altare Johannes Evangeliste«)[1]. Den ældre anniversariebog har samme dødsår, men meddeler kun, at ærkedegnen har givet tre mark af sit alters gods til afholdelse af sin årtid; begravelsesstedet angives ikke[2]. Ligeledes med yngre anniversariebog som kilde vides det, at kantoren Johannes 1410 begraves foran altret, og 1422 nævnes det, at ærkedegnen Johannes Helt ligger begravet ved Johannes apostel og evangelists alter (»ad altare beati Johannis Apostoli & Evangeliste«)[3]. Johannes Helt optræder i den ældre anniversariebog, som tilføjer, at ærkedegnen har givet gods til sin årtid, og at der ved ovennævnte alter afholdes en daglig messe for Vor Frue[4]. På Oldemoders liste fra o. 1440 over kapitlets indtægter forekommer to skilling grot fra Johannes evangelists alter, og med en yngre hånd er der skrevet, at ærkedegnen betaler dette beløb[5]. De ovennævnte tre begravelser fortæller alle om en nær tilknytning mellem altret og kirkens højere gejstlige. Det synes derfor sandsynligt, modsat Kinchs antagelse[6], at altret er stiftet af ærkedegnen Peter før dennes død i 1332.

Kinch I,567, 582. –[1] Terpager 1736, s.286. —[2] SRD. V,545. —[3] Terpager 1736, s. 286. — [4] SRD, V,544f. — [5] Oldemoder, s. 58.—[6] Kinch I,567.

S. Johannes apostel og evangelists kapel og alter. I et brev af 16. sept. 1305 stadfæster ærkebiskop Isam af Lund ribeborgeren Jens Voltersens gave til Ribe domkirke[1]. Det fremgår af brevet, at Voltersen har indstiftet og ladet opføre et kapel ved kirken til ære for Jesus Kristus, hans hellige Moder samt den hellige apostel Johannes. Det bekræftes i brevet, at stifteren selv har præsentationsretten til kapellaniet. Fra tiden 25. dec. 1314 – 1. jan. 1315 findes et brev, hvori ribebispen Jens Hee (1313-1327) sammen med kapitlet, byens råd og Ribes øvrige borgere bevidner, at Jens Voltersen har tilskødet sit kapel en del jordegods samt stiftet sin og sin hustru Helenes årtid og betænkt byens fattige med forskellige gaver[2]. Der er her tale om en betydelig udvidelse af donationen i forhold til 1305-brevets ordlyd.

Et tredie brev omhandlende samme sag er udstedt 31. marts 1317[3]. Heri bekræfter ovennævnte instanser, at Voltersen har doteret sit kapel, viet til den hellige apostel og evangelist Johannes, med det gods, der allerede er opregnet i brevet fra 1314-1315. Dokumentet fra 1317 indeholder endvidere en lang række mere detaljerede bestemmelser vedrørende anvendelsen af indtægterne og fastslår Voltersen og hans arvingers frie præsentationsret til denne virkelig store kapelstiftelse.

Både Jens og Helene Voltersen er opført i den ældre anniversariebog, men uden dødsår. Der står enslydende, at deres årtid som fastlagt i de ovenomtalte breve skal afholdes for fire mark af indtægterne fra deres kapel[4]. Det oplyses også, at Jens Voltersen er begravet i S. Johannes' kapel. Den yngre anniversariebog anfører ligeledes ægteparret Voltersens årtider, men med enkelte uoverensstemmelser i forhold til den ældre indførelse. Der står således, at pengene til Voltersens årtid skal udredes af indtægten fra hans alter (ikke kapel), og at Helene Voltersen ligger begravet i samme kapel som sin mand[5]. I Oldemoders liste over kirkens indtægter fra o. 1440 er anført tre mark lybsk fra S. Johannes' kapel[6], og på listen over messer sammesteds fra o. 1300 figurerer Jens Voltersens[7]. Den næste omtale af kapellet forekommer i 1464, hvor der indgås et forlig i »sancti Johannis Capella«[8].

Fra 24. april 1535 er bevaret et dokument udstedt af biskop Iver Munk (1499-1536), der giver Poul Mikkelsen ventepenge på vikarembedet ved Johannes evangelists alter i Ribe domkirke[9]. At dette alter er identisk med Voltersens kapelstiftelse fremgår indirekte af påskriften på en kopi af Voltersen-fundatsen, som magistraten lader tage i forbindelse med hen-

Fig. 19. Sidealtergruppe, S.Jørgen og dragen (fig. 16 og s. 99). LL fot. 1977. — *Seitenaltargruppe, der hl. Georg mit dem Drachen.*

læggeisen af vikariet, der omtales som Poul Mikkelsens, til kapellaniet ved domkirken[10]. Denne henlæggelse bekræftes i et brev af 15. sept. 1556[11]. Når Voltersens stiftelse efter 1484 blot benævnes som et alter, kan dette måske hænge sammen med en nedlæggelse af selve kapelbygningen i forbindelse med opførelsen af kirkens ydre sideskibe engang i 1400'rne. Johannes evangelist vikariet omtales både i 1605-fortegnelsen og i kapitlets jordebog fra 1669 som liggende til kapellaniet. Vikariets indtægter er små og noget forskellige i de to lister, og det anføres, at selve godset er lagt dels under Riberhus, dels under Trøjborg.

Kinch I,568, 152f. – [1] DiplDan. 2. rk. V, nr. 390. — [2] Smst. VII, nr. 232. — [3] Smst. VII, nr. 453. — 4 SRD. V,540, 561. — [5] Terpager 1736, s.285. Terpagers oplysning om, at Jens og Helene Voltersens årtid fejredes i S. Barbaras kapel, er kommenteret under dette kapel. — [6] Oldemoder, s. 58. — [7] Smst. s. 83. — [8] SRD. VIII,238. — [9] Terpager 1736, s.285f. – RA. Ribe kapi [10] Kinch I,568. — [11] Terpager 1736, s.286. – Ny kirkehist. Saml. 2 rk. III,314f. — [12] Kinch I,568.

S. Johannes Døberens alter. På Oldemoders liste fra o. 1440 over de daglige messer i domkirken er opført en messe ved Johannes Døberens alter for en mand ved navn Johannes Jensen[1]. Det tilføjes, at denne var blevet dræbt af væbneren Andreas Orm[2], for hvem der 1440 indstiftes en messe ved S. Mikaels alter (se dette) af hans fæstemø, Majejensdatter[3].

Kinch omtaler ikke dette alter. – [1] Oldemoder, s. 55. — [2] Kinch I,346, 354. —[3] Repert. 2. rk. nr. 7095. – Harsyssels Diplomatarium nr. 28.

Biskop Johannes Hees kapel, se S. Annas kapel og alter.

Ridder Jon Jacobsens alter, se Vor Frue Bebudelses alter.

Apostlen Judas' alter, se apostlene Simon og Judas' alter.

5. *Jørgens alter* (og kapel?). Altret nævnes første gang 17. sept. 1390, hvor fru Marienne Piksten skænker sit gods i Kalvslund herred til en stedsevarende messe foran altret for sig selv, sin mand og deres efterkommere[1]. Ifølge den ældre anniversariebog døde Reimer Piksten 1372, hvor der anføres afholdelsen af en messe, som foruden ægteparret også omfatter fru Mariennes søster[2]. Oldemoders liste fra o. 1440 over messer nævner fru Mariennes[3].

Omtrent på denne tid betænkes altret med nye indtægter af lensmanden på Riberhus, hr. Erik Nielsen Gyldenstjerne til Tim. Terpager anfører, at Erik Nielsen gav 20 mark lybsk til sine forældres årtid foran dette alter. Endvidere citerer Terpager den yngre anniversariebogs indførsel under 24. april, dagen efter S. Jørgens dag, hvor der skal afholdes årtid for Erik Nielsens forældre og uddeles to mark lybsk fra hans alters gods (»de bonis altaris sui«)[4]. Den ældre anniversariebog angiver 11. maj som altrets indvielsesdag og optegner ovennævnte årtid under 14. maj. Messen skal holdes for to sk. grot, som Erik Nielsen årligt skal udlægge af det gods, han har skænket[5].

På Oldemoders liste fra o. 1440 over kapitlets indtægter står seks mark lybsk fra ridderen hr. Eriks alter eller kapel[6]. Men første gang, Erik Nielsens navn klart knyttes til altret, er i et dokument fra 30. aug. 1492, hvor der på kongens retterting afsiges dom i en sag mellem Oluf Pedersen Gyldenstjerne og kannik Jens Kristjernsen angående de 20 mark, som »Hr. Olluff Pedersens oldefader, Hr. Erick Nielsen, havde givet til S. Jørgens Alter i Ribe Domkirke aarligen ud at give med mere Gods«[7]. Af endnu to breve vedrørende samme sag fra 1491 og 1492 ses, at de 20 mark skulle udlægges af Estvadgårds mølle[8]. Det fremgår af dommen, at Jens Kristjernsen med held forsvarede altrets ret til de 20 mark.

Fra 23. jan. 1498 foreligger to pavebreve, der giver Jens Kristjernsen, stedsevarende vikarius ved S. Jørgens alter i Ribe domkirke, ret til at forene dette vikarie med andre embeder[9]. Af 1605-fortegnelsen og kapitlets jordebog af 1669 fremgår, at »Vicaria Georgii« bestod af to gårde samt 20 mark af Estvadgårds mølle. Vikariets ejendom tilfaldt efter reformationen Knud Pedersen Gyldenstjerne til Tim.

Træskulpturerne forestillende S. Jørgen med dragen og prinsessen (fig. 19), der stadig findes i kirken, omtales ikke i førreformatorisk tid, så en eventuel sammenhæng mellem disse og altret kan ikke bevises[10].

Kinch I,254f. 321 f. 565. –[1] Repert. 1. rk. nr. 3762-64. — [2] SRD. V,540. — [3] Oldemoder, s.55. — [4] Terpager 1736, s. 244. — [5] SRD. V,548. — [6] Oldemoder, s. 58. — [7] Repert. 2. rk. nr. 7205. — [8] Terpager 1736, s. 245. — [9] ActaPont. V,3603, 3604. — [10] Terpager 1736, s. 335f.

Kapel uden navn. 1436 stiftedes der ifølge Terpager (1736, s.280) en messe i det nærmest S. Jakobs kapel liggende kapel i kirkens vestre del (»in Capella proxima Capelle Sancti Jacobi ad partem Occidentalem sita«), jfr. S. Jakob den yngres kapel (s. 96).

S. Katharinas kapel og alter. Ifølge den yngre anniversariebog er en mand ved navn Ebbe Rose begravet ved den hellige Katharinas alter mod syd eller syd for hendes alter (»Et sepultus est iuxta altare beate Katerine ad partem australem«), I øvrigt synes det at fremgå af en liste over kapellets ejendom, som Terpager opregner, at der til denne stiftelse var knyttet et gilde af samme navn. Terpager oplyser endvidere, at der kunne gives op til 200 dages aflad til dem, der bad ved altret på særlige dage[1]. Alt, hvad der vides om ovennævnte kapel og alter, stammer således fra Terpager, der citerer kilder, som

nu er gået tabt, og som heller ikke Kinch har haft adgang til.

Kinch I, 568f. –[1] Terpager 1736, s. 277f.

Ridder Kristen Pæsz, se Vor Frue kapel.

Biskop Kristiern Hemmingsens alter, se S. Lucius' kapel og alter.

Biskop Kristierns kapel, se S. Laurentius' kapel.

Kristi Legems alter. Præsten i Gram, hr. Clemens Madsen, testamenterer 1458 et bistade til Kristi Legems og skolebørnenes gildes alter[1]. Næste omtale af altret er i et afladsbrev af 30. juni 1466 udstedt af ærkebiskop Tuve og syv danske bisper til fordel for Kristi Legems alter i Ribe domkirke og S. Nikolaj gilde almindeligvis kaldet »peblingh gilde scole Ripensis«[2]. 10. maj 1474 betænkes »altare scolarium« i ribekanniken Mads Jensen Medelfars testamente[3]. Peblingegildet nævnes i øvrigt 1456, 1498, 1513 og muligvis 1535[4].

[1] Repert. 2. rk. nr. 851. — [2] Smst. nr. 2101. — [3] Terpager 1736, s.59f. 63, 438f. — [4] Kinch I,341, 362, 372f. 408, 569, 614f. og Kinch II,773 (note 2). – C. Nyrop: Danmarks Gilde-og Lavsskraaer. København 1899, I,353f. – Kornerup I,72f.

S. Kristoffers alter. De sædvanlige kilder beretter intet om dette alter, men indtil begyndelsen af 1700'rne havde kirken bevaret en sidealtertavle, som forestillede helgenen (fig. 20). Figuren er jævnlig omtalt i forbindelse med begravelser inden for døren i nordre korsarm (se † sidealtertavler).

S. Lamberts alter. Den hellige Lamberts tilknytning til Ribe og særlige placering som byens og stiftets skytspatron er veldokumenteret i den efterreformatoriske litteratur. Peder Palladius, som var født i Ribe, nævner ham i sin bog: S. Peders Skib, og ligeledes den procession, der er knyttet til dyrkelsen af ham[1]. På den baggrund er de skriftlige kilder fra middelalderen, som omtaler ham, mærkeligt sparsomme.

S. Lamberts alter omtales første gang i et brev af 15. febr. 1454, hvor kantor Jep Iversen Lange (se S. Birgittas kapel) stifter en ugentlig *Helligkors-procession* i Ribe domkirke. I processionen, som normalt skal finde sted hver fredag før højmessen, skal såvel kanniker som vikarer deltage. Det fastlægges, at den skal udgå fra koret, gå gennem omgangen, gøre holdt midt i kirken på tilbagevejen, standse foran S. Lamberts alter og derefter vende tilbage til koret (»deinde reintrando chorum«). Under hele processionen afsynges forskellige antifonier, responsorier og vers[2]. Man ser af dette, at altret ikke, som af Kinch formodet, ligger i selve koret[3]. Fra 1532 findes to breve fra kongen, hvoraf det fremgår, at borger i Ribe, Iver Stub, har klaget over, at han nægtes sine rettigheder i en gård i Farup og fem boder i Ribe, som hans forældre og moster har skænket til S. Lamberts alter[4]. Ovennævnte gods er ifølge 1605-fortegnelsen og jordebogen af 1669 overgået fra vicaria Lamberti til Iver Stub og Jørgen Rentemester, som blev gift med Stubs enke. Farup-gården og boderne, som opgives at ligge i Sortebrødregade, er det eneste tilliggende, der nævnes.

Terpager anfører et notat af dr. Ludvig Pouch, død 1681: »Capella S. Lamberti – Et som var under pulpituret ved den højre side Choret, ubi est locus sepulturæ Mariæ, seu, ut opinor, M. P. Hegelundi« (hvor Marias begravelsessted er, eller, som jeg mener, mag. P. Hegelunds)[6]. Terpager kan ikke tolke dette, og ved ikke, hvilket pulpitur eller hvilken Maria, der er tale om. Ingen af Hegelunds tre hustruer var navngivet Maria, og Terpager kendte ikke noget S. Lamberts alter. Hvis der i Pouchs notat ligger nogen viden om placeringen af et S. Lamberts kapel på/ved Peder Hegelunds familiebegravelse, må S. Lamberts alter skønnes at være det, som havde plads i søndre korsarms sidealterniche; i så fald må nichens søjlebårne baldakin være det af Pouch nævnte pulpitur.

Kinch I, 569f. –[1] Smst. s.570. —[2] Repert. 2. rk. nr. 321. — [3] Kinch I,556. — [4] Kong Frederik I.s danske Registranter, udg. Kr. Erslev og W. Mollerup. 1879, s. 383, 423.— [5] Terpager 1702, s.103f.—[6] Terpager 1736, s. 265f.

S. Laurentius' alter. Stiftet før 1317 af kantor

Svend, der ifølge anniversariebogen dør 27. nov. dette år. Det anføres, at hans årtid skal holdes for en del af indtægten af hans alterstiftelse, og at altret er viet til martyren S. Laurentius[1]. Om altrets omtrentlige beliggenhed fortæller en anden indførsel i anniversariebogen, ligeledes fra begyndelsen af 1300'rne. Der omtales her en begravelse næsten i midten af hovedskibet tre alen fra Laurentius' alter (»quasi in medio pavimenti ad III. vlnas juxta altare sancti Laurencii«)[2]. Indtægten fra kantor Svends stiftelse figurerer på Oldemoders liste over kapitlets indtægter fra o.1440[3]. Et udateret brev fra 1493 omhandler et mageskifte mellem bispestolen og altret, et skifte, som åbenbart har været ufordelagtigt for sidstnævnte, idet et brev fra det følgende år, udstedt af bisp og ærkedegn, forøger det gods i Sønderbork, som altret havde fået ved skiftet. Begge dokumenter fra 1493-94 findes i Ribe Hospitals arkiv, hvilket tyder på, at Laurentius-altrets gods efter reformationen er tilfaldet hospitalet[4].

Kinch I,110, 571. – [1] SRD. V,567.—[2] Smst. s.543f. — [3] Oldemoder, s. 58. — [4] Repert. 2. rk. nr. 7538, 7807. – Terpager 1736, s.246f.

S. Laurentius' kapel. Stiftet 1292 af biskop Kristiern (1282-1313). I hans stiftelsesbrev af 26. maj s.å. anføres det, at han har ladet stifte og opføre et kapel i Ribe domkirke imod øst, hvor sakristiet plejede at være (»ubi consueuit olim esse sacristia«), viet til den almægtige Gud, Jomfru Maria, S. Laurentius, den hellige bisp Thomas af Canterbury og alle helgener. For det gods, han har tillagt kapellet, skal der afholdes daglige messer sammesteds, og den præst, der er indsat til at tage vare på kapellet, skal af indtægterne årligt uddele en bestemt sum til de fattige[1].

Sognepræsten i Jernved, Hr. Tuve, skøder 3. april 1296 den gård, han selv bebor ved siden af skolen, til bisp Kristierns kapel. Til gengæld skal de fattige skolebørn årlig nyde en bestemt sum af kapellets indtægter[2]. Denne sidste bestemmelse peger frem mod bisp Kristierns stiftelse af Puggård af 20. april 1298[3]. I denne forbindelse bliver største delen af det gods, bispen i 1292 havde skænket kapellet, overført til skolestiftelsen. Hvad der bliver tilbage til kapellet, fremgår af Oldemoders liste over de daglige, private messer, der skal afholdes i domkirken, idet der her under året 1306 anføres en messe i bisp Kristierns kapel med tilhørende godsindtægter, samt noget gods, hvis afkast skal anvendes til vedligeholdelse af kapellet[4]. Måske har det tilliggende, der blev tilbage til aflønning af kapellets præst, været for smått, for 29. okt. 1308 tilskøder bispen denne præst noget jord til evindelig besiddelse[5].

Kapellet omtales ikke senere, hvilket er en af de tre årsager til Kinchs formodning om identitet mellem Laurentiuskapellet og det senere Bethlehemskapel (se dette). Det andet argument er stiftelsesbrevets oplysning om placeringen af kapellet imod øst, »hvor sakristiet plejede at være«, hvilket får Kinch til at placere det østligst ved hovedskibet (om sakristiet, se afsnittet om domkirkens tilbygninger). Kinchs tredie begrundelse skal søges i sammenfaldet mellem to af de helgener, der er knyttet til S. Laurentius' og Bethlehems kapeller, nemlig Vor Frue og Thomas af Canterbury. At Kinchs tolkning næppe er holdbar, er der argumenteret for i forbindelse med Bethlehemskapellet.

Kinch I, 107f. 571, 588. – [1] DiplDan. 2. rk. IV, 73. — [2] Repert. 1. rk. nr. 661. — [3] Kinch I,122f. — [4] Oldemoder, s.80f. — [5] DiplDan. 2. rk. VI, 156 og Terpager 1736, s. 264.

»Capella Limbek«, se Vor Frue alter (jfr. Bethlehems kapel).

S. Lucius' alter (»altare S. Lucii«). Altret er indstiftet før 1438 af biskop Kristiern Hemmingsen, der blev biskop 1418. Blandt meget andet gods skænker bispen 7. juni 1438 til altret en grund vest for domkirken, hvorpå altrets vikar, Niels Bomgart, har opført en residens[1]. Det omtales her som »altret under det store tårn« og siges at være indviet til »den almægtige Gud, Jomfru Marie, Sankt Lucius Martyr og Alle Helgener«. Som »altret under det store tårn« eller Lucius-altret kendes det i alle følgende skrivelser. 20. dec. 1438 bekræftes ovenstående

gaver i en ny skrivelse fra bispen[2]. Samme dag skænker Niels Bomgart de bygninger, han har opført eller måtte opføre på ovennævnte grund, til altret[3]. 12. juli 1448 annekterer bispen S. Nikolaj kirke i Farup til altret[4], hvilket stadfæstes af pavebreve 14. juni 1482 og 12. juni 1483[5]. 17. juli 1448[6] omtales Hr. Knud Petersen som altrets vikar. Altret er herefter meget velhavende, og det bliver til et selvstændigt præbende bestyret af en residerende kannik.

Før 1510 må kanniken Lambert Sterck, som har haft præbendet, men som i øvrigt ikke kendes, være død. Fra dette år findes et brev fra pavestolen, hvor Ribekanniken Poul Andersen får tilladelse til at nyde præbendets indtægter i vakancen efter Lambert Sterck i seks måneder[7]. 11. aug. 1511 får klerken Johan Wulf fra Bremen stift pavebrev på et stedsevarende vikarie eller sognekald (»perpetua curata vicaria seu parrochiali«), som er blevet ledigt efter Lambert Sterck[8]. 12. aug. 1511 får klerken Johannes Schuldorp i Bremen stift pavebrev på et stedsevarende kapellani ved tårnet i Ribe domkirke med sognekirken i Farup (»perpetua cappellania sub turri cathedralis ecclesie Ripensis cum ecclesia parrochiali, Fardorpp«), som er blevet ledigt efter Lambert Sterken[9]. 6. sept. 1511 får klerken Johan Wulf fra Slesvig stift kanonikat og præbende ved Ribe kirke og sognekald i den omtalte Ribe domkirke og sognealtret sammesteds og stedsevarende vikarie uden besørgelse i samme kirke ved tårnet ved S. Andreas apostels alter med dets tillagte sognekirke i Farup (»canonicatu et prebenda ecclesie Ripensis ac parrochiali ecclesia in dicta cathedrali Ripensi ad altare parrochie ibidem et perpetua sine cura vicaria in eadem ecclesia sub turri ad altare S. Andree apostoli cum sua parrochiali annexa, Pfarderup«), som er blevet ledigt efter Lambert Stercke[10]. Disse forvirrede pavebreve giver næppe grundlag for at tro, at S. Andreas' og S. Lucius' altre har noget med hinanden at gøre (se S. Andreas' og Englenes alter).

S. Lucius-altret nævnes to gange 1512[11] og ligeledes to gange 1638 i forbindelse med to ottinge jord, der lå til altret i Vejen mark, og som bymændene havde ret til mod en afgift på to ørtug til kapitlet[12]. I kapitlets jordebog af 1530 opregnes indtægterne til præbendet »under det store tårn«, der svarer til indholdet af bisp Kristiems gavebrev fra 1438.

Kinch I, 303-07, 447f. 463f. 571 f. — [1] Repert. 1. rk. nr. 6950. — [2] Repert. 1. rk. nr. 6982, 6983. — [3] Terpager 1736, s. 287-91. — [4] Repert. 1. rk. nr. 7800. — 5 ActaPont. IV, 2822, 2874. — 6 Repert. 1. rk. nr. 7804. —[7] ActaPont. V,4206. — [8] Smst. 4232. — [9] Smst. 4233. — [10] Smst. 4236. —[11] Repert. 2. rk. nr. 12205, 12382. — [12] KancBrevb. s. 354, 390.

Dronning Margrethe I.s alter, se Rorate alter.

Dronning Margrethes kapel. I et brev af 29. dec. 1259 skænker Margrethe Sprænghest på sin søn kong Erik Klippings vegne alle kongens besiddelser i Hvam i Rinds hrd. samt Hesle mølle til Ribe domkirkes bygningsfond og brug til minde om den afdøde kong Kristoffer[1]. Dronningen udvider siden donationerne til kirken, således som det fremgår af Oldemoders liste fra o. 1300 over kirkens daglige messer[2]. Her anføres en messe i dronning Margrethes kapel, og dettes betragtelige jordtilliggende opregnes. Messen figurerer tillige på de to samtidige messelister tilføjet den ældre anniversariebog[3]. Også kong Kristoffers årtid er stiftet af dronningen, oplyser den ældre anniversariebog[4], hvilket gentages af den yngre[5]. Dronning Margrethe dør 1282, og hendes årtid fejres 26. marts[6]. Det sidste, der vides om kapellet, er en oplysning i Oldemoder fra o. 1440, hvoraf det fremgår, at kirken på dette tidspunkt havde en fast indtægt fra dronningens kapel[7].

Kinch I, 580f. 71 f. – [1] DiplDan. 2 rk. I,301. — [2] Oldemoder, s.79f. — [3] CorpDan. VIII,356. — [4] SRD. V,550. —[5] Terpager 1736, s.264. —[6] SRD. V,544. —[7] Oldemoder, s. 58.

Maria Magdalenes alter. Den ældre anniversariebog oplyser, at altrets indvielsesdag er 17. juli[1], mens det tidligste årstal, der kan sættes i forbindelse hermed, er 1424, hvor den yngre anniversariebog omtaler provst Knud Tidemanns begravelse foran altret[2]. Sammesteds er også kanniken Niels Syøbo begravet i 1441. Denne har ifølge Oldemoders liste over daglige

messer fra o. 1440 indstiftet to daglige messer for Maria Magdalenes alter[3]. I kantor Anders Broks testamente fra 1462 betænkes altret med en betydelig sølvgave[4]. Af den sidste omtale, fra 1525, fremgår det, at altrets daværende kapellan hedder Jens Jonsen[5].

Kinch I,575f. 276f. 353. – [1] SRD. V,554. — 2 Terpager 1736, s.297f. — [3] Oldemoder, s. 55. — [4] Repert. 2. rk. nr. 1549. — [5] Terpager 1736, s. 298, Kinch II, 86.

S. Mikaels kapel og alter. Første gang, altret nævnes, er i et brev af 13. eller 20. juli 1440, hvor Maje Jensdatter sælger og tilskøder kantor Anders Brok noget gods bl.a. på Ringkøbing mark, som har tilhørt hendes afdøde fæstemand Anders Orm (se S. Johannes døberens alter). Til gengæld herfor skal kapitlet lade afholde en evig messe og gudstjeneste ved S. Mikaels alter, som Anders Brok har ladet opføre i domkirken, for hendes egen, Anders Orms og deres forældres sjæles frelse. Endvidere skal der inden en måned efter Maje Jensdatters død afsynges 100 sjælemesser for hende[1]. Denne disposition bekræftes i et tingsvidne af 11. jan. 1441, idet Maje Jensdatters søn stadfæster det skøde, som Anders Brok har fået på ovennævnte gods mod de omtalte tjenester ved »sancte Michells alter«[2].

Fra 3. jan. 1447 er bevaret et brev, hvori kong Kristoffer fritager Anders Orms øde gods, som ligger til S. Mikaels alter, for alle kongelige skatter og afgifter til gengæld for en gård udlagt af Anders Brok til kronen[3]. Den 12. dec. 1459 stifter Anders Brok et bestandigt vikarie ved S. Mikaels kapel, som det nu kaldes. Foruden Anders Orms omtalte ejendomme skænker han en del andet gods bl.a. et stenhus med toft beliggende vest for domkirken. Kapitlet får patronatsretten, og vikaren skal af kapellets indtægter afholde Anders Broks årtid[4].

På Oldemoders liste over daglige messer i domkirken fra o. 1440 anføres at Anders Broks messe skal afholdes foran S. Mikaels alter efter hans død (»coram altari sancti michaelis post mortem eius«)[5]. Anders Broks testamente er affattet 17. dec. 1462. Til kapellet skænkes 24 mark penge til fremstilling af en afskrift af messebøger; i øvrigt nævnes en lang række gaver til enkeltpersoner og gejstlige institutioner bestående af gods, penge, sølvtøj og kostbare klædninger[6]. Ifølge den yngre anniversariebog dør Anders Brok 20. dec. 1462, og det anføres, at hans årtid skal afholdes af vikaren for S. Mikaels kapel, som han selv har stiftet[7].

Fra årene 1463-1464 findes ialt fire dokumenter vedrørende Anders Broks stiftelse. I 1463, den 26. jan., overlader Anders Broks arvinger alt det gods, som kantoren og Maje Jensdatter har skænket til Mikaelskapellet, samt indtægterne af samme til kapitlet[8]. Samme år, den 5. juni, bevidner Morits Nielsen, at han og hans mor, Maje Jensdatter, har skænket og ikke solgt Anders Ormsens gods ved Ringkøbing til kapitlet[9]. Et herredstingsvidne af 9. febr. 1464 bekræfter, at afdøde Anders Brok besad forskelligt gods ukæret i mere end 16 år[10], og 28. febr. bevidner bisp Henrik m.fl., at Anders Brok har skænket gods til afholdelse af gudstjenester[11].

Ærkedegnen Peder Nielsen (biskop 1465) lejer 21. marts 1464 forskelligt gods af kapitlet, heriblandt noget på Ringkøbing mark[12], og 12. marts 1471 lejer bisp Peder det jordegods, der ligger til S. Mikaels alter, af kapitlet for livstid[13]. Kanniken Mads Jensen skænker i sit testamente af 10. maj 1474 sin nye lysestage og et tæppe til altret[14].

I et brev af 29. aug. 1490 fra dronning Kristine til kapitlet omtales et vikarie ved S. Mikaels kapel, men det er vanskeligt med sikkerhed at afgøre, om der her er tale om kapellet i domkirken eller S. Mikaels kirke i Ribe[15]. Kapellet eller altret omtales ikke senere i kilderne. Jorderne er utvivlsomt efter reformationen tilfaldet kapitlet, der havde patronatsretten hertil. Dette bekræftes af et forlig af 19. marts 1538 vedrørende nogle kapitlet tilhørende besiddelser på Ringkøbing mark, der sandsynligvis kan identificeres med Anders Broks gave til kapellet[16].

Kinch I,576, 346f. 352f. – [1] Harsyssels Dipl. nr. 28. — [2] Smst. nr. 29. — [3] Smst. nr. 40. — [4] Repert. 2. rk. nr. 1042. — [5] Oldemoder, s. 55. — [6] Repert. 2. rk. nr. 1549. – Terpager 1736, s.61f. — [7] Terpager 1736, s. 268. — [8] Repert. 2. rk. nr. 1581. — [9] Smst.

nr. 1612. — [10] Smst. nr. 1712. — [11] Smst. nr. 1721. — [12] Smst. nr. 1732. — [13] Harsyssels Dipl. nr. 59. — [14] Terpager 1736, s. 62f. Kinch I,372f. — [15] Terpager 1736, s.122f. Kinch I,394f. — [16] RA. Ribe kapitel, tidl.: Stiftskisten 529-L 15-726.

S. Mortens alter. Altret, der er stiftet af dekanen Thomas Lange, omtales første gang i et brev af 18. juni 1476 udstedt af denne[1]. I brevet opføres en del gods, som ligger til altret, for hvilket der skal holdes årtid og messer for ham selv og hans forældre. Endvidere står der, at altret er beliggende »sønden og østen næst ved Kordøren«, altså i søndre korsarm, øst for kordøren. Sammenholder man denne godsliste med et brev af 16. jan. 1471[2], hvoraf det fremgår, at Thomas Lange personlig møder op på Varde Sysselting og skøder en lang række ejendomme til Ribe domkapitel for afholdelsen af en evig, daglig messe, en sungen messe hver fredag samt hans egen og forældrenes årtid, viser det sig, at mange af disse ejendomme genfindes i brevet fra 1476. Man kan derfor formode, at altret er stiftet 1471.

I Oldemoder findes en opregning af det gods, der hører til Thomas Langes alter, skrevet med en hånd fra sidste halvdel af 1400'rne[3]. Også denne udviser en ret nøje overensstemmelse med de to ovennævnte godslister. Ifølge Terpager kvitterer kapitlet først 8. april 1482 for at have modtaget tilstrækkeligt af penge og gods til at lade afholde en evig messe i domkirken for »Sti Martini Altare udhen for then synder kaars dør«[4]. Efter reformationen gør en efterkommer af Thomas Lange, Niels Lange til Kærgård, krav på altrets tilliggende, hvorfor kapitlet 8. april 1552 beder Niels Lange fremlægge en fundats på godset[5]. Sagen ender imidlertid med forlig 22. maj 1554, hvorved Niels Lange i stedet for altergodset får en gård i Vilslev[6].

Kinch I, 368f. 576f. – [1] Repert. 2. rk. nr. 3865. — [2] Smst. nr. 2891-93. – Om Thomas Langes mange gaver til kirken vidner en lang række breve: Repert. 2. rk. nr. 4093, 5770, 5830, 7385. — [3] Oldemoder, s.94. — Terpager 1736, s.250f. — [4] Terpager 1736, s.251. — [5] RA. Ribe kapitel, tidl. Ribe bispearkiv pk. 266 – L 15-832. — [6] RA. Ribe kapitel, tidl. Stiftskisten 595 – L 15-857.

Niels Kanslers alter. I et brev af 17. sept. 1294 får kanniken Esger Jul en gård i Skolegade, som før havde været residens for vikaren ved Niels Kanslers alter i Ribe domkirke[1]. Foruden altret kendes en daglig messe stiftet af kansler Niels, hvilket fremgår af Oldemoders messeliste fra o. 1300, der også opregner det dertil hørende gods[2]. Messen omtales ligeledes i de to nogenlunde samtidige lister over daglige messer, som findes tilføjet den ældre anniversariebog[3].

Hvem denne kansler er, kan vanskeligt afgøres, da der tidsmæssigt kan være tale om tre mulige personer. Den første Niels Kansler dør 1233-34. Han var bisp i Slesvig og kansler hos Valdemar Sejr. Den næste er Niels, bisp i Viborg og kansler hos Kristoffer I og Erik Klipping. Ved dennes død i 1267 bliver Erik Klippings efterfølgende kansler Niels Jyde, der dør 1282[4].

Kinch I,581f. –[1] DiplDan. 2. rk. IV. — [2] Oldemoder, s. 78. — [3] CorpDan. VIII,356. — [4] DaBiogr-Leks. XII, 169 og XVI,617f.

Hr. Niels Knudsens alter. Det fremgår af ældre anniversariebogs indførsel om kantor Jacobs død 1279 (se dennes alter), at kantorens og Niels Knudsens altre lå ved siden af hinanden[1]. En daglig messe indstiftet af Niels Knudsen forekommer på de tre messelister fra o. 1300[2].

Kinch I, 581. – [1] SRD. V,560. —[2] Oldemoder, s. 79. –CorpDan. VIII,

Ridderen Niels Lændis kapel og alter, se S. Jacob den yngres kapel og alter.

Ridderen Niels Quesæs alter, se S. Johannes' alter.

S. Nikolajs kapel og alter (»capelle S. Nicolai«). Det vides fra den ældre anniversariebog, at kantor Esger Mø, død 1338, begraves i den vestlige del af kirkens hovedskib over for døren til S. Nikolajs kapel (»sepultus est in occidentali fine hujus ecclesie, quasi in medio pauimenti ex opposito ostii capelle sancti Nicholai«)[1]. Den yngre anniversariebog nævner tre begravelser med tilknytning til kapellet. Marine Piksten, der 1390 stifter en messe ved S. Jørgens alter (se

dette), siges at være begravet i hovedskibet over for S. Nikolajs kapel (»jacet in medio pavimenti ex opposito Capelle b. Nicolai«), De to øvrige begravelser er fra henholdsvis 1404 og 1471, den ene foran døren, den anden, sakristanen Bertels, i kapellet, foran altret[2].

Fra 23. dec. 1462 er bevaret et pavebrev, hvori klerken Jacob Jensen fra Århus stift bl.a. får overladt et evigt vikarie ved S. Nikolaj, der ligger under det lille tårn (Mariatårnet) i Ribe domkirke[3]. Efter reformationen går vikariet ifølge 1605-fortegnelsen og kapitlets jordebog fra 1669 til hospitalet i Ribe. På Terpagers tid anvendtes kapellet til blykammer[4] (se forsvundne tilbygninger).

Kinch I,577. – (Vedr. Limbekker-gravstenen, se Vor Frue alter og Bethlehems kapel). — [1] SRD. V,551. —
[2] Terpager 1736, s. 299. — [3] ActaPont.III,2269. —
[4] Terpager 1736, s. 298.

S. *Olavs alter.* I 1296 bevidner bisp Kristiern af Ribe, at ribeborgeren Herbert Sommer har stiftet en evig, daglig messe for sin egen og sin første hustrus sjæl[1]. Messen omtales også i Oldemoders liste over daglige messer fra o. 1300[2], ligesom den er nævnt i hvert fald i den ene af de to messelister, der er tilføjet bag i den ældre anniversariebog[3]. Både i det ovennævnte brev og i listen opregnes det gods, som Herbert Sommer skænker til messen. Godsfortegnelserne er identiske med undtagelse af noget gods i Brøns sogn, som kun listen medtager. Dette gods nævnes i den ældre anniversariebog, hvor det anføres, at det tilhører Sommers alter, og at en del af afkastet skal gives til hans årtid[4]. Yngre anniversariebog har samme indførelse, samt tilføjelsen, at Sommer ligger begravet ved altret under en blå sten belagt med messing[5]. I marginen er tilføjet: beati Olai. At der oprindelig er tale om en alterstiftelse i forbindelse med den evige messe, bekræftes af, at Sommer forbeholder sig og sine arvinger præsentationsretten af den præst, som skal forrette messen[6].

Altret omtales yderligere to gange i den yngre anniversariebog i forbindelse med begravelser[7]. Således angives ærkedegnen Tuve Thorstansen at være begravet i 1387 ved altret mod syd

Fig. 20. Sidealterfigur. S. Kristoffer, kaldet Store Kristoffer (s. 100). Efter Terpager 1736. — *Seitenaltarfigur. Der hl. Christophorus, genannt der große Kristoffer.*

(»iuxta altare S. Olaui ad australem partem«). En udateret indførelse fortæller, at Las Polssen og hustru Metthe ligger begravet mellem døbefonten og S. Olavs alter.

Kanniken Jon Pedersen skænker 17. aug. 1441 noget gods til afholdelse af en evig, daglig messe foran S. Olavs alter, hvilket bekræftes i hans testamente fra 17. april 1442[8]. Et pavebrev fra 19. jan. 1463 omtaler vikariet ved S. Olavs alter i Ribe domkirke[9], og 1499 omtales Keld Iversens gods, som ligger til altret[10]. Uden kildehenvisning anfører Terpager, at altret kan give 40 dages aflad, samt oplysningen, at det er

placeret til venstre for højaltret i koret (»ad lævam summi Altaris in choro«)[10]. Efter reformationen tilfaldt altergodset, som ikke kan identificeres med Herbert Sommers godsgave, ifølge 1605-fortegnelsen og jordebogen 1669 organisten ved domkirken.

Kinch I,577f. — [1] DiplDan. 2. rk. IV, nr. 235. — [2] Oldemoder, s.82f. — [3] CorpDan. VIII,365. – Muligvis forekommer messen også i den anden liste, men læsningen er usikker. — [4] SRD. V,547. — [5] Terpager 1736, s. 254. — [6] Kinch I,121.—[7] Terpager 1736, s. 254. —[8] Repert. 7192, 7236. — [9] Acta-Pont. III, nr. 2275. —[10] Terpager 1736, s. 255.

Ærkedegnen Peders alter, se S. Johannes apostel og evangelists alter.

Apostlen S. Peters alter. Den eneste omtale findes i yngre anniversariebog, der under datoen 16. jan. anfører, at Kristine Gødikes datter, Marquard Konradsens hustru (død 1358) ligger begravet til højre for S. Peters alter[1]. Også ældre anniversariebog omtaler ovennævntes årtid, men uden angivelse af begravelsessted[2]. Om dette alter har været placeret i kapellet for apostlene Peter og Povl (se dette) eller som et selvstændigt alter andetsteds i kirken, kan ikke afgøres.

Kinch I,578. — [1] Terpager 1736, s.255. — [2] SRD. V,537.

5. *Peter og Pouls kapel og alter.* Der foreligger ingen oplysning om, hvornår dette kapel og alter er stiftet. Terpager citerer den yngre anniversariebog for en indførsel om, at Ebbe Nielsen og hustru ligger begravet foran døren til kapellet[1]. Ældre anniversariebog omtaler borgeren Ebbe Niklæsson, som dør 1350 og hans hustru Margrethe, død 1348[2]. I begge anniversarier noteres gaven til afholdelse af ægteparrets årtider som en ejendom i Saltgade, hvorfor der næppe kan være tvivl om, at det drejer sig om de samme personer. Kapellet behøver strengt taget ikke at have eksisteret, da de ovennævnte begravelser finder sted, men det må i hvert fald forekomme, da yngre anniversariebog anlægges omkring år 1400. I et mageskifte af 1. nov. 1424 omtales Peter og Povls jord i Øster Vedsted[3], og ifølge yngre anniversariebog ligger kannik Tyge Torkildsen, død 1469, begravet i nærheden af Peter og Povls kapel[4]. Et pavebrev fra 23. juni 1485 giver Bo Nielsen et evigt vikariat ved Peter og Povls alter i Ribe domkirke[5], og et tilsvarende brev af 8. juni 1519 nævner bl.a. et evigt vikariat ved altret, som tillægges kantor Povl Andersen[6].

I et åbent brev af 15. sept. 1556 lægger kongen indtægten af et vikardømme ved kapellet op til koret i domkirken, som var ledigt efter hr. Hans Fynbo, til kapellanen ved S. Katharina kirke[7]. Ifølge 1605-fortegnelsen og jordebogen af 1669 er »Vicaria Petri & Pauli« overdraget til kapellanen ved S. Katharina kirke. Bortset fra »en toft norden Ribe« er disse to godsfortegnelser for en gangs skyld helt uoverensstemmende med hensyn til det tilliggende gods.

Kinch I,578f. 502. – [1] Terpager 1736, s. 268. — [2] SRD. V,545, 565. — [3] Repert. 1. rk. nr. 6141. — [4] Terpager 1736, s. 268. — [5] ActaPont. IV,2951. — [6] Smst. VI,4703.—[7] KancBrevb. I,43.

S. Povls kapel og alter, se S. Peter og Povls kapel og alter.

Rorate alter. Biskop Jens Mikkelsen stifter 21. september 1387 »en daglig og bestandig messe for jomfru Marie« til bedste for dronning Margrethes sjæl[1]. Messen, der skal omhandle Bebudelsen, skal om lørdagen indledes med Rorate (introitus til 4. søndag i advent). Jens Mikkelsen, der var velhavende og af Laxmand-familien, blev bisp i 1369. Han havde ret nær forbindelse til dronningen, bl.a. havde han ifølge Bispekrøniken på et tidspunkt lånt hende et betydeligt beløb, og i hans testamente fra 2. dec. 1388 betænkes dronningen med en guldring[2]. I forlængelse af indstiftelsen af Rorate-messen skænker dronning Margrethe 19. sept. 1407 femhundrede lødige mark til opførelsen af et alter, som skal vies til Vor Frue[3]. Til den daglige messe om Bebudelsen skal officiet være: »Rorate coeli desuper« (Drypper, I himle! Esajas 45.8). Det understreges i brevet, at ingen tidligere stiftet messe i Vor Frue kirke må nedlægges som følge af den nu funderede. Den omtalte forbindelse

mellem bisp Jens og dronningen gør det sandsynligt, at denne passus hentyder til bispens Rorate-messe.

På listen fra o. 1440 i Oldemoder vedrørende de daglige messer, som kapitlet skal afholde, nævnes som den første en Rorate-messe for dronning Margrethe (»Primo Rorate pro anima margarete regine«)[4]. Den næste omtale af Rorate-altret stammer fra 24. febr. 1493, hvor bisp Hartvig Juel udsteder et brev, som omhandler afholdelsen af Vor Frue tider, der flyttes fra det høje kor til det Vor Frue alter, hvor Rorate-messeme afsynges[5]. Rorate altret nævnes endelig i et gavebrev fra Hartvig Juel fra 10. okt. 1494[6] og i et brev fra 22. sept., u.å. udstedt af domdegnen (1466-95) Thomas Lange[7]. Da de tre sidstnævnte dokumenter hører til problemet omkring oprettelsen af det Lille Vor Frue kor, henvises der i øvrigt hertil.

Kinch I, 244f. 270, 397f. 572f. – [1] P. F. Suhm: Historie af Danmark XIV, 546f. 1828.—[2] Repert. 1. rk. nr. 3675. — [3] Smst. nr. 4922. — [4] Oldemoder, s. 55. — [5] Repert. 2. rk. nr. 7363. — [6] Smst. nr. 7743. —[7] Terpager 1736, s. 266, 295f.

Salve Sancta Parens' alter (Hil dig, hellige moder). I ærkedegn Klaus Kristjernsens testamente fra 15. juni 1454 (jfr. Trefoldighedsaltret) nævnes en Salve Sancta Parens messe[1]. Ellers kendes altret af samme navn kun fra 1605-fortegnelsen og kapitlets jordebog 1669, hvoraf det fremgår, at dette vikarie arvedes af nogle medlemmer af den på egnen velkendte Munk-Lange'ske familie, nemlig Kristoffer Munk og hans medarvinger.

Kinch I,332, 575. –[1] Repert. 1. rk. nr. 369.

Altare Severini, se S. Sørens alter.

Apostlene Simon og Judas' alter. Dette alter kendes kun fra den yngre anniversariebog, der meddeler, at kanniken Niels Ebbesen i 1495 stifter sin årtid. Det tilføjes, at han ligger begravet ved ovennævnte alter[1].

Kinch I,579. –[1] Terpager 1736, s. 256.

Sognealtret (Helligkors alter, Vor Frue alter, Formesse alter). Det første bevis på, at domkirken havde sit eget sogn, forekommer i den ældre anniversariebog, der under 1319 meddeler, at sognepræsten hr. Henrik døde dette år[1]. Samme kilde fortæller, at sognepræsten Jens Rød døde i 1350 efter at have beklædt sit embede i 20 år[2]. Oldemoders liste over de daglige messer (o. 1440) anfører, at magister Otto Bosens messe holdes foran Sognealtret[3]. 27. marts 1480 skænkes en gård i Varming til altret[4], og endelig omtales 23. sept. 1552 nogle enge ved Varde som tilhørende altret[5].

Ingen af disse kilder omtaler placeringen af Sognealtret, men det må i lighed med andre førreformatoriske sognealtre, have stået midt for kirkens hovedskib, vest for korskrankemuren. Denne placering har også et af de tidligst omtalte altre i domkirken, nemlig Helligkorsaltret (se dette), hvorover korbuekrucifikset var ophængt. Den gamle anniversariebog anfører 29. maj som Helligkorsaltrets indvielsesdag[6]. Denne indførelse kan med nogenlunde sikkerhed dateres til tiden mellem 1250 og 1270. Fra 1317-23 stammer en oplysning i Oldemoder om, at kirken skal holde tre lys på »altari Crucis«[7]. Terpager har i »gamle manuskripter« erfaret, at der ved bestemte lejligheder gaves 200 og 440 dages aflad ved dette alter[8].

Som det fremgår, har begge altre eksisteret fra gammel tid og frem til reformationen, og da de begge har stået i skibets østende, må de være identiske med det alter, »som stander mit paa Gulffuet, neden i Kirchen, for Choret«, og som befales nedbrudt ved kongebrev af 25. okt. 1560[9].

At Sognealtret var viet til Vor Frue synes at fremgå af et brev af 28. sept. 1350, hvorved Gyde Osesdatter skøder noget jord til Vor Frue alter i Ribe, således at den, der til enhver tid er sognepræst (»plebanus«) og forretter messen ved nævnte alter, skal nyde indtægterne af dette gods[10]. Det vides endvidere af et brev fra 21. sept. 1441, at domsognet benævnes Vor Frue sogn, idet der i dette brev omtales en præst ved den hellige Jomfrus sognealter ved navn Tykonis (»curati altaris parochie b. virginis«)[11]. I

kantor Mø's testamente fra 1. juni 1338 betænkes den hellige Jomfrus og Helligkors' altre med seks mark voks (»ad altaria beate uirginis et sancte crucis«)[12]. Det lader sig ikke afgøre, om der her er tale om ét eller to altre, men da der findes talrige eksempler på upræcis sprogbrug netop på dette område, kan det ikke tages som noget bevis mod identiteten mellem Helligkors-altret og Sognealtret.

Med udgangspunkt i godshistorien har Kinch, formentlig med rette, sat lighedstegn mellem Sognealtret og Formessealtret, idet en vidisse fra 1547, af et brev fra 1481, omtaler nogle enge ved Varde tilhørende Formessealtret; disse enge identificerer Kinch med de 1552 omtalte enge østen for Varde tilhørende Sognealtret[13]. Betegnelsen formesse (fromesse) tyder heller ikke på et selvstændigt alter, idet ordet snarere betegner en funktion knyttet til altret.

Kinch I,558f. 569. – [1] SRD. V,538. — 2 Smst. s. 540. — [3] Oldemoder, s. 55, jfr. Repert. 1. rk. nr. 6392. — [4] Repert. 2. rk. nr. 4592. — [5] ÆldDaArk-Reg. V,395. — [6] SRD. V,550. — [7] Oldemoder, s. 101. — [8] Terpager 1736, s. 242. — [9] Smst. s.209 og KancBrevb. — [10] DiplDan. 3. rk. XII,323. — [11] Repert. 1. rk. nr. 7198. — [12] DiplDan. 2. rk. XII, 89. — [13] Kinch I, 559, jfr. Repert. 2. rk. nr. 4886, 4903.

Kantor Svends alter, se S. Laurentius' alter.

S. Sørens alter (»altare Severini«). Af 1605-fortegnelsen fremgår, at vikariet efter reformationen arvedes af Thomas Sandal, Ribe, hvilket bekræftes af jordebogen 1669.

Kinch I, 579.

S. Thomas' kapel og alter (»capella & altare S. Thomae«), 1288 omtales kannik Trugils gave til hans alter og til domkirkens bygningsfond bestående af nogle jorder i Øster og Vester Vedsted[1]. 1290 skriver den ældre anniversariebog i forbindelse med Trugils død, at han gav tre mark af noget jord i Vedsted mark til sit alter, beliggende i St. Thomas apostels kapel[2]. Efter reformationen bestemte kongen i 1548[3], at de to gårde »som ligger i Vester Vedsted og som plejer at ligge til S. Thomis altere« skulle overgå til superintendenten i Ribe Stift og de fire hørere (»locater«) »udi Riber Schole«, hvilket bekræftes af 1605-fortegnelsen. Godshistorien gør det sandsynligt, at Trugils alter var viet til S. Thomas, men det fremgår ikke, om han også har stiftet kapellet.

Kinch I, 579f. – [1] Terpager 1736, s.300-301. — [2] SRD. V,553. — [3] Danske Kancelliregistraturer 1535-1550. 1881-82, 10. aug. 1548.

Dekanen Thomas Langes alter, se S. Mortens alter.

Trefoldighedsaltret (»altare SS. Trinitatis«), Indstiftet 15. juni 1454 af ærkedegn Klaus Kristjernsen, hvis stiftelsesbrev er bevaret[1]. Altret omtales heri som nylig opført i koret. 1460 udvider ovennævntes brødre Eggert og Johan Frille denne stiftelse[2], og 29. marts 1498 betænkes Helligtrefoldighedsaltret i det høje kor i ærkedegnen Johan van Hagens testamente[3]. I 1539 nævnes altret endnu engang i forbindelse med en retssag angående den af Johan van Hagen skænkede ejendom[4].

Kinch I, 331 f. 348f. 408. – [1] Repert. 2. rk. nr. 369 samt Terpager 1736, s.257f. — [2] Repert. 2. rk. nr. 1109. — [3] Smst. nr.8560. — [4] Det kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian Ill's Tid, udg. Troels Dahlerup. 1959-69, bd. 1, s. 508.

Altare SS. Trinitatis, se Trefoldighedsaltret.

Kanniken Trugils alter, se S. Thomas' alter.

Vor Frues alter (Henneke Limbeks alter, »Capella Limbek«). Lensmanden på Riberhus, Henneke Limbek, stiftede 3. april 1388 en daglig messe for sig selv, sin hustru Jutta og sine forældre[1]. En slægtning af ham, Hans Limbek, der ifølge anniversariebogen døde 6. jan. 1350[2], havde ligeledes indstiftet en messe i domkirken og hertil givet 13 gårde. I det ovenomtalte brev forpligter nu Henneke Limbek sig og sine efterkommere til at holde dette gods fri for skatter, så længe de måtte stå for skatteopkrævningen i de områder, hvor det omtalte gods er beliggende. Limbek havde i årene forud været indviklet i

adskillige godstrætter, hvilket sætter sig spor i dette stiftelsesbrev. Han forpligter sig nemlig til at overlade kapitlet noget andet af sin ejendom, hvis ovennævnte besiddelser skulle blive fradømt kapitlet.

Samme dag og år udsteder kapitlet et dokument, omhandlende disse anliggender[3]. Det anføres her, at Henneke Limbek ikke blot har stiftet en messe, men at han agter at grundlægge et alter, viet til Vor Frue. Der står videre, at Limbek tilskøder kapitlet Hans Limbeks omtalte 13 gårde samt yderligere ni gårde. Til gengæld forpligter kapitlet sig til at vedligeholde altret, at afholde en daglig messe samt årtider for stifteren, dennes hustru og forældre, samt Hans Limbek. At dette er sket fyldest, bekræftes af ovennævnte indførsel i anniversariebogen. Fra samme tid stammer sandsynligvis en udateret liste, som Terpager gengiver, over alterudstyr, der skulle tilvejebringes til Limbeks alter[4].

Henneke Limbek deltog i krigen mod Ditmarskerne og faldt 4. aug. 1404. Han ligger begravet i Meldorf. To år senere, 26. juli 1406, tildømmes kongen på et retterting i Ribe det af Limbeks gods, der er beliggende i Skast herred, og som han i 1388 havde tilskødet domkapitlet[5]. Ved samme ting stiller kapitlet otte vidner på, at Limbek har forpligtet også sine arvinger til at holde kirken skadesløs, men om resultatet af sagen vides intet. Af dette rettertings-vidne fremgår imidlertid, at Henneke Limbeks Fruealter var blevet opført i domkirkens midtskib (»in medio pavimenti ecclesie Ripensis constructo«). Når Kinch derfor fremsætter den formodning, at dette alter aldrig bliver grundlagt, idet Limbek i stedet for stifter et kapel, »Capella Limbek«, der ifølge ham er identisk med Bethlehems kapel, findes der intet bevis herfor i de skriftlige kilder. Den eneste kendte omtale af Limbek kapellet findes hos Terpager, der her citerer den yngre anniversariebogs oplysning om syv gejstlige begravelser i nærheden af dette kapel i Lindegården[6]. Når Terpager herefter antager, at kapellet er en fritliggende bygning på kirkegården, tilbagevises dette med rette af Kinch, som mener, at kapellet har været sammenbygget med kirken og som ovenfor anført var det samme som Bethlehems kapel (se dette)[7].

Den væsentligste grund til Kinchs identifikation mellem det såkaldte Limbeks kapel og Bethlehem skyldes placeringen af Henneke og Jutta Limbeks gravsten i det sidstnævnte[8]. Denne sten, som var beklædt med en tyk messingplade og uhyre prægtig, bliver 1567 overført til Viborg domkirke på begæring af fru Karen Krabbe, enke efter Niels Skeel, der var efterkommer af Limbekkerne. Der foreligger en kgl. tilladelse fra 5. jan. 1567 til at flytte stenen med de Limbekkers våben, som nu ligger for(an) koret i Ribe domkirke til Viborg, hvor den skal pryde Karen Krabbes søns grav[9]. Det tilføjes, at stenen, før den blev anbragt foran (dvs. vest for) Ribe domkirkes kor, lå i S. Nikolajs kapel.

Fra 23. juni 1567 foreligger Ribe domkapitels notat vedrørende denne sag[10]. Det fremgår, at Karen Krabbe har forelagt den kgl. tilladelse, der herefter refereres. Den eneste uoverensstemmelse mellem de to kilder er, at det af domkapitlets skrivelse fremgår, at stenen tidligere har ligget på de Limbekkers grave i Bethlehems kapel. Det forekommer rimeligst at godtage domkapitlets udsagn, der afspejler et nøjere kendskab til de lokale forhold, og hertil kommer, at S. Nikolajs kapel (se dette) aldrig har ligget ud til Lindegården.

Da det som nævnt vides, at Henneke Limbek ikke er begravet i Ribe domkirke, og det må anses for sandsynligt, at Jutta Limbek heller ikke ligger i kirken, da ingen af ægtefællernes dødsår blev udfyldt på gravmindet, er det tænkeligt, at dette er blevet opstillet i Bethlehemskapellet, hvor også Henneke Limbeks årtid afholdtes. Det kan have været monumentets pragt, der har skabt betegnelsen »Capella Limbek«, uden at der i øvrigt er tale om en egentlig kapelstiftelse. Hvor længe Limbeks alterstiftelse har bestået og den nøjagtige placering af samme, er usikkert. I hvert fald genfindes Limbekkernes gods, så vidt vides, ikke senere på kapitlets godslister.

Kinch I, 197f. –[1] Repert. 1. rk. nr. 3638. —[2] SRD. V, 535. —[3] Repert. 1. rk. nr. 3639; Terpager 1736, s.293f. — [4] Terpager 1736, s.294f. — [5] Repert. 1.

rk. nr. 4799. — [6] Terpager 1736, s.359. — [7] Kinch I,247f. — [8] Kinch (I,197f.) antager fejlagtigt, at Hans Limbek var gift med Jutta, der, som anført, var gift med Henneke. — [9] RA, Danske Kancelli: 1545-71, Tegneiser over alle Lande, bd. IX, 130. — [10] LA. Viborg. C 4-86.

Vor Frue Bebudelses alter (»altare annuntiationis Mariæ«). Ifølge Kinch stiftet o. 1400 af ridderen Jon Jacobsen til Nørholm. Det omtales som »et nyt alter i Domkirken, nordenfor Døbefonten«, og af altrets indtægter skulle der gå seks sk. sterl. til en årtid for ham og hans familie. Det fremgår af den ældre anniversariebog, at Jon Jacobsen døde i 1404, og at den omtalte årtid blev afholdt 18. maj[1]. Både 1413[2] og 1433 forøger hans efterleverske, fru Elisabeth, alterstiftelsen[3]. Ellers høres der intet til altret før i 1547, hvor det af Christian III henlægges til underhold for skolens hørere (underlærere) og fattige elever (»ad Scholæ, Hypodidascalorum & pauperum discipulorum«)[4]. I 1605-fortegnelsen og igen i jordebogen 1669 opregnes »Vicaria Annunciationis« som bestående af fire gårde, liggende til hospitalet i Ribe, idet det sammen med Puggårds øvrige tilliggende var blevet overført hertil.

Kinch I,300f. 574f. 581 og Kinch II,793 (note 1). – 1 SRD. V, 549. — [2] LA. Viborg C 658-56. Div. dok. og indkomne breve 1560-1863. Ribe Hospital. 1560; Ribe Bispearkiv 35-1-8. — [3] Konrad Barner: Familien Rosenkrantz' Historie, I Dipl. s.63-65. Kbh. 1874 og Repert. 1. rk. nr. 6633. — [4] Terpager 1736, s. 236f.

Vor Frue kapel. Ridderen Kristian Pæsz skænker 30. april 1310 en del gods til kapitlet til afholdelse af hans årtid[1]. Det fremgår imidlertid af Oldemoders liste fra begyndelsen af 1300'rne over de daglige messer, at Pæsz også har stiftet et kapel og en messe, og at hans hustru, fru Kristine, selv har skænket gods til en messe[2]. Ifølge den ældre anniversariebog dør Kristian Pæsz 1318, mens fru Kristines dødsår ikke er kendt[3].

I disse ældre dokumenter omtales det ikke, til hvilken stiftelse det meget gods er skænket. Terpager mener med den yngre anniversariebog som kilde, at Pæsz' kapel er viet til Vor Frue og anfører, at ægteparrets årtider afholdes i Vor Frue kapel. Dette tilhørsforhold bestyrkes af et nu tabt dokument, som Terpager citerer, hvori kapitlet gør lovhævd på noget gods, som ligger til kapellet, og som Pæsz havde givet hertil[4]. På Oldemoders liste fra o. 1440 over kapitlets indtægter er opført to sk. grot årlig fra Vor Frue kapel[5], og o. 1450 afholdes et møde i kapellet vedrørende oprettelsen af S. Lucius' alter[6].

I forbindelse med omorganiseringen af søndre sideskib og oprettelsen af Lille Vor Frue kor i slutningen af 1400'rne er kapellet formodentlig blevet nedlagt (se herom under Lille Vor Frue kor).

[1] DiplDan. 2. rk. nr. 239. — [2] Oldemoder, s.81, 83. — [3] SRD. V,569. — [4] Terpager 1736, s. 266-267, 292f. —[5] Oldemoder, s.58. —[6] Repert. 1. rk. nr. U 426. – S. Lucius' alter blev stiftet før 1438, og mødet i Vor Frue kapel må således have fundet sted forinden.

Lille Vor Frue kor. Biskop Hartvig Juel (1483-98) udsteder 24. febr. 1493 et brev, der vedrører den fremtidige afholdelse af de forskellige Vor Frue tider[1]. Det fremgår, at disse før er blevet afsunget i det høje kor, men da korvikarerne samtidig skal afholde de daglige tider, bliver Vor Frue tider fremført med ringe andægtighed på grund af tidnød. Nu har bisp og kapitel besluttet, at Vor Frue tider for fremtiden skal afholdes uden for det høje kor ved det Vor Frue alter, hvor Rorate messerne afsynges (se Rorate altret). Der gives endvidere 40 dages aflad til dem, der ofrer til altrets bygningsfond, overværer messer ved altret »de Rorate«, ydmygt bøjer knæ og fremsiger et »Ave Maria« sammesteds m.m. – Bispen fø 22. juli samme år, hvor han skænker en gård i Rødding til Lille Vor Frue alter[2]. Det nævnes, at altret ligger på den søndre side i Ribe domkirke, og at vikaren er den Niels Ebbesen, der i 1488 omtaltes som vikarius ved det af Kristian Pæsz stiftede Vor Frue kapel[3] (se dette). Også 10. oktober 1494 betænker bispen »Vor Frues Kor neden for Rorate Alter i vor Domkirke i Ribe« med 66 læs eng. En påskrift fra første halvdel af 1500'rne kalder det »then lille koer«[4].

Domdegnen Thomas Lange (jfr. Vor Frue kapel og S. Mortens alter) skænker 22. sept. (tidligst i året 1493 og senest 1501) gods til Vor Frue tider, der nylig er begyndt vesten i Ribe domkirke for Rorate alter[5]. En senere påskrift fortæller, at dokumentet er en liste over det gods, som Thomas Lange har givet til Vor Frue tider i det nye kor (»in novo choro«).

Hartvig Juel efterfølges af biskop Ivar Munk, der også støtter den nye stiftelse. 1499, 28. okt. overlader han kanniken Hennikin Saxe, der bestyrer det nye kor, indtægterne af S. Nikolaj kirke i Lønne til aflønning af de personer, der gør tjeneste ved Vor Frue tider i det nyligt oprettede Vor Frue kor i den nedre del af Ribe Domkirke (»in parte inferiori ecclesie cathedralis Ripensis«)[6]. 1502, fredagen før S. Hans' dag, erklærer Thomas Lange, at hvis det pantegods, som han har skænket til »capella Stæ. Mariæ Majoris« ved den søndre side i domkirken, skulle blive indløst, skal pengene bruges til gudstjenestens opretholdelse[7]. Kinch opfatter, sandsynligvis med rette, det ovenfor citerede »majoris« som en fejlskrivning for »minoris« (se nedenfor)[8]. 30. dec. 1504 bekræfter Klavs Sørensens enke, Marine Iwensdatter, dennes gave til Vor Frue tider bestående af en skov ved navn Dybsholt[9]. Om dette skovstykke er der en del trætter både før og efter dette tidspunkt. Således må kanniken Jens Viborg på Lille Vor Frue alters vegne møde op på herredagen 3. maj 1542 og forsvare retten til skoven[10]. Foruden vikariet til Lille Vor Frue alter havde Jens Viborg i mange år også vikariet til Apollonias alter (se dette), hvilket må være grunden til, at en del af det gods, der sikkert vides at være skænket til Lille Vor Frue alter, i jordebogen 1669 opregnes under »vicaria Apolloniæ«.

Den usædvanlige aktivitet omkring Rorate alter, der indledes med bisp Hartvigs brev af 1493, afspejler sandsynligvis en omorganisering af søndre sideskib (og de tilbyggede kapeller), hvorved Vor Frue kapel (se dette), stiftet o. 1310 og efter alt at dømme beliggende mod syd, nedlægges, evt. som følge af en sammenbygning af kapellerne til et ydre sideskib. Denne ombygning må være sket i løbet af 1400'rne, men omtales ikke i kilderne. Samtidigt samles så alle tidligere stiftede Vor Frue tider omkring det af dronning Margrethe 1407 oprettede Rorate alter mod syd i kirkens nedre del, hvor et nyt kor (dvs. kapel) indrettedes, nemlig Lille Vor Frue kor. Galthen (1792, s. 122) har den opfattelse, at det nye kor har været i den søndre side ved Ivar Munks epitafium, idet der endnu på hans tid findes fire munke- eller kannikestole, som svarer til dem i det store kor[11]. Der henvises i øvrigt til Kinchs udredning af godshistorien for Rorate alter og Lille Vor Frue kor og alter, som bekræfter det ovenfor skitserede forløb.

Kinch I,397f. 572f. – [1] Repert. 2. rk. nr. 7363. — [2] Smst. nr. 7468. — [3] Terpager 1736, s. 292. — [4] Repert. 2. rk. nr. 7743. — [5] Terpager 1736, s.297, hvor årstallet er forvansket. — [6] Repert. 2. rk. nr. 8923. Kirkens »nedre del«, dvs. skibet, skal opfattes som modsætning til den »høje del«, dvs. koret. — [7] Terpager 1736, s. 266. — 8 Kinch I,400. — 9 Repert. 2. rk. nr. 10216. — [10] Det kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid, udg. Troels Dahlerup. 1959-69, bd. 2, s. 57. — [11] De af Galthen omtalte stole i ydre, søndre sideskib diskuteres nærmere i afsnittet om kirkens inventar.

Fig. 21. Ribe, set fra åens nordside, hvor vikingebebyggelsen lå (s. 113). Efter G. Braunius: Teatrum urbium, bd. V, trykt 1598. — *Ribe von der Nordeite des Flusses gesehen, wo die Wikingersiedlung lag.*

DOMKIRKEN OG BYEN

FORSVUNDNE BISPEKIRKER

NOTER s. 119

Ribe er vokset op ved åen af samme navn, ca. seks km fra dens udmunding i vadehavet (fig. 25). Byen ligger ved randen af marsken, på gammel hedeslette dannet af smeltevandsaflejringer fra sidste istid. Under den centrale bydel med domkirken svinger hedeslettens overflade omkring nul-niveauet. I denne delvis marskklædte overflade er der skår efter uddøde åer eller tørvemoser, og på den er der aflejret flyvesandsklitter. Nye geotekniske undersøgelser[1] bekræfter en ældre formodning om, at domkirken hviler på en sådan klit[2]. Hverken den eller andre flyvesandsklitter kan nu erkendes i jordoverfladen[3]. Kulturlag, der sine steder når en mægtighed på fem-seks meter, har lejret sig over hedesletten og udslettet alle spor. Takket være de nævnte boringer og andre iagttagelser i jordbunden, kan man til en vis grad danne sig et billede af landskabet, før bydannelsen satte ind. Den klit, kirken ligger på, er ikke meget længere end den nuværende bygning, mens udstrækningen i nord-syd på tværskibets plads kan være ret anselig. Mod øst og vest falder klitten brat mod sumpede områder; sumpen mod øst er en del af det brede smeltevandsåleje, som fører Ribe å mod havet. Heraf fremgår, at byen er vokset ud i ådalen, og arkæologiske forhold viser, at hele det strøg, der omfatter bebyggelserne langs Sortebrødregade, Fiskergade og Skibbroen repræsenterer en sen-middelalderlig byudvidelse, som er bygget på tykke lag af opfyld (sml. fig. 24).

I fordums tid rakte ålejet tilsyneladende så langt ind mod den klit, der blev kirkelig byggeplads, at der ind imellem kun har været en smal bræmme til færdsel og bebyggelse; det er området, der optages af (Hundegade) – Stenbogade – (Grønn en vikingetidig bosættelse på åens nordside synes det klart, at dette gadeforløb parallelt med åen må genspejle en forhistorisk færdselsåre. Det samme gælder uden tvivl den nuværende Sønderportsgade, som må have ført rejsende fra syd og øst frem mod vadested eller bro kort efter sammenstødet med vejen langs åen. Efterhånden som byen voksede ud i ådalen fik Sønderportsgade en slags forlængelse i Badstuegade, der fuldstændig mistede sin betydning, da

Dagmargade i forbindelse med anlæg af jernbanen førtes tværs over Skt. Katharinæ kirkegård og frem til knudepunktet mellem de ældste gader (ved den nuværende von Støckens Plads).

Et blik på bykortet (fig. 24) afslører med al ønskelig tydelighed, at kirken må være det centrum, hvorom byen er vokset frem. Betænker man samtidig, at byens nuværende hovedgade (Over-, Mellem- og Nederdammen) først er opstået i 1200'rnes senere del[5], er det klart, at den grund kirken i sin tid fik overladt, må have været den bedst mulige på åens sydside, beliggende som den var i en gaffel mellem veje langs med og vinkelret på åen, der måtte overskrides, før man nåede ind i Nørrejylland – eller søgte sydpå.

Gennem generationer har spørgsmålet om Ribes alder søgt sit svar. Adskillige gravninger i de tykke kulturlag, som er vokset op under den centrale bebyggelse, har ikke hidtil afsløret fund, der med sikkerhed kan dateres til stort før 1100. Heraf har man måttet slutte, at aflejringen af kulturjord og dermed bydannelsen må være begyndt ved den tid. Det rimer dårligt med Ribekirkens historie, der rækker halvtredie århundrede længere bagud. Allerede ved 800'rnes midte må lokaliteten Ribe have nydt anseelse udenlands, ellers havde den missionerende kirke næppe sendt Ansgar dertil. Bispesædets oprettelse 948 taler i samme retning, og fra Adam af Bremen, der skrev sin kirkehistorie godt hundrede år senere, ved vi, at på hans tid var der fra Ribe sejlads på England, Friesland og Tyskland.

Jagten på missionstidens Ribe har de seneste år ført til påvisning af den nævnte og meget intense vikingetidige bosættelse på åens nordside[6]. Selv om man endnu ikke kender bebyggelsens omfang – og måske aldrig vil kunne fastslå den på grund af senere bebyggelse – kan der ikke være tvivl om, at man er kommet nær ind på livet af den by, der drog Ansgar til sig. Men alligevel er en lang periode i byens udvikling stadig hildet i mørke. Det rige arkæologiske fundmateriale fra åens nordside slutter o. 800-50, og under domkirkebyen i syd er der som omtalt ikke fremdraget materiale ældre end o. 1100. Inden for de mellemliggende 250-300 år indtraf den eller de begivenheder, der gjorde en bebyggelse syd for åen så attraktiv, at den udkonkurrerede byen nordfor.

En gennemgang af 1100'rnes kirkelige forhold tjener imidlertid til at kaste noget lys over Ribes historie i den fundfattige periode. Inden dette århundrede var til ende havde byen fået tre måske fire sognekirker. S. Peder og S. Klemens er nævnt i forbindelse med domkapitlets oprettelse 1145 (s. 64), S. Nikolaj sidst i århundredet og den fjerde, S. Hans, giver sig til kende 1230. Stiftelsesårene, der i øvrigt ikke kendes, er i denne forbindelse ligegyldige. Det er placeringen, som er det væsentlige. S. Peder og S. Nikolaj har ligget på åens nordside og de to andre sydfor. Denne fordeling må nødvendigvis betyde, at der i hvert fald hen i 1100'rne var balance mellem bydelene nord og syd for åen.

Uanset disse kirkers indbyrdes kronologi må sognefordelingen med sikkerhed vise, at vikingetidsbosættelsen må have udviklet sig til en middelalderlig bydel med to kirker samtidig med, at en tilsvarende bydel voksede frem på sydsiden af åen. Midt mellem de fire jævnt fordelte kirker, men vel at mærke i centrum af sydbyen, ligger så stiftets hovedkirke, omsluttet af sit eget sogn. Det er indlysende, at denne placering har vejet tungt til fordel for en udbygning af den søndre bydel. Allerede o. 1300 var den nordre by degraderet til forstad; bebyggelsen lå da uden for Ribes Nørreport[7], hvis opførelse må ses i lyset af den nuværende hovedgades etablering i 1200'rnes senere del (sml. vejen på dammene s. 113).

Af de nævnte fem kirker er kun domkirken i behold, og den er ikke alt for villig til at røbe sin historie, endsige forhistorie. Men trods alt rummer den træk, der kan supplere, hvad arkæologien har oplyst om den begyndende bydannelse syd for åen. Ældste del af bygningen, apsis og tværskib, kan på grund af det meget nære slægtskab med kirkebyggeriet ved nedre Rhin ikke være påbegyndt før 1100'rnes midte. Enkelte bygningshistoriske ejendommeligheder vidner om, at dette østparti og søndre sideskibsmur er rejst i tilslutning til en ældre kirke. Er dette rigtigt, skal den kirke, som bisp Thure ifølge Bispekrøniken som den første grundlag-

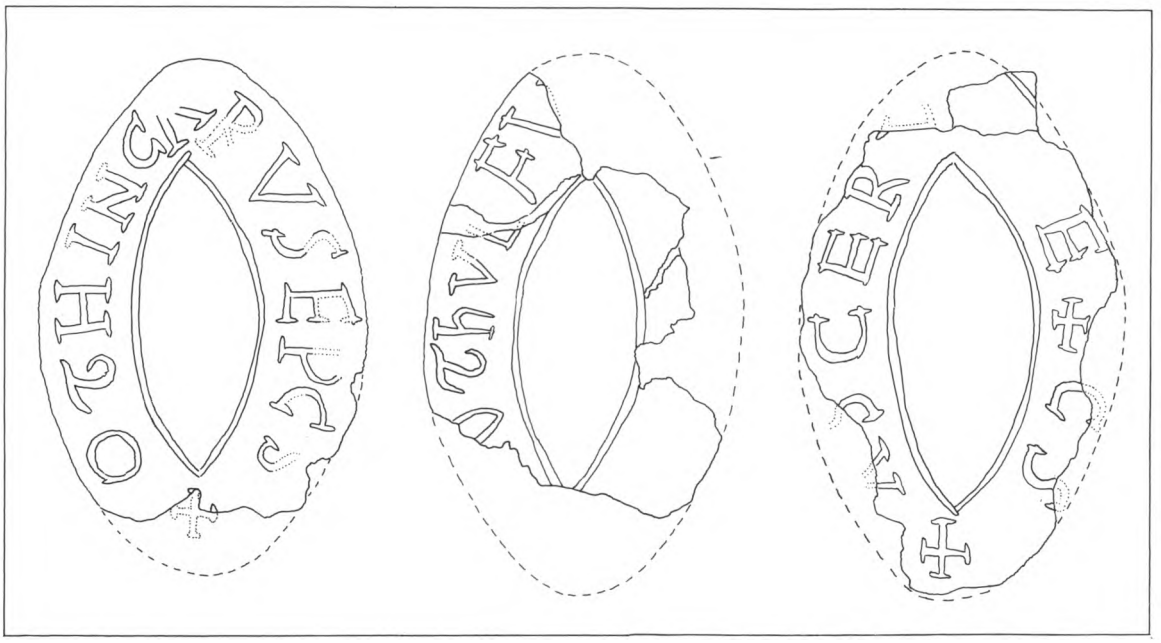

Fig. 22. I nichegraven fandtes 1830 de jordiske rester af tre Ribebisper, identificeret gennem tre ens blyplader som Odinkar død 1043, Nothulf død 1140 og Asser død 1142 (s.64). Tegnet af Kirsten Kildegaard. — *Im Nischengrab wurden 1830 die sterblichen Überreste dreier Bischöfe von Ribe gefunden, identifiziert durch drei gleichartige Bleiplättchen als Odinkar, gestorben 1043, Nothulf, gestorben 1140 und Asser, gestorben 1142.*

de af stentavleværk (sml. s. 64), søges inden for den nuværendes rammer. En kirke opført her i tiden mellem ca. 1120 og 1134 kunne for så vidt godt forenes med de hidtidige arkæologiske resultater, som taler for en by dannelse o. 1100; det medfører dog det påfaldende, at man nødes til at se bydelen som resultat af en samlet planlægning med kirken i centrum.

Muligheden for at skaffe arkæologisk bevis for eksistensen af Thures kirke og endnu ældre kirker under domkirken er ringe. Århundreders benyttelse som gravplads og især de dybtgående funderingsarbejder til sikring af bygningen i 1880'erne og 1931 kan ikke have levnet mange ældre bygningsrester; og ældre stenmateriale kan være fuldstændig skjult i murene. Helt udelukkes kan det imidlertid ikke, at der under korsskæringens og/eller midtskibets gulve endnu skjuler sig spor af de i Bispekrøniken nævnte bispegrave. At muligheden for at gøre fund af den art er til stede – selv i en stærkt ombygget og ødelagt kirke — viser resultaterne fra Bremens domkirke, ærkebispesæde for Ribe frem til 1103. Her lykkedes det for få år siden dels at påvise spor af fem-seks ældre stenkirker, dels at identificere en række af de ældste bispe- og ærkebispegrave, muligvis endda selveste Ansgars[8]. Skulle en lignende tilbundsgående undersøgelse en gang blive mulig i Ribe, ville der måske komme tilsvarende gode resultater, og dermed afgørende bevis for, at der har været kontinuitet i kirkebyggeriet meget længere tilbage i tid, end den nuværende viden om bydannelsen rækker.

Enkelte tegn på en sådan kontinuitet findes dog allerede. Det ene er beretningen om biskop Liufdags skrinlæggelse, der må være sket mellem 1162 og 1171 (s. 65), det andet den såkaldte nichegrav i nordre korsarm (fig. 23). Denne grav er ikke, hvad man almindeligvis forstår ved en begravelse. Den kan bedst lignes ved et ossuarium (benhus), hvori man opbevarer skeletdele fra nedlagte grave. Nichegraven må være indrettet på et tidspunkt i 1100'rnes anden halvdel, da kirkens østparti nærmede sig fuldendelsen. Det må være sket nogenlunde samtidigt med, at man

i Roskilde domkirkes østparti, der også var under nybygning, udsparede små benhuse eller kamre i højkorets fire piller som sidste hvilested for nogle af kirkens første stiftere og velgørere[9].

Den almindelige forklaring på disse smårum som hædersgrave kan ikke anfægtes, men samtidig bør man næppe se bort fra, at den direkte årsag til deres etablering kan være praktisk betonet: De pågældende grave har måttet fjernes i forbindelse med nybyggeriet. Det kunne i hvert fald være den rimelige forklaring på, hvorfor netop de tre nedennævnte Ribebispers jordiske rester forenedes i nichegraven. Den ældste er den første danskfødte biskop, Odinkar († 1043). Han ligger sammen med Nothulf og Asser, der sammen beklædte bispestolen i perioden 1134-42. Odinkar berømmes i Adam af Bremens kirkehistorie o. 1070 som den, der af sin fædrene arv skal have grundet Ribe bispedømme. Om de to andre siger Bispekrøniken, skrevet små 100 år efter deres død, »er der ikke overleveret noget mindeværdigt«. Omtrent ved den tid, graven må være indrettet, lod biskop Radulf († 1171) den første Ribebisp, Liufdag, skrinlægge på et alter i forsøg på at få ham helgenkåret[10]. Det er Liufdag, Adam af Bremen fremhæver som den navnkundigste blandt danske bisper og som den, der endog ved jærtegn skal have vundet berømmelse som prædikant hinsides havet[11]. Legenden fortæller, at Liufdags lig efter først at være blevet begravet på Vor Frue kirkegård med en opbygning over graven senere flyttedes ind i kirken[10]. Her må hans grav have været kendt 1162, thi da stedtes Radulfs forgænger til hvile ved »den hellige mands side«. Hvad der end måtte være den egentlige årsag til, at netop Odinkars, Nothulfs og Assers ben endte sammen i nichegraven, så må deres gravsteder have ligget i den samme kirke og have været i vejen for byggearbejderne på den nye. Flytningen af de tre bisper til nichegraven er derfor et indirekte bevis for, at den nuværende kirke står på forgængernes plads. For at eftertiden ikke skulle være i tvivl om, hvis jordiske rester man havde flyttet, blev der samtidig nedlagt tre ens spidsovale blyplader med bispernes navne (fig. 22).

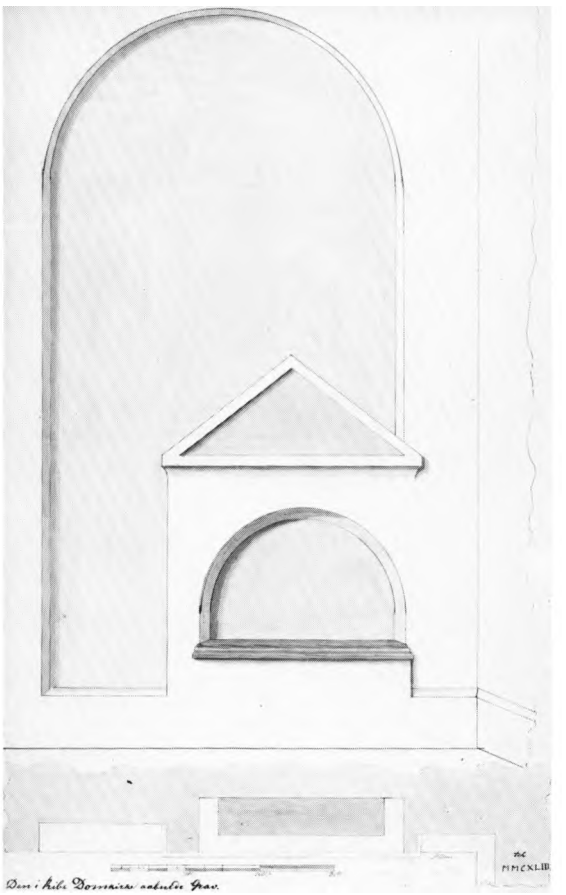

Fig. 23. Nichegraven i nordøsthjørnet af nordre korsarm. Tegnet ved gravens åbning 1830 (s. 114). — *Das nischengrab in der nordöstlichen Ecke des nördlichen Kreuzarnis.*

Hvad angår den kirke, hvor biskop Elias »på grund af sine uvenner i lang tid skjulte sig over kirkens kor«[12], så må der – hvis denne meddelelse står til troende – være tale om biskop Thures stenbygning, den nu værendes umiddelbare forgænger. Færdigbygget må denne kirke vel have været 1127, da kong Niels fejrede sin søn Magnus' bryllup i Ribe. Om man skal forestille sig, at kontinuiteten i kirkebyggeriet rækker tilbage over bispesædets oprettelse og Liufdags Vor Frue kirke helt til Ansgars dage, er vel en anden sag. Men har Roskildekrøniken (sml. s. 62) ret i, at kong Frode på ærkebisp Unnis tid (918-36) genopbyggede den nedrevne Ribekirke, kan hans nybygning godt have gjort tjeneste endnu på Liufdags tid.

Om de forhold, der har været bestemmende for den første kirkebygnings placering, kan man kun gisne. Eet må dog være sikkert. Ligesom Ansgar byggede sin kirke på en grund skænket af Horik II (s. 62), således må også bispekirken være blevet etableret ved kongelig velvilje. Det betyder antagelig, at den endnu unge kirke har måttet tage, hvad den kunne få; etablering af et gudshus med tilhørende begravelsesplads har krævet et ret stort areal, som næppe har været til rådighed i vikingebyen[13]. Syd for åen har der været plads nok, og selv en nok så uanselig kirke på toppen af flyvesandsklitten under den nuværende bygning har markeret sig ret kraftigt i det flade land. Klitten lå tæt ved den brede ådals sydbrink, lige over for den hedenske by, som missionen i første omgang var rettet imod og der, hvor færdslen fra syd til nord måtte overskride åen.

Kirkens tidlige placering syd for åen må være den begivenhed, der skulle føre til dannelsen af den nye bydel. Kirkens voksende anseelse gennem 1000'årene har lidt efter lidt draget bebyggelse til sig, indtil den søndre bydel havde nået en sådan jævnbyrdighed med den nordre, at kirkesognene fordeltes ligeligt dem imellem.

Anlægget af en kongelig borg på åens sydside nogle hundrede meter nord for domkirken taler i samme retning. Usikkerhed hersker ganske vist om den sene kilde, som henlægger opførelsen til 1115. Uanset om denne datering vil kunne sandsynliggøres gennem en kommende udgravning[14], angiver de kirkelige forhold tilstrækkelig sikkerhed for, at bydannelsen syd for åen var langt mere fremskreden o. 1100, end man hidtil har haft grund til at formode.

I det foregående er sagt det lidet, man kan slutte om den nuværende domkirkes forgængere. Det er også nævnt, at der trods alle senere ødelæggelser af kirkens undergrund endnu kan være bevaret ældre bygningsrester og grave. De få slutninger, der kan drages af etaperne i den stående kirkes bygningshistorie, fører til det resultat, at dens umiddelbare forgænger, biskop Thures kirke, må have været i brug, mens det nye østparti rejstes. Enten Thures kirke i form og størrelse har svaret til landsbykirkerne i omegnen, eller den har haft en mere kompliceret plan, må beliggenheden i forhold til arvtageren have været omtrent som vist på fig. 26 eller endnu vestligere[15].

Ribe bys middelalderlige sognegrænser[16]. Nedenstående forsøg på at fastlægge sognegrænserne i Ribe hviler på den gennemgang af de skriftlige, middelalderlige kilder, som forskningsrådsprojektet »Middelalderbyen« har iværksat. Ved at placere de topografiske enheder, som ifølge kilderne ligger i et bestemt sogn, på et bykort, kan man komme frem til et resultat som det her fremsatte. Bedste enkeltkilder er lister over kapitlets ejendomme i byen, hvoraf der er bevaret tre. Det drejer sig om en liste i Ribe Oldemoder fra o. 1440, en lovhævd fra 1509 optaget i forbindelse med kapitlets strid med byen om ejendomsretten til den ved Graabrødrekloster beliggende Stages Toft, samt endelig registraturen over kapitlets adkomstbreve fra 1553[17].

Byen (fig. 24) havde tidligt fem sognekirker, nemlig foruden domkirken, S. Klemens og S. Hans på åens sydside, og S. Peder og S. Nikolaj på nordsiden. På samme side optræder i senmiddelalderen Gravsogn med Helliggravs kirke ved den nordre udfartsvej fra byen, og yderligere findes to kilder, som omtaler S. Bartolomæus sogn ved Sommertorv umiddelbart uden for Nørreport.

Begynder man med S. Hans sogn, følger grænsen fra åen Badstuegade, drejer om hjørnet ved Hundegade til Stenbogade og går derefter langs Sønderportsgade formentlig helt ud til Sønderport. På sydsiden følger den Stampemøllestrømmen uden om S. Hans Holm (den nuværende kirkegård) til åens hovedstrøm og tilbage til Badstuegade. Dette vil sige, at S. Hans sogn, foruden sognekirken for enden af Bispegade og Puggaardsgade, rummer Sortebrødrenes klosterkompleks; endvidere skolen med Puggaard og den tilhørende S. Mikkels kirke; imellem Bispegade og Hundegade og i nærheden af S. Hans kirke lå den katolske bispegård, ved Puggaardsgade og Bispegade adskillige kannikeresidenser, samt ved Puggaardsgade den højmiddelalderlige mønt, som senere blev flyttet til Badstuegade ved Skt. Katharinæ kirke.

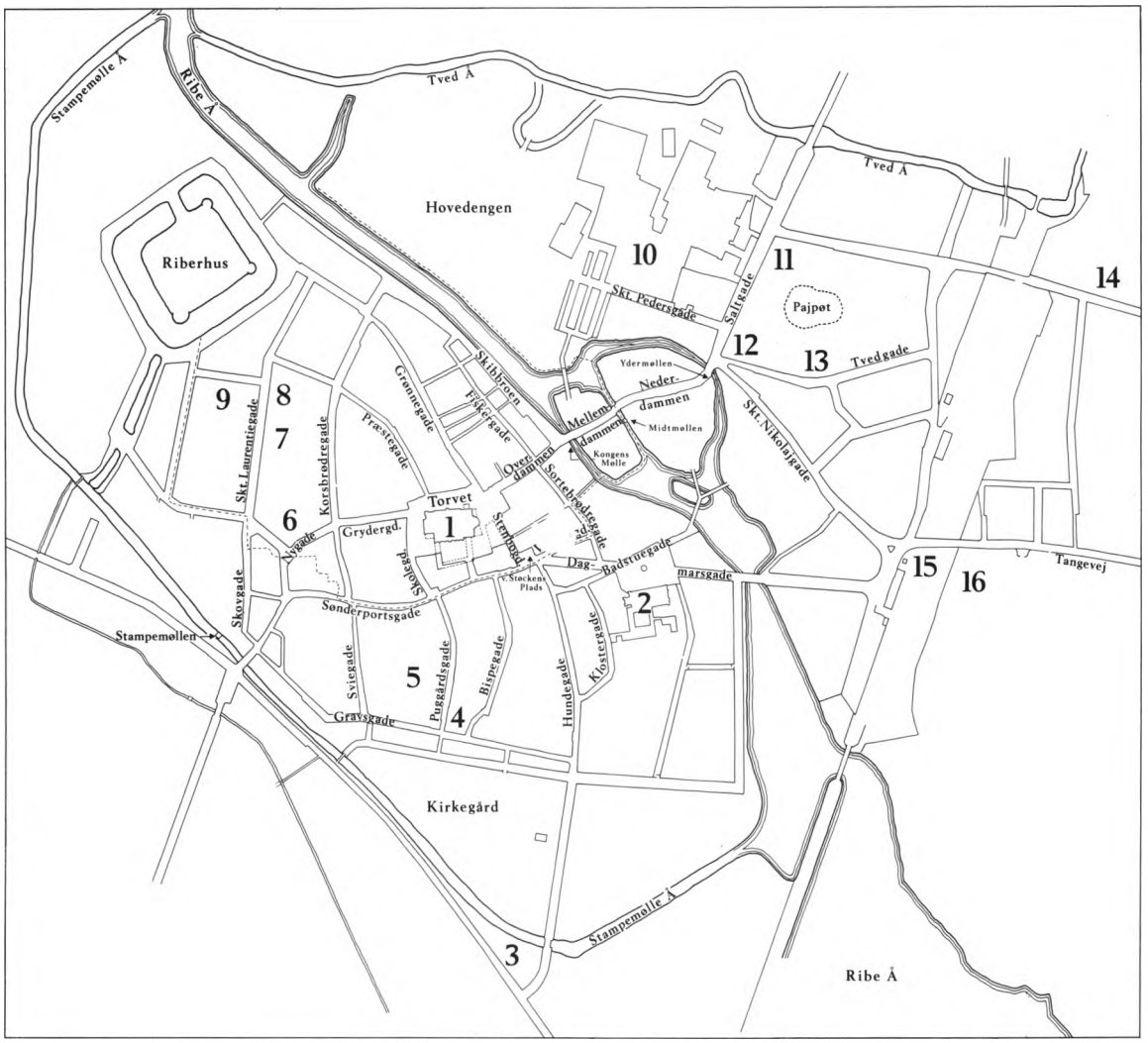

Fig. 24. Byplan med den eftermiddelalderlige sognegrænse indføjet. Tegnet 1978 af Kirsten Kildegaard. 1. Domkirken, Vor Frue. 2. S. Katharinæ kirke og Sortebrødreklostret. 3. Hellig Kors kapel. 4. S. Hans kirke. 5. S. Michaels kirke. 6. S. Laurentius kirke og Gråbrødreklostret. 7. S. Klemens kirke. 8. S. Hans kirke og Johannitterklostret. 9. Helligåndshuset. 10. S. Peders kirke. 11. S. Jørgens kapel. 12. S. Bartolomæus kirke. 13. S. Jørgensgården. 14. Helliggravs kirke(?). 15. S. Nikolai kirke og Nonneklostret. — *Stadtplan mit der nachmittelalterlichen Kirchspielgrenze hinzugefügt. 1978 von Kirsten Kildegaard gezeichnet. 1. Dom, St. Marien. 2. Katharinenkirche und Dominikanerkloster. 3. Kapelle zum Heiligen Kreuz. 4. Kirche St. Johannis. 5. Kirche St. Michaelis. 6. Franziskanerkloster St. Laurentius.* 7. *Kirche St. Klemens. 8. Johannitterkloster St. Johannis. 9. Heiliggeist-Spital. 10. Kirche St. Peter. 11. Kapelle St. Jürgen. 12. Kirche St. Bartholomaeus. 13. Leprosenstiftung St. Jürgen. 14. Kirche des Heiligen Grabes(?). 15. Kirche St. Nikolai und Nonnenkloster.*

S. Klemens sogn begynder rimeligvis helt ude ved Sønderport, idet grænsen langs Sønderportsgade på det yderste stykke dog ikke kan fastlægges helt sikkert. Sognegrænsen drejer om ad Korsbrødregade, som den følger ud til åen. Langs denne går den vestpå. Hidtil er der ikke fundet vidnesbyrd om, hvorvidt Riberhus regnes til sognet eller ej, så her er grænsen usikker, men langs Stampemøllestrømmen går den tilbage til Sønderport. Foruden sognekirken rummer sognet således Graabrødrenes klosterkompleks, Korsbrødreklosteret og Helligåndshuset.

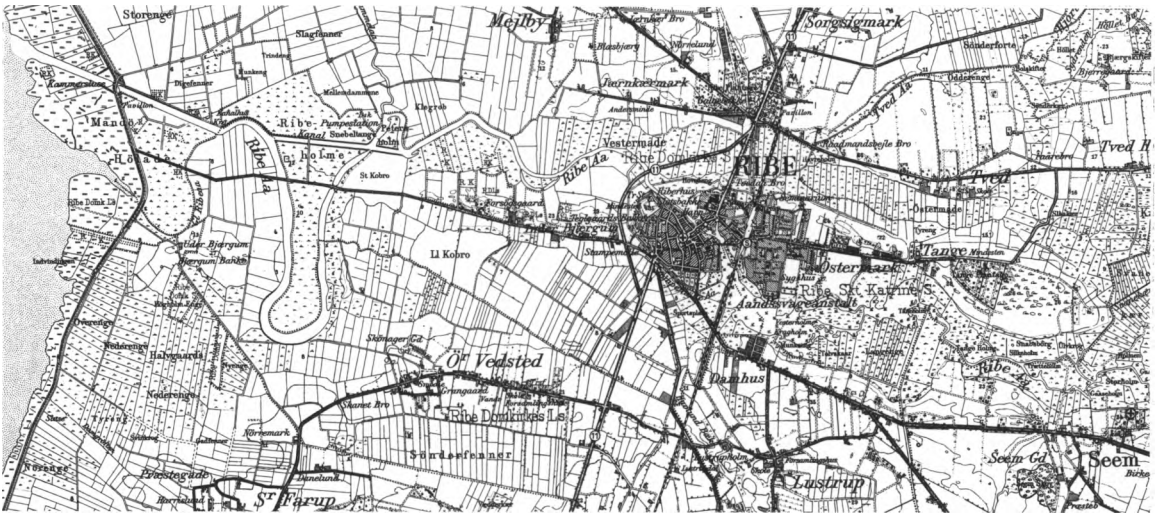

Fig. 25. Kortet viser Ribes beliggenhed i forhold til havet (s. 112). — *Die Karte zeigt die Lage von Ribe im Verhältnis zum Meer.*

Domsognet dækker middelalderbyens kerne. Grænsen støder op til S. Hans sogn i syd og til S. Klemens i vest. Foruden dette trekantede by udsnit hører også Mellemdammen til domsognet, hvilket vil sige, at grænsen mod nordøst følger Midtmøllestrømmen. I domsognet er der ikke plads til andre kirkelige institutioner, men syd og vest for kirken findes en koncentration af kannikeresidenser. I Præstegade og Grydergade forekommer flere vikar- og andre præsteresidenser, og i Grønnegade findes foruden byens rådhuse i højmiddelalderen i hvert fald een kannikeresidens. Sognet er i øvrigt præget af det rigere borgerskabs stenhuse.

Forholdene på den anden side af åen er betydelig vanskeligere at udrede. Dette hænger kun delvis sammen med, at kirken har ejet færre ejendomme i denne bydel. En væsentlig faktor er, at de to bydele har udviklet sig forskelligt fra 1100'rne, hvor sognekirkerne optræder. Hvor den sydlige udviklede sig til den egentlige bykerne, med det dertil hørende fikserede bebyggelsesmønster, blev den nordlige forvandlet til byens forstad »suburbium«, således som den altid omtales fra ca. 1300. Kun een ting er helt givet, nemlig at hele Nederdammen har tilhørt S. Peders sogn. Det ser også ud til, at Peders og Nikolajs sogne har grænset til hinanden lige uden for Nørreport, men hvor grænsen derefter har forløbet, er usikkert.

En hypotese kan fremsættes. Man kan forestille sig, at det er den nordre udfartsvej, som har adskilt de to sogne. Denne var i størstedelen af middelalderen Tvedgade, som fra Nørreport sigtede mod det i dag ukendte sted, hvor vadestedet over den nordre å-arm, Tved å, befandt sig. Dette ville gøre de to sogne omtrent lige store. I Nikolaj sogn lå nonneklostret, som direkte var tilknyttet sognekirken. Noget tyder på, at S. Jørgensgården lå på Tvedgades nordvestside, og dette har måske også været tilfældet med Helliggravskirken. I så fald har de begge ligget i S. Peders sogn.

Der er mange indicier for, at den nordre udfartsvej i 1400'rne er blevet forlagt til Saltgade, som mod nord har drejet østpå langs Tved å hen til vadestedet. Hvis dette er tilfældet, kan man forstå, hvorfor S. Jørgensgården, som var så afhængig af vejfarendes almisser, o. 1450 har fundet det nødvendigt at grundlægge et S. Jørgens kapel på Saltgades østside. Samtidig er der opstået et slags »ingenmandsland« i det trekantede område, som begrænses af Tvedgade og den vinkelbøjede Saltgade. I spidsen af denne trekant, nærmest Nørreport har det derefter været muligt at etablere et S. Bartholo-

mæus sogn, og i den brede del, nærmest Tvedå har Gravsogn kunnet opstå.

Enkelte skriftlige kilder antyder salthandel og landingsplads for saltskuderne ved de å-arme, som begrænser S. Peders sogn. Byens jordebog[18], som er anlagt i midten af 1400'rne, bringer den første omtale af Skibbroen, hvor den nu befinder sig. Til gengæld omtaler jordebogen en række nedlagte gader og færdingsstier, der mere eller mindre parallelt forløber fra Tvedå til Ydermøllestrømmen. Der er adskilligt, som antyder, at S. Peders kirke indtil o. 1450 har ligget som midtpunkt i byens havnekvarter.

Ribe bys eftermiddelalderlige sognegrænser. Med reformationen blev senmiddelalderens syv sogne lagt sammen til to. Byens borgere og deres prædikanter sendte sidst på året 1536 et andragende til kongen om at måtte dele byen i to sogne, den ene part til domkirken, den anden til den hidtidige sortebrødrekirke, Skt. Katharinæ. De øvrige sogne ønskede man nedlagt, og materialet fra de overflødige kirker benyttet til forbedring af de to. Ligeledes ønskede borgerne, at de bønder, som lå under Grav kirkesogn, måtte lægges til sognekirkerne i byen. Indholdet af kongens svar 18. jan. 1537 kendes ikke, men den eftermiddelalderlige nyordning af byens sogne skulle i alt væsentligt komme til at følge borgernes ønsker.

Da kongen et par måneder senere kom til byen, synes han ganske vist tilbøjelig til at bevare S. Klemens kirke, men på borgernes bøn gav han dem sortebrødrenes kirke til sognekirke. De øvrige sogne blev derpå nedlagt, og de fleste kirker hurtigt nedbrudt. Grænserne mellem byens nu kun to sogne fremgår af fig. 24. Ældre sognegrænser respekteredes på sin vis, idet domsognet øgedes med det gamle S. Klemens sogn, og det ny S. Katharinæ sogn dannedes af S. Hans sogn samt alle sogne nord for åen. Katharinæ sogn fik endvidere en mindre del af det hidtidige domsogn nord for Badstuegade, således at den eftermiddelalderlige sognegrænse her løber fra åen til udmundingen af Peder Dovns Slippe i Sortebrødregade, derefter langs denne og Vægtergade. En tilsvarende regulering til fordel for Katharinæ sogn er muligvis foretaget i sydvest, hvor en del af grundene nord for Sønderportsgade efter reformationen lå under Katharinæ sogn[19].

NOTER

1 Ellen Louise Mertz: Ribe og omegns jordbundsforhold, en ingeniør-geologisk beskrivelse. By geologi nr. 8-Ribe. Danmarks geologiske undersøgelse, rapport nr. 11. 1967, s. 33f.

2 Lennart Edelberg og Mogens Bencard: Ribes Lod, i Skalk 1962, nr. 3, s. 24.

3 I plantagen ved Vester Vedsted tæt ved Ribe kan man danne sig et godt indtryk af et landskab med flyvesandsklitter.

4 1363 nævnes en badstue beliggende i Grønnegade ved siden af åen, se Kinch I, 215, 552.

5 Dam = dæmning. Vejen ligger på den dæmning, der byggedes før 1255 ved etableringen af Kongens mølle, jfr. note 2, s. 24 med tilhørende illustrationer.

6 Mogens Bencard: Ribes vikingetid. En foreløbig redegørelse for udgravningerne 1972/73, i Mark og Montre, fra sydvestjyske museer 1973, s. 28-48. Samme: Ribes ældste udvikling, i Mark og Montre 1974, s. 20-27.

7 Kinch I, 506f.

8 Karl Heinz Brands: Ausgrabungen im Bremen St.-Petri-Dom 1974-76. Ein Vorbericht, i Bremer archäologische Blätter 7. Bremen 1976.

9 DK. Kbh. amt s. 1757f.

10 Sml. s. 61. Den mulighed foreligger, at graven ved opførelsen af det nuværende store østparti kom inden for kirkens mure – og altså ikke blev flyttet derind.

11 Adam af Bremens Kirkehistorie; udg. P. W. Christensen 1862, s. 69.

12 Bispekrøniken. Kaae s. 515.

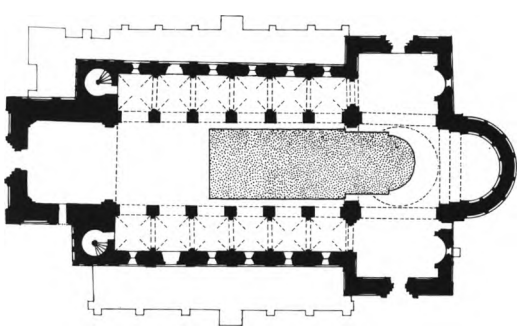

Fig. 26. Den romanske domkirke. 1:1000. Omridset af en stor landsbykirke i midtskibet antyder en mulig beliggenhed af Thures stenkirke (jfr. note 15 og s. 116). — *Der romanische Dom. Grundriß einer großen Dorjkirche im Mittelschiff deutet eine mögliche Lage der Steinkirche Thures an.*

13 Man kender beliggenheden af de to kirker på åens nordside, S. Peder og S. Nikolaj, og ud fra terrænforholdene må man skønne, at de havde fået tildelt jord i yderkanten af det område, hvor den nordre bydel må have ligget.

14 En undersøgelse er planlagt inden for rammerne af projekt Middelalderbyen, der sorterer under Statens humanistiske Forskningsråd.

15 Sml. Bremen, jfr. note 8 samt Sven Nordmands kirker i Roskilde (DK. Kbh. amt s. 1276 med fig. 14) og Ringsted (DK. Sorø s. 111f.). På fig. 26 er den anselige tufstenskirke i Jernved (Gørding hrd.) benyttet til at vise, hvorledes Thures kirke kan have ligget inden for den nuværende domkirkes rammer. Har den forsvundne kirke været større, evt. treskibet, må den tillige have optaget pladsen, hvor domkirkens arkadepiller kom til at stå.

16 Afsnittet om de middelalderlige sognegrænser er skrevet af Mogens Bencard.

17 Oldemoder s. 55f; 28. april 1509, Repert. 11253 med henvisning til Thorup 1833, bil. s. 28; ÆldDa-ArkReg. V, 434 f.

18 Ribe bys jordebog, udg. Ingrid Nielsen. 1979.

19 Terpager 1736 s. 374f, 395. Kinch II, 7f. 550f.

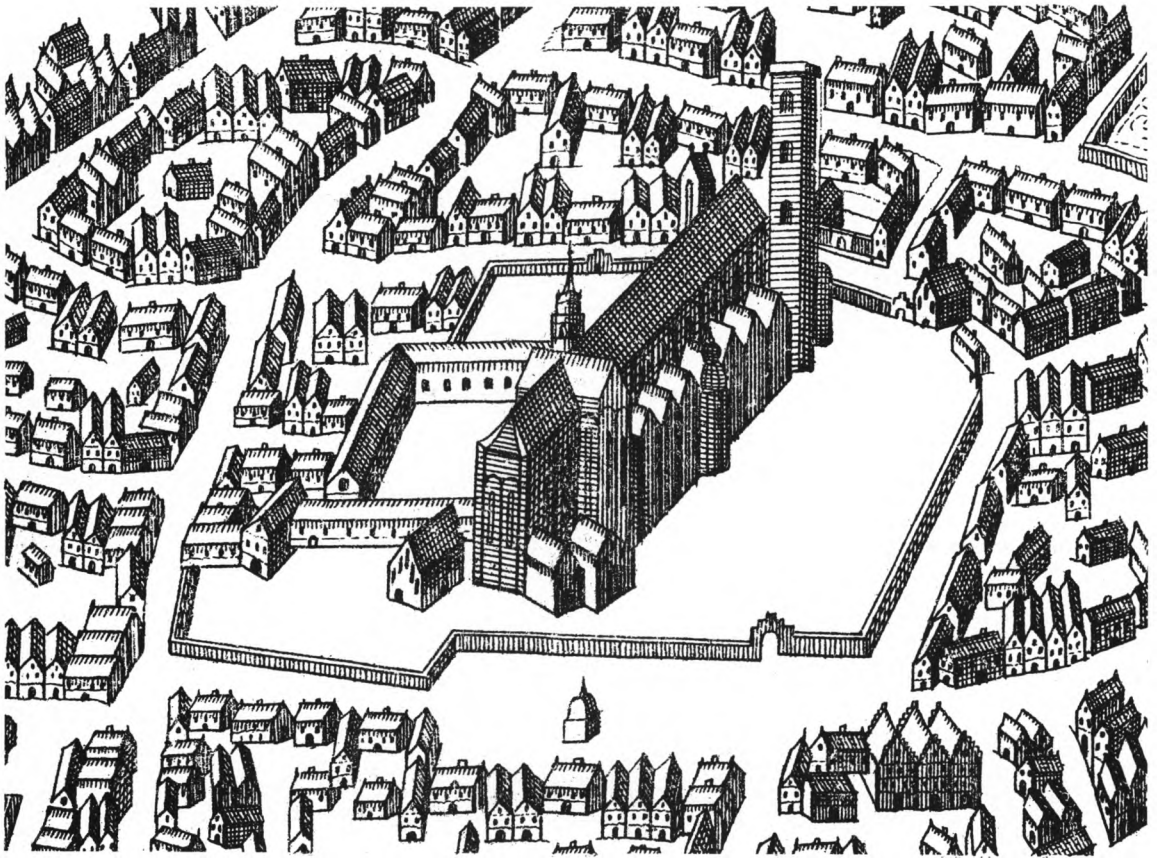

Fig. 27. Domkirkekomplekset, set fra nordøst. Udsnit af bykortet hos Terpager 1736. Ligesom på forlægget fig. 18 mangler bebyggelsen langs østre kirkegårdsmur. — *Der Domkomplex, vom Nordosten gesehen. Ausschnitt aus dem Stadtplan bei Terpager 1736. Ebenso wie bei Fig. 18. fehlen die Gebäude entlang der östlichen Friedhofsmauer.*

VOR FRUE KIRKEGÅRD

NOTER S. 143

Borte er enhver mindelse om den tid, hvor domkirken lå som midtpunkt i en stor kirkegård med skærmende hegnsmure og aflåselige indgange. I Ribe som i andre byer blev 1805-forbudet mod begravelser optakten til en fuldstændig ændring af kirkens omgivelser (fig. 29). Hurtigt forsvandt murene og med dem det sidste værn mod byens indtrængen på den snart tusinde år gamle gravplads. Bid efter bid har torv og gadenet opslugt det forhen fredede areal. Nu ligger den stoute bygning, hvis forgængere hævede sig på en lille bakke, som forsænket i sin egen grav, indeklemt mellem stærkt trafikerede færdselsårer og parkeringspladser (sml. fig. 28b). De nuværende særprægede terrænformer er skabt 1894f., ud fra et naturligt ønske om at frilægge kirkens smukke sokkelpartier, som da lå skjult under fyldlag på op mod halvanden meters tykkelse. Dette svære jordlag blev gravet væk bygningen rundt i et område, der har vidt forskellig udstrækning mod de fire verdenshjørner. Afgravningen førtes ned til det niveau, som i det store og hele må skønnes identisk med niveauet omkring 1100'-

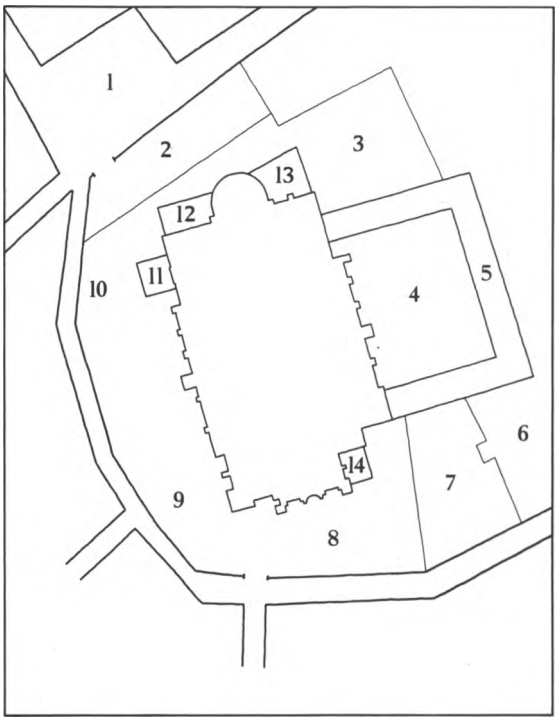
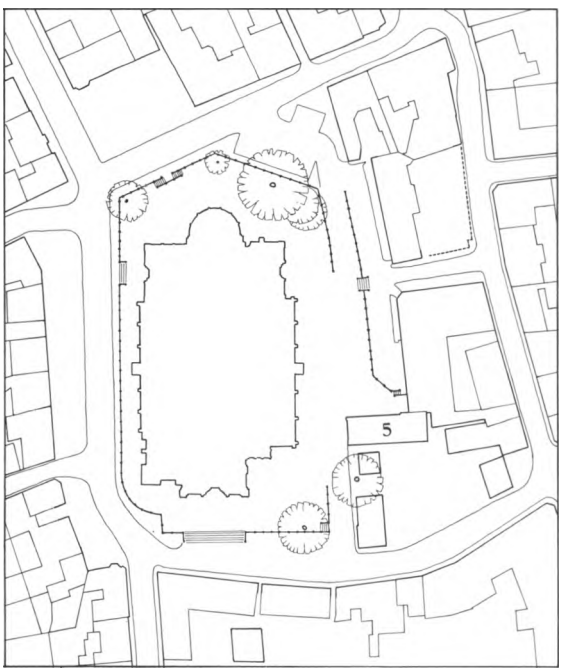

Fig. 28a. Plan af kirkegården, tegnet af HeJ 1979 på grundlag af fig. 29, men visende det omtrentlige forløb af østre kirkegårdsmur før 1544 (s. 122). — *Plan des Friedhofs, gezeichnet 1979 auf Basis von Fig. 29., jedoch mit Angabe des ungefähren Verlaufs der östlichen Friedhofsmauer vor 1544.*

Fig. 28b. Kirkens omgivelser 1979. Øst opad. Tegnet af HeJ. — *Die Umgebung der Kirche, 1979. Osten oben.*

rnes midte. Det vil sige, at man genskabte terrænet fra kirkens opførelsestid, men samtidig afskar man forbindelsen til omgivelserne, der hviler på endnu tykkere kulturlag. Derfor måtte det forsænkede areal om bygningen begrænses af solide støttemure mod randbebyggelse og gader (sml. fig. 31-32).

Tiden indtil ca. 1800. På justitsråd E. Balles foranledning blev »Den omkring Riibe Domkirke beliggende Kirkegaard« opmålt 1797 af I. I. Krosp. Hans plan (fig. 29) viser, at kirkegården da optog hele arealet mod nord, vest og syd inden for den linje, som stort set er fastholdt i den nuværende bebyggelse. Kun en passage, vel nærmest et bredt fortov, skilte husene i nord og vest fra kirkegårdsmuren, mens husene i sydøst og syd grænsede op til selve kirkegården og gjorde det ud for hegn. Disse grænser mod syd, vest og nord havde tilsyneladende holdt sig uændrede siden middelalderen, men det forholdt sig anderledes i øst. Den mur, som Krosp viser, havde afløst en ældre, hvis rester afdækkedes ved terrænafgravningen 1894f. (s. 128). Samstemmende hermed viser et dokument fra 1544, at byen dette år købte et stykke af kirkegården (fig. 28a.2). Kapitlet skødede 4. april til byen syv boder på kirkegården, ved torvets vestre side, med hus, bygninger og den jord, de står på samt noget af kirkegårdsjorden. Efter salget skulle der være 23 alen og 1 kvarters afstand mellem »skrøffthes mur nordend with skrøffthes dør (dvs. nordre våbenhus' nordmur) och thend mur som byend nu paa same iordt satt haffuer. Och streker for[ne] jordt sig saa langtt ynd paa kirckegaardend, with thend synder endhe, saa th(e)r bliffuer halffiorthins alne iordt imellem thend nordosthe pell paa Sancti Barbara Capell och byens mure«. Jordstykket, der mod syd stødte til Lars Kræmmers hus, var 66 alen langt[1].

Efter udskillelsen af dette stykke rejstes den hegnsmur, som begrænsede kirkegården mod øst til begyndelsen af 1800'rne, og som kendes fra Krosps plan. Den store kirkegårdsport mod torvet optræder fra 1500'rnes slutning som hovedindgang til kirken via et våbenhus ved nordre korsarmsgavl. Ser man bort fra denne indskrænkning af kirkegårdsarealet i øst, kan der

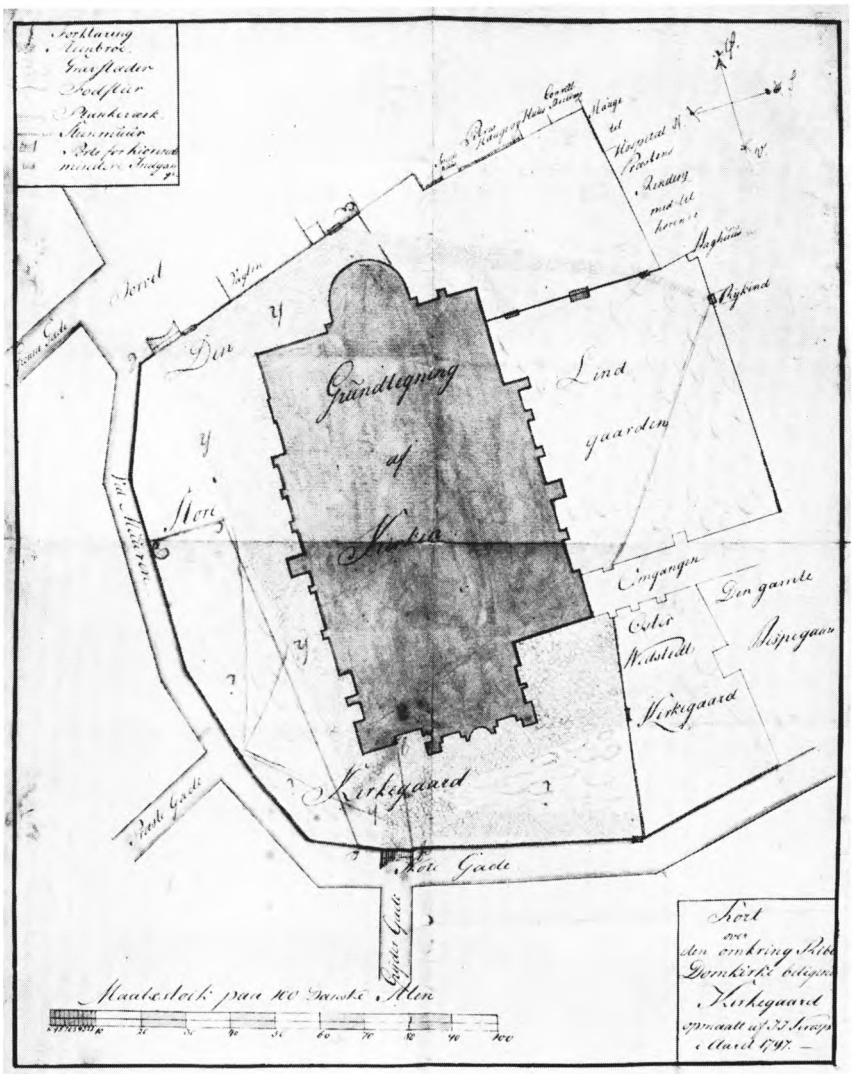

Fig. 29. Kort over kirkegården, målt af I. I. Krosp 1797. Øst opad. De små bogstaver (på hovedet) er indføjet i forbindelse med kirkegårdens nedlæggelse o. 1808. LA. Viborg. — *Plan des Friedhofs, vermessen von I. I. Krosp 1797. Osten oben. Die kleinen (auf dem Kopf stehenden) Buchstaben wurden anläßlich der Auflassung des Friedhofs um 1808 hinzugefügt.*

ikke være tvivl om, at Krosps plan i store træk genspejler forholdene, som de tegnede sig ved middelalderens slutning. Kilderne, der fra sidst i 1500'rne gør rede for hegnsmure og indgange, synes at bekræfte denne antagelse; opmålingen vil derfor blive benyttet som udgangspunkt for den følgende beskrivelse af disse dele (s. 128), ligesom den kan tjene som vejledning, når det gælder bebyggelsen omkring kirkegården (s. 134).

Ud fra kirkens bygningshistorie kan man slutte sig til nogle middelalderlige ændringer i ganglinjer i og omkring kirken. Processionsomgangen er en af de tilbygninger, der tidligst må have spillet en rolle. Oldemoders liste over bygningsfondets indtægter 1317-19 (s. 68) nævner lys til at stille i kirkens omgang. En så tidlig datering kan man ikke tillægge den omgang, der kendes fra Stahlknechts tegning (og en bevaret rest af vestfløjen), men den kan have rummet rester af den ældre. Under alle omstændigheder har denne vel ligget på samme sted og ligesom den yngre blokeret Kathovedportalen i søndre korsarm og en dør i sideskibet længere mod vest. I 1200'rnes slutning synes den nuværende hovedgade anlagt (s. 113), og med den blev hovedtrafikken ført frem til kirkegårdens nordøsthjørne. Det kan have gjort indgangen i nordre korsarm mere attraktiv end tidligere. *Torvedannelsen* ved dette hjørne må have trukket i samme

retning og kan være den direkte anledning til, at kirken i 1400'rnes anden halvdel rejste et våbenhus ved korsarmens nordgavl. Der er ikke klarhed over, hvornår denne torvedannelse tog sin start, men byens tidligere omtalte køb af kirkegårdsjord til torveudvidelse 1544 bekræfter antagelig, at torvet eksisterede ved middelalderens slutning. Efter by branden 1580 udvidedes torvet mod øst[2].

Alt tyder på, at *handel* var nær knyttet til kirkeområdet før torveudvidelsen 1544. Et dokument fra 1540 stadfæster således reglerne for handlen på kirkegårdens nordre del. Bestemmelserne, der indføjedes i byens bog, blev »oplagd aff Borgermester och Raadt och vore egne Kremer tesligeste aff fremede Kremer, som tha tilstede war samtycket och widtaget«. Herefter følger navnene på de underskrivende kræmmere samt følgende bestemmelser: At efter denne dag (og) så længe man skal bygge kramboder på kirkegården, skal vore egne kræmmere »bygge og stande på Reygh (rad) nest Norden op til wor Frue Kircke, och thi andre fremede Kremere thuert offuer fra thenom paa anden Side emodt Bødelsgade, och hereffther schal ingen Kremer bygge paa Gadenn y meden nogen haffuer Rumme ath bygge paa Kirckegordt«[3].

Ligesom kræmmerne med deres boder fik plads på selve kirkegården, således også latinskolens elever, når de ved S. Hans opførte deres »Paladslege« eller skuespil på den sydøstre kirkegårdsjord. Det var helt i overensstemmelse med middelalderlig tradition, at slige *verdslige aktiviteter* kunne udfolde sig på kirkens grund. Muligvis var de pågældende områder delvis ubenyttede, og i hvert fald har der næppe været mange gravsten eller anden gravmarkering, som betød nogen hindring. Ligesom senere hen har jorden sikkert kun været benyttet som begravelsesplads for soldater og andre fattige, hvis grave kun en kort stund gjorde sig bemærket i overfladen. Alle, som havde råd, valgte at blive stedt til hvile under gulvene i kirken eller processionsomgangen; af de udendørs gravpladser synes alene den beskyttede Lindegård (fig. 28a.4) mellem omgangens fløje at have været attraktiv. Måske var det Lindegården, Terpager havde i tankerne, når han – i modsætning til Luthers ord om kirkegårdenes vanhelligelse – kunne skrive: Men vore indbyggere (»nostrates«) holder endnu stadig deres slægtninges grave i ære med urter, roser og duftende blomster[4]. Dette lyse og venlige indtryk rimer dårligt med de øvrige kilders oplysninger om kirkegårdens almindelige tilstand på Terpagers tid. Til stadighed hører man om, hvordan *affald og skarn* hobede sig op overalt, – og om, hvordan kirkebygningen i sit forfald atter og atter ydede sit bidrag til roderiet. Næsten hvert år måtte soldater eller betalt mandskab føre talrige læs af dynd og murbrokker bort fra kirkens fod[5]. Det skulle ikke bedre på forholdene, at vandet ofte havde frit indløb på kirkegården fra det højere liggende terræn uden for hegnsmurene, ej heller, at kirkegården jævnligt omgravedes for orm som f.eks. 1718. Portfløjene og ristene, som skulle hindre løsgående dyr adgang, kan heller ikke have været velholdte, thi jævnligt hører man om svin, der rodede gravene op, og 1690 om en død, herreløs hest, som rakkeren måtte betales for at fjerne[5].

Fra tid til anden søgte kirkeværgerne at bedre på forholdene blandt andet ved at forny eller udvide arealerne med stenbro (s. 131). 1705 lod man nordre kirkegård omgrave i næsten to meters dybde og »rense til begravelsessted«, hvorefter murmester Niels Rasmussen som den første begravedes på »den nye nørre kirkegård« 4. juni samme år[5]. Ved den tid gjorde man et forsøg på at pynte lidt op, et initiativ, der kan være udgået fra Terpager, som da var en af kirkens værger. Sytten linde og tolv andre træer blev 1704 indkøbt i Hamburg (sml. Skt. Katharinæ kirke); de fordeltes rundt på kirkegården, dels i nord og øst, hvor den ene lind afløste en ældre ved torveporten, dels på den såkaldte Øster Vedstedjord i sydvest (se s. 132 om kirkegårdens inddeling). Som beskyttelse anbragtes der tømrede og nymalede »huse« omkring træerne[5].

Tiden efter ca. 1800. På grundlag af 1797-opmålingen udarbejdede kirkeinspektionen et udkast til den fremtidige indretning eller brug af det nordre og nordøstre kirkegårdsareal (fig. 29). Arbejdet udførtes i årene omkring 1810 og

Fig. 30 a-b. Kathoveddøren før og efter afgravningen. — *Das Katzenkopftor im südlichen Kreuzarm vor und nach der Abgrabung rund um die Kirche.*

bestod af følgende: Det på planen med abd mærkede stykke af hegnsmuren fjernedes; vagthuset (se s. 134, bygninger omkring kirken), der i sin tid stod på torvet, op mod murens østre del, flyttedes om på kirkens nordside og placeredes vinkelret på denne (plan dc), nu med funktion som sprøjtehus. Byen fik rådighed over et større stykke af kirkegården (plan hhhh), dels til *torveudvidelse* og dels til færdsel, men dog således, at kirken forbeholdt sig ret til at spærre færdslen både ved sprøjtehuset og ved Grydergadeporten[6]. Arealet blev befriet for gravsten, ligesom det kort efter skete med området vest for sprøjtehuset. Sidstnævnte stykke deltes i to og indhegnedes med det stakitværk, der midlertidig havde dannet skel mellem den nye kirkegård på S. Hans Holm og Reberbanen. Ved auktion bortfæstedes området »til Hauge Anlæg og Dyrkning«. Fæster af det ene stykke blev smed Peder Jørgensen, der med kirkens tilladelse rejste et hus på grunden 1812[5].

Haverne holdt også deres indtog både i sydøst og sydvest på henholdsvis »Paladsjorden« og »Øster Vedsted Kirkegård« (se disse). Sidstnævnte område og den gamle Lindegård gjorde også en tid tjeneste som lege- og gymnastikpladser for de forskellige skoler. I årene 1810-13 afholdtes gentagne auktioner over materialer fra muren og over en del gravsten, hvoriblandt vistnok en romansk ligsten: »1 rund langagtig sandsten«[5].

Også et par stykker af kirkegården blev solgt. 1822 henvises til en stump gammel kirkegårdsjord, der var afhændet til apoteker Eilschous nybyggede hus ved torvet[7]. 1850 blev der solgt et stykke i syd; det lå »nord for kirkens gamle

mur«, vest for porten ved Rykind. Målene, der opgives til 46 alen i længden, 7½ i bredden ved østenden og 5¼ ved vestenden, viser, at salget drejede sig om søndre halvdel af den grund, hvorpå vestenden af processionsomgangens søndre længe havde stået indtil 1738. Købmand Chr. Giørtz, som erhvervede arealet for 240 rdl., skulle mod den resterende del af omgangen opføre en brandmur og sørge for, at vandet fra hans høje (fabriks)bygning ikke løb ind på Lindegården[8]. Ifølge skødet fik han tilsikret en seks alen bred gadelinje mod kirken, et forhold der et halvt århundrede senere skulle give anledning til store kvaler i forbindelse med udformningen af det nuværende terræn om kirken, fordi skødet måtte respekteres[9] (sml. fig. 28 a-b).

Lindegården havde trods nedrivningen af processionsomgangens to fløje 1738f. overlevet som beskyttet gravplads, mod vest værnet af omgangens tredie fløj, mod øst og syd af henholdsvis et plankeværk og den just nævnte »gamle mur« (sml. fig. 29). Ved kirkens restaurering 1835f. nedrev man foruden plankeværket den nordre ende af vestfløjen, så der skabtes et gab mellem sydenden og kirken; dermed sluttede i realiteten Lindegårdens eksistens. Lange diskussioner om arealets fremtidige brug fulgte nu mellem de kirkelige myndigheder og byen. De første var enige om, at Lindegården ikke måtte omdannes til offentligt torv, men at byen alligevel måtte bære sin del af byrden ved en kommende brolægning. Kirkeinspektionens ønske 1845 om at retablere et beskyttet område ved hjælp af to barrierer eller plankeværker, der hindrede kørende og ridende trafik, faldt ikke i god jord hos stiftsøvrigheden. Fra dennes side anførtes, at det ville være synd og skam med stakit og plantning som foreslået. Motiveringen var, at pladsen burde holdes åben, idet den »smukke og majestætiske kirke nu er blevet frigjort for alt det, der tidligere generede og vansirede den fra den søndre side« (sml. motiveringen for vagthusets flytning, s. 138). Foreløbig enedes man om kulegravning, planering og et smalt fortov langs kirken; hen på sommeren 1845 holdtes der auktion over opsamlet materiale: 15 bunker sten og mindst 25 hugne (lig)sten[8].

Kirkens elendige økonomiske situation bestemte nu som så mange gange før den videre udvikling. Ved dokument af 10. maj 1851 blev området bortset fra et 12 alen bredt fortov langs kirken overdraget byen på betingelse af, at den overtog vedligeholdelsen[10]. Ret hurtigt efter blev hele området brolagt og har siden været åbent for trafik. Bag ønsket om at holde sydsiden uden for torvedannelsen lå bitre erfaringer fra de store markedsdage. Skiveskydning beskadigede murværket, og kreaturerne svinede det til. Der fremkom mange klager[11], og for at afhjælpe de værste ulemper vedtog man 1869 at anbringe et hegn bestående af egepæle med tove fra Kathoveddøren rundt om koret helt hen til hovedindgangen i vest[8].

Efterhånden havde kirken solgt eller på anden vis givet afkald på hele det gamle kirkegårdsterræn. Det medførte store problemer, da man i århundredets sidste trediedel tog alvorligt fat på opgaven med at forberede en omfattende istandsættelse af kirken. Forinden havde man ved gravninger fået kendskab til de smukke granitsokler på bygningens ældste dele. Skulle de frem, og skulle der skabes mulighed for at trække fugten ud af murene, måtte terrænet udenom befries for det metertykke jordlag, som var aflejret, siden kirken opførtes. En afgravningsplan, udarbejdet af ingeniør Jes Jensen, blev af Kirke- og Kultusministeriet 17. okt. 1885 sendt til udtalelse hos »Komiteen til Tilvejebringelse af Planer til Ribe Domkirkes Restauration«.

Denne plan blev basis for års drøftelser mellem de forskellige involverede myndigheder. Mens det var klart, at vejføringen nord for kirken måtte begrænse afgravningens omfang til det næsten to meter dybe hul, som blev resultatet, gav forholdene i syd og øst anledning til vidt forskellige planer[9]. Jacob Helms ønskede hele det gamle kirkegårdsareal i syd sænket lige ind til den eksisterende randbebyggelse; men kirkens tidligere omtalte salg af et jordstykke vest for Rykind 1850 blev en hindring. Ifølge skødet var køberen tilsikret en gade på nordsiden af sin ejendom (s. 126), og den ønskede han ikke at give afkald på. Resultatet blev, at

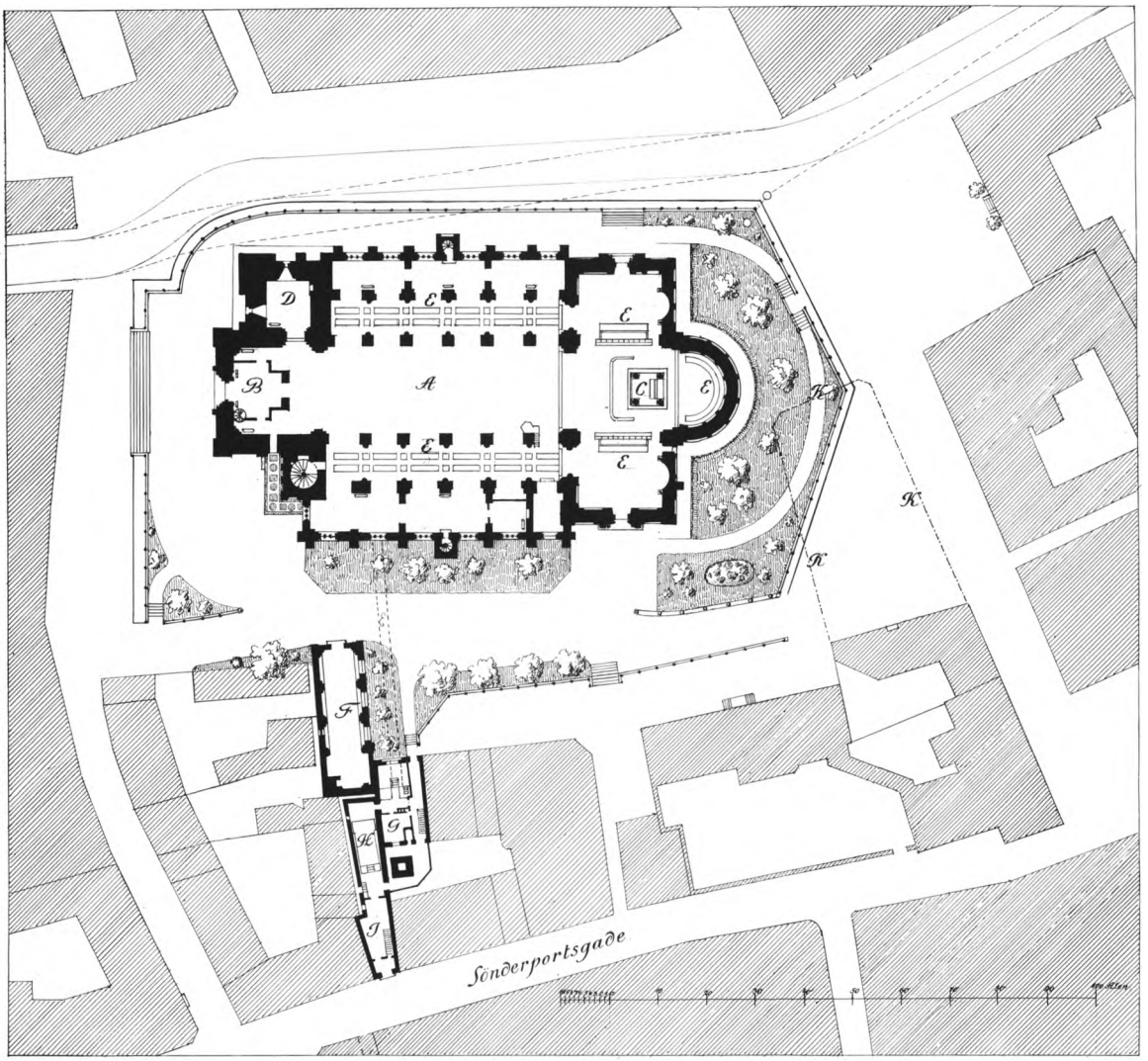

Fig. 31. Situationsplan 1904, ved H. C. Amberg. F. Processionsgangen. G-I. Kirketjenerbolig samt varme- og materialrum. K-K. Omrids af den nedrevne bebyggelse langs Stenbogade. — *Lageplan 1904. F. Kreuzgang. G-I. Kirchendienerwohnung sowie Heiz- und Materialraum. K-K. Kontur der niedergerissenen Bebauung entlang der Stenbogade.*

der øst for Rykind blev udlagt en tilsvarende passage langs nordsiden af det nuværende arresthus, således at den kørende trafik fra Sønderportsgade, gennem Rykind, kunne nå frem til Stenbogade over kirkegårdens sydøsthjørne. Her ønskede byen indrettet et torveareal til erstatning for det, som ville gå tabt ved afgravning af terrænet øst for kor og tværskib. En gruppe i byrådet stillede 1891 det forslag, at staten til denne udvidelse skulle erhverve de tre nordligste ejendomme på Stenbogades vestside til nedrivning (fig. 31 og 39). Forslaget ledsagedes af en anbefaling fra rådsformand V. Hjort, der samtidig oplyste, at hans idé om at flytte markedet bort fra kirken var strandet på en voldsom modstand fra de næringsdrivendes side[6]. Planen vakte begejstring, dels fordi mange følte, at nedrivningen af disse huse ville være en stor gevinst for kirken, dels fordi den åbnede mulighed for at give afgravningen et ret stort omfang mod øst og syd. Den lange række vidt forskellige forslag, som fremsattes under de ni år lange

forhandlinger mellem på den ene side ministeriet og kirken på den anden Ribe by- og amtsråd, er veloplyst i bl.a. det Særlige Kirkesyns arkiv og skal ikke omtales her.

Foråret 1894 kunne man endelig gå igang med afgravningen og opsætningen af de svære kløvstensmure mod det tilstødende højere terræn udenom. Arbejdet bragtes stort set til ende samme år, og undervejs blev der bortgravet talrige, værdifulde *arkæologiske spor.* De blev optegnet af domprovst C. Koch i kirkens restaureringsjournal[9], der vistnok er den eneste kilde til vor viden om disse ting. I linjen langs østsiden af Stenbogades vestre husrække fandtes fundamentet af den ældst kendte østre kirkegårdsmur. Østfor iagttog man under gadeniveau den tætte pilotering med svære træstammer, der ved flere lejligheder er påvist i byens undergrund. Vest for muren fandtes flere lag egetræskister i indtil 2,5 m.s dybde under gaden. Her lå også det fundament af store kampesten, der havde båret den østre hegnsmur, som rejstes 1544 efter det s. 122 omtalte salg af kirkegårdsjord til torveudvidelse. Både her og nord for kirken afsløredes flere kister af munkesten. Østfor lå de i retningen øst-vest, nordfor derimod orienteret i retningen sydvest-nordøst. En enkelt kiste i nord, der lå et par meter under gadeniveau, var muret af tufsten, mens en anden var udhugget i rød sandsten. Den lå tæt ved det nordre trappetårn, hvor der 1886 var fundet rester af fem-seks lignende, men itubrudte stenkister. På Lindegårdens areal fandtes en række gravsten fra perioden 1634-1794 skjult godt 60 cm under den daværende brolægning. Ialt fjernedes her et 120-30 cm tykt jordlag. Herunder iagttog provsten ved nedgravning til afvandingsgrøfter og -brønde »over hele pladsen flere lag menneskelig, nedlagte i trækister. Under disse et lag af tætliggende murede grave (brændte sten) for det meste uden bund eller dække, hvori ligene havde været nedlagt uden trækiste«. Både på Lindegården og andre dele af den gamle kirkegård skal der efter provstens formening endnu ligge »3-4 alen jordlag fyldt med menneskeben og grave«, som kun er undersøgt enkelte steder. De opsamlede knogler nedgravedes i store fællesgrave under den sydligste gang på byens kirkegård. Jordfylden blev for største delen brugt til opfyldning på en eng øst for åen, på begge sider af Dagmargade. En mindre del blev lagt til venstre for gaden uden for Nørreport, nærmest ind til den gamle grænse for bygrundene[9].

HEGNSMUR OG INDGANGE

Kirkegårdens hegnsmure, der forsvandt i løbet af 1800'rnes første tiår, strakte sig tidligere omkring øst-, vest- og nordsiden (fig. 28a og 29). 1650 holdt otte borgere med to murmestre syn over kirken; de vidnede, at kirkegårdens mur fra bispens hus i Skolegade og rundtom til torveristen og herfra videre til den liden »stette wed schrangen« var løs og en del nedfalden, hvilket skulle forfærdiges med mursten, og ovenpå, hvor »Tychgres« gror, med tagsten[12]. Østmuren var opsat af byen 1544 (s. 122), og det sydlige stykke af vestmuren formodentlig rejst, da »Vedsted kirkegård« indrettedes på det jordstykke, hvor læsemesterens bolig stod indtil o. 1630[13]. Sandsynligvis har hele muren været opført af tegl og afdækket med tagsten. 1591 blev den muret og pudset (»opmantlet«), 1646 repareret med 150 store tagsten, der muligvis afløste gamle, flade og itubrudte tagsten (en slags bæverhaler?), ligesom det skete 1695[5]. De senere kilder bringer ikke yderligere oplysning om selve muren, bortset fra at tagstenene 1778 blev fastgjort med flere hundrede kroge. 1738 var brolæggeren i færd med at »oplægge« gaden ved kirkemurene, muligvis de 1742 og senere omtalte render omkring kirkegårdens ringmur[5].

– Stenene fra det 1808 nedrevne nordvesthjørne af muren blev ifølge Frost (1841, s. 150) solgt til det Mathurinske Legat og benyttet til indhegninger ved Slotsblegedammen.

Kirkegårdsindgange. Fra slutningen af 1500'rne, da kirkens regnskabsaflæggelse kom i nogenlunde gænge, optræder en række indgange til kirkegården under vidt forskellige navne. Til ordet

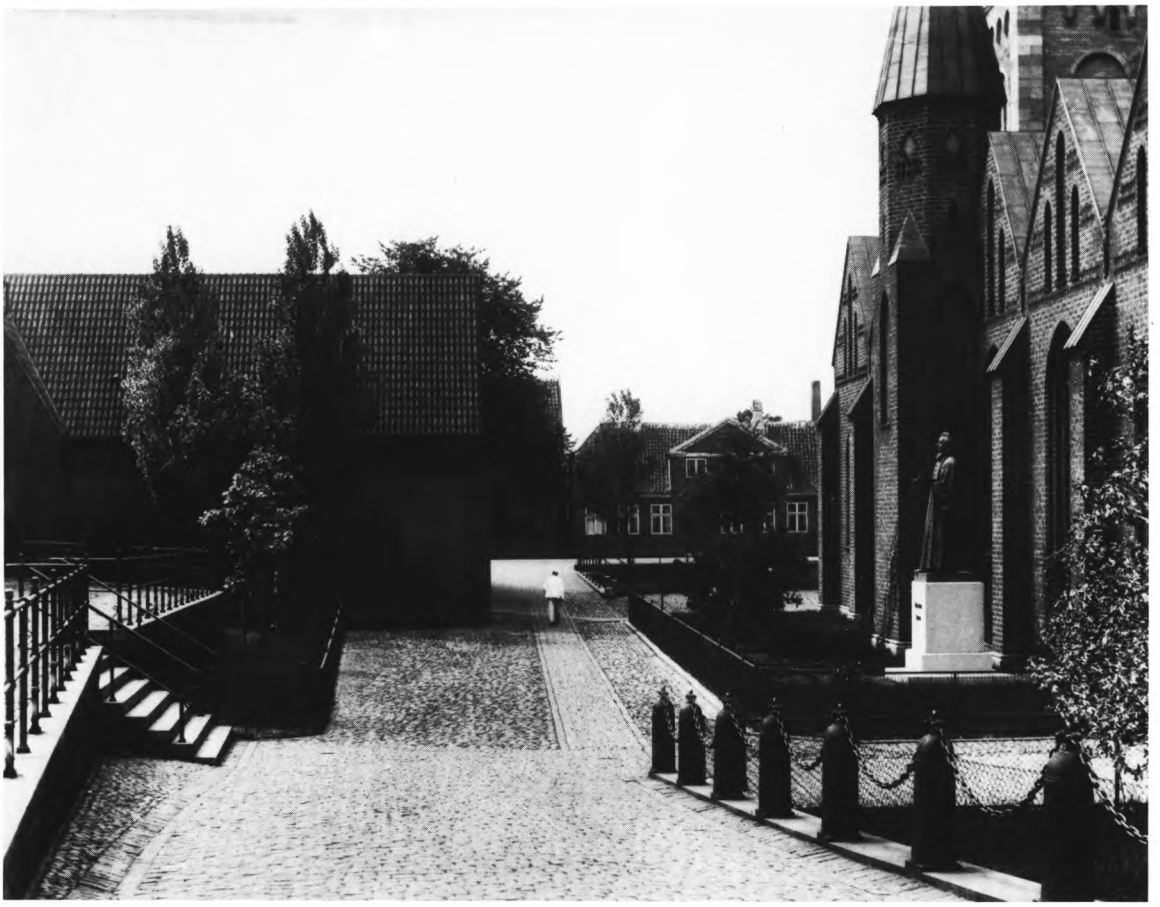

Fig. 32. Lindegårdsområdet 1915, set mod vest. Trappen fører op til »Rykind« (s. 129 og fig. 29). De græsbevoksede områder er nu omdannet til parkeringspladser. KglBibl. Stenders samling. — *Das Lindenhofgelände 1915, gegen Westen gesehen. Die grasbewachsenen Flächen sind jetzt in Parkplätze verwandelt.*

stette eller port, men oftest til (kirke-)rist er knyttet verdenshjørne, gadenavn eller anden lokaliserende betegnelse, som f.eks. kan være navnet på en ejendoms beboer. Bortset fra eventuelle forskydninger i østmurens åbninger 1544, kan der ikke have været væsentlige ændringer i indgangenes antal og placering frem til o. 1800, da begravelsespladsen blev nedlagt. Den nøje sammenhæng mellem kirkegårdsindgange og gadenet, som er karakteristisk efter 1600, har uden tvivl eksisteret langt tilbage i middelalderen. Det forekommer derfor rimeligt ved beskrivelsen af de enkelte kirkegårdsindgange at tage udgangspunkt i Krosps plan (fig. 29). Først beskrives den søndre indgang, på planen mærket med sit nuværende navn »Rykind«, herefter følger vestre, nordre og østre.

Den søndre indgang, Rykind, er en gadestump, der fra Sønderportsgade åbner sig mod kirkepladsen. Tidligere var Rykind snævrere, hvilket stemmer med, at indgangen i slutningen af 1500'rne, da dets særprægede navn allerede optræder, også kaldes »domkirkens kirkeslippe«. 1616 tales om »slippen til domkirken«, 1621 risten ved omgangen og risten ved organistens (residens)[14]. En muret port synes ikke omtalt før 1847[8], da det siges, at den ved Rykind skulle udspækkes og hvidtes. Kildestederne nævner derimod altid »risten«; fra den var der adgang til det lavereliggende kirkegårdsterræn via en vindeltrappe i processionsomgangens sydøsthjørne (sml. fig. 17). Forud for den nuværende bebyggelse synes indgangen at have været flankeret af middelalderlige kannikeboliger[15]. Øst for slippen

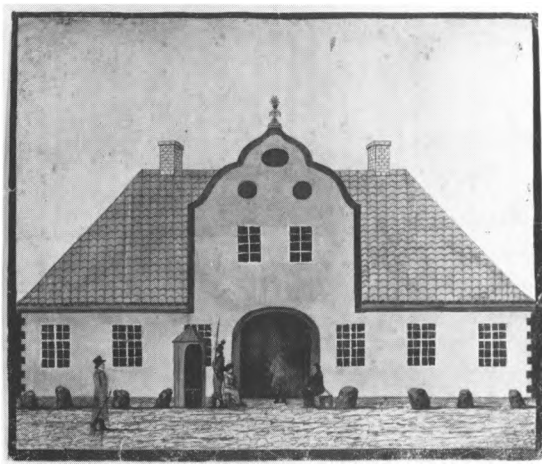

Fig. 33. Vagtbygningen på torvet, nedrevet 1808 (s. 138). Akvarel i Den antikvariske Samling, Ribe. — *Wachegebäude auj dem Markt, niedergerissen 1808.*

havde organisten sin bolig indtil omkring 1738, mens huset vestfor tidligt kom i privateje. Ved 1500'rnes midte var det bolig for den teologiske lektor[13] (s. 138). På østsiden af det vestre hus blev der 1676 opsat et halvtag som værn mod regn, sne og skarn, der altid havde fald til risten og ind i omgangen[5]. Da dennes østre og søndre fløj blev nedrevet 1738, og da indgangen fra Sønderportsgade bibeholdtes, må der til erstatning for vindeltrappen være etableret en trappe i det fri. Dens plads har været noget sydligere end den nuværende trappe, som stammer fra kirkepladsens regulering 1894f. – Rykind, måske engang kirkegårdens hovedport, er den eneste indgang, som stadig er i funktion omend i ændrede omgivelser.

De vestre indgange. Af de to indgange på Krosps plan er den sydlige antagelig identisk med både den 1593 nævnte præstegårdsrist[16] og den lille »vestre-søndre« stette, som stod på fald 1720, og som blev istandsat samme år på mur og rist[5]. Den nordlige indgang havde både køreport og fodgængerlåge lige for Grydergades udmunding. Det har været en muret portal med riste i begge åbninger. Beliggenheden har givet sig udslag i en række forskellige betegnelser: risten ved Gråbrødregade (efter midten af 1700'rne kaldet Grydergade), vestre rist eller risten ved klokkerens residens, der på Resens by perspektiv (fig. 18) er vist umiddelbart nord for porten og angivet som kirkens tidligere kalkhus. I begyndelsen af 1800'rne havde vestmuren kun een indgang, anbragt midt for kirkens vestgavl; den flankeredes af piller, der var afdækket med stenplader og kugler. 1835[8] blev denne port sløjfet sammen med skellet mellem gade og kirkegård, hvorefter der arrangeredes et nærmest halvcirkulært, indhegnet trappeparti umiddelbart foran kirkens vestportal (sml. fig. 41), hvis sokkel netop var opdaget.

Den nordre indgangs navn har altid været stetten eller risten til Præstegade. 1646[5] var den en muret fodgængerportal med teglhængt sadeltag, rist og låge.

De østre indgange hørte alle sammen med 1544-muren; men også den ældre og østligere beliggende mur må have haft en eller to åbninger. Af de to indgange hos Krosp kaldes den nordre, der lå for mundingen af Storegade (nu Overdammen), altid torveristen eller stetten mod torvet. Den var som indgangen fra Grydergade en muret portal med køreport og fodgængerlåge. Resen viser ganske vist kun een åbning (sml. fig. 18), men 1686 og 1700 nævnes henholdsvis stetten over den lille og den store rist mod torvet[5]. – Østmurens søndre indgang bar i 1600'rnes første halvdel navn efter »Skrangen«, en kødbod[13] umiddelbart syd for den af Krosp angivne låge. Senere blev Skrangen flyttet hen til eller ind i byens vagthus[13], som derefter gav navn til indgangen: risten ved »Cartegarden« 1697, »Corps de Gaarde« 1716, »Cortegalen« 1732[5]. Ved vagthusets flytning om på kirkens nordside 1809 og torvets udvidelse forsvandt muren i øst og nordøst (sml. fig. 34-35).

Port- og dørfløje i kirkegårdens indgange omtales først et godt stykke ind i 1700'rne, men også før den tid må der have været nogle. 1742[12] blev den store port og to døre malet i rødt og hvidt ligesom kirkegårdsbrønden (s. 134). 1797 blev der muret stabler fast til kirkegårdens stakitporte[5]; 1801-02 snedkererede Johan Friis på domkirkens porte til præstegården og Grydergade samt østre port, og derefter blev de anstrøget med rødgult og sort[5].

Kirkeriste. Alle indgange- også køreportene —

Fig. 34. Torvet og nordre kirkegård med det 1809 opførte sprøjtehus (s. 138) Tegnet af kammerråd Rosengren. Privateje. — *Der Markt und der nördliche Friedhof mit dem 1809 erbauten Spritzenhaus.*

var forsynet med gruber eller grave dækket af jernriste, der skulle hindre dyrene i at komme ind. 1619 var det Niels klokkerdrengs arbejde at »opkaste ristene« dvs. rense de murede grave, som ustandselig fyldtes med jord og skarn[5]. Sammen med rensningen foretoges jævnligt reparationer af murværket, der var af kampesten eller tegl[17]. På den murede grav hvilede en egetræsramme, hvori jernristen var nedlagt; som eksempel kan anføres, at risten i en fodgængerlåge som den til Præstegade vejede ca. 150 kg[18].

Kirkegårdens stenbro. Et gennemgående træk i kilderne er omtalen af kirkegårdens lave beliggenhed, som bevirkede, at vand og skarn samlede sig om kirken og førte til en stadig udvidelse af de brolagte områder. Terrænet fik tilført store mængder af sten og grus, og resultatet var, at man jævnligt måtte føje ekstra trin til nedgangene ved kirkens døre (sml. fig. 30). Fra sidst i 1500'rne kan man følge brolæggernes arbejde omkring kirken, på de veje eller stier, som Krosp viser 1797 (fig. 29). Nedbrydningen af processionsomgangens øst- og sydfløj ændrede ikke forholdet, fordi Lindegården i syd vedblev at fungere som et samlet begravelsesområde, kun brudt af stier til Rykind.

1591[5] var Christen og Bertel »Broligger« i arbejde på kirkens nordside, hvor de opbrød gammel stenbro og lagde en ny langs »Bodellsgade« (Bødelgade, den smalle færdselsåre mellem Grønnegade og Præstegade). De opfyldte, ryddede og jævnede, så vandet kunne »faa sin flod og fald«. Næste gang, man hører om store arbejder, er 1694[5]. Kirkegården var da fordærvet overalt, »ond og skiden«, fordi den mindste del var stenbro, nedtrådt og for lav, den største del grus og skarn fra kirken hentrådt i dynd! Der akkorderedes med brolægger Hans Lang

om vestre kirkegård fra »Vedsted jord« i syd til det store tårns nordvesthjørne ud for Grydergade. Han skulle samtidig fjerne en del af skarnet; hertil fik han hjælp af tre soldater og en Ribeborger, der endvidere hakkede sten op på den gamle ladegård; andre købtes i omegnen, således at ca. 150 læs sten og 100 læs sand blev kørt til stedet. Senere på året fortsatte brolæggeren langs kirkens nordside, fra klokkerens bolig i nordvest til torveristen i nordøst. Herefter har brolægningen nok omtrent svaret til Krosps plan, idet der på den tid også var stenbro øst for kirken. Den blev 1718[5] omlagt fra hjørnet af kapitelhuset til hjørnet af læsemesterens kapel (fig. 28a. 12-13), hvor der »var en u Ren sted tilforn, med vand, skarn og ofte omgravet efter orm«; også her måtte sten og grus køres væk, inden arbejdet kunne udføres. Efter nedrivningen af læsemesterens kapel og omgangens øst- og nordfløj planerede N. Riemann grunden, og det stenlagte område blev øget med ca. 400 favne, hvoraf dog en del blev lagt ud for skarpretterens bolig, dvs. ved torveindgangen[19].

Efter vagthusets flytning fra torvet hen på nordre kirkegård 1809[13] blev det nordøstre hjørne af kirkegården (»de militæres jord«) inddraget i selve torvet. Nedrivningen af nordre halvdel af processionsomgangens vestfløj gav 1836 anledning til en nybelægning af arealet hen omkring kirkens vestende og i sammenhæng med Skolegades belægning (sml. fig. 41). Dette skete vistnok på byens bekostning ligesom tilfældet var med kirkegårdens sydøstre hjørne (»de fattiges jord« eller »Paladsjorden«) før 1840[20]. Senere overtog byen som nævnt både Lindegården og Vedstedjorden i sydvest. Alle de gamle brolægninger fjernedes, da man 1894f. sænkede terrænet omkring kirken.

KIRKEGÅRDENS INDDELING

Nørre, vestre og østre kirkegård, der hos Krosp (fig. 29) kaldes den store kirkegård, er navne, som sjældent optræder i kilderne. I stedet benyttedes betegnelser, der hentyder til beplantning, form eller den kreds af døde, som lå begravet i området.

Lindegården (fig. 28a.4) var navnet på den begravelsesplads, som næst selve kirken var den foretrukne. Området afgrænsedes af kirkens sydmur og processionsomgangens tre fløje. Navnet optræder tidligst 1442 i forbindelse med to begravelser, nævnt i den yngre anniversariebog[21]. 1560, onsdagen efter S. Mortensdag, fældedes det træ, som kan have været navngivende. Det var en begivenhed, der vakte opsigt i byen. Fire borgere har omtrent enslydende optegnelser om nedhugningen af den store, skønne lind, der overspændte gården; en af dem tilføjer, at det skete fordi »Magister Hans Taueszen kunde iche soue far krager«[22]. Bispen døde året efter, og inden længe blev der plantet en ny lind. Det sidste store træ på stedet benyttedes ifølge Hanssen (1831, s. 26f.) til skolebørnenes klatretove.

Lindegården bevaredes som begravelsesplads efter nedrivningen af omgangens øst- og sydfløj sidst i 1730'rne. Allerede 1768 afskærmedes området pány mod øst, først med et plankeværk og senere med en mur, som begge stod omtrent, hvor fløjens østmur havde haft sin plads. Muren kendes fra en skitse af Jørgen Roed fra 1836 (fig. 43)[23], og den må være blevet nedrevet sammen med vestfløjens nordre ende kort efter. Af lindegårdsdørene, der omtales fra 1650[5], var een anbragt i vestfløjens nordende, to i østfløjen (sml. fig. 17). Også plankeværket og muren mod øst havde to åbninger, hvoraf den ene var en port (fig. 43); den fornyedes 1817 og blev da malet bleghvid og sværtet med kønrøg[5].

Efter at det nuværende arresthus, den tidligere bolig for hospitalspræsten (sml. fig. 29), var omdannet til skole, benyttedes Lindegården som gymnastikplads for eleverne[6]. 1851 blev området overdraget til Ribe kommunalbestyrelse som offentlig plads på betingelse af, at den overtog renholdelsen og ikke fældede træer uden kirkens samtykke[8]. Siden hovedrestaureringen o. 1900 indgår dette kirkegårdsareal som led i parkeringsplads og vejbane langs kirkens sydside (sml. fig. 31-32).

Fig. 35. Kirken og torvet, malet af P. Ussing 1832. Ribe Kunstforening. — *Kirche und Markt, gemalt 1832.*

Det egentlige Lindegårdsterræn synes på grund af de talrige *begravelser* at have ligget væsentlig højere end kirkegårdsjorden i øvrigt. Det medførte flere afgravninger, bl.a. 1740, 1759 og 1761[5]; sidste gang opgravedes 66 uhugne og 21 hugne kampesten (gravsten?) samt 1000 mursten, der kan have stammet fra murede grave[8]. 1845 kulegravedes området, og ved afgravningen 1894f. sænkedes hele terrænet (sml. s. 138).

Paladsjorden lå øst for omgangen og omfattede tilsyneladende det sydøstre hjørne (fig. 28a.3). Det var her latinskolens elever på en tribune, kaldet Pallads eller Pallatz, opførte skolekomedier (Paladslege) for glædens og øvelsens skyld, jfr. Terpager (1736, s. 360). Første gang, der hentydes til stedet, er pinseaften 1560, da Ribe by lod køre et læs ved og et læs brædder »til Pallads«[24]. 28. juni 1576 opførtes her f.eks. Susanna, Comicotragoedia ... om den ærlig kvindes Susannæ Kyskhed ..., et skuespil af Augsburg-rektoren Sixtus Birck, oversat af daværende rektor i Ribe, den senere biskop Peder Hegelund; han havde selv set det opført i Leipzig 1565[25]. Betegnelsen »Pallatz-jord« nævnes i forbindelse med omgangens støttepiller 1688, men blev undertiden til »Palles jord« som f.eks. 1711, da der igen arbejdes med pillerne[5]; 1731 begravedes Thomas forridder i Paladsjorden[27], der 1734 optræder som »det 3kantet jord« og da var den de fattiges gravplads[5]. I begyndelsen af 1800'rne var arealet en årrække have for Borgerskolens førstelærer, og inden 1840 blev det brolagt på byens bekostning[26].

»Det 3-kantet jord«, der som nævnt var en del af eller identisk med Paladsjorden, blev muligvis opgivet i 1700'rne; i hvert fald optræder 1775 *»den trekantede nye jord«*[27], der synes at ligge i

vest; det kan have været den lille begravelsesplads, som hér antydes hos Krosp (fig. 29). Østenden af den nordre kirkegård optræder o. 1775 som *»krigsfolkenes jord«* og 1799 som »den forrige militair-jord«[27]; området blev udlagt til torv i forbindelse med vagthusets flytning 1809 (fig. 28a.10 og s. 138).

Øster Vedsted kirkegård. Det sydvestre stykke af den nuværende kirkeplads, hvor lektorresidensen[13] stod indtil 1631, blev samme år af kapitlet solgt til kirken, der ønskede at indrette en ny begravelsesplads[16]. Ifølge Kinch (II, 535) blev den taget i brug 1656, og muligvis blev den samtidig »givet til bymændene i Østervedsted, Bierum og Colby«; både 1695 og 1727[12] fremlagde folkene i Øster Vedsted kopi af et skøde på jorden mellem kirken og bispen[13] (fig. 28a.7). Sommeren 1703[5] arbejdede tømrer Povl Petersen selvfjerde på nyt stakit og lukkelse for den nye kirkegård, der »gemeenligen kaldes Vedsted jord«; det blev malet rødt på begge sider og med hvid oliefarve ovenpå, og året efter plantedes nogle træer. Stakittet og den aflåselige port fornyedes i de samme farver 1723[5]. I forbindelse med en forestående kirkeistandsættelse 1789 ønskedes muren for »Bønd(er)-kirkegaarden« fjernet[28]. 1808 ville Vedstedfolkene afhænde jorden, der ikke mere måtte benyttes til begravelse, men ifølge skødet hjemfaldt den til kirken uden betaling. Derefter blev et stykke renset for træer og gravsten og udlejet eller bortgivet til havebrug[6]. Hovedparten hegnedes 1812, mod nord af kirken og mod syd af den daværende beboer i den gamle bispegård, kaptajn Falck, med et tre alen højt plankeværk[6]. En del af området tjente senere som gymnastikplads for katedralskolen[29], der samtidig benyttede den nordre ende af processionsomgangen til gymnastiske øvelser (Frost 1842, s. 46). Ordningen fungerede til o. 1844-45, da Lindegården (s. 132) vistnok var blevet åbnet for gennemkørsel[5].

†*Brønd.* Kirken afholdt udgifter til flere brøndes vedligeholdelse: 1774 nævnes konrektors, 1790 hospitalspræstens og jævnligt optræder en tredie, som må være den egentlige kirkegårdsbrønd; den er tilsyneladende identisk med den brønd nord for kirken, som ses på flere tegninger og fotografier (fig. 36). Den er tidligst omtalt 1634 i den triste anledning, at Moch Seffrenssenn druknede »wdj Kielden Dagen effter denn store flod, effter at hannd haffde arbeidet denn heele natt Och mest wdj Domkiercken att stoppe Dørene for Wandet«[5]. En istandsættelse af denne brønd omtales 1741-42; den blev da malet rød forneden, hvid og grøn foroven[19] (sml. portene s. 130).

BYGNINGER OMKRING KIRKEN

Kirken og kapitlet ejede tidligt store arealer, dels i direkte tilknytning til kirkegården, dels i dens nærhed. Igennem årene blev andre grunde med eller uden huse i den centrale bydel skænket til kirken. Det var åbenbart også tilfældet med den ejendom, en tidligere kantorbolig, som fra 1200'rnes slutning tjente de katolske bisper som bolig (s. 140); måske afløste den en ældre bispegård i Gråbrødregade (nu Grydergade, s. 139). Et andet eksempel (blandt mange) skal nævnes: Til brug for sakristanen, som vogtede kirkens kostbarheder, herunder de hellige kar og dragter, skænkede sognepræsten ved S. Nikolaj i Vilslev og vikar ved Jakob apostels alter i domkirken en gård i S. Hans sogn 1411[30]. Ved middelalderens slutning lå der en række kannikeresidenser mellem kirkegården og Sønderportsgade. Den uregelmæssige måde, hvorpå de afgrænsede kirkegården, giver indtryk af, at den jord, hvorpå de stod, oprindelig må have hørt til kirkens grund. I så fald må denne fra første færd have optaget hele det område, der mod syd og øst afgrænsedes mellem to af bydelens ældste færdselsårer, den nuværende Sønderportsgade og Stenbogade. Netop forholdene ved den sidste gade, der tidligere havde sin naturlige fortsættelse mod nord i Grønnegade og mod syd i Hundegade, viser, at man ikke fra kirkens side betænkte sig på at skabe en randbebyggelse på egen grund. Her nævnes således i forbindelse med byens køb af kirkegårdsjord 1544 syv boder (s. 122), som muligvis er identiske med de *stenboder,* der 1330 siges at være opført for nylig lige over for *Tinget* og på kapitlets foranledning[31] (sml. fig. 28a.2).

Fig. 36. Nordre kirkegård og torvet, set mod øst. Til venstre hjørnet af det 1840 indrettede sprøjtehus (s. 138). Fot. o. 1875. Ribe Turistforenings arkiv. — *Der nördliche Friedhof und der Markt, gegen Osten gesehen. Links die Ecke des 1840 eingerichteten Spritzenhauses.*

Den tidligste oplysning om en egentlig bebyggelse nær kirken, findes i Bispekrøniken, nemlig det *kannikekloster,* der skal være brændt sammen med kirken 1176[32]. Der er aldrig på vist rester heraf, men ligesom tilfældet er i Roskilde, må et sådant kloster, hvori kapitlets medlemmer levede på munkevis, have ligget i umiddelbar tilknytning til kirkebygningen. I bisp Tues embedstid (1214-30), begyndte *kannikernes småhuse* at rejse sig rundt om kirken (sml. s. 64). Det er en nærliggende tanke, at denne byggevirksomhed er foregået på kirkens grund, og at den blandt andet har resulteret i en del af den førnævnte bebyggelse syd for kirken[33]. Blandt de mange huse, som tidligt var i kirkens eller kapitlets eje, nævner Oldemoder 1291 fire stenboder ved Marie kirkegård, som lå til domkapitlets 12. præbende.

Efter reformationen blev flere gamle kannikeresidenser, hvoraf tre i syd var sammenbygget med kirkens trefløjede processionsgang, udlagt som boliger for kirkens embedsmænd, bispen (s. 140), organisten (s. 138) og den teologiske lektor (s. 138). Ved den nordvestre kirkegårdsport stod ved 1500'rnes slutning et par gamle huse, der efter tur synes at have gjort tjeneste som kalkhus (s. 137) og klokkerbolig (s. 137). Af andre huse på kirkegårdens område nævnes i 1600'rne et benhus (s. 137) samt i 1800'rnes første halvdel et sprøjtehus (s. 138) og et fæstehus (s. 138).

Ligesom det er tilfældet i syd, har der i den bebyggelse, som omkransede kirkegården mod de tre andre verdenshjørner, ligget en række ejendomme, der enten tidligt har været i kirkens eje eller på anden måde er kommet til at spille en rolle i forbindelse med domkirkekomplekset. Mod vest og nord har bebyggelsen tilsyneladende altid måttet respektere kirkegårdens faste grænse, således som den fremtræder på Krosps plan fra 1797 (fig. 29). Intet tyder på, at der oprindelig har været egentlige trafikårer på disse steder, kun smalle passager mellem hegnsmuren og bebyggelsen. Grundene vest for kirken var tidligt i dens eller kapitlets eje, og kannikeresidenserne stod tæt. På hjørnet til Sønderportsgade lå huset Snagdal, der efter reformationen blev provstebolig (s. 142). Umiddelbart nord for stod en anden residens, kendt under navnet Liljebjerg[34]; her boede historikeren Anders Sørensen Vedel, der gennem en lang årrække i 1500'rnes slutning var en af kirkens to værger. Lidt længere mod nord i husrækken ses indmuret en døroverligger fra et længst forsvundet bindingsværkshus. Den er reliefskåret og bærer indskriften »Christus Vincit« (Kristus sejrer), delt af et skjold med en syvoddet stjerne, og årstallet 1529 (fig. 42). Her boede domkannik Niels Torkilsen, der havde tjent Christiern II som sekretær og kapellan; våbnet fik han ret til at føre ved sin ophøjelse i adelstanden 1520. På

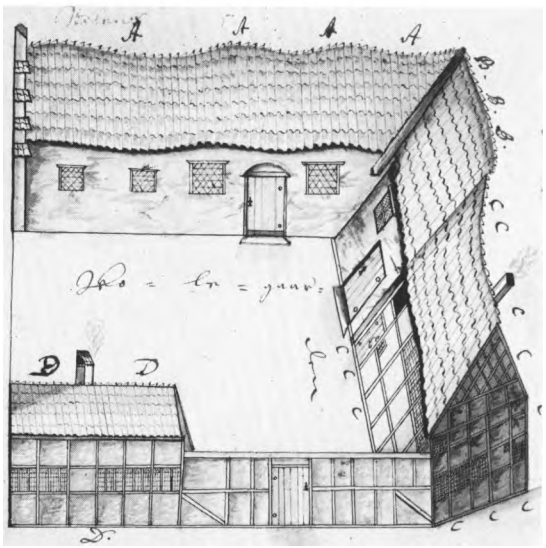

Fig. 37. Latinskolen på hjørnet af Skolegade-Grydergade. Bygningerne mrk. A og B er middelalderlige stenhuse. Søndre del af bagbygningen (fagene med de to små vinduer) er bevaret (sml. fig. 38). Tegning fra 1724, i RA. — *Die Lateinschule Ecke Skolegade-Grydergade. Die mit A und B bezeichneten Gebäude sind mittelalterliche Steinhäuser. Der südliche Teil des Hinterhauses ist erhalten geblieben (die Fächer mit den beiden kleinen Fenstern).*

hjørnegrunden til Grydergade skjuler sig en forfalden sydende af en senmiddelalderlig bygning. Fra 1500'rnes begyndelse og indtil 1856 dannede den rammen om *Latinskolen,* hvis historie går tilbage til domkapitlets stiftelse 1145 (s. 64). Forbygningen stammer i sin nuværende form fra 1724, da skolens hørere fik bolig ved skolen; den afløste en forfalden og meget uensartet randbebyggelse (fig. 37 og 41), og efter skolens flytning blev ejendommen indrettet til friboliger[35].

I Grydergade skal man muligvis søge den ældste bispegård (s. 139), og i Præstegade mod nord ligger et 1576 stærkt ombygget hus, der på døroverliggeren har årstallet og en af de ældste afbildninger af domkirkens vestfront; ejendommen bærer endnu navn efter kirkens kapellan, som efter husets ombygning fik det til embedsbolig (s. 143). En kannikeresidens i Grønnegade kom 1448 i byens eje og blev benyttet til udvidelse af rådhuset[36], der ligesom det tidligere nævnte Ting var kirkens nabo mod nordøst.

Her drev byen en vinkælder, der i 1500'rne gav anledning til stridigheder med domkapitlet, som en tid havde eget *vinudsalg* i kapitelhuset på østsiden af nordre korsarm[37]. I rådhuskælderen fandtes byens fængsel, Bøddeliet, der en tid gav navn til passagen langs kirkegårdsmuren: Bøddelgade, Boelsgade. Senere ændredes navnet til Rakkergade, fordi skarpretteren havde sin bolig i huset[38]. Endnu senere, da byen havde skaffet sig et rådhus i Stenbogade, ændredes navnet til »Ved Muren«, således som det fremgår af Krosps plan.

Mens strækningen fra Sønderportsgade, via Grydergade og Præstegade frem til Grønnegade uden tvivl fastholder rammerne for den middelalderlige bebyggelse, er det anderledes i øst. Som tidligere nævnt lå kirkegårdens hegnsmur indtil 1544 i flugt med den vestre husrække i Grønnegade-Stenbogade og i den indgik kapitlets syv stenboder, som stod på den jord, byen købte til torveudvidelse (fig. 28a.2). Af Stenbogades vestre husrække er kun de tre sydligste ejendomme bevaret. Hjørneejendommen til Sønderportsgade består af to middelalderlige stenhuse, der samlet kom i kanniken Niels Torkilsens eje 1528. Både før og efter havde mange kendte Ribeborgere bolig i ejendommen, blandt dem også den lærde Peder Terpagers far, rådmand Niels Pedersen Terpager. 1709 købte byen ejendommen til rådhus[39]. Det andet af de bevarede huse ved Stenbogades vestside var på Krosps tid bolig for skolens konrektor. Tre ejendomme, der dannede den nordlige fortsættelse (sml. fig. 39), blev nedrevet i forbindelse med terrænafgravningen omkring kirken 1894f. (s. 128). De optog det område, der på planen er angivet som »Petris Hauge og Huus« samt »Smede Huus«. Et af dem var den doktor residens, hvor embedslægen for Ribe by og stift havde fast bolig til 1733[40]. Ved gavlen af det nordligste (eller næstnordligste) hus skal man antagelig søge pladsen for byens slagtebod *»Skrangen«*[41], der senere rykkede hen til vagthuset, som lå op mod den 1544 rejste kirkegårdsmur (s. 130); det er måske også her, man skal søge de *»hørboder«,* som indtil 1672 lå op mod kirkegårdens mur, og hvis afskaffelse blev årsag til nedgang i klokkerens løn[16]. Mellem

konrektors residens og den gamle Lindegård havde kirkens fromesseprædikant, der samtidig var hospitalspræst, sin have med tilhørende baghus indtil 1806, da Borgerskolen[42] rykkede ind på stedet, hvor byens arresthus nu ligger. Som et kuriosum skal nævnes, at det sandsynligvis er mellem arresthuset og Sønderportsgade, under en til rådhuset hørende bygning, man må søge det hus, hvori de 14 tønder kul var prioriteret, som hvert år til Mikkelsdag skulle leveres til den ildpande, som en Ribeborger Radke Bolcken i året 1474 »havde ladet stifte i domkirken« (s. 68).

Af de hidtil omtalte bygninger i kirkens nærhed har en del været så nær knyttet til kirkens hverdag, at de gør krav på en lidt nøjere beskrivelse. Blandt disse er de to småhuse, som ses på Resens byprospekt (fig. 18); den vedføjede tekst nr. 6 oplyser, at bygningen var kirkens »Kalck-huus i gamle Tider, nu Klockerens Residentz«. I regnskaberne 1591-92[5] er anført levering af 300 mursten til et †*kalkhus* med nedfalden sydgavl og til at mure omkring en kalkkule i jorden, hvori der skulle læskes to læster engelsk stenkalk; samtidig anskaffedes en ny lås til sikring af kalkhusdøren. Det her nævnte kalkhus er sandsynligvis identisk med det af Resen omtalte, der på hans tid var blevet klokkerbolig[43]. (Andre kalk- og materialhuse vil blive beskrevet i afsnittet om kirkens tilbygninger) .

†*Klokkerbolig.* Fra 1591[5] findes et meget detaljeret regnskab over udgifter til »Klockerens Huus og Dørns på Kierckegaarden, strax effter S. Hans dag«. Det fortæller, at boligen bestod af to huse, det ene med dør til kirkegården og Gråbrødrestræde (nu Grydergade), det andet kaldet »nørre Huss«, en beskrivelse, som stemmer udmærket med de af Resen viste huse (fig. 18). Gennem 1600'rne træffer man jævnligt på reparationsudgifter til klokkerresidensen på kirkegården[5], og 1644 blev der indsat en ny kakkelovn afjern[17]. 1688 byggede tømrerne Jesper Nielsen og Hans Bertelsen fire fag hus i klokkerens residens i stedet for det gamle nedfaldne halvtag (det nørre hus?), formentlig det »skur«, som blev tækket 1704. Tre år senere blev boligen beskadiget ved en reparation på det store tårn, hvis elendige tilstand til stadighed var en trussel: 1717 var en så stor del af vestmuren løs, at klokkeren ikke turde bo i sit hus; men der var også en anden årsag, idet hans »tilligende Residenze stod paa fald, oc iche kunde desaarsag beboes«, hvilket oplyses i forbindelse med udgiften til et års husleje for ham i magister Claus Gosmans hus i Præstegade[5] (det endnu bevarede Kapellanhus fra 1576, s. 143). Klokkeren kan vist aldrig være kommet tilbage til sit hus ved kirkegårdsporten, og senest i forbindelse med den store hovedreparation på kirken 1738f. må det være nedrevet, thi ifølge murmester Hødrichs opgørelse blev der august-september 1740 arbejdet på kirkegårdsmuren, hvor klokkerhuset tidligere havde stået[44].

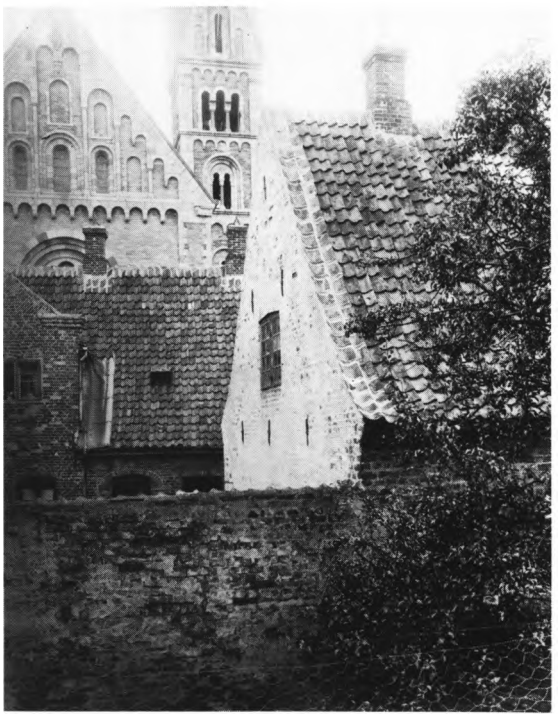

Fig. 38. Den søndre ende af den middelalderlige latinskole står bevaret bag hjørneejendommen Skolegade-Grydergade (sml. fig. 37 og s. 136). Hugo Matthiessen fot. 1926. — *Das Südende der mittelalterlichen Lateinschule, hinter dem Eckhaus Skolegade-Grydergade, ist erhalten geblieben.*

Et fritliggende, tømret †*benhus* er nævnt 1620, da blandt andet døren repareredes, og 1641, da nogle planker var udfaldet og stjålet[5]. 1663 om-

tales huset som afbrudt og brændt i ufredstid og samtidig oplyses det, at kapitlet havde til hensigt at bygge et nyt af mur på samme sted, eller hvor det skønnedes bekvemt[45] (se afsnittet om kirkens tilbygninger).

†*Vagthus, kødbod, sprøjtehus.* Krosps plan fra 1797 viser øst for nordre korsarm og umiddelbart op mod den østre kirkegårdsmur en bygning med påskriften »den gamle Wagthuus« (fig. 29). Bygningen, der afgav lokaler for Ribe borgervagt, var opført på torvet 1643[46]; den lå på gammel kirkegårdsgrund, nemlig en del af det jordstykke, som kirken 1544 havde afhændet til byen (fig. 28a.2). Bygningen (fig. 33), der også benyttedes til indkvartering i krigstid, optræder under navne som Kortegar, Cortegallen, Cortegaren, der alle er en fordrejning af det franske »Corps-de-garde« (sml. de østre kirkegårdsporte s. 130). Lange indkvarteringer var i høj grad medvirkende til den almindelige tilsvining på og omkring kirkegården; således måtte man o. 1690 bortkøre 12 læs aske fra vagtens kakkelovne, der blot var smidt op mod kirkegårdsmuren. 1766 fornyedes bygningen, 20 år senere forlængedes den med tre fag, og 1791 indrettedes der heri en *kødbod,* hvor byens fem professionelle slagtere havde pligt til på slagtedagen at tilbyde mindst seks lispd. kød til de af magistraten fastsatte priser[47] (om en ældre slagtebod på omtrent samme plads, se Skrangen s. 130).

Med indvielsen af den nye kirkegård 1807 var begravelsespladsen om kirken overflødiggjort, og to år senere, 13. marts 1809, skrev stiftsamtmand Moltke til magistraten, at man var villig til at afstå en del deraf til udvidelse af torvet; det drejede sig om det nordøstre hjørne, kaldet »de militæres jord«[48]. En betingelse syntes dog at have været vagthusets flytning, »da det staar til Vansir, for den skønne Kirke bør staa uskjult«. Han udpegede under henvisning til Krosps kort pladsen nord for nordre sideskibs 2. fag fra øst. Flytningen skete 1809, og huset, hvis udseende ændredes betydeligt, stod her indtil 1840 og gjorde tjeneste som sprøjtehus (sml. fig. 34)[49].

I denne forbindelse skal det nævnes, at der få år efter sprøjtehusets opførelse på nordre kirkegård rejstes et †*privathus* lidt vestfor. Det byggedes med kirkens tilladelse omkring 1812-16 på et af de jordstykker, der var udlejet til havebrug og lå i »linjen syd-nord med det vestre hjørnehus i Præstegade«[50] (sml. fig. 11).

†*Lektorboliger.* Ifølge kirkeordinansen 1537 skulle domkapitlet ansætte en teologisk læsemester, og den første tiltrådte embedet to år senere[51]. Den første lektor, magister Jens Knudsen Holm (†1555), flyttede ind i en kannikeresidens vest for indgangen ved Rykind. En synsforretning af 26. juni 1587 oplyser, at der da inde i gården lå et gammelt stenhus (med hvælvet kælder[52]), mens der ud mod Sønderportsgade fandtes to huse og to boder, som strakte sig langs gaden til bispegårdens stald (sml. s. 142).

Som fast bolig for læsemesteren eller lektoren udpegedes imidlertid 1558 en anden gammel kannikeresidens. Den lå øst for Skolegade, omtrent hvor nedkørslen til kirken nu findes. 1559 og 1563 afholdt kapitlet adskillige udgifter til istandsættelse[53], og 1591 nævnes nogle småreparationer på den nordre ende af det lille stenhus[5]. 1620, da lektorens residens »for mestedelen er nedbrudt«, vedtog kapitlet, at huset hurtigst muligt skulle genopføres[16]; men 1631, da det stadig var forfaldent, blev det dømt til nedrivning; samtidig bestemtes, at kapitlet skulle købe grunden for 200 speciedl. til udvidelse af kirkegården[53], og her indrettedes senere Øster Vedsted kirkegård (s. 134). Murmester Villantz fik 1631 betaling for nedbrydningsarbejdet, der omfattede en kælder[5]. Stenene skulle bruges til et nyt stykke kirkegårdsmur mod gaden, mens tagsten og tømmer i øvrigt skulle anvendes til kirkens bedste[53].

Efter nedrivningen ser det ud til, at den tjenstgørende lektor påny fik bolig vest for Rykind. I hvert fald boede lektor Kristen Nielsen Friis[54] på stedet 1637, da Morten murmand var i færd med at reparere hans nye hus på omgangens mur, som var nedfalden[5].

Organistens og andre †boliger. I forbindelse med reparationer af søndre kirkegårdsindgang, Rykind, samt af processionsgangens østre og søndre fløj er stedet ofte kendetegnet i forhold til orga-

Fig. 39. Stenbogade, set fra torvet. De tre nærmeste huse på højre hånd blev nedrevet ved reguleringen af terrænet omkring kirken (s. 127). Gouache fra 1840'rne, af Caroline C. Middelboe f. Giørtz. Privateje. — *Stenbogade, vom Marktplatz gesehen. Die drei ersten Häuser rechts wurden bei der Geländeregulierung um die Kirche niedergerissen.*

nistens residens. Foruden de s. 129 givne eksempler kan nævnes: 1677 var søndre omgang bulnet ud og bygfældig på muren oven og neden ved organistens hus, og 1720 var taget over omgangen mellem organistens og Anders Johansen Wandels hus medtaget[5]; Wandels hus lå vest for Rykind[54]. Mange andre samstemmende kildesteder bekræfter, at organistens bolig må have ligget umiddelbart øst for Rykind, bygget tæt op til og muligvis ind over omgangens sydøsthjørne på samme måde som et af den protestantiske bispegårds huse var bygget ind over omgangens vestre længe (s. 142).

Ved nedbrydningen af processionsgangens østre og søndre fløj kort før 1740 må huset være forsvundet. I hvert fald købte kirken 1755 en ny residens til organisten, men tre år senere måtte han selv skaffe sig en bolig, fordi skolens konrektor overtog huset[55]. På Krosps plan (fig. 29) er *konrektors bolig* angivet i kirkens sydøstre randbebyggelse og umiddelbart øst for *hospitalspræstens.* 1806 blev embedet, hvis indehaver også var froprædiken-prædikant ved domkirken, nedlagt og bygningen indrettet med to skolestuer og boliger for lærerne ved *Borgerskolen,* til hvis brug Lindegården (s. 132) indrettedes til legeplads[6].

Bispe- og præstegårde. Der er intet, som tyder på, at Ribe har haft en bispegård liggende tæt op ad kirken, således som det kendes både fra Roskilde og Århus. I realiteten ved man intet om

bispeboligens beliggenhed før 1288; men der er måske en svag mulighed for, at bispen før den tid kan have haft en bolig i den nuværende Grydergade. 1445 hed den »Gammel Biskopsgade« og 1457 »den gade, som fordum kaldtes Biskopsgade«[56]. Efter reformationen dukkede navnet Biskopsgårdsgade eller Bispegade pånyop, men da som betegnelse for den tidligere S. Hansgade, hvor biskop Kristiern (1288-1313) havde sin bolig.

Bispegården i (den tidligere) S. Hansgade. En bolig i gadens sydlige ende, som havde tilhørt en 1262 afdød kantor ved kirken, optræder senere som bisp Kristierns private ejendom, mens grunden tilhørte kapitlet. 1305 nævnes stenhuset, som »bispen plejede at bebo«, og som han måske havde benyttet allerede som ærkedegn. Samme år bestemte bispen, at kapitlet ved hans død skulle have grunden tilbage samt alle de huse, han måtte have opført derpå. Hans ejendom blev herefter fast bolig for alle bisper til og med Iver Munk, der trods reformationen fik lov at blive boende til sin død 1539. Om huset derefter blev taget i brug af de lutherske bisper er uvist; men 1556, året efter at kongen havde udstedt bestemmelser om præsteskabets fremtidige boliger, beordrede han bygningerne, som stod og forfaldt, nedrevne og materialerne anvendt til kongens bygningsbehov[57]. Det nyoprettede hospital havde fået tillagt grunden, som afhændedes til lensmanden Albert Friis 1598; året efter blev Stormklokken omstøbt her [58]. – Den store grund, der strakte sig helt over til Hundegade, kaldtes endnu i 1700'rnes første halvdel for »Bispegårdshaven« og hørte til blandt Ribes højt besungne blomstergårde[59].

Fig. 40. Bispegårdens hovedbygning (sml. fig. 41) fik 1933 sin nuværende beliggenhed og navnet »Hans Tausens hus« (nu museum). Det står over en kælder fra en middelalderlig kannikebolig, og en tilsvarende lå indtil 1631 lidt længere mod nord (fig. 28a. 6-7). Axel Hansen fot. 1933. — *Das Hauptgebäude des Bischofshofs erhielt 1933 seine jetzige lage und den Namen »Hans Tausens hus« (jetzt Museum). Es steht über dem Keller einer mittelalterlichen Domherrenwohnung, und eine ebensolche lag bis 1631 etwas weiter nördlich.*

Protestantiske bispegårde. 14. maj 1555 traf kongen bestemmelse om boliger til Ribes præsteskab. Det skete efter indstilling fra biskop Hans Tausen, der formodentlig også havde foreslået, at en ejendom i Skolegade, strækkende sig fra Sønderportsgade til domkirken, skulle være bolig for bisperne[60]. Beboelsen, der var et stenhus nordligt på grunden, har vel været en gammel *kannikeresidens* ligesom huset nordfor, der som omtalt (s. 138) 1558 blev tildelt kirkens lektor. Sandsynligvis har Hans Tausen fået huset sat i stand; men 1591 klagede Hans Laugesen over den bygfældige residens, og det samme gjorde Peder Hegelund 1595[61]. Han erklærede, at kun en stald og to kamre, som nylig var opført på kgl. befaling, var i orden, mens resten var forfaldent på huse og tage. Hans klage ledsagedes af et tingsvidne udfærdiget 9. novb. 1596. Dette er sammen med et andet af 5. okt. 1615, som fremsendtes med den følgende bisps, Iver Hemmets, klage over tilstanden, de vigtigste kilder til belysning af bebyggelsen[62].

På grundens nordside lå ifølge tingsvidnet 1596, »et højt Træhus, næst op til Omgangsmuren, 2 Lofter højt ... Alle Vinduer, 5 foroven, 5 forneden er gamle og raadne. Næst hos paa samme Nordside et smalt skrøbeligt Stenhus, 19 alen langt, 2 Loft højt, kun 8 alen vidt inden Vægge. Over første Loft er der bygt med Leider og stakede Stenger[63] i 7 Fag. Kælder derunder ... Stenhuset støttes mod Gaarden af to store Bjælker og 1 Tværbjælke, thi Muren

Fig. 41. Vestre kirkegård, brolagt sammen med Skolegade 1835. Tilhøjre den 1727 opførte skolebygning (sml. fig. 37 og s. 136). I Baggrunden den protestantiske bispegård, hvis hovedhus 1933 drejedes 90° (sml. fig. 40 og s. 141). — *Der Westfriedhof, 1835 gleichzeitig mit der Skolegade gepflastert. Rechts das 1727 aujgeführte Schulgebäude. Im Hintergrund der Hof des protestantischen Bischofs, dessen Hauptgebäude 1933 um 90° gewendet wurde.*

bugter flux ... Ved samme Stenhus er Stegerset, Gang til Kælderhals, til Hobe 5 Fag. Vestgavlen er muret til Skolegaden ... Dernæst afsides en liden Dørns eller Kackelstue, saare lav, mørk og jordige, og Loftskud af Bøgefjæle, en ond, lav Trappe til et lidet Kammer ovenpaa. En liden farlig Skorsten med Maltkølle paa ...«.

Næsten uden undtagelse affødte hvert bispeskifte gennem de følgende halvandet hundrede år en klage over boligens tilstand, og hver gang gav kongen besked om, at der skulle ofres et par hundrede rigsdaler, så bispen kunne få en nødtørftig bolig. Et af disse breve, af 19. jan. 1639[64], indeholder den bestemmelse, at et syv fags hus ud til kirkens omgang (jfr. tingsvidnet 1596) skulle nedbrydes og genopsættes med anvendelse af de gamle materialer. Et *kælderrum,* som må have hørt til det hus, der nævnes i tingsvidnet, afdækkedes 1933, da man flyttede dette såkaldte »Hans Tausens hus« fra Skolegade (sml. fig. 40) til dets nuværende plads. Kælderen blev sat i stand og delvis inddraget under det tilflyttede hus, dog således, at den ligger lidt forskudt mod syd i forhold til huset. Murværket er af munkesten og antagelig fra senmiddelalderen; en muret nedgang i vestmuren har i renæssancen afløst en ældre nedgang lidt syd for.

Da H. A. Brorson 1741 afløste M. Anchersen i bispestolen, var huset så forfaldent, at han undslog sig for at flytte ind; over døren stod da sikkert stadig den af Terpager (1714, s. 68) citerede indskrift: »For Huus og Hjem, for Stand og Brød, Jeg takker Kongen til min Død«. Ejendommen blev solgt ved auktion 1743 til nogle borgere, som heri ville indrette et fourageringsmagasin og munderingskamre; men da det blev forhindret på grund af faren for domkirken, købte Brorsons efterfølger i prov-

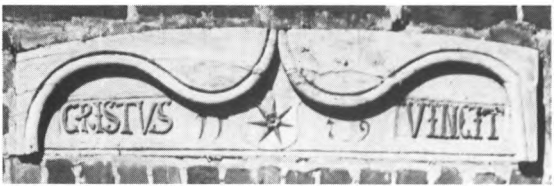

Fig. 42. Døroverligger 1529 fra kannik Niels Torkilsens hus vest for kirken. Hugo Matthiessen fot. 1917. — *Türhammer 1529 vom Haus Domherrn Niels Torkilsen westlich der Kirche.*

steembedet, P. Stockemark, ejendommen til lejehus[65]. Nogle af de følgende lejere og ejere optræder gentagne gange i sager, der vedrørte den gamle bispegårds sammenbygning med omgangens vestfløj; i denne kan man endnu se den tilmurede dør, som engang formidlede forbindelsen[66]. Nøglen til bispens dør i omgangen er nævnt 1692 og bispens omgang 1738[5].

På det areal, der udgjorde bispegårdens grund, findes endnu enkelte rester af den gamle bebyggelse. I Sønderportsgade (nr. 8) står en afkortet bygning fra o. 1600 som levn af en lade- eller staldbygning. På grundens nordende, mod kirkepladsen, står »Hans Tausens hus« (nu museum), et toetages bindingsværkshus. Det lå som nævnt før 1933 langs med Skolegade, men havde måske tidligere ligget på grundens nordside; den daværende knækkede facadelinje mod Skolegade samt et halvtagslignende fremspring mod gården stemmer nøje med angivelserne af »den gamle bispegård« på Krosps plan (fig. 29). Hvis denne overensstemmelse ikke er tilfældig, vil det sige, at huset er kommet tilbage omtrent til sin oprindelige plads, for 1933 blev det drejet 90° og rykket hen til grundens nordgrænse mod kirkepladsen, således at den tidligere østfacade nu vender mod nord. Den sammenstykkede bygning formodes at være opført omkring 1500'rnes midte[67]. Umiddelbart lader den sig ikke indpasse i billedet af bispegården, som dette tegner sig på baggrund af tingsvidnerne og kongebrevet; men den mulighed foreligger, at huset kan være sammenstykket af dele fra forskellig tid (sml. det syvfags hus, der 1639 skulle nedtages og genopsættes).

1804 oplyses det, at den gamle bispegårds beboer, da borgerkaptajn Falck, har hævdet en gammel ret til at gå ind i kirken gennem omgangen; døren var blevet spærret ved hovedistandsættelsen o. 1790, da omgangen blev indrettet til materialerum. Nu ville ejeren give afkald på denne ret og tillade, at døren forblev tilmuret på den betingelse, at kirken istandsatte og vedligeholdt de fag af bispegården »saavidt som samme er over omgangens mur og er indbygget over dets hvælvinger«, herunder skorstenen og de på spær og bjælker fæstede brædder til »skilsmisse« mellem bispegårdens loft og hvælvingerne. Såfremt bispegårdens ejere i fremtiden skulle ønske de to bygninger helt adskilt, skulle de betale det derved fremkomne hul i omgangens mur og tag lukket[5]. Hanssen (1831, s. 40) oplyser, at denne bispegårdslænge blev nedrevet »for nogle aar siden«.

Tårnborg og Korsbrødregård som bispeboliger. Da biskop Brorson nægtede at flytte ind i den gamle, forfaldne bolig, betegnede han samtidig Korsbrødregården i Korsbrødregade, som velegnet. Både her og andetsteds blev han lejer for en tid, sidst i Tårnborg i Puggårdsgade, som han senere købte for egen regning. 1751 foreslog han, at bygningen blev den fremtidige bispebolig; dette skete også, men først 1769, da det offentlige købte huset[68]. Godt hundrede år senere, 1869, erhvervede staten Korsbrødregården til fremtidig bispebolig og gennemførte derved Brorsons første forslag[69].

Provsteresidens. Under bispeboligen er det nævnt, at kongen tog bestemmelse om præsteskabets fremtidige boliger. Domkirkens sognepræst havde før reformationen boet i S. Hansgade (nu Bispegade nr. 6); denne såkaldte »Sognegård« blev 1558 overladt sognepræsten ved Skt. Katharinæ kirke, så han kunne bo i sit eget sogn[70]. Domkirkens præst fik i stedet kannikeresidensen »Snagdal« på vestre hjørne af Skole- og Sønderportsgade, dvs. lige over for den protestantiske bispegård. Kapitlet skulle vedligeholde »Sognegården«, magistraten derimod »Snagdal«, som tilhørte kapitlet. 1556-58 måtte en betydelig istandsættelse fremskyndes, fordi »hr. Jens ville i huset«[71]. 1667 omtales huset som totalt brøstfældigt, og en synsforretning fra o. 1736 oplyser, at provsten brugte sin egen gård,

fordi residensen var »hazarderet« at bebo[16]. Provstens egen gård var »Liljebjerget«, som stødte op til hjørnehuset; det blev også benyttet af Serup'erne, far og søn, der 1656-1736 beklædte embedet. I alle disse år forfaldt »Snagdal«, og den blev først istandsat, efter at man forgæves havde søgt at sælge ejendommen på auktion 1806[5]. Ejendommen, nu Skolegade nr. 6, afhændedes 1856 til hotel (»Klubben«) og blev derefter stærkt ombygget, men endnu findes der en middelalderlig kælder[72].

Kapellanbolig. Et kapitlet tilhørende hus i Præstegade (nu nr. 15) afhændedes 1575 til byen som residens til evig tid for domkirkens kapellan, der forinden havde boet til leje her i en årrække. Den nuværende bygning er rejst af byen 1576, et årstal, der sammen med byens våben (domkirkens vestfacade) er indskåret i dørhammeren over gadedøren og opmålet i stærke farver[73].

NOTER

1 LA. Ribe bys arkiv. Jfr. Kinch I, 519.

2 Vedr. den nuværende hovedgades opståen se Lennart Edelberg og Mogens Bencard: Ribes lod, i Skalk 1962-2. Vedr. torvet se Kinch I, 519 og II, 573f. samt Matthiessen s. 127f.

3 Nye Danske Magazin II, 271 f.

4 Terpager 1736, s. 364.

5 Ribe domk.s regsk. tildels med bil. 1591-1899.

6 LA. Ribe domk.s insp. Indk. skriv. 1801-1915.

7 Det er muligt, at jordstykket blev solgt før 1822; men fra dette år findes en kopi af skødet, som viser, at der er tale om et lille stykke jord vest for apotekerens grund, »strækkende sig i lige linje til Nør fra Plankeværkerne for de sønden ved liggende Huses Hauger, og siden i en Spidse til den nordvest Hiørne af bemeldte Hr. Eilschous Hus«. Jfr. note 5.

8 LA. Ribe domk.s insp. Indk. skriv. 1801-1915. – Ribe domk.s insp. Forhandlingsprot. 1828-1906.

9 LA. Ribe domk.s insp. Journ. over domk.s restaurering 1893-1903. NM2: breve til Amberg fra konduktøren Gustav Jensen mellem 7. juni og 11. novb. 1894.

10 NM2. Det Særlige Kirkesyns arkiv, reg. nr. 14b.
1892. Se endvidere note 8.

11 NM2. Det Særlige Kirkesyns protokol 1862.
Blandt klagerne var der en fra Synet, som vanskeligt havde kunnet gennemføre sit arbejde på grund af kvæg og skiveskydning.

12 LA. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

13 Se afsnittene: Kirkegårdens inddeling og Bygninger omkring kirken.

14 Se note 5 og Kinch II,5 78. På en opmåling af byen fra 1797 ses på slippens østside en nu forsvunden bebyggelse.
is Kinch I,32; II, 578.

16 LA. Ribe stiftamt. Kommissionsakter. Sagerne vedr. Serup-Terpager og Lund.

17 RA. Rev. rgsk. Kirkergsk. Ribe stift. Ribe domk.s rgsk. 1682-89. Se under året 1686, hvor materialet er nævnt; det samme gælder 1699, jfr. note 5.

18 Jfr. note 5, under året 1700.

19 Jfr. note 12, rgsk. for restaureringen 1738-43.

20 Frost 1841, s. 149f.

21 Terpager 1736; sml. i øvrigt s. 87.

22 Degn s. 36, 39, 147 og 189.

23 Gengivet efter Villads Villadsen: Ribe domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst. Udg. af Historisk samfund for Ribe amt. 1974, s. 32.

24 Sml. Kinch II, 762.

25 Hegelunds almanak 11. maj 1565. Bue Kaae: Biskop Peder Jensen Hegelund 1542-1614. 1977, s. 34. Vedr. Paladslegene i øvrigt, se Kornerup I, 327 og Torben Krogh: Ældre dansk Teater 1940, s. 89f.

26 Frost 1841, s. 149.

27 LA. Ribe domsogn. Kirkebøger. Begravede 1717-1807.

28 LA. Ribe domk.s insp. Kirkens hovedreparation m.m. 1737-1808.

29 Kirken måtte 1843 betale den daværende bruger af haven en godtgørelse, fordi muren for hans have blev nedbrudt, så der var åben adgang. »Drenge og gamle samt løse grise berøvede og tilintetgjorde urterne ... ja håndværksfolkene ... gjorde også skade ved at

Fig. 43. Lindegården set fra sydøst 1836. Skitse i brev fra Jørgen Roed (s. 132, jfr. note 23). — *Lindenhof vom Südosten gesehen 1836. Skizze von Jørgen Roed.*

slæbe afhuggede grene fra træerne over mine til frø udplantede løg. Og mine blomster bliver tilintetgjort« (jfr. note 5).

30 Kinch I,275f. Gården havde tidligere tilhørt Hans Greverod.

31 Således Kinch I, 519. Jfr. SRD. V,535.

32 Det forekommer ikke rimeligt med Kinch (jfr. note 15) at regne rækken af kannikeboliger langs Sønderportsgade for levn af det 1176 brændte kloster.

33 Mogens Bencard har meddelt, at disse kannikeboliger ifølge kapitlets godsliste af 1509 havde tilhørt kapitlet »fra arilds tid«. Vedr. kannikeklostret ved Roskilde domkirke se DK. Kbh.amt, s. 1295f.

34 Om den snævre passage, se Matthiessen s. 127; om de to residenser, se samme s. 124; om Snagdal, se Hans Henrik Engqvist: Bevaringsplan for Ribe. 1969, s.61 (Skolegade nr. 6).

35 Bjørn Kornerup: Ribe Kathedralskoles Historie I-II. 1947-52. Jfr. note 34: Engqvist s. 87.

36 Kinch I, 323.

37 Smst. og II, 119f.

38 Matthiessen s. 126f. Smith 1936, s. 19f.

39 Kinch I, 522. Jfr. note 34: Engqvist s. 88.

40 Smith 1936, s. 60.

41 Kinch I, 519f. og II, 573.

42 Domsognets skole. Se Hanssen 1831, s. 26 og Frost 1842, s. 46f. Jfr. note 34: Engqvist s. 86.

43 Det er dog sandsynligt, at der efter ombygningen til klokkerbolig stadig fandtes et kalkrum i et af husene. I hvert fald vedblev man i en årrække at bære kirkens kalk til klokkerhuset, jfr. note 5 under årene 1617-18.

44 LA. Privatarkiv. Johan G. Hødrich. 3. 1726-45.

45 KglBibl. Thotts saml. 2030, 4°. Ribe capitels conclusa 1623-70.

46 Hverken vagten eller andre huse ved Stenbogades vestside er medtaget på Resens prospekt (fig. 18). De har måttet udelades af hensyn til domkirken. Ifølge Adler 1844, s.69f. er vagten på torvet nævnt allerede 1611.

47 Vedr. vagt og kødbod, se Smith 1929, s.236f. og samme 1936, s. 17, 105, 205.

48 Se note 5, jfr. Frost 1842, s. 45 og Hermansen 1946, s. 267 f., hvor en del af korrespondancen er gengivet.

49 Frost 1841, s. 150, der oplyser, at et nyt indrettedes på det vestre hjørne af Bøddelgade. Jfr. note 34: Engqvist s. 87 (nu Torvet 16).

50 Se note 5 og LA. Ribe domk.s inspektion. Dok. ang. stolestader m.m. 1704-1823. Frost (1841, s. 150) oplyser, at huset efter nedrivning af sprøjtehuset 1840 var den eneste bebyggelse på det gamle kirkegårdsareal i nord. Huset er markeret på byplanen, som er benyttet i Trap 1. udg. 1858-60.

51 Kinch II, 548f.

52 Den hvælvede kælder, der hvilede på pilotering, blev iagttaget af Kinch (II, 578) ved opførelsen af den nuværende bygning, der rejstes af købmand Giørtz, efter at han af kirken havde erhvervet et stykke af grunden, hvorpå processionsomgangens søndre længe havde stået.

53 LA. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538-1675.

54 Senere ejere eller brugere af bygningen vest for Rykind optræder jævnligt i forbindelse med reparationer af omgangens søndre længe, som huset var sammenbygget med. Det beboedes (jfr. note 5) 1683 af byfoged Laurids Mortensen, 1689 af Anders Aabenraa, 1691 af Mads Roed, 1712 muligvis af Ingeborg Buddens og 1720 af Anders Johansen Wandels hustru.

55 Hanssen 1831, s.38. Da organisten flyttede ud 1758, fik han i stedet for embedsbolig tilskud til husleje; det samme var tilfældet for konrektors vedkommende, da huset solgtes 1798. Efterhånden havde kirken fået solgt mange af de embedsboliger, der tærede så hårdt på den betrængte økonomi, men forpligtelsen til at vedligeholde kathedralskolen lykkedes det ikke at komme fri af før langt ind i 1800'rne (jfr. note 6), selv om eleverne ikke længere sang i kirken.

56 Jfr. Kinch I, 147, 304, 552.

57 Tegneiser 5, 77. Jfr. i øvrigt Kinch I, 147f.

58 Kinch II, 227, 230, 802. Sml. beskrivelsen af kirkens klokker i inventarafsnittet.

59 Om haverne, se Matthiessen, 114f. samt Johannes Tholle: Haver og Havebrug i Ribe Amt i gamle Dage, i ÅrbRibe VI, 543f.

60 Galthen (1792, s.67) skriver uden kildeangivelse, at boligen uden tvivl bestod af tre-fire kannikehuse.

61 Henholdsvis JyTegn. 4, 268 og KancBrevb. 560.

62 Indkomne breve til Danske Kancelli okt. 1615.

63 Vandret og lodret tømmer i bindingsværk.

64 JyTegn. 1639, fol. 18. Jfr. Kinch II, 580.

65 Notat i Langebæks excerpter 54. Riberhus.

66 Sml. Kinchs beretning (II, 405) om, hvorledes en mand under svenskekrigene undslap fjenden gennem bispens låge og processionsomgangen, op på kirkens loft, hvor han i uger holdt sig skjult over hvælvene.

67 Se note 34: Engqvist s. 61.

68 JyTegn. 1742, nr. 204, 247 og 1751, nr. 34. Jfr. Smith 1929, s. 15.

69 Kirsten Agerbæk: Klassicisme i Sydvestjylland 1970, s.46f. – Matthiessen s.27.

70 Kinch II, 56, 538, 561. Når sognepræsten ved Skt. Katharinæ ikke tidligere havde haft fast bopæl, skyldtes det formentlig, at han var kannik ved domkirken og som sådan forlenet med en kannikeresidens.

71 Sognepræst Jens Grundet.

72 Se note 34: Engqvist s. 61 og note 69: Agerbæk s.51.

73 Jfr. Kinch II, 145, 592. Se note 34: Engqvist s. 50. Bygningen er nu i privateje.

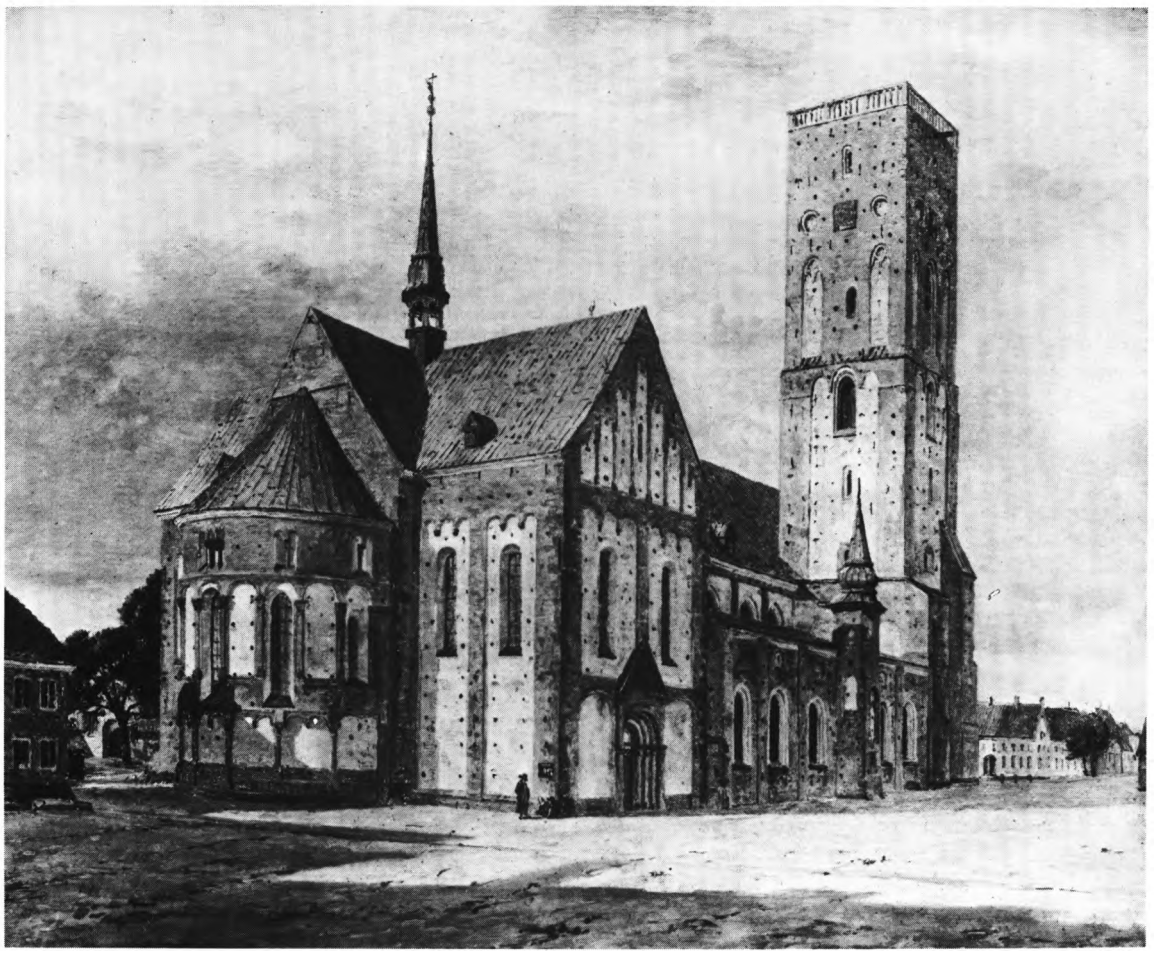

Fig. 44. Ribe domkirke fra nordøst, efter maleri af Jørgen Roed. Statens Museum for Kunst. — *Der Dom von Nordosten, 1836 von Jörgen Roed gemalt.*

RIBE DOMKIRKE·BYGNING

TIDEN FØR REFORMATIONEN

OVERSIGT. Bygningsbeskrivelsen omfatter en indledning samt flere kapitler, der alle er underdelt i afsnit efter kronologi og overskuelighed. I tilslutning til de aksonometriske afbildninger omfatter indledningen en kort gennemgang af *kirken og dens tilbygninger* (s. 146), *træk af forskningshistorien* (s. 149) samt et lille afsnit om *biskop Thures forsvundne kirke og branden 1176* (s. 160); *noter* (s. 162). – *Planer mm.* (s. 163) indleder første kapitel, beskrivelsen af den romanske bygning, der starter med nogle generelle småafsnit: *Mål og proportioner* (s. 177), *plan og opstalt* (s. 179), *byggegrund, fundament og sokkel* (s. 180), *materialer og teknik* (s. 184); *noter* (s. 193). Herefter følger det romanske anlægs tre hovedafsnit: *Østpartiet* (s. 200) i forbindelse

med hvilket også Kathoveddørens udbygning med *trekantrelieffet* er beskrevet (s. 222), *langhuset* (s. 228) og sidst *vestpartiet* (s. 236), fulgt op af en *sàmmenfatning* (s. 242); *noter* (s. 248). – Andet kapitel beskæftiger sig s. 254 med de middelalderlige forandringer i den egentlige kirkebygning: Indbygning af *hvælv i korsarme, midtskib og forhal* (s. 254), *faren for sammenstyrtning 1266* (s. 261), *nordtårnets fald 1283 og dets følger* (s. 262), *sideskibenes forhøjelse* (s. 262), *branden 1402* (s. 266) og *den femskibede kirke,* – tilføjelsen af de ydre sideskibe (s. 267); *noter* (s. 271). – I de følgende kapitler beskrives *kirkens tilbygninger,* både de bevarede og de forsvundne, endvidere *kirken fra reformationen til i dag,* herunder sammenfattende afsnit af forskellig art: gulve, tagbeklædning, vinduer, solure, vindfløje, og til sidst *glas- og kalkmalerier.*

INDLEDNING. Kirken består af et stort tværskib med næsten direkte tilknyttet apsis og i hver korsarms østside en baldakinprydet sidealterniche, endvidere et femskibet langhus og i vest en stærkt fremspringende forhal flankeret af to tårne. Med undtagelse af det nordre tårn og langhusets ydre sideskibe samt korsskærin–gens tagrytter er anlægget fra romansk tid.

De oprindelige, indre sideskibe åbner sig i to stokværk mod korsarme og midtskib, forneden med høje arkader, foroven med lavere, søjledelte bueåbninger; gallerierne bag disse tri—forier er skabt i løbet af 1200'rne ved forhøjelse af sideskibenes ydermure. De kun eet stokværk høje, ydre sideskibe er senmiddelalderlige nydannelser. Det nordre er opstået på bekostning af nogle ældre tilbygninger, der var opført i tilknytning til det indre sideskib, mens det søndre er blevet til ved sammenføjning af ældre tilbygninger, der på tilsvarende måde havde fået plads langs det indre, søndre sideskib.

Ved etableringen af de senmiddelalderlige sideskibe har man tilstræbt samme fagdeling som i de oprindelige og gennembrudt disses ydermure med store arkader, som stort set følger blændingsinddelingen. Mens de to langstrakte tilbygningers indre fremtræder som regulære sideskibe, virker deres ydre som sammenhængende kapelrækker. Det skyldes, at hvert fag fra begyndelsen fik en selvstændig taggavl og sadeltag vinkelret på de ældre sideskibsmure, helt svarende til den nuværende udformning, der skyldes restaureringen o. 1900.

Sydtårnet (Mariatårnet) er genopført 1904 på resterne af et romansk tårn, mens det tilsvarende nordre efter nedstyrtning 1283 blev afløst af det nuværende, langt større tårn. Dette var antagelig færdigbygget 1333, men dets øverste del med den flade balustradeindrammede afdækning hidrører dog fra 1600'rnes første tiår.

Alle kirkens afsnit er udstyret med hvælv, der for midtskibets og de to korsarmes vedkommende i 1200'rnes 2. fjerdedel har afløst trælofter.

Med højkirkens overhvælvning skabtes det kirkerum, som i det store og hele har overlevet i uændret form til nutiden. Alene lysvirkningerne i interiøret har til stadighed skiftet: Først ved forhøjelsen af de indre sideskibe, sidenhen på grund af de tilbygninger, der rejstes hist og her i tilslutning til sideskibene og sidst, da disse tilbygninger erstattedes af de nuværende, ydre sideskibe med deres række af store, spidsbuede vinduer.

Århundreders stabilitetsproblemer og vanrøgt med påfølgende nødtørftige reparationer samt omfattende restaureringsarbejder har udslettet eller skjult værdifulde spor til belysning af bygningshistorien. De arkæologiske vidnesbyrd er derfor forholdsvis fa og undertiden flertydige, men de rummer dog sammen med stilformerne mulighed for at tegne et nogenlunde sikkert billede af byggeriets udvikling.

Apsis og tværskib, som tilhører en og samme byggeperiode, er anlagt i umiddelbar tilslutning til en ældre stenkirke, biskop Thures (sml. s. 64 og fig. 45a); den har skullet fungere, indtil første etape af nybyggeriet var bragt til ende og kunne overtage de kirkelige funktioner. Fundamenterne til næste etape kan være udlagt i ét stræk, men søndre sideskibsmur er rejst først og syd for den ældre kirke; herefter fulgte den tilsvarende nordre og sidst midtskibets arkademure. De to østfag i syd må være

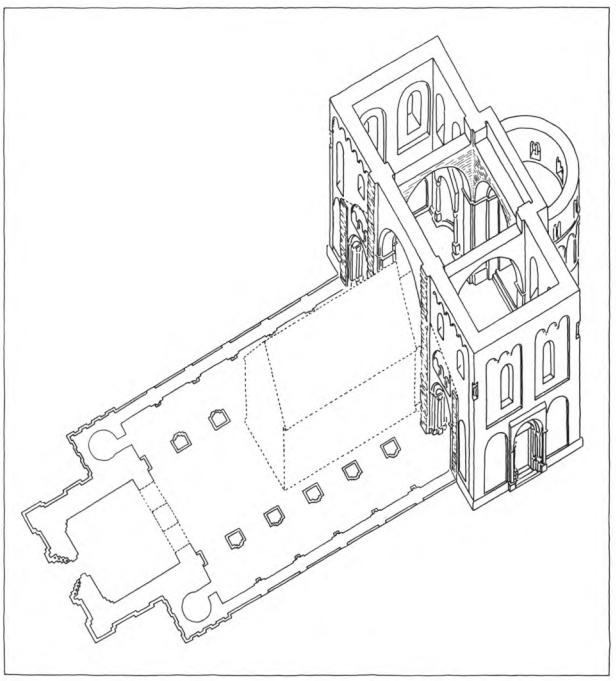

Fig. 45a–k. På denne og de følgende sider vises i skemadsk form 11 stadier i domkirkens bygningshistorie fra 1100'rnes midte til i dag. – Aksonometriske afbildninger 1:900 ved ElM. Konstruktion HeJ. Streg Kirsten Kildegaard. — *Auf dieser und den folgenden Seiten werden in schematischer Form 11 Stadien der Baugeschichte des Doms von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum heutigen Tag dargestellt.*

Tegningen skildrer situationen fra sydvest, som den må have formet sig o. 1175. Østpartiet (tværskib med apsis) er opført i tilslutning til og omkring en ældre kirke, hvis størrelse og udseende i øvrigt er ukendt (sml. s. 116). Det formodes, at denne kirke (biskop Thures, omtalt 1134) sammen med et ligeledes ukendt kloster blev ødelagt af en brand 1176. Den valgte placering af nybygningen betød, at den gamle kirke kunne fungere til et afsnit af den nye var klar til brug. Denne fordel havde dog sin pris. Som ved lignende store byggeforetagender skabte den gamle bygning problemer ved afsætning af den nye. For Ribes vedkommende førte det bl.a. til, at nordre sideskib blev ca. 50 cm højere end søndre. — *Die Zeichnung schildert die Situation von Südwesten gesehen, wie sie sich um 1175 ausgenommen haben muß. Der Ostteil (Querhaus mit Apsis) wurde im Anschluß an und um eine ältere Kirche herum aufgeführt, deren Größe und Aussehen im übrigen unbekannt ist (vgl. S. 116). Man vermutet, daß diese Kirche (des Bischofs Thure, erwähnt 1134) zusammen mit einem ebenfalls unbekannten Kloster 1176 durch Feuer zerstört wurde. Die für den Neubau gewählte Plazierung bedeutete, daß die alte Kirche fungieren konnte, bis ein Abschnitt der neuen gebrauchsfertig war. Dieser Vorteil hatte jedoch seinen Preis. Wie bei ähnlichen großen Bauvorhaben war der Vorgängerbau ein Problem bei der Anlage des neuen. Was Ribe anlangt, führte dies u.a. mit sich, daß das Nordseitenschiff ca. 50 cm höher wurde, als das Südseitenschiff.*

ældst, eftersom en (fjernet) dublering af kordongesimsen ved triforiebuernes underkant blev opgivet i resten af midtskibet. Det er ikke utænkeligt, at dele af langhuset – f.eks. de hvælvede sideskibe – kan være taget i brug, lukket med midlertidige mure; men hvis langhuset overhovedet er blevet færdigbygget efter planen, er det ikke sket stort før arbejdet på kirkens vestende også var kommet godt igang. Det må ifølge stilformerne have været tilfældet o. 1225, og ved den tid må man allerede have planlagt den overhvælvning af tværskibets korsarme og midtskibet, som påny gjorde kirken til en byggeplads, ligesom det skete efter nordre tårns nedstyrtning 1283.

Bevaret af kirkens *middelalderlige tilbygninger* er foruden *nordtårnet* og de *ydre sideskibe* kun *kapellet Bethlehem,* der danner det østligste fag i det ydre, søndre sideskib, samt en lemlæstet rest af en trefløjet, hvælvet *processionsgang* syd for kirken (fig.45h-k). Dette anlæg, som svarer til korsgangen i et kloster, omsluttede med kirken som nordre længe den såkaldte Lindegård, der var en fra kirkegården isoleret og stærkt foretrukket gravplads (sml. s. 132). Det bevarede stykke af anlægget (sml. fig. 31-32 og 45k) er søndre del af vestfløjen, der indtil o. 1835 stod i direkte forbindelse med det ydre, søndre sideskibs vestfag.

Forsvundne tilbygninger. Foruden de få eksi-

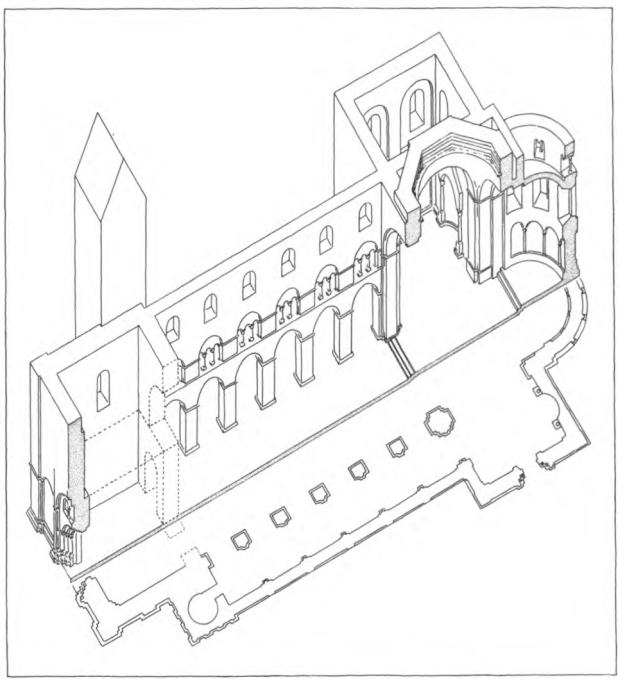

Fig. 45b. Kirken var planlagt og påbegyndt med fladt loft i korsarme og midtskib. — *Die Kirche war mit Flachdecken in den Querarmen und im Mittelschiff geplant, und wurde auch so begonnen.*

Den gennemskårne kirke viser rummets indre, således som det må have stået før 1225-30. I nordre korsarm skimtes de rundbuede vægblændinger, som afslører, at korsarmene – ligesom midtskibet – oprindelig stod med fladt loft. Den hesteskoformede apsis og korsskæringen havde derimod stenhvælvinger, henholdsvis en kvartkugle og en pendentivkuppel. – I sin første skikkelse stod langhuset med sideskibe i een etage (45d), og derfor gav de søjledelte triforieåbninger kun indblik i tagrummene. – Over forhallen, mellem de to trappetårne i vest, er antydet en gallerietage (et kongepulpitur?). — *Der Schnitt durch die Kirche zeigt das Innere des Raumes, wie es vor 1225-30 ausgesehen haben muß. Im nördlichen Querarm erkennt man die runden Blendbogen, die zeigen, daß die Querarme – ebenso wie das Mittelschiff – ursprünglich eine Flachdecke hatten. Die Apsis und die Vierung dagegen hatten Steingewölbe, u.zw. eine Viertelkugel bzw. eine Pendentifkuppel. – In seiner ersten Gestalt stand das Langhaus mit den Seitenschiffen in einem Geschoß (45d), und deshalb konnte man durch die von Säulen unterteilten Emporenöffnungen nur die Dachräume sehen. – Über der Vorhalle, zwischen den beiden Treppentürmen im Westen, ist eine Empore (eine Königsempore?) angedeutet.*

sterende tilbygninger blev kirken i middelalderens løb forsynet med en lang række andre, beregnet til vidt forskellig brug. Den største gruppe udgjordes af de privatstiftede *kapeller,* hvoraf nogle var udskilt i kirkens indre, mens andre rejstes som regulære tilbygninger. Det er allerede nævnt, at en del af disse i senmiddelalderen blev opslugt af de ydre sideskibe, – men dog således, at kapelstiftelsen undertiden levede videre inden for de nye rammer.

Ved langhusets nordside er der spor efter to kapeller, der har ligget ud for det indre sideskibs 2. og 3. fag fra øst; men der kan have været flere, ligesom tilfældet er i sydsiden. Foruden det eksisterende Bethlehems kapel er der her tale om mindst tre tilbygninger, som har ligget ud for indre sideskibs 2. og 5.-6. fag fra øst. Heraf har de to østre antagelig været privatstiftede kapeller, det vestre snarest et *våbenhus* foran kirkens gamle syddør.

Blandt de kapeller, der bevisligt har eksisteret ved langhusets sider, før de ydre sideskibe indrettedes, kan man på grundlag af de skriftlige kilder udpege *Vor Frue, S. Birgittas* og *S. Andreas'* kapeller (sml. s. 85f). De to sidste (ligesom på sin vis Bethlehems kapel) levede videre inden for det yngre sideskibs rammer, hvorimod Vor Frue kapel synes omdannet til *Lille Vor Frue kor.*

Identifikationen af de tilbygninger, der i middelalderen rejste sig ved kirkens øst- og vestende, volder ikke store vanskeligheder. De blev først nedrevet i 1700'rne, da man ved et par store »istandsættelser« anså denne udvej

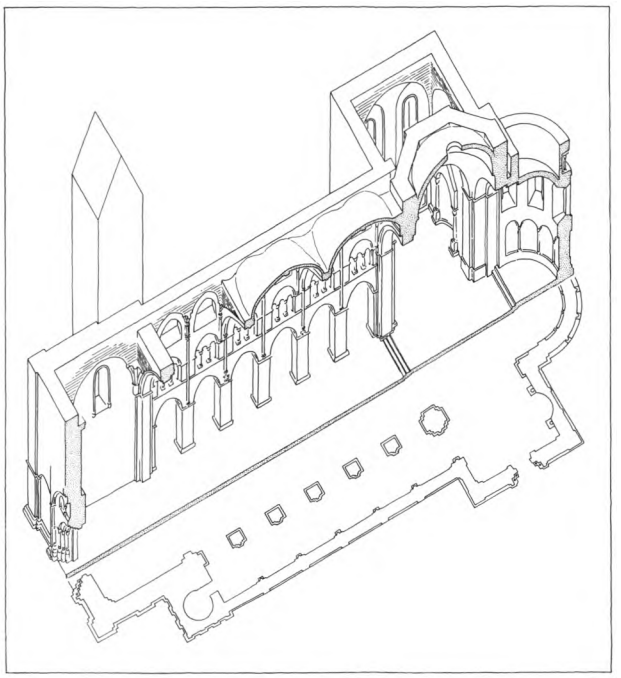

Fig. 45c. O.1225-50 var man i færd med at overhvælve hele højkirken. — *Um 1225-50 war man im Begriff, die Querarmen und das Mittelschiff zu überwölben.*

I 1200'rnes 2. fjerdedel skete den første egentlige ændring: Lofterne i de to korsarme, midtskibet og forhallen erstattedes med stenhvælv. I korsarmene medførte hvælvbyggeriet kun ret små ændringer i den ældre arkitektur, hvorimod midtskibet blev meget forandret. Slanke halvsøjler til støtte for hvælvene indhuggedes i murene og brød de vandrette linjer, som hidtil havde præget midtskibet, og nye, store højkirkevinduer fyldte rummet med lys. – En stor arkade åbnedes mellem midtskib og forhal, så denne kom til at virke som en vestlig forlængelse af midtskibet. — *Im 2. Viertel des 13. Jahrhunderts erfolgte die erste eigentliche Änderung: Die Decken in den beiden Querarmen, im Mittelschiff und in der Vorhalle wurden durch Steingewölbe ersetzt. In den Querarmen brachte der Gewölbebau nur geringfügige Änderungen der älteren Architektur mit sich, während das Mittelschiff weitgehend geändert wurde. Schlanke Halbrundstäbe wurden als Stützen für die Gewölbe in die Mauern eingehauen und unterbrachen die waagrechten Linien, die das Mittelschiff bisher geprägt hatten, und neue, große Hochschiffsfenster erfüllten den Raum mit Licht. – Eine große Arkade wurde zwishen Mittelschiff und Vorhalle geöffnet, so daß die letztere wie eine Verlängerung des Mittelschiffes nach Westen wirkte.*

som eneste mulighed for at skaffe materialer til reparationer andetsteds på bygningen. Ved nordre korsarmsgavl lå et *våbenhus,* ved samme korsarms østside et *kapitelhus* og på tilsvarende plads i syd *S. Barbaras kapel* samt mellem dette og apsiden et lille kapel, viet S. *Peter og Povl.* Ved kirkens vestende, i hjørnet mellem forhallen og sydtårnet, lå *S. Nikolajs kapel.* Alle tilbygninger omtales efter beskrivelsen af den egentlige kirkes middelalderlige bygningshistorie.

Kirkens orientering har meget stor afvigelse til nord. Det er en nærliggende tanke, at denne orientering er overtaget fra forgængerne, der har været anderledes afhængige af de oprindelige terrænforhold på stedet.

TRÆK AF FORSKNINGSHISTORIEN

NOTER S. 162

Den historiske interesse for Ribe by og dens monumenter er af meget gammel dato. Frem til dette århundrede blev den i første række dyrket af kirkens præster og katedralskolens lærere, tidligst af folk, der betjente begge institutioner. Det er derfor naturligt, at domkirken optager en væsentlig plads i den trykte litteratur, der navnlig efter 1700 blev resultat af mange lærdes arbejde. I denne litteratur og i forskellige optegnelser er der udnyttet et omfattende kildestof, det være sig af skriftlig art, eller om genstande og bygningslevn, som nu er borte.

For nærværende beskrivelse af domkirken

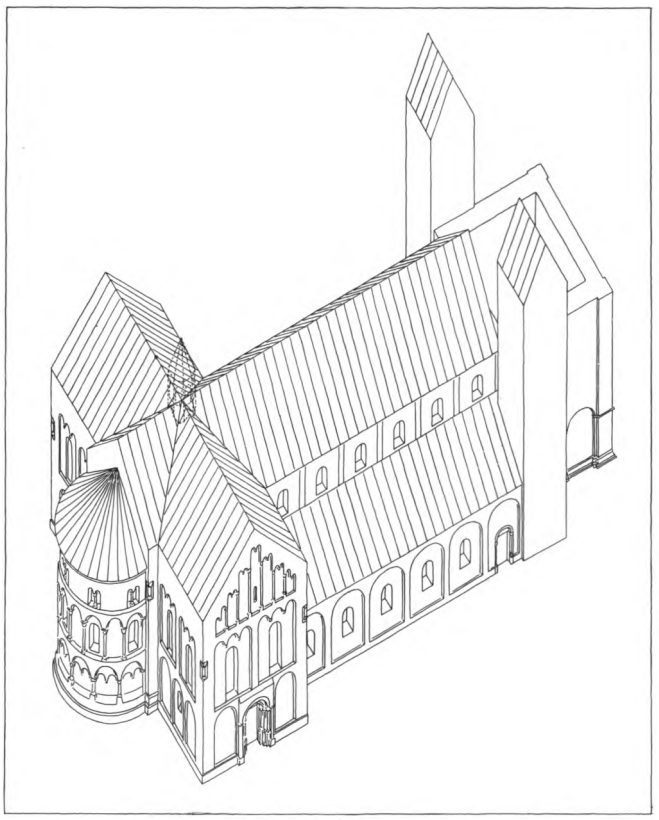

Fig.45d. O.1225 må kirken have set omtrent således ud, men ikke helt som planlagt. — *Um 1225 muß die Kirche ungefähr so ausgesehen haben, aber nicht ganz so, wie geplant.*

Kirken fra nordøst o. 1225, da den egentlige kirke på det nærmeste har været færdig. Østpartiet var da forlængst taget i brug ligesom muligvis det meste af langhuset. Korsskæringstårnet, antydet på 45e, blev sikkert kun til en lille tagrytter. De to trappetårne i vest blev færdige, men det gjorde indretningen af forhallen næppe, så lidt som tårnet over den. Et sadeltag, lidt højere end midtskibets, blev nok den endelige løsning, således som det ses på 45f-g. — *Blick auf die Kirche von Nordosten um 1225, als die eigentliche Kirche so gut wie fertig war. Der Ostteil war damals schon lange in Gebrauch, ebenso wie möglicherweise der Großteil des Langhauses. Der in 45e angedeutete Vierungsturm wurde sicher nur zu einem kleinen Dachreiter. Die beiden Treppentürme auf der Westseite wurden fertig, die Einrichtung der Vorhalle aber kaum, ebensowenig wie der Turm darüber. Ein Satteldach, etwas höher als das des Mittelschiffs, war wohl die endgültige Lösung, wie aus 45f-g ersichtlich ist.*

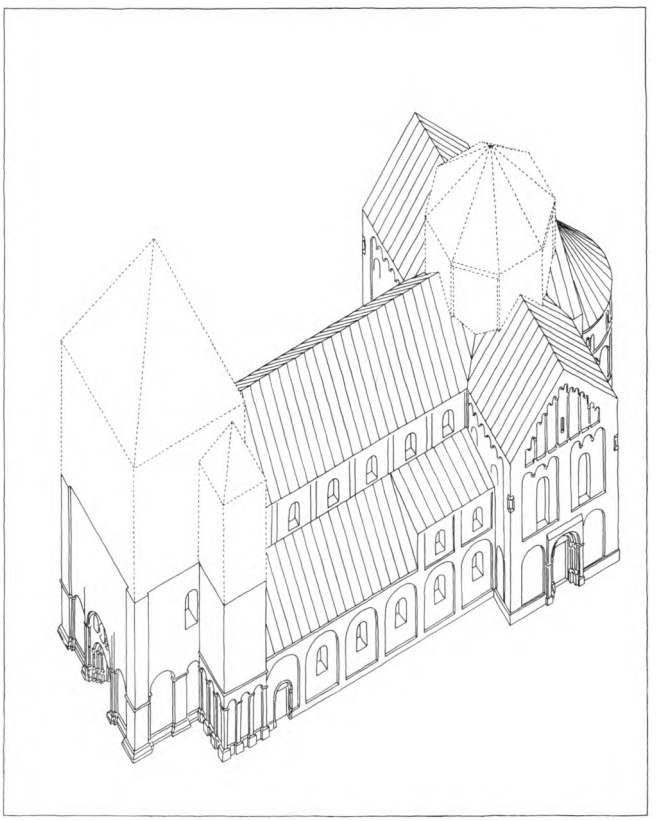
har dette materiale været en uvurderlig støtte. Uden hjælp herfra ville det ikke have været muligt at tegne et så alsidigt billede af bygningshistorien forud for den store restaurering 1883-1904, af kirkens engang så overdådige rigdom på inventar og af dens næsten endeløse række af gravminder, der hver især har sin historie at berette.[1]

De tidligste bidrag til kirkens bygningshistorie rummes – omend kun indirekte – i Bispekrøniken, der omhandler bispesædets historie frem til o. 1230. I forbindelse med omtalen af bisperne fra tiden efter 1100'rnes midte røber forfatteren et indgående kendskab til de stedlige forhold. Ikke blot beskriver han visse bispegravsteder og deres dække, men også de gaver, som disse bisper har skænket til kirken.

I domkirkens dødebog (Necrologium Ripense), der dækker perioden o. 1240-1440, er der undertiden ud for den dag, hvor domkirken havde forpligtet sig til at højtideligholde en afdøds årtid, indføjet oplysninger af lignende art.[2] Blandt andre middelalderlige kilder er »Ribe Oldemoder«s fortegnelse over sakristiets kostbarheder 1313 af væsentlig betydning for kendskabet til kirkens tidligere udstyr.

Som et særligt udslag af den historiske interesse kort efter reformationen kan nævnes »portrætterne« af de to i kirken begravede konger, Erik Emune (1137) og Kristoffer I. (1259). De

Fig. 45e. Meget tyder på, at kirken skulle have haft et 8-kantet tårn over korsskæringen og måske tre tårne i vest. — *Vieles deutet darauf, daß die Kirche einen achteckigen Turm über der Vierung und vielleicht drei Türme auf der Westseite hätte haben sollen.*

Kirken fra sydvest o. 1225, og før højkirkens små vinduer i forbindelse med hvælvbyggeriet var blevet udskiftet med de brede, spidsbuede åbninger. Sideskibene står endnu kun i een etage. Forhøjelsen af det søndres to østre fag gennemførtes forholdsvis hurtigt, mens resten sammen med nordre sideskib længe beholdt den lave skikkelse (45d). – Med stiplede linjer er antydet, hvordan bygmesteren muligvis tænkte sig, at kirken skulle have set ud i færdig stand. — *Blick auf die Kirche von Südwesten um 1225, und bevor die kleinen Fenster im Obergaden im Zuge des Gewölbebaues durch die breiten Spitzbogenöffnungen ersetzt wurden. Die Seitenschiffe stehen noch in nur einem Stockwerk. Die Erhöhung der beiden östlichen Fächer des Südseitenschiffs wurde verhältnismäßig rasch durchgeführt, während der Rest zusammen mit dem Nordseitenschiff die niedrige Gestalt lange beibehielt (45d). – Mit gestrichelten Linien wird angedeutet, wie die fertige Kirche aussehen sollte.*

er fremstillet 1576 på foranledning af kgl. historiograf, kannik ved domkirken, Hans Svanning, der samtidig var ansvarlig for de ledsagende mindetavlers lange indskrifter. Alle fire tavler findes endnu i nordre korsarm. Hans efterfølger, Anders Sørensen Vedel, der i 1580'erne tillige var kirkeværge sammen med den senere bisp over Fyens stift, Jacob Madsen, havde mange antikvariske interesser; i sin korte tekst til det berømte Ribeprospekt (fig. 21) i Teatrum Urbium brugte han en god del af pladsen til spekulationer over det store tårns oprindelige højde.

Lignende historiske og antikvariske interesser hos andre af kirkens folk kom til udtryk på forskellig måde. Således forærede Andreas Romdorf, der var ærkedegn i kapitlet til sin død 1649, Møgeltønder kirke et maleri af det i sognet først fundne guldhorn (DK. Tønder amt 1323f.). Hans hustru, der var barnebarn af Anders Sørensen Vedel, blev senere gift med stadsfysikus Ludvig Pouch. Foruden et bibliotek havde Pouch et »skatkammer og museum«, som Terpager omtaler (1736, s. 544), og hvorfra han af enken modtog Ribe S. Knudsgildets signet samt nogle af de blytegn, der tidligere udleveredes som vederlag for kortjeneste i kirken. Ligesom Svanning med kongeepitafierne genvakte mindet om forlængst afdøde personer med tilknytning til kirken, således hædrede

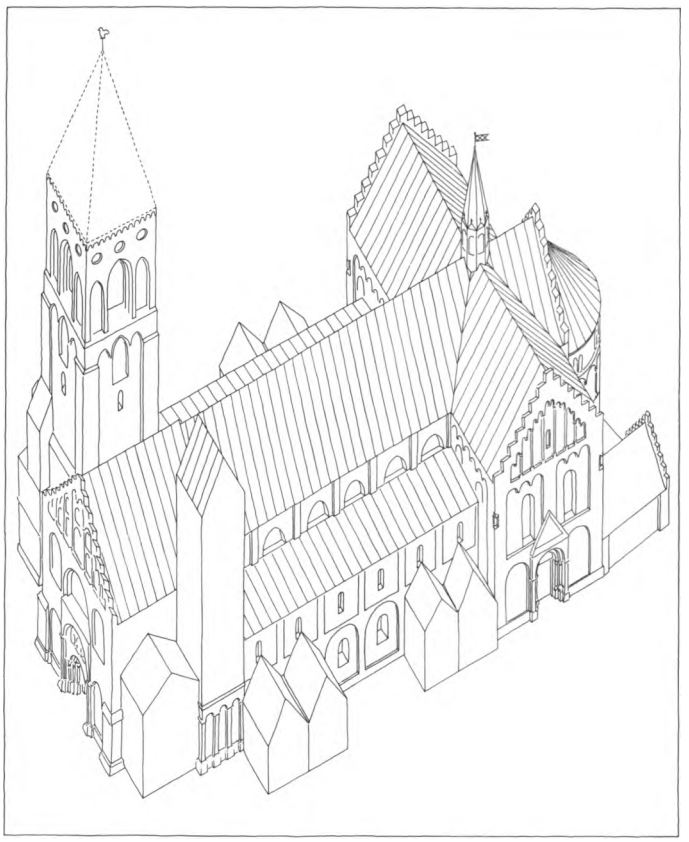

Fig. 45f. O.1283-1333 opførtes byens tårn på ruinerne af det gamle trappetårn. — *Um 1283-1333 wurde der Stadtturm auf den Ruinen des alten Treppenturms aufgeführt.*

Kirken set fra sydvest et godt stykke ind i 1300'rne. Et kæmpetårn har afløst det nordre trappetårn, som faldt ned julemorgen 1283 under den første messe. Tårnet, der blev byens vartegn, havde måske fra begyndelsen det på 45h viste spir. O.1225-1300 var der sket to ting. Kathoveddøren (i søndre korsarm) havde fået et gavlrelief med indskriften »Det himmelske Jerusalem«, og forhøjelsen af sideskibene var fuldført. – Den rige dekoration på kirkens vestgavl, der jfr. 45e kun havde bevaret få detaljer, er skitseret efter Ribe byvåben (fig. 15). — *Blick auf die Kirche von Südwesten, tief im 14. Jahrhundert. Ein Riesenturm hat den Treppenturm an der Nordseite abgelöst, der am Weihnachsmorgen des Jahres 1283 während der ersten Messe einstürzte. Der Turm, der zum Wahrzeichen der Stadt wurde, hatte vielleicht von Anfang an die in 45h gezeigte Spitze. Um 1225-1300 waren zwei Dinge geschehen. »Kathoveddøren« (im südlichen Querarm) hatte ein Giebelrelief mit der Inschrift »Das himmlische Jerusalem« erhalten, und die Erhöhung der Seitenschiffe wurde zu Ende geführt. – Die reiche Ausschmückung des Westgiebels der Kirche wurde nach dem Stadtwappen von Ribe (Fig. 15) skizziert.*

Ludvig Pouch sammen med sin hustru reformatoren Hans Tausen, der døde som bisp i Ribe 1561, ved godt 100 år senere at lægge en ny sten på hans forfaldne gravsted. På samme vis kan man opfatte biskop Laurids Thuras opmaling af våbnerne på den sidste katolske biskop Iver Munks pragtgravsten.

I Teatrum Daniæ 1730 bringer Erik Pontoppidan en slags kunstarkæologisk skildring af domkirken. Han gør her opmærksom på dens »italienske kuppel« og andre særprægede ting ved bygning, inventar og gravminder. Hvad han meddeler, har han hørt af en præst i Ribe; det er nærliggende at tænke på Søren Nielsen Seerup, som var domkirkens sognepræst fra 1685-1736. Der kan i hvert tilfælde ikke herske tvivl om, at Seerup har været vel informeret om alle disse ting, thi hans eneste medkannik, svoger og gode ven gennem et langt liv, var den berømte Peder Terpager. Han havde allerede 1702 udsendt Inscriptiones Ripenses, hvori han stillede et større byhistorisk værk i udsigt. 1714 kom der et tillæg til 1702-udgaven om indskrifterne i Ribe, og 1736 kom den store byhistorie: Ripæ Cimbricæ. For studiet af byens kirker og i første række for domkirken er

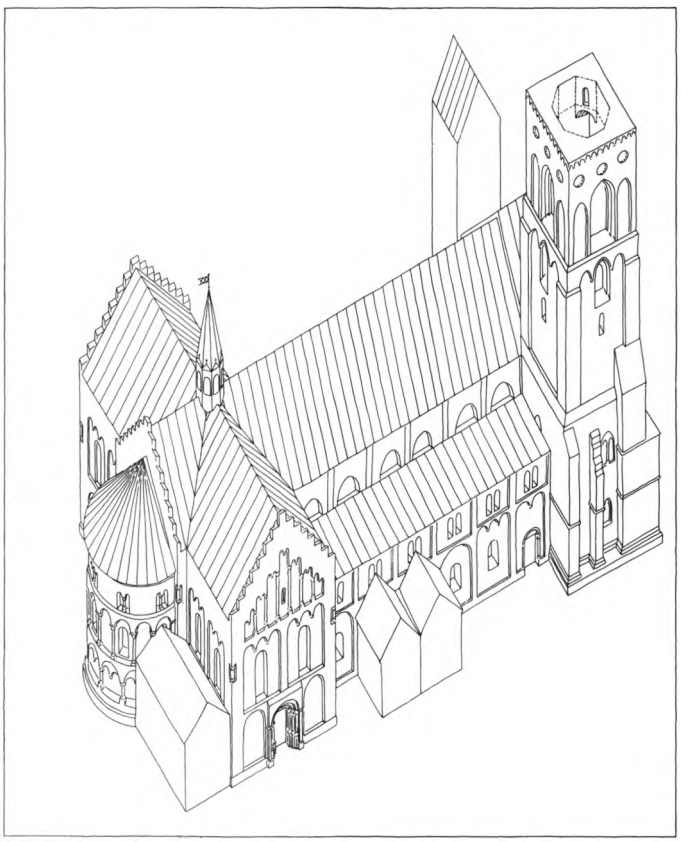

Fig.45g. Fra slutningen af 1200'rne begyndte kapeller og andre tilbygninger at rejse sig langs kirkens ydre. — *Vom Ende des 13. Jahrhunderts an begannen sich Kapellen und andere Anbauten entlang der Außenseite der Kirche zu erheben.*

Kirken set fra nordøst ved samme tid som tegningen overfor. På dem begge ses, hvordan tilbygningerne efterhånden fylkes omkring den egentlige kirke. Mange var kapeller stiftet af private til kirkens ære og viet til en eller anden helgen; når stifteren eller stifterparret døde, blev de begravet i deres eget kapel. – De små hjørnekamre øverst i tårnet stammer antagelig fra de allerførste år efter 1594, da tårnets nordvestre hjørne styrtede ned; umiddelbart efter forberedtes opsætning af et enormt spir, men derved blev det (sml. 45i). — *Blick auf die Kirche von Nordosten um die gleiche Zeit wie auf der gegenüberliegenden Zeichnung. Auf beiden sieht man, wie sich die Anbauten nach und nach um die eigentliche Kirche scharten. Manche davon waren Kapellen, die von privater Seite zu Ehren der Kirche gestiftet und einem bestimmten Heiligen geweiht wurden; wenn der Stifter oder das Stifterpaar starb, wurden sie in ihrer eigenen Kapelle begraben. – Die kleinen, auf Trompen ruhenden Eckzimmer oben im Turm stammen vermutlich aus den ersten Jahren nach 1594, wo die Nordwestecke des Turms einstürzte; unmittelbar danach wurde das Aufsetzen einer enormen Turmspitze vorbereitet, aber es blieb bei den Vorbereitungen (vgl.45i).*

hans arbejde helt uvurderligt (sml. omtalen s. 87). Heri beskriver Terpager kirkens nu forsvundne tilbygninger, vurderer undertiden deres alder og arkitektur i forhold til den egentlige kirkebygning, meddeler mål på samme, opregner inventar, gravminder og meget andet til belysning af kirken i videste forstand.

Endnu mens Terpager var kirkeværge forberedtes en omfattende istandsættelse af den forfaldne bygning. I den anledning tilkaldtes hofbygmester Laurids Thura. Hans besøg resulterede 1735 i et overslag ledsaget af en meget udførlig tekst. Med sine mange mål og detaljer tjener denne tekst til at korrigere og uddybe det billede af domkirkekompleksets daværende udseende, der er skildret på K. Stahlknechts to år yngre tegninger (sml. fig. 17). Et lille halvt århundrede senere udførte Søren Abildgaard tegninger af gravsten, heriblandt Kristoffer I.s forsvundne, messingklædte sten. På kanten af denne tegning anfører Abildgaard nogle arkæologiske iagttagelser, som var gjort af kirkens graver ved åbning af en grav nær kongens.

1792 fulgte præsten Matthias Galthen i Terpagers spor med et lille skrift om købstaden Ribe. I indledningen bekender Galthen sin sto-

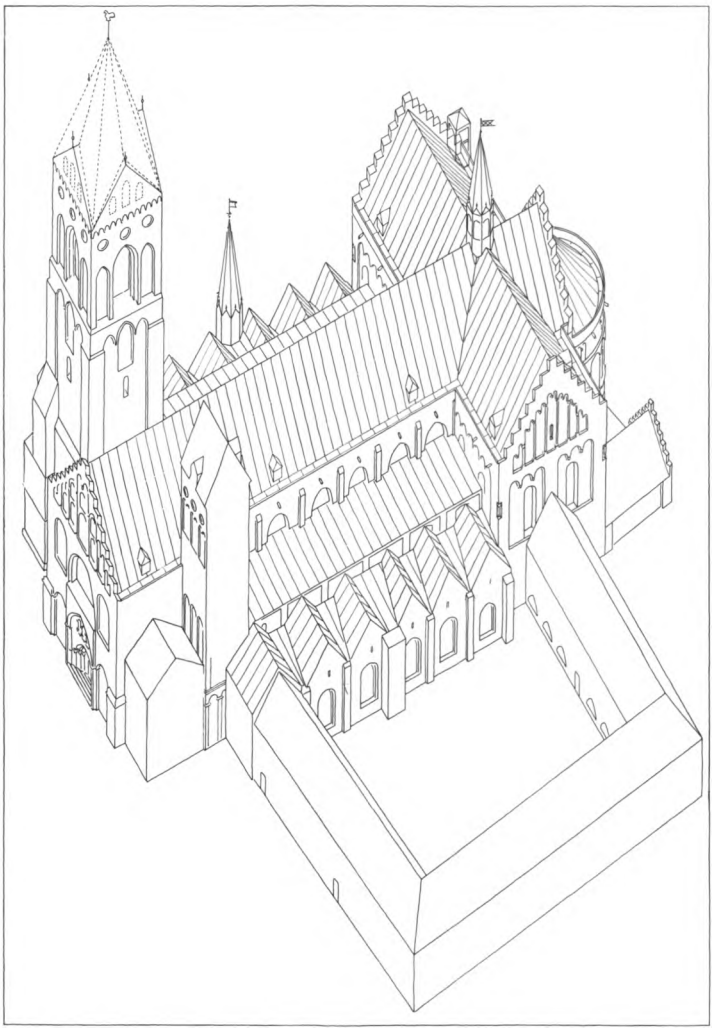

Fig. 45h. O.14-1500 fik kirken sin klostergang og de to ydre sideskibe. — *Um 1400 bis 1500 erhielt die Kirche ihren Kreuzgang und die beiden äußeren Seitenschiffe.*

Tegningen dækker perioden fra 1400'rnes begyndelse frem til reformationen og viser domkirkekomplekset på sit højeste. Efter en brand 1402 har kirken fået nyt tagværk, der efter de bedste udenlandske forbilleder er forsynet med en »vægtergang« rundt på højkirkens murkrone. En trefløjet, hvælvet »klostergang« til de store processioner forbinder Kathoveddøren med en indgang i vest; tilbygningerne ved de indre sideskibe er omdannet til eller erstattet af to ydre sideskibe, således at kirken blev femskibet. — *Die Zeichnung deckt den Zeitraum vom Anfang des 15.Jahrhunderts bis zur Reformation und zeigt den Höhepunkt des Domkomplexes. Nach einem Brand im Jahre 1402 erhielt die Kirche einen neuen Dachstuhl, der nach besten ausländischen Mustern mit einem »Wächtergang« (auf der Maurkrone) versehen war. Ein dreiflügeliger, gewölbter Kreuzgang für die großen Prozessionen verbindet das Katzenkopftor mit dem Südeingang am Langhaus; die Anbauten an den inneren Seitenschiffen wurden umgestaltet in bzw. ersetzt durch zwei äußere Seitenschiffe, so daß die Kirche fünfschiffig wurde.*

re gæld til forgængeren, som han ofte citerer unøjagtigt. Derfor har senere historikere ikke meget tilovers for hans indsats; men på et enkelt punkt er der grund til at yde ham oprejsning: Uden hans supplement til Terpager havde det næppe været muligt at fa rede på den nøjagtige placering af de mange store epitafier, som endnu på hans tid fyldte væggene i kirken.

I katedralskolens indbydelsesskrift 1831 kom den første af en lang række »Efterretninger angaaende Byen Ribe«. Forfatteren, adjunkt Peter Tetens Hanssen, siger i indledningen, at »Man (har) troet det ei uvelkomment, om der efterhaanden maatte leveres nogle Bidrag, der kunde tjene som Supplementer til Ripæ Cimbricæ, for at beskrive de Forandringer og Ind-

Fig. 45i. 1738-40 blev flere tilbygninger nedrevet på grund af forfald. — *In der Zeit von 1738-40 wurden mehrere Anbauten wegen Baufälligkeit niedergerissen.*

Tegningen skildrer forholdene efter en istandsættelse 1738-40. Dårlig vedligeholdelse resulterede allerede 1594 i en nedstyrtning af det store tårns nordvestre hjørne; et overdådigt renæssancespir blev 1596 tegnet i Hamborg og forberedt (jfr.45g), men opgivet på grund af pengemangel. 1606-10 fik tårnet den nuværende flade afslutning. – 1738-40 fjernedes flere tilbygninger og gavlrækken på de ydre sideskibe. Af nyt kan nævnes to barokspir og kirkens vælske (svungne) gavlkamme. — *Die Zeichnung stellt die Verhältnisse nach einer Instandsetzung in den Jahren 1738-40 dar. Schlechte Instandhaltung führte schon 1594 zum Einsturz der Nordwestecke des großen Turms; eine üppige Turmspitze wurde 1596 in Hamburg gezeichnet und vorbereitet (vgl. 45g), jedoch wegen Geldmangels aufgegeben. 1606-10 erhielt der Turm seinen jetzigen flachen Abschluß. 1738-43 wurden mehrere Anbauten sowie die Giebelreihe der äußeren Seitenschiffe entfernt. An Neuerungen können zwei Barockturmspitzen und die welschen (geschweiften) Knickgiebel genannt werden.*

retninger, som efter *Terpagers* Tid her ere foregaaede og iværksatte og som Man maatte formode kunde interessere de Nulevende«. Det fremgår ikke, hvem der havde »anmodet« Hanssen om at påtage sig hvervet med den efterfølgende beskrivelse af domkirken, som tager sit udgangspunkt i Thuras overslag fra 1735. Hanssen beskriver på baggrund af dokumenter og selvsyn ændringerne i domkirken ved de to efterfølgende hovedreparationer, K. Stahlknechts 1738-40 og den mere underlødige 1791-92. Artiklen ledsages af en kommenteret plan over domkirken forud for den istandsættelse, der 1843-45 øvede vold mod talrige inventarstykker og gravminder. En del træepitafier var dog fjernet før den tid.

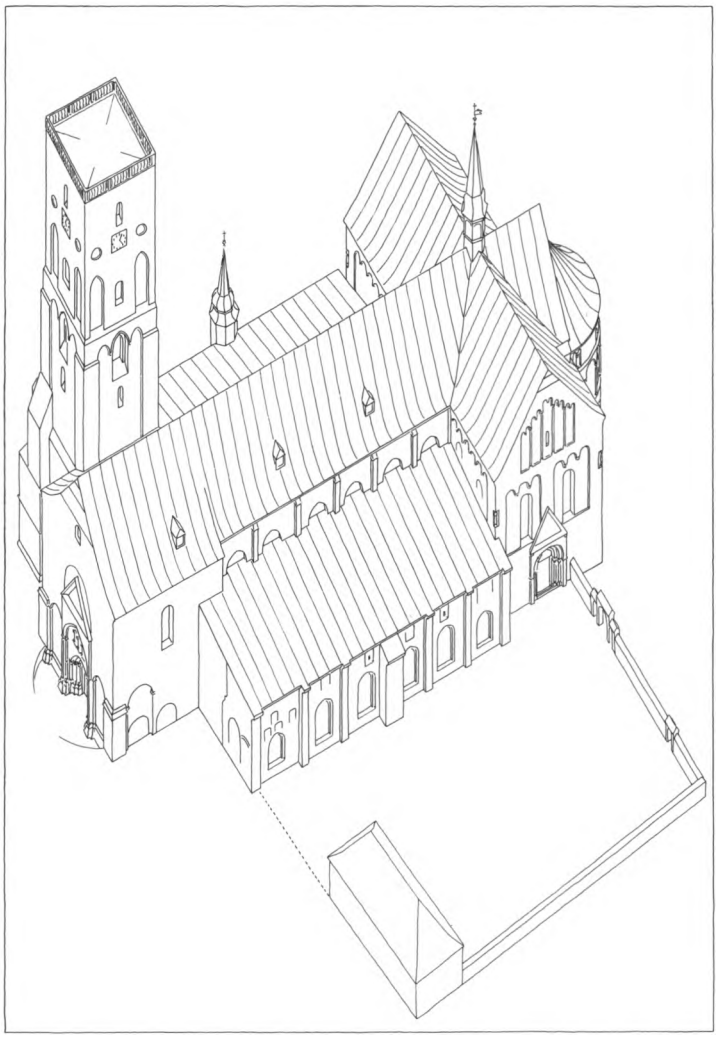

Fig. 45j. Nedrivningerne fortsatte 1791 og o. 1835, men så var det slut. — *Die Abbrüche wurden 1791 und um 1835 fortgesetzt, doch dann war Schluß damit.*

Omtrent således så kirken ud før den store restaurering, der med pauser strakte sig fra 1883-1904. Ved en reparation i 1790'erne fjernedes de svungne gavlkamme samt endnu nogle tilbygninger; blandt dem var Mariatårnet i syd, hvoraf rester dog bevaredes under sideskibets forlængede tag. – O.1835 forsvandt et stykke af processionsgangens vestfløj; den sidste stump fik afvalmet tag, og da kirken i sin armod solgte et stykke af grunden 1850, blev gangens sydvestre hjørne delvis indkapslet i en fabriksbygning, som står på rester af den 1738 nedrevne søndre fløj. — *So ungefähr sah die Kirche vor der großen Restaurierung aus, die sich mit Unterbrechungen über die Zeit von 1883-1904 erstreckte. Bei einer Reparatur in den 1790er Jahren wurden die geschweiften Knickgiebel sowie einige weitere Anbauten, darunter der Marienturm an der Südseite, von dem jedoch Reste unter dem verlängerten Dach des Seitenschiffs erhalten blieben, niedergerissen. – Um 1835 verschwand ein Teil des Westflügels des Kreuzganges; das letzte Stück erhielt ein Walmdach, und als die Kirche in ihrer Armut im Jahre 1850 einen Teil des Grund und Bodens verkaufte, wurde die Südwestecke des Ganges in ein Fabriksgebäude eingekapselt, das auf Resten des 1738 niedergerissenen Südflügels steht.*

Uanset hvad de hidtil omtalte arbejder indeholder af arkæologisk interesse for domkirken, er de ingenlunde at opfatte som resultater af bevidst arkæologisk forskning. En sådan kom først igang efteråret 1830, da kunsthistorikeren N. L. Høyen kom til byen med det ene formål at rette søgelyset mod selve monumentet. Gennem et indgående studium af byggematerialer, bygningens kronologi og dekoration lykkedes det ham at udrede hovedtrækkene i dens historie samt påvise dens kunstneriske hjemstavn. Hans arbejde blev fulgt med stor interesse fra

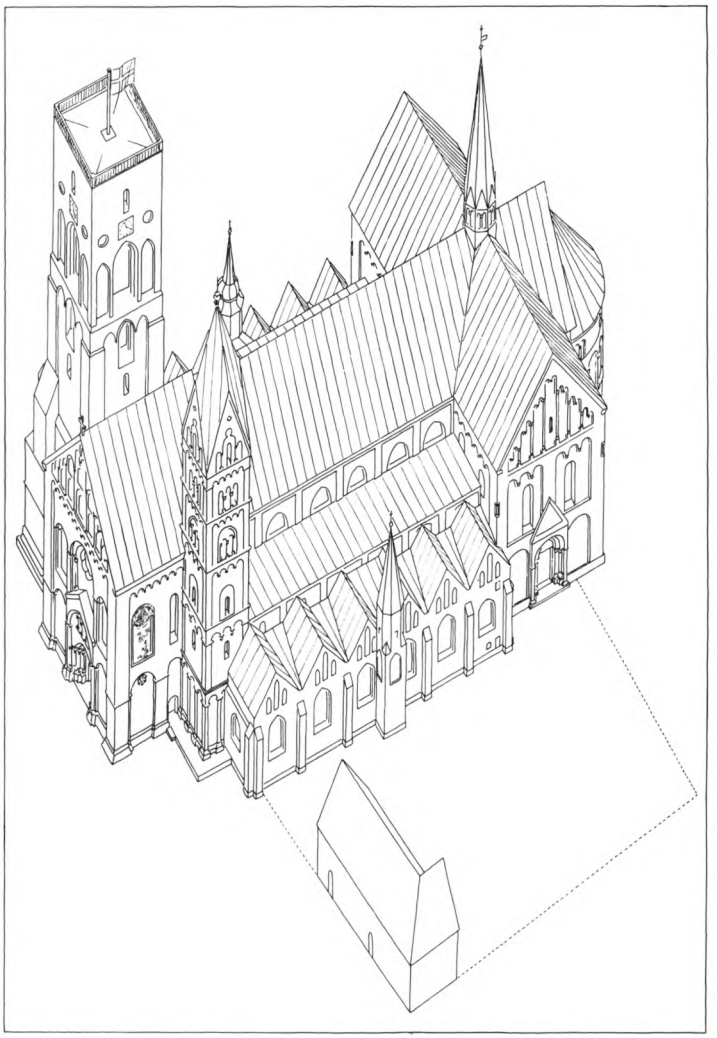

Fig. 45k. Ved den store restaurering, der sluttede 1904, genvandt kirken mange middelalderlige former. — *Bei der großen Restaurierung, die 1904 abgeschlossen wurde, erhielt die Kirche wieder viele mittelalterliche Formen.*

Kirken i sin nuværende skikkelse. 1883-85 blev det store tårn restaureret. 1886 afstivedes langhuset effektivt mod den udskydning af murene, som siden midtskibets overhvælvning i 1200'rne (sml. 45c) havde truet kirkens stabilitet. 1894-1904 fuldendtes restaureringen, der omfattede en kraftig terrænsænkning. – Langvarige og skarpe diskussioner om restaureringsprincipper førtes før og efter 1883. Resultatet blev, at de ydre sideskibe bevaredes, og at restaureringen så vidt muligt fulgte arkæologiske spor. – Kun tagrytteren og spiret på det lille trappetårn ved søndre sideskib samt de øvre dele af Mariatårnet og kirkens vestgavl gav plads for arkitektens inspiration. — *Die Kirche in ihrer jetzigen Gestalt. 1883-85 wurde der große Turm restauriert. 1886 wurde das Langhaus effizient gegen die Verschiebung der Mauern abgestützt, die seit der Uberwölbung des Mittelschiffs im 13.Jhr. (vgl. 45c) die Stabilität der Kirche gefährdet hatte. 1894-1904 wurde die Restaurierung, die eine bedeutende Senkung des Geländes umfaßte, vollendet. – Lange, heftige Diskussionen über die Prinzipien wurden vor und nach 1883 geführt. Das Ergebnis war, daß die Restaurierung soweit wie möglich archäologischen Spuren folgte. – Nur der Dachreiter sowie die oberen Teile des Marienturms und der Westseite der Kirche ließen der Inspiration freien Spielraum.*

vidt forskelligt hold, og blev anledningen til den første arkæologiske »udgravning«, nemlig tømningen af nichegraven i nordre korsarm. Herom læses i et brev fra de kirkelige myndigheder til Oldsagskommissionen 26. okt. 1830: »Ved Professor Høyens Nærværelse ... blev iblandt andet, efter Tilskyndelse af Oberst, Land- og Søekrigscommissair Guldberg, som just var her i Byen paa Session, en Begravelse i Domkirkens Muur ved den nordre Side, aabnet ...«, som hidtil havde været anset for at være Erik Emunes. Med brevet fulgte en tegning af

graven samt de »3 fundne Stykker Bly«, der afslørede graven som sekundært hvilested for de jordiske rester af tre Ribebisper (s. 114f. med fig. 22-23).[3]

Tetens Hanssens beskrivelse af domkirken var færdig før Høyens besøg, men dennes undersøgelser befordrede Hanssens interesse for at studere selve monumentet og dets detaljer. Det fremgår af flere breve i Nationalmuseets arkiv, stilet til sekretæren for Oldsagskommissionen, »Velbyrdige Hr. Cancelliraad Thomsen«, om iagttagelser på domkirkens gravminder og kalkmalerier. Maj 1835 skriver han således, at det nu er lykkedes at fremdrage et tidligere omtalt kalkmaleri, der skjulte sig bag et epitaf. Han tilføjer, at dette sikkert vil glæde professor Høyen, der under sit besøg var meget indtaget i et Mariabillede på pillen ved siden af. Et lidt yngre, udateret brev viser, at den første egentlige udgravning blev foretaget af Hanssen og hans kollega Peter Adler, der var en ven af Høyen.[4] Den gennemførtes »ved Foden af Domkirkens vestlige Ende, hvor Hovedindgangen er, for at erfare, hvorledes Foden af denne Bygning egentlig seer ud«. Det lykkedes at finde den profilerede kvaderstenssokkel cirka een meter under daværende terræn. Stiftsøvrigheden fattede da planen om en afgravning, som gjorde det muligt at lade denne del af kirken vise sig i sin oprindelige skikkelse. Kirkedirektionen inviterede derfor byens borgere til at yde bidrag til en indhegning af den »mærkelige Levning fra Oldtiden«, som vidnede om kirkens ærværdige bygningsform.[5]

N. L. Høyens besøg udløste andre ting, der fik stor betydning for den videre udforskning af bygningshistorien. Han stod bag udformningen af den s. 80 omtalte prisopgave, der 1836 bragte maleren Jørgen Roed og arkitekten Theophilus Hansen til byen. Formentlig inspireret af udgravningen ved vestindgangen foretog Theophilus Hansen en lignende ved Kathoveddøren og ved vestenden af søndre sideskib, hvor han afdækkede resterne af det næsten helt forsvundne Mariatårn. Hans resultater indgår i et sæt opmålinger, der samtidig viser hans restaureringsudkast til kirken 1837.[6]

P. N. Frost, der som præst ved domsognet fra 1826 havde fulgt de forskellige undersøgelser på nærmeste hold, viste sin interesse for byens og kirkens historie med et par småskrifter 1841 og 1842.

Sidstnævnte år kom resultaterne af N. L. Høyens tolv år gamle studier af kirkebygningen endelig på tryk.[7] Så betydningsfuld afhandlingen end var, set med datidens øjne, er der i virkeligheden kun tale om en skitse af domkirkens historie stillet i relation til Lund, Viborg og Roskilde domkirker. Han sammenholder sine egne iagttagelser med de skrevne kilder og kommer da til det resultat, at domkirken i Ribe måtte være opført af biskop Thure (1134), beskadiget af branden 1176 og genopført eller istandsat før bisp Omers tid.[8] Artiklen er tilsyneladende skrevet for at fremme den grundige istandsættelse, der var forberedt med Theophilus Hansens arbejde, og Høyen mente, det ville være højst ubilligt at glemme denne kunstner, der ikke alene havde vist talent, men også lyst til at gå ind på kirkens stil.

I årene 1848 og 1850 knyttedes to unge adjunkter til katedralskolen, først J. Kinch, hvis forbilledlige to-binds byhistorie er omtalt s. 87f., sidst Jacob Helms, der blev domkirkens biograf. Næppe havde han sat sin fod i byen, før kirken blev hans største interesse ved siden af lærergerningen. Han måtte have rede på, hvordan det forholdt sig med det monument, som på stedet kaldtes »et udmærket gotisk mindesmærke«. Han måtte efterprøve Høyens teori om, at Rhinegnene havde leveret både materiale og stil til domkirken. Det bragte ham allerede 1853 på en rejse sydover, til talrige kirker mellem Köln og Speyer. Året efter begyndte han – til fods og til hest – sine rejser til landsbykirker i stedse større afstand fra stiftsbyen, landsbykirker, hvis »stilfulde arkitekturformer« måtte nedstamme fra og tjene til belysning af domkirken. Samtidig fortsatte han sine indgående bygningsarkæologiske undersøgelser af denne bygning og dens materialer.

1854 fik han kontakt med Høyen, som blev hans store støtte og opmuntring i dette arbejde, der i byen betragtedes som unyttigt og mærke-

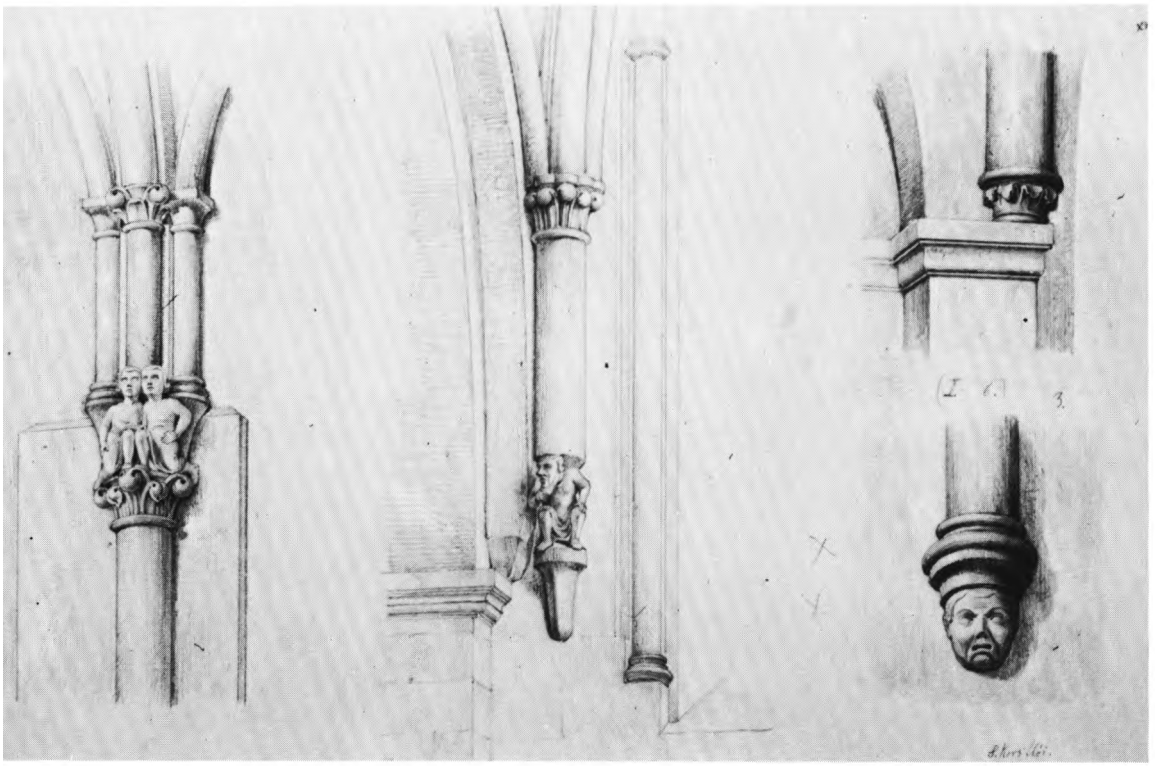

Fig. 46. Søndre korsarm. Hvælvdetaljer, tegnet af Vilhelm Dahlerup. Et af de 14 blade med illustrationer, som 1867 fulgte med Jacob Helms' håndskrift om Ribe domkirke (s. 159). Privateje. — *Südquerarm. Gewölbedetails. Eines der 14 Blätter mit Illustrationen, die 1867 mit Jacob Helm's Handschrift über dem Ribe Dom folgten. Privatbesitz.*

ligt. Mundtligt og i brevform fik Høyen forelagt alle Helms' resultater til vurdering og diskussion, sidst et primært udkast til det for sin tid enestående bygningshistoriske værk: Ribe Domkirke undersøgt og beskreven af Jacob Helms; efter næsten 20 års studier kunne det udsendes 1869-70.

Året før havde Helms forladt Ribe skole til fordel for et præsteembede i Janderup. Her fortsatte han med arbejdet på sit næste store værk, »Danske Tufstenskirker I-II«, der dog først udkom 1890, efter at han forlængst var flyttet til Skjellerup på Fyen.[9] Heri vender han på forskellige felter tilbage til domkirkens problemer, som aldrig lod ham i ro. Som medlem af »Komiteen for Ribe Domkirkes Istandsættelse« fra 1882 og af det Særlige Kirkesyn opretholdt han kontakten med monumentet. Han fulgte istandsættelsen frem til afslutningen 1904 og leverede sammen med arkitekten H. C. Amberg teksten til »Ribe Domkirke i Anledningen af Kirkens Hovedistandsættelse 1882-1904«. I bogen, der udkom 1906, året for hans død, beskæftiger han sig påny med kirkens datering.

I monografien (1870, sp.95f.) går Helms – nogenlunde i overensstemmelse med Høyen — ind for, at østpartiet skal tilskrives Biskop Thure (1134) og efterfølgeren Elias. Endvidere får biskop Radulf (1171) æren for resten, herunder et formodet vestkor med det alter, hvorpå bisp Leofdags helgenskrin skulle være gået til grunde 1176. De mange yngre stiltræk, specielt i denne del af kirken, kunne ifølge Helms skyldes, at ombygningen efter branden 1176 først var gennemført i Valdemar Sejrs tid (1202-41). Men han undlader ikke at fremhæve de store vanskeligheder ved at forene de skriftlige kilder med bygningens egen tale.

Det er disse problemer i forbindelse med nye iagttagelser under restaureringsarbejdet, der far

Jacob Helms til at revidere sin opfattelse af domkirkens alder (Helms 1906, s.8f.), uden at han dog turde frigøre sig fra de to årstal 1134 og 1176. Hans sidste teori gik ud på: At det ved Thure måske vidt fremskredne byggeri, der allerede kunne tænkes fuldendt af Elias, var blevet så skadet 1176, at kirken måtte nedrives næsten til grunden. Kun de allernederste dele af østenden skulle så have dannet udgangspunkt for et nybyggeri, der i hovedsagen måtte henføres til biskop Omer (1204). Når Helms holdt fast ved, at noget af kirken måtte gå tilbage til Thures tid, skyldtes det hans sikre forvisning om, at den og specielt Kathoveddørens tympanon måtte være en nødvendig forudsætning for den til 1140 daterede granitkvaderkirke i Gjellerup ved Herning.

Godt en halv snes år senere tog den svenske kunsthistoriker Johnny Roosval domkirkens datering op til vurdering. Han mente, at Helms med sin sene datering var kommet sandheden nærmest. Roosval afviste pure domkirken som forudsætning for Gjellerup kirkes opførelse, eftersom man af stilistiske grunde tidligst kunne regne Ribe-apsiden for helt færdigbygget o. 1160.[10] Uanset Helms' betænkeligheder ved en tidlig datering, og Roosvals opbakning, blev det dog den tidlige datering af domkirken, der blev lagt til grund for behandlingen af Ribe domkirke i Francis Becketts »Danmarks Kunst I«, hvorfra den blev optaget i de fleste senere oversigtsværker.

På baggrund af »Danmarks Kirkers« systematiske gennemgang af de sønderjyske tufstenskirker, der arkitektonisk sogner til domkirken i Ribe, måtte man tage forbehold over for den – efter Beckett – gængse opfattelse af, at domkirken i væsentligt omfang skulle være et resultat af Thures kirkebyggeri.[11] Dette forbehold er blevet styrket under forberedelserne til nærværende beskrivelse af domkirken.[12] Hvad angår Jacob Helms' sene datering, vækker den til modsigelse alene af den grund, at det er utænkeligt, at en stenbygning skulle være blevet så totalt skadet ved brand, at den måtte genopføres næsten fra grunden. Det har da også siden vist sig, at Helms i sit sidste dateringsforslag bygger på fejlagtige informationer om brandskader i den nuværende kirkes østafsnit.

De bygningsarkæologiske iagttagelser, som danner grundlag for Helms' biografi af domkirken, har kun i begrænset omfang kunnet suppleres. Men gennemgangen af materialet – ikke mindst sonder og samlinger[13] – og en nyvurdering af hele stoffet, bl.a. ud fra nutidigt kendskab til afvikling af store byggeforetagender, har ført til andre resultater. For dateringsspørgsmålet har det endvidere været til stor hjælp, at efterkrigstidens øgede viden om den monumentgruppe, der er Ribekirkens stilistiske forudsætning, er publiceret samlet for fa år siden.

BISKOP THURES KIRKE OG BRANDEN 1176

NOTER S. 162

I afsnittet om domkirkens betydning for den middelalderlige bydannelse er der s. 114f. gjort rede for de omstændigheder, som vidner om en ubrudt byggeaktivitet på den nuværende domkirkes plads fra bispesædets oprettelse o.948. Den missionerende kirke må senest ved den tid have fået overladt det store areal til gudsdyrkelse og gravplads, hvorom middelalderbyen voksede op. Her må kirke efter kirke have afløst hinanden, således som det var sædvane i middelalderen. Ved at rejse en nybygning omkring og i tilslutning til det ældre anlæg, kunne de kirkelige handlinger ubrudt afvikles her, indtil et afsnit af en ny og større bygning kunne tages i brug. Dermed åbnedes vejen for en hel eller delvis fjernelse af den ældre bygning, så næste etape af nybyggeriet kunne gennemføres.[14]

Det er netop den udvikling, der kan læses ud af den nuværende Ribe domkirkes bygningshistorie. Dens etapevise opførelse fra øst til vest, som godtgøres af tekniske og stilistiske forhold, er ikke i sig selv et bevis for, at østafsnittet er opført i tilslutning til en ældre, endnu fungerende kirke. Beviset skal søges i det mær-

kelige forhold, at den nuværende bygnings nordre og søndre halvdel har forskellige højdemål; det vil sige, at det nordre sideskib er højere end det søndre. Denne skævhed illustreres bedst af, at højdeforskellen på midtskibets arkader i syd og nord er godt 50 cm (sml. fig. 50 og 61). Optakten til dette misforhold findes i østafsnittet og kan bedst erkendes i tværskibets vestmur, hvor det ikke har været muligt at gennemføre ensartede niveauer nord og syd for korsskæringen. Forklaringen herpå, såvel som på en del af østafsnittets vekslende sokkelhøjder[15] og på det lille knæk i kirkens hovedakse på overgangen fra østafsnittet til langhuset, må være den velkendte: En ældre bygning har gjort afsætningen vanskelig (sml. planen fig. 26 og den isometriske afbildning fig. 45a). Først da den gamle kirke var borte, kunne man i et vist omfang rette op på skævhederne; i øvrigt røber de, at terrænet nord for den ældre kirke har ligget højere end sydfor.

Som forskningshistorien viser, har det siden 1842 været en almindelig opfattelse, at den nuværende kirke måtte være den, bisp Thure ifølge bispekrøniken skulle have igangsat før sin død 1134, subsidiært, at Thures kirke skulle være helt genopbygget efter en ødelæggende brand 1176 (sml. s. 65).

Ingen af delene forekommer tilfredsstillende udfra en saglig vurdering. Og de omstændigheder, som knytter sig til nichegraven i tværskibets nordøstre hjørne (sml. s. 114), er også et vidnesbyrd om, at Thures kirke stod på pladsen, da man gik igang med opførelsen af den nuværende domkirke: To bisper, Nothulf og Asser, der tilsammen beklædte bispestolen 1134-42, må være blevet gravlagt i Thures kirke. Når man omkring en snes år senere flytter deres jordiske rester til nichegraven, er den eneste logiske forklaring, at Thures kirke ved den tid var dømt til nedrivning.

Da de bygningsarkæologiske forhold sikrer, at den nuværende kirke er anlagt omkring og i nærmeste tilslutning til en ældre bygning, og da der er indicier for, at denne ældre bygning var Thures kirke, kan der ikke i den nuværende være stort andre levn af forgængeren end de fundamentrester, som eventuelt måtte være i behold under gulvet. På denne baggrund bliver de af Helms fremhævede vanskeligheder ved at forene de skriftlige kilder med bygningens egen tale meget forenklede.

Den totale mangel på årstal til belysning af den nuværende kirkes opførelse har medført, at den i Bispekrøniken 1176 omtalte brand er blevet inddraget som et helt afgørende moment i dateringen. Men ud fra en stilistisk vurdering må arbejdet på den nuværende bygning have været så langt fremme omkring brandåret, at østafsnittet antagelig nærmede sig fuldførelsen. At dette byggeri ikke er omtalt sammen med branden, er der intet mærkeligt i. Det er en velkendt sag, at selv meget omfattende bygningsudvidelser kun rent undtagelsesvis nævnes i de ældste kilder. I den henseende danner Ribekrøniken ingen undtagelse. End ikke fuldendelsen af den nuværende bygning, som forfatteren selv kan have oplevet, er nævnt. Det skyldes, at krøniken er bispesædets historie og ikke kirkebygningens. Når ordet kirke optræder, gælder det institutionen og ikke bygningen. Vi hører om kirkens brand 1176, fordi den har grebet afgørende ind i dagliglivet, hvad afviklingen af de kirkelige handlinger angik.

Til disse overvejelser kommer, at de oplysninger, som Helms bygger sin sene datering på, har vist sig fejlagtige eller overfortolkede. Ifølge Ambergs vurdering (1906) var skaderne på tværskibsgavlenes sokler og portaler opstået ved brand, men det er ikke tilfældet.[12] Hvad angår udgravningen af alterfundamentet 1901, afslører beretningen en stærk overfortolkning af nogle småfund.[16]

Den eneste rimelige konklusion bliver da, at den i krøniken nævnte brand har gjort en brat ende på Thures kirke (og kloster) – med alle dens skatte og prydelser, som det hedder i en tilføjelse til krøniken.

NOTER TIL S. 249-161

[1] Afsnittet bygger på den s. 57f. nævnte litteratur, på arkivalierne og på V. Hermansen: Antikvarer i det gamle Ribe, i ÅrbRibe, bd. 14, s.593f. – Langt de fleste emner vil blive indgående behandlet og notebelagt under beskrivelsen af bygning, kalkmaleri, inventar og gravminder. Derfor bringes kun meget fa noter her.

[2] SRD. V, 534-570. – Sml. foran s. 86.

[3] Oldsagskommissionens mødeprotokol i NM.

[4] Starten på de byhistoriske studier, som P. Adler påbegyndte 1834 (se forkortelseslisten s. 57), skete efter opmuntring fra Høyen, som 1830 skrev hjem til sin kone: »... min ven Adler keder sig; jeg tror han har ret dertil, thi Ribe er en kedsommelig by. Intet åndeligt liv. Dødere har jeg intet steds fundet det i åndelig henseende ...« (J.L. Ussing: Niels Lauritz Høyens Levned. 1872).

[5] LA. Vib. 630, 1-2. Ribe domk.s insp. forhandlingsprot. 1828-1906.

[6] Villads Villadsen: Ribe domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst. 1974.

[7] Dansk Ugeskrift. 2. rk., nr. 28, s. 17-40.

[8] På den tid regnede man endnu teglstenskirken i Roskilde for at være bygget i slutningen af 1000-årene. Tyve år senere gjorde Høyen selv op med denne teori i to artikler. Sml. DK. Kbh.s amt s. 1314, samt N. Høyen: Nogle Bemærkninger om Roskildes Alder og Stiil I-II, i Ny KirkehistSaml. II, 1860-62, s. 340f. og III, 1864-66, s. 47f.

[9] Oplysningerne stammer fra selvbiografien i Universitetets program novb. 1894 og M. Mackeprangs nekrolog over Jacob Helms i Arkitekten 1906, s. 53-56.

[10] J. Roosval: Studier i Danmark. Stockholm 1918.

[11] DK.SJyll. s. 2669. Sml. beskrivelsen af domkirken i Trap: Danmark V. – En kender af westfalsk og nederrhinsk arkitektur, nu afdøde professor Hans Thümmler, Münster, Westfalen, med hvem forfatteren af de nævnte artikler havde lejlighed til at drøfte kirkens datering, fandt det helt udelukket, at den nuværende bygnings østafsnit kunne være anlagt af biskop Thure.

[12] Sml. Elna Møller: Er moderen jævngammel med døtrene? Ribe domkirkes alder og betydning for jysk kirkebyggeri. I Strejflys over Danmarks bygningskunst. Festskrift til Harald Langberg 1979, s. 83-98. Da artiklen blev skrevet, stod oplysningerne om beskadigelser på østafsnittet ved brand (1176) endnu uimodsagt.

[13] Jfr. Helms' efterladte notebøger og samlinger i NM2. – Et ret stort supplement opsporedes i privateje 1979 af Jens Vellev, som takkes for oplysningen. Dette vigtige materiale blev med stor beredvillighed stillet til rådighed for redaktionen af ejerne, Jacob Helms' datter og svigersøn, Agnes og Povl Willadsen.

[14] Eksemplerne på kontinuitet i kirkebyggeri på et og samme sted er talrige fra hele Vesteuropa. Fra Danmark kan bl.a. henvises til Nakskov kirke (DK. Maribo amt s. 97), til Ringsted klosterkirke (DK. Sorø amt s. 117), til Roskilde domkirke (DK. Kbh.s amt, planchen ved s. 1304) samt til de talrige landsbykirker, hvor ældre kirker er påvist ved gulvundersøgelser efter 2. verdenskrig; en del af disse er publiceret i Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, s.35f. (Elna Møller og Olaf Olsen: Danske trækirker).

[15] Se nærmere om disse forhold i afsnittet om fundament og sokkel.

[16] Sml. beskrivelserne af tværskibets døre og af altre.

PLANER SNIT FACADER
S.164-175

PROFILTEGNINGER
S.197-199

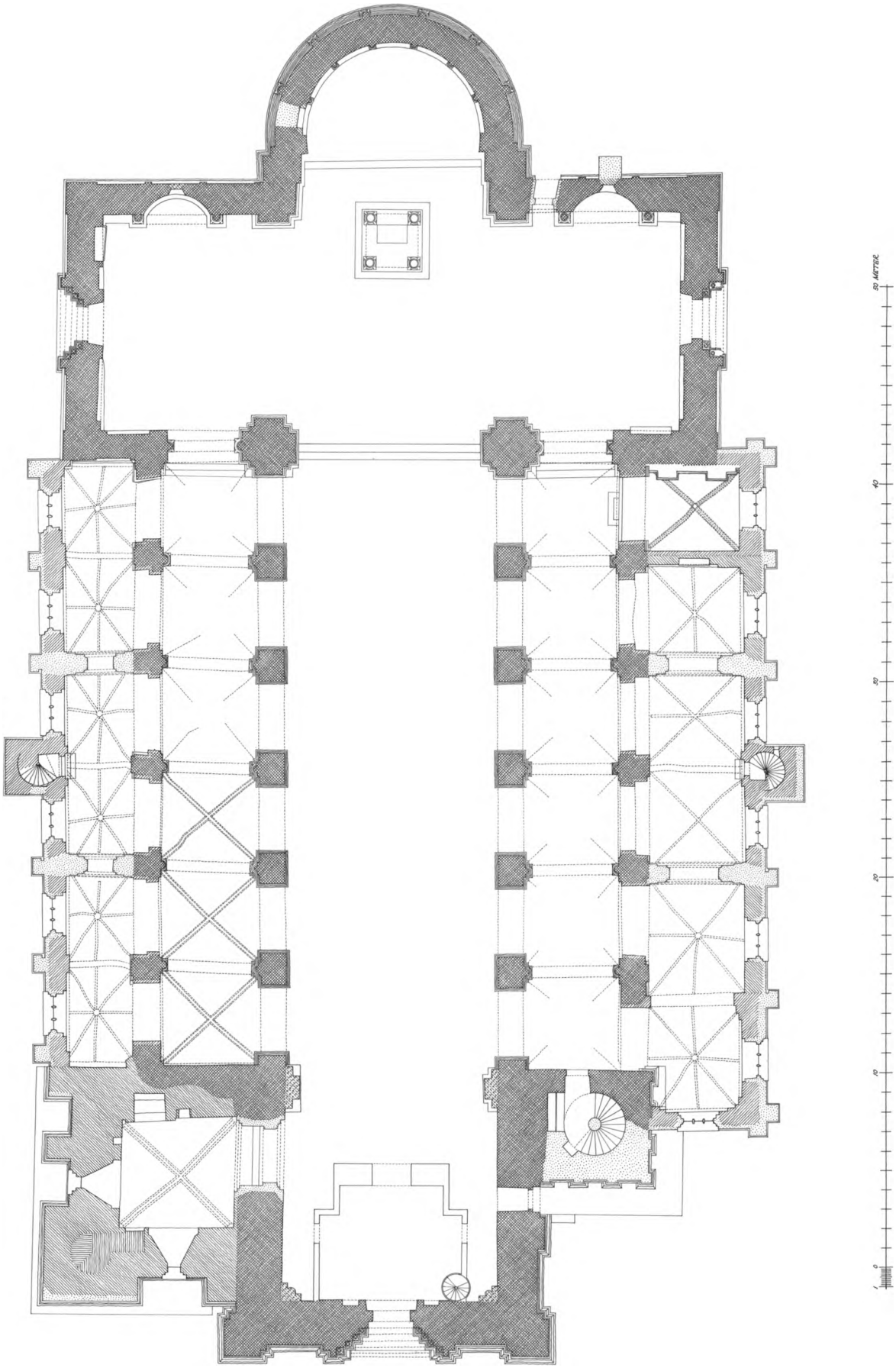
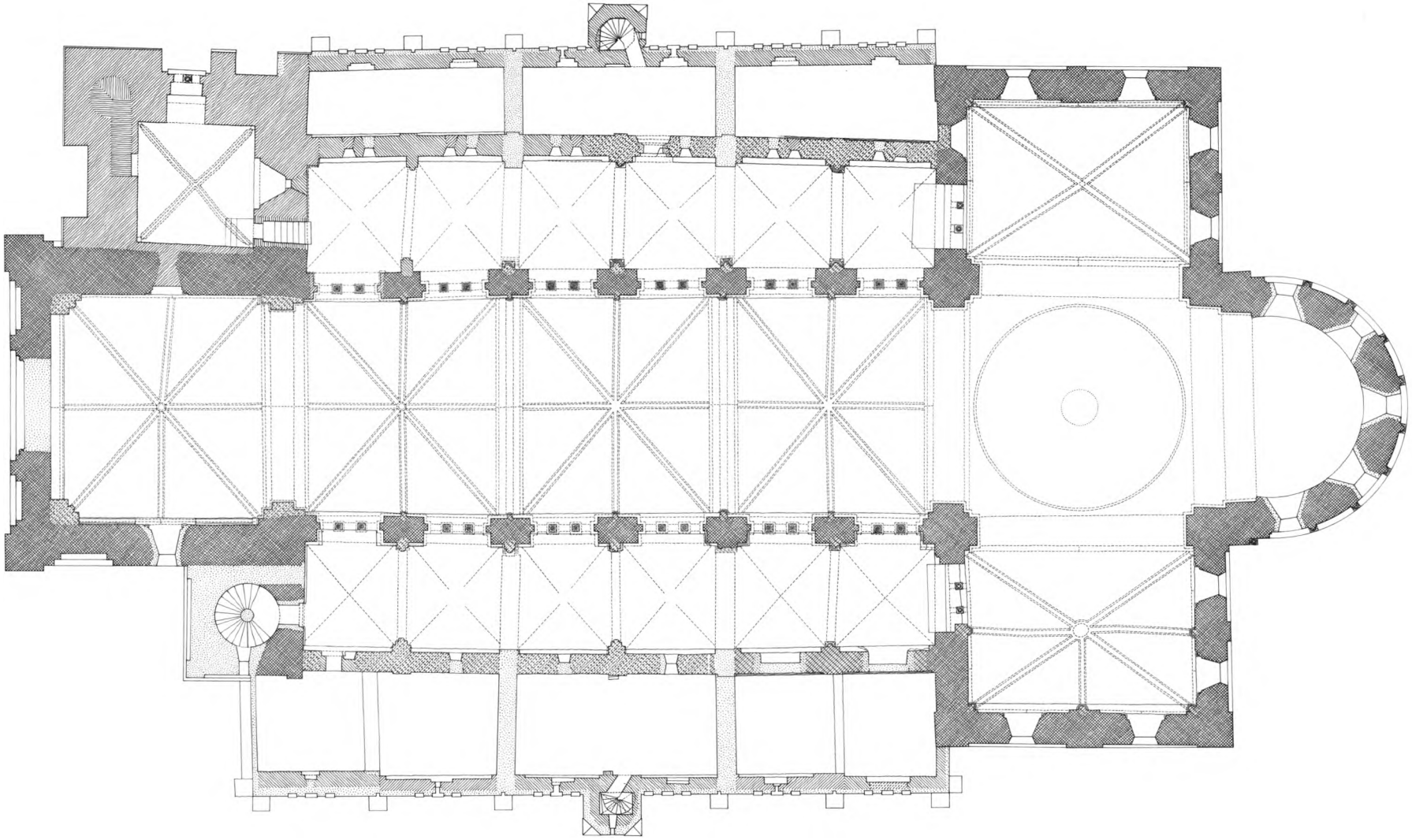

50 METER
40
30
20
10
0

Fig. 47-48. På foregående side: 47. Grundplan, målt 1965 af Holger Schmidt og ElM; 48. Galleriplan, målt 1966 af Holger Schmidt, der har tegnet begge planer. 1:300. — *Grundriß und Emporenplan.*

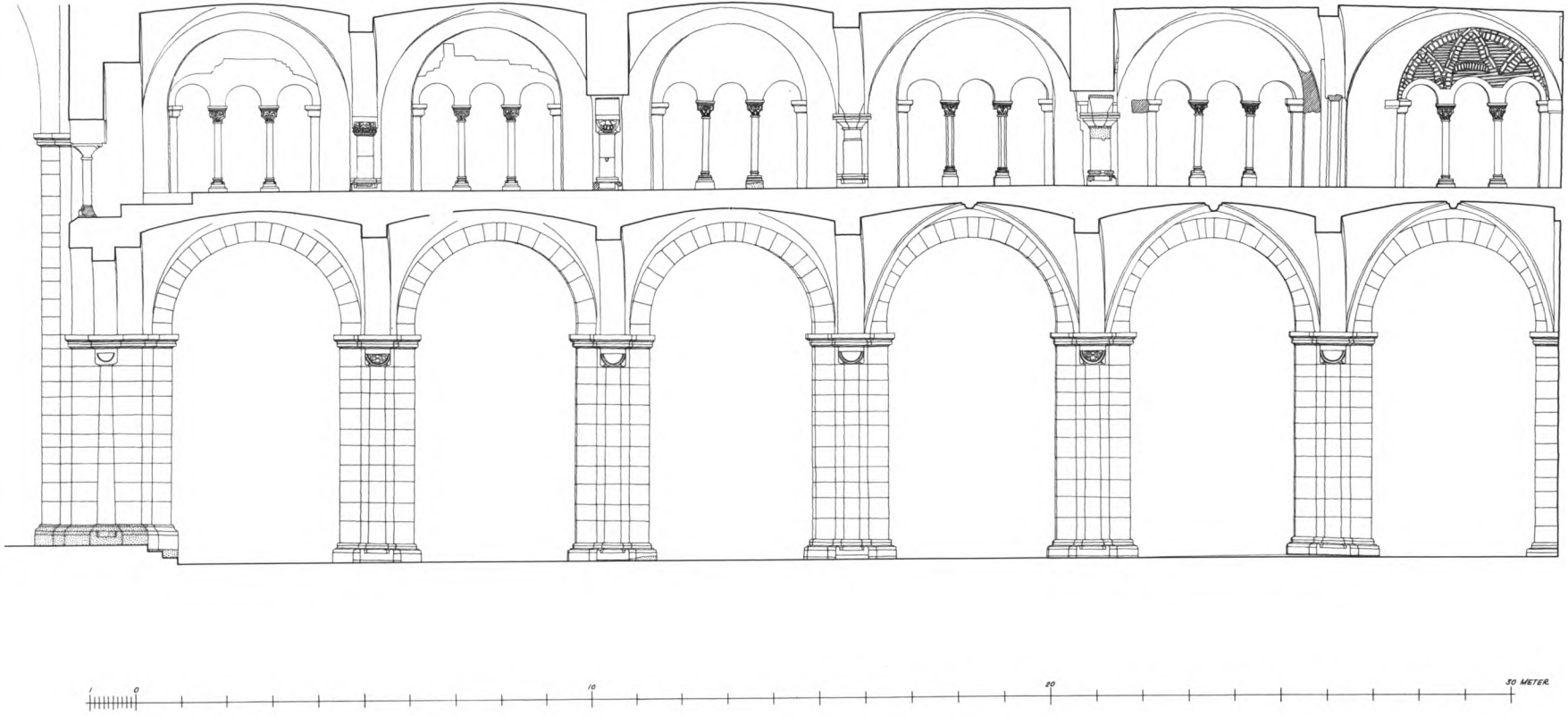
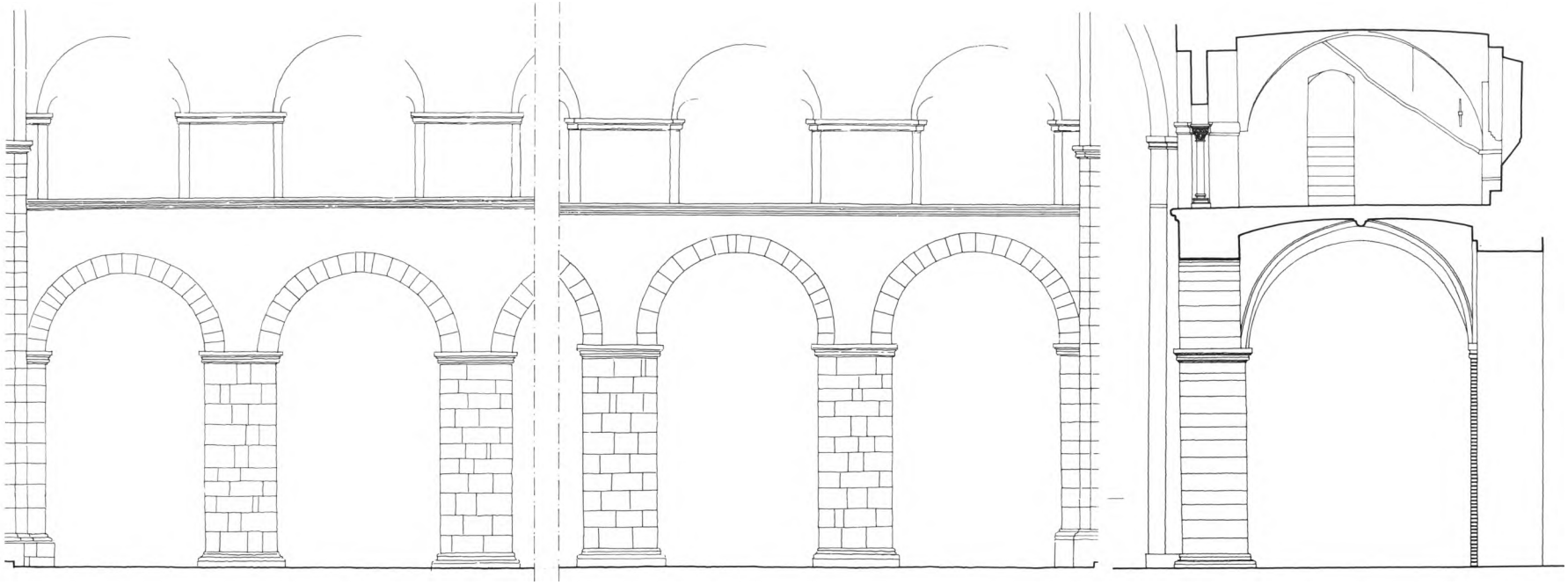

Fig. 49. Nordre sideskib. Langsnit, set mod syd. Målt af Holger Schmidt 1966. 1:150. —*Längsschnitt nach Süden.*

Fig. 50a-c. a-b. De to østre fag af midtskibets mure i syd og nord. ElM 1980. c. Nordre sideskib. Tværsnit i vestligste fag, set mod vest. På endemuren spor efter sideskibets lave tag. Målt af Holger Schmidt 1966.1:150. *—a-b. Teilschnitte. 1. und 2. Joch des Mittelschiffes, c. Querschnitt, westl. Joch, nach Westen.*

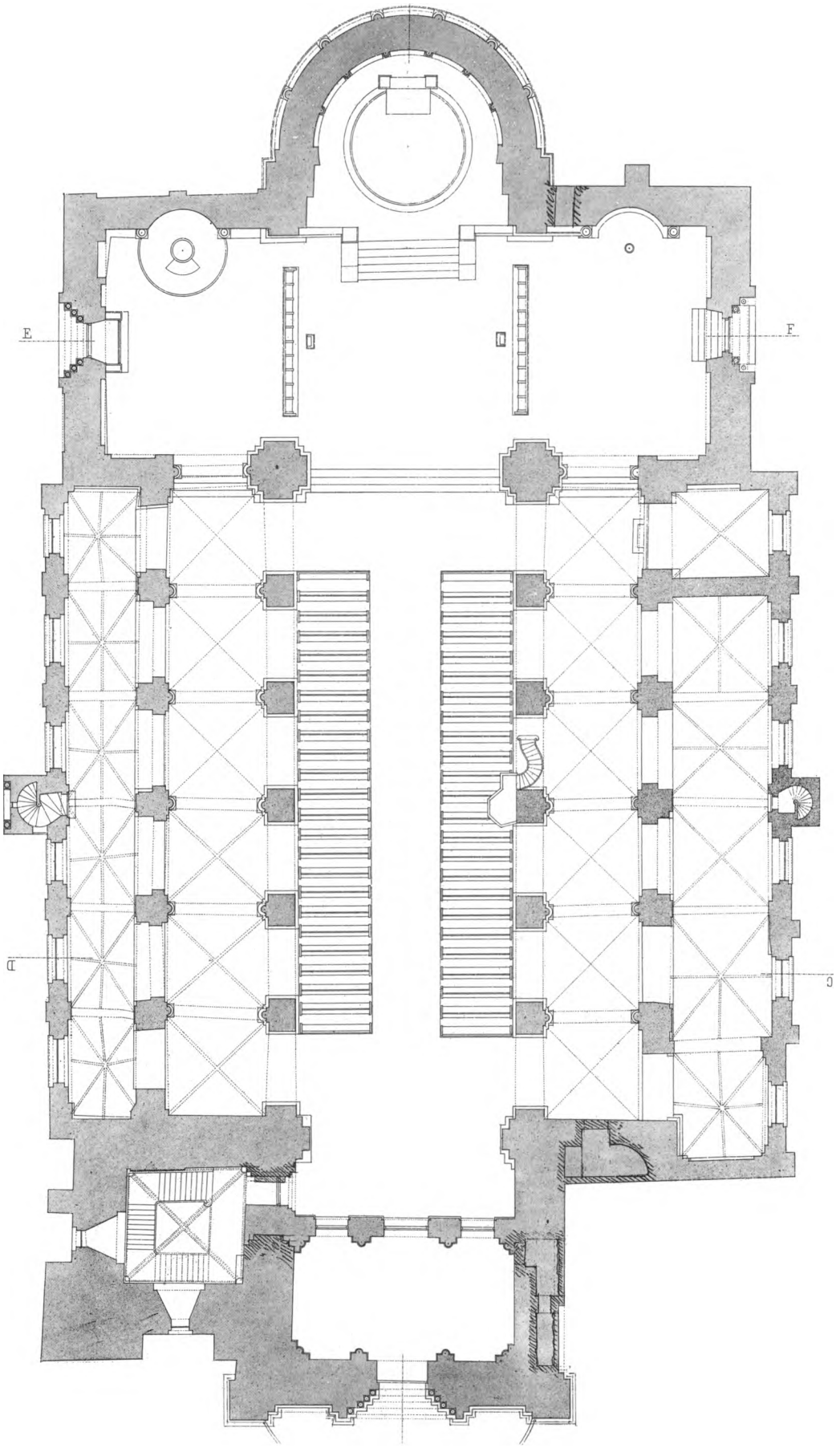

E
F
D
C

Fig. 51-52. Grundplan og galleriplan. Opmåling ved H. B. Storck 1877. Rettelser ved H. C. Amberg. 1:300. — *Grundriß und Emporenplatt 1877.*

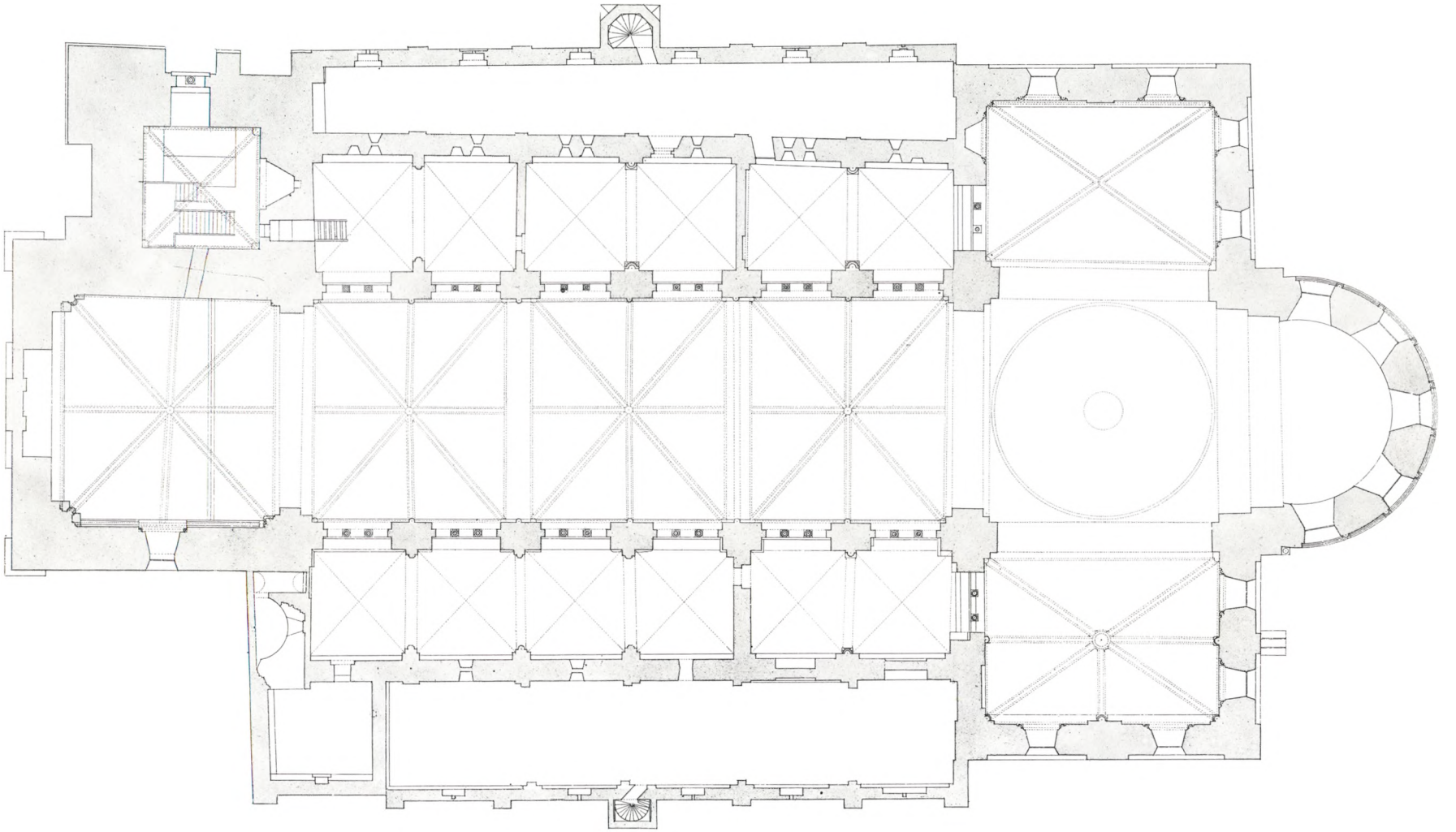
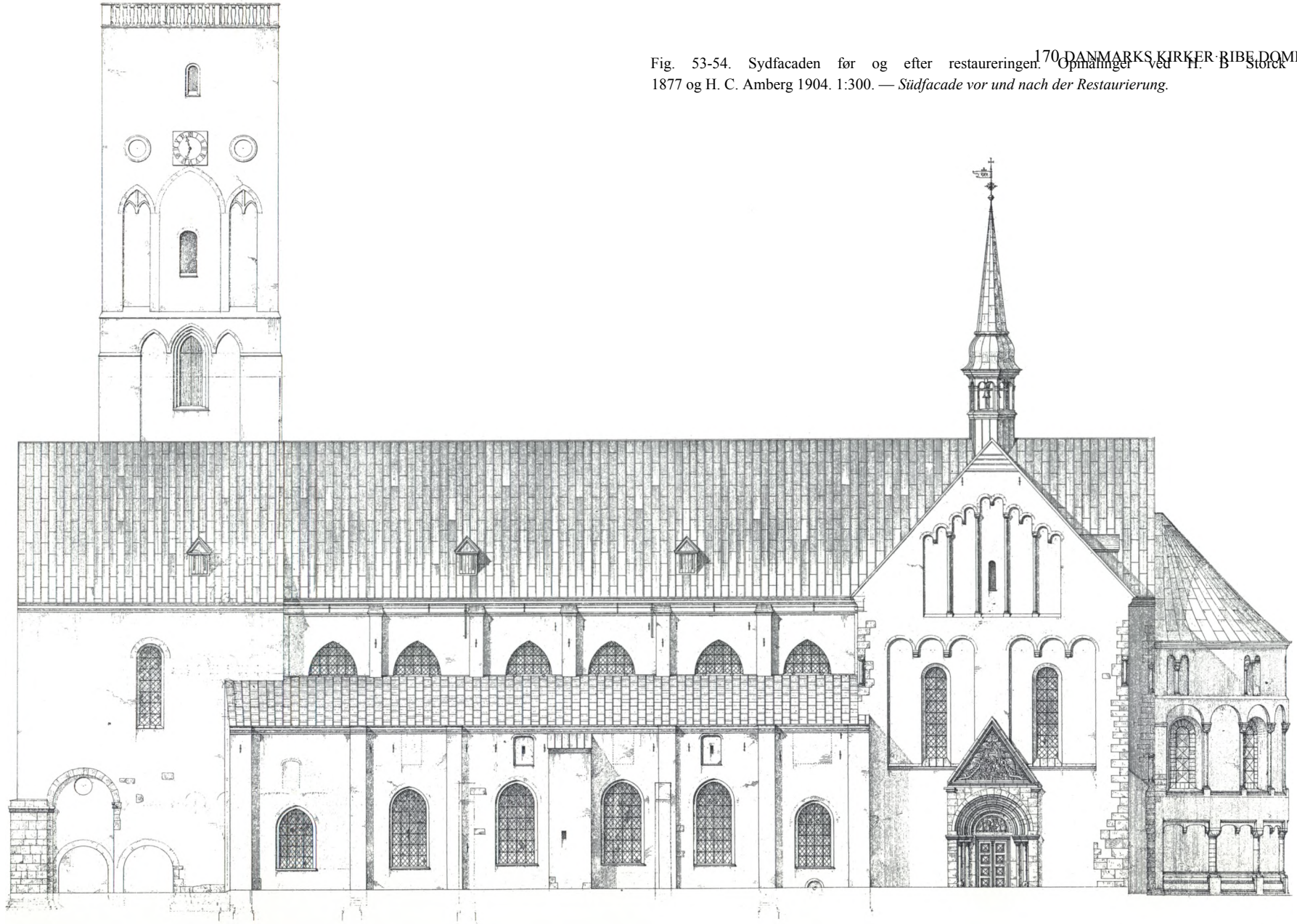
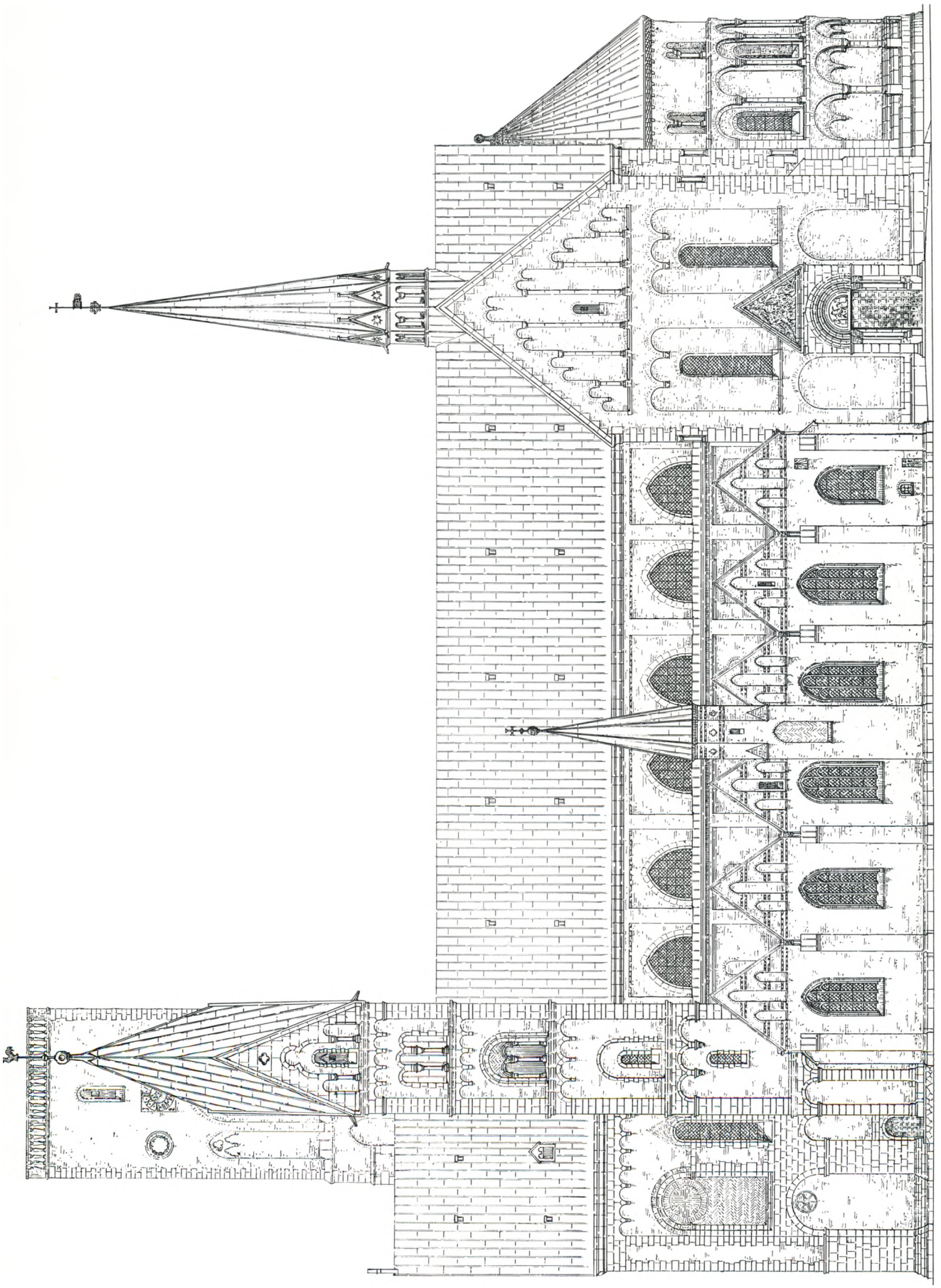

Fig. 53-54. Sydfacaden før og efter restaureringen. Opmålinger ved H. B. Storck 1877 og H. C. Amberg 1904. 1:300. — *Südfacade vor und nach der Restaurierung.*

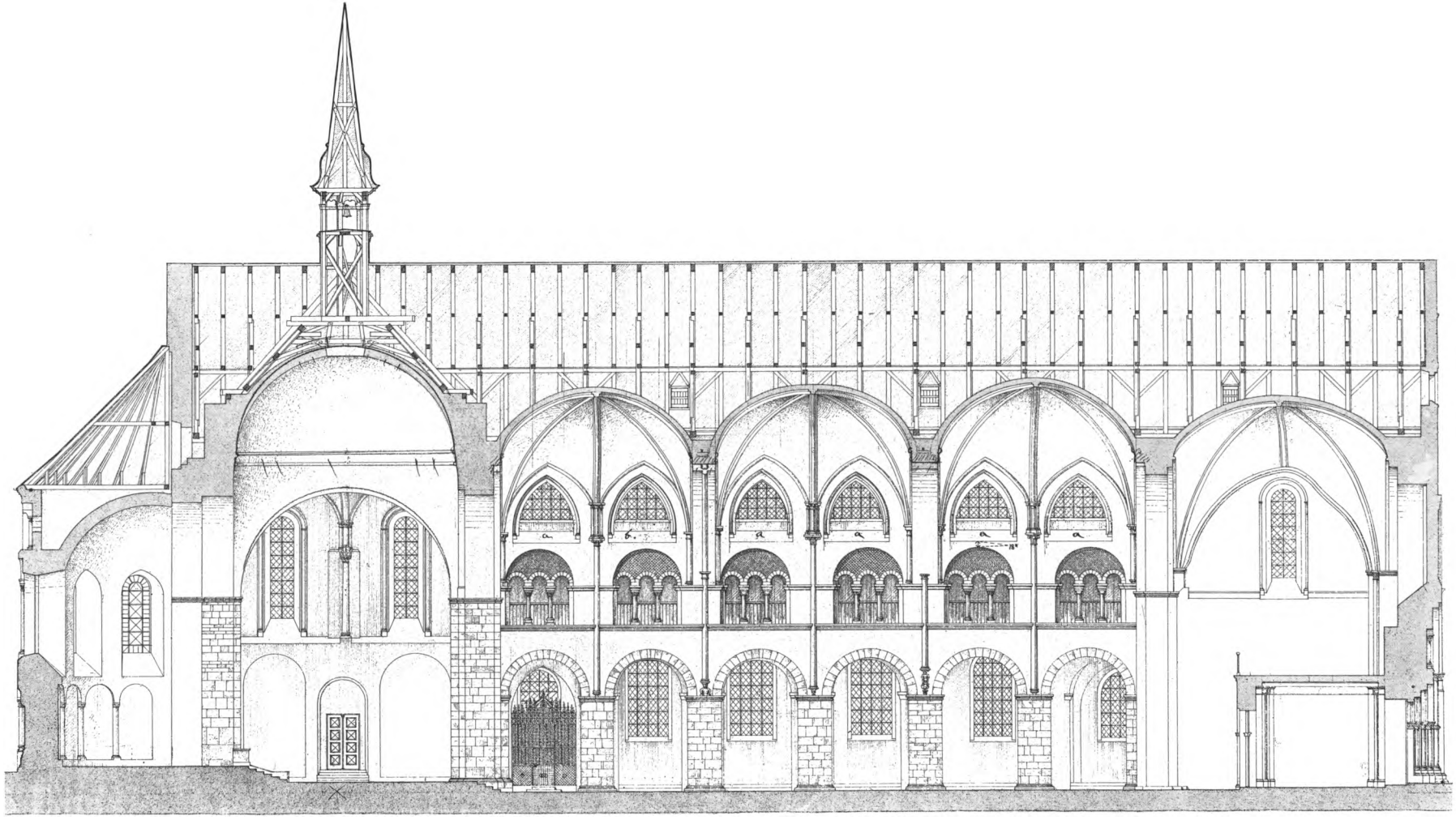
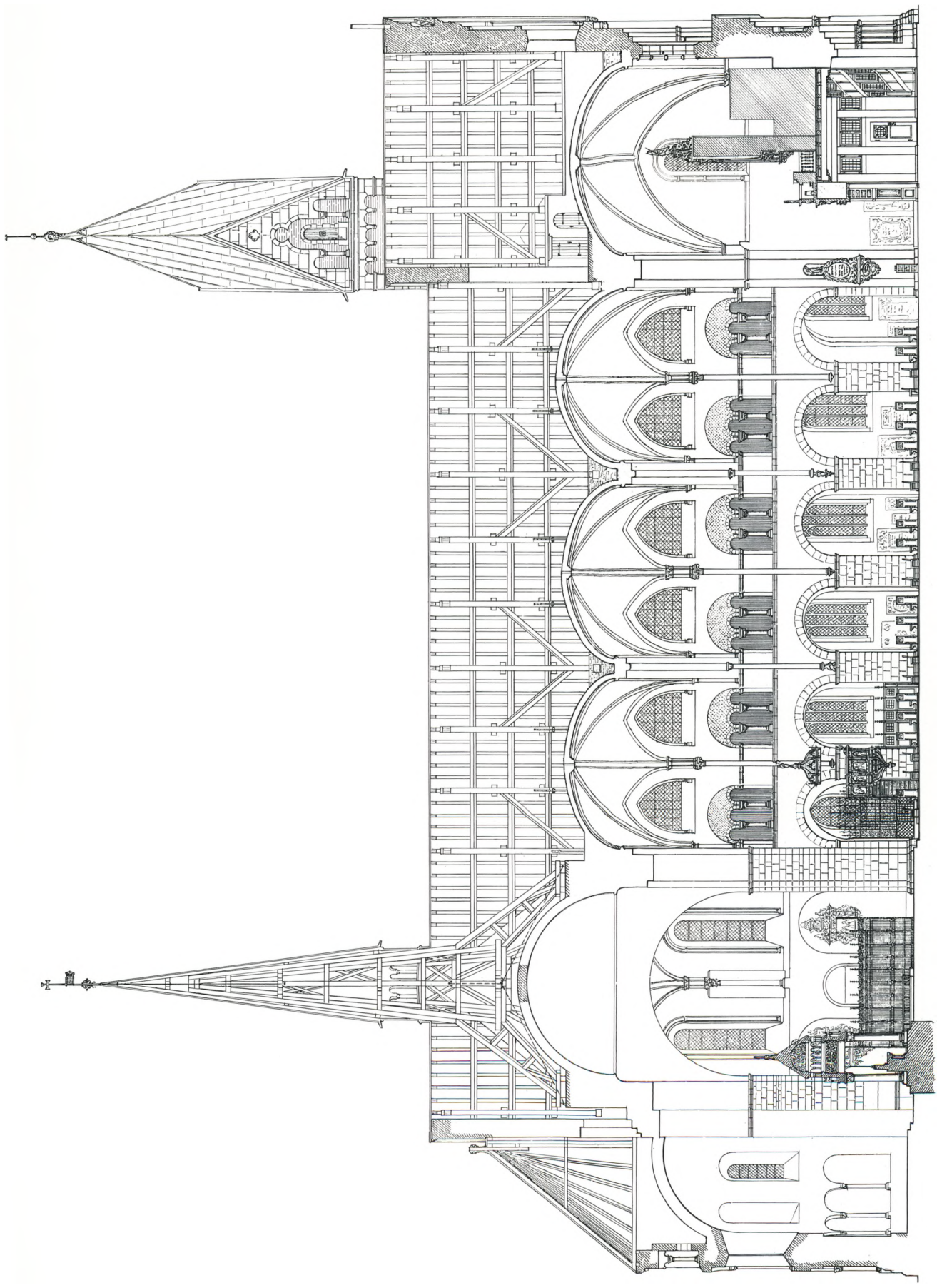

Fig. 55-56. Langsnit, set mod syd, før og efter restaureringen. Opmålinger 1877 og 1904 (sml. fig. 53-54). 1:300. — *Längsschnitt nach Süden, vor und nach der Restaurierung.*

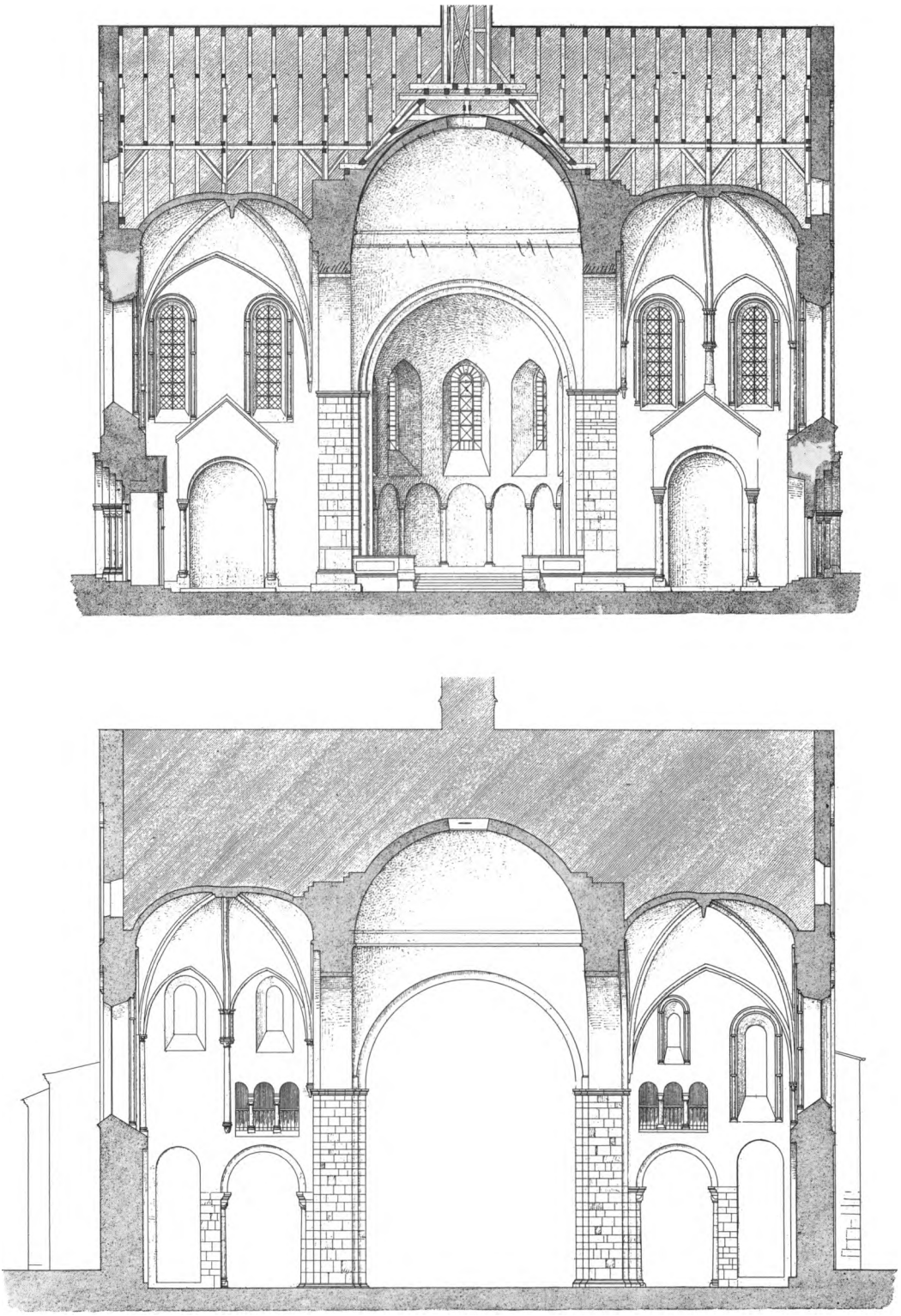

Fig. 57-58. Tværskibet. Snit set mod øst (foroven) og mod vest. Opmåling ved H. B. Storck 1877. Rettelse ved Amberg. 1-300. — *Querschiff. Schnitt nach Osten (oben) und nach Westen.*

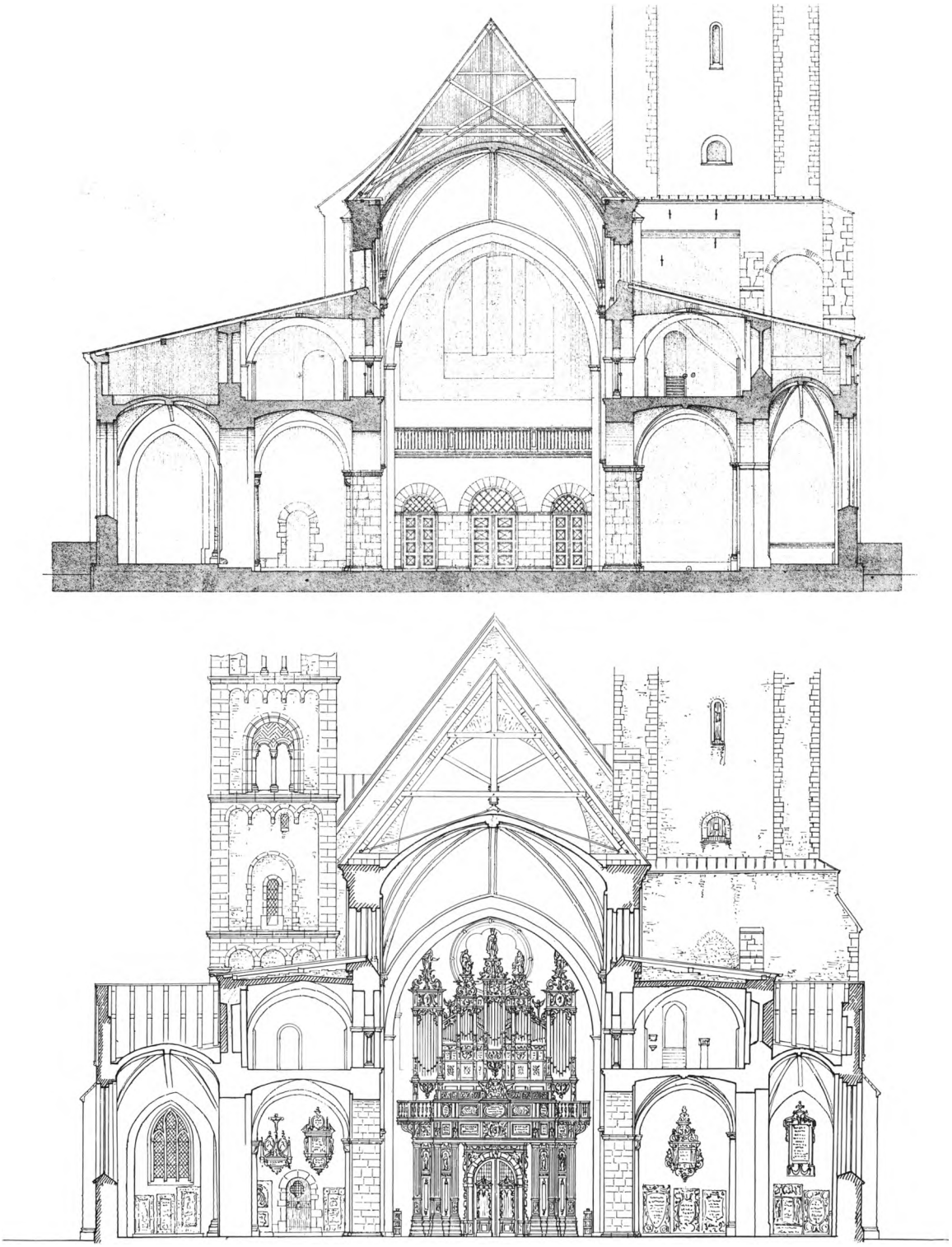

Fig. 59-60. Langhus. Tværsnit, set mod vest. Før og efter restaureringen. 1:300. — *Langhaus. Querschnitt nach Westen. Vor und nach der Restaurierung.*

Fig. 61. Midtskibet, set fra orgelpulpituret i vest. Hude fot. 1904. — *Mittelschiff, von der Orgelempore im Westen gesehen.*

DET ROMANSKE ANLÆG

BESKRIVELSE

NOTER S. 193

INDLEDNING. Trods de talrige ændringer, som kirken har undergået, er det stadig *det romanske anlæg,* der tegner billedet. Dette anlæg er præget af en regelmæssighed, der vidner om tilstedeværelsen af et meget fast program forud for byggeriets påbegyndelse. Programmet synes nøje overholdt med hensyn til planen, hvorimod man, hvad opbygningen angår, har måttet gå på akkord adskillige steder.

Til det romanske anlæg hører den hesteskoformede apsis og det store tværskib, der – på en efter nordiske forhold utraditionel måde — er sammenbyggede uden noget selvstændigt korparti. Endvidere det basilikalt opbyggede, treskibede langhus og det hermed jævnbrede vestparti med et tårn for enden af hvert sideskib, og mellem tårnene, i forlængelse af midtskibet, en stærkt fremspringende forhal. – Af det søndre tårn er kun bevaret de nedre dele af syd- og østmuren – endnu synlige i kirkens indre. Det tilsvarende nordre tårn har kun efterladt sig det fundament, som indgår i grunden under det nuværende nordtårn.

Langhusets sideskibe var planlagt i een etage og således, at midtskibets søjledelte triforieåb-

ninger kun gav lys til tagrummene. Det er tydeligt, at tanken om at føje en ekstra etage på hører sammen med opførelsen af midtskibets mure. Den blev først realiseret over de to østre fag af søndre sideskib; men helt gennemført var arbejdet først o. 1300, da der forlængst var sket andre ændringer i anlægget.

Til den oprindelige planlægning hører apsidens kvartkuglehvælv, korsskæringens store kuppel og grathvælvene i de to sideskibe samt trælofter i de to korsarme og midtskibet. Disse trælofter fik ikke nogen lang levetid, og det er måske endda et spørgsmål, om midtskibet nogensinde nåede at blive helt fuldført efter planen, som foruden træloftet har omfattet vinduer i stil med tværskibets (sml. fig. 45b).

På to felter har byggeprogrammet antagelig rummet anvisninger, som ikke synes at være blevet fulgt. Det ene vedrører korsskæringen, det andet forhallen. I begge tilfælde drejer det sig om bygningsafsnit af væsentlig betydning for kirkens ydre fremtoning. I tagrummet over korsskæringen findes endnu en solid, regelmæssig, ottekantet murramme, der omkranser kuplen; den må tolkes som underdelen af et kraftigt lanternetårn (fig. 99), der sammen med den næsten to meter store (o. 1900 tilmurede) åbning foroven i kuplen har draget lyset ned foran højaltret (sml. fig. 45c og e). – Når det gælder vurderingen af, hvordan forhallen mellem de to trappetårne i vest kan have været planlagt, er man på meget usikker grund. De svære mure vidner dog om, at dette parti var tiltænkt en overbygning, der hævede sig et godt stykke over højkirkens murkrone. Da det øvre forløb af trapperne i de oprindelige sidetårne er ukendt, kan det ikke fastslås, om overbygningen på midtpartiet var planlagt til et sadeltag som det nuværende, eller om den skulle have båret et tårn (sml. fig. 45e). En sikker formodning om, at forhallen oprindelig har været udskilt fra midtskibet med en mur af samme svære kaliber som forhallens øvrige, kan tages til indtægt for tårnløsningen, – der dog næppe nogensinde blev realiseret.

Antagelig endnu inden kirken stod færdig, gennemførtes den *første egentlige ændring* af det romanske anlæg: Indbygning af hvælv i korsarme og midtskib. I korsarmene medførte hvælvbyggeriet ikke væsentlige indgreb i murværket. Men det var helt anderledes i midtskibet. Her må vindueszonen være blevet radikalt ombygget. I stedet for de små, rundbuede vinduer blev der indføjet store, spidsbuede, som er afpasset efter formen på de tre ribbehvælvs tvedelte skjoldbuer. Med hvælvslagningen fulgte også en tilsløring af den udpræget horisontale leddeling, der var karakteristisk for midtskibet i dets første skikkelse (sml. fig. 45b). Hvad der mere end noget andet ændrede den rumlige opfattelse var dog, at midtskibets vestende fik en hel ny skikkelse. Den mur, som indtil da må have lukket forhallen mod skibet, blev afløst af en bred, falset gjordbue og det kvadratiske rum dækket med en ribbehvælving af samme højde som de tre i midtskibet.

Som det er nævnt, er den romanske kirke rejst fra øst mod vest, og byggeriet er afviklet i etaper, der stort set svarer til planens tre hovedelementer: Østafsnittet med apsis og tværskib, det treskibede langhus og vestafsnittet med forhal og tårne. – Østafsnittet er rejst inden for en ret kort periode, præget, som det er, af stor ensartethed i udformningen af de dekorative detaljer, nede og oppe, ude og inde. Disse enkeltheder indgår altid som konstruktive elementer og optræder derfor hyppigt som led i den blændingsdekoration, der er karakteristisk for domkirken. Langhuset er mindre homogent; dets søndre sideskibsmur slutter sig helt til østafsnittet, den nordre følger efter og sidst midtskibsmurene, af hvilke den nordres vestre del næppe kan have været færdig før i begyndelsen af 1200'rne. Side om side med rejsningen af midtskibsmurene må der være blevet arbejdet på (østmurene i) de to trappetårne, hvorimod forhallens fremspringende del er kommet sidst til.

MÅL OG PROPORTIONER. Kirkens udvendige længde i midtaksen er ca. 68,5 m, med sokkel 69,2. Tværskibets udstrækning i sydnord er cirka halvdelen, nemlig 34 m, med sokkel 34,2; de tilsvarende indre mål er ca. 63,7

og 29,9 m. Højden kan ikke angives præcist, fordi der er sket ændringer i murkronen på midt- og tværskib, men alt tyder på, at den har været omkring 17 m, dvs. en fjerdedel af kirkens samlede længde. Forholdet 4:2:1 mellem længde, bredde og højde er så tilpas enkle, at man antagelig kan regne med, at disse ydermål har spillet en afgørende rolle for projekteringen af kirken.

Bag den systematik, som Ribeplanen er udtryk for, ligger nogle enkle geometriske principper, hvoraf et par på en måde genspejler forhold, der er velkendte fra de mindre komplicerede landsbykirkeplaner: At korets længde forholder sig til kirken som 1:3, og at korbuen er en trediedel af skibets indre bredde. Ganske vist mangler Ribekirken et selvstændigt korparti, men det er næppe noget tilfælde, at østafsnittet (apsis + tværskib) forholder sig til kirkens fulde længde som 1:3, og at apsisbuen tredeler tværskibets østvæg.

Det som først og fremmest springer i øjnene er dog, at tværskibet, dvs. den kvadratiske korsskæring og de to rektangulære korsarme, har samme indre mål som midtskibet, og at langhuset – modsat tværskibet – er bygget op over det kvadratiske system, således at de seks kvadratiske sideskibsfag (+ gjordbuer) tilsammen udgør midtskibets længde. Endvidere ser man, at det er midtskibets bredde, som bestemmer siderne i de to store kvadrater, korsskæringen og forhallen, der afgrænser det mod øst og vest. Det betyder, at midtskibets bredde er fastlagt i de to udvendige hjørnepiller, som på een gang adskiller og forbinder apsis og tværskib. Disse piller er derfor ikke, som jævnlig anført, et reduceret kor. De og gavlen over dem er afslutningen på højkirken mod øst, ligesom tværskibets gavle er det mod nord og syd.

Trods den fasthed i projekteringsleddet, som planen er udtryk for, er det ikke lykkedes at udpege et system (af kvadrater, trekanter eller lignende), baseret på gammelkendte måleenheder, der på overbevisende måde kan skønnes at have været grundlæggende for udformningen.[1] Blandt de måleenheder, der med større og mindre nøjagtighed har kunnet påvises i andre byggeforetagender, er den græske og romerske fod, henholdsvis 33 og 29,5-29,6 cm, og en alen på 46,66 cm. Domkirkens større mål giver ikke fornøden sikkerhed til bedømmelsen af den anvendte måleenhed; tager man udgangspunkt i tværskibets eksakte indre mål (sml. ndf.), vil man umiddelbart inddrage den romerske fod som en mulighed. Vender man sig derimod til midtskibets meget nøjagtigt afsatte arkadepiller (sokkelmål 192-93 × 165-67 cm), giver de ved division med 33 næsten nøjagtig 6 × 5 græske fod; anvendes samme måleenhed på akseafstanden mellem arkadepillerne, giver det 16 fod, hvorimod den stemmer dårligere sammen med f.eks, den indre bredde af tvær- og midtskib, der kan måles direkte. Det kan ikke udelukkes, at den græske fod er benyttet ved projekteringen af domkirken, men sikkert er det ikke.[2]

Uanset hvilken måleenhed og hvilket system, der skjuler sig bag den regelmæssige plan, har man antagelig ved dens udstikning i terrænet været henvist til rette vinkler og en målelægte, der har rummet et vist antal af den benyttede måleenhed. En overførelse af planen ved hjælp af f.eks, et kvadratnet har ikke kunnet praktiseres, fordi der lå en ældre kirke midt på byggepladsen[3]

En gennemgang af de eksakte mål vidner om påpasselighed ved planens opsnøring. Men de er tillige udtryk for, at et eller andet er gået lidt galt ved udstikningen af tværskibet, og at de her opståede skævheder afspejles i forholdet mellem langhusets sideskibsmure. Tværskibets indre længde i øst og vest er henholdsvis 29,89 og 29,94 m; men øst- og vestmuren divergerer mod syd, således at den indre bredde i nord er 10,88 m og i syd 11,09. Når de tilsvarende ydre bredder udviser større difference, skyldes det forskellige tykkelser på østmuren nord og syd for apsiden. Korsskæringsfaget er indvendig 10,78 m i øst, men 24 cm større i vest. Langhusets fulde ydre bredde målt ved tværskibet er 26,38 m og i vest 26,56. Fra øst mod vest aftager midtskibets bredde fra 11,08 til 10,95 m mens sideskibsbredden vokser med nogle cm.

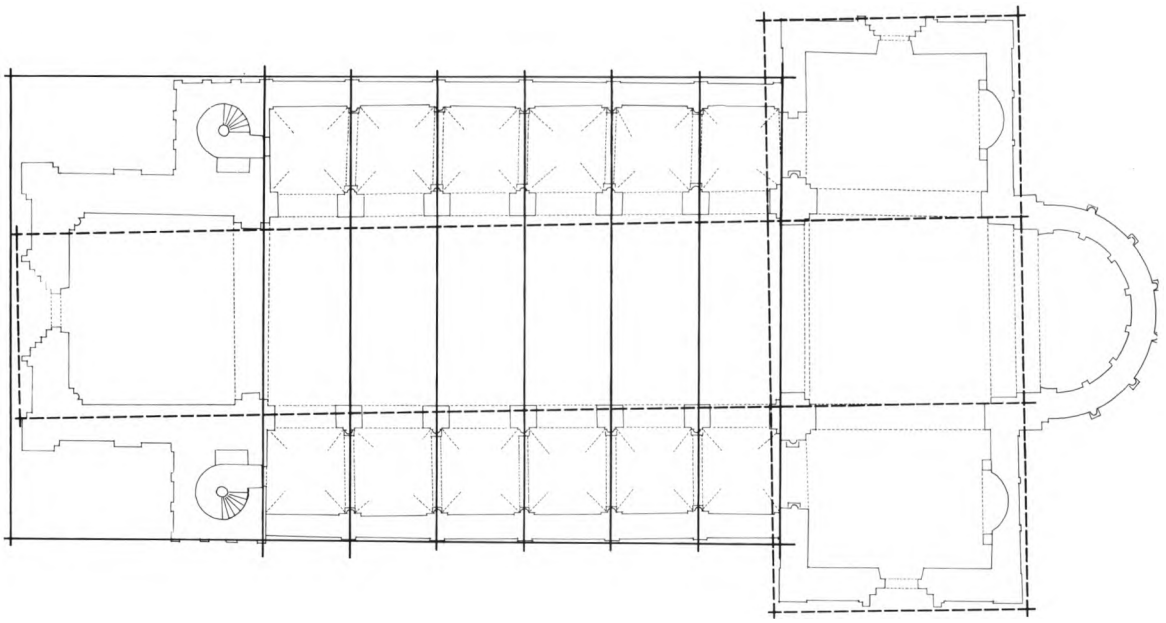

Fig. 62. Grundplan. De indlagte rektangler illustrerer planens uregelmæssigheder, (s. 179). Ved ElM 1980. *Grundriß. Die eingelegten Rechtecke illustrieren die Unregelmässigkeiten des Plans.*

Som helhed er det nordre lidt bredere end det søndre, men længden er næsten ens (30,90-30,94 m).

Skævhederne i anlægget opfattes bedst, når man indlægger et par rektangler over henholdsvis tværskib og langhus, således som det er sket på fig. 62. De er tegnet med tværskibets henholdsvis østre og vestre murflugt som basis. Det er da tydeligt, at tværskibets gavle og korsskæringens afgrænsende arkader ikke danner fuldstændig rette vinkler med tværskibets østflugt. Tværskibets noget »skæve« vestflugt blev bestemmende for de to sideskibsmures retning (og målsætning). Derved opstod der et knæk i kirkens midtakse på overgangen fra tværskib til midtskib. Knæk af den art er velkendt fra andre store kirker, der er opført etapevis omkring en ældre bygning, som har vanskeliggjort en helt præcis udstikning af nybyggeriet. Når knækket også optræder i Ribeplanen, understøtter det andre indicier for, at der her har ligget en ældre bygning i vejen for nybyggeriet (sml. Thures kirke). Som det fremgår af målene, har de to sideskibsmure samme længde; deres målsætning er sket ud fra tværskibets vestmur og uafhængig af hinanden; midtskibets arkadepiller følges parvis og således, at de korresponderer bedst med vægpilleinddelingen på søndre sideskibsmur, men mindre godt med nordre sideskibsmur, og derfor blev sideskibshvælvene i nord lidt skæve.

PLAN OG OPSTALT. Set for sig virker østafsnittet som en art centralbygning, hvor det nærmest kvadratiske korsskæringsfag synes forudbestemt til at dominere de tre bygningselementer, der grupperer sig uden om det, ligesom en tilstræbt jævnbyrdighed i disses udstrækning fornemmes: Korsarmene er ret korte, hvorimod apsisrummet er øget ud over halvcirklen; det er sket dels ved benyttelsen af en hesteskoformet plan, dels ved tillæg af den halvanden meter brede apsisbue, som bærer højkirkens østre gavl.

Dette indtryk af østafsnittet som et *centralanlæg,* der således anes i planen, bestyrkes ved et nøjere studium af opstalten: De vældige, ens høje, rundbuede arkader, som angiver korsskæringens rumlige afgrænsning, den efter nordiske forhold helt enestående pendentivkuppel, der kunne være symbol på himmel-

hvælvingen, og derover det ottekantede lanternetårn, hvorfra lyset hentedes ned i rummet gennem den næsten to meter store åbning i hvælvingens top. Selv om korsskæringstårnet muligvis aldrig blev realiseret, må man ud fra denne planlægning skønne, at korsskæringen er anlagt som kirkens egentlige kor og derfor i nøjeste sammenhæng med apsiden, hvor højaltret stod.

En parallel til den kraftige akcentuering af korsskæringsfaget findes i kirkens vestafsnit. Det ses dels af forhallens store fremspring i forhold til de to trappetårne, dels af dens kraftige murværk, at dette parti var planlagt til en større højde end midtskibets, måske endda med en tårnoverbygning. — Enhver mulighed for at bedømme forhallens oprindelige indretning ad arkæologisk vej er imidlertid gået helt tabt ved hvælvslagningen over højkirken i 1200'rne. Siden da har forhallen stået i åben forbindelse med midtskibet gennem den nuværende brede, falsede gjordbue, der uden tvivl dækker over resterne af tårnets svære østmur. Heri må der have været mindst een portal til midtskibet, – og hvis forhallen som i den skånske Dalby kirke har rummet et alter – må der have været to. I betragtning af, at domkirken altid har haft sit eget sogn, er det en rimelig tanke, at forhallen kan have tjent som dåbskapel. Det ligger også nær — i lighed med forholdene ved ældre og samtidige vestpartier – at forestille sig et fyrstepulpitur over forhallen, indrettet så man herfra kunne følge handlingerne ved højaltret. Kongernes borg, Riberhus, ligger kun fa hundrede meter fra kirken, og deres nære tilknytning til byen – ikke mindst i 11-1200'rne – er ofte bevidnet i de skriftlige kilder.

Ved de her skildrede forhold, det centraliserede østparti og den kraftige fremhævning af vestpartiets midtfag, skiller Ribe domkirke sig markant ud fra domkirkerne i Lund og Viborg, de to danske kirker, den oftest sammenstilles med. Hertil kommer, foruden mange enkeltheder, at Ribe også adskiller sig fra de to andre, hvad langhusets format angår. I Ribe nærmer det sig kvadratet, eftersom det indbyrdes forhold mellem bredden og længden er ca. 1:1,1, hvortil svarer Lunds ca. 1:1,5 og Viborgs ca. 1:1,6. Tilsvarende forholdstal kan ikke angives for Slesvig domkirkes vedkommende, da dens oprindelige plan ikke er tilstrækkeligt afklaret.

Det er umiddelbart indlysende, at man ved projekteringen af Ribe domkirke har øst af andre kilder end dem, der er udtrykt i Lund og Viborg. Heri er der intet mærkeligt. Thi uanset kirkernes indbyrdes aldersforhold er de alle rejst i en tid, hvor der ikke har eksisteret nogen egentlig hjemlig tradition for afviklingen af så omfattende stenbyggerier. Ved planlægningen har de ansvarlige været henvist til at hente ideer og håndværksmæssig kunnen i de egne af Europa, hvor århundreders erfaring stod til rådighed. De mange rejsende, der med Ribe som udgangspunkt, begav sig ud i Europa ad de veje, som søens og handelens folk havde fulgt i umindelige tider, har været vidende om, hvor man kunne skaffe sten, og hvor man kunne hente viden. Som allerede påvist af Høyen, er en meget væsentlig del af byggematerialet den grågule, vulkanske tuf og den rødgule Wesersandsten (ofte kaldet Bremersten). I tonsvis er disse materialer fragtet til Ribeegnen fra henholdsvis Eiffelbjergene syd for Köln og fra »Porta Westfalica«. Det blev da også den byggevirksomhed, som florerede på disse kanter, der fik afgørende indflydelse på det arkitekturmiljø, som med domkirken i centrum voksede op i de stenfri, sydvestjyske egne.

BYGGEGRUND, FUNDAMENT, SOKKEL

NOTER S. 193

BYGGEGRUND. I afsnittet om kirkens beliggenhed (s. 112f.) omtaltes de geotekniske boringer, der med ret stor sikkerhed har fastslået en indlandsklit under bygningen. Disse boringer øst og vest for kirken, arkæologiske gravninger ca. 30 m øst for apsis,[4] iagttagelser under den store afgravning omkring kirken i 1890'erne[5] og ved understøbningen af apsiden og tværskibets østmur 1930-31[6] taler for, at

indlandsklittens højeste punkt skal søges under apsiden eller korsskæringen. En boring knap ni meter syd for søndre korsarms sydøsthjørne viste flyvesand i omtrent samme dybde som den, hvori der 1930 konstateredes rent sand ved korsarmens østside og ved apsiden. Heraf tør man formentlig slutte, at klitten har haft en ret anselig udstrækning i nord-sydlig retning. Fra kirkens østside må der have været et ganske brat fald mod Stenbogade (sml. byplanen fig. 24); i ca. 30 meters afstand fra apsis er der på gadens østside, i Porsborgs kælder, påvist kulturlag af en sådan mægtighed, at hedeslettens niveau formentlig kun ligger omkring en meter dybere. En boring på samme side af gaden, på von Støckens Plads, 60 m sydøst for apsiden, fastslog, at det store kulturlag var aflejret direkte på hedesletten og uden mindste spor efter flyvesand. Ser man på forholdene, således som de arter sig fra apsiden og vestover, kan der noteres et jævnt, men ringe fald i klittens overside. Et borested to-tre meter vest for det store tårn viste flyvesand een meter dybere end i øst. Endnu 30 m længere vestover mangler flyvesandet ligesom på von Støckens Plads, og hedesletten er direkte overlejret af tørv, dynd og klæg.

Den slutning, man kan drage ud fra den øjeblikkelige viden om grundforholdene under og omkring kirken, er følgende: Kirken hviler på toppen af en indlandsklit, som er aflejret på hedesletten, hvis niveau ligger omkring kote 0/-1. Øst og vest for den nuværende bygning er der inden for en afstand af 30 m ikke fundet spor efter flyvesandsaflejring; her hviler kulturlag af fire-fem meters mægtighed direkte på hedesletten eller på et dyndet lag over denne. Dette kulturlag må i det store og hele være afsat efter 1100. Derfor må man anse det for givet, at klitten har markeret sig ret kraftigt i det flade sletteland ved 900'rnes midte, da den første bispekirke antagelig fik sin plads her, og at klitten i 1100'rnes begyndelse, da Thures kirke rejstes, må have været skjult i kulturjord.

FUNDAMENTER. Af de fa og spredte oplysninger om domkirkens fundamenter fremgår,

Fig. 63. Apsidens sokkel tegnet af Heinrich Hansen (sml. fig. 81 og s. 201). Efter Helms 1870. — *Sockel der Apsis.*

at de både har været anselige og solidt byggede. En art samlet vurdering giver domprovst Koch efteråret 1894,[3] da de dybe udgravninger med henblik på de ydre sideskibes nyfundering havde fundet sted: »I sommer (har man) haft lejlighed til at undersøge beskaffenheden af fundamenterne til kirkens oprindelige dele – kor, korsfløje og indre sideskibe. Det viste sig, at de består af store – til dels meget store – kampesten, der hviler på fast sandbund. Forneden i en bredde af ni alen – opover skrånende indad til murens bredde, tre alen«. Bredden på ni alen (dvs. 5,6 m) kan næppe være registreret ret mange steder; den er noget større end vist hos Amberg (1906, s. 60,62), hvor fundamentet under midtskibsmurene er seks og under sideskibsmurene syv alen bredt (dvs. 3,8-4,4 m).[7] Domprovstens udtryk »opover skrånende« står formentlig for den aftrappede opbygning, der

Fig. 64. Apsidens fundament (s. 182). A. Lauridsen fot. 1928. — *Fundament der Apsis.*

Fig. 65. Fundament under gulvet i det store tårn. Tilhøjre ses levn af det 1283 nedstyrtede nordre trappetårn (s. 241), tilvenstre fundamentets udbygning ved opførelsen af det store tårn. ElM fot. 1971. — *Das Fundament unter dem Fußboden im grossen Turm. Rechts Reste von dem 1283 abgestürzten nördlichen Treppenturm, links der Ausbau des Fundaments unter der Aufführung des großen Turms.*

fremgår af både Ambergs tegning (fig. 167) og en opmåling af grave i søndre, ydre sideskib.[8] Ambergs tegninger viser en fundamenthøjde på ca. 2,5 m under langhusets mure, hvilket er godt en halv meter mere end under apsis og tværskibets østside. Det er tidligere nævnt, at indlandsklittens overflade har fald mod vest; dette fald, samt ønsket om at føre fundamenterne til »fast sandbund«, må være årsag til forskellen i funderingsdybde. At fundamenterne under de to oprindelige tårne tilsyneladende er ført endnu dybere ned, bekræfter antagelsen. Den aftrappede form, som er registreret i langhuset, er ikke benyttet udvendig under apsis og tværskib. Både Jacob Helms' undersøgelser 1863[9] og oplysningerne fra nyfunderingen af sidstnævnte afsnit o. 1930 viser kampestensfundamenter med lodret yderside (fig. 64).[10] Fundamentets udseende på dette fotografi, gav anledning til en formodning om, at det drejede sig om løst opstablede kampesten. Et par lidt senere optagne billeder i apsidens indre viser, at det ingenlunde har været tilfældet. Herpå ses en *fundamentopbygning,* som nøje svarer til den, der 1971 blev påvist under det 1283 nedstyrtede nordre tårn (fig. 65).[11] Fundamentet, hvis overside ligger lige under gulvbelægningen i det store tårn, kunne ikke følges til bunden; det synlige, knap to meter høje parti, der er brudt af en begravelse, skiller sig klart ud fra det tilstødende fundament, som hører sammen med det nuværende tårn. Karakteristisk er blandingen af meget store og relativt små kampesten, støbt sammen lag efter lag til en stor blok af samme udstrækning som tårnet. De enkelte lag er 30-40 cm høje, og bindemidlet er en mørkgrålig, cementagtig mørtel af stor styrke. Et lignende fundament fandtes under Mariatårnet; herom skriver Amberg (1906, s. 84), at man ved tårnets genopførelse fjernede de gamle fundamenter »indtil ca. fire alen i dybden, herunder fandtes der fast bund, bestående af rullesten lagte i kalk«. Selv om der ikke er angivet nogen kote til bedømmelse af det opgivne mål, kan der næppe være tvivl om, at den fulde højde har været noget større end i langhuset. – Det skal i øvrigt bemærkes, at der i forbindelse med nyfunderingen af apsis og

tværskib blev afdækket og fjernet fundamenter eller strækmure under den egentlige apsisbue og østre del af korsskæringens nordre og søndre arkadebue.

SOKLER (fig. 63, 81a). Den usædvanlig høje, udvendige sokkel under apsiden er sammensat af fire skifter profilerede granitkvadre. De to nederste er ført igennem under de hjørnepiller, der formidler apsidens sammenbygning med tværskibet, mens kun det nederste løber videre under tværskibet og fortsætter ind under langhusets sideskibsmure. Dette skifte forløber uden ændring i overfladens niveau under apsis, tværskib og søndre sideskibsmur, hvorimod der på overgangen til den nordre sideskibsmur sker en sænkning af sokkelniveauet. Springet kan ses på nordre korsarms vestside (i det ydre nordre sideskib), hvor sokkelstenen nærmest sideskibsmuren er tildannet med et hjørne, som forberedte samme niveau for sideskibsmuren; men da man videreførte sokkelskiftet, sænkedes oversiden 10 cm. Endnu en sænkning af denne sideskibsmurs sokkelniveau er gennemført i femte fag fra øst, denne gang på 24 cm. Vestafsnittet, dvs. det fremspringende midtparti og Mariatårnet (ligesom antagelig det forsvundne nordtårn),[12] har to profilerede sokkelskifter; overkanten af Mariatårnets sokkel, hvoraf et urørt parti ses inde i søndre sideskib (fig. 137), ligger i niveau med soklen under søndre sideskibsmur; men på overgangen fra tårnet til det fremspringende midtparti er der et fald på ca. 25 cm. Denne sænkning af overfladeniveauet er en følge af den netop omtalte sænkning under nordre sideskibsmur, mens denne på sin side må kædes sammen med det andetsteds omtalte forhold, at kirkens nordre halvdel i hele sin udstrækning i realiteten har større højdemål end den søndre halvdel. Uanset dette ret komplicerede problem,[13] er det givet, at de foretagne ændringer i sokkelniveauet kun kan have haft eet formål: At føre soklerne frem til kirkens vestende med overfladen i samme niveau. Men det lykkedes ikke: Man kan endnu fastslå, at sokkeloversiden nord for vestportalen ligger 10 cm lavere end sydfor. At bringe skævheden mellem kirkens

nordre og søndre halvdel ud af verden lykkedes kun, ved at give portalens vanger forskellig højde og ved at lade dens bueslag opsluge resten af differencen.

Gennem talrige små udgravninger skabte Helms nogenlunde klarhed over sokkelforholdene kirken rundt.[9] Iagttagelserne blev suppleret ved terrænafgravningen 1894, da det afsløredes, at granitsoklerne var stærkt ødelagte eller borte, hvor de middelalderlige tilbygninger havde stået. De største skader fandtes på korsarmenes østmure og gavle samt på sydsiden af forhallen vest for Mariatårnet. For apsidens vedkommende drejede det sig kun om relativt fa skader og specielt på de nederste skifter i syd; men her havde Nebelong allerede 1843 f. udskiftet en del kvadre.

Indvendige sokler. Der er en mærkelig uoverensstemmelse mellem den udvendige sokkels stort set vandrette niveau og de ustandseligt skiftende niveauer, der kendetegner de indvendige sokkelpartier. Som eksempel kan nævnes omstændighederne i forbindelse med korsskæringens fire hjørnepiller, hvoraf de to østre faktisk hører ydermuren til. Under den nordøstre er sokkelskiftet 118 cm højt, under den sydøstre 97, under den nordvestre 43 og under den sydvestre 37. Når soklerne under de to vestre piller er lavere end under de østre, kunne det skyldes, at man først på et ret sent tidspunkt under arbejdet med østafsnittet — og det vil sige ved anlægget af de to vestre korsskæringspiller – har fastlagt det fremtidige gulvniveau. Det kunne forklare faldet i sokkelniveauer fra øst mod vest, men ikke de tilsvarende fra nord til syd, der ikke blot kendetegner korsskæringen, men tværskibet i den fulde udstrækning. Det afsløres blandt andet i niveauforskellen på sokler og kragbånd i arkaderne til de to sideskibe og på helt iøjnefaldende måde, når man sammenligner sideskibsmurenes halvsøjlebaser. I syd er basernes overkant hævet 55-64 cm over gulvplanet, i nord derimod fra 83-104 cm (fig. 66-68). Det er endvidere tydeligt, at det nederste skifte under nordsidens baser enten er senere indsat, eller er resterne af en gennemløbende plint, der skulle have været skjult af gulvet.[14] Denne »forlængelse nedad« af disse sokkelpartier er sket forud for eller i forbindelse med udlægning af soklerne til midtskibets arkadepiller.[15]

Forklaringen på denne stigning i de indvendige sokkelniveauer er, at man ved opsnøring af kirkens plan har arbejdet på et terræn, der havde en vis stigning mod nord, og vel at mærke et terræn, hvor overblikket har været hæmmet af den ældre kirkes tilstedeværelse (sml. fig. 45a). Først da den var borte, er fejltagelserne blevet åbenbare. En udjævning af byggegrunden mellem de to sideskibsmure kunne ikke ske ved opfyldning, fordi sydmurens baser sad lavt. Derfor måtte man gribe til en afgravning, der medførte, at gulvet i nordre sideskib kom til at ligge en hel del lavere end beregnet, – dvs. at nordre side af kirken fik andre og større højdemål end det søndre, et forhold, der, som andetsteds omtalt, bl.a. genspejles i højdeforskellen på midtskibets arkader. Efter at denne »nivellering« af sokkelforholdene under nordre og søndre sideskibsmur var gennemført, kunne sokkelhøjden for midtskibets arkadepiller fastlægges.[16]

MATERIALER OG TEKNIK

NOTER S. 193

MATERIALER. Hovedbyggeemnerne er kvadre forarbejdet af *granit, vulkansk tuf* og *gulbrun sandsten.*[17] Hertil kommer en række andre stensorter, blandt hvilke en *grå sandsten,* der optræder i flere nuancer, er mest almindelig. Den er fortrinsvis benyttet til nogle arkitektoniske led, der har krævet en særlig forarbejdning: baser, kapitæler, gesimser o.a. En *grønlig sandsten* har fundet anvendelse til nogle søjler i midtskibets nordre triforier,[18] mens *trachyt,* en vulkansk stenart, optræder i nogle søjleskafter i de søndre triforier, hvor et par baser (der ikke er originale) er af en *sort marmor* (Namursten?).[19] I kirkens ældste afsnit og specielt i apsiden er der anvendt mindre partier af den brune eller gråbrune myremalm, en porøs stenart, som dannes under hedejord. En enkelt og

Fig. 66-68. Sokler under væg- og arkadepiller. 66-67. Vægpiller på søndre og nordre sideskibsmur. 68. Arkadepille i midtskibets nordside (s. fig. 83 og s. 184). LL fot. 1980. — *Sockel unter Wand- und Arkadepfeilern. 66-61. Wandpfeiler an der südlichen und nördlichen Seitenschiffsmauer. 68. Arkadenpfeiler in der Nordseite des Mittelschiffs.*

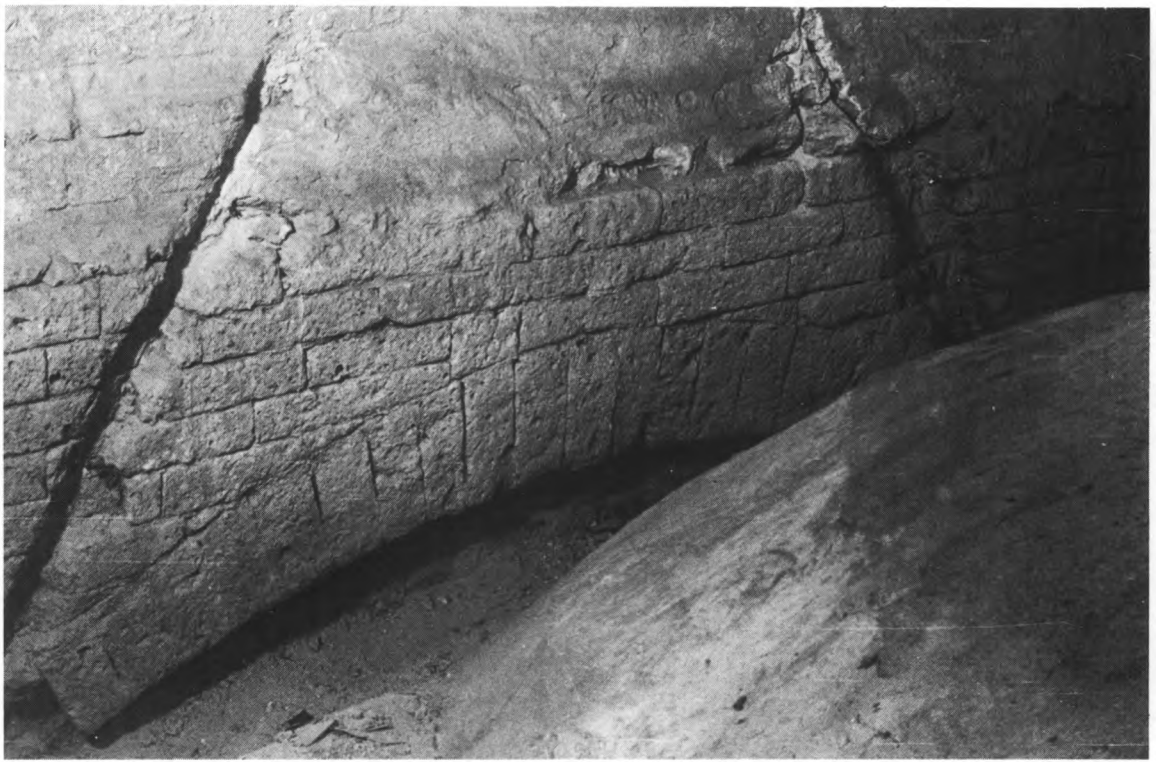

Fig. 69. Søndre sideskibsmur, 2. fag fra øst (s. 193). Stig Hornshøj Møller fot. 1976. — *Südliche Seitenschiffsmauer, 2.Joch von Osten.*

ganske ubetydelig forekomst af limsten og kalktuf (almindeligvis kaldet *kalksten* og *fråd-sten)* i søndre korsarms taggavl er noteret af J. Helms (1870, sp. 8); disse to materialer er ikke observeret andetsteds ved restaureringen og kan ikke have spillet nogen rolle for byggeriet.[20] Det har derimod den *brændte sten,* som træffes i kirkens yngste afsnit, hvor den indvendig er benyttet side om side med vulkansk tuf. Man kan ikke udelukke, at munkestenen også er blevet anvendt til facademurværk, ikke blot over granitkvadrene i kirkens vestgavl, men også foroven i den nordre (og den søndre) sideskibsmur.[21]

I de arbejder, der gennemførtes i næsten umiddelbar fortsættelse af det egentlige kirkebyggeri, nemlig højkirkens hvælv og sideskibenes øvre etage, er der anvendt både vulkansk tuf og munkesten. Endvidere er der til alle de skulpterede detaljer i højkirkens hvælv benyttet en i Skandinavien ukendt *hvid kridtsten.*

Bortset fra de små mængder af myremalm, der kan være en lokal forekomst, har alt byggemateriale på grund af egnens særlige geologiske beskaffenhed måttet skaffes tilveje fra mere og mindre fjerne egne. Granitmaterialet stammer rimeligvis fra jysk område; både øst og nord for den sydvestjyske hedeslette, hvor Ribe ligger, har der været istidsaflejrede sten i mængder. I betragtning af datidens dårlige vejforhold må man regne med, at *transporten* er sket (på slæder eller) ad vandvejene, ligesom det har været tilfældet med de udenlandske stenarter.[22] Til granitmaterialet hører de paksten, som fylder kassemurene. Når både Helms og Amberg (1906, s. 58,60) bruger betegnelsen »rullesten«, dækker den over marksten og ikke over de havslidte strandsten, der i de vestlige egne undertiden er brugt til fyld i murene.

Den vulkanske tuf stammer fra Eiffelområdet ved Andernach og Laachersøen, der ligger vest for Rhinen, et godt stykke syd for Köln og ret nær det sted, hvor Mosel løber sammen med Rhinen. Den grå trachyt, der er karakteri-

Fig. 70-71. Nordre sideskibsmur, 6. og 1. fag fra øst (s. 262, 186). Anette Kruuse fot. 1976-77. — *Nördliche Seitenschiffsmauer, 6. und 1. Joch von Osten.*

stisk på grund af nogle store, næsten glasklare og skiveformede krystaller af hornblænde, stammer uden tvivl fra Drachenfels nær Bonn, hvor Kölner-ærkebispen ejede et brud.[23] Den gulbrune sandsten, der undertiden slår over i rødbrune farver, skal være brudt ved floden Weser, ret nær Minden og på det sted, som bærer navnet Porta Westfalica. Også nogle af de grå sandstenstyper kan stamme fra disse kanter; i hvert fald fik man sidenhen en grå sandsten herfra under betegnelsen Bremer-sandsten.

Den hvide kridtsten i højkirke-hvælvenes detaljer, der som nævnt ikke kan være af dansk herkomst, skønnes ifølge nye undersøgelser at stamme fra »Parisbassinet (eller endnu længere syd fra)«.[24] Transportmulighederne taget i betragtning er det rimeligt at satse på det først nævnte område, da materialet i så fald kan være fragtet ad floden Maas via byen Namur, hvorfra den sorte kalksten kom til Ribeegnen. (En meget lys, næsten gråhvid kalksten, der bl.a. er benyttet til nogle kvadre i midtskibets arkadepiller, stammer fra restaureringen o. 1843 og er hentet fra Riberhus).[25]

Det er vistnok den almindelige opfattelse i dag, at den rhinske tuf er leveret færdig til brug.[22] Den er som den hjemlige frådsten meget let at bearbejde (med økse) i nybrudt tilstand, hvorimod den under indflydelse af luftens påvirkning bliver hård. I det hele taget er det sandsynligt, at hovedparten af de importerede stenarter er kommet til byggepladsen i mere eller mindre forarbejdet stand.

Med hensyn til det teglmateriale, der her som i mange af egnens landsbykirker optræder side om side med tuf, har Helms tænkt sig den mulighed, at der også på dette område kunne være tale om import. Spørgsmålet vil muligvis sidenhen kunne løses ad naturvidenskabelig vej. Her skal blot nævnes, at de teglsten, som ifølge Helms (1870, sp. 9) var oprindeligt materiale i Mariatårnet, er påfaldende små: »Længden kun godt 9 Tom., Breden omtrent det Halve, og Tykkelsen c. 2½ T«. Omsat i cm svarer det til 24-25 × 10-11 × 6-7. Til sammenligning tjener, at de munkesten, der er benyttet sammen med tuf indvendig i vestenden, optræder i forskellige størrelser: dels 26 × 11,5-12 × 9 cm (10 skifter = 104 cm), dels 28,5-29 × 13,5-14 × 8,5-9 cm (10 skifter = 93 cm).

Mørtel. Bortset fra den stærke, mørkegrå mørtel, der er omtalt i forbindelse med fundamenterne, er murværkets kalkmørtel antagelig fremstillet af strandskaller, i hvert fald magret med knuste skaller.

Materialernes anvendelse og fordeling. Selv om der i stort omfang er gjort brug af granitkvadre ved opførelsen af domkirken, er den ikke en granitkvaderkirke i traditionel forstand. Bortset fra, hvad murlivet rummer af kampesten, er alle kirkens ydermure af vulkansk tuf, men med en indramning af murværk i granitkvadre. Granit er benyttet til alle udvendige sokler, til skiftet umiddelbart herover (kun i vestgavlen er der flere skifter granitkvadre), til murhjørner og portalindfatninger. I østafsnittet er materialet desuden brugt til indvendige sokler samt til mange af de detaljer, der har stillet krav til en speciel behugning. På dette område afløstes granitten efterhånden helt af sandsten.

Forklaringen på, at man ikke kunne nøjes med den lette og derfor arbejdsmæssigt bekvemme tuf, skal søges i dens porøsitet, der gjorde den uegnet til fremstilling af specielle formstykker. Ligesom domkirken i hele sin arkitektur røber stor afhængighed af byggeriet i tuffens hjemland, således også hvad byggeteknikken angår. Overalt, hvor tuffen her indgår som byggemateriale, er den »indrammet« af stenarter, der lod sig tildanne med hammer og mejsel. Ofte er der tale om materialer, der ligesom tuf er af vulkansk oprindelse, f.eks, visse lava-arter eller en hård kalksten.

Det er muligt, at man ved planlægningen af domkirkebyggeriet var indstillet på at bruge den hjemlige granit som eneste supplement til den importerede tuf. Den ringe mængde af myremalm, der er benyttet forneden i apsis og østre tværskibsmur, kan som nævnt være dukket op på eller nær byggegrunden. Den er blandt andet anvendt til baser og kapitæler på halvsøjlerne i blændingsgalleriet, der smykker

Fig. 72. Vestpartiet. Udsnit af vestportalen med (senromansk?) munkestensmurværk under baldakinen (s. 186, 241). Chr. Axel Jensen fot. 1897. — *Die Westpartie. Ausschnitt des Westportals mit (spätromanischem?) Backsteinmauerwerk unter dem Baldachinen.*

apsidens indre runding. Den er grov og uregelmæssig i Strukturen og har ikke været særlig velegnet til den art stenhuggerarbejde. Måske var anvendelsen af myremalm til disse detaljer et forsøg på at finde frem til et materiale, som krævede en mindre arbejdsindsats end granitten.

Hvordan dette nu end forholder sig, nåede man ikke langt med byggeriet, før den importerede Wesersandsten begyndte at gøre sig gældende. Den optræder tidligst som baser for halvsøjlerne udvendig på apsidens andet stokværk og som (nu forsvunden) gesims på overgangen til tredie stokværk. Det er dog først og fremmest indvendig i tværskibet, man fornemmer, hvordan denne sandsten ikke blot benyttes til specialforarbejdede detaljer, men efterhånden indgår i murværket på nogenlunde lige fod med granit.

Korsskæringens fire piller illustrerer den fremadskridende anvendelse af sandstenen. De to østre piller, der danner hjørnerne mellem apsis og tværskib, er næsten udelukkende af granit, men foroven har den nordre tre sandstensskifter, den søndre en halv snes, og begge steder er kragbåndene vistnok af sandsten. Af de tilsvarende vestre piller er den søndre overvejende af granitkvadre, den nordre næsten helt af sandsten. I sydpillen er der benyttet sandstenskvadre i de to nederste skifters hjørnefremspring samt til fem-seks skifter nogenlunde midtvejs oppe, mens granitkvadre kun er

brugt til de to nederste skifter i den nordre pille samt eet i ca. tre meters højde og nogle fa øverst oppe; resten er af sandsten, mens den indfældede halvsøjle, der hører til arkaden mod nordre sideskib, er af granit. Begge piller har kragbånd som de østre.

Ser man på, hvordan de to materialer fordeler sig på midtskibets bærende led: Arkadepillerne og deres buer, er det tydeligt, at sandstenen og granitten er benyttet helt sideordnet. Blandingen af de to materialer virker endda ofte så tilfældig, at man må tro, den har været afhængig af, hvilken skibsladning, der just var ankommet til byggepladsen. Een eneste arkadepille, den fjerde fra øst i sydrækken, er udelukkende af sandsten, og det samme gælder de to vestre halvpiller. Alle øvrige arkadepiller er

- over en sandstenssokkel – bygget op af granitkvadre, og deres hvælvbærende halvsøjler mod sideskibene er af sandsten, mens de korresponderende halvsøjler på de lidt tidligere opførte sideskibsmure er af tuf som murene selv. Hvad midtskibsarkadernes bueslag angår, er de to materialer benyttet i vidt forskelligt blandingsforhold undtagen i de to vestligste i sydrækken, hvor alle kilesten er af granit.

Disse eksempler må være tilstrækkeligt bevis på, at sandstensmaterialet trænger frem på bekostning af granitten i takt med byggearbejdets afvikling fra øst mod vest; i den bevarede rest af Mariatårnet har den endog afløst granitten som hjørnekvadre. Det er vel et spørgsmål, om den var dyrere i anskaffelse end granitten, eftersom begge materialer har måttet transporteres langvejs fra. Takket være strukturen var sandstenen i hvert fald langt bedre egnet til fremstilling af de arkitektoniske detaljer end den ofte ret grovkornede granit, – og dertil mindre arbejdskrævende.

TEKNIK. Alt udvendigt tufmurværk på apsis og tværskib samt i vestafsnittet stammer fra restaureringen o. 1900. Det står lidt hårdt, men det er tydeligt, at man har bestræbt sig for at efterligne karakteren i det oprindelige murværk, således som det endnu kan ses på nordre korsarms vestside, hvoraf en del danner endevæggen i det ydre, nordre sideskib (sml. fig. 77). Fra tagrummet over det ydre, søndre sideskib kan man studere et par større, sammenhængende partier af facademurværket i søndre sideskibsmurs første og andet fag fra øst. Begge steder optræder tuffen i formater, der nogenlunde svarer til, hvad vi kender fra munkesten. Længdemålet varierer noget og kan nå op på omkring 40 cm, men det er sjældent. De små kvadre er overalt formuret i vandrette skifter og med en fugetykkelse på højst et par millimeter. Hvor der har været lejlighed til at undersøge karakteren af murværket bag hvidtekalken på indervægge og sideskibshvælv er forholdene tilsvarende (sml. fig. 77-78).

Fugerne har næppe fået anden efterbehandling end afskrabning i plan med murværket. Mens alt tufmurværk oprindelig må have fået en eller anden overfladebehandling, tynd mørtel eller kalkslam,[26] synes det nogenlunde sikkert, at granit- og sandstenskvadre har stået i blank mur, – det gælder under alle omstændigheder arkadepillerne.

Som det hyppigst er tilfældet i kvaderstensbyggeri, har man anvendt de største kvadre forneden i murene, og således at de fortrinsvis indgår i den pågældende bygnings ældste partier. Det samme er tilfældet i domkirken. Bortset fra østafsnittets sokkelzone optræder der meget svære kvadre indvendig i hjørnerne mellem apsis og tværskib, dvs. i korsskæringens to østre piller. I den sydøstre er der i nederste skifte anvendt en 154 cm bred og 100 cm høj kvader. Det tilsvarende skifte på den nordøstre pille har en kvader på 132 cm.s bredde og 92 cm.s højde. Også de følgende par skifter har ret store kvadre, hvoraf nogle er benyttet som »standere«. Højere oppe svarer kvaderstørrelser og dermed skiftehøjder til forholdene i de vestre korsskæringspiller og i midtskibets arkadepiller.

De tidligere nævnte, små skævheder i tværskibets plan må være årsag til de uregelmæssigheder, der kan noteres i anlægget af de to vestre korsskæringspillers leddeling. Heroverfor står

Fig. 73-75. Søndre galleri. To ufærdige kapitæler med streger for tilhugning af skjoldene (s. 192). 75. Kapitæl, hvis dekoration er anbragt asymmetrisk på grund af skørhed i sandstenen (s. 192). BSJ fot. 1964-65. — *Südempore. Zwei unfertige Kapitelle mit leitenden Strichen für das Hauen der Schilder. 75. Kapitell, dessen Dekoration auf Grund des spröden Sandsteins asymmetrisch angebracht ist.*

Fig. 76a-b. Nordre galleri, hvor kapitælets »skjulte« side står ufærdig (s. 192). BSJ fot. 1964-65. — *Kapitell von der nördlichen Empore, wo die »versteckte« Seite immer unfertig steht.*

midtskibets arkadepiller på flere måder som præcisionsarbejde. Samtlige piller måler 159-60 cm i længden og 132-33 i bredden, svarende til sokkelmål på 193-94 × 165-67 cm. Også her spores måske en svag tendens til at benytte høje kvaderskifter nederst, men det er ikke reglen. Der er aldrig tale om »normalkvadre«. Hver eneste pille er bygget op skiftevis og uden hensyn til naboen; afretning til samme vandrette niveau er almindeligvis sket ved tilpasning af skiftet umiddelbart under kragbåndet. Højden på skifterne i de mange piller af granitkvadre varierer fra ca. 35-45 cm, og sandstenskvadrene, der er benyttet til de indfældede halvsøjler mod sideskibene, følger skiftegangen. I de to arkadevanger vestligst og den ene arkadepille i sydrækken, der er helt af sandsten, går skiftehøjden undertiden ned til 28-30 cm. Alle arkadepiller har ensartede sokkel- og kragbåndsprofiler (sml. fig. 68, 83d, r).

Både stenhugger- og murerarbejdet er omhyggeligt udført. Fugerne er, som allerede bemærket af Terpager (1736, s. 70), så tynde, at man knap kan fa spidsen af en kniv ind mellem stenene (knasfuger). Granitkvadrene i arkadepillerne har en så glat overflade, at man måske skal forudsætte, at der er sket en eller anden slibning af overfladen efter opmuringen.

Tilvirkning af formstykker. Det er nævnt, at de fleste importerede sten er kommet til byggepladsen færdige til brug. Det er et åbent spørgsmål, om det også gælder gesimsstykker, søjleskafter, baser og kapitæler. Sandstenskapitælerne i midtskibets triforier, både de lave i syd og de høje i nord, er tydeligvis blevet til på grundlag af kvadre, hvis højde har været bestemt af lagdelingen i stenbruddet; mens sydsidens er hugget af materiale fra een enkelt »bænkehøjde«, er der til nordsidens benyttet sten med en tydelig lagdeling, således at alle kapitælerne her har en vandret skillelinje i samme niveau. Dette forhold giver ikke svar på, om materialet er importeret som regulære kvadre, halvfabrikata eller som færdigvare; men der er adskillige forhold, som taler for, at i hvert fald en væsentlig del af tildannelsen er sket i Ribe. På sydsiden, hvor alle kapitæler er hugget af ens store kvadre, er der både blad- og terningkapitæler; de sidste optræder i forskellige grader af tildannelse: Nogle er knap nået ud over første stadium og står endnu med de indridsede linjer og centrumshullet for cirkelslaget, der har været vejledende for stenhuggerens tildannelse af skjoldene, andre har et fordybet, eventuelt randprofileret felt i skjoldene, og atter andre har desuden dekoration i skjoldene. En sådan blanding taler for, at kapitælerne er blevet tilhugget på byggepladsen; da de mindst forarbejdede befinder sig i murens vestligste og yngste del, kunne det tyde på, at kapitælerne undertiden først blev færdighugget på selve stedet, det vil sige efter indmuringen, således som det kendes fra udenlandske byggepladser, hvor detaljerne i de yngste afsnit aldrig er blevet færdige. En bekræftelse på, at færdigbehandlingen er sket, efter at kapitælerne var på plads, har man måske i de nordre triforieåbningers kapitæler: Her har man undladt at færdighugge den side, som ikke kan ses fra kirkens midtskib (fig. 76a-b). – At sandstenskapitælerne må være hugget i Ribe forhindrer ikke, at de mange søjleskafter (måske specielt dem af trachyt) og de store mængder af ensartet profilerede sandstensbaser og -kragbånd i langhuset kan være leveret færdige til brug.[27]

Enkelte detaljer viser, hvorledes stenhuggeren under arbejdet har opdaget skøre steder i stenmaterialet og derfor er blevet tvunget til at »forskyde« dekorationen; eksempler herpå er tværkonsollen over den ene søjle i nordre korsarms triforieåbning og et kapitæl i midtskibets sydside (fig. 75).

Murtykkelser. En nøjagtig fastlæggelse af de oprindelige murtykkelser rundt i bygningen er kun mulig enkelte steder. Det skyldes tildels de meget tidlige ændringer i det fremspringende vestparti mellem tårnene, men frem for alt de omfattende opretnings-skalmuringer, der blev foretaget ved sidste restaurering. Disse skalmuringer – ofte i forbindelse med behugning af oprindeligt murværk – omfatter dels sideskibsmurene, der var presset ud af lod, dels tværskibets facader. Resultatet er, at murene nogle steder er blevet tyndere, andre steder tykkere.

Uanset dette forhold synes det dog muligt at bestemme målene omkring 160, 200 og 240 cm som vejledende. En murtykkelse på ca. 200 cm (over soklen) træffes i apsis og forneden i tværskibets gavle, mens gavlenes øvre halvdel (fra lidt over issepunktet på nedre blændingszone) samt flankemurene i deres fulde udstrækning er ca. 160 cm. Samme mål synes at ligge til grund for sideskibsmurenes tykkelse, og midtskibets ens store arkadepiller har en længde på 159-60 cm; medregnes halvsøjlen mod sideskibet i arkadepillens nord-sydlige udstrækning, optræder identiske mål (det antyder, at den enkelte arkadepille er bygget over et kvadrat). Den største murtykkelse optræder i forhallen mellem de to tårne, hvor nord- og sydmuren er ca. 240 cm, den vestre ca. 260-(80) forneden og noget mindre foroven, fordi der her ligesom i tværskibenes gavle er et afsæt lidt under flankemurenes vinduessål.

Bueformer. Overalt i østafsnittet, hvor tufstensbeklædningen som nævnt er fornyet o. 1900, har alle de rundbuede stik over åbninger og i facadeblændinger en form, der så vidt vides er sjælden i Danmark. Almindeligvis er ydersiden af kilestensstikket koncentrisk med indersiden; men her forløber stikkets yderside efter en stigende kurve, der tenderer mod en spidsbuet form. Der er ikke tale om et indfald fra arkitektens side. Han har uden tvivl i de fleste tilfælde fundet spor af denne form under den sekundære teglstensbeklædning, således som det anes på nogle af de gamle restaureringsfotografier. Under alle omstændigheder bekræftes formen både af søndre sideskibsmurs indvendige vægbuer og af dens facadeblændinger. Fig. 69 viser et af restaurering urørt, men ret stærkt forvitret parti af søndre sideskibsmur, set fra tagrummet over søndre, ydre sideskib. Billedet gengiver øvre del af den rundbue, der afslutter facadeblændingen i 2. fag fra øst. Det ses tydeligt, at længden på buens kilesten vokser op mod issepunktet. En særlig velformet udgave af denne type buestik optræder i Kathoveddørens yderste rundbue omkring tympanet. Den meget præcise udformning her er betinget af sandstensmaterialet.[28]

Denne type af kilestensstik synes at have været enerådende i kirkens østafsnit og i søndre sideskibsmur, hvorimod den ikke er benyttet i de yngre afsnit, dvs. midtskibets mure og kirkens vestende. I Kathoveddøren er dette kilestensstik kombineret med den ligeledes ret fremmedartede bueform, *hesteskobuen.* Denne, der ligger til grund for apsidens plan, er også benyttet i flere af midtskibets nordre arkader, men her opbygget som almindelige kilestensstik.

NOTER TIL S. 176-193

[1] Sml. DK. Maribo s. 1499f., DK. Sorø s. 1202f., DK. Tisted s. 1046f. og DK. Århus s. 127f. – Endvidere har Mogens Koch i flere artikler beskæftiget sig indgående med metrologi og enkle systemer bag planlægningen af romanske kirker. Se artiklerne: Geometri og bygningskunst; Ribe domkirkes målenhed (udarbejdet på grundlag af plan 1:200); forholdet mellem nogle målenheder, alle trykt i Arkitekten (1963, s. 205; 1976, s. 38 og 496).

[2] Olof Lindhe: Studier i de gamla lägdmåttens användning i arkitekturen i Sydskandinavien, Lund 1977, s. 49, mener på grundlag af beregninger at kunne fastslå den græske fod som rette måleenhed bag Ribeplanen. (Afhandlingen ledsages af en liste over litteratur emnet vedrørende). Også Vilhelm Wanscher, (Arkitekturens historie II, 1929, s. 162f.) skønner, at Ribeplanen bygger på den græske fod, men omgås meget frit med de eksakte mål.

[3] De hidtil foreslåede systemer til udstikning af en plan på byggegrunden har kun været anvendelige på bar mark og næppe ved et nybyggeri anlagt omkring en stående bygning.

[4] Oplysningerne om gravningen i Porsborgs kælder 1958 er meddelt af Hans Stiesdal, NM2. Jfr. brev fra Lennart Edelberg til statsgeolog Arne Buch, i Antikvarisk Saml. Ribe.

[5] LA. Vib. C 630-9. Ribe domk.s insp. Restaureringsjourn. 1893-1903.

[6] NM2. H. Lønborg Jensens papirer vedr. funderingen m.m.

[7] Tegningerne er udført på basis af undersøgelser til den 1886 gennemførte tværafstivning af langhuset. Fundamenterne under dets øvrige mure havde man lejlighed til at studere nogle år senere, da knap to meter dybe varmekanaler førtes på langs gennem de indre sideskibe. Amberg (1906, s. 104) skriver, at de langtfra alle steder var solide nok til, at man uden videre kunne foretage udgravning, men at de blev

beskyttet og styrket i forbindelse med kanalernes opmuring. Den århundredlange benyttelse af kirken som begravelsesplads har medført mange overgreb med deraf følgende svækkelse.

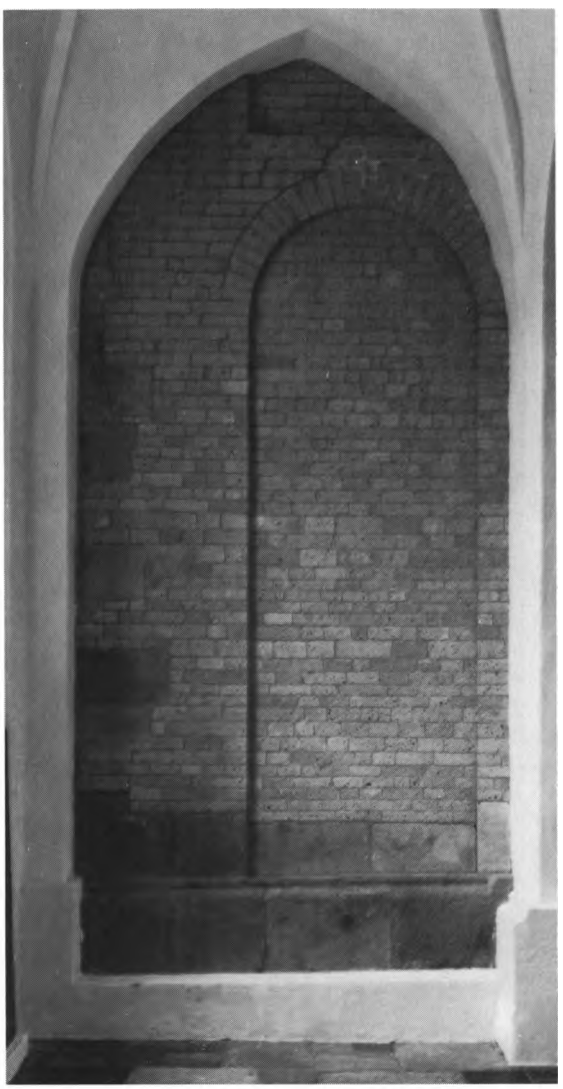
[8] NM2. Opmåling ved J. Martin Petersen 1886.

[9] NM2. En del af Helms' blade med målskitser findes blandt Lønborg Jensens papirer. Jfr. note 6.

[10] NM2. Fotografiet ledsagede et brev fra arkitekt Axel Hansen til Lønborg Jensen 7. maj 1928. Jfr. note 6.

[11] Elna Møller: Ribe domkirkes nordre tårn, i Nationalmuseets Arbejdsmark 1971, s. 204f.

Fig. 77. Nordre korsarms vestmur, set fra ydre, nordre sideskib (s. 190). LL fot. 1980. — *Westmauer des nördlichen Querarms, vom äußeren, nördlichen Seitenschiffgesehen.*

[12] Amberg fandt flere sokkelsten svarende til Mariatårnets genanvendt i det store tårns sokkel.

[13] Forholdene lader sig kun forklare ved, at nybyggeriet er blevet vanskeliggjort af en ældre kirkes eksistens (sml. Thures kirke).

[14] Det er sandsynligt, at man ved afgravningen har blottet det øverste skifte i murens aftrappede fundament. Dette skifte kan have stået som sål i vægblændingerne i en lang periode, inden det blev fjernet med undtagelse af partierne under halvsøjlerne.

[15] Uregelmæssigheder af vidt forskellig art er velkendt ved kirker, der er rejst omkring en ældre bygning. Som en nøje parallel til højdeforskellen på de to sideskibe kan henvises til klosterkirken i Brauweiler, se Walter Bader: Die Benediktinerabtei Brauweiler bei Köln. Berlin, 1937, s. 149.

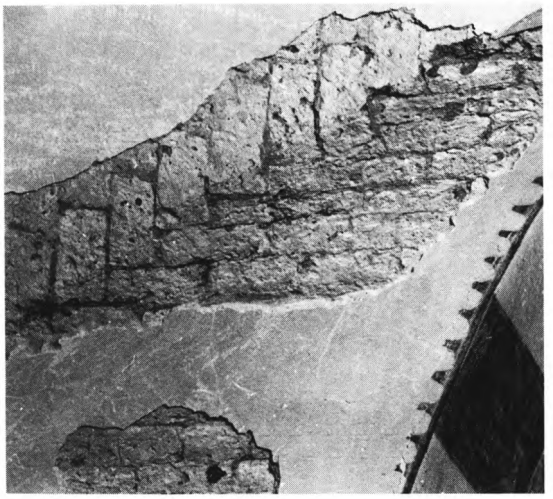
[16] Efter afretningen har grunden dog en stigning fra syd mod nord på godt en halv snes cm; forskellen aflæses tydeligst på vestsiden af det vestligste arkadepillepar.

[17] Ifølge Helms (1870, sp. 7) kan den gulbrune sandsten under vejrligets indflydelse skifte til en grålig farve, så den er svær at skelne fra visse grå sandstenstyper.

[18] Blandt de af Helms 1858 og 1868 til Geologisk Museum indsendte stenprøver har Søren Floris 1980 venligst afgivet følgende vurdering af materialet i de gamle søjler på nordre galleri: Gråhvid marin kalksten med talrige små kantede kvartskorn, med muskovit, små mængder biotit, ikke klorit (eller næsten umærkeligt indhold deraf, 1-2 stykker?), talrige glaukonitkorn. Muligvis et tyndt skalstykke af musling. Nogle grønne småstave kan være glaukonitiserede spongienåle og foraminiferer. *Proveniens:* Bjergarten stammer ikke fra Danmark. Den ligner ikke helt vore prøver af den gotlandske silurtids sandsten, Burgsviksandstenen, men kan måske tilhøre dennes kalkrige modifikation (manglen på kloritflager??). Der er måske også visse andre muligheder for proveniens i Sverige (Skåne), ligesom der vel skulle være muligheder i Storbritannien, Tysklandene, Belgien og Frankrig. Norge kan udelukkes.

[19] 1979 blev der i materialhuset fundet en lignende, stærkt molesteret base. De to i triforieåbningen er uden tvivl en tilføjelse fra restaureringen 1843-45, da søjlerne flyttedes hertil fra nordsidens 2. åbning fra øst (Helms 1870, sp.69). Ved samme restaurering blev mange epitafier ødelagt, og det kan ikke udelukkes, at de sorte marmorbaser stammer fra et af disse. – Både i middelalderen og sidenhen har der til Ribeegnen været importeret Namur-kalksten til fonte og gravsten.

[20] Den her nævnte kalksten er (jfr. note 18) bestemt som: Hvid marin kalksten. Mikritfattig, uden terrestrisk detritus. Kalkspatudskillelse på ubestemmelige echinodermstumper. Bryozofragmenter er meget

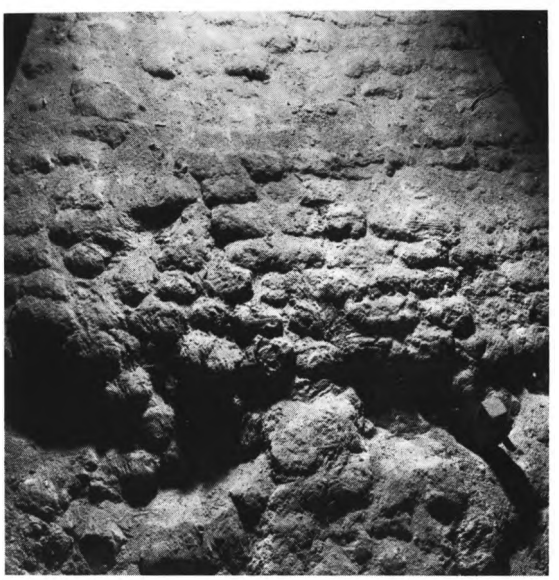

Fig. 78-80. Hvælvteknik. 78. Underside af gathvælv i søndre sideskib (s. 190, 235). 79-80. Oversiden af apsidens og korsskæringskuplens hvælv (s. 206, 211). ElM fot. 1972, LL fot. 1980. — *Gewölbetechnik. 78. Unterseite des Gratgewölbes im südlichen Seitenschiff. 79-80. Oberseite der Gewölbe des Apsis und der Vierungskuppel.*

talrige (udgør hovedmassen af bjergarten), de er meget velbevarede, men er ikke blevet nærmere bestemt. Desuden ses en søpindsvinepig af arten Tylocidaris bruennichi (eller måske T. vexilifera). *Proveniens:* Bjergarten synes identisk med dansk (og skånsk) bryozokalk fra Danien-tid. Alderen er ud fra stykket Mellem Danien (næppe Yngre Danien). Lokaliteten kan være Fakse (hvor kirkematerialer blev fremstillet i romansk tid), mens Stevns Klint næsten helt kan udelukkes. Hjemstedet kan ikke være Norge, Storbritannien, Tysklandene, Polen, Holland eller Frankrig, og det kan næppe være Belgien. – En kalksten, der ifølge Helms blev fundet i store stykker ind til søndre korsfløjs facademur, er bestemt som: Gråguliig oolitisk marin kalksten. Med Pinna-lignende musling og 5-6 andre ubestemmelige muslingearter, inklusive en østers, samt med en snegleart af slægten Cerithium eller lignende og 3-4 andre sneglearter (ubestemmelige). *Proveniens:* Bjergarten kendes ikke fra Skandinavien og kan næppe være fra Storbritannien, Holland eller Belgien. Den kan måske være fra Syd-Vesttyskland, men der er større sandsynlighed for hjemsted i Frankrig (Pariserbassinet?). Bjergartens alder er snarest Tertiær.

[21] Om blanding af de to materialer, se DK. SJyll. s. 2664. – Et fotografi fra 1897 (NM2) viser over vestgavlens granitkvadre smukt munkestensmurværk med detaljer af senromansk karakter, sml. beskrivelsen af vestportalen.

[22] Om transport af byggematerialer, se DK. SJyll. s. 2668 f.

[23] I forbindelse med den omfattende import af bygningssten fra disse egne skal nævnes akvæduktmarmor, en travertin dannet i det romerske vandledningssystem ved Köln, som tidligt synes at have været efterstræbt til fremstilling af arkitektoniske led, der krævede en særlig udmærkelse (C. G. Schultz: Romersk Akvædukt-marmor i Roskilde Domkirke, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1953).

På dansk grund er materialet kun kendt fra nichesøjlen i Dalby kirke i Skåne, fra stiftergravene i Roskilde domkirke, og måske i Ribe domkirke. Der er al mulig grund til at tro, at det søjleskaft af akvæduktmarmor, der, med sandstensbase og -kapitæl af en for domkirken karakteristisk form, findes løst opstillet i anlægget foran Bramminge hovedgård, oprindelig har stået i kirken. Bramminge hovedgård er oprettet 1572 af Lange-familien, der havde megen forbindelse med domkirken, og det samme havde en senere ejer, C. C. v. Gabel (sml. s. 75 f.), som var stiftamtmand under restaureringen o. 1740, der efterfulgtes af en auktion over kasserede byggematerialer.

[24] Venligst meddelt af K. Perch-Nielsen, Institut for historisk Geologi og Palæontologi. Den indgående analyse er baseret på en prøve udtaget af et kapitæl i midtskibet 1972 (NM2).

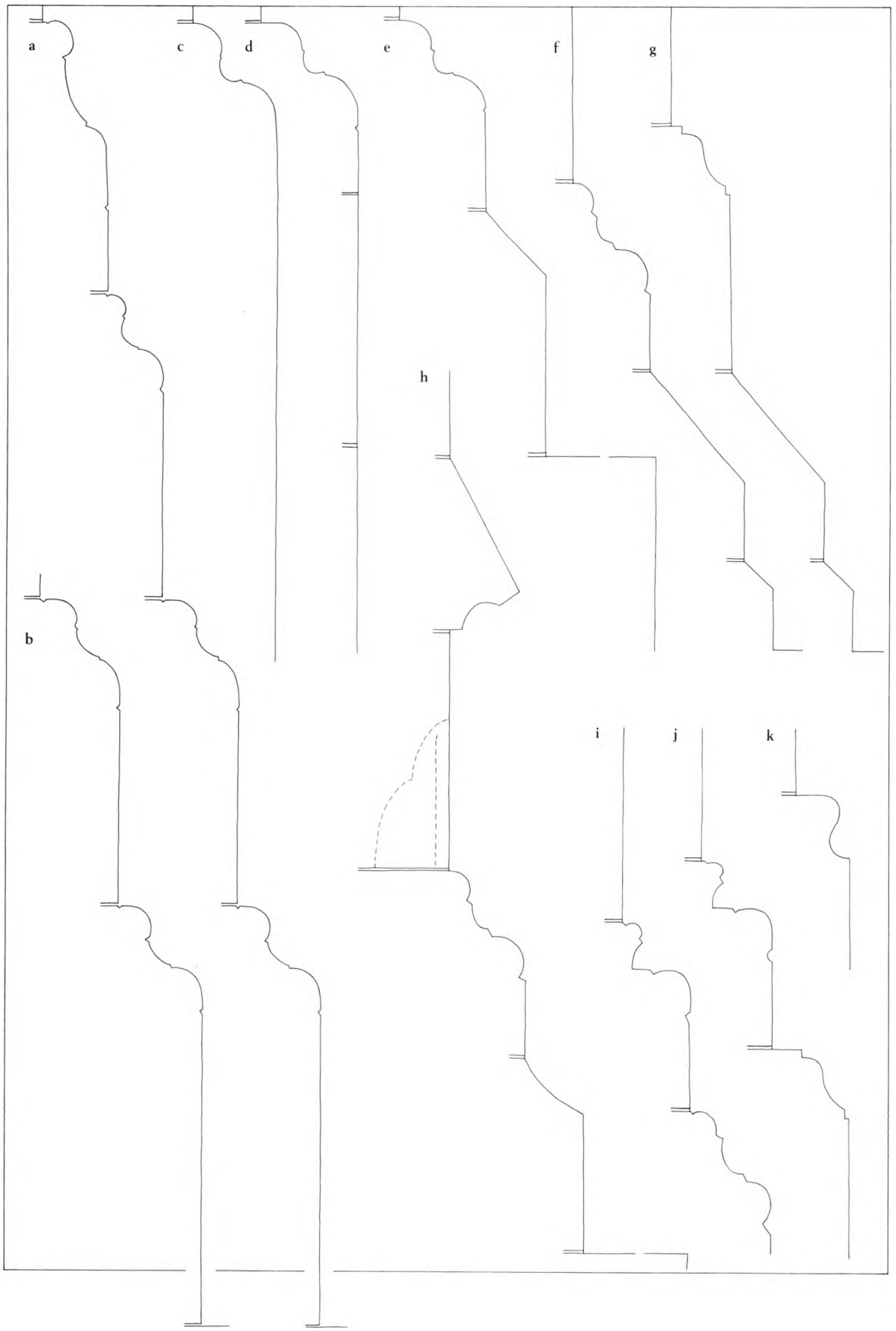
[25] Helms (1870, sp. 9) oplyser, at materialet stammer fra en af Riberhus' runde bastioner, mens sandstenen til nogle nyhuggede kapitæler kom fra København, hvilket også bekræftes i regnskaberne.

[26] Hvis munkesten – som antydet tidligere i dette afsnit – har været anvendt sammen med tuf eller alene til facademur, har de to materialer ikke nødvendigvis haft samme overfladebehandling.

[27] Der findes mange eksempler på transport over store afstande af hel- og halvfabrikata: Kalksten fra Normandiet til England, skånsk og gotlandsk materiale til hele Østersøområdet o.a. (Sml. Elna Møller: Om danske Lektorier, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950; sa.: Den middelalderlige kirke som byggeplads, i Fortid og Nutid, bd. XXI, 260; endv. DK. Frborg s. 563f.).

[28] Denne specielle form for kilestensstik er i sin oprindelse teknisk betonet. Ved at øge stikstenenes længde opefter, skabtes et bueslag, der var bedre egnet til at optage tryk. Det kendes i Norditalien og på rhinsk område, hvor det synes ret almindeligt. Se den rigt illustrerede nyudgave af domkirken i Speyer, Hans Erich Kubach – Walter Haas: Der Dom zu Speyer, i Die Kunstdenkmäler Rheinland-Pfalz, 1972 (f.eks, billedbindet fig. 707 og 798 samt planchebindet, tv. 78). Endvidere Harald Busch: Germania Romanica, 1963 (fig. 21, 224-26). – I Ribeegnens tufstenskirker er stikket kendt fra Vilslev (Helms: Tufstenskirker, tv. 14) og Jernved (iagttaget under restaureringen 1978); i andre egne af Danmark er det foreløbig erkendt i Tveje Merløse (Holbæk amt) og (1972) i Smørum kirke (Københavns amt).

Fig. 81a-k. S. 197: Udvendige sokkelprofiler; a. Apsis (sml. fig. 63); b. Hjørnepille mellem apsis og tværskib; c-d. Sideskibsmure i nordøst og sydvest; e. Mariatårnet; f-g. Vestgavlen nord og syd for portalen; h. Store tårn; i-j. Vestportalen, søjlebase og -plint i nord og syd; k. Ydre sideskibe (indføjet 1894). Alt af granit. 1:10. Målt af ElM. Streg Torben Hjelm. — *Äußere Sockelprofile; a. Apsis; b. Eckpfeiler zwischen Apsis und Querschiff; c-d. Seitenschiffmauern im Nordosten und Südwesten; e. Marienturm; f-g. Der Westgiebel nördlich und südlich des Portals; h. Der große Turm; i-j. Westportal, Säulenbasis und -plinthe im Norden und im Süden; k. Äußere Seitenschiffe (eingefügt 1894). Alles aus Granit.*

a
c
d
e
f
g
h
b
i
j
k

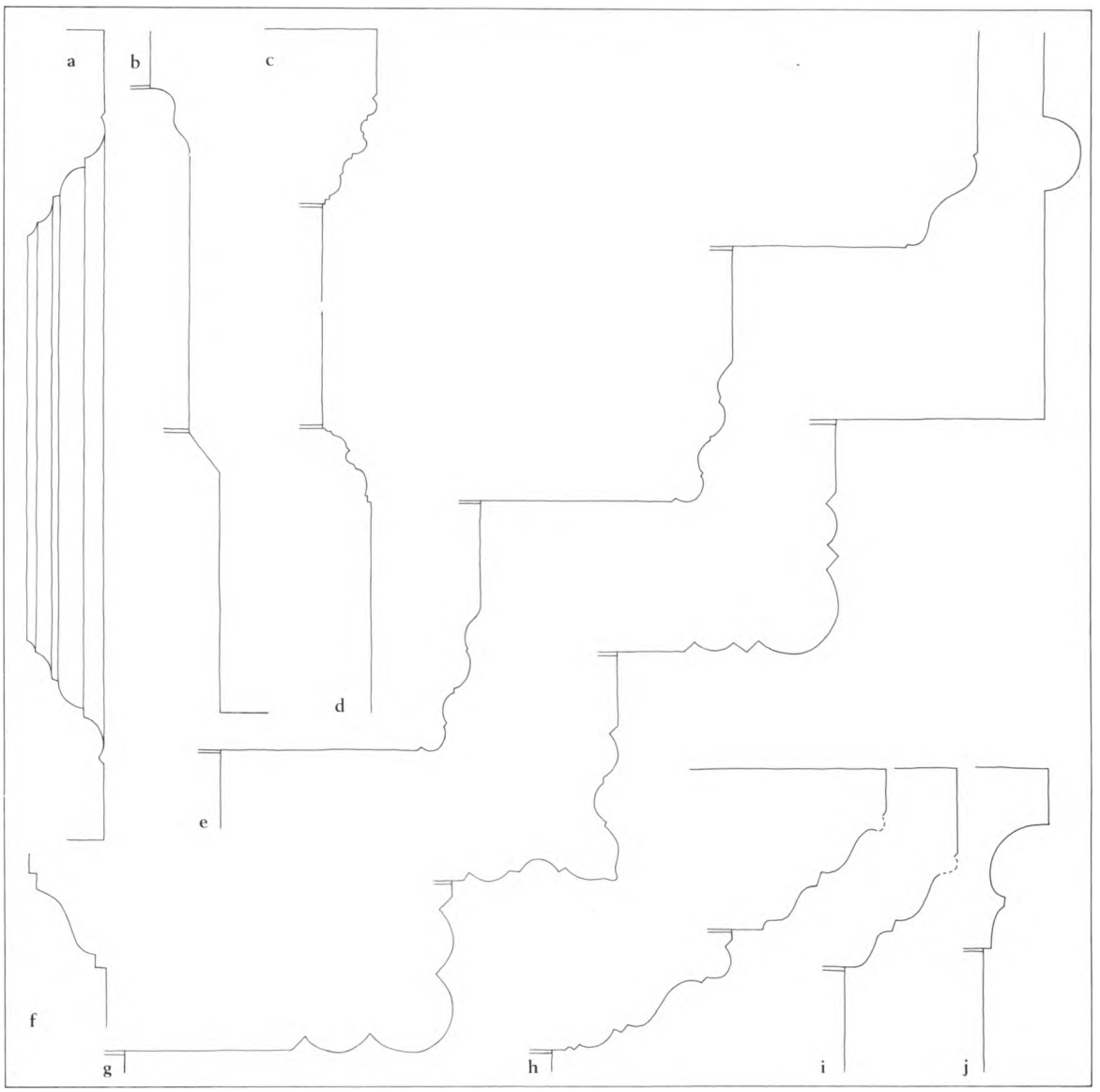

Fig. 82a-j. Dørprofiler, a-b. Tværskibets nordportal, oprindeligt tympanon og søjleplinten; c-d. Kathoveddøren, kragbånd og plint; e. Kathoveddøren, bueslag; f. Kathoveddøren, portalfremspringets sokkel (indføjet o. 1900). g. Vestportalens bueslag; h. Kathoveddørens trekantgavl, indramning; i-j. Trekantgavlens konsoller i øst og vest. – a-b, d og g af granit, resten sandsten. 1:10. Målt af ElM. Streg Torben Hjelm. — *Türprofile. a-b. Nordportal des Querschiffs, urspr. Tympanon und Plinthe; c-d. Kathoveddøren, Kämpfer und Plinthe; e. Kathoveddøren, Archivolte; f. Kathoveddøren, Sockel des Portalvorsprungs (eingefügt um 1900); g. Westportal, Archivolte; h. Dreieckgiebel Einrahmung; i-j. Die östliche und westliche Konsole des Dreieckgiebels. – a-b, d und g aus Granit, das übrige aus Sandstein.*

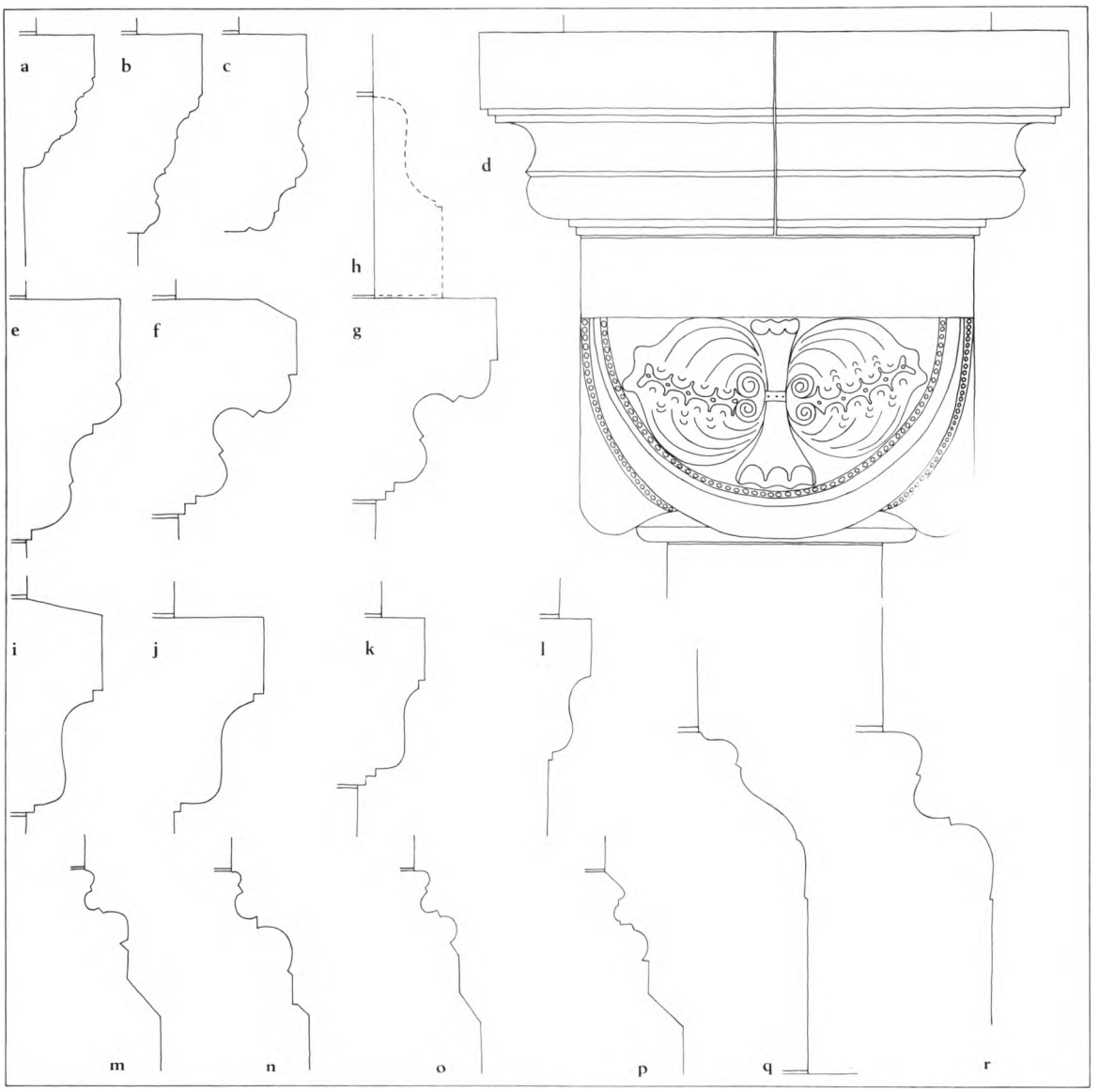

Fig. 83a-r. Indvendige profiler, a-c. Søndre sideskibsmur, kragbånd på 1. og 5. halvsøjle fra øst; d. Nordre sideskib, kragbånd på alle halvsøjler (undtagen fig. 126); e. Mariatårnet, kordongesims; f-g. Midtskibet, kordongesims i nord og syd; h. Søndre galleri, sokkel i de to østfag (og opr. supplement til g); i. Nordre galleri, triforieåbning i vest; j-k. Søndre galleri, kragbånd og abakus i triforierne; l. Søndre galleri, halvsøjler mellem de to østfag; m-p. Nordsidens triforier, søjlebaser; q. Nordvestre korsskæringspille, sokkel; r. Sokkel (og base) på midtskibets piller samt halvsøjler i nordre sideskib og galleri. – a-c og e af granit, resten sandsten. 1:10. d. Målt af Per Gottfredsen, resten af ElM. Streg Torben Hjelm. — *Innere Profile, a-c. Südmauer des Seitenschiffes, Kämpfer auf der 1. und 5. Halbsäule von Osten; d. Nördliches Seitenschiff, Kämpfer auf allen Halbsäulen (ausgenommen Fig. 126); e. Marienturm, Gurtgesims; f-g. Mittelschiff, Gurtgesims im Norden und Süden; h. Südempore, Sockel in 1. und 2. Ostjoch (und urspr. Ergänzung zu g); i. Nordempore, Trijoriumöffnung im Westen; j-k. Südempore, Kämpfer und Abakus in den Triforien; l. Südempore, Halbsäulen zwischen 1. und 2. Ostjoch; m-p. Triforien an der Nordseite, Säulenbasen; q. Nordwestlicher Vierungspfeiler, Sockel; r. Sockel (und Basis) der Arkadenpfeiler sowie Halbsäulen im nördlichen Seitenschiff und in der Nordempore. – a-c und e aus Granit, alles andere Sandstein.*

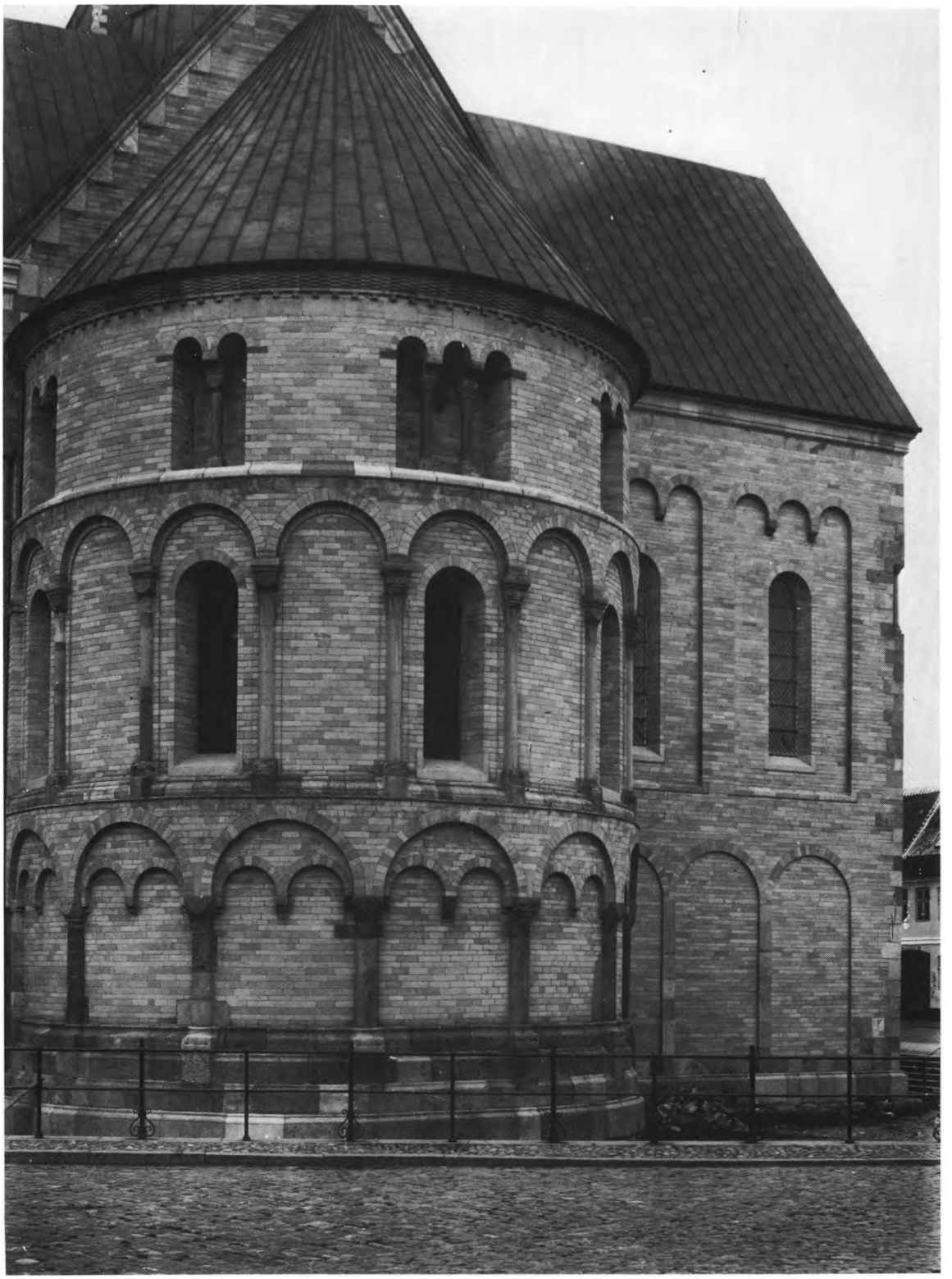

Fig. 84. Apsis og nordre korsarm, set fra sydøst. Hude fot. 1904. — *Apsis und nördlicher Querarm, vom Südosten gesehen.*

FØRSTE ETAPE: ØSTPARTIET

NOTER S. 248

Blandt danske domkirker har Ribe som alt nævnt det særpræg, at apsiden knytter sig til tværskibet uden det sædvanlige mellemled, et retkantet kor. Apsiden og tværskibet udgør bygningens ældste del, og opførelsen synes gennemført uden væsentlige afbrydelser.[1]

APSIDEN (fig. 85-96) er efter danske forhold rigt dekoreret og lader sig kun sidestille med korrundingen i Lund, der skønnes ombygget o. 1160, og med de magre og usikre forhold i Viborg domkirke. Ribeapsidens usædvanlige rummelighed skyldes blandt andet dens hesteskoformede plan. Rent bortset fra de arkitektoniske forudsætninger, der antagelig ligger til grund for Ribeplanen som helhed, har man ved valget af denne sjældent forekommende bueform (og den tykke apsisbue) opnået at skaffe rigeligere plads omkring højaltret end tilfældet ville have været med en halvcirkulær apsis, og det kan i nogen grad have opvejet manglen på et selvstændigt korparti.[2]

I det *ydre* er facaden over den magtfulde granitsokkel (fig. 81a) inddelt i tre zoner eller stokværk. De to nederste prydes af søjledelte buestillinger, mens muren i det øverste stokværk har dybe, søjledelte blændinger, der i deres oprindelige skikkelse har åbnet sig til tagrummet over den halvkuppel, som dækker apsidens indre. Disse søjledelte åbninger må opfattes som tilløb til indretning af et dværggalleri af den art, som kendes fra Lunde-apsiden, men de er mere beslægtet med forholdene i Store Hedinge kirkes kor. I Ribe findes der dog ikke bag åbningerne en tøndehvælvet gang i selve murtykkelsen.[3]

Apsidens tre nederste sokkelskifter har ret ensartet, attisk profilering. Det nederste løber ubrudt apsiden rundt, hvorimod de to følgende brydes af forlæggene (plinterne) til de halvsøjler, som underdeler *nederste stokværk* i syv, 14 cm dybe, rundbuede blændingsfelter. Bunden (eller sålen) i disse felter dannes af det fjerde sokkelskifte: Også her er profileringen nærmest attisk, men formen er langt stejlere end nedenfor. Denne profilering løber igennem på de seks *halvsøjlers baser,* der i øvrigt alle er udstyret med hjørneknopper af samme højde som basens nederste rundled. *Hjørneknopperne* er bevaret med en enkelt undtagelse, den sydligste halvsøjles vestre, men de er noget forvitrede. Een base har hjørneknopper formet som hornede dyrehoveder, mens de andre forestiller mandehoveder med ret langt hår og skæg, og det er tydeligt, at flere forskellige frisurer er repræsenteret. – Halvsøjlernes skafter bærer præg af at være opbygget af de indenlandske materialer, man tilfældigvis havde for hånden. Snart består et skaft af otte skifter myremalm, snart af granit og myremalm i skifter og snart af en høj granittromle suppleret med et enkelt skifte af myremalm. Endelisenen i syd er helt af granitkvadre, mens kvadre af granit og myremalm veksler i den tilsvarende nordre. De seks *halvsøjlekapitæler* er alle af granit. Fire er terningformede med glatte skjolde over pudeagtigt underparti, uden markering af hjørnerne. De to sidste, som flankerer midtblændingen, er fremhævet med en bladdekoration. Det søndre har tre kranse af palmetter eller vinblade, og et langstrakt (ege?)blad fra den mellemste bladkrans skyder op og støtter den knop, der danner overgangen til den retkantede arkitrav. Også det nordre kapitæl har tre bladkranse, men her har de hjørnesøgende blade i mellemste krans og hele den øverste en meget karakteristisk tungeform.[4] Både dette *bægerbladskapitæl* (en såre fjern slægtning at det korintiske kapitæl) og *terningkapitælet* optræder side om side overalt i østafsnittet, og begge typer findes i ret varierende former. Mens halvsøjlerne med deres baser og kapitæler aldrig ser ud til at have været genstand for istandsættelsesarbejder, blev bueslagene, som forbinder halvsøjlerne, ødelagt i forbindelse med en udvidelse af apsidens vinduer. I deres nuværende form er buerne tilsyneladende en korrekt rekonstruktion fra sidste hovedistandsættelse. Hvert blændingsfelt afsluttes med en tvillingrundbue under en større bue, der snart er halvcirkulær, snart svagt

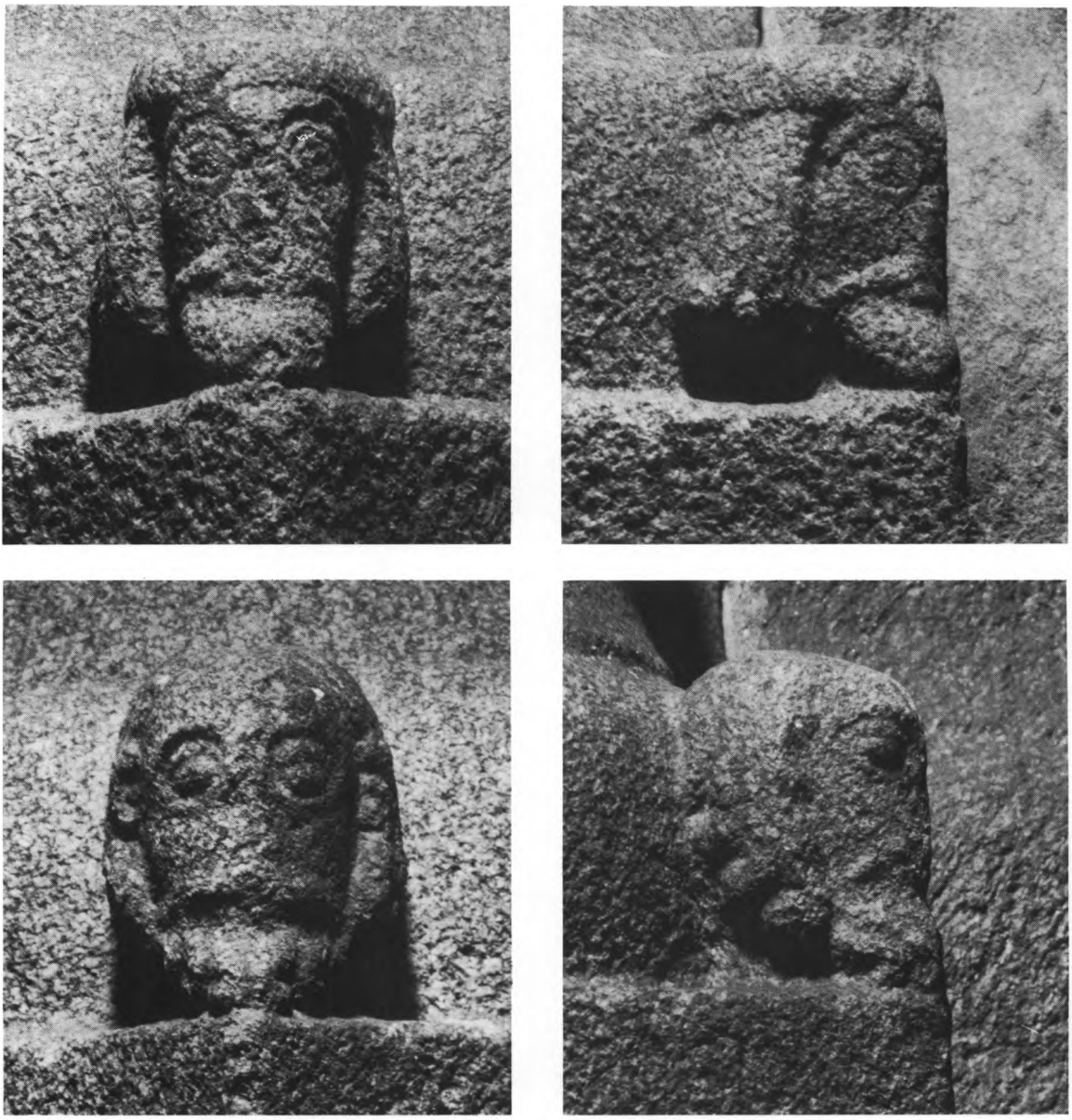

Fig. 85-86. Apsiden, Nederste stokværk. Hjørneknopper på halvsøjlernes granitbaser (s. 201). LL fot. 1980. — *Apsis. Unterste Stockwerk. Eckzier an den Granitbasen der Halbsäulen.*

hesteskoformet. Mens den store bue – uden kragled som formidlende overgang – har vederlag på halvsøjlekapitælerne, udspringer tvillingrundbuerne fra små profilkonsoller, der dels flankerer halvsøjlekapitælerne, dels midtdeler blændingsfeltet.[5] Den eneste, som skiller sig ud, er midtkonsollen i den midterste blænding; den er betydelig større end de øvrige og formet som en grov *ansigtsmaske* (fig. 152). Anvendelsen af en speciel konsol netop på dette sted stemmer med den tendens til at markere korrundingens midtakse, som også kommer til orde i udformningen af kapitælerne på de flankerende halvsøjler, og som kan følges videre op i de to resterende stokværk.

Bueslagene her og i resten af østafsnittet samt i sideskibsmurene er bygget op som kile—stensstik, men af den ret sjældne form, hvor

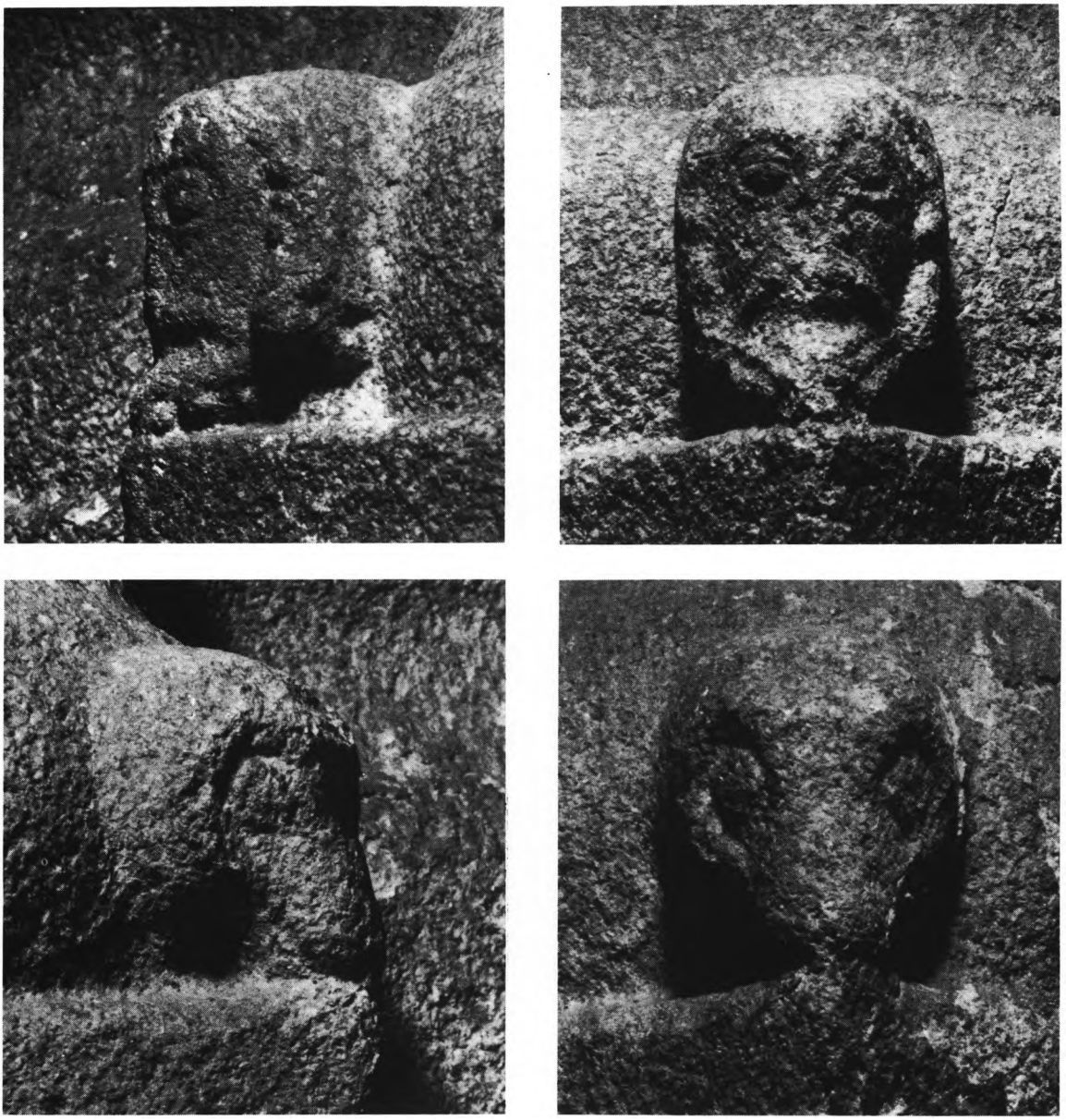

Fig. 87-88. Apsiden. Nederste stokværk. Hjørneknopper på halvsøjlernes granitbaser (s. 201). LL fot. 1980. — *Apsis. Unterste Stockwerk. Eckzier an den Granitbasen der Halbsäulen.*

stikkets ydre kurve har tendens til spidsbue. Samtlige stik i østafsnittet (med undtagelse af Kathoveddørens) er fornyet ved skalmuringen, og det er muligt, at de enkelte kilesten er tildannet med noget større omhu end oprindelig, men om hovedformen er der ingen tvivl.[6]

Mellemste stokværk. Overgangen formidles af et granitskifte, der samtidig danner sål i etagens blændinger. Skiftet, hvori der er udsparet plinter for halvsøjlerne, har samme stejle, nærmest attiske form som det øverste af apsidens fire sokkelskifter. Blændingsinddelingen bryder den takt, der er anslået i underetagen. Til dennes syv rundbuede blændinger svarer mellemetagens ni, der giver plads til fem vinduer i stedet for de tre, der ville have været en logisk følge af syvdelingens videreførelse.[1]

Stokværkets otte *halvsøjler,* anbragt på bag-

Fig. 89-90. Apsiden. Nederste stokværk. Kapitæler på 6. og 4. halvsøjle fra syd (s. 201). LL fot. 1980. — *Apsis. Unterste Stockwerk. Kapitelle auf der 6. und 4. Halbsäule von Süden.*

Fig. 91-94. Mellemste stokværk. Granitkapitæler på 5. og 1. halvsøjle fra syd. Sandstensbaser på 5. og 4. halvsøjle (s. 203f). HF fot. 1972. — *Mittleres Stockwerk. 91-92. Granitkapitelle auf der 5. und 1. Halbsäule von Süden. Sandsteinsbasen an der 5. und 4. Halbsäule.*

grund af en svagt fremspringende lisén, er jævnt fordelt mellem endelisenerne. Modsat forholdene neden for hæver halvsøjlebaserne sig frit over den profilerede sål og er alle hugget i Wesersandsten. Baserne er stærkt forvitrede, og kun glimtvis kan man fastslå, at profilen må have mindet om den attiske på sålens granitskifte. Det er tydeligt, at de alle er forsynet med ret store hjørneknopper, nogle er regulære knopper, andre muligvis store løvehoveder som på 2. base regnet fra syd. Bedst bevaret er de to baser, der flankerer midtfeltet i øst; her er knopperne formet som vædderhoveder og så store, at de griber op om alle basens rundled. De slanke søjleskafter er også i denne etage af blandet materiale; men den vulkanske tuf og Wesersandstenen har nu afløst den hjemlige myremalm som supplement til granit i de to sydligste, der er stokværkets eneste gamle. De er begge opbygget af ret høje granittromler skilt af og afsluttet med sandstensskifter. De seks nye skafter er sammensat af høje tufstensskifter, som tilfældet sikkert har været tidligere. Alle otte granitkapitæler er derimod oprindelige. Regnet fra syd til nord har nr. 1-3 og 6 terningform med svagt fordybede skjolde over pudelignende underdel, der kun på nr. 2 viser ganske svag hjørneindskæring. De fire sidste er bladkapitæler; nr. 4 og 5, der flankerer midtfeltet, har to rækker tungeformede blade under vindrueklaser, mens nr. 7 og 8 kun har tre rækker tungeformede blade. Modsat forholdet i underetagen har alle kapitæler abakus eller kragsten; også de er af granit og forsynet med en profil, der kan karakteriseres som et forarbejde til en attisk leddeling; samme profilering ses andetsteds i østafsnittet. – Hvert af de ni blændingsfelter afsluttes med en falset rundbue, hvis inderste led forbinder lisenerne bag halvsøjlerne. Lidt over buetoppene findes et affaset granitbånd, der har afløst et ældre af tuf. – Apsidens fem vinduer sidder jævnt fordelt i blændingsrækken, og således synes det altid at have været. I deres nuværende skikkelse stammer åbningerne fra Ambergs restaurering, og det er tvivlsomt, om der ved den tid fandtes vejledning i murværket med hensyn til vinduernes oprindelige størrelse.[7]

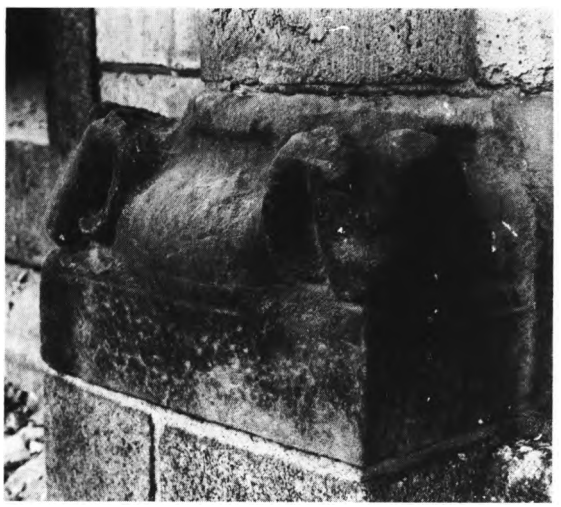
Øverste stokværk. Over det fornyede granitbånd træder korrundingens facadelinje så langt tilbage, at den ligger i plan med mellemstokværkets. Båndet fungerer som sål i etagens fem søjledelte blændinger, der som nævnt oprindelig har skullet stå som åbninger. Blændmurene bag søjlerne er overvejende af tuf og kan være tilføjet på et tidligt tidspunkt. Muren i den østlige blænding har en lysåbning med lodrette sidekarme og halvcirkulær bund og top.

De fem åbninger (blændinger) sidder over mellemstokværkets vinduesfelter. Centralåbningen dækkes af trillingrundbuer, de fire andre og smallere af tvillingbuer. De svagt tilspidsede søjleskafter er ligesom baser, kapitæler og de tværstillede konsoller af granit; dog er basen i den 1. åbning regnet fra syd af sandsten. Der er fortrinsvis anvendt grå granit, men søjleskafterne i midtåbningen er udført i en meget finkornet rødlig ligesom nogle af tværkonsollerne over kapitælerne og de korresponderende kragbånd i sidekarmene. Alle søjlebaser har attisk profilering, og de fleste er udstyret med hjørneknopper. De to kapitæler på midtåbningens søjler har to rækker af tungeformede blade under glat arkitrav, mens alle de andre er af terningform med fordybede felter i skjoldene. Kun kapitælet i 2. åbning fra syd viser en klar markering af hjørnerne.

Overgangen fra småsøjlernes kapitæler til den forholdsvis svære mur formidles af tværkonsollerne. På de smalle ender har de en stor hulkel under trekvartrundstav og på siderne et fordybet felt af samme form som konsollen (sml. tilsvarende konsoller i tværskibets trifolieåbninger til sideskibene). I karmsiderne er

rundbuernes vederlagshøjde markeret med et spinkelt, hulkelet kragbånd, hvoraf nogle stammer fra sidste hovedrestaurering. Det samme gør den særprægede, dekorerede *gesims,* som ifølge arkitekt Amberg har afløst en ældre tufstensgesims, »der var lagt helt ned paa Vinduesaabningernes Buers Overkant og havde givet det hele et trykket Udseende. Muren blev da opført i passende Højde over Buerne«, og den nye gesims hævet tilsvarende (Amberg 1906, s.74f.). Denne oplysning forklarer, hvorfor der ikke mere er sammenhæng mellem murkronen og det bevarede spor efter apsidens ældste tag. Ikke blot har muren været lidt lavere, men også tagrejsningen har været mindre. Oprindelig må tagkeglen have haft sin top ca. en meter under det nuværende tags.

Sammenføjningen af apsis og tværskib. Det element, der forbinder de to afsnit, fungerer som nævnt i relation til korrundingen som østmuren i en korbygning, brudt af apsisbue og med egen taggavl. Den er bygget op over hjørnepillerne mellem apsis og tværskib, således at facaden er gjort helt fri af tværskibet (sml. fig. 45d).[8]

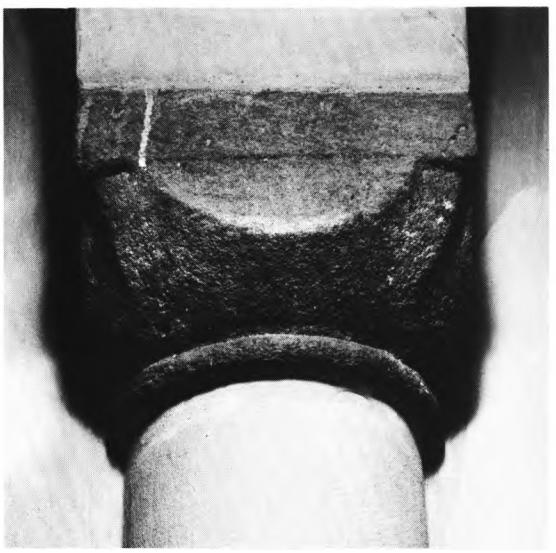
Fra apsiden er de to nederste, profilerede sokkelskifter ført omkring hjørnepillerne frem til tværskibsmuren. Hjørnekvadrene i den søndre pille er udelukkende af granit, der også er hovedmateriale i den nordre, hvor der dog hist og her træffes kvadre af forskellige sandstenstyper. Ligesom det er tilfældet med tværskibets fire hjørner, er disse piller prydet med småsøjler, der bryder rækken af kvadre. Der findes to søjler i syd, og de er anbragt således, at baserne sidder i niveau med de profilbånd, der skiller apsidens stokværk. Til den øvre svarer en søjle i den nordre hjørnepille; måske har der kun været denne ene, men det kan ikke udelukkes, at en lavere siddende søjle er gået tabt i forbindelse med det kapitelhus, der engang har ligget i nordhjørnet mellem apsis og tværskib. De tre *dværgsøjler,* der med base og kapitæl måler ca. 125 cm, er af granit. Baserne er attiske og kapitælerne af terningform med fordybet felt i skjoldene; på det nedre kapitæl i syd er hjørnerne mellem skjoldene markeret med en hjørnestreng, og skaftet er dekoreret med siksakformede kannelurer (Helms 1870).

Apsidens indre (sml. fig. 45b-c). Gulvet ligger nu – som sikkert også oprindeligt – omtrent i højde med overkanten af apsidens nederste sokkelskifte. Kun de to nederste af facadens tre stokværk gør sig gældende i interiøret, hvor væggen forneden brydes af et søjledelt blændingsgalleri, foroven af de fem vinduer, og umiddelbart over dem har den store halvkuppelhvælving sit vederlag. Blændingsfrisens sål, der findes i næsten samme niveau som udvendig, er hævet ca. 100 cm over gulvet. Også her er frisen sammensat af syv rundbuede blændinger, hvis dybde er 20 cm. Højden på de mellemfaldende *halvsøjler* er ca. 235 cm; søjleskafterne er ligesom væggen af tuf, mens kapitælerne og muligvis tillige baserne er tildannet af den brunlige myremalm. Baserne har over den 8-10 cm høje plint en forgnavet profil, der synes sammensat af karnis over kvartrundstav. De 30 cm høje kapitæler er af terningform med glatte skjolde, der skiller sig klart ud fra arkitraven; grat eller indskæring mellem halsring og arkitrav opdeler kapitælets nedre del i koniske former (fig. 95-96). De rundbuede blændingsstik udspringer direkte fra arkitravens overside.

I den nordligste af de syv rundbuefelter findes en spidsbuet, 200 cm høj blænding med rundstav-profilerede karme; den er ikke, som man skulle tro, et lavtsiddende vindue, men en *blændet dør,* som indtil o. 1790 gav adgang til kapitelhuset i hjørnet mellem apsis og nordre korsarm.

Apsidens halvkuppelformede *hvælving* støtter sig til højkirkens gavl, der brydes af den store og brede rundbue, hvormed apsiden åbner sig til tværskibet. Denne *apsisbue* omsluttes af en større bue, korsskæringens østre, således at de to arkader tilsammen danner een vældig, falset apsisbue, hvor samhørigheden er understreget af fælles kragbånd i højde med korsskæringens øvrige.

Både den egentlige apsisbue, taggavlen over den og selve hvælvingen er muret af veltildannede tufsten; hvælvkappen, der er muret i ring-

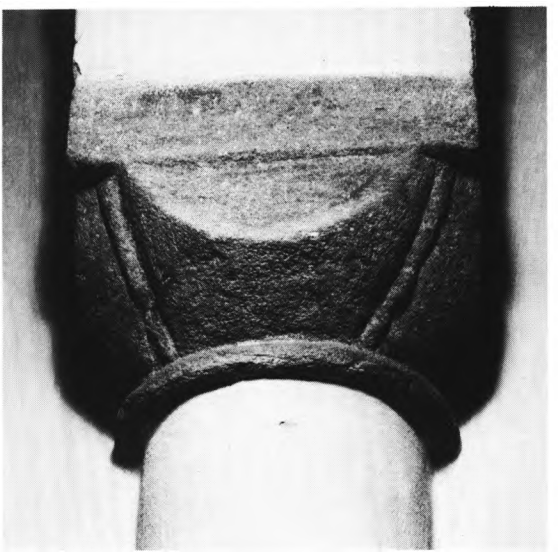

Fig. 95-96. Apsiden. Indre. Kapitæler af myremalm på 4. og 6. halvsøjle fra syd (s. 206). HF fot. 1972. — *Apsis. Innen. Kapitelle aus Raseneisenstein auf der 4. und 6. Halbsäule von Süden.*

formede skifter, er godt en halv meter tyk; forneden på oversiden er den forsynet med fire radiære »grater« eller stivere, der når ud til ydermuren. Adgangen til tagrummet over apsis sker nu gennem en senere brudt åbning i højkirkegavlen, placeret lidt under kegletagets top. En med gavlen samtidig *døråbning,* som findes i den søndre halvdel, er tidligt blevet tilmuret i lysningen, der vender mod korsskæringen. Det er et stort spørgsmål, om døren overhovedet kunne benyttes, efter at korsskæringen har fået sin kuppelhvælving.[9] Døren er rundbuet og har stærkt smigede karme mod øst (fig. 149).

TVÆRSKIBET er opført i nøje sammenhæng med apsis – det gælder også de talrige dekorative enkeltheder. De to afsnit har været under stillads på samme tid, men det betyder ikke, at arbejdet har været lige vidt fremme overalt. Søndre korsarm synes fremmet i forhold til nordre, og de to vestre korsskæringspiller er tydeligvis anlagt sidst; men som helhed betragtet hører de sammen med ydermurene: Uden dem kunne tværskibet ikke komme under tag (sml. fig. 45a).

Tværskibets korsarme, der er rektangulære i øst-vestlig retning, er anlagt symmetrisk omkring det næsten kvadratiske korsskæringsfag. Symmetrien omfatter også hele det arkitektoniske udstyr, både det net af blændinger, der omspænder de ydre murflader, placeringen af vinduer og døre samt hele den indre arkitektur med sidealternicher, arkader og vægblændinger. – I sin oprindelige skikkelse har tværskibet været nogle skifter lavere end nu, men den forhøjelse af flankemurene, som ses i tagrummet, er ikke af ny dato som på apsiden. Den synes gennemført i 1200'rne, da korsarmenes flade lofter blev udskiftet med hvælvinger, og vil blive omtalt i forbindelse med disse. Her skal blot nævnes, at den ældste murkrone formodentlig har siddet i højde med sålen i taggavlenes højblændinger, hvor der indvendig (i syd) ses aftryk af en bindbjælke.

Som gamle eksteriørbilleder viser, lod facadeblændingerne forneden i tværskibet sig kun vanskeligt erkende før sidste hovedrestaurering. Det skyldtes de talrige skalmuringer, hvormed man i nyere tid havde søgt at udslette sporene af de overgreb, der var tilføjet murværket ved opførelse og senere nedrivning af tilbygninger. Alt tyder på, at arkitekt Amberg bag disse skalmuringer fandt belæg for den

blændingsinddeling, som nu findes og som må være den oprindelige.[10]

En profileret *granitsokkel,* svarende til og i niveau med apsidens underste skifte, løber korsarmene rundt. Umiddelbart herover følger et glat granitkvaderskifte, hvori facadeblændingerne er anlagt. Sammen med hjørnekvadrene danner dette skifte en indramning af facadernes tufstensmurværk. En rigeligere forekomst af granitkvadre forneden i søndre korsarms østmur kunne tyde på, at man ved byggeriets tilrettelægning har haft til hensigt at anvende den hårde granit ikke blot til selve hjørnekæden, men i hjørnelisenens fulde bredde samt til indfatninger om de enkelte facadeblændinger.

Hjørnekæden i tværskibets fire hjørner brydes af en *dværgsøjle* i lighed med dem, der er indføjet i hjørnepillerne mellem apsis og tværskib (sml. fig. 53-54). Søjleskafterne er glatte, baserne attiske med eller uden hjørneknopper og kapitælerne af terningform undtagen i nordøst, hvor der er benyttet bladkapitæl med to rækker tungeformede blade under vindrueklaser.

Korsarmenes *facadeblændinger* er modsat korrundingens blot delt i to zoner og kun 5-6 cm dybe (sml. fig. 45d). Tre ens høje, rundbuede blændinger udfylder den nedre zone i øst, mens den øvre optages af to bredere, der hver især omslutter et vindue og afsluttes med en frise af tre konsolbårne rundbuer. Konsollerne gentager formerne fra apsidens nederste stokværk; den grove ansigtsmaske er anvendt i blændingerne umiddelbart nord og syd for apsiden, profilkonsollerne i de to andre. Et lignende blændingssystem er gennemført på korsarmenes vestmure med de begrænsninger, der følger af sammenbygningen med langhuset.[11]

Skemaet fra korsarmenes østmure er fulgt i de to gavle, men således at den midterste blænding har givet plads for portalerne. Begge *taggavle* har syv højblændinger, skilt af halvsøjler med profilbase og terningkapitæl. Hver blænding er overdækket med tvillingrundbuer, i syd sammensat af stigende rundbuer, i nord af ens høje.[12] Både i syd og nord er midtblændingen brudt af en rundbuet lysglug. Baser og kapitæler er nu som før restaureringen af granit, søjleskafterne muret op af tuf og lidt sandsten sammen med gavlene, hvis indersider stort set står i oprindeligt murværk og med bomhuller efter stilladset.

Tværskibets indre. Østmuren i korsarmene domineres af en sidealterniche, hvis søjlebårne baldakin beskrives sammen med portalerne. Midt i hver niche ses siden 1972 et tilmuret *cirkelvindue;* det har smigede karme, og den øvre halvdel stammer fra et ældre vindue af vanlig romansk form. Ombygningen af vinduerne er gennemført tidligt i kirkens historie, og tilmuringen er sket i forbindelse med opførelsen af de to forsvundne tilbygninger, kapitelhuset i nord og S. Barbaras kapel i syd. I det ydre har vinduerne givet sig tilkende i den midterste af de tre rundbuede blændinger.

Gavlvæggene har en *blændingsdekoration,* der i sin opdeling genspejler den udvendige: Forneden ret smalle, rundbuede blændinger, som flankerer dørpartiet, og derover to brede, ligeledes rundbuede, skilt af en ret bred lisén. Dette blændingsudstyr, der kun er foreneligt med et fladt loft (sml. fig.45a-b), er bevaret i nord – omend svagt besk
hvælvslagningen. Mellem de to blændingszoner er gavlmurens tykkelse ligesom i kirkens vestende formindsket en hel del.

Vestvæggen i korsarmene har ved siden af arkaden til sideskibene en rundbuet blænding

svarende til gavlvæggenes og over arkaden en søjledelt triforieåbning, der fører ind til sideskibenes øvre etage. Selv om det arkitektoniske skema er ens i de to korsarme, er der forskellige højdemål på blændinger, åbninger og andre led i nord og syd; det skyldes det andetsteds omtalte forhold, at målene må være afsat ud fra et mod nord stigende terræn.[13]

Tværskibets arkader til de to sideskibe (fig. 121-22) har halvsøjler i vangerne og en

falset, svagt hesteskoformet bue. *Halvsøjlerne* har – uanset om de er af granit eller sandsten – fodstykker og k
riale er også benyttet til abakus over kapitæler-

Fig. 97. Tværskibet. Sammenføjning af søndre korsarm og midtskib, set fra korsskæringen. LL fot. 1980. — *Querschiff. Zusammenfügung des Südquerarms und Mittelschiffs, von der Vierung gesehen.*

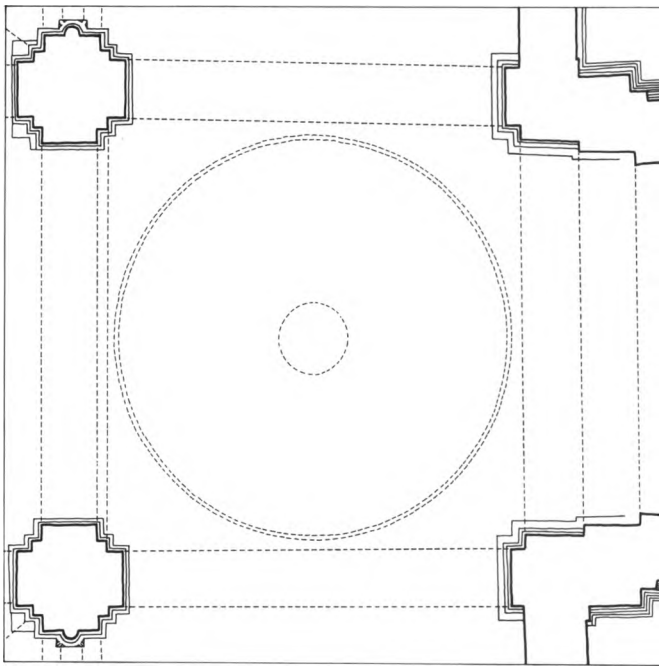

Fig. 98. Korsskæringen. 1:200. Detalje af fig. 47. (s. 210). Streg Torben Hjelm. — *Vierung. Detail von Fig. 47.*

ne i arkaden til søndre sideskib, hvorimod det tilsvarende led i arkaden til det nordre er udført i sandsten. To af de kapitælformer, der allerede er omtalt under beskrivelsen af østafsnittet, er repræsenteret i de to arkader: Terningkapitælet med pudeagtig underdel og det, hvor partiet under de fordybede skjolde ved en hjørneindskæring er opdelt i koniske former (sml. fig. 92, 96); den sidste udgave findes i sydarkadens sydvange. Kragstenene over halvsøjlerne i denne arkade har samme ledfølge, men forskellig højde og udladning. I nordarkaden har begge vanger det kragbånd, der senere blev enerådende for nordre sideskib og midtskibet.

Triforieåbningerne har mod korsarmene tre lige høje, søjlebårne rundbuer anbragt under een stor aflastningsrundbue, der optager den ene halvdel af murens tykkelse og kun er synlig fra sideskibsgallerierne. Ved hvælvslagningen over søndre korsarm er lidt af den søndre åbning blevet blændet. Hvad åbningernes placering angår, er den i henseende til højden bestemt ud fra planen om, at langhusets en-etages sideskibe skulle være noget lavere, end de i virkeligheden blev (sml. fig. 50c og beskrivelsen af langhuset).

Triforiesøjlerne er ca. 170 cm høje, og skafterne har en diameter på ca. 23 cm. De har nogenlunde ens profilbaser, men vidt forskellige søjlehoveder. I syd har begge søjler terningkapitæler med fordybede skjolde og derover en tværkonsol med fordybet felt på bredsiderne. På de to søjler i nord er kapitælet og tværkonsollen udarbejdet i een sten, som på østsiden, mod korsarmen, er forsynet med enkle bladornamenter. Store afspaltninger på søjleskafter og kapitæler i den søndre åbning skyldes ikke (som tidligere antaget) brand, men forkert tryk (sml. fig. 154).[15]

Korsskæringen. Af de fire kraftige piller, der sammen med de høje, rundbuede arkader indrammer det næsten kvadratiske korsskæringsfag, er de to østre (hjørnepillerne mellem tværskib og apsis) opført sammen med ydermurene. De to vestre er derimod påbegyndt senere og hurtigt ført op i fuld højde. Da de blev anlagt, må tværskibets gulvhøjde have været bestemt, thi overkanten af soklerne under de vestre piller blev sænket ca. 60 cm under de østre pillers.

En vis usikkerhed med hensyn til fagets overdækning kommer nok til orde i pillernes forskellige plan (fig. 98). Mens de alle har ca. 150 cm brede forlæg for korsskæringsarkader-

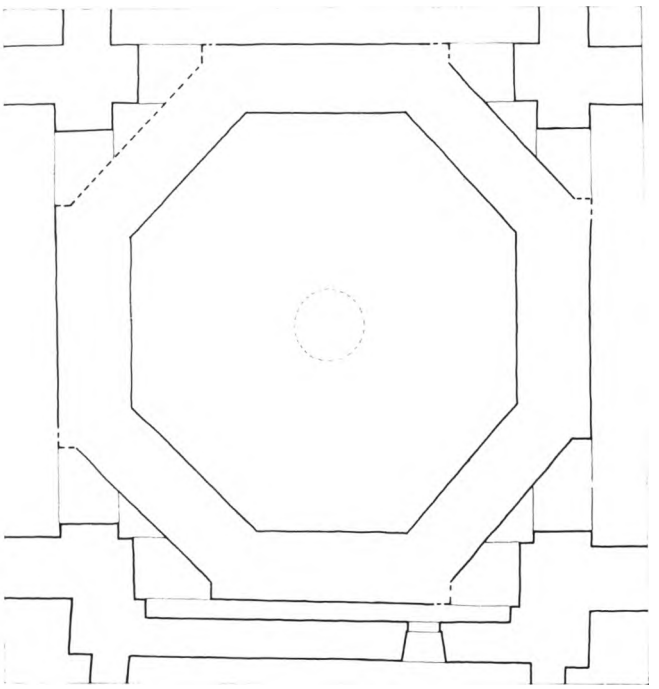

Fig. 99. Korsskæringstårn? (sml. fig. 115 og s. 211). 1:200. Målt af ElM 1976. Streg Torben Hjelm. — *Vierungsturm?*

ne, har de vestre tillige i hvert hjørne et 25 cm stort, retkantet led, der kun har en naturlig forklaring mod sideskibene, hvor det indgår i hvælvsystemet. De diametralt modsatte hjørnefremspring er udnyttet som forlæg for en fals på østsiden af den vestre korsskæringsarkade, hvorimod de øvrige ikke fandt anvendelse, fordi det korresponderende led mangler på de østre piller. Først da korsarme og midtskib senere forsynedes med hvælv, afvikledes de resterende hjørnefremspring på en rimelig måde.

Tværskibets overdækning. Det er nævnt, at korsarmene i begyndelsen har stået med *fladt loft,* men det er anderledes med korsskæringen. Den kraftige udformning af pillerne viser, at faget fra første færd var beregnet for hvælv og for den kuppelform, som endnu findes.

Der findes ingen dansk eller nordisk parallel, som med hensyn til størrelse, form og håndværk kan stå mål med den raffinerede *pendentivkuppel.* Overgangen fra det kvadratiske rum til cirklen formidles af pendentiver, og det første ringformede skifte i den egentlige kuppel markeres af en profilgesims.[16] En knap to meter stor åbning i toppen er – til stor skade for opfattelsen af hvælvformen – blevet tilmuret o. 1900.[17] Den vistnok næsten halve meter tykke kappe er muret af vulkansk tuf i regelmæssige ringskifter og antagelig med kiledannede sten.[18]

Påbegyndt korsskæringstårn? En kraftig, ottekantet murramme, som dels hviler på korsskæringens arkader, dels på pendentiverne, må på baggrund af domkirkens rhinske forbilleder opfattes som underdelen af et tårn (fig. 45b-c og e). I sin nuværende tilstand er murrammen meget uregelmæssig og ramponeret, hvad der skyldes ombygninger i forbindelse med de skiftende tagryttere, som sidenhen har kronet korsskæringen. Det er imidlertid tydeligt, at den oprindelig har været ganske regelmæssig og udført således, at de »skrå« sider er trukket tilbage i forhold til den ydre murflugt. Murværket er af tuf, men over pendentiverne er der som aflastningsbuer indlagt tredobbelte halvandenstensstik af munkesten; buerne har været spidse, men toppene er gået tabt (fig. 150).

Tværskibets *vinduer.* Hver korsarm har – udover sidealtrenes tilmurede i nedre blændingszone – seks vinduer, som sidder i hver sin facadeblænding i den øvre zone. De er alle rundbuede og dobbeltsmigede samt indvendig forsynet med en rundstav, enten anbragt mel-

Fig. 100-101. Tværskibet. Detaljer fra sidealterbaldakiner (s. 212). 100. Hjørnefigurer på kapitæl i søndre korsarm. 101. Kapitæl på nordre søjle i nordre korsarm. (sml. fig. 102). NE fot. 1980. — *Querschiff. Details von Seitenaltarbaldachinen. 100. Eckfiguren an Kapitell im nördlichen Querarm. 101. Kapitell auf der nördlichen Säule im nördlichen Querarm.*

lem to skråfase eller indlagt i et større hulled. I sidekarmene er rundstavene udstyret med profilbase og ringkapitæl, i nordre korsarm tillige med skaftring i halv højde. – Vinduerne er ved flere lejligheder ændret i lysningen. Det kan heller ikke helt udelukkes, at indersmigene er blevet forandret ved hvælvslagningen og først da har fået rundstavdekorationen; i begge korsarme kan man se, hvorledes især vestvinduerne er tilpasset hvælvenes skjoldbuer; de to vestvinduer i søndre korsarm er i øvrigt ret kraftigt ommuret i nyere tid.

Sidealtrenes søjlebaldakiner (fig. 100-02). Sidealternicherne i de to korsarmes østmur indrammes af en rundbuet to-søjleportal med forholdsvis flad gavl; måske gengiver gavlens form oprindelige forhold, men sikkert er det ikke, eftersom den søndre 1830 stod med en vandret afsluttet overbygning (sml. ndf.). Søjlerne hviler på en retkantet plint, der løber nichen rundt; højden på denne plint og de stærkt medtagne hjørneknopbaser stiger fra syd mod nord i overensstemmelse med skævheden i kirkens opbygning, der også giver sig udslag i de to baldakiners forskellige højdemål. Søjleskafterne er sammensat af to eller tre tromler og bærer forskelligt formede kapitæler og kragbånd i syd og nord.

Den søndre *baldakin* har 36 cm høje granitkapitæler med tre bladkranse som på apsidens yderside; men på hjørnerne af baldakinens søndre kapitæl er der personskildringer: Mod nordvest en siddende mand, mod sydvest en knælende kvinde (?), på de to hjørner mod muren store mandehoveder, det ene med tveskæg. Profilen på abakus består af hulled mellem smalle rundstave. – Den nordre baldakin har 29 cm høje, ens sandstenskapitæler med to bladkranse under vinblade og drueklaser; de er i slægt med Kathoveddørens og svarer helt til kapitælerne udvendig i apsidens 2. stokværk, hvor man også finder modellen til kapitælernes granit-abakus.

Ifølge Høyen (notebog 10) stod den søndre alterbaldakin 1830 med vandret afdækning, hvorover en ganske lille murtrekant dannede fod for den sekundære hvælvings søjlestav, mens den nordre havde en gavl omtrent som nu. 1843, da Nebelong supplerede de beskadigede søjler på forskellig vis, må han have ændret overbygningen på den søndre baldakin og dens forbindelse med hvælvingsforlægget.

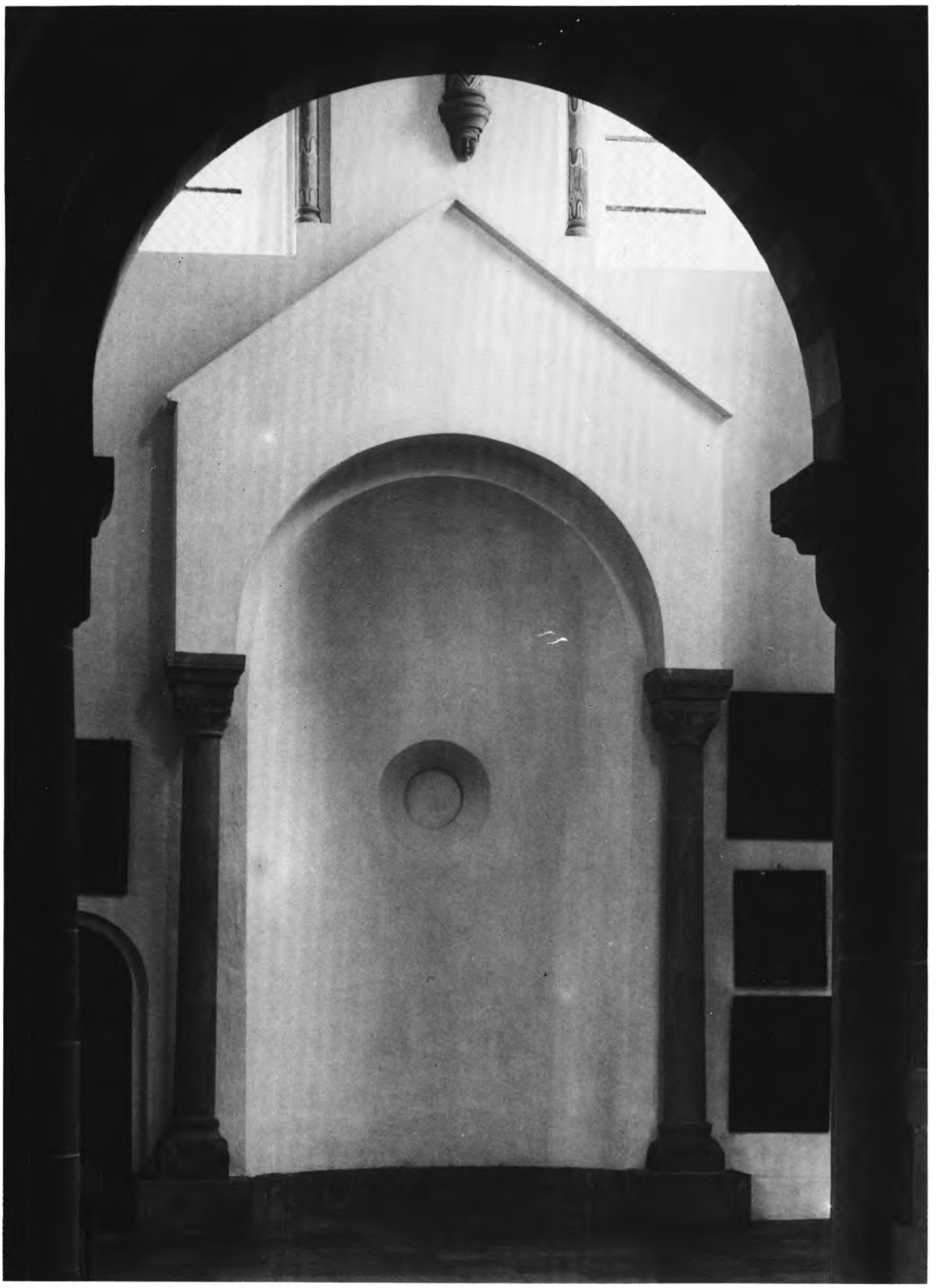

Fig. 102. Tværskibet. Sidealterniche med baldakin i søndre korsarm (s. 212). LL fot. 1980. — *Querschiff. Seitenaltarnische mit Baldachin im südlichen Querarm.*

Amberg gennemførte o. 1900 en yderligere forandring, idet han frigjorde rundstaven helt fra forbindelsen med baldakinen ved at indføje en konsol, der er kopieret efter den originale på korsarmens vestmur.

TVÆRSKIBETS INDGANGE. Der er nu tre indgange i tværskibet, men kun de to hører til det oprindelige anlæg: Søjleportalerne midt i hver sin gavl, og der har ikke været anden adgang til kirken, før langhuset kunne tages i brug. Det er troligt, at syddøren til at begynde med var den foretrukne på grund af færdselsforholdene i byen, men siden – og formentlig i takt med byudviklingen og torvedannelsen nordøst for kirken (sml. s. 123) – blev det den nordre. Et led i samme udvikling er formentlig

Fig. 103. Tværskibet. Nordre korsarms 6-søjleportal (s. 215). EM fot. 1946. — *Der 6-Säulenportal im nördlichen Querarm.*

også den trefløjede processionsgang, som muligvis allerede i 1300'rnes begyndelse rejste sig på kirkens sydside; den blokerede nemlig den direkte adgang til begge kirkens syddøre (tværskibets og langhusets).

En lille *dør* i søndre korsarm, umiddelbart syd for apsis, blev iklædt romanske former 1895-96; men der er intet, som tyder på, at der har været en oprindelig indgang her. Det er derimod sikkert, at der har været brudt en gennemgang til det lille kapel (senere benhus), som blev nedrevet sammen med S. Barbaras kapel o. 1738.

Ingen af *søjleportalerne* er bevaret i oprindelig skikkelse.[19] Den søndre, der helt fra middelalderen oftest kaldes »Kathoveddøren« (sml. s. 81), blev tidligt genstand for en særlig udmærkelse, idet der over dørfremspringet indføjedes en stor trekantgavl, helt udfyldt af et figurrigt relief. Før denne gavl kom til, har dørfremspringet efter alt at- dømme været vandret afdækket ligesom vestportalen i dennes første skikkelse. Sammen med det ligeledes reliefprydede tympanon gør dette gavlrelief portalen til domkirkens interessanteste og mest omdiskuterede parti. Selv om trekantgavlen er sekundær i forhold til selve portalen, vil den blive beskrevet i fortsættelse af denne.

Nordgavlens søjleportal må have været meget medtaget, da man 1791 fjernede det senmiddelalderlige, senere ombyggede våbenhus foran den. I hvert fald skabte bygmester Lange ifølge egne opgivelser en aldeles ny portal lig »Katte-Døren«. Den opførtes helt af teglsten, og 1843-45 forbedrede arkitekt Nebelong den på forskellig vis, bl.a. med en granitindfatning omkring trekantgavlen og muligvis nogle nye kapitæler. 1895-96 fik den sit nuværende udseende ved arkitekt Amberg, der gav hele fremspringet en granitfacade.

Nordportalen (fig. 103). Disse gentagne »rekonstruktioner« af dette indgangsparti har naturligvis ført til, at der kun er bevaret fa oprindelige dele: Nogle kvadre i de retkantede false og hovedparten af søjletromlerne, der er af granit og sandsten. Det halvcirkulære granittympanon med profilindrammet, forsænket

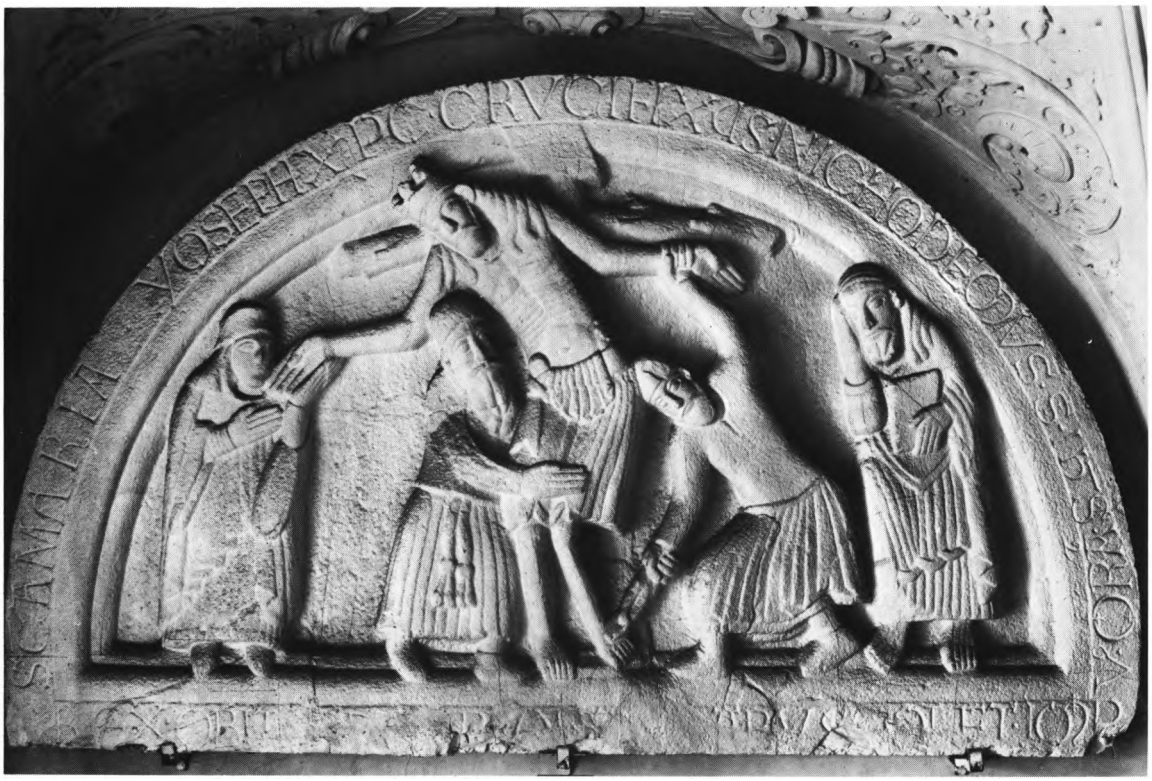

Fig. 104. Tværskibet. Kathoveddørens tympanon, efter gipsafstøbning. Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg (s. 218). — *Tympanon der Kathoveddør, nach Gipsabguss.*

felt af samme form hører ikke til portalens oprindelige udstyr, men antagelig til langhusets norddør. Det sad indmuret vestligt i nordre sideskibs ydermur, hvor Amberg har anbragt nordportalens lignende tympanon, der var revnet midt igennem på grund af tryk fra murværket ovenover. Før sidste istandsættelse stod portalen ifølge Helms (1870, sp.44) med de originale, attisk profilerede hjørneknopbaser, hvorimod han skønnede, at terningkapitælerne og de tre sandstensrundbuer om tympanet skyldtes Lange. Bueslagene samt søjlernes baser er af Amberg fornyet sammen med facaden.

Trods den gennemgribende udskiftning af originale dele, kan det betragtes som sikkert, at indgangspartiet i nordgavlen altid har været en *seks-søjleportal* ligesom kirkens vestindgang, og altså på dette punkt rigere udstyret end sydportalen. Af norddørens plan må man endvidere slutte, at den fra begyndelsen har siddet i et fremspring, således som det først genskabtes af Lange; dette fremspring har imidlertid næppe – som han måske trekantgavl, men har været vandret afsluttet. Gennem det sidste halvandet hundrede år har de skiftende restauratorer bestræbt sig for at udskifte medtagne detaljer med nye af samme form. Hvis Lange, som formodet af Helms, har fornyet kapitælerne, fristes man til den antagelse, at han har fulgt samme metode. Det er under alle omstændigheder indlysende, at ikke blot baserne med de små hjørneknopper, men også terningkapitælerne med de svagt fordybede felter i skjoldene har samme indfødsret i østafsnittet som sydportalens bladkapitæler. – *»Sliberidser«* og portalens gamle dele (fig. 151) ligesom på Mariatårnets bevarede sydøsthjørne og på mere dulgte steder i kirkens indre.[20]

Sydportalen (fig. 104-14) eller Kathoveddøren er (som den nordre) forsynet med et murfremspring; men den har kun to + to søjler, der

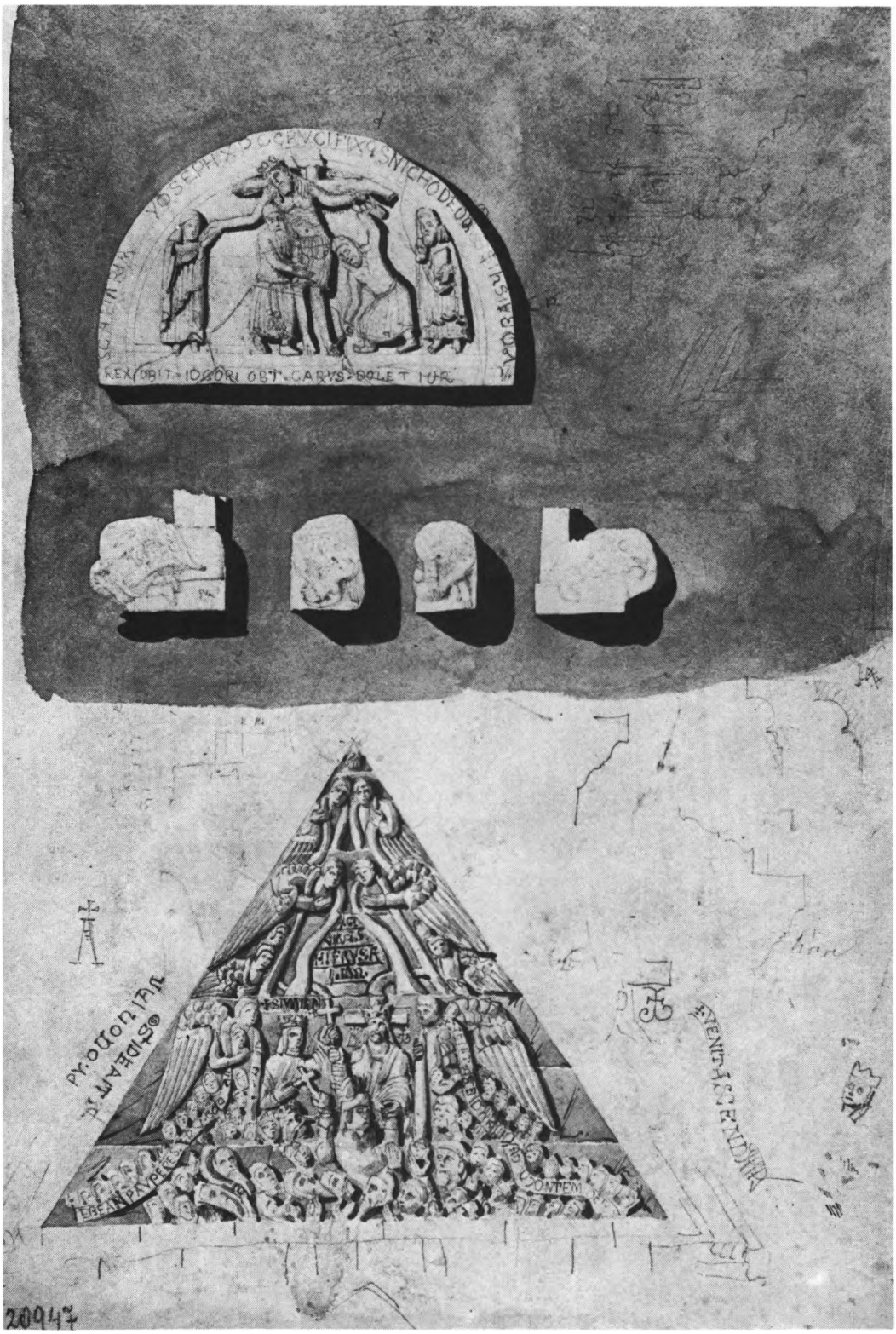

Fig. 105. Tværskibet. Sydportalen. Forarbejde til fig. 106. Udført af Theophilus Hansen 1836-37. Akademie der bildenden Künste, Wien. — *Südportal. Vorarbeit für Fig. 106.*

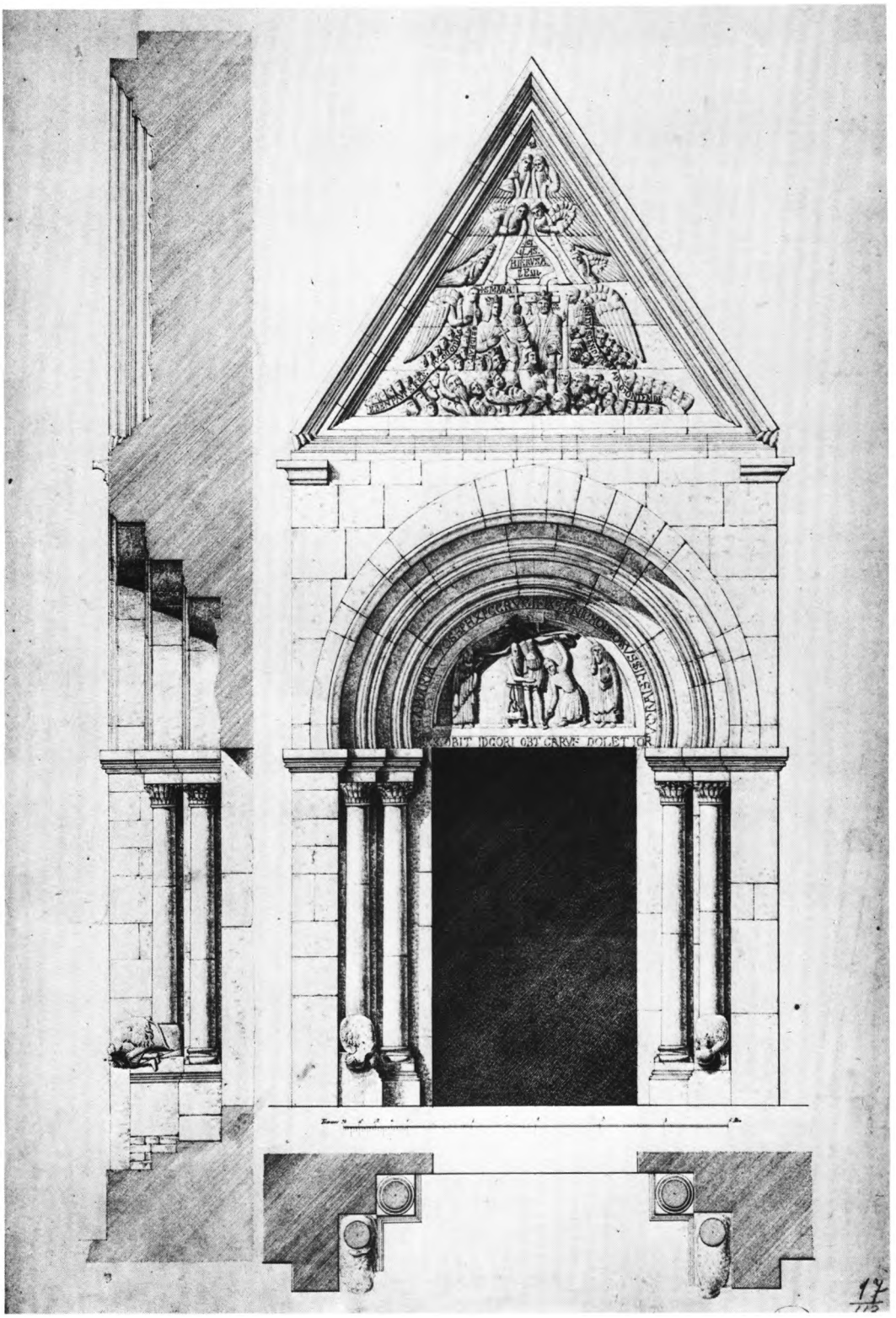

Fig. 106. Tværskibet. Søndre korsarms 4-søjleportal, kaldet Kathoveddøren (sml. fig. 82 og s. 215), med yngre gavlrelief (s. 222). — *Der 4-Säulenportal im südlichen Querarni, Kathoveddør genannt, mit jüngerem Giebelrelief.*

sammen med de retkantede false bærer tympanet og den hesteskoformede arkivolte.[21] Dennes yderste kilestensstik har stigende ydre kurve som østafsnittets øvrige bueslag, og takket være, at materialet ikke er den porøse tuf, får man her det bedste indtryk af denne stiktype.[22] I portalen er granit og sandsten blandet som andetsteds i kirken og således, at granitten er anvendt forneden (pilastre, søjlefødder og -skafter) samt til tympanet, mens den øvre del (kapitæler, kragbånd og de profilerede bueslag) er af grå Wesersandsten, der allerede kom i brug i apsidens andet stokværk. Som nævnt må portalfremspringet i dets første skikkelse have været vandret afsluttet ligesom vestportalen, hvad der også er i stil med den blændingsarkitektur, der er kirkens arkitektoniske forudsætning. [23]

Portalens indre søjlepar har attiske hjørneknopbaser, mens det ydre står på ryggen af løver, der med stor vælde kaster sig over hver sit forvredne menneske. Trods afskalningerne kan man opfatte hoveddispositionen i løvernes forhold til byttet og – hvad der er meget væsentligt for bedømmelsen af *løveskulpturernes* oprindelige kvalitet – vurdere de store lokkede manker og figuren under den vestre løve. Den østre løve dækker næsten helt over det angrebne menneske, der ligger på ryggen og værger vildt for sig med armene, mens hovedet allerede er på vej ind i løvens gab. Den vestre løves bytte er under flugt faldet forover på knæene og beskytter med begge hænder det nedbøjede hoved mod udyret, som allerede har bidt sig godt fast i højre hofte. Denne figur har i hår- og dragtbehandling samt fodbeklædning bevaret tilstrækkeligt klare detaljer til at godtgøre samhørigheden med østafsnittets øvrige skulpturer, herunder de mandlige sidefigurer i portalens tympanon.

Søjlernes *kapitæler* er udtryk for et lignende tilhørsforhold. Det østligste kapitæl har to kranse af bladtunger og derover palmetter eller vinblade, det vestligste tre bladkranse. De har paralleller flere steder i kirkens østparti og i to granitkapitæler, der (skønt oprindelig hugget til andet formål) anvendtes over forhallens vestre hjørnepiller; endvidere er det østligste kapitæl i slægt med en af kapitælformerne i midtskibets søndre triforieåbninger. Portalens to inderste kapitæler har over de to bladkranse enten en bølgeranke eller en blanding af palmetter, vinblade og drueklaser som andetsteds i tværskib og apsis. Kragbåndene med deres lidt gnidrede attiske profilering går igen på nogle af søndre sideskibsmurs halvsøjler.

Løveskulpturernes symbolske betydning. Allerede Terpager (1736, s. 305) har berørt emnet med dette distichon: »Est leo, sed custos, oculis qui dormit apertis, Templorum idcirco ponitur ante fores« (Det er en løve, men den er vogteren, som sover med åbne øjne; derfor sættes den foran templernes indgange). Helms skønner (1890, sp.38f.), at grupperne snarest repræsenterer kampen mellem kristendom og hedenskab, dvs. det gode, men gør opmærksom på, at løver også kan være symbol på det onde (1. Peters brev 5,8). Som sådan, er det rimeligt at opfatte de ripensiske løver: De repræsenterer den sjæleslugende Satan, her undertrykt af kirkens (det himmelske Jerusalems) søjler.

Tympanet (fig. 111-14) er Danmarks største og tillige en af de prægtigste granitskulpturer i landet.[24] Det gengiver *korsnedtagelsen* i det øjeblik, da Kristi arme er frigjort og det døde legeme synker ned mod og over bipersonerne; det er mod vest Maria og Josef af Arimathæa, som tager imod det døde legeme, mod øst Nikodemus, der på samme tid holder om Kristi venstre arm og river den sidste fodnagle ud. Bag ham, helt knuget af sorg, står Johannes. Alle figurer er hugget i et for granitarbejde usædvanlig højt relief. Virkningen heraf øges ved at billedhuggeren ikke har fastholdt dem inden for det halvcirkulære felt; de sprænger alle profilrammen, overskrider den med fødderne og skjuler den delvis med skuldre og hoved. Også Kristusskikkelsens højde – oprejst ville den ikke kunne rummes inden for tympanet – forstærker gruppens uafhængighed af den givne ramme.

Den overstore Kristus bærer kongekrone over det lange hår, der i tykke adskilte lokker falder ned over skuldrene. Det langstrakte an-

Fig. 107-110. Tværskibet. Kathoveddøren. 107-108. Sandstenskapitæler i vest og øst (sml. fig. 82). ElM fot. 1970; 109-110. Søjlebærende granitløver i vest og øst (s. 218). Hugo Matthiessen fot. 1946, Johan Piepgrass fot. 1966. — *Kathoveddør. 107-108. Sandsteinkapitelle in der West- und Ostwange; 109-110. Säulentragende Granitlöwen in der West- und Ostwange.*

sigt med lukkede øjne indrammes af hage- og kindskæg, læberne er smalle og det tynde, spidse overskæg opfattes som forlængelse af overlæben. Brystet er glat over ribbenene, der er tydeligt markeret ligesom navlen; men der findes ingen brystvunde, ej heller naglegab. Armene har bevaret den »knækkede« form, der ligesom de øvrige detaljer er karakteristisk for krucifiksfigurer fra 1100'rnes 2. halvdel. Det knælange, »plisserede« lændeklæde med foldet overfald holdes oppe af et bælte og er knyttet i en knude ved figurens højre side. Korsets tværtræ har grenstubbe, og den øverste korsarm ender i en (ubeskrevet) plade. Den skæggede Johannesfigur, med skæg omtrent som Kristus og tværrillet hår, er kun knyttet til den øvrige gruppe ved den karakteristiske sørgegestus, hånd mod kind (samt vistnok en flig af kappen). Han er iført kjortel og slag med de samme lamelagtige folder som de øvrige personers dragter, og holder en bog i venstre hånd. Modsat de andre bærer han hverken hue eller sko. Maria, hvis ansigt med hovedlin er meget medtaget af forvitring, har dragt omtrent som Johannes', men med meget vide ærmer. Med sin venstre hånd modtager hun sin døde søns højre

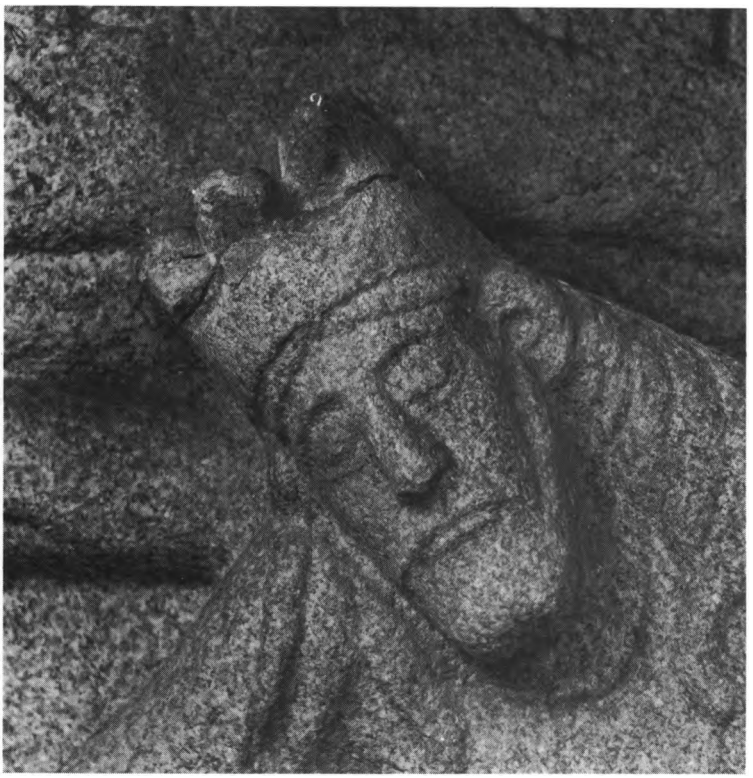

Fig. 111-113. Tværskibet. Detaljer af tympanet (fig. 114). 111. Kristus; 112-113. På følgende side. Josef af Aritmathæa og Johannes (s. 218). ElM fot. 1979.
— *Details des Tympanon Fig. 114. 111. Christus; 112-113. An der folgenden Seite. Josef von Aritmathäa und Johannes.*

og fører den mod kinden. Josef (ved korsets højre side, med en stærkt afskallet arm) har langt fuldskæg, mens Nikodemus har skæg som Kristus, og de har begge store øjne som Johannes; deres dragter er ens, med glat, langærmet overdel med halsslids og en plisseret nedre del, som hos Nikodemus dækker en underkjortel, fastholdt af et bælte, der hos Josef har nedhængende ender med kvast; både i dragter og sko svarer påklædningen til den på mennesket under portalens vestre løve.

På tympanets flade rand er der på latin med majuskler, en blanding af versaler og uncialer, indhugget navnene på relieffets figurer samt en indskrift, som ikke mere er fuldtud læsbar, men som dog kan suppleres fra en spansk parallel i Silos. På rundingen, læst fra vest mod øst, står navnene: »$\overline{\text{SCA}}$ MARIA • YOSEPH • XPC CRVCIFIXUS • NICHODEMVS • S. $\overline{\text{IhS}}$« (det er: Sancta Maria, Josef (af Arimathæa), Kristus den korsfæstede, S. Johannes). På tympanets vandrette kant og lidt op ad den østre runding står indskriften, hvis bogstaver i parentes er tilføjelser efter Silosindskriften: »REX OBIT [HEC PLORAT C]ARVS [D]OLET IMPIVS ORAT« (Kongen dør, hun græder, den kære sørger, den ufromme beder). Henvisningerne til Kristus, Maria og Johannes, den kæreste discipel, er indlysende, hvorimod indskriftens sidste fjerdedel har givet anledning til tvivl.[25] Men oversætter man »impivs« med skyldig eller brødebetynget (specielt i betydning over for guddommen) lyder sætningen: »den skyldige beder«. Derved kommer meningen helt i overensstemmelse med to andre jyske tympanonindskrifter, af hvilke den ene udtrykkelig siger, at den milde Gud bønhører den brødefulde, når han beder på rette måde.[26]

Blandt bogstaverne er der visse former, der spiller en rolle for dateringen. Det rundede A, anvendelsen af U i CRVCIFIXUS, M med vinklen i fodhøjde og de slanke O-former peger altsammen på 1100'rnes sidste halvdel.[27] I samme retning peger de pyntepunkter eller -streger, der ses på flere af bogstaverne; de er almindelige i indskrifterne på de gyldne altre, som henføres til netop dette tidsrum.[28] – En korsnedtagelsesscene som Ribes er kun benyt-

Fig. 114. Tværskibet. Kathoveddørens granittympanon før istandsættelsen 1947. Fot. o. 1930. Brudlinier optrukket af ElM 1980 (s. 222). — *Granittympanon der Kathoveddør vor der Instandsetzung 1947.*

tet på to af de mange danske granittympana, men de er hugget efter et andet forlæg, eftersom en femte person er indføjet.[29] Derimod findes der adskillige udenlandske paralleller.[30]

Bortset fra tilføjelsen af trekantgavlen har portalen ikke været udsat for væsentlige ændringer, og det må skyldes, at den antagelig helt fra 1300'rnes begyndelse og frem til 1738 var beskyttet af processionsgangens østre længe.[31] I århundredernes løb var terrænet om kirken og specielt på sydsiden hævet så meget, at næsten kun hovederne på portalløverne var synlige (sml. fig.30a-b). Den stærke afskalning på disse skulpturer, på dørfremspringets nedre del og tværskibsgavlens sokkel, der afsløredes 1894, blev af Amberg tolket som brandskader; men ødelæggelserne kan kun skyldes råd, opstået ved den langvarige tildækning med jord i forening med fugtigheden, som altid fandtes ved indgangen, hvor der jævnligt blev lagt nye trin for at hindre vandets indløb til det lavere gulv i korsarmen.[32] Heller ikke arkitektens formodning om, at tympanets skader skyldtes brand, holder stik.[33] Dets mange revner og knusninger er opstået under pres fra det omgivende murværk, som tillige er skyld i de sprækker og afspaltninger, der ses på søjleskafterne, et par kapitæler og kragbånd.[34] Hverken disse eller andre portaldele som f.eks, profilerne har undgået en generel forvitring, men den afsløres kun på allernærmeste hold. Det eneste regulære indgreb, der kan fastslåes før Arnbergs istandsættelse, er en ommuring af fremspringets vesthjørne over vederlagshøjde og et par stiksten i det yderste bueslag. Arbejdet, der var udført i små teglsten, må tilskrives Stahlknecht efter 1738 eller Lange 1792. Amberg fornyede dette parti i sandsten og udskiftede de nedre granitdele, herunder søjleplinterne og nogle kvadre i de retkantede false, hvor der tidligere fandtes mere tuf (sml. fig. 30b).

KATHOVEDDØRENS TREKANTRELIEF

NOTER S. 248

Relieffet (fig. 115-20) er som allerede fremhævet sekundært i forhold til selve portalen. Med sin næsten fem kvadratmeter store, figurdækkede flade er det Danmarks største middelalderlige skulpturværk. Stærkt fremspringende profilled indrammer det på alle tre sider og danner en ret stejl spidsgavl (sml. fig. 82h-j).

Hele gavlpartiet er bygget op af sandsten, og takket være den århundreder lange beskyttelse under taget på processionsgangens østfløj, har det overlevet til vor tid i en form, der i følge Amberg kun krævede småreparationer. Dog var der allerede forinden foretaget udskiftning af nogle sten i det for vejrliget mest udsatte parti, gavlfeltets sål; den lyse farveholdning i de nye profilstykker peger med stor sikkerhed på Nebelong 1843. – Selv om indramningens profilering og relieffets disposition endnu tegner sig skarpt på fotografiske helheldsoptagelser, afslører nærlæsning fra stilladser et temmelig slemt forfald, især af vestsiden; takket være en afstøbning 1947 kan forfaldet i hovedsagen henføres til luftforureningen i vort århundredes 3. fjerdedel.[35]

Relieffets opbygning. Det er sammensat af syv skifter Wesersandsten, hvoraf det øverste dog kun er en lille trekant; de andre skifter består af kvadre, der enten er tilhugget efter gavlens rejsning eller suppleret med større og mindre trekanter. Relieffets detaljer og ikke mindst bogstaverne viser, at to eller tre stenhuggere har arbejdet med. Indskriften: »CIVITAS HIERVSALEM« (det himmelske Jerusalem) står i mellemste skifte og lige over relieffets hovedpersoner: Den kronede Kristus, med et kors som baggrund, og himmeldronningen Maria, Ribekirkens værnehelgen. Begges identitet er sikret med indskrifter. Alfa og Omega (tegnene for begyndelsen og enden) flankerer Kristi hoved, mens der over Marias krone står indhugget »S. MARIA«. Omkring og over disse centrale felter er der en hærskare (mindst

Fig. 115. Tværskibet. Kathoveddørens sekundære gavlrelief af sandsten. Midtfeltet (s. 222). LL fot. 1970. — *Kathoveddør. Das sekundäre Giebelrelief aus Sandstein. Mittelfeld.*

Fig. 116. Kathoveddørens gavlrelief. Vestligste kvader i 2. skifte fra neden (sml. fig. 106). LL fot. 1970. — *Kathoveddør. Giebelrelief. Der westlichste Quader im 2. Wechsel von unten.*

ti!) af engle med brusende vinger og allerøverst i spidsen Gudfaders hånd. Englene bærer lange stolaer, hvoraf nogle danner rammer om de to midtfelter; i det fjerde skifte fra neden krydser stola-enderne hinanden, således at de bagved liggende slutter lige over korset bag Kristus og over det kors, han og Maria holder. Englene, der flankerer Kristus, Maria og figurerne lige under, er så store, at deres vingespidser når underkanten af næstnederste skifte, hvor også fødderne stikker frem. Den ene ende af de to englestolaer stopper i samme niveau, mens den anden bølger videre ned over underste skifte, helt ud til relieffets hjørner, som en kraftig understregning af symmetrien i relieffets hovedkomposition. Disse to bånd bærer lange latinske versalindskrifter. På det østre står: »VENITE ASCENDAM AD MONTEM DEI« (Esajas 2, 3 og Mikas 4,2: Kom, lad os drage til Guds bjerg). På det vestre står: »BEATI PAVPERES SP(T?)V QUONIAM xxxxxx(?) D(E?)I POSSIDEBITIS« (Math. 5,3: Salige er de fattige i ånden, thi I skal eje Guds rige). – Det er sandsynligt, at der på det helt forvitrede stykke af skriftbåndet har stået: REGNUM.[36]

Under relieffets to hovedpersoner og englene er der et sandt mylder af personer, hvoraf man kun ser hoveder og hænder. Der er kvinder og mænd, mange med krone, andre vistnok med hue og atter andre uden. Kvinderne (med hovedlin) på Marias side, mændene modsat. Mens hovederne langs ydersiden af englenes flagrende stola-ender er næsten skabelonagtigt ensformede, er der rig variation i dem på de to midterste kvadre i underste skifte; de synes fortrinsvis barhovedede, udstyret med forskellige hår- og skægformer, og mellem hovederne ses opstrakte hænder; i den østre kvader ses en mand med hageskæg og nedhængende moustache, fremhævet i forhold til de andre ved størrelsen; han holder – ligesom enkelte andre i relieffet – et hoved i de opstrakte hænder.

De figurer, som fra disse to kvadre hæver sig op mod og ind i hovedfeltet med Maria og Kristus, er et kongepar, som må formodes at have været relieffets stiftere, og en ung skægløs

Fig. 117. Kathoveddørens gavlrelief. Østligste kvader i 2. skifte fra neden (sml. fig. 106). EM fot. 1970. — *Kathoveddør. Giebelrelief. Der östlichste Quader im 2. Wechsel von unten.*

mand med korsprydet, spids hovedbeklædning. Disse skikkelser er hovedsagelig hugget i den samme kvader som Maria og Kristus; men de strækker sig et godt stykke ned i det nederste skifte, hvor der lige ved kongens albue ses et lille forvitret dronningehoved, der synes at høre til gruppen. Kongen rækker et kors op mod Maria, og den unge mand løfter sin venstre arm, støttet af den højre, op mod himmelkongen, der griber hånden. Kristus er som den eneste fremstillet frontalt, alle de øvrige i trekvartprofil og vendt mod den scene i relieffets midte, hvis tolkning må rumme nøglen til forståelse af hele relieffet. Repræsenterer kongens kors en bøn, som Maria i sin egenskab af forbeder lader gå videre til Kristus?

I forhold til trekantrelieffets storslåede komposition er kvaliteten af håndværket – det letbearbejdelige materiale til trods – mærkværdig ringe. Det kommer ikke mindst til udtryk i de mange fortrukne ansigter, de skæve, bedrøveli-ge munde og de »pølsede« hænder og tæer. – At hovederne er ret brede, håret oftest afskåret i skulderhøjde, for englenes (og enkelte andres) vedkommende dog ganske kort og stærkt krøllet, er træk, der ligesom dragternes foldekast og bogstavformerne understreger aldersforskellen til tympanet; det samme gør måske også de bøjleformede munde og de overdådigt hængende moustacher. Som den eneste har Kristus håret i spiralformede lokker og ned bag skuldrene; både hans og Marias kroner har indfatninger med ædle stene.

Hvor man endnu kan se den oprindelige overfladebehandling er den snart glat, med spor efter økse(?), snart ru efter behandling med spidshammer, der også har efterladt mærker i bogstaverne. Den ru overflade ses f.eks, på korsene, på den unge mands ærmekanter og hovedbeklædning samt på englenes bryst og vingernes øvre del.

Tolkning og datering. Alle, som tidligere har beskæftiget sig med Kathoveddøren og dens dateringsmæssige problemer, har haft et stort handicap. Portalfremspringets samhørighed med tympanet og den nu stående bygning er påvist sent,[37] og derfor er tympanet blevet betragtet som »en isoleret detalje« med alt, hvad

Fig. 118-120. Kathoveddørens gavlrelief. 118. Englehoveder (i gavlspidsen) med værktøjsspor; 119-120. Dronningen bag kongen (i midtfeltet) og mand med »sjæl« i hånden (nederste skifte). EM fot. 1970. — *118. Engelköpfe (in der Giebelspitze) mit Spuren vom Werkzeug; 119-120. Die Königin hinter dem König (im Mittelfeld) und Mann mit »Seele« in der Hand (unterste Wechsel).*

dette betyder for den stilistiske datering. Ydermere er der først under nærværende arbejde skabt klarhed over, at dette tympanon ikke er ødelagt af branden 1176, det årstal, som har fastlåst alle i deres arbejde med Kathoveddøren og dens trekantrelief. – At dette relief er sekundært i forhold til portalen nedenunder, har de fleste dog regnet med; der hersker også nogenlunde enighed om, at det afbildede kongepar må være relieffets stiftere, men om dateringen er der stor uenighed – hvilket i nogen grad må skyldes den ovenfor nævnte manglende viden om portalens rette forhold til bygningen. Forskernes aldersmæssige bestemmelse af trekantrelieffet strækker sig fra sent i Valdemar den Stores tid (1182) og cirka et århundrede frem.

Som det vil fremgå af det følgende, knytter den enkelte forsker sin datering til »historiske begivenheder«, der er afhængige af den identitet, som tildeles de personer, der udfylder midtfeltet i samspil med Kristus og Maria. I denne forbindelse spiller den skægløse unge mand med den korsmærkede hovedbeklædning en afgørende rolle. Helms (1870) søgte med den for ham så karakteristiske forsigtighed »sådanne personer, der for de dalevendes forestilling alt stod som tilhørende helgenernes kreds«; kongen kunne tænkes at være Knud den Hellige, den unge skægløse S. Ansgar eller martyren Liufdag, idet hovedbeklædningen opfattedes som en bispehue. – F. Beckett, der allerede (efter sin deltagelse i domkirkens indvielse 1904) tog emnet op 1905, skønnede senere (1924), at kongeparret og den »ganske unge fyrste« bag dronningen kunne være Kristoffer I (1259) og Margrethe Sprænghest med sønnen Erik Klipping, samt at den hueklædte unge mand kunne opfattes som bisp Esger.[38] – P. Nørlund var (1935) enig med Helms i, at den unge mand foran Kristus måtte være en helgen, men opfattede ham helst som Knud Lavard med hertughat, kongen som hans far, Erik Ejegod, eller farbroderen, Knud den Hellige, de mange kronede hoveder som andre forfædre. – M. Mackeprang (1948) erklærede sig principielt enig med Helms, selv om bispehuen (ligesom for øvrigt hertughatten) faldt ham for brystet; dog foretrak han den ikke kanoniserede Liufdag for Ansgar, der næsten aldrig blev dyrket i Danmark. – E. Moltke identificerede (1972) kongen med Valdemar Sejr, dronningen (antagelig) med Berengaria, det lille forvitrede dronningehoved med Dagmar, og den hueklædte unge mand med kongens og dronning Dagmars søn, Valdemar den Unge (1231).[39]

Uanset hvilken begivenhed midtgruppen skildrer, har de fleste – i overensstemmelse med Helms – opfattet hele trekantrelieffet som en fremstilling af det himmelske Jerusalem (eller indvånerne i den hellige stad). Det opfattes

som en naturlig fuldendelse af tympanets fortælling, ophøjelsen i himlen efter fornedrelsen på korset, selv om netop korsnedtagelsen viser det fuldbragte sonoffer. – Modsat ældre forfattere tolker Moltke hele relieffet som et epitaf over Valdemar den Unge og regner med en deling af relieffet i tre lag: Det indrammede felt med indskriften CIVITAS HIERVSALEM tegner kun det område, hvor Kristus, Maria og englene befinder sig, herunder ses jorden (med kongeparret) og nederst underverdenen. Handlingen i hovedfeltet illustrerer ifølge Moltke, hvorledes Valdemar Sejr (med sine dronninger) retter sin bøn (korset) til S. Maria, som derefter lader den gå videre til Kristus, der ved sit greb om Valdemar den Unges hånd viser, at bønnen er hørt.

Som det ses, har trekantrelieffet givet anledning til megen uenighed om alderen og deraf følgende tolkninger af indholdet. Dette skyldes manglen på sikkert daterbare enkeltheder i de mange ensartede figurer. En vejledning for aldersbestemmelsen findes dog i selve gavlformen. Der er ikke tale om en tagformet afdækning af portalens bueslag, således som det er velkendt fra romansk tid (sml. vestportalens nuværende afdækning), men om en helt lukket og ret stejl trekant, klart afgrænset mod fremspringet nedenunder. Denne form er ikke tænkelig før efter 1200. Og den epigrafiske vurdering af bogstavformerne i relation til tympanets peger på 1200'rnes 1. halvdel.[27] Til de stiltræk, der (som nævnt tidligere) skiller relieffet fra tympanet, er der af sammenligningsmateriale i selve kirken kun hvælvskulpturerne fra 1200'rnes 2. fjerdedel med de store øjne, let hængende mundvige og kort (omend oprullet) hår. Imidlertid findes der på de gyldne altre, der i den kronologiske aldersfølge er sat til o. 1200-1235, en hidtil vistnok overset mulighed for at nærme sig en stilistisk datering af relieffet. Der er således stor lighed i foldekastet på relieffets Kristus og Majestas-fremstillingerne på frontalerne fra Ølst og Stadil. Den sidste har, udover en næsten ensartet behandling af folderne over venstre arm, de skarpe knæk, som anes nederst på Kristi dragt; også Ølstfigurens folder over venstre arm ligner, og slagets lille foldning over venstre skulder går igen i Ribe.[40] – Alt, herunder også tympanets samhørighed med kirkens østafsnit fra 1150-75, taler for, at trekantgavlen er opsat et godt stykke ind i 1200'rne, og at den afbildede konge og stifter af relieffet derfor kan være Valdemar Sejr.

Fig. 121. Langhuset. Søndre sideskib, set mod vest (s. 208, 228). LL fot. 1977. — *Südliches Seitenschiff nach Westen.*

ANDEN ETAPE: LANGHUSET

NOTER S. 248

Det basilikalt opbyggede langhus, hvis midtskib præges så stærkt af de yngre hvælv med tilhørende vinduer (sml. fig. 45b-c), og hvis sideskibsmure senere er brudt af arkader til de yngre sideskibe, blev modsat østpartiet opført i flere tempi: Først anlagdes sideskibsmurene uden om den nuværende kirkes forgænger, så rejstes den søndre mur, derpå den nordre og sidst de to midtskibsmure, hvorefter der kunne slås hvælv over sideskibene. Det er desuden sandsynligt, at søndre sideskibsmur opførtes endnu inden østafsnittet var færdigbygget. I hvert fald hører kapitæler og kragbånd i denne mur – både hvad materiale og form angår – nøje sammen med detaljerne i øst,[41] hvorimod de tilsvarende led på nordre sideskibsmur slutter sig til midtskibets enkeltheder. I øvrigt er det værd at lægge mærke til, at man modsat forholdene i østpartiet, hvor alle sokler er af granit, i langhuset udelukkende har benyttet sandsten til indvendige base- og sokkelpartier.[42]

Det er tydeligt, at det oprindelige byggeprogram for kirken ikke omfattede to-etages sideskibe; det fremgår blandt andet af vinduerne i tværskibets vestmur og et i Mariatårnets østmur; men det er ligeså indlysende, at tanken herom må være opstået tidligt under arbejdet med langhuset, og at den for de to østlige fag af søndre sideskib blev forberedt ved opførelsen af søndre midtskibsmur. Af ukendte årsager opgav man derefter forhøjelsen af søndre sideskibs resterende del og hele nordre sideskib. Først hen omkring 1300, da midtskibet forlængst havde fået hvælv, fuldendtes arbejdet.

SIDESKIBENE. Ydermurene er over en profileret, udvendig granitsokkel opført af tuf.[43] En del granitkvadre, der indgår i de sekundære arkaders vanger, kan stamme fra et kvaderskifte umiddelbart over sokkelskiftet ligesom i østenden. Begge mure er mellem tværskib og tårne inddelt i seks blændingsfelter af lisener på 80-90 cm.s bredde og ca. 5 cm. s fremspring; disse lisener er partielt borthugget i forbindelse med hvælvbyggeriet i de ydre sideskibe. Fra disses tagrum kan man i begrænset omfang danne sig et billede af facadeblændingernes øvre afslutning (fig. 45d-e, 69). De to østfag i syd har hver bevaret rester af et stort rundbuet stik[44] svarende til dem i østpartiets nedre blændingszone. Lignende buer på resten af sydmuren og på de fire østlige fag i nord kan være skjult af skjoldbuerne til de ydre sideskibes hvælv. De to vestlige fag i nord har tre og to ens høje rundbuer mellem de fagdelende lisener (sml. fig. 45g); men netop disse to fag, der foroven er helt af munkesten, stammer fra tiden efter 1283, da det nordre tårn styrtede ned og anrettede store skader i langhusets nordvestre del.

Blændingsskemaet fra sydmurens østende er gentaget indvendig,[44] men her er lisenerne bredere og har adosserede halvsøjler, der danner vederlag for gjordbuer mellem de seks hvælv. Lisener og halvsøjler er muret af tuf i fælles skiftegang. I et par af nordsidens halvsøjler har man dog lige over basen benyttet et par høje sandstensskifter. *Sydmurens halvsøjler* har (fornyede) baser af samme form som den søndre halvsøjle i tværskibets arkade til sideskibet. Alle kapitæler er af terningform med svagt fordybede skjolde og uden hjørneindskæringer, og samtlige kragsten har en attisk profilering, der for de fire vestres vedkommende svarer nøje til kragbåndet over Kathoveddørens søjler (fig. 124-25).[45]

Nordmurens halvsøjler. Baserne er alle originale, med attisk ledfølge og store hjørneknopper, hvoraf nogle har cylinderagtig form. Den vestligste halvsøjles kapitæl hører sammen med reparationsarbejderne efter tårnstyrtet 1283. De øvrige fire har terningkapitæl med forsænkede skjolde og dybe hjørneindskæringer. Hvad hovedformen angår, er disse kapitæler forstadier til kapitælerne med de karakteristiske, dybt nedhængende skjolde, der er benyttet på arkadepillerne og i søndre galleris triforier. Kragbåndet over de fire halvsøjler på sideskibsmuren viderefører profileringen fra kragbåndene i

sideskibets arkade til tværskibet; modsat forholdene på søndre sideskibsmur er kragbåndet i nord forkrøppet ud omkring lisenerne.

Under afsnittet om kirkens indvendige sokler er der redegjort for de forhold, der må være årsag til *højdeforskellen på kirkens nordre og søndre del,* – en forskel, der for langhusets vedkommende giver sig stærkt til kende i baseniveauerne på de to sideskibsmures halvsøjler (sml. fig. 66-68) og i højden på midtskibets arkader.

Efterfølgende skema illustrerer ved mål fra langhuset denne højdeforskel, der i øvrigt kan følges fra tværskibets østside til portalen i vestenden.

Regnet fra øst:	Søndre sideskib, højde på vægblænding:	Midtskibsmur, arkadehøjde i syd og nord:	Nordre sideskib, højde på vægblænding:
1. fag	700 cm	654 cm 710 cm	719 cm
2. fag	689 cm	655 cm 703 cm	712 cm
3. fag	694 cm	654 cm 705 cm	713 cm
4. fag	688 cm	653 cm 708 cm	718 cm
5. fag	683 cm	653 cm 703 cm	719 cm
6. fag	682 cm	653 cm 697 cm	736 cm

MIDTSKIBET. Svarende til sideskibsmurenes fagdeling har midtskibet seks arkader båret af fem kraftige piller, hvis adosserede halvsøjler korresponderer med sideskibsmurenes og danner forlæg for sideskibenes gjordbuer. Over arkaderne findes et lignende antal søjledelte triforier; når de sidder lidt skævt i forhold til arkaderne nedenunder, skyldes det, at man i triforieetagen har arbejdet med en større pillebredde. Over triforierne må der, før de nuværende vinduer kom til, have været en række af mindre, rundbuede vinduer (sml. fig. 45b).

Overfladisk set er der ingen forskel på de to rækker af gulvarkader, og dog er nordsidens, som det fremgår af skemaet ovenfor, en halv meter højere end sydsidens. Den store arkadehøjde i nord bestemmer placeringen af midtskibets triforieåbninger, og derfor kom de til at sidde i et højere niveau, end der var lagt op til med triforieåbningerne i tværskibets to korsarme. Havde man kunnet gennemføre en tilsvarende placering, ville kragbåndene i midtskibets triforier have fulgt kragbåndsniveauet på korsskæringspillerne (sml. fig. 123).

Alle *arkadepiller* har ens sokkel, hvis noget fladtrykte, attiske leddeling er en videreførelse af profilen på halvsøjlernes *base,* der er udstyret med store hjørneknopper (fig. 68). Mens pillerne med en enkelt undtagelse er af granit, er soklerne hugget af den gul-brune Wesersandsten ligesom halvsøjlerne. Samme materiale er brugt til de originale terningkapitæler og til kragbåndet, som løber pillerne rundt i vederlagshøjde.[46] De særprægede kapitæler, hvis dybt nedhængende skjolde skjuler halsringen, er i skjoldene udstyret med forskellige motiver bygget over kolbeformede blomster eller blade (fig. 83d).[47] Kragbåndet, svarer til det på nordre sideskibsmur. *Arkaderne* i syd er rundbuede, i nord derimod styltede rundbuer eller hesteskobuer. En kraftigt modelleret *kordongesims* i grå sandsten spænder over arkaderækkerne fra korsskæringen i øst til tårnpartiet i vest.

Triforierne. Midtskibets mure har tilsyneladende været færdigbygget til og med kordongesimsen, inden man gik i gang med de søjledelte triforier, hvori gesimsen danner sål. Arbejdet på triforiezonen indledtes med de to østre fag af søndre midtskibsmur, hvor pillerne udstyredes med henblik på den foran omtalte sideskibsforhøjelse. Kun i de to nævnte fag realiseredes tanken forholdsvis hurtigt (sml. fig. 45e), dog først efter en periode med tag over underetagen. – I samtlige triforieåbninger har kun vangernes midtled en høj karnisformet sandstenssokkel; i de to østfag løb denne sokkel dog oprindelig hele vejen rundt om pillerne, således at der mod midtskibet skete en art fordobling af kordongesimsen. Her blev soklen imidlertid hugget bort, inden de fire vestre triforier kom i arbejde, men mod sideskibets overetage er soklen bevaret (fig. 170). Mod vest blev de to sideskibsfag udskilt fra resten ved en svær mur opført i forbandt med pillen mellem 2. og 3. triforieåbning fra øst. På sydsiden af pillen mellem 1. og 2. åbning forberedtes en overhvælvning af sideskibets overetage med en halvsøjle, der siden fik en pendant på sideskibsmuren, da den førtes op over det før-

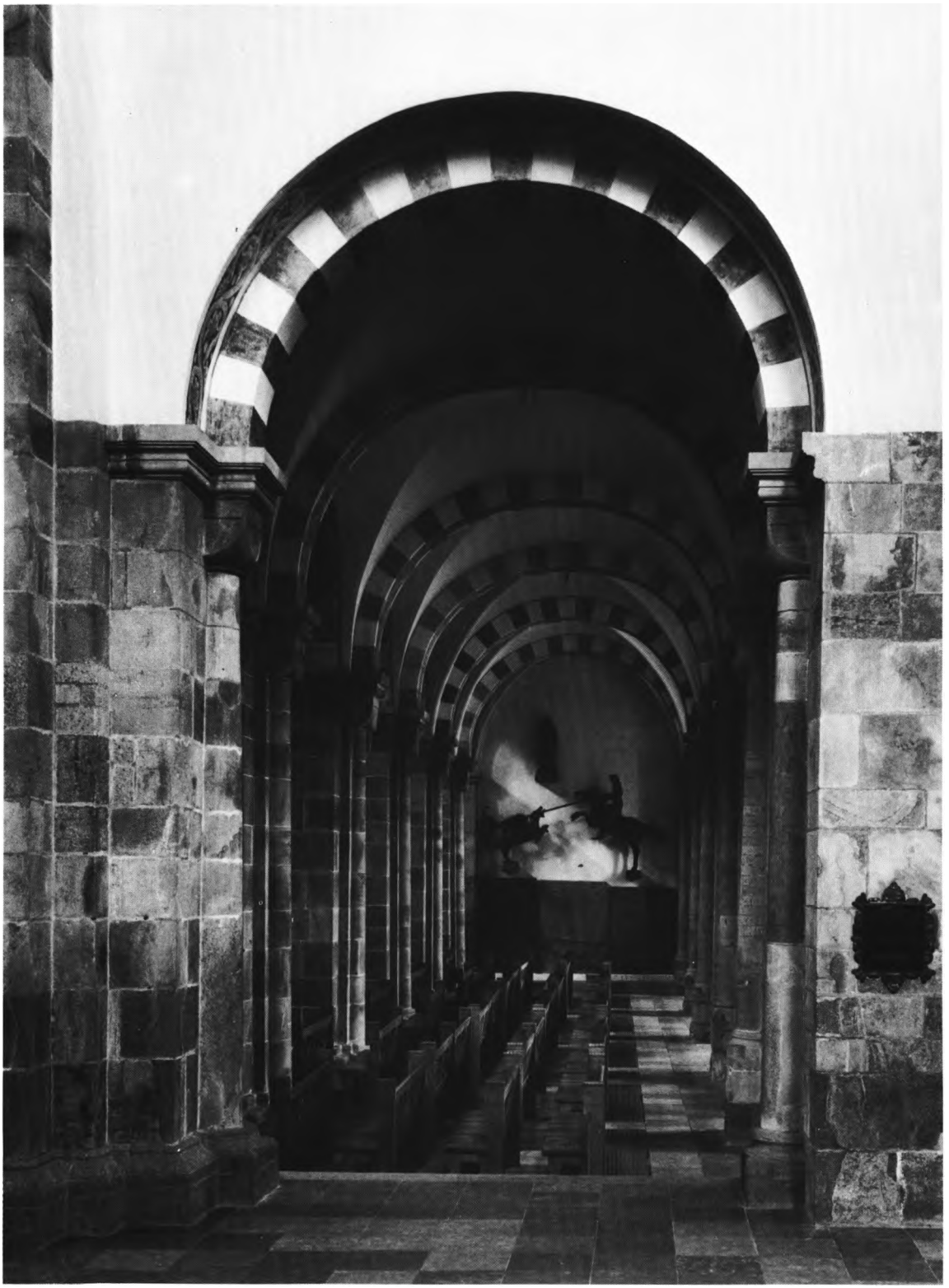

Fig. 122. Langhuset. Nordre sideskib, set mod vest (s. 228). LL fot. 1980. — *Nördliches Seitenschiff nach Westen.*

ste, lave tag. Den nærmere beskrivelse af de to østfag i syd vil for oversigtens skyld ske i afsnittet: Sideskibenes øvre etage.

Der blev ikke under det fortsatte arbejde med midtskibets mure truffet tilsvarende forberedelser til en sideskibsforhøjelse andet steds i triforiezonen. De to østre fag i nord blev antagelig – i lighed med sydsidens – opført før de fire vestre, af hvilke det vestligste knustes ved tårnets fald 1283.

Uanset rækkefølgen i byggeriet er de to gange seks søjledelte *triforieåbninger* opbygget på helt samme måde og med ensartede mål. Hver åbning underdeles af to 190 cm høje søjler, der bærer tre ens høje rundbuer, det hele omsluttet af en stor rundbue, hvis spejl er forsynet med et mønster af trekanter, indtrykket med murske (fig. 148).[48] Det eneste, som skiller de to rækker af åbninger, er søjlerne. Sydsidens er kompakte sammenlignet med nordsidens, som stilmæssigt tilhører en yngre periode, et forhold, der må skyldes, at disse fire fag er opført sidst (sml. vestpartiet). Kapitælerne knytter sig nær til formerne i kirkens vestportal, hvorimod sydsidens har beslægtede former i østafsnittet og paralleller i kapitælerne på arkadepillernes halvsøjler. Et højt, karnisprofileret kragbånd i triforiernes vederlagshøjde forstærker den horisontale leddeling af midtskibsvæggene, der er anslået med arkadepillernes kragbånd og kordongesimsen. Modsat sydsiden, hvor disse kragbånd løber pillerne rundt, er de ikke i nord ført bag om pillerne.

Ud fra de nuværende forhold kunne man let fa den opfattelse, at hele midtskibets nordmur var en snes år yngre end sydmuren, men så enkelt er det ikke. »Uniformeringen« er gennemført 1843-45. Ved den tid fandtes der ingen søjler i syd- og nordsidens østligste bueåbning (fjernet på grund af en orgelopstilling), og nordsidens vestligste havde efter 1283 fået et par sammenflikkede søjler. Ved restaureringen 1843f. skete følgende: Søjlerne i nordsidens 2. fag fra øst flyttedes til sydsidens 1. fag, hvorefter de to tomme fag i nord og det vestligste med de flikkede søjler fik tre par nye efter forbillede af søjlerne i de tre resterende fag (3.-5.). På denne baggrund må man formode, at begge de to østfag i nord oprindelig har haft søjler svarende til dem i sydsiden.[49]

Triforiesøjlerne i midtskibets sydside har alle skafter af trachyt, mens baser og kapitæler er af brun eller grå sandsten. Baserne på søjlerne i østligste fag er dog af sort marmor og en tilføjelse i forbindelse med flytningen. De øvrige har attisk profilering og undertiden hjørneknopper. Kapitælerne (fig. 138-41) er parvis ens, men udformningen veksler fra fag til fag. Det tilflyttede søjlepar i 1. fag fra øst har *bægerbladskapitæl* med to kranse af bladtunger og derover en række af palmetter omtrent som kapitælerne i 5. fag. De resterende fire søjlepar har *terningkapitæler* af typen med stærkt nedhængende skjolde; i 2.-4. fag har skjoldene fordybede felter, der bortset fra kapitælerne i 3. fag prydes af symmetriske bladmotiver. Kapitælerne i 6. fag er aldrig blevet færdighugget (fig. 74).[50]

Søjlerne i de nordre triforier er som nævnt kun gamle i 3.-5. fag fra øst; deres grå sandstensmateriale er af en anden og mere kalkholdig art end sydsidens. Stilmæssigt er der også stor forskel: Baserne har meget fladtrykt attisk leddeling og i 5. fag fine hjørneblade, søjleskafterne er slanke, i 4. fag af ottekantet tværsnit, kapitælerne høje og elegante med stor variation i bladværket og hugget i et med abakus.[51] Det er fælles for disse seks kapitæler, at den side, som er usynlig fra midtskibet, ikke er færdighugget (fig. 144-47, sml. 76).

Samtlige spor efter langhusets v*induer* er borte. Sideskibsmurenes blev opslugt, efterhånden som murene gennemhulledes af arkader, og midtskibets afløstes ved hvælvslagningen af de nuværende vinduer.[52]

Langhusets *syd- og norddør,* der må have siddet i det vestligste fag, har sandsynligvis ligesom kirkens øvrige været udstyret med søjler. Det er uvist, hvornår syddøren er forsvundet; men den nordre må være ødelagt, da man sent i middelalderen rejste det ydre sideskib. Det tympanon, der 1896 indsattes i nordre korsarms søjleportal, havde tidligere plads vestligt i sideskibets mur, hvor korsarmens revnede

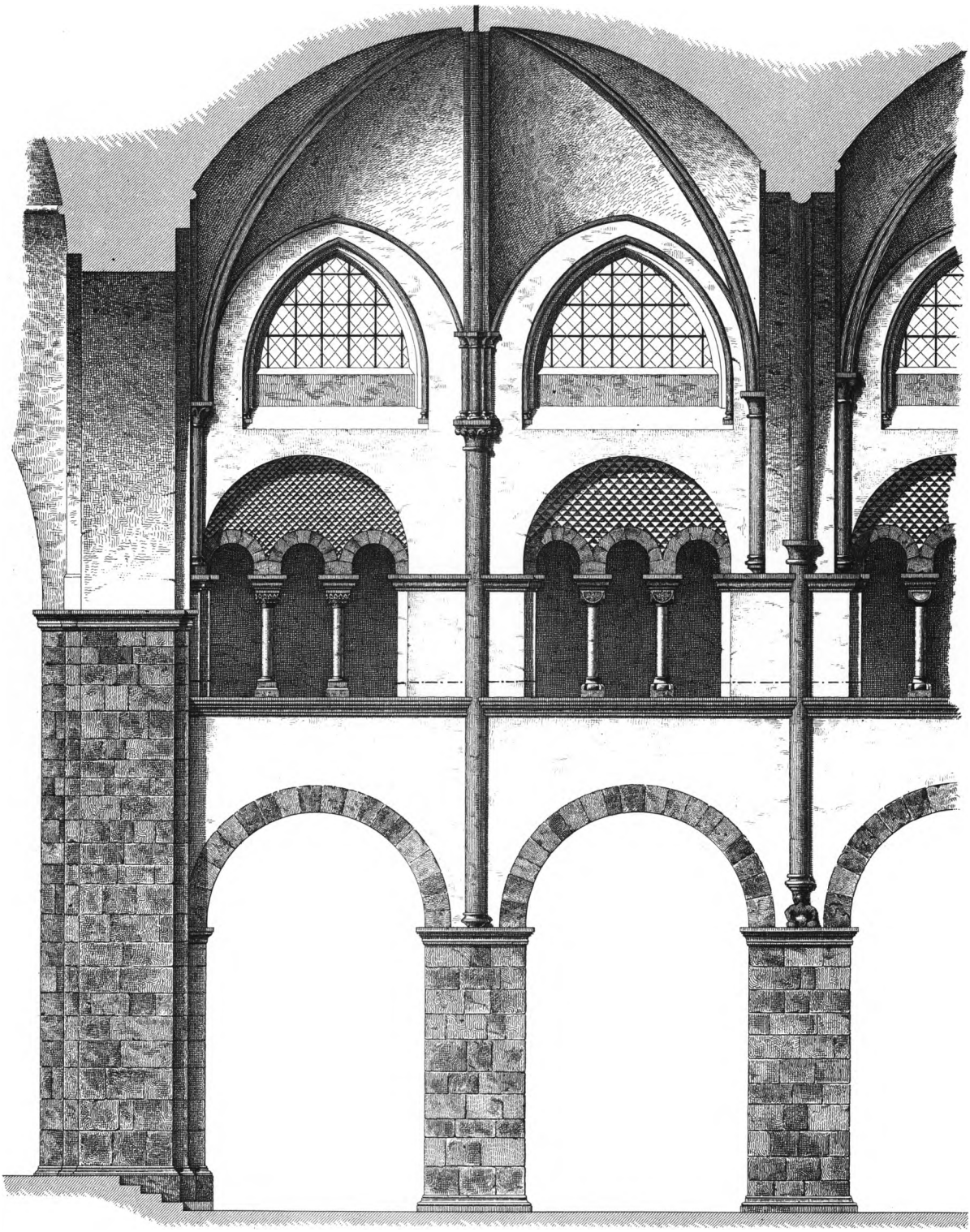

Fig. 123. Langhuset. De to østfag af søndre midtskibsmur. Efter Helms 1870. Den punkterede linie over kordongesimsen angiver et afhugget led (s. 230). — *Die zwei Ostjoche der südlichen Mittelschiffsmauer. Die punktierte Linie über dem Kordongesims gibt ein abgehauenes Simsglied an.*

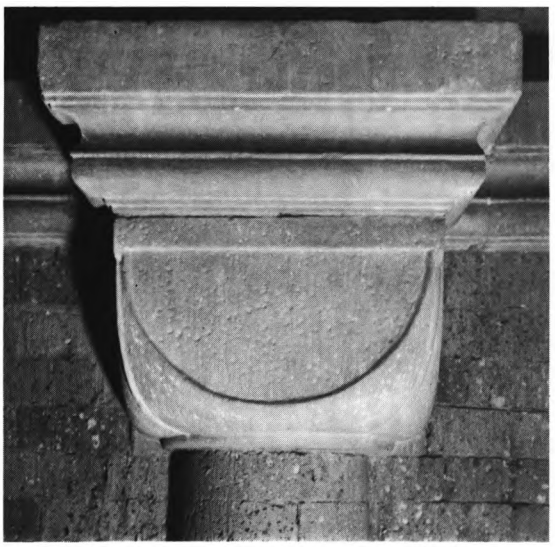

Fig. 124-130. Kapitæler i sideskibene. 124-125. Søndre sideskibsmur, 1. og 5. halvsøjle; både kapitæler og kragbånd er af granit, alle de øvrige af sandsten (s. 228); 126. Nordre sideskibsmur, vestligste halvsøjle (efter tårnstyrtet 1283, s. 263). S. 235: 127-128. Nordre sideskibsmur, 1. og 2. halvsøjle fra øst (s. 229); 129-130. 1. arkadepille fra øst i syd og nord (s. 230). BSJ fot. 1964-65. — *Kapitelle in den Seitenschiffen. 124-125. Südliche Seitenschiffmauer, 1. und 5. Halbsäule; sowohl Kapitelle als Kragbänder sind aus Granit, alle die Übrigen aus Sandstein; 126. Nördliche Seitenschiffmauer, westlichste Halbsäule (Instandsetzung nach dem Turmsturz 1283). S. 235: 127-128. Nördliche Seitenschiffmauer, 1. und 2. Halbsäule von Osten; 129-130. 1. Arkadenpfeiler von Osten in Süden und Norden.*

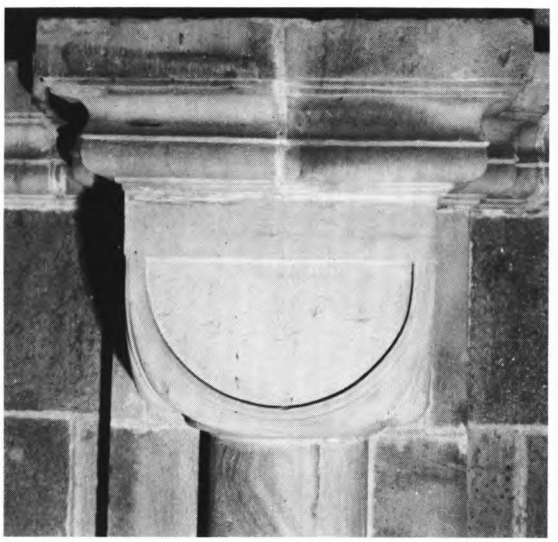
tympanon nu findes. Derfor må man antage, at det tympanon, som flyttedes til korsarmen, har hørt til langhusets norddør sammen med det søjlepar, der ved sideskibets opførelse blev indsat i en dørlignende blænding i nordre trappetårn. Søjlernes hjørneknopbaser og terningkapitælernes ornamenter har så nøje paralleller i langhusets søjlestillinger, at samtidigheden med dette bygningsafsnit må betragtes som sikker. Selv om der kun er bevaret to søjler og et tympanon, er det ikke udelukket, at begge langhusportaler har haft flere søjler.[53]

Sideskibenes hvælv og midtskibets træloft. Af det sidste findes ingen synlige spor, men i betragtning af at tværskibets to korsarme havde træloft, må det samme have været tilfældet med midtskibet. Kun ni af sideskibenes ialt tolv *grathvælv* er bevaret, idet de tre vestre i nord blev fornyet som ribbehvælv efter 1283. Grathvælvene er alle af tuf i meget regelmæssig skiftegang (fig. 78). Regelmæssighed er også det umiddelbare indtryk af den enkelte hvælving; men højdemålene til issepunktet på den enkelte hvælvings fire, stærkt stigende hvælv-

kappers fødselslinier røber noget helt andet. Thi i syd og nord har kapperne vederlag i murene, men i øst og vest på de kraftige gjordbuer, der bæres af halvsøjlerne på sideskibsmure og arkadepiller. Oversiden dækkes af gulvene i sideskibenes overetage.

Højkirkens tag. Hældningen på midtskibets (og tværskibets) sadeltag har været op mod 50°, således som de tre næsten fuldt bevarede taggavle i østpartiet antyder. De lave sideskibes pulttage har derimod kun haft en hældning på ca. 35°. Sporene efter disse tage kan endnu ses på murværket ved begge ender af nordre sideskib og ved østenden af det søndre, hvor en vandret rille i de to østfags sydmur viser, at sideskibsmuren er forhøjet, mens det lave tag lå på plads (sml. fig. 50c). Før restaureringen o. 1900 var tagsporet også synligt på Mariatårnets mur (Helms 1870, sp. 75), og den 1885 nedrevne mur, der skilte søndre galleris 2. og 3. fag fra øst, havde på begge sider aftryk efter taget.

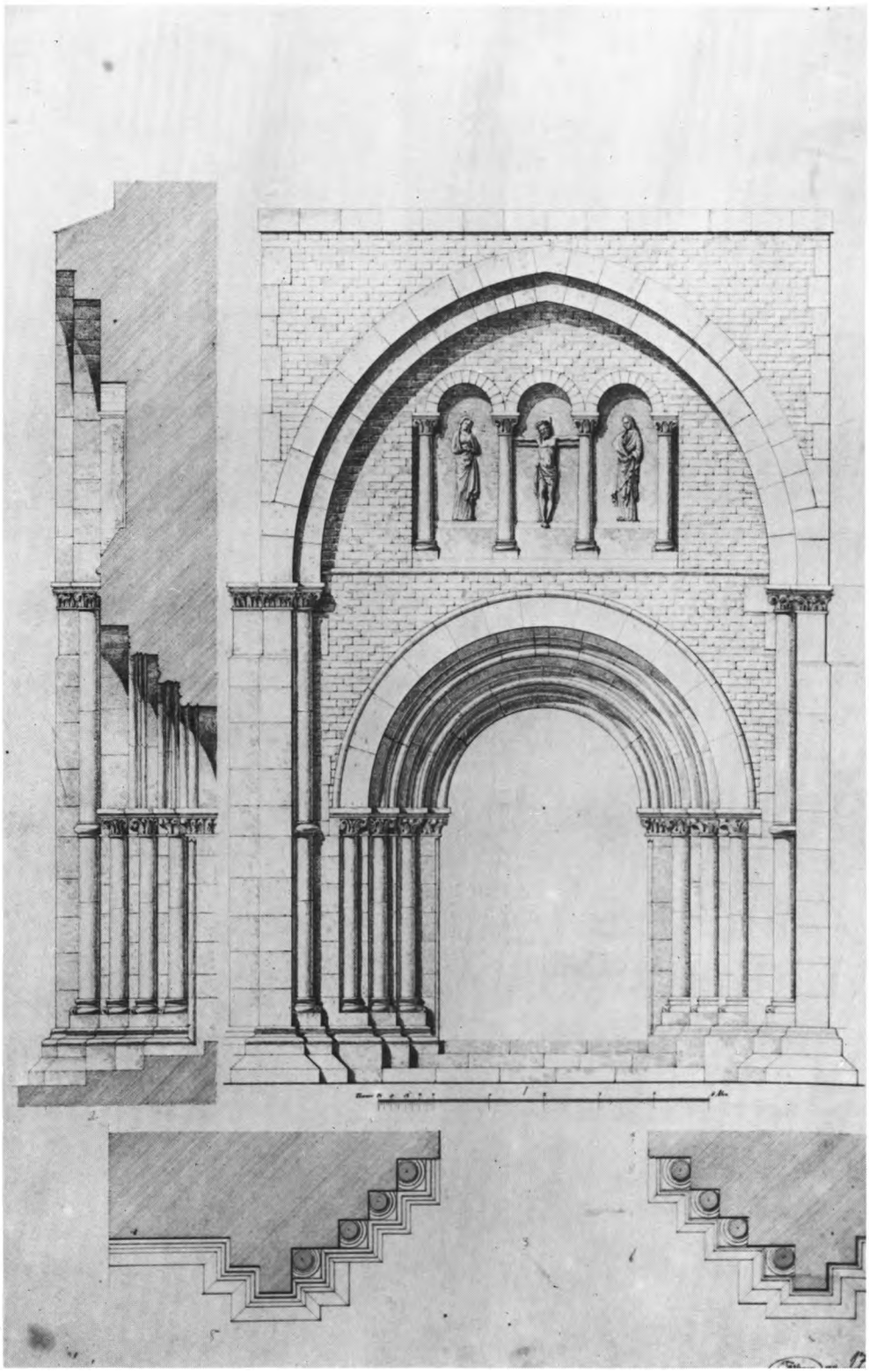

Fig. 131. Vestpartiet. Portalen. Opmåling af Theophilus Hansen 1837 (sml. fig. 82 og s. 241). Akademie der bildenden Künste, Wien. — *Westpartie. Portal.*

TREDIE ETAPE: VESTPARTIET

NOTER S. 248

VESTPARTIET er den del af kirken, der har mindst at berette om sin oprindelige skikkelse. Som vestfronten præsenterer sig nu, er den i overvejende grad resultat af restaureringen o. 1900. Ved den søgte H. C. Amberg at gengive afsnittet noget af den værdighed, som var gået tabt gennem århundreders forfald (fig. 45j-k). Under arbejdet med facaderne fulgte arkitekten tro de anvisninger, der endnu var bevaret forneden i murene, men højere oppe måtte han improvisere under indtryk af kirkens arkitektur i almindelighed og det fig. 15 afbildede byvåben i særdeleshed.

Uanset alle ændringer hersker der ingen tvivl om vestafsnittets oprindelige plan: En kvadratisk forhal flankeret af to trappetårne, et for enden af hvert sideskib. Bevaret murværk antyder en akcentuering af facadeudsmykningen, der nok har kunnet måle sig med apsidens, men om forhallens indretning og højde, dens eventuelle overbygning med et tårn, hersker der uvished, og det samme gælder udformningen af de to trappetårnes øvre del (sml. fig. 45d-e). Forhallens indre blev i 1200'rnes 2. fjerdedel inddraget i langhusets midtskib og overhvælvet sammen med dette. Det nordre trappetårn styrtede ned 1283 og efterfulgtes af det nuværende store tårn. Trappetårnet i syd blev på grund af forfald næsten helt nedrevet 1790.

Selvom langhus og vestafsnit må udskilles som 2. og 3. etape i kirkebyggeriet, har der været en vis parallelitet i arbejdet. Midtskibsmurenes rejsning forudsætter således, at murerarbejdet på de to trappetårne enten var lidt foran eller i det mindste fulgte med op.[54] I betragtning af, at søndre midtskibsmur er opført før nordre, tør man nok regne med, at også sydtårnet er blever fremmet på bekostning af det nordre. Er denne teori rigtig, giver den en logisk forklaring på, at de fire vestre triforieåbninger i midtskibets nordside har søjler, der må være noget yngre end søjlerne i de øvrige triforier.

Modsat langhuset har hele vestpartiet en toleddet sokkel med skråkant under attisk profil. Sokkeloverkanten på Mariatårnet i syd ligger i niveau med søndre sideskibs sokkel, mens den fremspringende forhal har et lavere sokkelniveau. Det er forskelligt nord og syd for vestportalen. Ved at give dennes vanger forskellig sokkelhøjde fik man endelig udlignet de uens højdeforhold i kirkens nordre og søndre del.

Murene er udvendig af granit, sandsten og tuf, indvendig af tuf og tegl. På Mariatårnet (ligesom formentlig på det forsvundne nordtårn) er hjørner og blændingsindfatninger af sandsten, mens de tilsvarende led på forhallen er af granit. I forbindelse med tværskibets søndre korsarm er det nævnt, at man tilsyneladende havde tanker om at lade blændingsindramningerne udføre i granit. Det er, hvad man har gjort på vestgavlen, hvor der ydermere er anvendt granitkvadre i stedet for tuf til beklædning af ydermuren indtil en højde af ca. fire meter over soklen, og herover var der måske munkesten (sml. beskrivelsen af vestportalen).

Forhallen. Kraftige hjørnelisener danner en indramning om vestfacadens blændingsdekoration, hvoraf kun nedre zone er bevaret. Den er tredelt som på tværskibets gavle, med en portal flankeret af to rundbuede blændinger, men modsat forholdene i østpartiet må tredelingen her også have omfattet den øvre blændingszone, fordi der over portalen fandtes rester af et meget stort, rundbuet vindue. Hvor de rundbuede blændinger slutter sig til den spidsbuede portalblænding, er vederlagshøjden anderledes end ved hjørnelisenerne, atter en følge af skævheden i kirkens opbygning; de originale granitkragbånd, der har en dekoration i stil med portalens kapitælbånd, er bevaret (fig. 132-33). Den nordre flankemur blev tidligt dækket af det nuværende tårn, og den søndre var stærkt beskadiget af det S. Nikolaj kapel, som blev nedrevet sammen med Mariatårnet 1790. Nogle beskedne rester af facadeblændinger med mønstermurede motiver kunne dog iagttages på sydmuren før restaureringen (fig.45j).

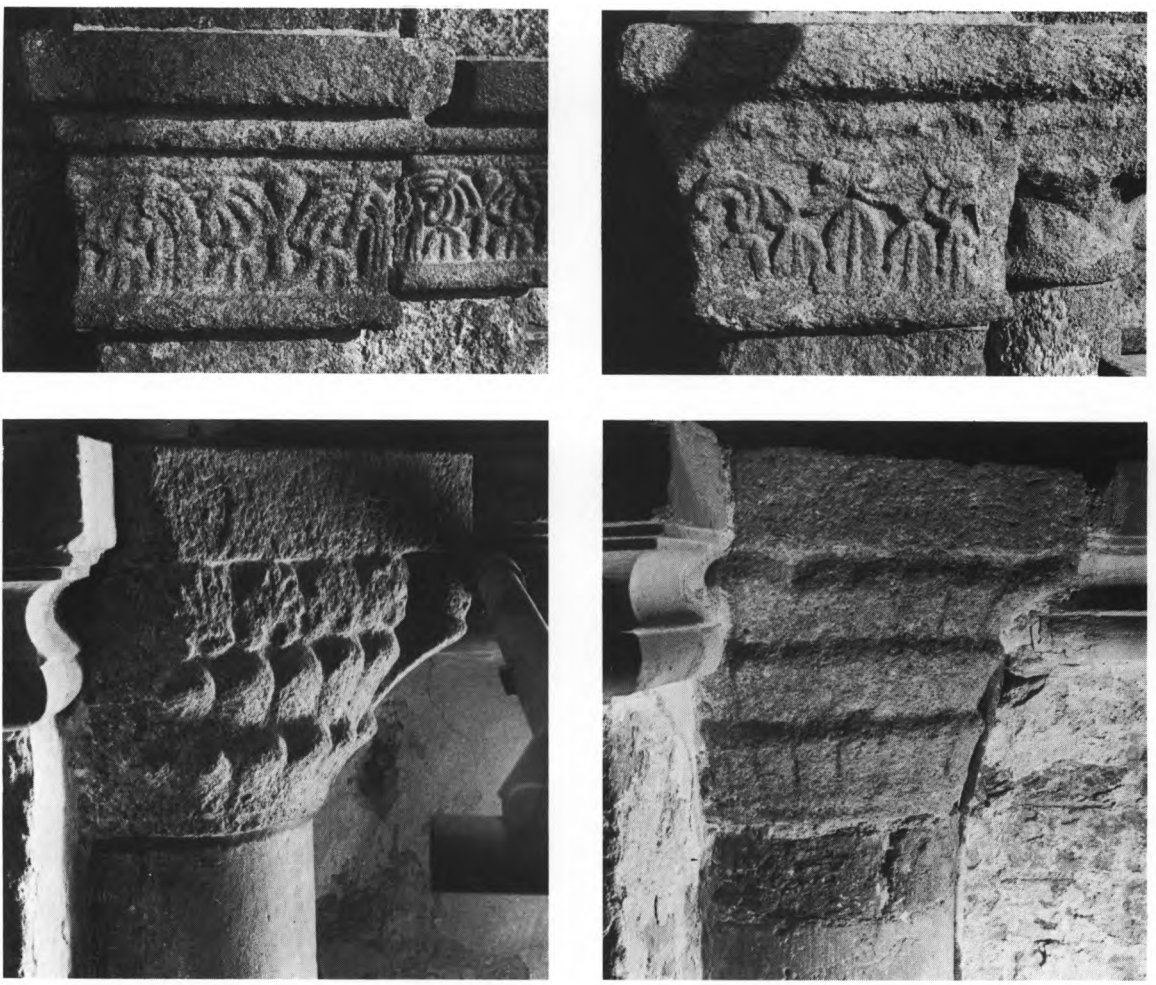

Fig. 132-135. Vestpartiet. 132-133. Granitkragbånd på portalens baldakin (sml. fig. 131 og s. 237); 134-135. Granikapitæler på forhallens vestre hjørnepiller (s. 240). ElM fot. 1979 og 1972. — *Westpartie. 132-133. Granitkragband am Baldachin des Portals; 134-135. Granitkapitelle auf den westlichen Eckpfeilern der Vorhalle.*

Murværket nederst i den gjordbue-lignende arkade, der siden hvælvslagningen har sat forhallen i forbindelse med midtskibet, må være rester af den mur, som oprindelig lukkede forhallen mod øst; den har samme anselige tykkelse som forhallens tre andre mure. Dette kraftige murværk vidner om, at der var planlagt en opbygning, der rakte højere op end midtskibsmurene. Dette forhold er fremhævet i afsnittet om plan og opstalt, hvor det også er antydet, hvordan man kan forestille sig forhallens indre (sml. fig. 45b). Under alle omstændigheder var der enkeltheder i det oprindelige Mariatårns trappeanlæg, der måske antyder en gallerietage over forhallen i højde med sideskibenes øvre etage.

Hvis man overhovedet nåede at færdiggøre vestpartiet efter intentionerne, så er alle spor udslettet. En omfattende undersøgelse af forhallens indre i forbindelse med sidste hvidtning viste, at alle tre vægge er stærkt flikkede forneden; tuf og tegl er blandet ligesom højere oppe, men her synes murværket meget homogent. Det samme gælder de vestre hjørnepiller, hvor

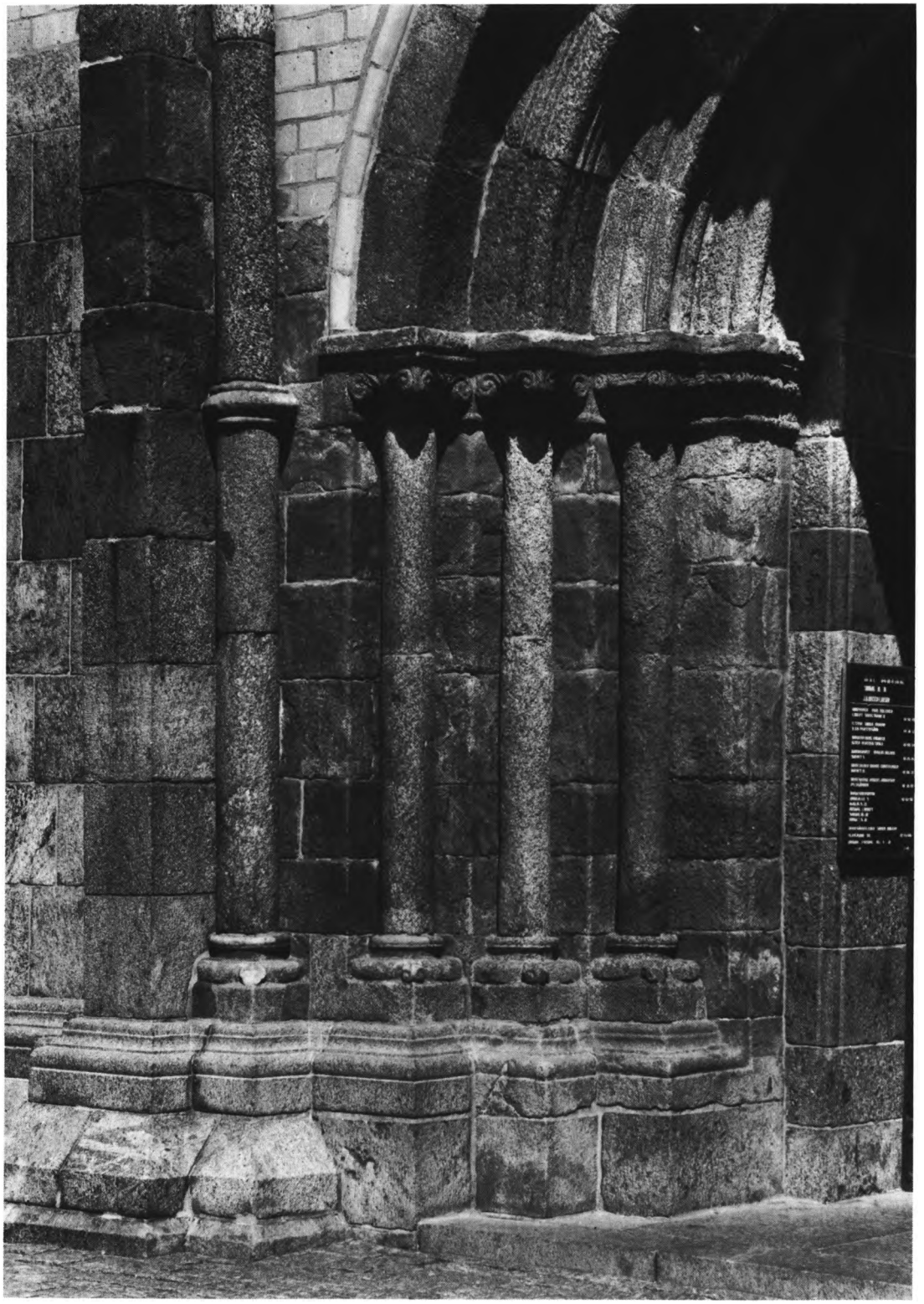

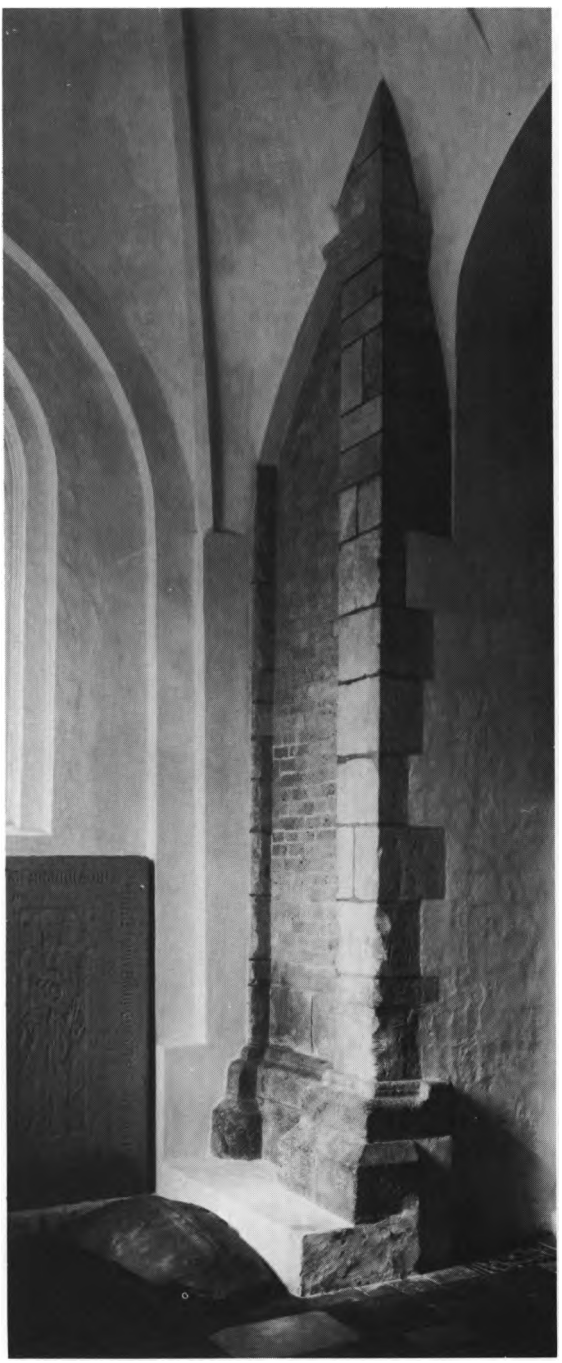
Fig. 136. Vestpartiet. Portalens nordvange. LL fot. 1980. — *Westpartie. Nordwange des Portals.*

de retkantede led er af munkesten, kvartsøjlen af vekslende skifter sandsten og granit. Halvvejs oppe er hjørnet på de retkantede led formet som en spinkel, ca. ti skifter høj rundstavhalvsøjle med trapezkapitæl (fig. 175),[55] der tidsmæssigt er mere forenelig med vestportalen (sml. blændingen over portalen) end med forhallens hvælving; men er hjørnepillerne originale, så er kragbånd og kapitæler antagelig føjet til ved hvælvslagningen. Kapitælerne, der ikke er hugget til denne anvendelse, er af granit og helt i slægt med østafsnittets. Heller ikke kragbåndene, der er af sandsten og har samme profil som på langhusets arkadepiller, synes bestemt til denne anvendelse.

Vestportalen (fig. 131) er den rigest udstyrede af kirkens kendte indgange. Den er ikke som de to i tværskibet anbragt i et murfremspring, men derimod indrammet af en spidsbuet søjlebaldakin, der også omslutter det søjledelte blændingsgalleri over selve portalen. Baldakinen bæres af pilastre og slanke frisøjler med skaftring, hvilende på soklens forkrøpninger, og er komponeret sammen med de tilstødende facadeblændinger ved bladsmykkede kragsten.[56] Den nuværende tagformede granitafdækning stammer fra Ambergs restaurering o. 1900. Den afløste en trekantgavl,som hvilede på et par profilstumper, alt udformet af Nebelong 1843-45 efter forbillede af Kathoveddørens sekundære trekantgavl. Opmålingen af Theophilus Hansen 1836 viser baldakinen med vandret afslutning og i en form, der – på grund af vestgavlens store vindue – må svare til den oprindelige.

Portalens karme er falsede og udstyret med tre frisøjler, hvortil kommer et lille rundstavhjørne mellem platter på det inderste retkantede led (lysningskarmen er fornyet).[62] Skævheden i kirkens opbygning har medført, at de i øvrigt forskelligt profilerede karmsokler sidder en halv snes cm lavere i nord end i syd; der er en tilsvarende omend mindre forskel på kragbåndshøjden, og den sidste rest af skævhed er derfor opfanget i arkivolten. Alle søjlebaser har fladtrykt attisk profilering med oprullede hjørneblade i stil med enkelte baser i midtskibets

Fig. 137. Vestpartiet. Mariatårnets sydøsthjørne, set fra ydre, søndre sideskib (s. 241). LL fot. 1977. — *Westpartie. Südostecke des Marienturms, vom äußeren, südlichen Seitenschiff gesehen.*

nordre triforier. De ligeledes fladtrykte bladkapitæler er hugget ind i et gennemløbende profilbånd. Portalens tre indre bueslag har en rig leddeling af rundstave mellem platter, på det ene led dog formet som en stav af gotisk type (se profiltegning).

Hele portalen er af granit som gavlens nedre del; men omkring det yderste buestik er der en 6-8 cm bred rundstav af tuf[57] svarende til murværket ovenover, hvor alene søjlerne er af granit. Indtil sidste restaurering var dette murværk udført af munkesten i munkeskifte, således som det fremgår af et fotografi fra 1897. Billedet og Hansens opmåling viser under blændingspartiets sål en tværgående rundstav og i blændingskarmene en spinkel kvartrundstav mellem platter. Da denne sidste detalje viser hen til hjørnerundstavene på de vestre hjørnepiller i forhallens indre, må teglstensmurværket enten være oprindeligt eller genspejle oprindelige forhold (sml. fig. 72 og 175).[58]

Modsat kirkens indre triforier har den tredelte blænding ikke to, men fire søjler, med en ekstra i hver karmside. Søjlefodstykkerne er formet som de hjørneknopbaser, der findes under mange af kirkens småsøjler, hvorimod bladkapitælerne slutter sig nær til formerne i portalens søjler. Placeringen af dette blændgalleri tjener ligesom baldakinen til at fremhæve kirkens hovedindgang. At hele portalen er af rhinsk-lombardisk herkomst, kan der ikke være tvivl om, og det er muligt, at triforieblændingen er en reminiscens af de lange, udvendigt åbne gallerier, som indlagt i murtykkelsen førte på tværs af vestgavlen, og som er velkendte i de samme egne.

På Hansens opmåling er der i blændingen opsat *træskulpturer* af den korsfæstede, flankeret af Maria og Johannes. De tre figurer, som nu hænger i det ydre, nordre sideskib, har haft plads over vestindgangen, så langt de skrevne kilder rækker tilbage. At der ingenlunde var tale om et lokalt påfund, er der mange eksempler på; nævnes skal kun S. Pantaleon i Köln,[59] som tidligere havde talrige træfigurer placeret på vestfacaden.

Forhallens nuværende *sydindgang,* en lille, rundbuet dør, som etableredes i forbindelse med Mariatårnets genopbygning, er næppe oprindelig. Den er antagelig formet over et dørsted, som gav adgang til S. Nikolajs kapel, der indtil 1791 havde plads i hjørnet mellem Mariatårnet og forhallen.

Mariatårnet. Ved nedrivningen 1790 sparede man tårnets sydvestre hjørne, der var indkorporeret i det ydre, søndre sideskib, hvor man endnu kan danne sig et indtryk af facadernes rige blændingsdekoration (fig. 137). Takket være datidens høje terræn sparede man også underdelen af tårnets vestre halvdel, der ved senere udgravninger viste sig at være bevaret op til nogle skifter over den dobbelte granitsokkel, og det i en sådan stand, at man ved genopbygningen kunne følge alle mål på nederste stokværks blændingsinddeling. Muligvis har man også i den bevarede del af østmuren kunnet fastslå højden på andet stokværk, men hvad der ligger derover, har der næppe været nogen vejledning for ved restaureringen.

Adgangen til spindeltrappen fra sideskibet skete gennem den granitindfattede, rundbuede dør, som endnu er i brug. Hele trappecylinderen og trinene var opført af munkesten.[60] Bevaret var to små rundbuede lysåbninger i syd og øst, det sidste tilmuret allerede ved forhøjelsen af søndre sideskib. I højde med sideskibets overetage gav trappen adgang til et tøndehvælvet rum. I betragtning af, at dette rum oprindelig strakte sig over tårnets fulde bredde,[61] er det sandsynligt, at der herfra ikke kun var adgang til sideskibets overetage, men også til en planlagt gallerietage i forhallen. Om tårnets overbygning vides kun det lidet, som kan uddrages af eftermiddelalderlige afbildninger (sml. fig. 8, 15 og 45i), samt at kirkens klokker havde deres plads her, så langt kildematerialet rækker bagud i tid og indtil kort før nedrivningen; det har antagelig krævet mindst to stokværk.

Mariatårnets pendant i nord, der ved sin nedstyrtning 1283 anrettede omfattende skader på langhusets nordvestre del, blev så godt som fuldstændig fjernet, før det nuværende tårn rejstes. En undersøgelse har dog vist, at hele dets solide fundament er genanvendt (fig. 65).

DOMKIRKENS BYGNINGSHISTORIE: SAMMENFATNING

NOTER S. 248

Den fornyede gennemgang af kilderne til domkirkens bygningshistorie, hvoriblandt Jacob Helms' grundige undersøgelser indtager en fremragende plads, har ført til en nyvurdering ikke blot af Ribe domkirke, men af forholdene omkring Danmarks romanske stenbygningskunst. Problemer, der gennem årene har fastbundet tidligere forskere, har ladet sig løse. For den nu stående Ribebygnings vedkommende er biskop Thures stenkirke på sin vis gledet ud af billedet, omfanget af branden 1176 er blevet reduceret, Kathoveddørens pragttympanon river sig løs fra Gjellerups til 1140 daterede overligger, og resultatet, at Ribe domkirke må være opført i tidsrummet 1150-1225 op til og omkring en ældre bygning, medfører, at kirkens såkaldte døtre snarest kommer til at optræde som jævnaldrende familiemedlemmer.

Domkirken er projekteret og dens østparti opført i det danske kirkebyggeris spændende og problemfyldte blomstringstid, dengang da også de gyldne altre skabtes, og hvor så mange klostre blev stiftet eller reorganiseret. Vil man fastholde perioden med personers navne, bliver det kongen Valdemar I. den Store (1157-82) og bisperne Elias (ca. 1142-62) og Radulf (ca. 1162-71), som rager op her. Begge bisper var betydelige personligheder, og begge havde de deres kulturelle baggrund og forbindelser i den vesteuropæiske kirke. Elias kom fra Flandern, Radulf fra England. Præsten Radulf fungerede som kongens kansler, før han afløste Elias på bispestolen. Sammen sendtes de til det kejserlige kirkemøde i Pavia 1157, hvor de optrådte på kongens side. Det var Elias, der 1145 stiftede domkapitlet i Ribe. Da det skete, har bygningen ikke været imponerende, hvis man skal dømme efter præsternes antal – tre, hvoraf to havde sogne andetsteds. Med domkapitlets oprettelse havde Elias skabt den fornødne organisation til gennemførelse af et nybyggeri. Fremskaffelse af byggematerialer i den stenfrie egn må ligesom igangsættelse af et stort byggeværksted have krævet en betydelig indsats og en god organisator.

På byggepladsen har man foruden selve grundarbejdet hugget granit til sokler, hjørnesten og andre formstykker, ligesom man har forsøgt sig med den hjemlige myremalm (baser og kapitæler i apsidens indvendige blændgalleri). Det blev dog frem for alt den importerede vulkanske tuf, som kendetegner murværket, hvor granitten udvendig egentlig kun optræder som indramning og som understregning af arkitekturen. Det var antagelig hensigten at gøre det samme indvendig; tidligt kom der imidlertid et mere medgørligt byggemateriale frem til byggepladsen, Wesersandstenen. Allerede i østpartiet optræder den som materiale i baserne på apsidens 2. stokværk, som kapitæler m.m. i portalerne og den nordre sidealterbaldakin, mens andre detaljer er af granit, både her og i søndre sideskibsmur, langhusets ældste del. På den nordre sideskibsmur og i hele midtskibet er alle særligt forarbejdede enkeltheder af sandsten, endog soklerne under de svære granitpiller. Ydermere er sandstenen fra og med de to vestre korsskæringspiller og i hele langhuset anvendt side om side med granit, mens munkestensmaterialet gør sig gældende i vestpartiet og måske endnu før.

De omstændigheder, der imidlertid taler for, at også alle de indvendige detaljer skulle have været af granit, er dels forholdene i søndre sideskibsmur, dels nogle af de granitkapitæler, der o. 1300 fandt anvendelse i nordre sideskibsgalleri. De har nemlig samme mål og dekorative udstyr som nogle af midtskibspillernes halvsøjlekapitæler, og en enkelt forener endda bladkapitælernes tungeformede blade med nogle af terningkapitælernes nedhængende »bladkolber«. Endvidere er der helt mod vest (og i senromansk præget murværk) gjort brug af et par bladkapitæler af granit på hjørnepillernes høje kvartrundstave; de er hugget til andet brug, skiller sig stærkt ud i forhold til afsnittets øvrige detaljer og viser fuldstændig overens-

stemmelse med østafsnittets stenskulpturer (fig. 134-35).

Branden 1176 har hidtil været den tap, hvorom enhver datering af den nu stående bygning cirklede rundt; men da de skader, som er tilskrevet branden, har helt andre årsager, må denne brand sættes i forbindelse med Thures kirke, der stod midt i nybyggeriet. – Oprydningen efter ulykken kan være årsag til den stilstand, der spores, før man for alvor kom igang med langhuset. Her halter nordsiden efter den søndre, og midtskibet er næppe blevet færdigt meget før vestpartiet, hvor man åbenbart gik på akkord med de oprindelige byggeplaner.

Kirkens arkitektoniske forudsætninger findes i de egne, med hvilke Ribe i kraft af sin beliggenhed ved Nordsøen og forbindelse ind gennem de mange floder (Elben, Weser, Rhinen, Mosel og Maas) fra forhistorisk tid havde haft handelsmæssigt samkvem. Herfra kom en væsentlig del af materialet til den store byggeplads i stiftsbyen og til de mange mindre i den stenfrie omegn. Ved Nordsøens sydkyster og ind langs floderne ligger det kulturlandskab, der klart og tydeligt betinger Ribeegnens tufstenskirker og domkirken selv. Det er det brede område ved den nedre Rhin og Maas, hvor lombardisk indflydelse tidligt havde sat sit stærke præg så langt mod nord som i Utrecht (S. Mariakirke), hvor burgundiske, nordfranske og også westfalske impulser slog sammen, og hvor man i 1100'rnes begyndelse var på vej med den omfattende fornyelse af de gamle kirker, som resulterede i en blomstrende senromansk bygningskunst ved nedre Rhin.

Allerede 1890 har Helms i sit andet store værk: Ribeegnens Tufstenskirker, leveret kyndige beskrivelser af en lang række tyske og hollandske kirker, der rummer nøglen til forståelse af Ribe domkirkes arkitektur. Siden hans tid er kendskabet til disse monumenter udbygget, og frem for alt er hele den store gruppe blevet behandlet på tværs af landegrænserne i det tidligere nævnte tre-binds værk ved Hans Erich Kubach og Albert Verbeek.[63] Også bygningskunsten ved Weser med den vigtige by, Bremen, engang ærkebispesæde for Ribe, har fået en indgående beskrivelse ved Hans Thümmler og Herbert Kreft.[64] Det falder uden for »Danmarks Kirker«s rammer at udrede Ribe domkirkes kunsthistoriske stilling i detaljer; men for at fatte de store linjer i dens bygningshistorie er det nødvendigt at nævne en række kirkenavne inden for den udenlandske gruppe. I første række de daterede bygværker: Dobbeltkapellet i Schwarzrheindorf (indviet 1153) og østapsiden ved Köln S. Gereon (indviet 1156). Endvidere i samme by S. Ursula (langhuset med triforiegallerier) og S. Maria på Kapitol; også klosterkirkerne i Kölns nærhed, Brauweiler (tårnpartiet) og S. Maria i Laach hører med blandt de for Ribe betydningsfulde monumenter ligesom den gamle sognekirke, nu kirkegårdskapel, i Merten (»dværggalleriet«). Fra andre egne skal fremhæves den westfalske, kuppeldækkede klosterkirke i Knechtsteden og den belgiske S. Gertrude i Nivelles (vestkoret med pendentivkuppel) samt kirkerne i den hollandske by Maastricht;[65] det var i øvrigt helgenen fra denne by, S. Lambert (den 708 afdøde bisp), der i middelalderen blev betragtet som skytspatron for hele Ribe stift.

Men at ville søge et direkte forbillede for Ribe inden for et så stort område, hvor lån fra flere forskellige systemer smeltede sammen, er en urimelig tanke. Lån og ligheder kan man finde, men i romansk kunst ikke egentlige kopier. Det vi finder i det nævnte miljø, er forklaringen på så godt som alle enkeltheder i den danske gruppe af tufstenskirker. Det er for domkirkens vedkommende: Apsidens søjle- og stokværksdelte blændinger og »dværggalleriet«, de øvrige facadeblændinger og indvendige vægblændinger, østafsnittets rigt varierede kapitælformer (heriblandt det enkle normanniskprægede foldekapitæl), basernes vædderhoveder, portalløverne, profilernes ledfølge, buestikkene med den stigende ydre kurve, hesteskobuen og de symbolske (undertiden riflede) småsøjler højt i tværskibets hjørner, midtskibets triforier og det trekantede pudsornament i deres rundbuede spejl, der for nordsidens vedkommende bæres af søjler, hvis kapi-

Fig. 138-139. Langhuset. Kapitæler i midtskibets sydside, 1. og 5. triforieåbning fra øst (s. 232, 262). BSJ fot. 1964-65. — *Kapitelle in der Südseite des Mittelschiffes, 1. und 5. Triforietiöffnung vom Osten.*

tæler man allerede tidligere har stillet sammen med andre indslag af rhinsk kunst i danske kirker.[66] Sidst, men ikke mindst den kraftige akcentuering af øst- og vestafsnittet.

De hyppige diskussioner om, hvorvidt en eller anden bygning eller genstand, der skiller sig ud fra den brede masse, er skabt af udlændinge eller af danske, som har lært i udlandet, er akademisk. Datidens Danmark hørte med i det europæiske fællesskab, som formidledes af handelen og for den tidlige middelalders vedkommende af den internationale kirke. Den enkelte lokalitets topografiske beliggenhed afgjorde, fra hvilken kant impulserne kom. Ligesom udbud og efterspørgsel bestemte handelens endestationer, således har de store byggepladser været samlingssteder for håndværkere fra nær og fjern. Og gejstligheden var fra jævnlige rejser mod syd og vest velorienteret om, hvad der foregik i det fremmede, og hvor hjælp kunne fas. Det er Ribe domkirke et af de fortrinligste beviser for.

Uanset hvor mange håndværkere, der har været samlet på byggepladsen, og uanset at visse formstykker eller modeller kan være bragt til stedet med materialerne, er det værd at lægge mærke til, at byggepladsen hurtigt har udviklet sit eget præg, er blevet et værksted, hvorfra nye impulser og former er gået videre til andre byggepladser.[67] Et overbevisende eksempel er den terningkapitæltype (karakteristisk for langhuset), hvis skjolde hænger ned over halsringen, thi selv om terningformen såvel som de mange andre kapitælformer kan føres tilbage til det just omtalte arkitekturlandskab ved Rhinen, er det ikke hidtil lykkedes at finde eksempler på denne (afgjort sene) variant.[68] Heller ikke skjoldenes stereotype dekoration med de kolbelignende blomster har det hidtil været muligt at finde paralleller til i terningkapitælets hjemland; men det er de samme, vi møder i en livligere udgave (akantusblade?) i borterne på de gyldne altre, i den rige metalkunst i Rhin-Maas-området og i kalkmalerierne.[69]

Gennem hovedform og dekoration kan man følge dette »pluskæbede« kapitæl rundt i adskillige landsbykirker og på de større byggepladser som Viborg og Vestervig. Det optræder østligst i Viborgs langhus og i Vestervigs (genopførte) apsis. Begge steder er der imidlertid indføjet et nyt motiv, der er aldeles ukendt i Ribe: Et af de særprægede dyr, som kendetegner »Viborg domkirkes kreds« og som må være resultat af en byggepladsudvikling, svarende til den netop beskrevne i Ribe.

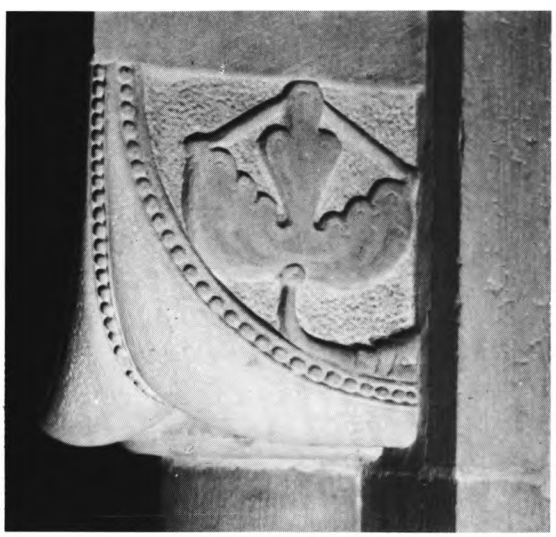

Fig. 140-143. Langhuset. Kapitæler i midtskibets sydside. 140-141. 3. og 4. triforieåbning fra øst (s. 232); 142-143. Side af kapitæler på 1. og 4. arkadepille i nord. BSJ fot. 1964-65. — *Kapitelle in der Südseite des Mittelschiffes. 140-141. 3. und 4. Triforienöffnung vom Osten; 142-143. Seite der Kapitelle auf dem 1. und 4. Arkadenpfeiler im Norden.*

RIBE DOMKIRKES »DØTRE«. Nydateringen af Ribe domkirke kommer, som nævnt, til at spille en rolle for forholdet til dens såkaldte døtre. Deres familieskab med domkirken er indiskutabelt; men noget kunne tyde på, at der snarere er tale om et søskende- end et forældreforhold. I adskillige landsogne (og muligvis i visse bysogne omkring domkirken) kan man sideløbende med arbejdet på stiftskirkens ældste del have afløst trækirker med bygninger af sten. Det er ikke nogen urimelig tanke, efter-

som biskop Thure før sin død skal have bygget sin kirke i sten. Hvis de ældste af tufstenskirkerne i Ribes omegn virkelig var børn af den nuværende bygning, er det mere end påfaldende, at de trods anvendelse af granitdetaljer ikke kan fremvise en eneste søjleportal. Er det måske Thures kirke, som har været deres sande moder? De søjleportaler, der er ætlinge af Ribeværkstedet, findes i granitkvaderkirker, der ligger i et bælte tværs over landsdelen mod Lillebælt.

RIBE, LUND, SLESVIG, VIBORG. Dateringen af disse fire domkirker har stort set stået uimodsagt siden Francis Beckett 1924 udsendte 1. del af sit populære oversigtsværk »Danmarks Kunst«. Heri bygger han, som naturligt er, fortrinsvis på andres iagttagelser og resultater; men videreførelsen af den kirkearkæologiske forskning har imidlertid i forening med den historiske kildekritik sat flere spørgsmålstegn ved dette dateringsgrundlag.

Blandt de fire kirker er Lund dateringsmæssigt i den heldige situation, at nogle årstal på alterindvielser i krypt og kor mellem 1123 og 1146 sikrer påbegyndelsen af den nu stående bygning til nogle år efter oprettelsen af ærkebispesædet 1104. Og der, hvor arkitekturen taler mod denne datering (apsidens ydre), sikrer bygningsarkæologiske forhold, at der har fundet en ombygning sted, som stilistisk sættes til o. 1160. Fra da af og til begyndelsen af 1200'rne gennemførtes visse ombygninger og kompletteringer i anlægget.[70]

For dateringen af Ribe og Slesvig har årstallet 1134 haft en næsten magisk styrke. For Ribes vedkommende skyldes det, at biskop Thure, der faldt ved Fodevig dette år, ifølge bispekrøniken har æren for den første stenkirke på stedet (sml. s. 64), og for Slesvigs vedkommende, at mordet på kong Niels skal være sket dette år i S. Peter, byens domkirke.[71] I Viborg har man – næppe uden skelen til de to andre kirker – tilskrevet bisp Eskil (1132) initiativet til domkirkens begyndelse.

Både i Slesvig og Viborg er det svært at skabe klarhed over de romanske kirkers bygningshistorie. I Viborg nedrev man som bekendt domkirken 1862 – med undtagelse af krypten, og i Slesvig moderniserede og udvidede man bygningen flere gange i middelalderens løb.

Dateringen af Viborg har hvilet tungt på kryptens lighedspunkter med den lundensiske og på løvernes slægtskab med visse slesvigske — og på langhusets Ribetræk. Gennem det sidste tiår har en ung forsker, Jens Vellev, med stor energi gravet omkring den nye kirke og samlet materiale fra den nedrevne med det resultat, at bygningshistorien allerede nu tegner sig anderledes kompliceret end hidtil.[72]

Slesvigs udvikling er sidst skildret i »Die Bau- und Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein«, hvor bindet om domkirken er udkommet 1966. Af det romanske anlæg er kun lidt kendt: Under gulvet en nogenlunde klar plan af korpartiet (retkantet, med apsis og muligvis med kortårne), nogle arkadepiller i det treskibede langhus (indkapslet i yngre murværk) og et tværskib, hvis samhørighed med det øvrige ikke helt er afklaret. Det samme gælder flere af den lille halve snes løveskulpturer, der nu er samlet i og omkring domkirken. Materialerne er granit(kvadre) og vulkansk tuf, dertil i vestenden og foroven i tværskibet munkesten; skånsk sandsten er repræsenteret i tværskibets sydindgang, Petersportalen, med det tympanon, der så ofte er nævnt sammen med Ribes Kathoveddør, hvor den først og fremmest skal studeres sammen med tympanet.

I den nye beskrivelse af domkirken har forfatteren, Dietrich Ellger, omhyggeligt gjort rede for disse ting. Han gennemgår alt, hvad der kan bidrage til oplysning om kirken. Samtidig nævner han Hertha Höcks datering af løverne under nordre kortrappe til begyndelsen af 1100'rne,[73] der dog, som han bemærker, ikke mindst er sket under indtryk af årstallet 1134. På dette usikre grundlag har Ellger ikke haft anden udvej for en aldersbestemmelse end en jævnføring af de få detaljer med blandt andet Lund, Ribe og Viborg på grundlag af en datering, der følger Beckett. Det kan ikke undre, at forfatteren kun nødtvungent fremsætter en tidsfæstelse af kirken i Slesvig. Den lyder på 1120-60, snarest sidste halvdel, mens langhusets vestende samt øvre del af tværskibet sættes til 1180-1200.[74]

Det er ikke hensigten her at afvise dateringen af Slesvig, men at understrege forfatterens egen betænkelighed ved at støtte sig til det spinkle grundlag, han har, samt at gøre opmærksom på den fare, der er for ringslutninger de fire kirker imellem.

Hvad der foreløbig står fast er, at Ribe, Slesvig og Viborg er påbegyndt fra øst i granit

Fig. 144-147. Langhuset. Kapitæler i midtskibets nordre triforier (s. 232). 144-145. 3. og 4. tag fra øst. 146-147. 5. fag (sml. fig. 76 og 83). BSJ fot. 1964-65. — *Kapitelle in nördlichen Triforienöffnungen des Mittelschiffes. 144-145. 3. und 4. Joch vom Osten. 146-147. 5. Joch.*

(og vulkansk tuf), senere suppleret med sandsten (i Slesvig skånsk, i de to andre fra Weser) og endelig, at den brændte tegl i større eller mindre omfang er anvendt i byggeriets afsluttende faser. Detaljer som profiler og kragbånd er tidens fællesgods og kun i begrænset omfang anvendelige til datering – bortset fra den kronologiske aldersfølge i det enkelte monument. Det samme gælder også de fire kirkers løveskulpturer af lombardisk-rhinsk oprindelse. De større billedhuggerværker, der skiller sig ud, er så isolerede, at en direkte sammenligning næppe kan føre til nogen sikker tidsfæstelse. Kun en detalje som terningkapitælet med de store, hængende skjolde kan anses for tilstrækkelig særpræget til at sikre en vis forbindelse her mellem Ribe og Viborg.

De fire domkirker er et godt bevis for, hvor

forskelligt byggeriet inden for et ret lille landområde blev præget af materialet og forbindelsen til de impulsgivende centre. Det naturskabte landskab bestemte materialevalget, den geografiske beliggenhed impulserne. Det er vigtigt at gøre sig dette klart, inden man fordyber sig i en vurdering alene på stilistisk grundlag. Ribe modtog alt over havet i vest, Slesvig havde forbindelser både mod vest, ad den gamle handelsvej på tværs af landsdelen, og mod øst over Østersøen til blandt andet Skåne, der også leverede materialet til domkirken i Lund. Når Viborg antagelig kun i begrænset omfang har importeret byggemateriale, er det forståeligt alene ud fra byens beliggenhed midt i landet.

Alle fire kirker er et produkt af tid og sted. Lund repræsenterer med sine pragtfulde sandstensskulpturer kunsten i Vesteuropa i 1100'rnes første halvdel. Slesvig og Viborg med de mange spørgsmålstegn kan være påbegyndt i denne del af århundredet, mens Ribe med dets brede rummelighed står som repræsentant for århundredets anden halvdel – og som en repræsentant, der af ret uforklarlige grunde er blevet sparet for ødelæggende moderniseringer i middelalderen og en endnu hårdere skæbne, således at det romanske anlæg stadig er intakt.

Det er ikke ensbetydende med en stilstand i kirkebygningens udvikling, men de ændringer, som gennemførtes o. 1225-1300: Højkirkens overhvælvning og sideskibenes forhøjelse, var på sin vis nænsomme over for det oprindelige anlæg. Det samme var derimod ikke tilfældet, da det store tårn i 1300'rnes første trediedel rejste sig på ruinerne af det 1283 nedstyrtede trappetårn; til gengæld fik by og kirke med denne kæmpepræstation sit karakteristiske vartegn, der samtidig er et monument over Ribekirkens storhedstid.

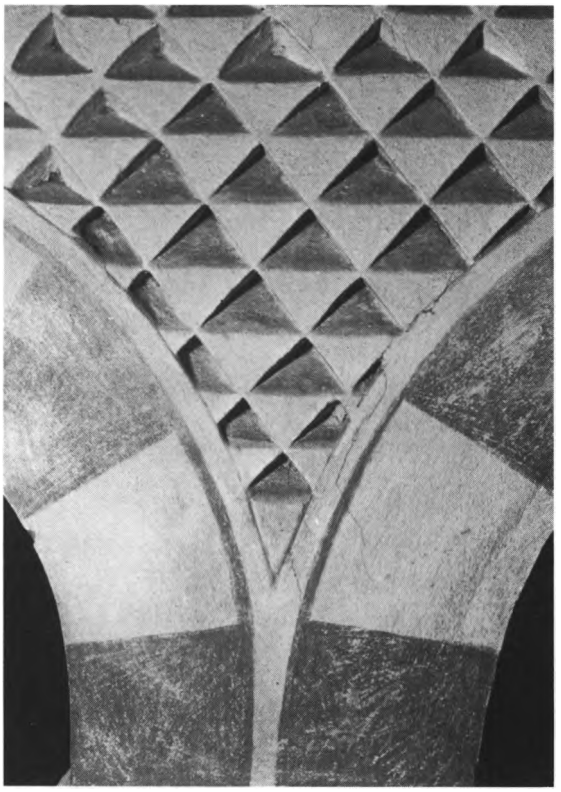

Fig. 148. Langhuset. Oprindelig pudsdekoration i midtskibets trifoerier (s. 232). ElM fot. 1972. — *Ursprüngliche Putzdekoration in den Triforienöffnungen des Mittelschiffes.*

NOTER TIL S. 201-248

[1] Jacob Helms har i sin monografi (1870, sp. 27f.) fremhævet den manglende gennemførelse af lodrette linjer i apsidens blændingsdekoration (understokværket har syv, mellemstokværket ni blændinger) som et af flere argumenter for et byggestop, der for apsidens vedkommende skulle være indtruffet mellem de to nedre stokværk. Dette forhold, der har sit sidestykke i en lignende uoverensstemmelse mellem tværskibets to blændingszoner, må snarest opfattes som udslag af den åbenbare lyst til variation, der er stærkt udtalt i alle tufstenskirker. For Helms var det særdeles vanskeligt at vurdere apsidens nederste stokværk, fordi blændingsafslutningerne var ændret totalt ved K. Stahlknechts istandsættelse 1738-40. (Sml. i øvrigt afsnittet: Træk af forskningshistorien).

[2] Vedr. dateringen af apsiden i Lund, se Erik Cinthio (jfr. note 23) s. 171 f. – Selvom Ribes korte, brede plantype ikke nødvendigvis kræver anden forklaring end den, der ligger i kirkens forudsætninger, udelukker det ikke Mogens Bencards tanke om, at byggegrundens begrænsning i øst-vest kan have spillet en rolle for planformen.

[3] Store Hedinge, se DK. Præstø, s. 53f. – Vedr. dværggallerier, se G. Kahl: Die Zwerggalerie in der deutschen Baukunst. Diss. Würzburg, 1939. Heri gøres der rede for de to former, den ene med tøndehvælvet omgang, den anden med rundbuede stik-

kapper vinkelret på apsidens hvælving (som i Lund). – Hvis Ribe-apsiden har været tiltænkt en omgang, måtte den på grund af den lavt anbragte hvælving have været formet som i Store Hedinge.

4 Mange steder i kirken findes eksempler på ufærdige stenhuggerarbejder, og Helms (1870, sp. 27) skønner, at disse tungeformede blade er et sådant eksempel. Alene bladenes antal viser, at det ikke er tilfældet. Kapitæler med en eller flere kranse af tungeformede blade træffes andet steds i kirken, og denne type er forholdsvis velkendt både i Westfalen og Rhinegnene.

5 En del af disse granitkonsoller er fornyet ved sidste restaurering, men i lighed med de gamle.

6 Sml. afsnittet om materialer og teknik. – Amberg (1906, s. 80) oplyser, at alene vinduerne i søndre korsarms vestside dannede en undtagelse; men ifølge regnskaberne må de være delvis fornyet flere gange.

7 Helms (1870, sp.29f.) giver en række oplysninger om tidligere vinduesændringer, som stemmer med de arkæologiske forhold, der kan uddrages af fotografierne, som blev taget i forbindelse med apsidens skalmuring. Når Amberg (1906, s. 79) beretter, at alle vinduer havde deres oprindelige underkant, skyldes det en erindringsforskydning.

8 Undertiden er hjørnepiller og gavl opfattet som et rudimentært kor, men det er ikke tilfældet. Gavlpartiet, som apsiden knytter sig til, er selve højkirkens østre afslutning.

9 Sml. den svage forhøjelse af tværskibet, der er omtalt i indledningen til beskrivelsen af tværskibet.

10 Beskrivelser ved H. B. Storck og H. C. Amberg, udarbejdet som forberedelse til restaureringen, fortæller, sammen med J. Helms' optegnelser, at der trods de meget omfattende skalmuringer var bevaret større og mindre partier af oprindeligt tufstensmurværk, og at de dekorative detaljer (baser, kapitæler osv.) oftest sad på plads. Beskrivelserne opbevares i NM2.

11 Antallet af rundbuer i vestsidens øvre blændingszone var før sidste restaurering forskelligt i syd og nord, et forhold, der skyldtes talrige eftermiddelalderlige reparationer.

12 I hovedkompositionen har gavlene lighed med nordre tværskibsgavl på henholdsvis Sorø og Ringsted klosterkirke. Sml. DK. Sorø, s. 24 og 123.

13 Se afsnittene om bisp Thures kirke og de indvendige sokler.

14 Halvsøjlernes skafter er (i lighed med dem på apsidens nederste stokværk og modsat langhusets halvsøjler) bygget op uafhængigt af korsskæringspillernes skiftegang. – Forskellen i kragbåndshøjde er udlignet med et tyndt skifte øverst i nordsiden.

15 1843 fornyedes tværkonsollen over den ene søjle, men siden da har der været spændinger i murværket, som har medført brud på en konsol (sml. fig. 154).

Fig. 149. Østpartiet. Dør til apsidens tagrum (s. 207). NJP fot. 1976. — *Ostpartie. Tür zum Dachraum der Apsis.*

16 Korsskæringshvælvingen i Løgum klosterkirke er af samme type og uden tvivl opført med Ribe som forbillede, men uden den samme stringente form. Sml. DK. SJyll. s. 1282 og 2695f. – Der er ikke grund til (med Beckett) at søge forbilledet for Ribekuplen i de vestfranske kuppelkirker eller endnu fjernere egne. Formen har været repræsenteret i de områder, hvor man i øvrigt finder inspirationskilderne til Ribe domkirke. Adskillige kirker i Köln har sekundært indbyggede kuppelhvælv (oftest båret af tromper), og sådanne træffes også andetsteds ved Rhinens mellemste og nederste løb.

Den eneste kuppel, som på alle måder (omend knap på størrelsen) kan lignes med Ribekuplen, findes i kirken S. Gertrude i Nivelles (Belgien, provins Brabrant); den dækker vestkoret, som er opført i 1100'rnes 3. fjerdedel. Sml. Hans Erich Kubach-Albert Verbeek: Romanische Baukunst an Rhein und Maas, 1976, bd. I-III (alfabetisk ordnet efter by- og kirkenavne).

17 Et forsøg på at fa åbningens kontur markeret i forbindelse med hvidtearbejderne 1972-73 glippede;

forhåbentlig sker det ved næste hvidtning, hvis man ikke tør genåbne hullet!

[18] Se illustrationen i DK. SJyll. s. 2699.

[19] Vedr. samtlige portaler i domkirken og deres slægtninge henvises til Mackeprang: Granitportaler (stedregister); det bemærkes, at Mackeprang i sin vurdering og datering følger Helms 1870 (se foran: Træk af forskningshistorien), idet han med Helms anså tympanet som en forudsætning for Gjellerup kirkes tympanon, der ved indskrift er dateret til 1140.

[20] Furer af den art kaldes ofte for sværdsliberiller, men de i domkirken forekommende kan ikke have været brugt til slibning af sværd eller blot længere knive. De må snarest sættes i forbindelse med fremskaffelse af pulver til folkemedicin (KultHistLeks).

[21] At fremspringet og de fire søjler hører til portalens oprindelige form, er først påvist af Erik Moltke 1970: Trekantrelieffet over Ribe domkirkes Kathoveddør, i Ikonografiska studier, Kungl. Vitterhetsakademiens handlingar, antikvariska serien 26, s.53f. (trykt 1972). Sml. sa: Kathoveddøren, i Skalk 1973, nr. 3. – Bygningsundersøgelsen bekræfter denne samhørighed, og da portalen ikke, som tidligere antaget, er brandskadet, kan man se bort fra Moltkes og andres formodning om, at kapitælerne og portalfremspringets øvre del skulle være istandsat efter eller yngre end branden 1176. – Også Helms' tanke om, at det vestligste kapitæl er »en fremmed fugl« og derfor en fornyelse (1870, sp.39), må afvises; kapitælformen optræder på apsis og søndre sidealterbaldakin, men med de begrænsninger, granitmaterialet her byder.

[22] Fotografierne fra slutningen af 1800'rne belyser, hvilke kvadre, der var udskiftet før Ambergs restaurering; der kan være en mulighed for, at slutstenens lidt skævt tilspidsede yderside kan skyldes en sekundær behugning i forbindelse med istandsættelsen af murværket lige oven over.

[23] Den vandrette overdækning af et portalfelt synes mest almindelig i det arkitekturlandskab, der er forudsætningen for domkirken. Fra dansk område kan nævnes Petersportalen i Slesvig (Mackeprang, jfr. note 19, og Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Dom zu Schleswig, ved D. Ellger, 1966, s.74f.), sideskibsportalerne ved Lunds domkirke (Erik Cinthio: Lunds domkyrka under romansk tid, Acta Archaeologica Lundensia, serie 8, nr. 1, 1957, s. 137) og den gamle Viborg domkirkes søndre langhusportal, hvis kapitæler svarer nøje til nogle i Ribes langhus (Jens Vellev: Væk altsammen, i Skalk 1969, nr. 6, s. 23f.).

[24] Mackeprang (jfr. note 19) og Otto Norn: Jydsk granit. Romanske portaler og fonte fotograferet af Lennart Larsen, 1968, s. 17.

[25] Mackeprang (jfr. note 19) s. 160f., hvor indskriftens forhold til Silosrelieffet er omtalt. – Theophilus Hansens målskitse viser, at man endnu 1836 kunne læse »carus dolet« fuldt ud (ligesom det atter er muligt efter istandsættelsen 1947).

Fig. 150. Østpartiet. Sydvestside af formodet korsskæringstårn (sml. fig. 99). LL fot. 1980. — *Ostpartie. Südwestseite eines vermuteten Vierungsturmes.*

[26] Indholdet af den latinske indskrift på Gjellerup kirkes nordre tympanon er dette: »Hvo der træder ind i denne Hal, om han er brødefuld, aflægger han Synden, og hvad han rettelig beder om, dermed bønhører ham den fromme (dvs. nådige) Gud«. Og på Malt kirkes tympanon står: »Banker på, og der lukkes op for Eder« (Helms: Tufstenskirker, sp.96f.). Sml. Mackeprang (jfr. note 19), der oversætter Gjellerup-indskriften noget anderledes (ordet from knyttes til den bedende). Om tilsvarende udenlandske indskrifter henvises til F. Beckett: Relieffet over den søndre tværskibsportal på Slesvig domkirke, ÅrbOldkHist. 1908, s. 117.

[27] Den epigrafiske vurdering skyldes Erik Moltke.

[28] Povl Nørlund: Gyldne altre, 2. udg. 1968, s. 57.

[29] Mackeprang (jfr. note 19): Gosmer fig. 129 og Tranbjerg fig. 128. Vedrørende identifikationen af figurerne på Gosmertympanet skal det nævnes, at den ekstra person blandt bifigurerne må være den høje kvinde (Maria Magdalene?), der tager Kristus om brystet; hun har de samme trompetformede ærmer som Maria, helt forskellige fra de stramme ærmer, der kendetegner mandsdragterne her, ligesom i Ribe (på Petersportalen i Slesvig synes kongens dragt iøvrigt udstyret med lignende ærmer).

[30] Til det allerede omtalte relief fra Silos kan føjes et tympanon i S.Isidoro i Leon, begge Nordspanien, på eller ved valfartsvejen til S.Jago de Compostella.

Endvidere Antelamis relief i domkirken i Parma, Norditalien, samt det vældige Externsteinrelief, der er indhugget i en klippe i Westfalen. Se Gertrud Schiller: Iconographie der christlichen Kunst, 1968, bd.2, pl. 556 (Silos), 555 (Parma), 558 (Externstein) og 554 (et hidtil ubemærket trærelief af rhinsk herkomst). Endvidere Johnny Roosval: Romansk Kunst. Stockholm 1930, fig. 43 (S. Isidoro).

31 Terpager, der giver en fremstilling af selve portalen (sml. fig. 13), kendte ikke trekantgavlen, som var skjult over processionsgangens hvælv, mens portalfeltet har været indpasset under den nordligste hvælvings skjoldbue, en omstændighed, der kan have forårsaget skaden på fremspringets vesthjørne over kragbåndshøjde.

32 Theoph. Hansen og J. Roed gravede ved Kathoveddøren 1836 (Dansk Kunstblad 1, sp. 103) og fandt, at der oprindelig havde været fire trappetrin op til den (og ikke som i 1836 et par trin ned); sml. Helms (1870, sp.38). – Billedhugger og stenkonservator Vitus Nielsen har ud fra sin store erfaring med romanske granitarbejder givet forklaringen på, hvorledes helt eller delvis jorddækkede granitarbejder (f.eks, portalløverne og de udvendige sokler) angribes af humussyre, så overfladen bliver rådden og skallende. – På langhusets arkadepiller viser de tre-fire nederste skifter spor efter ødelæggelser (»barkslag«, meddelt af konservator Leif Vognsen), der har samme forklaring: humussyreholdigt vand, som er trukket op i murværket.

33 Både billedhugger C.J. Baumbach, der forestod tympanets istandsættelse 1947, og hans faste medhjælp Vitus Nielsen (sml. foregående note) har 1980 bekræftet en formodning om, at skaderne ikke skyldes brand (som antaget af Amberg-Helms 1906), men knusninger på grund af spændinger under tryk fra det omgivende murværk (sml. beretning fra Baumbach 1947).

34 Skaderne på tværskibets portaler hører sammen med de sætninger i murværket og skader på søjlede-le, der fulgte i kølvandet på indbygningen af hvælv i højkirken.

35 1978-79 har kirken ladet fremstille en epoxykopi af hele trekantrelieffet ved konservator Leif Vognsen. Kopien er fremstillet på grundlag af en ældre gipskopi, udført af Julius Hansen under ledelse af billedhugger Baumbach 1947 (jfr. note 33), da forvitringen var langt mindre fremskreden. (NM2. Indberetning ved Leif Vognsen).

36 Læsningen af skriftbåndene er sket på grundlag af gipsmodellen fra 1947 (jfr. note 35).

37 Sml. E. Moltke (jfr. note 21).

38 I breve 1904-05 forelagde Beckett sin idé for Helms (se Helms: Samlinger og breve, NM2).

39 Hermed er nævnt de forfattere, der selvstændigt har beskæftiget sig med identifikationen af figurerne i relieffets midtfelt (og derved også med dateringen). Andre, som har omtalt relieffet i oversigtsværker, har fulgt Helms, Nørlund eller Mackeprang. I Moltkes artikel om trekantrelieffet (jfr. note 21) er der i noterne 3 og 10 givet en række citater herfra. – Siden har Thomas Riis berørt emnet i: Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332. 1979. Riis tolker relieffets nedre del som en dommedagsfremstilling, kongen som Valdemar Sejr (s. 174f.), senere dog som Valdemar den Store (post scriptum s. 384f.); det sker under henvisning til Tage E. Christiansens artikel i ÅrbNordOldk. 1974, s. 161 f.: »Valdemar den Unges Epitafium«, der kritiserer Moltkes nytolkning. Svaret herpå findes i ÅrbNord-Oldk. 1975, s. 120f. Erik Moltke: »Trekantrelieffet over Ribe domkirkes kathoveddør. Er det et epitaf over Valdemar den Unge – eller er det ikke?«. – Korrekturtilføjelse, se KirkehistSaml. 1980; s. 20 med note 21 mener forfatteren, at trekantrelieffet skal opfattes som et stifter-epitafium.

40 P. Nørlund (jfr. note 28) s. 205 samt fig. 115 (Ølst) og 157 (Stadil).

41 Samtlige kapitæler og kragbånd er (formodentlig

Fig. 151. Tværskibet. Nordportalens østvange med »sliberidser« (sml. fig. 103). LL fot. 1980. — *Querschiff. Ostwange des Nordportals mit »Schleifritzen«.*

1843) oversmurt med en rødlig, gruset mørtel, der får dem til at ligne sandsten. Det vestligste kragbånd kan være af sandsten, men alle de øvrige samt kapitælerne røber glimtvis, at de er af granit.

42 En undtagelse fra reglen er dog nordsidens 4. arkadepille fra øst og den vestre halvpille, hvor der optræder sokkelsten af både granit og sandsten.

43 Om sokkelniveauer, se afsnittet: Byggegrund. Fundament. Sokkel.

44 Disse facadeblændinger er muret op med anvendelse af det særlige kilestensstik (se afsnittet: Materialer og teknik), som er næsten enerådende i østafsnittet. I langhuset er det endvidere benyttet indvendig på søndre sideskibsmur i de fire østlige blændinger, hvorimod de to vestre og de seks invendig på nordre sideskibsmur har de gængse stik, der har samme bredde i hele forløbet.

45 Kapitælerne på sydmuren er 53-55 cm brede og 43-45 cm høje. Kragbåndene 27-28 cm høje.

46 Se afsnittet: Materialer og teknik, hvor der er gjort opmærksom på fornyelserne ved restaureringen 1843-45.

47 Kapitælerne er 54 cm brede og 40-42 høje. Nordsidens 2. kapitæl fra øst og sydsidens 3.-4. er fornyet tillige med større og mindre dele af kragbåndene.

48 Den originale pudsdekoration er kun bevaret i nordsidens 3. og 5. fag samt i sydsidens 4. Ved sine forholdsvis store og ikke helt regelmæssigt indtrykkede trekanter skiller den sig tydeligt ud fra den yngre, som stammer fra 1843-45.

49 Oplysningerne om søjlernes flytning findes hos Helms (1870, sp.68), og den bekræftes indirekte af rgsk.

50 De ganske svagt tilspidsede søjleskafters diameter er 19,5-19 cm. Kapitælerne er 36,5-38 cm i kvadrat og 26-28 cm i højden.

51 Kapitælerne er 42-45 cm i kvadrat og ca. 35 cm høje, abakus iberegnet.

52 En oplysning hos Helms (notebog 1, s. 16) om spor af et højkirkevindue østligst i nordmuren beror på en fejlfortolkning.

53 Både på Bramminge hovedgård og i den lille hovedbygning til Lustrupholm nær Ribe findes søjledele af samme art, henholdsvis opstillet i parken og som støtte for et åbent ildsted.

54 Ved hvidtning 1972 kunne der lige under murafsættet i forhallens sydmur ses en stående fortanding ca. 90 cm vest for arkaden til midtskibet.

55 Lignende smårundstave med trapezkapitæl findes i Århus domkirke (sml. DK. Århus s. 145 med fig. 41 og s. 192 med fig. 183-84) samt i det senromanske kapitelhus ved Slesvig domkirke (sml. D. Ellger, jfr. note 23, s. 152 med fig. 194-97, 198).

56 På disse kragsten er bladene så langstilkede, at de må »holdes oppe« ved sammenbinding, således som det er ret almindeligt for den senromanske periode;

Fig. 152-153. Østpartiet. Konsol fra apsiden (s. 202) og østside af kapitæl i nordre korsarms triforieåbning (s. 210). HF fot. 1972. — *Ostpartie. Konsole der Apsis und Ostseite vom Kapitell in der Triforienöffnung im nördlichen Querarm.*

sml. bl.a. kapitælerne i Ledøje kirke (DK. Kbh. amt, s. 577), der også er af rhinsk afstamning.

57 Lignende rundstave om bueslaget ses i de delvis tufbyggede kirker i Billum og Å1 (se Helms: Tufstenskirker, tv. 48 og 53).

58 I afsnittet om materialer er der gjort rede for anvendelsen af tegl indvendig i vestafsnittet. Samtidig er den mulighed fremført, at samme materiale fra første færd kan have været benyttet sammen med tuf foroven i sideskibsmurenes yderside.

59 Sml. Kubach-Verbeek (jfr. note 16) 3. bd. tv. 251, tegning fra o. 1660.

60 Oplyst hos Helms. – Se endvidere V. Dahlerups skitse af det indre, som det så ud før restaureringen. Denne skitse er sammen med flere andre af Dahlerups tegninger samlet i et hefte i NM2, mens andre findes i privateje.

61 Det fremgår af en oplysning vedr. det S. Nikolaj kapel, der indtil o. 1790 lå i hjørnet mellem Mariatårnet og forhallen.

62 Sammen med den originale lysningskarm er sandsynligvis blevet fjernet et tympanon, men næppe det itubrudte, som opbevares sammen med andre kasserede granitdetaljer ved processionsgangens vestside; såvidt det fulde mål kan bedømmes, må dette tympanon være fra en langt smallere dør.

63 Se Kubach-Verbeek (jfr. note 16) og H.E. Kubach und A. Verbeek: Romanische Kirchen an Rhein und Maas. Neuss, 1972.

64 Hans Thümmler – Herbert Kreft: Weser Baukunst im Mittelalter. Minden, 1970.

65 Blandt arbejder, der supplerer Kubach-Verbeek (jfr. note 63) se Walter Bader: Die Benediktinerabtei Brauweiler bei Köln. Berlin, 1937. – A. Verbeek:

Schwarzrheindorf, die Doppelkirche und ihre Wandgemälde. 1953. – Fried Mühlberg: St. Ursula in der kölnischen Kirchenbaukunst der ersten Hälfte des 12.Jahrhunderts, in Festschrift für Gert von der Osten. 1970. – E. H. ter Kuile: De romanse kerkbouwkunst in de Nederlanden. Zutphen, 1975.

[66] Otto Norn: Rhinlandsk Stil paa Sjælland, i Nordisk medeltid, Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse. Stockholm, 1967.

[67] Hans Ekstein: Die romanische Arkitektur. Der Stil und seine Formen. 1975, s. 154f.

[68] Vedr. kapitæler se bl.a. A. Verbeek (jfr. note 65), Walter Bader: Untersuchungen zur Bauornamentik des Niederrheins von 1100-1230. Bonn, 1929. – H. A. Diepen: Die romanische Bauplastik in Kloster-rath und die Bauornamentik an Maas und Niederrhein im letzten Drittel des 12.Jahrhunderts. Diss. Würzburg 1926. Würzburg 1926 und Den Haag 1930. – I en række jyske kirker genfindes kapitælformen med de dybt nedhængende skjolde og bladmotivet i en stærkt degenereret form; se f.eks. Århus hospitals kapitelsal (DK. Århus s. 1295, fig. 7) og Ræer kirkes nordre tympanon (DK. Tisted s. 220 med fig. 10).

[69] Se Nørlund (jfr. note 28) Broddetorp fig. 91-92, Ølst fig. 111, Sindbjerg fig. 131 og s. 177f., hvor forfatteren omtaler et Ribe-værksted for gyldne altre, påvirket af rhinsk-westfalsk kunst. – Nørlund-Lind: Kalkmalerier; fig. 194 fra Vilslev kirke (Ribe amt) viser en kalkmalet frise af næsten lukkede bladkolber, svarende til motivet på nogle af arkadepillernes kapitæler; det samme motiv er benyttet i apsisbuen ved Vä kirke i Skåne (Svk. hf. 139, farveplanchen s. 89). – Vedr. metalkunst, se de respektive afsnit i: Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800-1400. Ausstellung Köln und Brüssel 1972. I: Katalog. Köln 1972. II: Berichte und Forschungen. Köln 1973.

Fig. 154. Østpartiet. Trykskader på søjle i søndre korsarms triforieåbning (s. 210). HF fot. 1972. — *Druckschäden an einer Säule in der Triforienöffnung im südlichen Querarm.*

[70] Cinthio (jfr. note 23), s. 171 f.

[71] Ellger (jfr. note 23), s. 28.

[72] Jens Vellev: Den romanske Viborg domkirke. Speciale. Institut for middelalderarkæologi, Moesgård, Århus universitet.

[73] Hertha Höck: Die Tierplastik des 12. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig, i Nordelbingen hf. 9, s. 434f. og hf.10, s. 202f.

[74] Ellger (jfr. note 23), konklusion s. 192-99.

Fig. 155. Hvælving i søndre korsarm. Syd opad (s. 255). Victor Hermansen fot. 1946. — *Gewölbe im südlichen Kreuzarm. Süden oben.*

MIDDELALDERLIGE FORANDRINGER I KIRKEN

NOTER S. 271

HVÆLV I KORSARME, MIDTSKIB OG FORHAL

I 1200'rnes 2. fjerdedel skete den første omfattende ændring i forhold til det oprindelige byggeprogram: Udskiftning af højkirkens trælofter med murede hvælvinger.[1] Mens forlæggene til hvælvene i apsis, korsskæring og sideskib, der hørte til originalprogrammet, alle var omhyggeligt forberedt, medførte de nye højkirkehvælv indgreb i den ældre arkitektur. Disse indgreb var forholdsvis beskedne i korsarmene, men for midtskibets vedkommende ændrede de interiørets karakter. Den hidtil stærkt understregede vandrette opdeling af midtskibsmurene blev nu brudt af en konkurrerende lodret: De hvælvbærende halvsøjler, som førtes til vejrs på tværs af gesimser og kragbånd. Hertil kom nye, store vinduer med alt, hvad dette betød af ændrede lysvirkninger. Endvidere blev den anselige forhal mellem tårnene overhvælvet i forlængelse af midtskibet (sml. fig. 45c).

Opførelsen af de i alt seks højkirkehvælv synes gennemført fra øst mod vest, og hvælvingen i søndre korsarm er antagelig den først

opførte. Sammen med de tre egentlige midtskibshvælv er den rig på dekorative enkeltheder, hvis former og kvalitet ikke røber væsentlige ændringer fra øst mod vest; forhalshvælvingen er derimod fattig på detaljer.

Med hvælvslagningen levede Ribekirken efter evne op til moden, som den florerede ved Nordsøens sydkyst og Rhinens nedre løb, de egne, hvorfra man også havde hentet inspiration til selve kirkebygningen. Det fornemmes både på hvælvtypen (det ribbede kubehvælv med tvedelte skjoldbuer), på enkelthederne og på midtskibets specielle vinduesform.

Går man hvælvene efter i enkeltheder, kan de ikke siges at opfylde alle arkitektoniske og æstetiske krav. Således understreger og forstærker de hvælvbærende halvsøjler og de nye vinduer i midtskibet den indbyrdes skævhed i placeringen af gulvarkader og triforieåbninger. Den skulpturelle udformning er ganske overdådig, men kun målt med en dansk alen; dens kunstneriske kvalitet er god, men røber ikke de største mestre. Andet af lignende art kunne trækkes frem; men ser man på helheden og især på forholdene i midtskibet, er indpasningen af hvælvene i den givne arkitektur vellykket. Noget af forklaringen ligger i den gode idé, at man først lod de hvælvbærende halvsøjler starte fra konsolfigurer anbragt på arkadepillernes kragbånd. Og de store vinduer, hvis form er afstemt efter skjoldbuerne, forlener midtskibsinteriøret med stadigt skiftende og overraskende lysvirkninger.

Materiale. Korsarmenes hvælv og de to østre i midtskibet er muret af vulkansk tuf, der endvidere er benyttet til den ombyggede vinduessone i midtskibet[2] og til den arkade, der åbner forhallen mod midtskibet. Den vestligste hvælving i midtskibet og forhallens er derimod af munkesten.[3] De skulpterede detaljer i korsarme og midtskib er udført i en importeret, hvid kridtsten.[4] I nordre korsarm er der fire ribber, i søndre syv, og resten har otte. Bortset fra nordre korsarm er der tale om ribbede kubehvælv, hvis tykke hvælvkapper er muret op af mere eller mindre ringformede skifter og med ret svage indskæringer over ribberne, således som det var skik i overgangstidens hvælv. Murerarbejdet i de to hvælv i korsarmene er mærkværdig hjælpeløst i sammenligning med både de ældre hvælv i apsis og korsskæring og med de stort set samtidige i midtskibet.

Under beskrivelsen af tværskibet er det nævnt, at dets flankemure er forhøjet nogle fa skifter i forbindelse med hvælvslagningen. Da forhøjelsen ikke har været nødvendig af hensyn til hvælvene, må den være gennemført, fordi midtskibets murkrone – på grund af de jævnligt omtalte fejldispositioner ved afsætning af højdemål i kirkens syd- og nordside – var blevet lidt højere end tværskibets.

Søndre korsarms hvælving (fig. 155). Det syvribbede overgangshvælv hæver sig over tvedelte skjoldbuefelter undtagen mod nord, hvor korsskæringens høje arkade har hindret en sådan ordning. Samtlige forlæg er hugget ind i de ældre mure mod øst, syd og vest. I forbindelse med dette arbejde fjernedes så meget af sydmurens to rundbuede blændinger, at kun nedre halvdel af lisenerne står tilbage, den midterste som baggrund for den indføjede halvsøjle, hvorover sydkappens skjoldbuer og midtribbe har sit udspring. Såvel denne midtvægshalvsøjle som de flankerende hjørnesøjler står på murafsættet over gavlens nedre blændingszone; de har alle tre profilbase over retkantet plint og bladkapitæl. Midtvægssøjlen i øst havde indtil sidste restaurering et lignende fodstykke, der hvilede på sidealternichens tagformede baldakin, men nu er det frigjort herfra og forsynet med en konsol med ansigtsmaske, kopieret efter vestmurens tilsvarende halvsøjle. Netop forholdene omkring indhugningen af sidstnævnte halvsøjle røber, at man ved planlægningen havde overset visse følger af skjoldbuefelternes tvedeling. For at føre halvsøjlen op måtte man blænde søndre del af triforieåbningen til sideskibet (sml. fig. 97).

Men det var ikke blot i øst, der var problemer med hvælvforlæggene. Mod korsskæringen måtte man mure en regulær skjoldbue. I vesthjørnet var det ikke svært at finde vederlag for denne bue, fordi man kunne bruge et hidtil ubenyttet fremspring på den sydvestre kors-

Fig. 156-57. Hvælvkapitæler. 156. Midtskibet, 2. fag fra øst, nordvesthjørnet; 157. Søndre korsarm, vestvæggen (s. 255). Henrik Olsen og ElM fot. 1972. — *Gewölbekapitelle. 156. Mittelschiff, 2.Joch von Osten, nordwestliche Ecke. 157. Südlicher Kreuzarm, Westwand.*

Fig. 158-61. S. 257: Hvælvkapitæler og -konsoller. 158-59. Nordre korsarm; 160-61. Søndre korsarm, nordøst og midt på sydvæggen (s. 256). HF fot. 1972. — *S. 257: Gewölbekapitelle und -konsollen. 158-59. Nördlicher Kreuzarm. 160-61. Südlicher Kreuzarm, Nordostecke und inmitten der Südwand.*

skæringspille; men i øst, hvor korsskæringspillen mangler det korresponderende led, er løsningen mindre vellykket (fig. 46). Imidlertid gav disse arrangementer ikke plads for høje, ribbebærende halvsøjler som i korsarmens sydhjørner. I stedet indhuggedes der i højde med korsskæringspillernes kragbånd et par konsoller som underlag for ganske lave søjler; begge konsoller har et langstrakt nedhæng og på den østre sidder en *mand,* der griber sig i hageskægget (et vanligt symbol på vrede) og lægger ryg til søjleskaftet.

Fra de fire hjørnesøjler udgår hvælvingens diagonalribber og de rundstave, som markerer kappernes fødselslinier, hvorimod midtribberne – på grund af hvælvtypen – udspringer i et langt højere niveau. Derfor er der over det kapitæl på midtvægssøjlerne, som sidder i højde med hjørnesøjlernes, et ca. 150 cm højt *søjleknippe,* der med sine halv- og kvartrunde søjlestave, skilt af små retkantede led, skaber en harmonisk overgang til hvælvbuerne. I søjleknippet har alle søjlestave profilbase, og den svære midtsøjle har bladkapitæl, hvis arkitrav rækker lidt op over de flankerende staves glatte kapitæler. På midtvægssøjlen i syd er der gjort mere ud af udsmykningen. Her er der over kapitælet på halvsøjlen, og delvis som fodstykke for treknippets midtstav, indskudt en godt halv meter høj *figurgruppe,* fremstillet som et »siamesisk tvillingpar« (fig. 161).

Sammen med ansigtsmasken i vest og den siddende mand i nordøst er disse knælende personer de eneste menneskefremstillinger i korsarmshvælvene, men i midtskibet har de paralleller.

Hvælvingens brede, trekløverprofilerede ribber mødes om en stor *slutring* i hvis lille centrumshul der kan have været ophængt en slutskive af træ, således som der er bevis for ved midtskibets to østre hvælv. Hvælvkapperne er, som vanligt for perioden, meget tykke, men et præcist mål kan ikke opgives.

Nordre korsarms hvælving (fig. 158-59). Ved overdækningen af denne korsarm forsøgte man sig med en hvælvtype, der er mere i slægt med den gotiske krydshvælving. Udeladelsen af de tvedelte skjoldbuefelter (og midtribberne) forenklede problemerne sammenlignet med forholdene i søndre korsarm, men det resulterede samtidig i en fattigere arkitektur. Hvælvforlæggene er også her indhugget i murene bortset

fra skjoldbuen mod korsskæringen. Opførelsen af den har været underkastet de samme betingelser som i syd, og opgaven er løst på tilsvarende, lidt klumpede måde, og her blev der endda ikke plads til en lille hjørnesøjle i øst. Ved indhugningen af forlæggene i nordmuren skånede man de oprindelige vægblændinger, dog med det resultat, at de nu står med skæve afslutninger, fordi den spidse skjoldbue skærer noget af de rundbuede stik bort. De nordre hjørnesøjler ligner med hensyn til placering og udstyr dem i søndre korsarm, men de er en hel del lavere. Da kapitælerne, der danner vederlag for de trekløverformede ribber og de rundstave, som markerer kappernes fødselslinier, desuden sidder et godt stykke under vederlagene mod korsskæringen, har det givet en vis skævhed i de østre og vestre skjoldbuefelter.

Ribberne mødes omkring en nedhængende slutsten med stjerneformet tværsnit; nedhænget, der i nyere tid har mistet den nederste del, som endte i en kugle, målte oprindelig godt en

Fig. 162-63. Midtskibet. Gjordbuekonsoller. Sydsidens vestre og østre (s. 260); 162. Forhugget på underlivet 1865. LL fot. 1977. — *Mittelschiff. Gurtbogenkonsolen. Die westliche und die östliche der Südseite; 162. Am Unterleib verhauen 1865.*

halv meter.[5] Slutstenen er sammen med kapitælerne på de nordre hjørnesøjler de eneste led i denne korsarm, som er skulpturelt udformede. Kapitælerne er beslægtet med dem i syd, men har som hvælvingen et lidt yngre præg (f.eks, er de oprullede bladspiraler mellem hjørnebladene erstattet med små egeblade), der er mere karakteristisk for den unggotiske end den senromanske kapitæltype.

Under hvælvslagningen har man i begge korsarme respekteret den oprindelige vinduesplacering. De to vestre korsarmsvinduer, der sidder midtskibet nærmest, røber dog i bueslaget og den ene karm en vis tilpasning til skjoldbuerne. Uden omfattende murværksundersøgelser kan det ikke afgøres, om vinduernes omløbende rundstave med skaft- og halsring er et supplement i forbindelse med den udvidelse

Fig. 164-65. Midtskibet. Gjordbuekonsoller. Nordsidens vestre og østre (s. 260); 165. Udført 1843. LL fot. 1977. — *Mittelschiff. Gurtbogenkonsolen. Die westliche und östliche der Nordseite; 165. Ausgeführt 1843.*

af vindueslysningerne, som konstateredes ved restaureringen o. 1900. I bekræftende fald må udsmykningen være udført i forbindelse med hvælvslagningen.

Midtskibets hvælvinger (fig. 162-65). Som følge af langhusets plan kunne midtskibet overhvælves efter det kvadratiske system, hvor eet midtskibshvælv modsvarer to kvadratiske sideskibsfag. Næsten meter-brede, spidse gjordbuer skiller de tre ens fag; den ligeledes spidse skjoldbue mod korsskæringen er som i korsarmene bygget op under anvendelse af hidtil ubenyttede pillefremspring på de to korsskæringspiller, hvorimod den tilsvarende skjoldbue i vest er en del af den gjordbuelignende arkade til forhallen. Mod syd og nord er alle skjoldbuer tvedelte som i søndre korsarm, og de tre hvælv er i øvrigt opført efter samme

Fig. 166. Forhallens hvælving. Slutsten (s. 260). LL fot. 1980. — *Gewölbe der Vorhalle. Schlußstein.*

princip som der: Slanke indfældede halvsøjler, der hviler på konsoller over arkadepillernes kragbånd og i højden giver støtte til enten et tresøjleknippe (under de tvedelte skjoldbuer) eller til den svære halvcirkulære vulst på undersiden af de brede gjordbuer.[6] De med tresøjleknippet korresponderende dværgsøjler, der understøtter diagonalribberne, har basis på triforieåbningernes kragbånd, en ordning, som specielt i midtskibets østhjørner har ført til en lidet tilfredsstillende løsning. Hvert hvælvs otte trekløverprofilerede ribber mødes om en *slutsten* med et lille centrumhul. Kun i det vestlige hvælv, hvor slutstenen hænger lidt ned, er undersiden dekoreret med en 16-bladet roset svarende til slutstenen i forhallen (fig. 166). Ifølge Helms fandtes der tidligere i midtskibets to østre hvælv, fastgjort på en jernstang gennem slutstenen, en nedhængende træplade, en såkaldt toproset.[7]

Den trang til variation i udformningen af søjlestavenes kapitæler, der præger søndre korsarm, er mere udtalt i midtskibet, hvor især de to par halvsøjler under gjordbuerne påkalder sig opmærksomheden. Under den østre er konsollerne formet som *»knælende« mænd.* Den nordre afslører sig umiddelbart som en skulptur fra forrige århundrede og er da også indføjet under restaureringen 1843; den erstatter en figur, som var blevet fjernet i forbindelse med opsætningen af de mange epitafier, der fyldte midtskibet i tiden efter reformationen. Den tilsvarende figur i syd røber derimod samme hånd som hvælvfigurerne i søndre korsarm og parret under midtskibets vestre gjordbue. Ved kropstilling og et overlegent ansigtudtryk demonstrerer figuren åbenlyst sin evne til at bære den enorme vægt fra gjordbuen.

Af de ca. halvanden meter høje *figurgrupper* under den vestre gjordbue forestiller den søndre en frontal, muskuløs mand med fødderne på ryggen af en tobenet drage, som med hale og hoved omklamrer hans ankler. Figuren har tidligere »baaret et meget fremtrædende Mandslem, der ... blev borthugget paa Bygmesterens Befaling«. Ved den omfattende behugning af underlivet, der antagelig fandt sted 1865, »iførtes« manden et par tækkelige underbukser.[8]

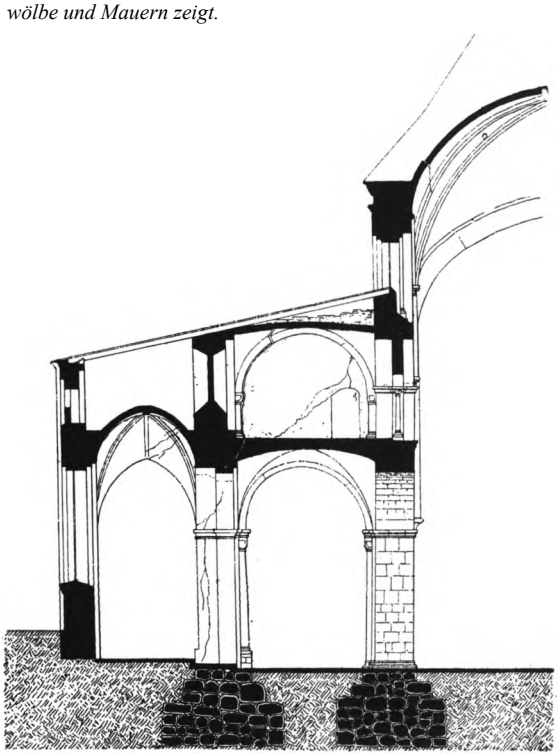
Figurgruppen i nord er ikke blot den bedst bevarede af samtlige hvælvskulpturer, men tillige den mest detaljerede. Den viser en blomsterkranset yngling, der træder en ældre mand under fode. Den unge mand er iført en folderig, foran opsplittet kjortel, i halsen sammenholdt af et rundt spænde og om livet af et langt bælte; ved halslinning og håndled er dragten pyntet med perlerækker. Et par tilspidsede sko fuldender påklædningen, der med undtagelse af spænde og perlerække genfindes på den liggende person med de underligt forvredne ben.

Midtskibets vinduer, der indordner sig under de tvedelte skjoldbuer, består egentlig kun af et spidsbuet stik ledsaget af en rundstav, som i vederlaget er forsynet med profilbase. I forbindelse med sideskibenes forhøjelse, og de dermed følgende højere tage, blev vinduerne tilmuret forneden, så de nu har en meget stejl sål. Til vinduestypen hører enten en art stavværksopdeling, som i Løgum klosterkirke, eller – og det er det mest sandsynlige – en bladformet lysning, som i de nederrhinske kirker; en sådan syvbladet lysning er benyttet ved en aldrig fuldendt udvidelse af Hviding kirke nogle fa

km syd for Ribe, en udvidelse, som uden tvivl var inspireret fra domkirken.[9]

Forhallens hvælving slutter sig i hovedform, ribbeprofil og slutsten (fig. 166) nøje til midtskibets vestligste hvælv. Men som langsnittet tydeligt viser, har man ikke her haft samme heldige hånd med hvælvslagningen som i midtskibet. Forlæggene for diagonalribberne i øst er nogle stumpede hjørnepiller, der delvis støtter sig på kragbåndet i arkaden til midtskibet, delvis på sydmurens afsæt. Også i vest har det været vanskeligt at skabe en naturlig overgang til hvælvbuerne fra de store hjørnepiller, der løber op fra gulvet og er udvidet i takt med syd- og østmurens formindskede murtykkelse. I øvrigt bærer de fa dekorative detaljer genbrugets karakter. Det gælder både granitkapitælerne på de vestre hjørnepillers kvartrundstave, sandstenskragbåndene på deres retkantede led, og granitkragbåndene på arkaden til midtskibet. Kirken har næsten altid måttet spare!

Fig. 167. Langhuset. Brudlinier i hvælv og mure, fremkaldt af tryk fra midtskibets hvælv (s. 262). — *Langhaus. Schnitt, der die auf den Druck des Gewölbes des Mittelschiffs zurückzuführenden Bruchlinien in Gewölbe und Mauern zeigt.*

KIRKEN TRUET AF SAMMENSTYRTNING 1266

Bortset fra enkelte stiftelsesbreve for nu forsvundne kapeller, giver næsten ingen af de skriftlige kilder (omtalt i den historiske indledning s.61f.) kontante oplysninger om middelalderlige byggearbejder på kirken. Nogle af brevene rummer dog en art situationsbeskrivelse af den bygningsmæssige tilstand. Den oplysning, skriftlig eller mundtlig, der har været anledning til brevets udstedelse, kan være farvet ud fra ønsket om at levere det bedst mulige (dvs. det mest rædselsvækkende) grundlag for den eller de personer, som skulle bestemme hvilke aflad, der kunne tildeles »for en hjælpende hånd«. Kun sjældent har afladsgiveren vel haft personligt kendskab til kirken og dens bygningsmæssige problemer; men her er undtagelsen den pavelige legat, kardinal Guido, der opholdt sig i Ribe, da han 25. aug. 1266 udstedte et afladsbrev til fordel for kirken. Heri hedder det: »Da vore elskede sønner kantoren og kapitlet i Ribe ... har til hensigt at istandsætte deres kirke, der truer med omfattende og farefuldt forfald ... og deres egne midler ikke strækker til ved denne udbedring ... retter vi vor bøn etc.«. Brevets gyldighed skulle ophøre, når bygningen var fuldført. Selv i dette tilfælde, hvor brevudstederen nødvendigvis må have kendt forholdene på stedet, er beskrivelsen holdt i så almene vendinger, at de ville være uden værdi, hvis ikke man kunne påvise, hvad sagen drejede sig om.

Men det er netop tilfældet her. Brevet kan kun hentyde til følgerne af den første ændring i det oprindelige anlæg: Udskiftningen af midtskibets træloft med hvælv. Hvælvbyggeriet blev hurtigt en trussel mod bygningens stabilitet, fordi det ikke blev fulgt op med udvendige støttepiller til at optage sidetrykket. Resultatet blev, at midtskibets mure pressedes udad og atter trykkede på sideskibenes oprindelige hvælvinger og mure. Medens murene er rettet op ved den seneste restaurering, kan man end-

nu i sideskibshvælvenes gjordbuer ane omfanget af de skader, som dengang truede kirken. I nordre sideskibs østre del og hele søndre sideskib er de tidligere regelmæssige rundbuer presset ud af form (sml. fig. 167). Når der ikke findes samme skævhed i nordre sideskibs vestende, skyldes det, at buerne her blev ommuret, da nordtårnet faldt ned og knuste kirkens nordvestre hjørne.

Når det således kan fastslås, at trykket fra skibshvælvene allerede før 1283 havde påført langhuset alvorlige skader, kan der næppe være tvivl om, at det er disse skader og deres følger, der tales om i kardinal Guidos afladsbrev fra 1266. Højkirkens hvælv må være fra 1200'rnes 2. fjerdedel, og netop midtskibets hvælv er kommet til i periodens senere del; efterhånden som murværket i hvælvene satte sig, blev trykket mod kirkens mure øget.

Situationen kan have været »farefuld«, endnu før kardinalen besøgte Ribe. Den kan have givet sig udslag i partielle nedstyrtninger, som ikke kan registreres mere, og den kan være direkte årsag til, at man bestemte sig for at fremskynde arbejdet med forhøjelsen af sideskibene. Givet er det i hvert fald, at de ødelæggende kræfter, som hvælvbyggeriet i midtskibet satte i gang, ikke blot var en trussel på kardinalens tid, men de skulle komme til at true bygningen gennem århundreder.[10] — Udover de deformerede gjordbuer i sideskibene kan følgerne af de uheldige trykforhold aflæses umiddelbart i midtskibets søjledelte triforier. I sydsiden er så godt som alle kapitæler revnet på langs (aflæses på øst- og vestsiden), og et par har afspaltninger på sydsiden (sml. fig. 138). Presset mod midtskibets mure forplantede sig imidlertid også ud i korsarmene (muligvis forstærket af uensartede funderingsforhold); det medførte revner og afspaltninger på søjlerne i søndre korsarms triforium og de store skader på tværskibsportalernes tympana, der, som nævnt, tidligere er blevet henført til branden 1176 (sml. fig. 114).

NORDTÅRNETS FALD 1283 OG DETS FØLGER

Julemorgen 1283, efter den første messe, styrtede kirkens tårn ned og dræbte mange mennesker. Således beretter de skriftlige kilder (sml. s. 66). De skader, som sammenstyrtningen fremkaldte, kan lokaliseres til langhusets nordvestre del, og derfor er det sikkert, at det tårn, der omtales, er Mariatårnets pendant i nord. De rent umiddelbare følger af ulykken, som indtraf før man havde fuldendt forhøjelsen af nordre sideskib, var: 1) en delvis ommuring af sideskibsmurens to vestre fag, (fig. 45g og 70); 2) nye hvælv med trekløverformede ribber i samme sideskibs tre vestre fag, herunder nye gjordbuer og udskiftning af et kapitæl på sideskibsmurens vestligste halvsøjle (fig. 126); 3) en beskadigelse af midtskibets nordmur omfattende triforieåbningen i vest og de to vestligste højkirkevinduer. Disse partier genopførtes i munkesten, og triforiet forsynedes med nogle (1843 udskiftede) sammenflikkede søjler samt en særpræget udmuring af det rundbuede spejl mod sideskibets overetage (fig. 49); 4) muligvis nogle mindre skader på de dekorative detaljer i nordsiden af midtskibets vestligste hvælv. Endvidere kan tårnets fald have svækket den sikkert i forvejen svage gjordbue mellem midtskibets to vestre hvælv, så den på et eller andet tidspunkt mistede den tykke vulst på undersiden.

På trappetårnets plads rejstes det nuværende store tårn, som er beskrevet i afsnittet om kirkens middelalderlige tilbygninger.

SIDESKIBENES FORHØJELSE

Forhøjelsen af sideskibsmurene og indretningen af en hvælvet gallerietage bag midtskibets triforier gennemførtes i flere tempi og over en periode, der rundt regnet har strakt sig fra o. 1225 til o. 1300. Tanken om den ekstra etage opstod i forbindelse med langhusets opførelse og blev først realiseret i søndre sideskibs to

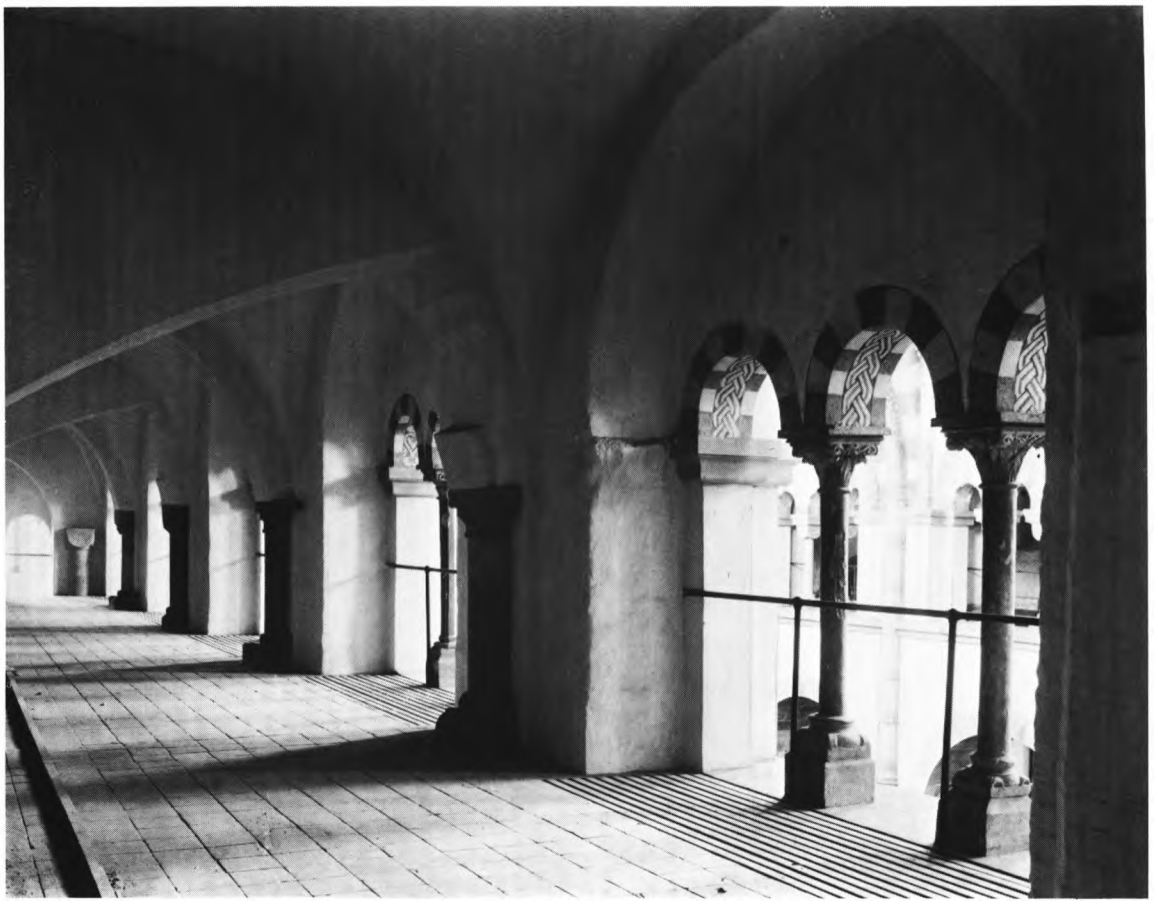

Fig. 168. Sideskibenes forhøjelse. Nordre galleri, set mod øst (s. 265). — *Erhöhung der Seitenschiffe. Nordempore, gegen Osten gesehen.*

østre fag (sml. fig. 45e-g). Det kan være sket i 1200'rnes 1. fjerdedel, hvorimod resten af sideskibet næppe blev forhøjet før et stykke ind i århundredets 2. halvdel. Nordre sideskibs tre-fire østre fag er muligvis lidt ældre, mens arbejdet med vestenden her først fuldførtes o. 1300, da man var i gang med at rejse det store tårn, som efter 1283 afløste det gamle trappetårn; dels er der på det nye tårn spor efter sideskibets lave tag, dels har gallerietagen medført blænding af et stort vindue i tårnets 2. stokværk.

Begge gallerier er udstyret med vægpiller og gjordbuer, der forudsætter murede hvælv. Sådanne findes nu kun i nordre galleris tre østfag, mens resten har pudsede træhvælv; sådan har det været så langt tilbage, de arkivalske oplysninger rækker, men disse forhold genspejler næppe de oprindelige. Beskadigede kragbånd på vægpillerne i vestenden af søndre galleri afslører, at de nuværende gjordbuer stammer fra en reparation, der kan være gennemført i middelalderen. Gjordbuerne bærer samtidige mure, som er ført helt op under tagfladen, og derfor må hele arrangementet være et forsøg på at afstive midtskibet, – muligvis efter at nogle af galleriernes oprindelige stenhvælv var blevet ofre for det udadgående pres fra midtskibets hvælv – eventuelt i forbindelse med branden 1402.[11]

Galleriernes gulve, der hviler på de egentlige sideskibshvælv, ligger i nord i niveau med midtskibstriforiernes sål, i syd lidt lavere. Dog

Fig. 169. Sideskibenes forhøjelse. Søndre galleri, set mod nordvest. 4.-5. fag fra øst, der forhøjedes senere end de to østfag (s. 264). LL fot. 1980. — *Erhöhung der Seitenschiffe. Südempore, gegen Nordwesten gesehen, 4.-5. Joch von Osten, die später als die beiden Ostfächer erhöht wurden.*

har man i østenden af begge gallerier måttet nedtrappe gulvene for at undgå en beskæring af de laveresiddende triforier til tværskibet.

SØNDRE GALLERI. Ydermuren i de *to østfag* er over det midlertidige tag ført til murkronen i vulkansk tuf, således at ethvert spor af sideskibets oprindelige murkrone er borte.[12] Hvert fag har som i underetagen en stor facadeblænding; dennes sål består af to hulkantede skifter adskilt af et glat, og foroven har den antagelig været vandret afsluttet. De to fag lukkedes mod vest med en svær mur,[13] og forsynedes med to grathvælv, hvis gjordbue har vederlag på adosserede halvsøjler (fig. 170); bortset fra størrelsen svarer søjlebaserne helt til dem i nordre sideskibs underetage og kapitælerne til dem i søndre galleris 3. og 5. triforium fra øst. – To store, fladbuede åbninger, brudt gennem fagenes ydermur, har slugt de oprindelige vinduer.

De *fire vestfag* er muret af munkesten, med hver sin facadeblænding, der omslutter et dobbeltsmiget, rundbuet vindue. Sålen, der tilsyneladende kun består af een høj skråkant, ligger på linje i de fire fag, men er sænket ca. 30 cm under østfagenes. Svarende til den ydre fagdeling er det indre opdelt af vægpiller, som danner vederlag for hvælvbuerne. De tre på ydermuren er meget kraftige og dobbeltfalsede, de korresponderende i galleriets nordside er spinklere og enkeltfalsede.[14] Midtleddet på pillerne mellem 4. og 5. fag har halvcirkulært

Fig. 170. Sideskibenes forhøjelse. Søndre galleri, set mod nordvest, 1.-2. fag. Til venstre rester af tufmuren, som blev fjernet 1886 (s. 230). LL fot. 1980. — *Erhöhung der Seitenschiffe. Südempore, gegen Nordwesten gesehen, 1.-2. Joch. Links Reste der Tuffmauer, die 1886 entfernt wurde.*

tværsnit,[15] på de øvrige femsidet. Kragbåndene, der består af et skrå- eller hulkantet skifte, er som nævnt beskadiget i forbindelse med en senere fornyelse af gjordbuerne.

NORDRE GALLERI. Ydermuren er i sin fulde længde af munkesten og udstyret med seks brede facadeblændinger; blændingssålens vekslende niveauer røber måske en etapevis opførelse. Vinduerne har samme form som i syd, men antallet er øget, så hvert fag har fået et tæt sammenstillet vinduespar. Indvendig har muren i hvert fag en stor rundbuet spareblænding, der sammen med vægpillerne danner vederlag for hvælvene. De tilsvarende vægpiller i galleriets sydside er alle sekundære i forhold til midtskibsmuren.[15] Mens parret under galleriets vestlige gjordbue er af tegl og ganske enkle, er de øvrige udstyret med halvsøjler, der med større – og navnlig mindre – held er sammensat af vidt forskellige materialer og arkitekturdele.

Det er, som om håndværkerne har været henvist til at tage, hvad der endnu lå tilbage af brugbart på byggepladsen. Det har nok ikke været deres tanke at gøre galleriet til et lille *»arkitekturmuseum«,* men det er faktisk, hvad de har gjort (sml. fig. 172-74).

De fleste baser er af sandsten, søjleskafterne af sandsten og/eller granit og samtlige kapitæler af granit. Med en enkelt undtagelse svarer baserne til halvsøjlernes på midtskibets arkadepiller. Seks kapitæler har samme mål som de nævnte halvsøjlers terningkapitæler, og fem af

dem har samme dekorationsmønster, mens det sjette er et bægerbladskapitæl, der forener motiver fra kapitæler i østparti og langhus. De to sidste granitkapitæler, der findes i galleriets vestre halvdel, er beregnet for treknippesøjler og af en i kirken ukendt type. For en ordens skyld skal det bemærkes, at to af de ovennævnte terningkapitæler, som blev fjernet fra deres pladser 1886, nu er opstillet ved galleriets østvæg, hvorimod tre søjledetaljer på vestvæggen ikke hører til galleriets oprindelige udstyr. Det største, et romansk foldekapitæl af ret sen type og beregnet for en hjørnesøjle, blev ved restaureringen fundet som fyld i en af galleriets sekundære skillevægge.

Ligesom det søndre galleri var (og er) tilgængeligt fra Mariatårnet, må der have været indgang til det nordre fra det 1283 nedstyrtede trappetårn. Sidenhen kan der have været adgang via trappen i det store tårns nordvesthjørne, men nu kommer man til galleriet fra loftet over det ydre sideskib. I perioden fra Mariatårnets nedrivning til dets genopførelse kom man til det søndre galleri fra det ydre sideskibs tagrum gennem et af de romanske vinduer, som omdannedes til dør.

KIRKENS BRAND 1402

Den stedse truende fare for sammenstyrtning, som kirken endnu har mange vidnesbyrd om, er udover kardinal Guidos brev 1266 understreget i et afladsbrev, udstedt i Nyborg 1386 (sml. s. 68). Og var situationen alvorlig allerede 1266, har den – trods mulige afværgemanøvrer - været stærkt forværret godt hundrede år senere. Da var de i forvejen udpressede sideskibsmure blevet gennemhullet og svækket af store arkader til de kapeller, som fra o. 1300 rejste sig ved langhusets sider. Det kan heller ikke udelukkes, at kirkens grundvold er blevet skadet ved den grusomme stormflod 1362 (s. 66), eller at de urolige landspolitiske forhold, der medførte, at byen snart var under hertugen, snart under kongen, har bremset kirkens vedligeholdelse. Det samme kan have været tilfældet efter den sorte død 1350, selv om gavebreve fra dette år viser, at pesten gav indtægter til kapitlet og kirkens bygningsfond (Kinch I, 200f.).

Branden 1402. Oven i den bygningsmæssige elendighed, som den tegner sig i slutningen af 1300'rne, kom så en ødelæggende brand 1402 (s. 68). Der hersker nogen uenighed om dato og omfang; men når Arild Huitfeldt oplyser, at kirken brændte med undtagelse af tårnene, er det af flere grunde troligt. De spredte fund af smeltet bly og andre brandspor viser, at ilden må have hærget hele tagværket på den egentlige kirkebygning.[16] Og når det var tilfældet, må også tagværket på sideskibene og en del af kapellerne, der siden erstattedes af de ydre sideskibe, være gået op i luer eller blevet grundigt beskadiget.[17] Brandens omfang understreges i øvrigt af et pavebrev, der så sent som 1437 udtaler, at kirken stadig havde ar efter ilden, og at den endnu af mange grunde ikke var repareret (s. 68).

Uanset hvor omfattende ødelæggelserne har været, må det antages, at man i første række helligede sig en *ny tagkonstruktion.* Den holdt sig lige frem til o. 1740 og foreligger veloplyst både i Thuras restaureringsoverslag 1735 og i Stahlknechts tegning af nordfacaden 1737;[18] fra regnskaberne kan hentes mange oplysninger om »vægtergangen« på murkronen. På dette grundlag kan det fastslås, at taget blev bygget op efter en model, der er gængs i bl.a. store gotiske katedraler. Spærfødderne blev trukket så langt ind på højkirkens og apsidens murkrone, at der blev plads til en bred »rende«, som udad begrænsedes af et muret, ca. meterhøjt brystværn (sml. fig.45h). Renden tjente flere formål; den gav lettere adgang til vedligeholdelse af taget, og fungerede desuden som tagrende, hvorfra vandet gennem et antal *spygatter* lededes ud over de lavere tage. Det er disse render, som sidenhen gik under betegnelsen vægtergange, og som takket være dårlig vedligeholdelse blev til alvorlig skade for mure og hvælv. Det er uvist, om det på fig. 45h skitserede klokkehus på nordre korsarms nordøstre hjørne var samtidigt med tagkonstruktionen.

DEN FEMSKIBEDE KIRKE – DE YDRE SIDESKIBE

Kirkens udbygning til et femskibet anlæg er gennemført i 1400'rne og sandsynligvis i århundredets sidste halvdel.[19] Byggeriet er ikke omtalt i kilderne, men dateringen finder en vis støtte i nye kapelstiftelser og i de aktiviteter, som henimod 1500 udfoldedes omkring Lille Vor Frue kor og alter (s. 110), hvis plads da var i det ydre, søndre sideskib.

Etableringen af de to ydre sideskibe skete på bekostning af flere private kapeller og et våbenhus. Mens de tilbygninger, som lå ved langhusets nordside, blev fjernet forud for sideskibets opførelse, indlemmedes to af sydsidens som endefag i det nye, ydre sideskib, hvor endnu et par kan have foranlediget en vis uregelmæssighed i fagdelingen. Tilbygningen i vestenden, antagelig et våbenhus, blev ændret til et sideskibsfag, hvorimod østendens tilbygning, Bethlehemskapellet (s. 89f.), beholdt sin indre form.

I det ydre optræder begge sideskibe som det, de er: Senmiddelalderlige tilbygninger, der i lighed med de indre sideskibe er opdelt i seks fag. Støttepiller markerer fagdelingen undtagen midtvejs, hvor der står et spirprydet trappetårn. Hvert fag har et stort, spidsbuet vindue med nyt stavværk, der måske spejler oprindelige forhold,[20] og en blændingsprydet gavl. Disse taggavle kan være inspireret af de ældre tilbygningers mere eller mindre sammenhængende gavlrækker. Det nuværende ydre skriver sig fra restaureringen 1894f., da sideskibene blev skalmurede i forbindelse med retablering af deres sadeltage og gavle (sml. fig. 32).

Når arkitekten da valgte at udstyre hvert sideskib med seks taggavle og et tilsvarende antal sadeltage vinkelret på de indre sideskibes mure, så hvert sideskib kom til at fremtræde som en række sidestillede kapeller, skete det på grundlag af arkæologiske spor. K. Stahlknecht havde 1738-40 erstattet hele dette udstyr med halvtage i forlængelse af de indre sideskibes pulttage (sml. fig. 45h-k); men nedre del af taggavlene rørte han ikke, og de ses endnu i tagrummene. Gavlene er udførligt omtalt i hofbygmester Thuras overslag 1735 (sml. s. 76), og de er nævnt 1737 af Stahlknecht, der dog fejlagtigt taler om ti små tage, og på sin ledsagende tegning viser ni hele og to halve tage.[21]

Fælles for de to sideskibe og deres trappetårne er den totale mangel på fundamenter, der afsløredes ved sidste restaurering. Bortset fra de korte stræk, hvor søndre sideskibsmur hviler på fundamenter fra ældre tilbygninger, fandt Amberg de svære munkestensmure rejst i et niveau, der lå et godt stykke over kirkens gulv, – og på gammel kirkegårdsjord, med alt hvad dette indebærer af mere eller mindre sammensunkne grave, muraffald og blandet opfyld. Stenene er lagt i munkeskifte med ridsefuge indvendig, og tidligere kunne man udvendig på nordre sideskibsmur se rester af et *rhombeformet mønster* af sorte kopper samt *farveveksel* med røde og sorte sten i alle buestik. Stenene indvendig i nordre sideskib er ensartede, af en ret lys, rød farve samt forholdsvis korte og brede. En lignende type ses i søndre sideskib, men hvor der indgår rester af ældre tilbygninger, findes andre mål.[22] Forneden i nordre sideskibsmur blev der genanvendt en del materiale, hvoraf det meste kom fra de dele af det indre sideskib, som forsvandt ved gennembrydning af de seks arkader ind til de nye sideskibe. Bortset fra adskillige granit- og sandstensdetaljer i trappehuset og et granittympanon i 5. fag fra øst er dette materiale fjernet i forbindelse med funderingen 1894f. Da begge sideskibsmure var presset meget ud foroven, blev fundamenterne (og en profileret granitsokkel) anlagt så langt uden for murfoden, at man ved skalmuring kunne bringe facaderne i lod (Amberg 1906, s. 72).

YDRE, NORDRE SIDESKIB er en hel del smallere end det søndre,[23] og bredden aftager fra øst mod vest med ca. 30 cm. Forklaringen er sikkert, at man dengang som så ofte senere søgte at løse kirkens bygningsmæssige problemer på den billigst mulige måde, – hvilket da

også nok har været nødvendigt på et tidspunkt, hvor der var ofret store summer på at udbedre de mest påtrængende skader efter branden 1402. Metoden, man valgte ved etableringen af det ekstra sideskib, var at rejse en ubrudt mur mellem nordre korsarms nordvesthjørne og det store tårns nordøstre støttepille. I østenden skubbedes muren endda så langt mod nord, at den ikke kunne hugges i forbandt med korsarmshjørnet; efterhånden som muren blev presset ud ved trykket fra hvælvingerne, opstod der et gab på 10-15 cm mellem mur og korsarm.

Sideskibets seks fag er skilt i to lige store grupper af trappetårnet. Fagdelingen markeredes oprindelig af lisener med et fremspring på en halv sten og en bredde på to og en halv. Det er uklart, hvordan de var komponeret sammen med taggavlene, og hvorledes disses blændinger så ud. De bevarede dele af gavltrekanterne viser indvendig en lysglug, anbragt midt i en 130 cm bred, falset spareblænding af halvanden stens dybde; blændingsafslutningen har sikkert været en fladbue, som det ses i søndre sideskib.

Ved restaureringen har Amberg fulgt gavlresternes anvisninger så nøje, at den nuværende gavlfod ligger i samme højde som den oprindelige; og det er netop den højde, hvori Stahlknecht på sin opmåling 1737 lader lisenerne ende. Ved den påfølgende istandsættelse førte han imidlertid lisenerne op til den nye, vandrette murkrone, som afløste gavlrækken (sml. fig. 45i). Ved Ambergs restaurering udbyggedes lisenerne til støttepiller. De vinduer, der indtil da midtdelte fagene, var jævngamle med muren; de havde halvstensfals ude og inde, og det spidsbuede stik var helstens med prydskifte af bindere.

Sideskibets *indre.* Bortset fra et lavere gulvniveau og to mure med spidsbuede, profilerede arkader, der som led i tværafstivningen 1886 indføjedes under 2. og 4. gjordbue fra øst, bærer sideskibet ingen spor efter større ændringer. Hvert fag af ydermuren har en stor, spidsbuet, halvanden sten dyb spareblænding; bredden er så stor, at blændingerne kun adskilles af murpiller, der har samme bredde som de udvendige lisener. Alene pillen foran trappetårnet er bredere. Fra disse piller – og uden nogen markering med kragbånd – springer hvælvbuerne frem i en højde, der fra øst mod vest aftager jævnt fra ca. 540 til 515 cm. I sideskibets sydside er vederlagene hugget ind i den romanske mur på en sådan måde, at dens lisener er afbrudt vandret i vekslende højde (ca. 510-540 cm), men uden et jævnt fald fra øst mod vest som i nordmuren. Mod korsarm og tårn er der spidse, helstens skjoldbuer. De seks ens hvælvinger er ottedelte af retkantede kvartstensribber, der mødes om en rund *slutsten;* kapperne er forholdsvis svagt buklede og muret i skifter, der danner sildebensmønster langs isselinjen. – Modsat andre l derne til det indre sideskib rundbuede.

Nordre sideskibs trappetårn (fig. 34), der fra sideskibets indre giver adgang til tagrummet, er firkantet forneden og ottekantet foroven; udvendig formidles overgangen, i højde med taggavlenes fodlinje, af murede (nu kobberbeklædte) afdækninger, der som halve pyramider griber op om de skrå sider. Blandt det i tårnet genanvendte romanske byggemateriale er to søjler med baser og kapitæler, som indgår i et dørlignende blændingsparti på nordmuren,[24] og nedenunder er indmuret en forvitret billedsten (romansk gravsten?). En anden spidsbuet blænding bryder østmuren i noget større højde. Tårnets ottekantede del er (om?)muret uden anvendelse af smigsten og optræder derfor med hulsøm på hjørnerne. I halv højde har hver af de frie sider et par savskifter under en rudestillet, aftrappet blænding. Et lille, velproportioneret *barokspir* har o. 1740 afløst et spir, der optræder med forskellig form på ældre afbildninger af kirken (sml. fig. 18 og 27).

Trappens fladbuede, falsede underdør mod sideskibet har en middelalderlig dørfløj, der tidligere hørte til korets indretning.[25] Trappen har rund spindel, loft af fladbuede binderstik og nogle små lysglugger; den udmunder i sideskibets tagetage gennem en fladbuet overdør, hvis karme af hensyn til tagkonstruktionen er ført skråt gennem muren, så den indre åbning er forskudt mod øst. Overgangen fra den cir-

Fig. 171. Sideskibenes forhøjelse. Den forhøjede (nordre) mur, som blev delvis dækket af de seks sadeltage på det ydre sideskib (s. 267). ElM fot. 1978. — *Erhöhung der Seitenschiffe. Die erhöhte (Nord-)Mauer, die teilweise von den sechs Satteldächern des äußeren Seitenschiffs verdeckt wurde.*

kulære trappeskakt til den ottekantede er glidende undtagen i sydhjørnerne, hvor den formidles af små tromper.

Nogle *eftermiddelalderlige ændringer* i forbindelse med adgangsforholdene til det nordre triforiegalleri skal for sammenhængens skyld omtales her. Forneden i tårnets vestmur ses indvendig en tilmuret dør, der var i brug til Ambergs restaurering. Døren, der ikke var oprindelig, er markeret på kirkegårdsopmålingen 1797 (fig. 29), og den er fra 1600'rnes begyndelse omtalt i regnskaberne, hvor den jævnlig deler betegnelsen »tårndøren« med trappens oprindelige dør til sideskibet. Denne ydre tårndør er sikkert skabt for at lette adgangen fra klokkerens bolig (s. 137). – Lige over for trappens overdør fører en fladbuet, falset dør til det indre sideskibs gallerietage; østkarmen i et af galleriets oprindelige vinduer indgår i dørens østkarm, mens den vestre er ommuret senere. Hvis denne dør ikke er brudt samtidig med det ydre sideskibs opførelse, må det være sket kort efter 1595, da den eneste adgang til galleriet, trappen i det store tårns nordvesthjørne, blev tilmuret. Af hensyn til orglet[25] på galleriet var det absolut nødvendigt med en nogenlunde god forbindelse.

Som led i afstivningen 1886 blev det ydre sideskibs tagrum ved svære mure delt i tre afdelinger, hvoraf de to kun er tilgængelige gennem små tagluger. Samtidig tilmuredes en fladbuet dør, hvis øvre del nu ses fra renden mellem 2. og 3. sadeltag fra korsarmen. Døren kan kun have fungeret sammen med sideskibets flade tag, der kom til 1738-40, og derfor må denne dør høre sammen med orglets opstilling på et pulpitur tværs over midtskibets østende 1766[25]

YDRE, SØNDRE SIDESKIB. De i indledningen nævnte tilbygninger blev bestemmende for dette sideskibs bredde, idet man forbandt Bethlehemskapellets sydvestre hjørne med gavlen på våbenhuset eller et kapel østfor (sml. fig. 45f, h-k). De tre (fire) nye mellemfag opførtes efter samme opskrift som sideskibet i nord, men på grund af de ældre bygninger opstod der flere uoverensstemmelser mellem den ydre og indre fagdeling vest for trappetårnet. Det fremgår af opmålingerne fra før Ambergs restaurering. Med den gennemførtes en fuldstændig harmonisering af de seks sideskibsfags facader. Resterne af taggavlene er bevaret til større højde end i nordsiden;[26] derfor står et par af de indvendige spareblændinger med deres oprindelige stik, en fladbue med stor pilhøjde, mens andre har kurvehanksbue fra 1738-40.

Fig. 172-74. Nordre galleri. Søjledele genanvendt ved forhøjelsen. Kapitæler på 1.-3. halvsøjle fra øst (s. 265). BJS fot. 1964/65. — *Nordempore. Bei der Erhöhung wiederverwendete Säulenteile. Kapitelle der 1.-3. Halbsäule von Osten.*

I forbindelse med rejsningen af mellemfagene skete der en vis tilpasning af de ældre bygninger. Bethlehemskapellets gavl blev antagelig ommuret og forhøjet, mens våbenhusgavlen, der var delvis dækket af processionsgangens vestfløj, kun forhøjedes. Kapellet beholdt sikkert sit gamle vindue; i hvert fald er det nu som før restaureringen lidt lavere end mellemfagenes.

Sideskibets *indre* omfatter kun fem fag, da Bethlehemskapellet som nævnt ikke blev inddraget, rumlig set. De tre mellemfag nærmest dette kapel er omtrent kvadratiske, mens det fjerde fag er rektangulært med længderetning i øst-vest. Denne afvigelse fra det regelmæssige system, der kendetegner opførelsen af de ydre sideskibe, skyldes bl.a. våbenhuset. Mens de kvadratiske mellemfag følger det indre sideskibs fagdeling af hensyn til de arkader, som forbinder de to sideskibe, var det samme ikke tilfældet med våbenhuset. Dets østmur stod på et »forkert« sted, og derfor måtte det vestligste af de nye fag strækkes. Hvælvbuer og -kapper i disse fag svarer stort set til nordre sideskibs, men vederlagene sidder adskilligt lavere.[26] I ydermuren har buerne deres udspring i en vandret linje ca. 480 cm over gulvet, mens højden på de vederlag, som er indhugget i det oprindelige sideskibs lisener, aftager jævnt fra øst mod vest (fra ca. 470-420 cm). Ribberne er kvartstens, og antallet varierer fra fire til syv; lette helstens overribber og topforstærkninger.

— Hvælvingen i våbenhusfaget ligner sideskibets østligste, men den er muret på en anden måde og tilsyneladende samtidig med våbenhuset, der muligvis først blev sat i forbindelse med sideskibet på et senere tidspunkt.

Søndre sideskibs trappetårn (sml. fig. 32) fremtræder efter Ambergs restaurering som en efterligning af nordre sideskibs, hvad murværket angår, og det er tvivlsomt, om det ottekantede pyramidespir nogensinde har haft en forgænger. Før »tårnet« blev udvidet mod syd og vest, lignede det en ret beskeden støttepille. Det rummer en snæver spindeltrappe med loft af fladbuede binderstik. Som i nord er trappen tilgængelig fra sideskibets indre gennem en fladbuet, falset underdør, og den udmunder i tagrummet gennem en tilsvarende overdør, der også her er ført skråt gennem muren af hensyn til tagformen. Den del af murværket, der hæver sig over Stahlknechts gesimslinje, skyldes Amberg, herunder den lille tøndehvælving øverst i trappeskakten og det lave ottekantede kammer ovenover, som er tilgængeligt fra taget og måske tænkt som et dueslag?

De ydre sideskibes funktion. Nybyggeriet kom til at genhuse i hvert fald nogle af de kapelstiftelser, der tidligere havde eksisteret i selvstændige tilbygninger, f.eks. Andreaskapellet og Vor Frue kapel i syd. Sideskibene blev også rammerne om nye kapelstiftelser, af hvilke Birgittakapellet og Lille Vor Frue kor fik plads i det søndre.[27] – Det er sikkert utænkeligt, at kirken har foretaget et så drastisk skridt som at nedlægge privatstiftede kapeller, uden at det

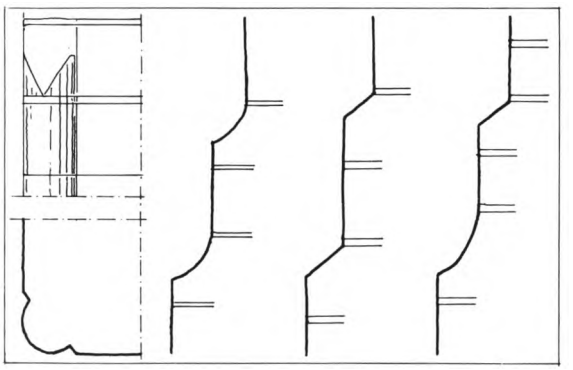

Fig. 175a-d. a. Forhallen, Kantrundstav med trapezkapitæl; b-d. Sideskibenes forhøjelse. Snit i blændingssål: Sydsidens 2. fag fra øst (sml. fig. 69) samt nordsidens 1. og 4. fag (sml. fig. 71 og s. 264). Målt af ElM. 1:10. — *a. Vorhalle. Kantenrundstab mit Trapezkapitelle. b-d. Erhöhung der Seitenschiffe. Schnitt durch die Blendsohle, 2. Joch der Südseite von Osten, sowie 1. und 4. Joch der Nordseite.*

var bydende nødvendigt. Branden 1402 kan imidlertid have tilføjet de gamle tilbygninger så alvorlige skader, at i hvert fald nogle af stifteiserne ikke rummede midler til genopbygning. Det kan have bidraget til, at kirken etablerede de to sideskibe. Hovedårsagen var dog muligvis, at man med de to lange tilbygninger håbede at kunne stabilisere kirken, som længe før branden var truet af sammenstyrtning, og som ved branden fik tilføjet nye skader.[28] Hvordan nu end dette forholder sig, så blev de ydre sideskibe en yderligere belastning for kirken. Manglen på fundamenter betød, at murene let gav efter for sidetrykket fra hvælvene og på sine steder måtte forankres i de indre sideskibes mure.

NOTER TIL S. 254-271

[1] Eftersom man vanskeligt kan forestille sig, at kong Valdemar ville have holdt sin søns bryllup i kirken 1229, hvis den havde været fyldt med stilladser til hvælvene, er byggeriet antagelig først påbegyndt efter dette år. – Det kan ikke udelukkes, at det af bisp Esger 1249 udstedte afladsbrev (sml. s. 66) skal ses i relation til hvælvbyggeriet – eller dets alvorlige følger.

[2] Det østligste vinduesfag i syd og de to vestre i nord er siden helt eller delvis ombygget i munkesten.

[3] En oplysning hos Helms (1870, sp. 124) om en fuldstændig ombygning af forhallens hvælving 1773 beror på en misforståelse af nogle oplysninger i kirkens regnskaber.

[4] Kridtstenens mulige hjemsted er omtalt i forbindelse med de øvrige importerede bygningssten (se afsnittet: Materialer og teknik).

[5] Den nærliggende cistercienserkirke i Løgum, hvis østparti har stået under opførelse samtidig med hvælvslagningen i Ribe, har i hvælvdispositionen og højkirkevinduerne mange træk fælles med domkirken. Det gælder også brugen af nedhængende slutsten (sml. DK.SJyll. s. 1082), som tillige er velkendt i nogle midt- og østjydske kirker, der er opregnet i forbindelse med beskrivelsen af Århus domkirke (sml. DK.Århus s. 185 med note 60). For Løgums vedkommende skønnes moden at have fulgt cistercienserne fra Frankrig, men i relation til Ribe er der grund til at fremhæve, at brugen af nedhængende slutsten også er almindelig i kirkerne ved Rhinen.

[6] Vulsten under den vestre skjoldbue, som på et eller andet tidspunkt var faldet ned, er retableret ved restaureringen o. 1900.

[7] I Helligtrekongers kapel ved Roskilde domkirke er der bevaret nogle fornemt udskårne og dekorerede, senmiddelalderlige træplader under ribbekrydsene. Sml. Kbh.s amt, s. 1477.

[8] Oplysningen om figurens oprindelige udstyr findes i Nationalmuseets eksemplar af Jacob Helms' biografi (1870, tavle XV), tilføjet af daværende museumsdirektør Henry Petersen, der var medlem af Ribe domkirkes restaureringskomité; som kilde angives en gammel kirkeværge. I 1860'erne gennemførtes en del vedligeholdelsesarbejder; leder (og bygmester?) var tilsyneladende en murermester M. P. Christensen. Behugningen af hvælvfiguren skjuler sig sikkert bag en udgift afholdt i september 1865 for: »Et Krastens belede Repareret« (LA.Vib. Ribe bispearkiv. C 4-1315. Domkirkens regnsk. med bil. 1862-71).

[9] Vedrørende Løgum og Hviding, se DK. SJyll. s. 1078 og 1136. Et vindue med fembladet lysning findes i Herlufsholm klosterkirkes kor, se DK. Sorø, s. 1122. Ifølge arkitekt Amberg (1906, s. 53) blev der ikke ved restaureringen fundet spor efter stavværk.

[10] Se afsnittene om sideskibenes forhøjelse, branden 1402, den femskibede kirke, K. Stahlknechts restaurering 1738-40, langhusets afstivning 1886 og nyfunderingen af apsiden og korsarmenes østmure 1931.

[11] Midtskibets mure blev ikke blot presset ud af lod, de gav også efter i længderetningen; allerede i højde med triforierne beskriver de to mure en udadgående bue mellem korsskæring og vestparti.

[12] Se afsnittet om langhusets sideskibe. – Forneden i sideskibsmurens inderside ses aftryk efter det lave tag, der er blevet liggende indtil forhøjelsen kom under tag.

[13] Muren, der var i forbandt med midtskibets og forsynet med en rundbuet dør, blev næsten helt fjernet i forbindelse med langhusets tværafstivning 1886, men den ses på de ældre opmålinger og er i øvrigt godt beskrevet af Helms og Amberg.

[14] Modsat forholdet i galleriets østende må hvælvpillerne på midtskibsmuren være tilføjet ved sideskibsforhøjelsen, ganske som det 1972 kunne fastslås i det nordre galleri.

[15] Pillen på ydermuren samt selve gjordbuen er fjernet 1886, da også to af gjordbuerne i nordre galleri (den 2. og 4. fra øst) blev nedtaget.

[16] Før og i forbindelse med sidste restaurering er der fundet temmelig meget smeltet bly: Mellem nordre korsarm og det gamle kapitelhus, over nordre galleris tre stenhvælv og over midtskibets hvælv. Endvidere var tufmurværket i højkirkens østgavl (mod kuplen) glaseret af brændende tagtømmer (sml. Helms 1870, sp. 157f. og 1906, s. 39). – Blandt de stenprøver, Helms 1858 og 1868 indsendte til Geologisk museum, er der en stump grønglaseret tufsten.

[17] Se afsnittene: Den femskibede kirke og Forsvundne tilbygninger.

[18] Se de respektive afsnit samt beskrivelsen af kirkens tage og »vægtergang«.

[19] Dateringen hviler på de fa stiltræk, der kunne aflæses i facademurene før 1894f., og på hvælvformerne samt forfatterens iagttagelser ved den indvendige hvidtning 1972.

[20] I forbindelse med processionsgangen er der omtalt gammelt stavværk fra kirkens vinduer.

[21] Kobberstikket, som Terpager før 1736 lod fremstille til sin bog, viser ligesom forbilledet hos Resen det rette antal gavle (fig. 27 og 18), mens der bag trappetårnet er antydet et ekstra sadeltag, som aldrig har eksisteret.

[22] Munkestenene i nordre sideskibsmur måler 26,5-28 × 14,5 × 8,5-9 cm; 20 skifter = 203 cm. I søndre sideskibsmur, vestligste fag, er stenene 28,5-29 × 14,5-15 × 9 cm; 20 skifter = 188 cm.

[23] Sideskibet er så smalt, at ydermuren må være rejst inden for den linje, som gavlene på de nedrevne kapeller udstak.

[24] Se afsnittet om langhusets døre. – Når Stahlknechts opmåling 1737 viser blændingspartiet med tre søjler, skyldes det manglende nøjagtighed.

[25] Den nærmere beskrivelse følger i afsnittet om kirkens inventar.

[26] Dette forhold er, ligesom i øvrigt de to sideskibes forskellige højdemål, en følge af skævheden i den romanske bygning (sml. afsnittet om biskop Thures †kirke).

[27] Sml. Kapellernes og altrenes historie s.85f.

[28] I det ydre søndre sideskib er der i tagrummet rester af et afstivningssystem, der dog må henføres til Stahlknechts istandsættelse 1738-40. Derimod kan en svær støttemur, rejst over våbenhusets østmur, være udført efter branden 1402.

Detalje af fig. 164. — *Einzelheit von Fig. 164.*

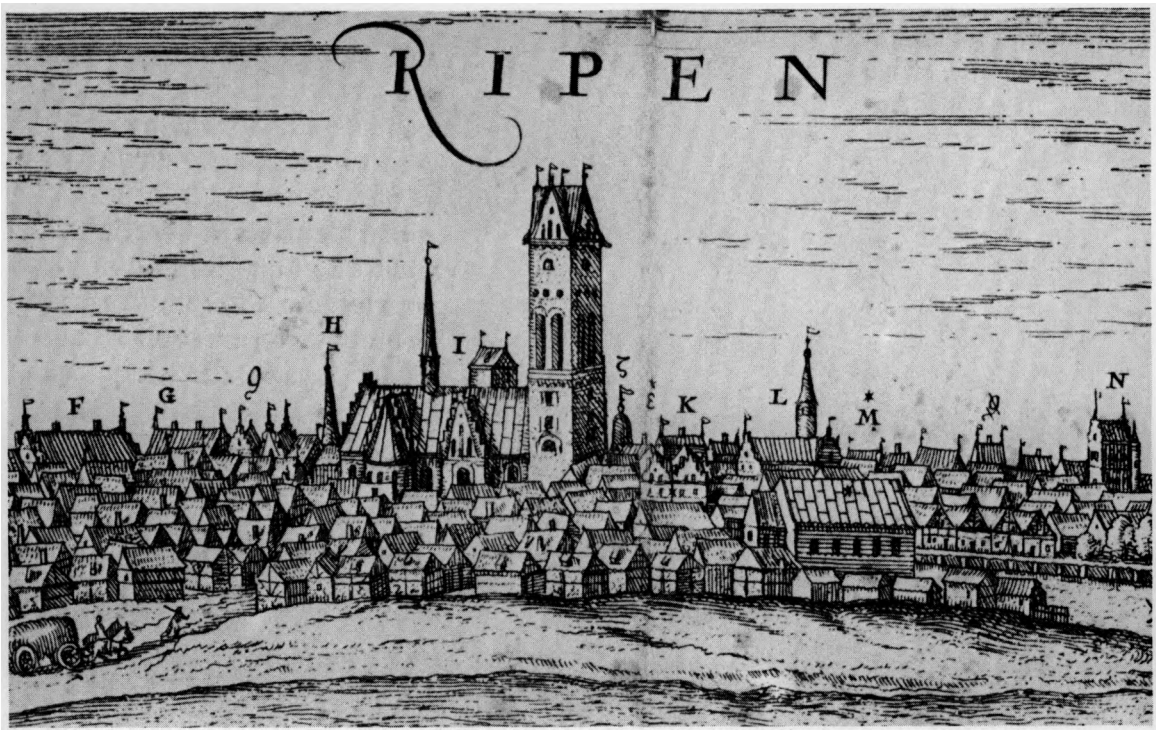

Fig. 176. Ribe domkirke, set fra nord. Udsnit af byprospektet i Teatrum urbium, trykt 1598. — *Ribe Dom, vom Norden gesehen. Ausschnitt vom Stadtprospekt im Teatrum urbium, 1598 gedruckt.*

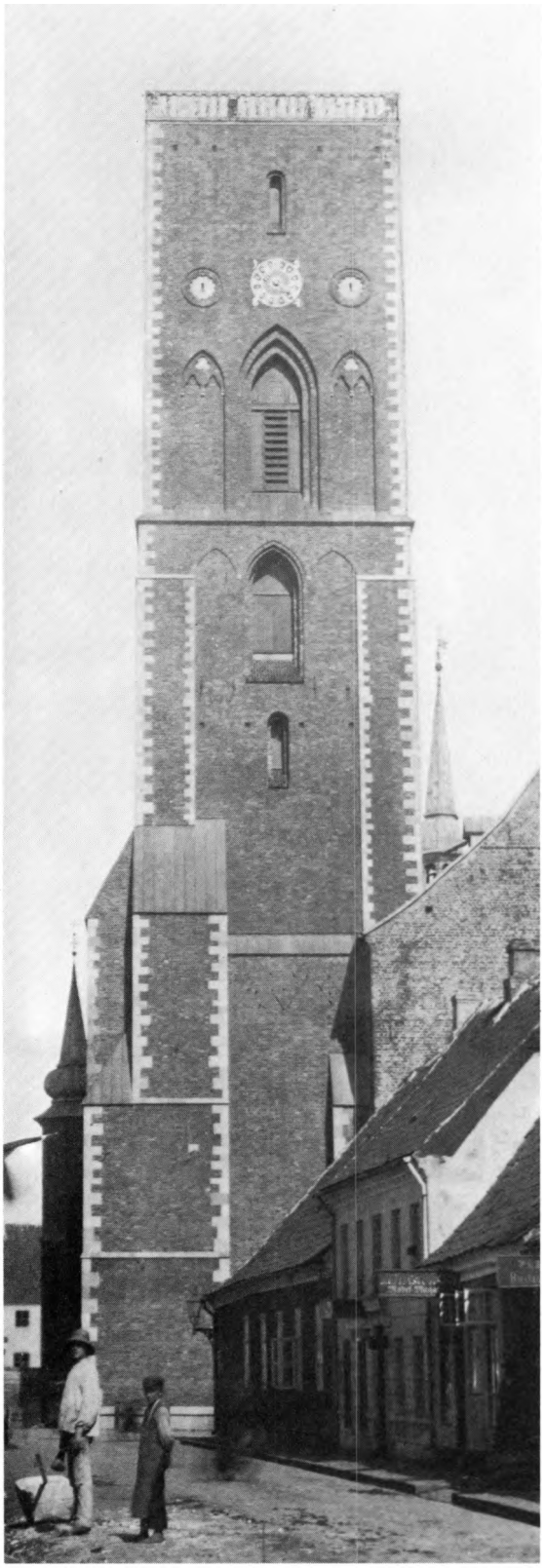
KIRKENS TILBYGNINGER • KALKMALERIER

SAMT

KIRKEN I TIDEN EFTER REFORMATIONEN

OVERSIGT. Kirkens talrige middelalderlige tilbygninger omtales i et samlet afsnit, først de bevarede: *Det store tårn* (s. 274) og den sidste rest af den enestående *processionsgang* (s. 296). Derpå følger de kapeller, som på en eller anden måde er indlemmet i selve kirkebygningen: De to i store tårn, *S. Lucius' og De 11.000Jomfruers,* (s. 306) samt *Bethlehems kapel,* siden 1620 gravkapel for A. Skeel, (s. 306). En række kapeller i øst og vest overlevede reformationen og blev taget i brug til verdslige formål: *S. Barbaras,* der blev undervisningslokale (s. 307), *S. Peters og Povls,* der blev omdannet til benhus (s. 308) og *S. Nikolajs,* der indrettedes til blystøbning og materialrum (s. 309). - Andre *kapeller* (s. 310), stiftet som selvstændige tilbygninger ved de indre sideskibe, gik mere eller mindre tabt, da kirkerummet i senmiddelalderen udvidedes med de to ydre sideskibe, men også i disse stiftedes der *kapeller.* - Kirkens *sakristier* (s. 314), *våbenhuse* (s. 315), *kapitelhus* (s. 318) og forskellige andre lokaliteter, heriblandt *bibliotek,* (s. 320) afslutter beskrivelsen af kirkens middelalderlige bygningshistorie.

Det andet store afsnit, som beskæftiger sig med kirkens vedligeholdelse - eller mangel på samme - i tiden efter reformationen, er opdelt i mange småkapitler: *Tiden o. 1550-1130* (s. 326) *L. Thuras projekt 1735* (s. 328) og *K. Stahlknechts restaurering 1738-40* (s. 332). *A. Kruuses overslag*

1789 og F. Langes istandsættelse 1791-93 (s. 336). *N. Høyens besøg 1830 og Theoph. Hansens projekt 1837* (s.340). *F. F. Friis' arbejder 1840-45* (s. 344); den daglige leder 1843-44, *N. S. Nebelong,* fik stor indflydelse på interiørets nuværende udseende. Derpå følger *H. B. Storcks projekt 1875-81* og *H. C. Ambergs hov edrestaurering* (s. 350), der strakte sig over årene 1883-1904. De væsentligste *bygningsarbejder 1904-80* (s. 362) fører frem til diverse småoversigter: *Varme og lys* (s. 374), *gulve* (s. 366), *vinduer* (s. 367), *tage og »vægtergang«* (s. 371) samt *solure, vindfløje og bygningsindskrifter* (s. 375), der afslutter andet afsnit.

Det tredie og sidste afsnit om kirkens bygning behandler den malede udsmykning på vinduer, vægge og hvælv; mens der ikke er store sager at berette *om glasmalerierne* (s. 379), er det muligt gennem de bevarede *kalkmalerier* (s. 379) at danne sig et indtryk af kirkens udsmykning i de forskellige tidsaldre.

DET STORE TÅRN - BYENS TÅRN

NOTER S. 294

INDLEDNING. Tårnet ved kirkens nordvestre hjørne blev opført på ruinerne af Mariatårnets pendant, der styrtede ned 1283 og anrettede store skader på bygning og menighed (sml.s.262). Det nye tårn blev antagelig fuldendt omkring 1333 samtidig med ophængningen af byens tidligere stormklokke, der var støbt dette år. Den vældige 50 m høje stenkolos, som i miles omkreds tegner stiftskirke og by, er en ener blandt danske kirketårne. Det gælder ikke blot dens størrelse, men også arkitekturen. Næppe noget andet dansk kirketårn er da heller blevet besunget som Ribertårnet i tiden efter reformationen, og siden opførelsen har det tegnet byens våben.

Fig. 177. Domkirkens store tårn, set fra vest. Bodil Hauschildt fot. efter restaureringen 1883-85. — *Grosser Turm des Doms, vom Westen gesehen, nach der Restauriemng 1883-85.*

I en rimet, latinsk tale siger en ung student 1552 (sml. s. 70) bl.a. »thi som liljen i højden overgår de andre urter, således er også dette tårn, der ligesom skjuler sit hoved i skyerne, blevet kaldt Liljebjerget«. Dette poetiske navn knyttes derimod af en samtidig forfatter, professor Hans Frandsen (1554), og en noget yngre, dr. Hans Lauridsen Amerinus (1591) til stedet, hvor domkirken er opført. Navnet er kun et blandt mange, som optræder i efterreformatorisk tid: Store Tårn, Stormklokketårnet, Byens Tårn, Borgertårnet og Væbnertårnet; blandt dem er de to første mest almindelige i kirkens regnskaber.[1] - De nævnte forfattere fremhæver alle tårnets helt vidunderlige højde, og det samme gør Anders Sørensen Vedel, som skal have forfattet teksten til byprospektet (fig. 176), der kom på tryk 1598.[2] Netop i kraft af sin højde var tårnet et vigtigt *sømærke,* hvorfor det ifølge Amerinus burde »sættes over Egyptens pyramider«! Trods alle rim om tårnets herligheder er der ingen tvivl om, at det i middelalderens løb var blevet forfaldent og havde faet ændret sin afdækning. Det nuværende flade tag, omkranset af en stenbalustrade, skriver sig fra 1610, da man afsluttede genopbygningen efter en ulykke 1594, hvorved tårnets nordvestre hjørne styrtede ned. Før det skete, var tårnet nogle meter lavere end nu, men til gengæld forsynet med fire store taggavle (sml. fig. 8a-b), hvorover der tidligere må have rejst sig et spir. Men heller ikke denne tårnafslutning synes at kunne være tårnets ældste. I stedet skal man måske forestille sig et stort midtspir kranset af fire små hjørnespir. - Men uanset ændringerne i tidernes løb, og uanset de omfattende og dybtgående fornyelser af de svære mure, er det givet, at tårnet efter hovedistandsættelsen 1883-85 - bortset fra den lave, flade øvre etage - genspejler bygværket, som det blev skabt ved opførelsen.

Med den kraftige ydre markering af dets tre høje (oprindelige) stokværk og naturstensindramningen af de røde teglflader, er tårnet - ligesom kirken selv - inspireret fra de egne, hvormed Ribe fra oldtiden havde sine søværts handelsforbindelser. For tårnets vedkommende er der dog først og fremmest tale om Friesland og Flandern. Netop på disse kanter finder man foruden tårnarkitekturens kilder også paralleller til den dobbeltfunktion, tårnet antagelig altid har haft: At tjene både kirke og by. Det nederste stokværk, svarende til de to hvælvede tårnrum, gled som kapeller naturligt ind i kirkerummet, mens byen antagelig disponerede over de to øvre stokværk til stormklokken og andet brug (sml. s. 289).

TÅRNETS MIDDELALDERLIGE DEL. Tårnet hviler ikke på et homogent *fundament.* Østre halvdel er lagt af ret store kampesten i en stærk cementagtig mørtel og stammer fra det 1283 nedstyrtede tårn; den vestre del derimod er samtidig med det nuværende tårn og af en helt anden karakter; her er små kampesten skiftevis stampet sammen i ler (fig. 65). På den yngste del står tårnets nord- og vestmur, mens de to andre mure er bygget ind over kirkens ældre mure og fundamenter. Denne uensartede fundering må være den egentlige årsag til mange af de alvorlige skader, som i århundredernes løb har truet tårnet. Det er tydeligt, at tårnets vestre halvdel altid har haft en tilbøjelighed til at vippe mod vest; de alvorligste revner er fortrinsvis opstået lodret over sammenstødet mellem fundamentets to dele og må derfor skyldes, at den yngre vestre del har sat sig anderledes end den ældre østre.

Soklen (fig. 81h) er af granit iblandet enkelte sandsten, der også er benyttet til den kraftige vandnæse ovenover. Soklen blev fornyet 1883 som en replik af Mariatårnets, fordi arkitekt Amberg på stedet fandt flere attisk profilerede sokkelkvadre, som han sikkert med rette formodede hørte til det nedstyrtede tårn. Da man omkring 1300 bibeholdt dettes fundament ved opførelsen af det nye tårn fik man også en næsten tilsvarende gulvhøjde. Men ved den tid var terrænet allerede vokset op omkring kirken, og derfor måtte det nye tårns (udvendige) sokkel placeres over gulvniveauet og højere end soklen på kirkens vestende. Stillet over for det problem, som disse forhold skabte ved kirkens frilægning, måtte Amberg finde en løs-

ning.[3] Han kunne ikke »forlænge« granitsoklen nedefter uden at svække det fremspringende fundament; derfor blev dette indrammet med kvadre og fremtræder nu som een stor plint under tårnbygningen.

Murværket. Det er kun i begrænset omfang muligt at adskille de mange større og mindre reparationer, som er kildebelagt i århundrederne efter reformationen. Også før den tid må det store tårn have krævet en stadig vedligeholdelse med udstrakte fornyelser af i hvert fald facadens sten. Sporene af den ene istandsættelse er mere eller mindre blevet slettet af den følgende. Det skete også 1883-85, da f.eks. de tilmuringer af lysåbninger og glamhuller, som var kommet til for at styrke tårnet, blev fjernet sammen med en sekundær støttebue langs østfacaden, fra nordøsthjørnet til det indre sideskib, hvor man endnu i tagrummet ser den sidste rest. Samtidig blev facaderne skalmuret overalt i halvanden til to og en halv stens dybde.[3]

Selv om murværket således kun i begrænset omfang fortæller om den ene eller den anden reparation, kan man med stor sikkerhed fastslå, at tårnets vestre halvdel fra dybt i mellemstokværket til den oprindelige murkrone (lidt over facadens cirkelblændinger) skjuler næsten ethvert spor af middelalderligt murværk. Den tilsvarende østre halvdel repræsenterer middelalderen noget bedre, omend der også her har været store indgreb og fornyelser specielt i syd. Den nord-sydgående revnedannelse, der har plaget tårnet, spores ikke i den sekundære, øvre etage; derfor må de store reparationer på tårnets middelalderlige del overvejende stamme fra tiden før 1610.

Ifølge beretningen om istandsættelsen 1883-85[3] er tårnets mure helt igennem af *munkesten* (fuld mur). Hvor oprindeligt murværk ses, er stenene lagt i munkeforbandt; de er ret stærkt røde og store (målt i øst over de hvælvede etager 30-31 X 14 X 8-8,5 cm). Foruden tegl og den i soklen anvendte granit er *granit-* og *sandstenskvadre* benyttet til »kantning« af alle hjørner på tårnet og dets piller; overgangen fra granit til sandsten sker i nord-øst (det mindst berørte hjørne) lidt over første stokværk. Sandsten er også anvendt til den store vandnæse over soklen, til dørindfatning, konsoller i mellemstokværkets facadeblændinger og til den sekundære balustrade. En *hvid kridtsten* af samme tætte karakter som i højkirkens hvælvdetaljer (sml. s. 255) er anvendt til konsoller i det nedre tårnrum. Endvidere er der i det øvre hvælvede rums nordvindue indsat en granitsøjle, sammenstykket af romanske dele.

Det unggotiske tårns ydre. Den almindelige aftrapning af murtykkelsen opefter er i danske kirketårne gennemført indvendig og i forbindelse med bjælkelagene. I Ribetårnet er nedtrapningen af murtykkelsen sket udvendig og far derfor en afgørende indflydelse på arkitekturen (fig. 185-186). Til de to skråt afdækkede og kobberklædte afsæt, der således markerer afslutningen på de to nedre stokværk, har der været en parallel over det tredie. Det er den *gesimsfrise,* hvoraf der 1883 blev fundet spor omkring nordøsthjørnet, lidt over kransen af cirkelblændinger (sml. fig. 228). Ved den efterfølgende skalmuring blev sporene (vel af hensyn til tårnets yngre top fra 1610) kun markeret i murfladen. Men ved en undersøgelse på stilladset 1978 kunne det slås fast, at spidsbuefrisen (fig. 178) og den tilhørende murkrone oprindelig havde været kraget ud over facaderne i lighed med murkronen på Roskilde domkirkes senromansk-unggotiske tårne.[4]

Nedtrapningen i murmasserne, som fremkalder den kraftige vandrette deling af tårnet, forstærkes gennem den deraf følgende forskydning i tårnets mange lodrette linjer og gennem den stedse voksende opløsning af den enkelte murflade i åbninger og blændinger: Forneden det tilknappede understokværk med små vinduer klemt ind mellem støttepiller og den store trappepille på nordvesthjørnet, derpå mellemstokværket, hvor hjørnelisener afgrænser een stor blænding med tre spidsbuer, af hvilke den midterste danner det ydre bueslag over et ganske stort glamhul, og endelig det øvre stokværk, hvor hver facade opløses i en tregruppe med to dybe blændinger (stavværks-underdeling i buen) flankerende et vældigt, falset glam-

Fig. 178. Store tårn. Spor af den oprindelige murkrone (s. 276). Jens-Jørgen Frimand fot. 1978. — *Grosser Turm. Spuren der ursprünglichen Mauerkrone.*

gab, - og sidst de store cirkelblændinger og murkronen på den udkragede spidsbuefrise. Den midterste cirkel i hver facade dækkes nu af urskiver,[5] der sammen med sejerværket oprindelig havde hjemme i Mariatårnet. Om tårnets formodede spir, se s. 280.

Tårnets indre. Til facadens tredeling svarer det indres opdeling i syv etager; de er fordelt med to hvælvede rum i nedre stokværk samt tre og to fladloftede i henholdsvis mellemste og øverste stokværk (en 8. etage er som nævnt kommet til 1610). I de to hvælvede etager, der altid har været knyttet til kirkerummet, stiftedes et par af kirkens mange kapeller, forneden viet S. Lucius og foroven De 11.000 jomfruer (s. 306, 307). Fra det nedre var der adgang til kirkerummet og til en *†vindeltrappe* i tårnets store hjørnepille; det spidsbuede, sandstensindfattede *dørsted* er endnu synligt i rummets vestvæg. Herfra kom man (indtil 1594) op ad trappen til en lignende dør i det øvre tårnrum. Foruden denne rent interne forbindelse var der ifølge Helms (1870, sp. 149) en *†yderdør* i trappepillens vestside, som fra kirkegården havde givet adgang til tårnets tredie etage; videre op i tårnet har der aldrig været anden forbindelse end træstiger og -trapper.[5] En rundbuet falset blænding i tredie etages sydmur omslutter en dør til høj kirkens tagrum, en forbindelsesvej, som er sekundær og måske yngre end tilmuringen af vindeltrappen 1595f. Efter Mariatårnets genopførelse i 1900'rnes første år, fungerer trappen i dette tårn sammen med den nævnte dør i det store tårns tredie etage som eneste forbindelse for de mange, som daglig søger den storslåede udsigt fra toppen (sml. fig. 245).

Gennemgangen af tårnets etager begynder fra neden med *1. »S. Lucii kapel«.* Det høje, vel-

Fig. 179-181. Store tårn. Nedre tårnrum (S. Lucii kapel), hvælvkonsoller (s. 278). NE fot. 1980. — *Grosser Turm. Unterer Turmraum (St. Lucii Kapelle), Gewölbekonsole.*

proportionerede tårnrum står i forbindelse med kirken ved en spidsbuet, falset arkade, hvis nuværende form kan bygge på spor, som blev fundet ved sidste restaurering. Indtil da var der en lille, rundbuet åbning, som formentlig var muret samtidig med orglets placering i kirkens vestende 1843; Stahlknechts plan fra 1737 (sml. fig. 195) viser et vestligere dørsted. Mod nord og vest har rummet et spidsbuet, indvendigt smiget *vindue* med indre og ydre fals; den slanke lysnings ringe bredde er en følge af den store murtykkelse.

Den samtidige *krydshvælving* har helsten brede, femsidede *ribber* og en markering af kappernes fødselslinjer med et tilsvarende affaset led. Ribberne udspringer fra *hjørnekonsoller,* hvis havarerede tilstand ikke formår at udslette det indtryk, at de har repræsenteret noget af et højdepunkt i landets tidliggotiske stenskulptur. I hovedtrækkene er de ens formet: Et menneskehoved under en stærkt udladende, rigt profileret konsol; men både profilernes ledfølge og hovederne (af hvilke det sydvestre er gået tabt) er forskellige. De resterende viser i nordvest (fig. 179) et *mandehoved* med overskæg og forvrænget mund, indrammet af noget, der umiddelbart opfattes som hår eller hovedbeklædning, men som muligvis er lange hængeøren af den art, som karakteriserer en »panotier«. *Kvindehovedet* i nordøst (fig. 180) er hyldet i hoved- og hagelin, der kendetegner en gift kvinde; konsolfigurens underside bærer spor efter behugning, som kan have fjernet skuldre i lighed med den sydøstre ribbebærers. Denne viser ikke blot hovedet, men også lidt af overkroppen på en *mand,* der dukker frem fra muren (fig. 181). Over pandehåret ses kanten af en hue, som i øvrigt skjules af en hætte, der slutter tæt om hoved og hals; hættens fremadbøjede »spids« dukker frem under profilkonsollen. De tre hoveder med beklædning har deres forudsætning i vesteuropæisk kunst fra sidst i 1200'rne og første trediedel af 1300'rne.[6]

Den store alterniche i østmuren og de flanke-

rende smånicher, der alle var tilmuret indtil tårnets restaurering, må høre sammen med en kapelstiftelse og er beskrevet s. 306.

2. *»De 11.000jomfruers kapel«.* Det øvre tårnrum er med sine næsten syv meter ganske anseligt; men da hvælvingen er af samme højde som den nedenunder, føles rummet noget trykket. Også ribber og markeringen af fødselslinjerne ligner det nedre tårnrums, hvorimod konsollerne er af genanvendte, forskelligt profilerede granitsokkelkvadre, som er vendt på hovedet. Vinduerne sidder her i nord og øst; hvis der tidligere har været et tredie mod vest, er sporene udslettet 1595f. Det store, spidsbuede *østvindue,* af form som vinduerne nedenunder, blev tilmuret da kirkens nordre sideskib forhøjedes (s.262f.), - endnu inden tårnet stod fuldført (sml. fig. 60). Nordvinduet har nok haft samme form som det østre, men det er en del omdannet; sekundær er måske lysningens (sml. fig. 200) to små spidsbuer båret af en *søjle,* med fod og top af ens attisk profilerede baser med hjørneknopper, svarende til mange af kirkens romanske søjler. - Et godt stykke syd for østvinduet er der en fladbuet gennemgang ned til nordre sideskibs gallerietage (sml. fig. 50c); åbningen kan være erstatning for den dør, der fra det romanske tårn (i lighed med Mariatårnet) førte til det indre sideskibs tagrum, men den kan også være langt yngre.

3. Etage har som de følgende bræddeloft hvilende på ankerbjælkelag. Etagen er lav og har oprindelig haft en bred, rundbuet og mangefalset lysglug til hvert verdenshjørne. Kun den udvendigt blændede vestre har bevaret sin form. Den tidligere omtalte gennemgang til skibets tagrum indrammes af falsene til sydmurens tilsvarende, men forhuggede lysåbning.

4. Etage (der nu rummer urværket) har også rundbuede lysåbninger, men høje og slanke, med smige inderkarme og fals udvendig. Stikkene, som dækker de indre karme er dog flådbuede og udført i en så særpræget teknik, at de muligvis stammer fra en langt senere tid, da

Fig. 182. Store tårn. Vestvindue i 3. etage (s. 279). LL fot. 1980. — *Grosser Turm. Westfenster itn 3. Stock.*

stormklokken fra 1599 af sikkerhedsmæssige grunde flyttedes ned til 5. etage, hvis gulv sikredes med et ekstra ankerbjælkelag.

5. og *6.* Etage med deres henholdsvis 3,7 og 5,7 m høje spidsbuede og falsede glamhuller danner tårnets egentlige klokkerum, hvor stormklokken fra sin oprindelige plads forneden i 6. etage har kunnet drøne sine faretruende signaler ned over byen og ud over landet. Nu hænger stormklokken i 5. etage, mens 6. rummer den middelalderlige Mariaklokke, der sammen med tre af kirkens andre klokker fra gammel tid havde plads i Mariatårnet. - Middelalderligt murværk kan i 5. etages nordøstre del følges til nogle skifter over glamhullernes vederlagshøjde, hvorimod syd og vestsiden er ommuret i krydsskifte, men af munkesten ligesom alt andet fornyet murværk. Under loftet i 6. etage ses i de to nordhjørner en *trompe* (fig. 183), der formidler overgangen fra de retkantede hjørner til den følgende etages oprindelige ottekant. Spor efter en trompe ses tillige i sydøsthjørnet, hvorimod alt er udslettet i sydvest.

7. Etage, der skjuler sig bag facadernes cirkelblændinger og urskiver, var som lige nævnt oprindelig ottekantet indvendig. I hjørnernes murliv var der udsparet små (vagt*) kamre,* som mod tårnets indre lukkedes med en tynd mur, hvilende på tromperne under 6. etages loft. Nu er kun de to nordre kamre intakte, det østre overdækket med et spidsbuet *tøndehvælv,* det vestre med et rundbuet. Hvert kammer har til to verdenshjørner små, fladbuede vinduer, som udmunder i hver sin cirkelblænding, og mod tårnets indre en nærmest fladbuet dør. Kamrenes »skrå« sider blev 1883-85 beskåret i højden (sml. fig. 184), og dermed forsvandt nogle spor efter tårnets oprindelige afdækning. - Inden denne omtales skal for en ordens skyld medtages beskrivelsen af den nuværende tårnafslutning, dvs. 8. etage, som blev resultatet af den langvarige reparation 1595-1610 (sml. s. 283).

8. Etage har til hver side et svagt fladrundbuet vindue, der indtil 1883 havde underkant i gulvniveau; de er nu forlænget et stykke nedefter, så de også giver lys til 7. etage. Omtrent i etagens halve højde ses i øst og nord en række bom- eller bjælkehuller, der sammen med flere bjælkehuller lige nedenunder kan repræsentere tårnets oprindelige murkrone. Etagen dækkes af et fladt blytag, der på tårnmurenes yderside omsluttes af en sandstensbalustrade med *renæssancebalustre;* nogle fa balustre, der blev skudt ned af svenskerne 1645, har siden været af træ. Midt på taget står en flagstang, hvorfra Dannebrog har vajet, - vistnok siden 1864. En (lysende) julestjerne, en kikkert og en geodætisk station fra 1929 fuldender udstyret.

Tårnets oprindelige afslutning. Spir nr. !(?). Efter Ambergs påvisning af den spidsbuede gesimsfrise over tårnets cirkelblændinger er det indlysende, at tårnets første afslutning, som antydet på fig. 45f., må have været et firsidet spir. Men det kan have været beriget med fire små hjørnespir, thi ifølge Helms (1906, s. 33) skøn-

nede Amberg, at der oven på de små hjørnekamre (den nu fjernede del) kunne ses ansats til småspir. Under henvisning til tårnets øvrige arkitektur vil en sådan afdækningsform være naturlig, eftersom den er ganske godt repræsenteret i den nordvestre del af Tyskland, i Friesland, Belgien og nordøstre Frankrig, sine steder i forbindelse med hjørnekamre.[7]

Spir nr.2(?). Hvis tårnet ikke fik det spir, gesimsfrisen forudsætter, må det være fordi, man har tøvet længe med færdiggørelse. Thi det må være ganske sikkert, at tårnets senmiddelalderlige afslutning, som er godt oplyst gennem flere afbildninger fra 1500'rnes 2. halvdel (sml. f.eks. fig. 8a-b),[8] ikke kan være kommet til før o. 1400, måske efter branden 1402 (s. 266), der kan have raseret det første spir. Er hypotesen rigtig, kan tårnet derefter have faet sine fire blændingsprydede gavle og midt imellem dem et højt spir, som det er antydet på fig. 45h. Når der forudsættes et spir hævet over de fire (kendte) gavle, skyldes det alene, at denne spirtype blev så godt som enerådende for det tårnbyggeri, der fra o. 1400 blomstrede på Ribeegnen, nærmere betegnet det område af Ribe stift, som tidligere dannede Tørninglen. Navnet er blevet knyttet til spirtypen, som inden for landets grænser er så særpræget, at dens opståen og hastige udbredelse kræver et centralt forbillede: Domkirkens store tårn.[9]

TÅRNET EFTER REFORMATIONEN. Manglen på skriftlige kilder om tårnets opførelse og dets skæbne frem til reformationstiden er især kommet tydeligt frem i forbindelse med tårnets overdækning. Ved 1500'rnes midte begynder kilderne så småt at flyde, fra o. 1600 rigeligt og undertiden med mange detaljer. Det betyder, at den eftermiddelalderlige historie kan følges ret nøje. Og det er en trist historie, hvor man alene finder trøst i visheden om, at tårnet eksisterer.

Perioden 1551-1594. Den første oplysning om en eftermiddelalderlig istandsættelse er overleveret gennem Terpager (1736, s. 352), der gengiver en malet *†indskrift* i kirken, affattet på latin og i to hexametre; »1550 når vi (også) tæller

Fig. 183. Store tårn. Trompe i 6. etage (s. 280). EM fot. 1968. — *Grosser Turm. Trompe im 6. Stock.*

det første år, da blev kirkens tårne renoveret«.[10] Det er den renovering, der også henvises til i den tidligere omtalte lovprisning af tårnet o. 1552, men ingen ved nu, hvad den stod for. Sikkert er det imidlertid, at tårnet et kvart århundrede senere var så forfaldent, at kongen gav kirkeværgerne ordre til en omgående istandsættelse. Kongebrevet fra 1578 er omtalt i den historiske indledning (s. 70); og et efterfølgende befalede lensmanden på Koldinghus at lade domkapitlet fa det nødvendige tømmer fra domkirkens gamle skove sommeren 1579. Stort mere skete der næppe, - muligvis fordi byen havde ret i sin klage over, at kannikerne selv beholdt en for stor del af kirkens indtægter.[11]

1592 var der stadig intet sket. En borgmester, fire rådmænd og 24 navngivne borgere tog da syn på Ribe bys vegne (sml. s. 72). Heraf fremgår bl.a., at vindeltrappen i tårnet var

stærkt revnet fra nederst til øverst, at bjælkerne højere oppe var til dels forrådnede, og at man måtte frygte, tårnet med det første »helt eller for en del ville falde ned«. Klagen blev af stadsbudene forelagt kirkeværgerne, - men stadig uden held.

Den så længe varskoede ulykke rystede byen natten mellem 12. og 13. marts 1594. Tidligere kirkeværge, nu biskop, Peder Hegelund, skrev i sin kalender[12], at et hjørne af tårnet faldt ned, og i kirkens regnskabsbog noteredes, at det meste af den ganske nør og vestside var faldet. Selv om nedstyrtningen ikke omfattede hjørnet i fuld højde, så var den alvorlig, fordi vindeltrappen ved samme hjørne allerede var gennemrevnet. Et par årbogsoptegnelser af folk, der kan have oplevet nedstyrtningen, uddyber kendskabet til dens omfang: Af hjørnet faldt de øverste 18 alen og stormklokken gik med ned.[13] Klokkens fald viser, at det ikke som så mange andre gange drejer sig om en nedfaldende murskal; skaden er gået så dybt at de måske allerede rådne ankerbjælker under klokkestolen har givet efter. Som allerede nævnt røber murværksfornyelserne i tårnets vestre halvdel meget omfattende skader.

Genopbygning 1595-1610. Året 1594 gik til ende med oprydning og fremskaffelse af byggemateriale. Både dette år og de to følgende landede frisiske skippere, hvoriblandt flere navngivne hollændere, utallige læster kalk, der måltes af klokkerens dreng, inden det blev båret til byggepladsen. På vogne kom tusinder og atter tusinder af mursten samt træ til stilladser (»lad«) og bjælker; de sidste hentedes fra Haderslev, Kolding, Gram og Rødding, mens man skaffede det længste tov til at vinde sten og kalk op med fra Flensborg.

Godt et år efter ulykken oplyser Hegelund i sin almanak under 3. april, at bygmester Bernt Peterssøn begyndte på tårnet. Mester Bernt var ikke hjemmehørende i Ribe, eftersom kirken mindst halvandet år betalte hans husleje. Hvordan han kom til at lede arbejdet gemmer sig sikkert bag et par af Hegelunds optegnelser lige efter ulykken 13. marts 1594. Allerede to dage senere skrev han om nedstyrtningen til kongens livlæge, Peder Sørensen, og godt en måned efter står der under 24. april: »Kom M. Hercules hid første gong« og 20. maj: »M. Hercules vaar vdi Ribe«. Manden, der er tale om, må være den skiftevis hertugelige og kongelige bygmester, Hercules von Oberberg. Mellem bispens brev til livlægen og bygmesterens besøg aner man kongens omhu for Ribetårnet. Og det syn på tårnet, Hegelund omtaler mellem 17. og 31. maj, er antagelig foretaget af Oberberg, ligesom denne blandt sine mange mestre kan have udpeget Bernt Peterssøn (fra Sønderborg?) til at forestå genopbygningen.[14]

Mester Bernt arbejdede på tårnet mindst halvandet år. Til hjælp havde han seks-otte mand; Mogens, Anders Oluffssøn og muligvis Kalle Christenssøn arbejdede som murermestre, ligesom de to sidste gjorde det pånyt år 1600, da arbejdet genoptoges. Bernt betaltes med hele fire daler om ugen, og da han sluttede (måske 29. sept. 1596) fik han foræret fem daler »over hans løn«. - Jernankerårstallet 1595 viser, at man først gik i gang med den revnede vindeltrappepille, der ikke blot istandsattes udvendig, men fik hele trappeskakten kompakt udmuret, så enhver forbindelse mellem de to tårnkapeller og videre op i tårnet blev afskåret.

Inden man hen på efteråret slog deller på tårnet (et midlertidigt tag), var man nået op over de hvælvede tårnrum, eftersom der i aug. blev indlagt syv bjælker med tilhørende ankre. Forår og sommer 1596 formuredes nye tusinder af mursten, og med en måneds mellemrum blev der lagt tre-fire nye ankerbjælkelag. Sammenholdes antallet af bjælkelag med tårnets etager betyder regnskabsoplysningerne, at mester Bernt nåede at fuldføre reparationen til ret stor højde; men færdig blev han ikke, muligvis fordi der herskede uenighed om afdækningen. Både konge og byråd ønskede et spir, og udgiften til en tegning er indført som en af de sidste poster i treårsregnskabet 1594-97.

Spirprojektet. Ifølge Terpager (1736, s. 348) fandtes der i kapitelhuset et gammelt billede, som han bringer en gengivelse af (fig. 186); det viser kirkens vestfacade og et vældigt spir på det store tårn. Terpager vurderede spiret til at

være fra 1300'rnes senere del, mens Rostock, som ledsager sit digt fra 1680'erne med et stik af spiret (fig. 187), skønnede, at det hørte til det 1283 nedfaldne tårn.[15] Helms (1870, sp. 144) har med rette sat billedet i forbindelse med regnskabsudgiften 8.juni 1597: »Niells Griissbeck wdgiffuit y Hamburrig for tornitt Att affkontrafeie och mede efter hans Zedell - 1 dl. 12 sk.« Den tegning, Griisbek bragte hjem, forestillede måske kun tårnet forsynet med et målsat spir, — og ikke som hos Terpager hele vestfacaden, der kan være et supplement fra kobberstikkeren Hubert Schatens hånd. Der findes nemlig »kopier« efter den tegning af det store tårn med det spir, som Terpager gengiver. De er antagelig begge fremstillet af den murermester J. Hödrich, [16] der var underentreprenør på Stahlknechts restaurering 1738-40. Den ene tegning (fig. 188) må være kopieret efter »tårnkontrafeiet«, mens den anden (fig. 189) kan betragtes som en korrektur, idet selve spiret her er omtegnet i de rette mål. At de fire gengivelser af spiret bygger på samme forlæg er hævet over al tvivl, og det må være den tegning, Griisbek havde lagt penge ud for.

Det synes at have været lensmanden Valdemar Parsberg, der 1596 havde faet byens råd til at bevilge 300 dl. og nogle tusinde mursten som bidrag til et sirligt spir samt ny prædikestol, altertavle og stole. Det skyldtes måske også lensmandens initiativ, at der samme år kom en indsamling igang blandt stiftets kirker (sml. s. 71f.). Bestillingen af spirtegningen fra Hamburg skal antagelig ses i denne sammenhæng, men herudover synes kapitlet ikke at have foretaget sig meget. En »coll(osal) tumult paa Capitlet«, som Hegelund nævner 2. febr.
1597 vedrørte nok sagen, eftersom to borgmestre var mødt op; givet er det, at kapitlet var ude for et stærkt pres. Næppe var den nye lensmand, Albret Friis, tiltrådt, før han 17. marts
1598 sendte begge borgmestre og to rådmænd til kirkeværgerne om tårnbygningen, et besøg, der muligvis skyldtes kongens snarlige ankomst til byen (30. marts). Hvis kongen ikke blandede sig straks, så skete det et årstid senere.
1599, 31.aug. noterede bispen: »Literæ Regiæ nobis redditæ (kgl. brev sendt os) om taarnbygning effterdi (1). at der er giffuen penning (der)til aff stigtet, 2. oc en kending i siø, 3. oc en prydelse.« Ordlyden minder som missivet af 14. okt. 1599 (Kanc.Brevb.), hvori det siges, at tårnet endnu ikke er bygget op i den tidligere højde, trods de mange penge fra stiftets kirker. Det befales, at man nu udviser den største flid for at fa det op i den tidligere højde, et arbejde, der både »er sirligt for kirken og byen og meget gavnligt for den søfarende mand«, der før har haft et stort »kendemærke« i søen af dette tårn.

1600, 5. maj, begyndte kirkeværgerne Mads Pors og Niels Glud »med Tornet at opbygge og mure«.[1] Af de otte håndværkere trådte de tre hjulet, hvortil et nyt, kostbart tov på 68 favne var anskaffet,[17] to slog kalk og en tredie var pligtskarl (håndlanger) hos de to murermestre på stilladset. De fik alle deres sidste ugeløn 25. aug., og en måned senere kunne byen endelig fa den ny omstøbte stormklokke op.

Så blev der atter stilhed på tårnet nogle år, enten på grund af pengemangel (der gennemførtes i disse år store vedligeholdelsesarbejder), eller fordi der stadig var uenighed mellem kapitlet og byens råd om spiret. 1606, 27. febr. og
7. april, talte bispen pány med lensmanden, nu Albret Skeel, om hjælp til tårnbyggeriet. Samtalerne resulterede antagelig både i en ny indsamling (sml. s. 72f.) og i en kontrakt med bygmesteren Hans Bergman 26. febr. 1607.

Oplysningen stammer ligesom de foregående fra Hegelunds almanak; manglen på regnskaber det følgende treår lader os i uvished om, hvornår Bergman begyndte, og hvad han lavede. Men tårnet fortæller selv, at resultatet bl.a. var en øgning af dets hidtidige højde med en lav etage, den 8., der er beskrevet s. 280. Den er bygget op på den gamle murkrone og forsynet med en stenbalustrade omkring det flade tag, man netop var igang med, da regnskabet for
1610 kaster lys over aktiviteten på tårnet. Omkring l.sept. betaltes Ebe Tømmermand, »som belagde Tornit neden paa gallaret med bjælker oc (ege)fiele«. Han sørgede også for render, så vandet kunne løbe ud fra tårnet, og da Hans

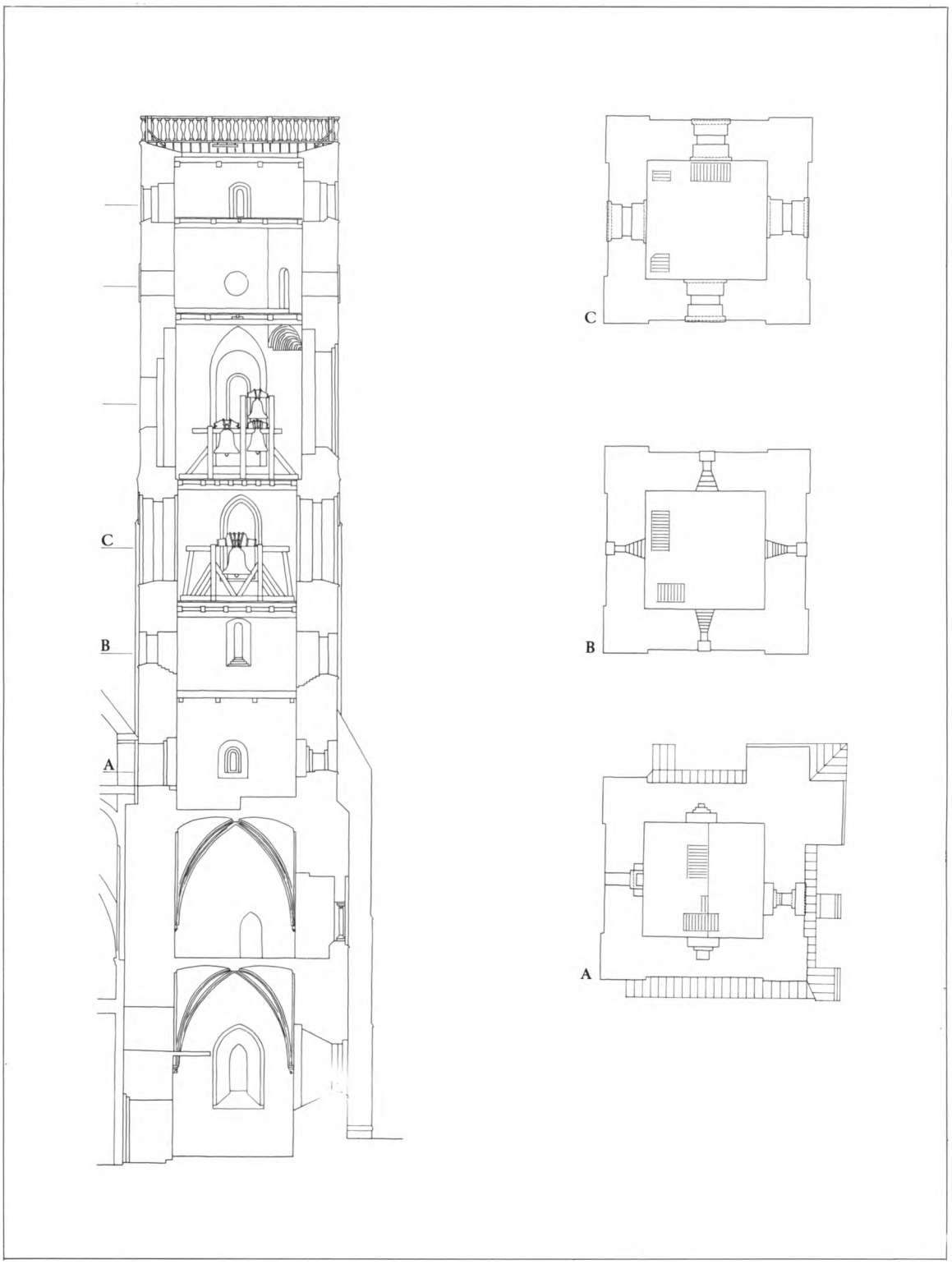

Fig. 184. Store tårn før restaureringen 1883-85. Snit, set mod vest samt etageplanerne A-C. 1:300. Efter H. B. Storcks opmåling 1877. — *Grosser Turm, vor der Restaurierung 1883-85. Schnitt nach Westen gesehen und Stockwerkspläne A-C.*

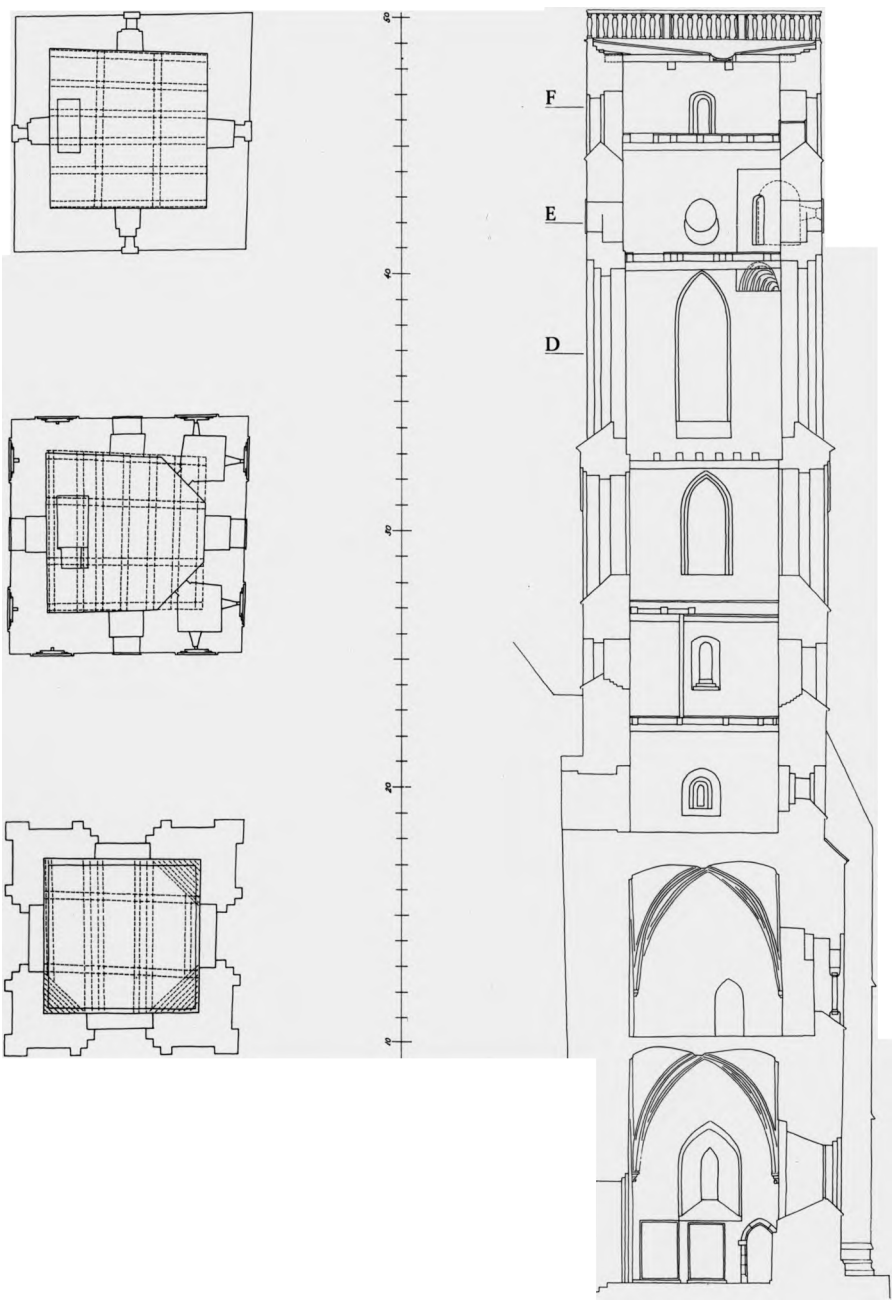

Fig. 185. Store tårn efter restaureringen 1883-85. Snit, set mod vest samt etageplaner D-F. 1:300. Efter opmåling ved Mogens Kock 1948. Streg Marianne Nielsen. — *Grosser Turm, nach der Restaurierung 1883-85. Schnitt und Stockwerkspläne D-F.*

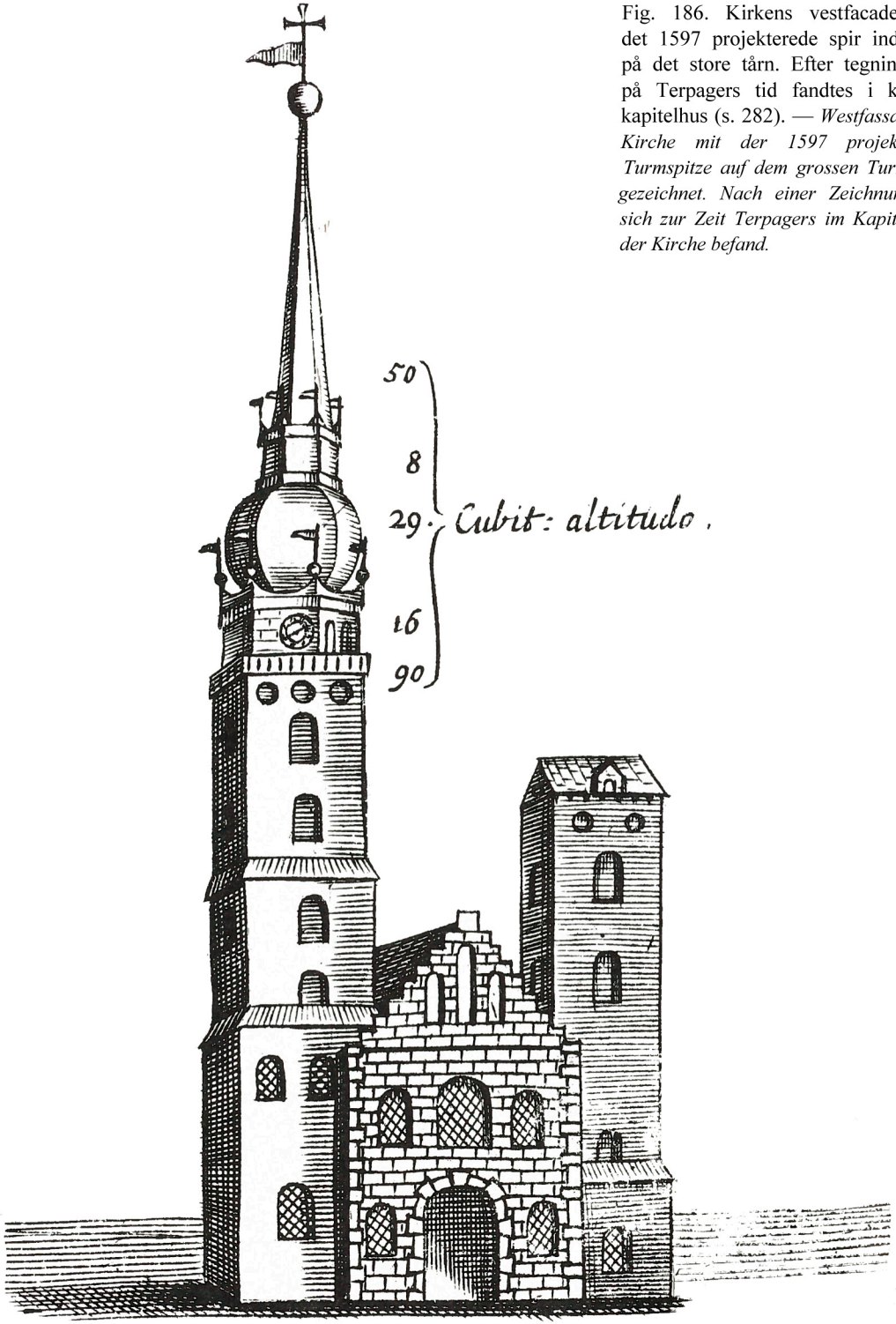
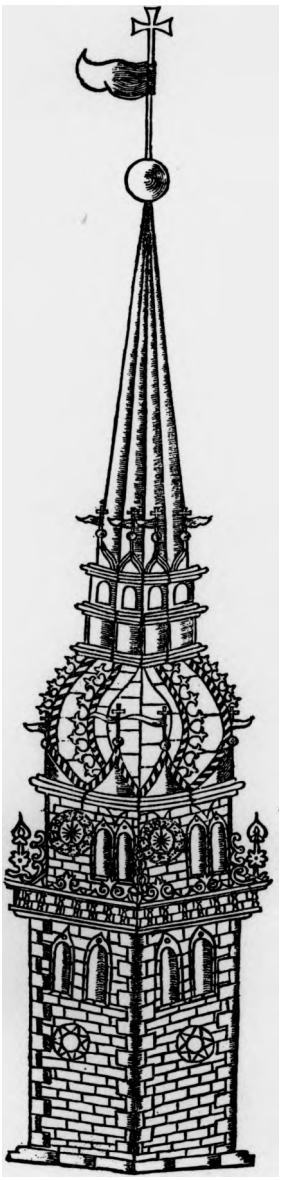
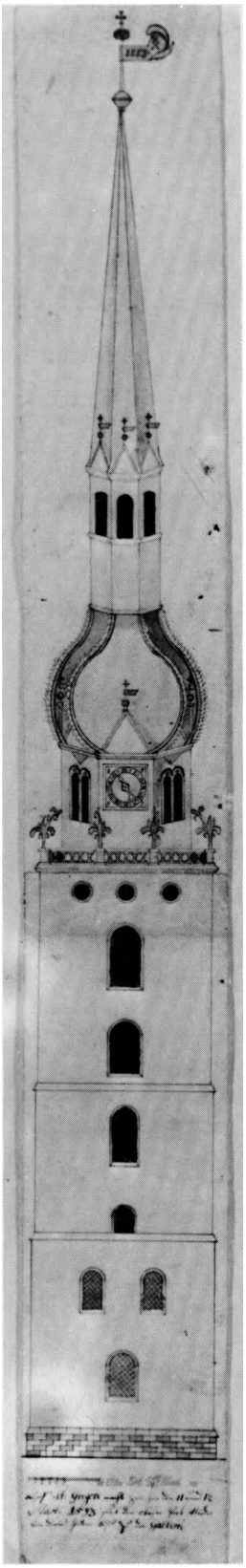

Fig. 186. Kirkens vestfacade med det 1597 projekterede spir indtegnet på det store tårn. Efter tegning, der på Terpagers tid fandtes i kirkens kapitelhus (s. 282). — *Westfassade der Kirche mit der 1597 projektierten Turmspitze auf dem grossen Turm eingezeichnet. Nach einer Zeichnung die sich zur Zeit Terpagers im Kapitelhaus der Kirche befand.*

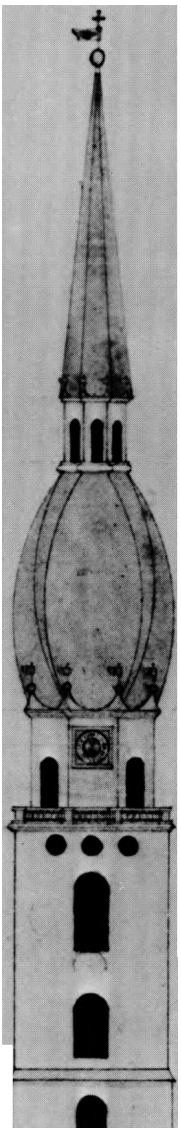

Fig. 187-189. Spirprojektet 1597. 187. Efter stik hos M. Rostock i 1680'erne. 188-189. J. Hödrichs gengivelser 1738, til venstre »kopi« efter 186, til højre spiret omtegnet i de derpå angivne mål (s. 282). — *Turmspitzenprojekt 1597. 187. Nach einem Stich bei M. Rostock in den 1680'er Jahren. 188-189. J. Hödrichs Nachbildung 1738, links »Kopie« nach 186, rechts Turmspitze in den dort angegebenen Massen umgezeichnet.*

Knudssøn Tofftlund i de følgende otte dage havde sørget for »Stormklock Torns teckning« med bly, stod det endelig færdigt - godt 16 år efter nedstyrtningsulykken.

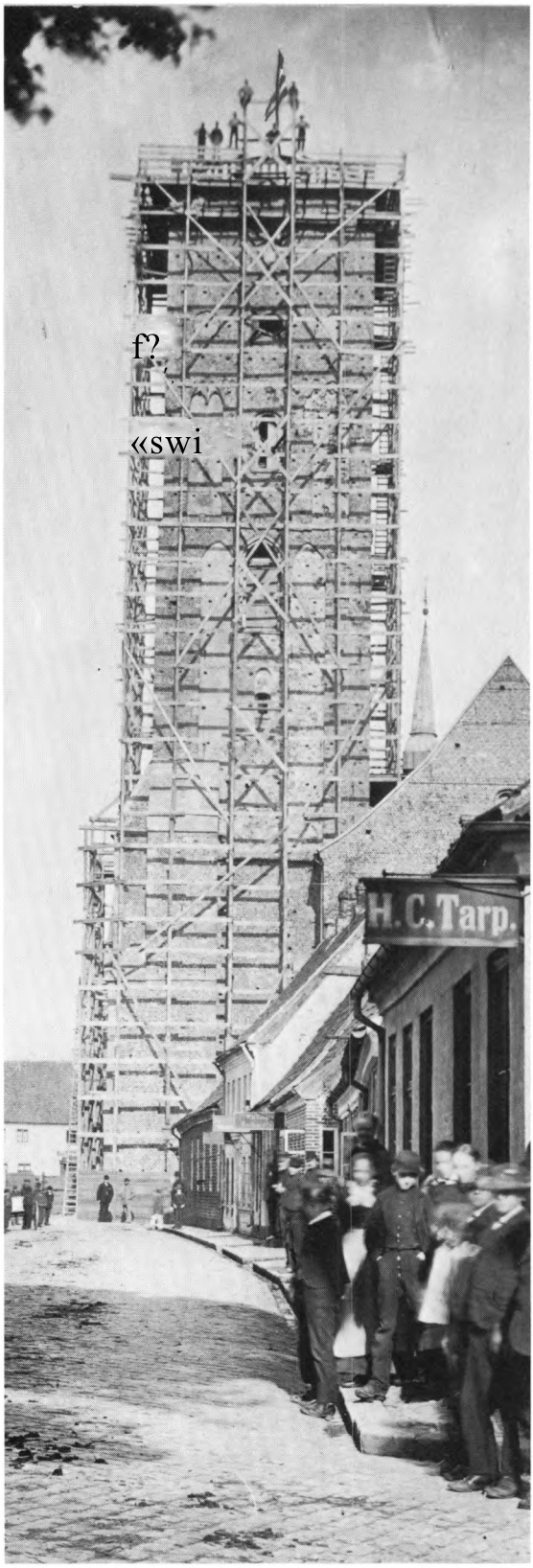
i610-1883. Siden 1610 er der ikke ændret på tårnets højde eller på afslutningens form. Men i den her omhandlede periode forringedes arkitekturen til stadighed gennem nødtørftige reparationer og skalmuringer, der lukkede lysåbninger og glamhuller. Marts-april 1618[1] arbejdede Jacob Murermester selvfemte på tårnets formuldede sten, og det samme skete 1643, da Lauest Jørgenssøn forestod arbejdet. Murstenskolossen krævede jævnligt, at man lod murvognen køre op og ned. Mere omfattende istandsættelser (med 40-50 års mellemrum) krævede derimod stilladser, som det ses på billedet fra 1883 (fig. 191). Tårnets tilbøjelighed til at revne medførte 1652, at en stor bjælke over hvælvingen måtte samles på midten med et solidt jernanker. 1667 faldt der stumper af murværket ned både ude og inde, 1688 var tårnet revnet i syd og vest, og den efterfølgende reparation på bjælker og mur var langvarig. 1713 var der revner på de to vestre hjørner samt det sydøstre, og klokkeren turde ikke mere bo i sit hus ved tårnets fod (sml. s. 137). Herefter (1717 eller 1730) forsvandt antagelig de to kamre i sydhjørnerne af 7. etage sammen med store dele af den gamle sydmur.

Hvis Laurids Thura, der efter kgl. ordre leverede overslag til kirkens hovedistandsættelse 1735, var kommet til at lede arbejdet, var tårnets top fra 1610 og den øverste trediedel af det oprindelige tårn muligvis blevet erstattet med et spir (sml. s. 330); murstenene skulle bruges til reparationer af andre tilbygninger. Det blev imidlertid Stahlknecht, som gennemførte hovedistandsættelsen 1738-40 (sml. s. 334), og han skaffede nødvendigt reparationsmateriale ved i stedet at nedrive processionsomgangens to fløje (sml. s. 296). Tårnet istandsatte han med uændret højde, selv om der havde været tale om en eventuel beskæring med nogle meter. A. Kruuse foreslog 1789 et svejfet spir på tårnet (sml. s.78f. og 337), medens et restaureringsforslag fra Nebelong 1837 ville have beriget tårnet med et højt, ottesidet spir kranset af otte gevaldige aftrappede blændingsgavle.[18]

1883-1980. H. C. Amberg blev 1881 af Kultusministeriet opfordret til at udarbejde et forslag til Ribe domkirkes istandsættelse. Myndighedernes uenighed om restaureringsprincipper førte til, at det medtagne tårn blev udskilt af projektet og istandsat 1883-85. Arbejdets omfang er skildret af Amberg selv,[19] og alle oplysninger om hans iagttagelser under arbejdet er udnyttet ved beskrivelsen af tårnet. Her skal kun tilføjes, at arkitekten udviste stor omsorg for tårnets oprindelige former, der så vidt muligt genskab tes. - Siden har tårnet været under stillads to gange, i 1940'rne og sidst i 1978, da det var muligt for forfatteren af gennemgå murværket på alle fire facader.

BYENS TÅRN? Det er tidligere nævnt, at Ribetårnet oprindelig kan have tjent både by og kirke, - dette tårn, som med sit vældige volumen bryder den romanske domkirkes symmetri og balance. Det er også omtalt, at der i de områder, hvorfra tårnets arkitektur er inspireret, kendes adskillige eksempler på, at byens tårn er sammenbygget med kirken. Det er derfor en rimelig tanke, at byen efter sammenstyrtningen af det romanske nordtårn 1283 kan have set udvej for en lignende løsning af sit forsvarsproblem. Også kongen, der havde sin borg nogle hundrede meter nord for kirken kan have været interesseret; i hvert fald skænkede han 1294 en eng vesten for Kongens eng til byens befæstning.[20] Engen blev ikke »indgravet«, men byen beholdt den og brugte måske indtægterne som tilskud til tårnbyggeriet. Denne hypotese har intet sikkert grundlag, lige så lidt som formodningerne om, at kongens og byens pres mod kapitlet i 1500'rnes sidste del skulle bunde i byens rettighed over en del af tårnet. Heller ikke byarkivets plads i tårnet før

Fig. 190. Store tårn, set fra nordvest; den vandrette afslutning fra 1607-10 (s. 283). Fot. o. 1930. — *Grosser Turm, uom Nordwesten gesehen; der waagerechte Abschluss von 1607-10.*

1594 siger noget om det middelalderlige tilhørsforhold.

Ingen middelalderlig kilde giver direkte oplysninger om kirkens og byens eventuelle fællesret til tårnet, - ej heller byens våben, der siden tårnets opførelse har været domineret af det store tårn, fra hvis indre tre kronede løver (leoparder) springer ud mod nord. Stadssegl er ofte en skrøbelig kilde, men det er en kendsgerning, at våbnet minder om andre bysegl, hvor »byens værn og fæste« er gengivet. Klart er det, at stormklokken har haft sin plads i tårnet siden 1333, og den var alene byens klokke. Byen betalte dens omstøbning, og det var byen, som (sidenhen) indkrævede betaling for dens brug; den blev ringet fra kirkegården med et tov, der var fastgjort udvendig på kirkemuren. Kirkens egne klokker og urværket hørte som nævnt til i Mariatårnet (og tagrytteren).

Der findes dog et par skriftlige kilder, der kan tages til indtægt for, at byen i middelalderen havde visse rettigheder i tårnet - udover stormklokken.[21] l.aug. 1379 udstedte byens råd og borgerne i Ribe et brev stilet til alle herrer, fyrster, stormænd, riddere, rådmænd, borgere og andre indbyggere i Danmark; i brevet ønskes straf over den flygtede Jakob Jensen for hans forbrydelser mod byen ved nytårstide 1377. Jakob Jensen havde uretmæssigt og svigagtigt tilegnet sig byens signet og nøgler, han havde ført fjendtlige, bevæbnede folk ind i byen og var med dem trængt ind i Vor Frue kirkes store tårn, hvor han maltrakterede »vore ejendele (bona nostra)« i samme tårn osv. Et andet brev, udfærdiget af ærkedegnen Oluf, attesterer indholdet af byens klage og føjer til, at Jakob Jensen satte tårnet under sin bevogtning, og at han tilegnede sig penge, klenodier og andet, som tilhørte byens borgere.[22]

Fig. 191. Store tårn under restaurering. Til højre kirkens vestgavl før restaureringen 1894-1904 (sml. fig. 233). Bodil Hauschildt fot. — *Grosser Turm während der Restaurierung.*

Brevene bekræfter imidlertid kun, at byen kunne lade borgerne gemme deres kostbarheder i tårnet, men intet om, at det også tjente som vagt- eller fæstningstårn. Her kan man alene støtte sig til tårnets oprindelige øverste etage med de små hjørnekamre, hvorfra omegnen kan overvåges i miles omkreds. De far en mening, når de anskues som rum til observationsposter, der i tide har kunnet alarmere byen, - og muligvis give signal til opstemning af åerne, som antagelig har været den egentlige »befæstning«.[23]

Kanoner på tårnet. Når der 1645 anskaffedes godt en snes meter tovværk til at fæstne »Gallarit« på det store tårn,[1] skyldtes det ikke almindeligt forfald. Krigsfolkene, som havde hærget egnen året før, var kommet tilbage. Svenskerne havde taget Riberhus og besvarede herfra - med glødende kugler - byens kanoner på tårnet.[24] Derved mistede stenbalustraden nogle balustre. De blev flere gange fornyet i gråmalet træ; af »veneration« skete det samme 1883-85, da de dog indklædtes med kobber.

Det var ikke første gang, der var kanoner i tårnet 1645; men medens disse efter 1610 kan have stået på det flade tag, må de tidligere have været anbragt i etagen med de små kamre, således som det er antydet i det omtalte digt af Hans Amerinus 1591: »Men af sit bryst fremstrækker det skyts, som udkaster grumme masser, der i hvinende fart kaster fjenden til jorden; derfor har det rundt omkring så mange hvælvede huler«. Det er nok utænkeligt, at de små vinduer i hjørnekamrene har kunnet tjene til opstilling af kanoner, men midt imellem kamrene har etagen til hver side en (tidligere cirkulær) åbning, nu skjult af urskiver, som nok har kunnet bruges, og det samme har været tilfældet med de store glamhuller nedenunder.

Hvordan det nu måtte forholde sig med byens »ejendomsret« til stormklokketårnet i middelalderen, så er dens brugsret bevist af, at *byens arkiv* opbevaredes her før nedstyrtningen 1594; og byens regnskaber viser, at dens *krudtoplag* var i tårnet 1615 og 1619 (Kinch II, 529). Det nedre tårnrum, der havde været viet S. Lucius, blev ligesom et andet kapel (S. Nikolaj, s. 310), der også lå tæt ved kirkens vestindgang ret tidligt taget i brug af kirken til verdslige formål. Tårnrummet, der 1726[25] omtales som det såkaldte »Wejerhuus« ved fonten, rummede ret tidligt i 1600'rne *kirkens vægt.* Hertil fremstillede Hans smed 1673 otte lænker af kirkens gamle jern til erstatning for de formuldede reb. Et *»Vindlad«* (et vindelad eller -hjul), der havde været brugt til tårnarbejde, nævnes 1651,[1] og siden hen andre ting, som bekræfter rummets anvendelse som materialhus (sml. s. 322). En kort periode tjente det dog også som *arkiv for kirken,* og i dette århundrede er det blevet benyttet som *ligkapel.*

Efter Mariatårnets nedrivning kom tårnet som nævnt til at rumme nogle af *kirkens klokker.* Sejerværket, hørte fra gammel tid også hjemme i Mariatårnet, men da der anskaffedes et nyt april 1695, blev det sat op i det store tårn; i dagene før blev der holdt hovedrengøring fra øverst til nederst: Alt stengrud, muld og andet skarn, som var på lofterne, i hjørnekamrene, på bjælkerne og tårnets to store hvælvinger blev fejet, nedkastet og hejset ned i kurve.[1]

Musik på tårnet. I forbindelse med den uendelige række af reparationsudgifter er der undertiden oplysninger, som er med til at afrunde billedet af tårnets mangesidede funktioner. Det gælder en reparation 1640 af stiger og trapper, »som instrumentisterne klagede på, at de ginge ellers deroppe med liffuisfare«. Løn til »Instrumenterne for Musick at holde ved magt udj Kiercken og paa Taarnet« optræder jævnligt i disse år.[1] Bispesønnen Johan Monrad,[24] der var barn i Ribe i 1640'rne skriver herom i sine erindringer: På tårnet, der var åbent oven på som Rundetårn i København, blæste de hver søndag i trompet. Også til landemodedag og de fire årlige tamperdage blev der blæst i trompeter, og når alle kanniker samledes i kapitlet, der var et af de prægtigste i Danmark. - Ved reformationsjubilæet 1835 akkorderede organisten med seks personer til at blæse på tårnet, og ved det kgl. besøg 1847, 9. sept.[1] var der fyrværkeri på tårnet.

Fig. 192. Ribe bys store seglstampe o. 1325-50. LL fot. 1977. — *Grosse Siegelstampe der Stadt Ribe um 1325-50.*

MARI AT ÅRN ET: KIRKENS KLOKKETÅRN

NOTER S. 294

MARI ATÅRNET er i sin nuværende skikkelse skabt af Amberg o. 1900-1904 på grundlag af de beskedne rester af det romanske tårn (omtalt s. 241). Regnskaber og andre kilder kan redegøre for tårnets historie i perioden fra 1500'rnes midte til nedrivningen 1790.

I 1500'rnes anden halvdel stod tårnet med blytækt sadeltag, gavle i syd-nord og en kvist i hver tagflade, således som det er afbildet et par gange i slutningen af århundredet (fig. 8a-b og 15). Hvis tårnet tidligere var udstyret med et spir, må dette være forsvundet i forbindelse med branden 1402 (s. 266) eller ved den reparation af kirkens tårne, der ifølge en forsvunden indskrift skal have fundet sted 1551 (sml. s. 281). Allerede ved den tid var store dele af facadeblændingerne skadet eller udslettet af skalmuringer (sml. fig. 45h-i). Tårnets højde efter reformationen, der kan beregnes på grundlag af oplysningerne i Thuras overslag 1735, har været 30-32 m.

Den tidligste istandsættelse, som har sat sig spor i regnskaberne, gennemførtes 1600-02 under ledelse af kirkeværgerne Niels Glud og Mads Pors. Aug. 1600[1] blev hele træværket, dvs. tagkonstruktionen, nedbrudt og fornyet af Karl Jacobsen Timmermand, der også stod for en omfattende fornyelse af »klokkeværket«, hvori fire klokker havde plads. Maj 1602 blev tårnet bødet og færdiggjort udvendig »met forfaldne Steen og andet at wdhugge og andre ny at indsette. Thi det stod paa fald«. 1615 fornyedes tårnloftet og trapperne (stigerne) foroven; 1626 reparerede Morten tømmermand den vestre »Arcken« (dvs. tagkvist, 1688 »quist«). Midt i jan. 1641 var Morten Svendsen murmester i gang med at fjerne en »Bullen Muur« på tårnets vestside, men næste aften var en stor del faldet ned af sig selv og havde gjort stor skade på blytaget over S. Nikolaj kapel, alt imens mesteren og hans hjælpere »ware i høgeste Liffues Fare«.

Bedømt ud fra regnskaberne er der intet, som tyder på alvorlig misligholdelse af tårnet i 1600'rnes 2. halvdel og i begyndelsen af 1700'rne. Der er dog ingen tvivl om, at den ydre skal (vel ofte gamle skalmuringer) ligesom i 1641 jævnligt slog fra murkernen og forsynede tårnet med »bug« (sml. s. 74). En væsentlig årsag hertil har været de enorme rystelser, murværket var udsat for ved den daglige klokkeringning og frem for alt ved de langvarige sørgeringninger. Nævnes kan f.eks., at der ved Frederik IV.s død ringedes med domkirkens seks klokker dagligt i fire timer fra 24. okt. 1730 og 63 dage frem. Året efter måtte man i gang med en omfattende reparation på tag og klokkestol, der mindst må have været bygget op gennem to etager. Årsagen var en brand øverst i tårnet natten mellem 22. og 23. aug., som »strax mand det fornam blev slukken: hvor af samme ild var, vides ikke, ej heller kand erfares«.

I Thuras overslag fra 1735 omtales tårnet som revnet på alle fire sider, og derfor ønskedes det nedskåret med godt en halv snes meter og klokkerne flyttet til det store tårn (s. 330). Forslaget blev ikke gennemført af Stahlknecht,

der ellers på mange områder fulgte Thura. - Anders Kruuse gik i sit overslag fra 1789 ind for en fuldstændig nedrivning af Mariatårnet og det tilstødende S. Nikolaj kapel, der benyttedes til blystøbning (s. 337). Dødsdommen eksekveredes året efter (sml. fig. 45j), hvor man dog undlod at fjerne den nederste del af det sydøstre hjørne (fig. 137), som er indkapslet i det ydre, søndre sideskib. Om nedrivningen skriver øjenvidnet P. Tetens Hanssen (1813, s. 23), der også nævner den store, af sandsten net opførte vindeltrappe, at det kostede megen møje at fa tårnet ned. Murværket var så fast, at man måtte underminere den yderste mur for at få den til at styrte, »og et stort Stykke af samme blev i mange Aar derefter liggende på Kirkegaarden som vidne om Forfædrenes trofaste Bygningsmaade«.

ANDRE TÅRNE OG SPIR

NOTER S. 294

KORSSKÆRINGENS TAGRYTTER, der hæver sig over korets kuppel, er fra 1896 og udført efter tegning af H. C. Amberg (sml. fig. 6). Tømmerkonstruktionen (fig. 193) er bygget op over og forankret til den ottekantede murramme (fig. 45c og e), som ifølge planen for kirkebyggeriet må have været bestemt til at bære et korsskæringstårn (sml. s. 211). Også Ambergs kobberklædte tagrytter har otte sider; lanternen forneden har søjledelte åbninger kronet af stejle spidsgavle, der danner en krans omkring foden på det meget spidse spir. Højden over tagryggen (fløjstangen iberegnet) er knap 22 m. Kuglerne over de små gavle, vindfløjen med årstal 1896, og korset øverst oppe er forgyldt.

† *Tagryttere.* Selv om der var planlagt et korsskæringstårn, er det tvivlsomt, om det blev fuldført. I stedet har man antagelig nøjedes med en rytter. På byprospektet hos Braunius (trykt 1598) ses et højt *lanternespir* (sml. fig. 21 og 176). Typen står til troende, men spiret er nok - ligesom andre af prospektets spir og tårne - skildret noget mere himmelstræbende end tilfældet var! Oplysningerne fra kirkeregnskaberne 1600-1735[1] fortæller om det sekskantede spirs reparation, afstivning og nytækning, men ikke om nogen fornyelse. Derfor må det være identisk med det lanternespir, som er vist på Stahlknechts opmåling 1737 (fig. 214). Ifølge Thuras overslag var det ca. 13,5 m højt, 3 m i diam. og forfaldent. Spiret, som før 1600 må have været kobbertækt ligesom kirken, havde blytag i begyndelsen af 1600'rne; 1693 blev det på to sider »fastholdt« med to 9 m lange jernankre, og tre år senere repareredes det brøstfældige spir på alle seks kanter med tømmer, brædder og med endnu fire ankre, og blytækningen fornyedes. 1717 sikredes underbygningen med tømmerafstivning, seks ankre og behørige krammer, spigre og søm, ligesom der opsattes en ny fløjstang. Ved restaureringen 1738-40 blev det udskiftet. *Tagrytteren fra 1738* var tegnet af K. Stahlknecht (fig. 215). Også det var et lanternespir, men (mærkværdigvis) femsidet; i sin barokform (sml. fig. 53) var det beslægtet med arkitektens langt mere vellykkede spir på trappetårnet ved det ydre nordre sideskib. I den samtidige fløj stangs kedel var indlagt en (forsvunden?) kobberplade med bygningsindskrifter i lighed med den, der er omtalt s. 376. Den henviser til fornyelsen 1738 og til istandsættelser 1791-92.

Trappetårnene ved de ydre sideskibe er begge opført i sammenhæng med sideskibsmurene i 1400'rnes 2. halvdel og omtalt s.268f. Her er også nævnt visse senere ændringer, bl.a. at det nordre muligvis er forhøjet nogle skifter, og at det søndre af Amberg blev udvidet mod syd og vest samt forsynet med en ottekantet overdel og et *pyramidespir;* det minder om spiret, som Stahlknecht 1737 viste på nordre trappetårn (fig. 214). Forinden havde trappen en skrå blyafdækning og lignede en stor støttepille.

Det smukke *barokspir* på det nordre trappetårn (fig. 194) er fra 1738 og Stahlknechts bidrag til kirkens nuværende udseende;[26] ifølge udkastet (fig. 215) havde arkitekten tænkt sig at forsyne trappetårnet med en lille kuppel. Ligesom på hans samtidige tagrytter blev der i fløjstangens kugle indlagt en kobberplade med

bygningsindskrifter (s. 375); de refererer ikke blot til Stahlknechts restaurering, men er suppleret med indskrifter for reparationerne 1773 og 1840-42.

†Klokketårn på nordre korsarm. August 1654[1] var Peder og Thomas tømmermænd i arbejde med at nedbryde de gamle træer (dvs. stolper), som stod på den nordre side af vægtergangen over hvælvingen, »huor det gamle klockehuus skall haffue været« og i mange år havde stået åbent til stor skade for hvælvingen. I mangel af bly blev taget kun lukket med brædder. Det medførte store ødelæggelser på tagværket frem til 1679, da tømrerne Teebe og Hans udskiftede dele af seks spær og bjælker på korsarmens nordøstre hjørne, hvor det gamle klokketårn havde stået. To gange tidligere i århundredet, 1615 og 1628, henvises der til klokkehuset, der muligvis allerede var ude af brug førstnævnte år.

Alle oplysninger taget i betragtning må der være tale om en tømret konstruktion, som har stået over og i tilslutning til nordenden af nordre korsarms østre vægtergang (sml. fig. 45h). Det er rimeligt at forestille sig dette klokkehus opført efter branden 1402, da kirken fik en ny tagkonstruktion i forbindelse med vægtergangens etablering (s. 371).[27] Et træforet *klokkerebshul* i nordre korsarms nordre hvælvkappe hører nok sammen med det her omtalte klokkehus.

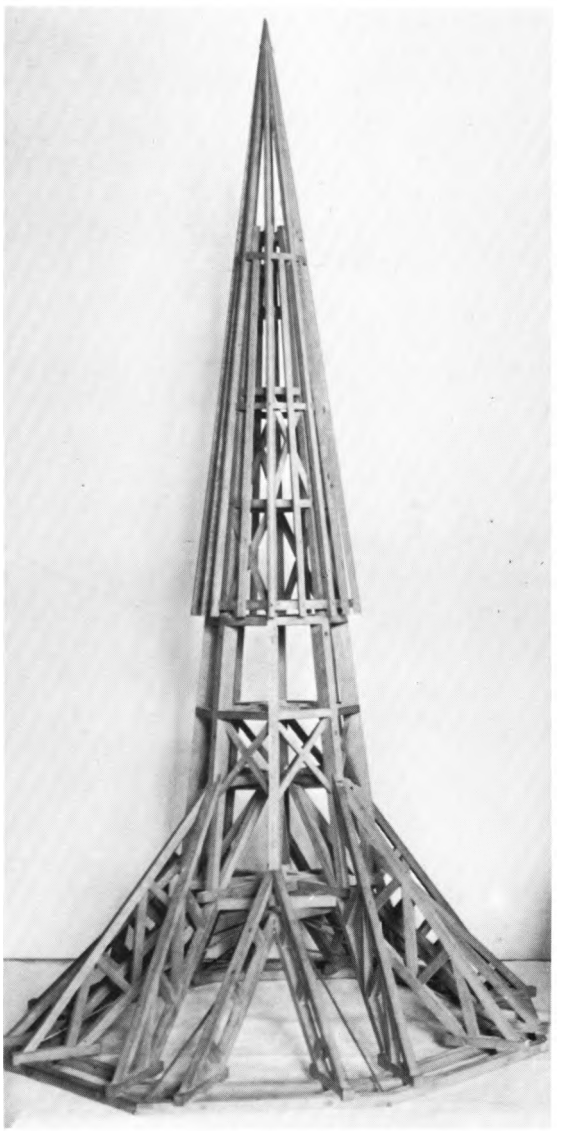

Fig. 193. Tagrytterens tømmerkonstruktion; model o. 1900 (Den gamle by, Århus). — *Holzkonstruktion des Dachreiters; Modell um 1900.*

NOTER TIL S. 273-294

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Hvor intet andet er nævnt, stammer oplysningerne fra kirkeregnskaberne for det år, som er nævnt i teksten. LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[2] Tårnets højde før 1594 har givet anledning til mange mere eller mindre løse vurderinger. Når Hans Frandsen 1554 taler om 204 alen (knap 130 m), må det nok, som formodet af Kinch, skyldes digterisk frihed, hvor forfatteren af hensyn til rimet har skrevet alen for fod. Anders Sørensen Vedel opgiver i sin tekst til Braun og Hogenbergs prospekt af byen (fig. 21) »højden på muren alene« til 106 alen; hvis han med udtrykket mente målet til murkrone (dvs. uden gavle), var det forkert. Medregnede han derimod en gavlhøjde på ca. 16 alen rester der ca. 90, hvilket svarer til det mål, som Griisbek (sml. s. 283) må have bragt til Hamburg ved bestillingen af spirtegningen, og som på denne angiver tårnets højde. Men - selvom der er tale om den noget kortere hamburgske alen - er målet for stort og formentlig opgivet efter et skøn (sml. i øvrigt Helms sp. 135f. og Kinch II, 533f.).

[3] NM2. Ambergs beretning om tårnets istandsættelse, dateret 12. jan. 1887. Endvidere forskellige papirer vedr. arbejdets gennemførelse og priser.

[4] Sml. DK.Kbh.s amt s. 1394 med fig. 85. Også Roskildetårnene har cirkelblændinger lige under buefrisen. Det er sandsynligt, at frisen i Ribe har været spidsbuet, men helt udelukke en form nogenlunde

lig den på Roskildes søndre tårn kan man ikke. Denne trekløverformede spidsbue på konsoller er på Ribetårnet anvendt i øverste stokværks facadeblændinger.

[5] Udvendig er cirklen af samme størrelse som de to flankerende blændinger; men der er tale om en lysåbning af cirkulær form, hvis »karme« nu er forhugget indvendig. Det er uvist, om den oprindelig har stået som vindue (sml. fig. 184-185).

[6] Sml. Freerslev kirkes unggotiske tårnrum, hvor hvælvingen hviler på konsoller formet som to mande- og to kvindehoveder; DK. Sorø amt s. 583 med fig. 4-5. - Panotier kaldtes et folk, som man i middelalderen forestillede sig udstyret med lange øren, undertiden så lange, at det var muligt at indhylde sig helt i dem (Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte VI, sp.794f.: Fabelwesen). Vedr. beklædningen henvises bl.a. til Lilian Randall: Images in the Margins of Gothic Manuscripts. Berkeley and Los Angeles, 1966, pl. VI, fig. 20, pl, VII, fig. 24. - Millia Davenport: The book of costume. New York 1962, I, fig. 489 og 539-40. - Joan Evans: Dress in medieval France. Oxford 1952, fig. 22-23.

[7] Den gotiske Vor Frue kirke i København havde et lignende (men yngre) spir (se DK.Kbh. by s. 24 med fig. 16 og 25). Også her havde byens stormklokke sin plads i kirketårnet. Spirtypen var også repræsenteret på Hamburgs †domkirke (se Kai Mathieu: Der Hamburger Dom. Hamburg 1973, fig. 13). Vedr. indførelsen af tromper, der muliggjorde overgangen fra firkanten til ottekanten, se Denise Jalabert: Clochers-de-France, 1968, s. llf.

[8] Afbildninger af tårnet før 1594 findes flere steder; ældst er seglstampen til Ribe bys store våben fra 1300'rnes midte, hvor tårnet har et firesidet pyramidespir (sml. fig. 192). De fire gavle genkendes på byvåbnet, som pryder et par bogspænder fra 1400'rnes midte på Ribehåndskriftet af Jyske lov, Riber ret m.m. Endvidere på Ribe bys lille våben fra 1553, gengivet hos Terpager (1736, s. 592), byvåbnet på rådmandsstolen 1564, byprospektet i Theatrum Urbium 1598 og det nogenlunde samtidige byvåben (afbildet fig. 8a-b). Opbevaret i Ribe bys Rådhussamling.

[9] Om de Tørninglenske spir, se DK. Sjyll. s. 2722.

[10] Det lidt indviklede sprog kommenteres af Terpager, ligeledes på latin, med: »Det fremgår tydeligt af det utydelige, at domkirkens tårne blev renoveret 1551«.

[11] Kinch II, 198 og 503f.

[12] Hegelunds Almanak, udg. af Bue Kaae 1976, jfr. den hist. indledning s. 72.

[13] Kinch II, 530. Degn s. 147, 156 og 204.

[14] En formodning om, at Bernt Peterssøn var beslægtet med Peter de Castella i Sønderborg vil muligvis kunne bekræftes gennem arkivundersøgelser.

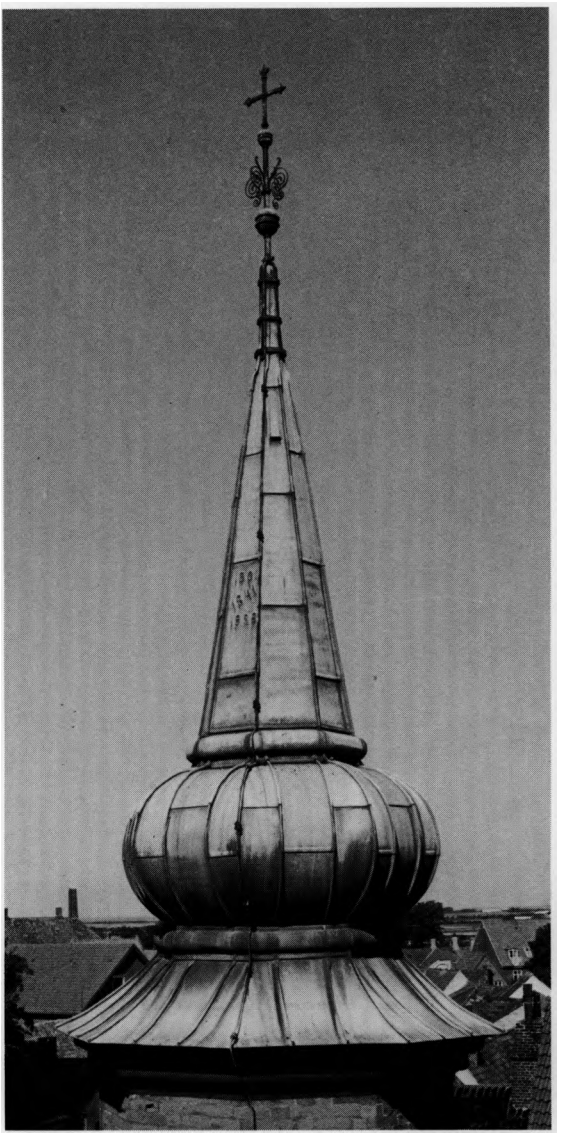

Fig. 194. Nordre trappetårn. K. Stahlknechts spir fra 1738 (s. 293). Stig Hornshøj Møller fot. 1974. — *Nördlicher Treppenturm. K. Stahlknechts Turmspitze von 1738.*

Her bygger den på, at Bernt muligvis var bror til den murermester Peter Peterssøn de Castella, som Hegelund nævner i sin almanak under 31. marts 1609, og til murermester Claus Pederssøn Decastello, som tog borgerskab i Ribe 1606 (venligst oplyst af Ole Degn 21. juli 1977), samt til den Jacob Castella, der 1600 overtog opførelsen af Sønderborg kirke, som hans far, Peter (Pietro) de Castella, borger i Sønderborg 1590, havde sluttet kontrakt med hertugen om 1599 (sml. DK. Sjyll. s. 2064).

[15] Rostoch s. 51f.

[16] LA.Vib. Privatarkiv. Hödrich, Johan G. Personli-

ge papirer og optegnelser. Manuskripter. 1720-1745. — Hödrich har antagelig ligesom Terpager og Rostock (jfr. note 15) troet, at tegningen skildrede tårnets tidligere udseende (før 1594), og det er måske derfor han på vindfløjen har skrevet årstallet 1553.

17 »Aff 15 Steen Hannep, huer Steen 5 mrk. En Tow slagen aff Rigens Hannep igennem Thære, Weget- 1 schippund - 5 Lispund ringer - 4 skolepund. Er 68 fawen Lang, Kaaste 22 dir. Til min part 11 dir.«(jfr. note 1).

18 Gengivet hos Villads Villadsen: Ribe domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst. Udg. af Historisk samfund for Ribe amt. 1974, s. 32.

19 Amberg 1906, s.34f. - Se endvidere note 3.

20 Se nærmere hos Kinch I, 113f.

21 Se nærmere hos Helms 1870, sp. 154 og Kinch II, 529; begge giver eksempler på andre kirketårne, som rummer byens stormklokke.

22 Repert. 3263-64, jfr. Kinch I, 235f.

23 Elna Møller: Der Turm von Ribe, i Chateau Gaillard IV, Gent 1969. Kortfattet resume af foredrag (Gent 1968) om tårnets formodede rolle i Ribe bys forsvar. - Ifølge mundtlig meddelelse fra flere deltagere i symposiet oplystes det, at i Louvain (Belgien) er det nordre af kirkens vesttårne byens tårn ligesom Malines vesttårn er det. Noget lignende skal være tilfældet i (de tyske byer) Soest og Dortmund. Hjørnekamre som Ribes findes i (den oldenburgske) Westerhede kirke. Sml. i øvrigt andre eksempler hos Helms (1870, sp. 148f.). Han har også (sp. 154) nogle tanker om, at de kronede løver i Ribe byvåben kan være symbol på de kgl. privilegier til byens borgere etc. Endvidere Denise Jalabert (jfr. note 7), der s. 30 giver eksempler på, at de øvre etager i visse tårne tilhører byen som vagt- og stormklokketårn.

24 Johan Monrads selvbiografi (1638-92), udg. af S. Birket Smith, 1888. Monrad beretter: 1644 kom Frederik over fra Fyn med danske folk, som lå på kirkegården uden for vores port (bispegårdens) og i de hvælvede omgange (processionsgangen); i den tredie storm indtog de Riberhus og »caputerede alle der inde« (sml. Kinch II, 378).

25 LA.Vib. C4-86. Ribe bispearkiv.

26 Arkitekt H. B. Storck har i sit meget radikale forslag til kirkens hovedrestaurering 1878 bibeholdt trappetårnet, selv om han gik ind for nedrivning af de ydre sideskibe. En fritstående »campanile« passer meget godt ind i projektets stil, men når Storck ønskede at bibeholde spiret, må det ses som en stor ros til Stahlknecht.

27 I betragtning af at kirken altid må have haft en tagrytter over korsskæringen, synes placeringen af et klokketårn over nordre korsarms nordøsthjørne overflødig. Rent umiddelbart kan man gætte på, at dette klokketårn må være rejst enten som en midlertidig erstatning for en forfalden eller brændt tagrytter over korsskæringen eller som en permanent opbygning, der må ses i relation til det torv, som i hvert fald eksisterede nordøst for kirken ved middelalderens slutning (sml. s. 124.).

PROCESSIONSOMGANGEN

NOTER S. 304

INDLEDNING. Lidt syd for kirkens vestende står der en middelalderlig bygning, der at dømme efter det indre tidligst kan tilhøre 1300'rnes 2. halvdel. Dette fritliggende hus, som er orienteret i nord-syd, er den sidste rest af en markant tilbygning til kirken; i daglig tale kaldes den processionsomgangen, et navn, som røber husets sammenhæng med den trelængede omgang (fig. 45h), der indrammede Lindegården (s. 132) med kirken som fjerde og nordre længe. Øst- og sydlængen blev nedrevet 1738 for at skaffe materialer til istandsættelse af kirken andetsteds. Siden da har vestlængen været degraderet til materialhus og gentagne gange dødsdømt; dens nordre halvdel faldt o. 1843,[1] og siden restaureringen 1904 har den søndre del fungeret som konfirmand- og menighedslokale.

Man kan næppe tænke sig en bedre indføring i det spændende anlæg end den, Peder Terpager (†1738) har efterladt sig. Som kirkeværge i et halvt århundrede havde han sammen med håndværkerne søgt at råde bod på dens skavanker. Og på sine måske daglige vandringer gennem omgangen dyrkede han sine antikvariske interesser. De mundede ud i følgende beskrivelse i Ripæ Cimbricæ (1736, s. 353): »Sydsiden af domkirken dækkes af omgangen, delt i tre dele: en østlig, en sydlig og en vestlig, overalt prydet med hvælvinger, men tækket med tegl. Hvilket år den er opført, vides ikke, men sikkert er det dog, at den er af nyt arbejde og i hvert fald ikke samtidig med domkirken, hvad man også ser af dens byggemåde og dens fundament, som ikke er så solidt. Hertil kommer, at arkitekturens finhed er langt større i domkirken end i omgangen, så at omgangen synes at

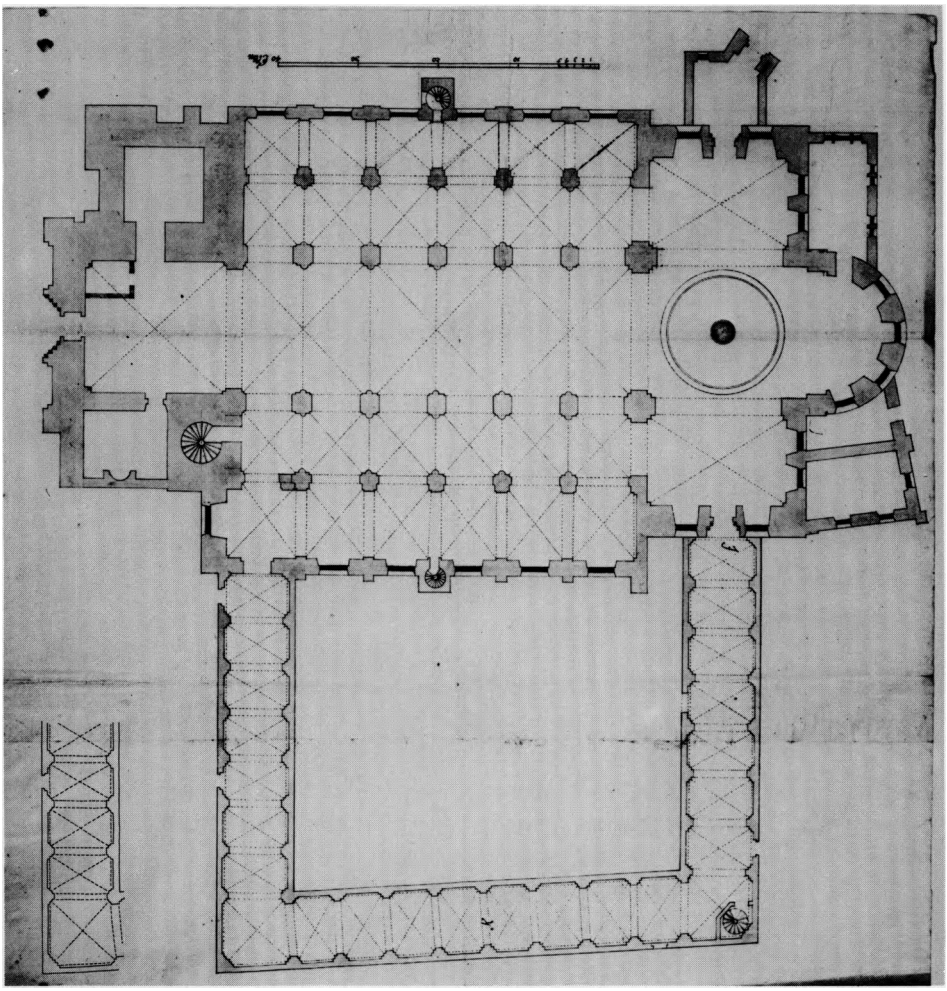

Fig. 195. Domkirkekomplekset målt af K. Stahlknecht 1737 (sml. fig. 214 og 215). Ca. 1:600. Forneden til venstre er udtegnet den bevarede del af processionsgangen (s. 298). — *Domkomplex 1737 von K. Stahlknecht gemessen. Unten links ist der erhaltene Teil des Kreuzganges angezeichnet.*

være fra en lidt nyere tid, hvorimod domkirken er fra gammel tid og desuden af finere og solidere byggemåde. I dag går man fra byens og kirkegårdens niveau ned ad fire trin i omgangen og ad fem i domkirken, hvorimod det er troligt, at man fordums gik nogle trin op«.[2]

Det, Terpager her beskriver, er ikke et kloster med celler og andre rum i tilknytning til en hvælvet korsgang omkring en firkantet gård som ved klosterkirkerne (sml. Ribe Skt. Katharinæ). Domkirkens omgang havde som nævnt kun tre sider, der dannede en overdækket »ydre« forbindelse mellem kirkens to syddøre, Kathoveddøren i øst og langhusets i vest, nær Mariatårnet. — I den tidlige middelalder, da domkapitlernes kanniker levede i fællesskab ligesom munkesamfundene, var der til domkirkerne knyttet regulære klosteranlæg.[3] Et *kloster* (»claustro«) ved Ribe domkirke er da også omtalt i Bispekrøniken, hvor det oplyses, at klostret gik til grunde sammen med kirken i en dobbelt brand 1176 (sml. s. 65). Dette anlæg har formentlig været et regulært kloster med kannikeboliger, og det må have været knyttet til bisp Thures †kirke (s. 161). Med kannikesamfundenes sækularisering blev fælleslivet ophæ-

vet, og Ribekannikerne byggede deres småhuse rundt om kirken. Dermed var boliger i tilslutning til korsgangen overflødige, men ideen med en hvælvet korsgang overlevede ved mange domkirker. Som det nærmeste eksempel på en sådan korsgang kan nævnes det velbevarede anlæg fra 1300'rnes 1. fjerdedel ved Slesvig domkirkes nordside.[4] Korsgangen her har som den i Ribe været benyttet til domslokale, begravelser og til de processioner, hvoraf det nuværende navn i Ribe er rundet.

Kirkens omgang (»circuitus ecclesie«) er tidligst nævnt 1317-19 i Ribe Oldemoder; omtalen gælder placeringen af lys ved visse fester, der sædvanligvis holdtes om natten: i omgangen skulle der sættes *små lys.* I den historiske indledning er der s. 68 gjort opmærksom på, at omgangen dernæst nævnes i forbindelse med *domsafsigelser* 1428 og mange gange senere. Ved samme tid træffes den første omtale af en *procession* i Ribe domkirke. Det sker i et testamente, oprettet af Otto Bosen 1427 og stadfæstet to år senere. Bosen, der ikke blot bestred det store embede som provst i Varde syssel, men samtidig var kannik ved hele tre domkirker, Ribe, Slesvig og Lybæk, opregner talrige gaver til kirker og enkeltpersoner; og så tilføjer han, at de øvrige penge skal anvendes til en procession i Slesvig til ære for Vor Frue, indrettet lige som den, »der fandt sted i Ribe domkirke«. Hvis hans formue i øvrigt oversteg det allerede anførte med noget klækkeligt, skulle beløbet anvendes til en udvidelse af gudstjenesten i Ribe, »eftersom den er fattig« (Kinch I, 293f.). Det er nok i lyset af den sidste tilføjelse til testamentet, man skal vurdere de mange processioner og andre supplementer til gudstjenesten, der stiftes sidenhen.

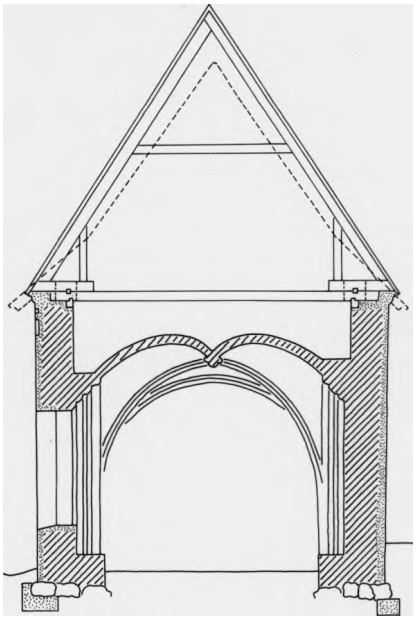
Der forlyder intet om, at den procession, Bosen henviser til, skulle gå gennem omgangen; men det skulle en af de senere, kantor Jep Iversen Langes fra 1454. Hans procession var viet det hellige kors, og den skulle hver fredag før højmessen starte i koret, gå omgangen rundt og derpå ind i kirken, hvor den skulle gøre holdt et sted for så at fortsætte til S. Lamberts alter (i søndre korsarm, s. 100) og derpå vende tilbage til koret. Stiftelsesbrevet rummer endvidere nøje angivelser for, hvad der skulle ske de forskellige steder.

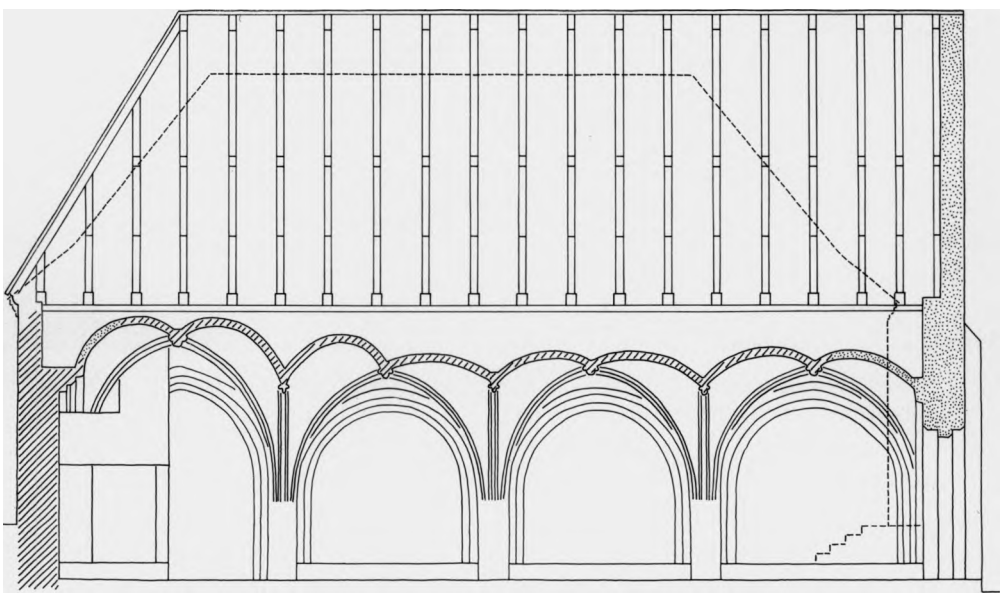
Om anlæggets funktion som *begravelsesplads* udtrykker Mads Pedersen Rostock sig o. 1686-88 i følgende poetiske vendinger: »Af gamle Kat-Hov'ds Dør I Lindegaards-Buegang, Som er en Bygning smuk, ja baade Viid og Lang. Her er for Dødninger en yndig Hvile-Sted, Saa Vel som uden for i Linde-gaarden med«.[5] Andre eftermiddelalderlige kilder viser da også, at gulvene i de tre fløje var så fyldt med gravsten, at de ligesom inde i kirken må have dannet en næsten sammenhængende gulvbelægning. Også i middelalderen benyttedes Lindegården og omgangen til begravelser; og i omgangen betaltes der rundeligt for et hvilested. Det fremgår blandt andet af et par testamenter fra 1458-59. Det første er oprettet af sognepræsten i Gram, Klemens Madsen, som til domkirkens bygningsfond gav en brunagtig hest for et gravsted i omgangen. Det andet testamente er udstedt af Anders Jensen Skeel, som 1455 blev domkapitlets første dekan og provst i Varde syssel. Hans talrige gaver til domkirken øgedes med en god gård i Jannerup, fordi han ville begraves i omgangen (Kinch I, 340f.).

For fuldstændighedens skyld bør det nævnes, at både øst- og vestfløjens nordender har tjent som en slags *forhal* for kirkens syddøre, og at der gennem sydfløjen var adgang til omgangen fra kirkegårdens formentlig ældste og på sin vis eneste bevarede indgang, »Rykind« (sml. s. 123, 129).

Bygningsbeskrivelse. En uddybelse af Terpagers beretning må naturligt tage udgangspunkt i Stahlknechts opmåling af domkirkekomplekset 1737 (fig. 195) og i det endnu bevarede stykke af vestlængen (fig. 196). Endvidere rummer kirkeregnskaberne og andre utrykte kilder adskilligt, der kaster lys over omgangen og dens sørgelige skæbne.

Stahlknechts *plan* viser tre regelmæssige fløje, der indbyrdes danner lidt skæve vinkler, en omstændighed, som kan skyldes bebyggelsesforholdene, da omgangen rejstes;[6] detaljer, som kan efterprøves, bekræfter denne skævhed. Det

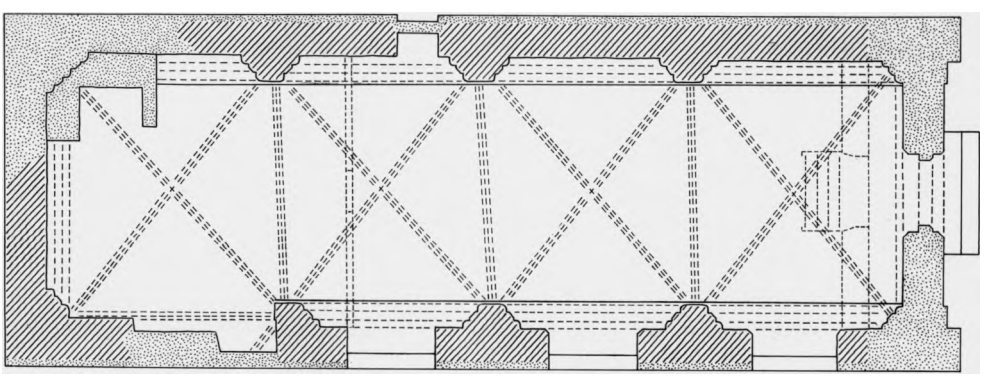

Fig. 196 a-c. Processionsgangen. Plan og snit. 1:150. De punkterede linier angiver formen før H. C. Ambergs restaurering o. 1900 (s. 298). Streg Marianne Nielsen. — *Kreuzgang. Plan und Schnitt. 1:150. Die punktierten Linien geben die Form vor H. C. Ambergs Restaurierung etwa 1900 an.*

Fig. 197. Processionsgangens vestfløj under restaurering (sml. 196). Bodil Hauschildt fot. o. 1900. — *Westflügel des Kreuzganges während der Restaurierung.*

synes også at have sin rigtighed, når planen angiver næsten samme længde på øst- og vestfløjen. Hvad den indre omkreds af de tre fløje angår, stemmer Stahlknecht meget godt overens med det mål på 130 alen (ca. 82 m), der oplyses i Thuras overslag 1735. Derimod er der nok noget galt med fagdelingen: Syv i øst-vest og ti i syd. Overfor disse ialt 24 hvælv står hos Thura 22 og hos Terpager 21; de var ifølge notebogsoplysningerne[7] fordelt med seks i øst-vest og ni i syd. Terpagers antal bekræftes for vestlængens vedkommende af det endnu bevarede stykke, hvis afstand fra kirken kun giver plads for tre hvælvfag.

Vestfløjens sydende. Forudsat at den regelmæssighed, der kendetegner Stahlknechts tegning er til at stole på, må anlægget være opført efter en samlet plan. Er dét rigtigt, kan det bevarede stykke af vestfløjen tages som fællesnævner for hele anlægget, hvad opbygning og arkitektur angår. Men isoleret som anlægget står i dansk bygningskunst er der grund til - med Terpager - at udtrykke usikkerhed med hensyn til *dateringen.* De sikre arkitektoniske detaljer i det indre (ydersiden er helt skalmuret) yder næppe basis for en så tidlig datering som begyndelsen af 1300'rne (jævnfør omtalen 1317-19). Et eller andet tidspunkt i samme århundredes 2. halvdel forekommer mere tilforladeligt. Vestfløjens oprindelige forhold til kirkens søndre våben-

Fig. 198. Processionsgangens vestfløj efter restaureringen (sml. 196). Hugo Matthiessen fot. 1946. — *Westflügel des Kreuzganges nach der Restaurierung.*

hus, der nu danner det vestligste fag af ydre, søndre sideskib, giver antagelig heller ikke mulighed for en tidligere datering (sml. s. 316).

Det bevarede stykke omfatter omgangens sydvestre hjørnefag samt de to trekvart hvælvfag af vestfløjen, som stod tilbage efter 1843 (det beskårne fag blev udbygget ved skalmuringen). Materialet er — over et meget spinkelt fundament - munkesten i munkeskifte, der indvendig står hvidtet. Både plan og snit viser, at bygningen har spinkle mure (kun to sten tykke), men til gengæld meget svære skjoldbuer (halvanden sten) ganske som det kan iagttages ved omgangen i Slesvig. I de kraftige *vægpiller* veksler kvartrunde og affasede led ligesom i *skjoldbuerne,* mens de kun halvsten brede *ribber* og *gjordbuer* har trekløverformet profil med platteryg. Mod øst, det vil sige ind mod den nedlagte Lindegård, havde hvert fag (ligesom nu) en uforholdsmæssig bred, spidsbuet åbning, hvis sål var hævet cirka halvanden meter over gulvet. Formen, der bedst sammenlignes med midtskibets vinduer (s. 260), blev ændret helt, da Amberg forlængede sidekarmene nedefter, så brystningsmuren kun fik den halve højde, og samtidig erstattedes den sekundære blændmur med blyindfattede ruder.

Før 1738, da vestlængen første gang blev dømt til materialhus, har de tre åbninger uden tvivl været led i den række *arkader,* hvormed

omgangens tre fløje åbnede sig ind mod Lindegården.[8] Det er sandsynligt, at de knap to meter brede åbninger har været underdelt af en slags *stavværk.* 1672 fik »to huler« mod Lindegården poster af gamle »udhugne sten« (profilsten) fra kirkens vinduer; 1688 repareredes andre vinduesposter, og brystningerne i »samme åbne vinduer« blev istandsat ligesom 1674, da bænkene under »hulerne« til Lindegården afdækkedes med røde klinker, nemlig de flade tagsten, der kom fra et af kirkens huse.[9] - Til omgangens oprindelige udstyr hørte muligvis også nogle *støttepiller* på østfløjens østside, der lå frit mod »pallatz-jorden« (sml. s 133), hvor Jakob Murermester fornyede to. - *Vindeltrappen,* der hos Stahlknecht er vist i sydvesthjørnet, omtales tit i regnskaberne og ofte i forbindelse med adgangen til omgangens loft. Trappen var enten lukket inde bag eller afsluttet med et aflåst sprinkelværk.

Reparationer. Forfald. I den historiske indledning er det nævnt, at østlængens hvælving nærmest Kathoveddøren blev mere eller mindre knust 1549 (s. 70). Det er tvivlsomt, om den nogensinde blev rigtig istandsat, eftersom det endnu ikke var sket 1682, da der her blot omtales et loft. Manglen på kirkeregnskaber hindrer os i at følge omgangens skæbne frem til begyndelsen af 1600'rne,[9] da der næsten årligt skete istandsættelser på tagværk og beklædning, hvortil der jævnligt anskaffedes Embder-sten og hollandsk kalk. Alligevel havde regnvandet, der 1622 siges at løbe ind alle vegne, gjort sit til at skørne hvælvinger og mur. Foråret 1655 opmuredes en nedfaldet hvælving over den søndre omgang, og senere arbejdedes der på den store vestre omgang. 1667 behøvede nogle hvælv i den søndre gang hjælp i tide.[10] 1674 betales til Hans smed for 34 store og små jernkiler, der indsattes »alle vegne« i hvælvene, og 1677 arbejdede tre navngivne murere og kalkslageren Jep Norsk i seks dage på søndre omgangs bygfældige mur. I årene efter et syn på domkirken 1682, synes der at være kommet nogenlunde gang i arbejdet, også for omgangens vedkommende.

Men det var dog først, efter at Peder Terpager 1689 9. juli havde ladet seks mand syne omgangens brøstfældighed, at man straks - og det vil sige dagen efter - gjorde en begyndelse på reparationen med hvælvingerne i sydvesthjørnet, »der kunne falde af sig selv og gøre større skade.« Regnskabet,[9] som er ført af Terpager, nævner leje af et par »skruer« til at hæve tagværket med, sæbe til at smøre skruerne (en art dunkrafte), og store sten til grundvolden, da der ingen store fandtes i hjørnet. Allerede den 14. juli fik murermester Jakob Lauridsen selvfjerde betaling for i fire og en halv dag at have nedbrudt de tre brøstfældige hvælvingers mur i sydvesthjørnet og lagt grundvold. Arbejdet med muren gik hurtigt fra hånden for mesteren og hans nu syv daglige hjælpere. Tømrerne bragte taget i orden, og l.aug. kunne der opsættes stillads og forskalling til de nye hvælvinger, som stod færdigpudset midt i sept.

Ydermurene var da spændt sammen med jernankre fremstillet af ca. 35 lispund jern, hvoraf meget var omsmeltede jernkiler fra de gamle hvælv. Sidst pudsrepareredes og hvidtedes hele omgangen indvendig.

I april-maj 1698 istandsættes taget overalt, og året efter måtte flere hvælv i de tre fløje forstærkes, således som det til stadighed var nødvendigt, fordi ydermurene gav efter for hvælvtrykket. 1711 var situationen så slet, at håndværkerne ikke vidste, hvordan de skulle gribe sagen an (sml. s. 74). Men sommeren 1712 gennemførte de i henhold til kontrakt en større reparation af alle tre fløje, hvor de arbejdede sig frem fra vest til øst. Ved denne lejlighed måtte halvanden hvælving i sydfløjen fornyes og nogle hvælvbuer i øst sikres med jernankre ophængt i tagværket. Netop sydfløjen var til stadighed mest udsat, fordi de tilstødende bygninger her havde tagfald ind over omgangen. Det var da også i syd, man 1731 og 1734 måtte udskifte mange fag råddent og faldefærdigt tagværk.

Ligesom det tidligere er berørt i forbindelse med kirken, skabte den stadige forhøjelse af kirkegårdsterrænet problemer med regnvandet, som løb ind i bygningen. Almindeligvis søgtes de værste gener fjernet ved at øge trap-

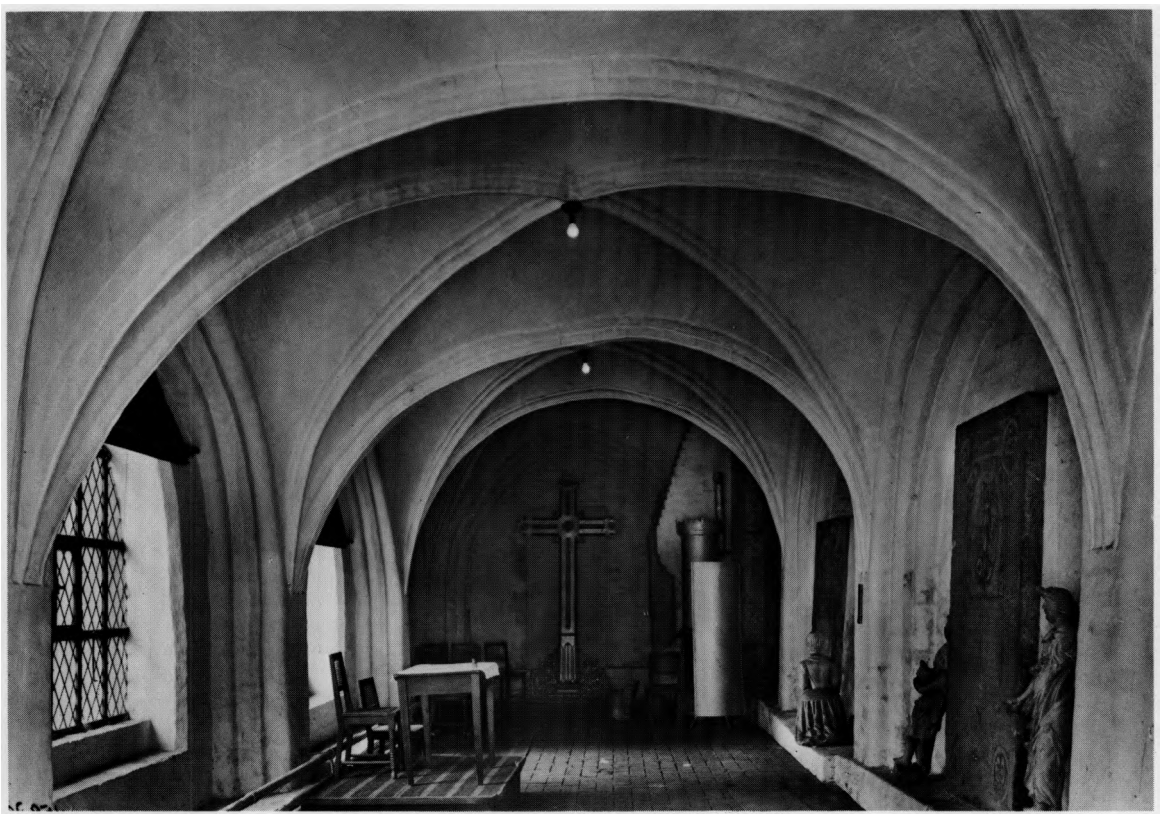

Fig. 199. Processionsgangens indre, set mod syd. V. Hermansen fot. 1946. — *Das Innere des Kreuzganges, nach Süden gesehen.*

perne til fløjene med et trin i ny og næ, og derfor lå gulvet i omgangen flere trin under kirkegårdens niveau på Terpagers tid. - Når man ved juletid 1717[9] forhøjede og jævnede gulvene i alle fløje - og det var næppe første gang - havde det dog nok en anden forklaring, nemlig den, at de til stadighed blev brudt op ved begravelser og derfor var ubekvemme for de mange, der dagligt passerede med ærinde til kirken eller en anden bydel. Netop ved lokalisering af gravsteder brugtes ofte betegnelser som »bispens omgang« og »kattegangen« for vestre og østre længe.

Nedrivning af øst- og sydfiøjen. Thura stillede 1735 et yderst radikalt forslag til omgangens modernisering (sml. s. 331). Forslaget blev gentaget af Stahlknecht, der dog fandt det mere hensigtsmæssigt at skaffe teglstensmateriale til kirkens istandsættelse fra øst- og vestfløjen. De blev nedrevet 1738-39, hvorefter terrænet afgravedes og jævnedes; også senere gennemførtes afgravninger (sml. s. 133), sidst ved kirkens frilægning 1894f., da rester af østfløjens fundamenter blev iagttaget og fjernet.[11] Som nævnt s. 125 blev en del af sydfløjens grund 1850 afhændet til naboen mod syd; han opførte en fabrik på grunden, og det er muligt, at nogle af fundamenterne endnu skjuler sig under det tilhørende »fortov« (sml. fig. 198).

Vestre »omgang« efter 1738. Selv om der endnu var gravsteder i denne længe, tjente den som *materialhus* efter en beskeden istandsættelse ved Stahlknecht. Og det nordligste hvælvfag vedblev at fungere som gennemgang til Lindegårdsområdet og som *vindfang* for kirkens syddør. Hverken kirkeværgens tanke om at indrette *spindeskole* 1788 eller et af Kruuse 1789 fremsat forslag om nedrivning af fløjens nordende

blev fulgt, da domkirken hovedistandsattes et par år senere. Ved den lejlighed nedrev man blystøberkapellet (det gamle S. Nikolaj kapel, sml. s.309) og indrettede et nyt blystøberrum i vestfløjens sydende med den endnu bevarede *bly støb erkamin* (sml. fig. 196). Samtidig tilmuredes døren i vestmuren, hvorigennem bisperne, som beboede den første efterreformatoriske bispegård vest for omgangen, havde haft adgang til kirken (sml. s. 140f.). Tilmuret blev antagelig også de spidsbuede åbninger mod øst.

Planen om at nedrive den nordre del af fløjen dukkede påny op i begyndelsen af 1830'rne, men 1834 bestemte man sig for at overlade skolen denne del som *gymnastiklokale*,[12] Elleve år senere gjorde man alvor af nedrivningen. Gymnastiklokalet flyttede sydover i fløjen, og sydenden med kamin blev ved en bindingsværksvæg udskilt som materialrum. 1855, da skolen havde opgivet lejemålet, ønskede kirkeinspektionen at sælge den sidste stump af det en gang så storslåede anlæg ved offentlig auktion eller til naboen fabrikant Giørtz. Lykkeligvis modsatte stiftsøvrigheden sig planen, og »gymnastiklokalet« blev atter lejet ud, nu til *lager* for en købmand. I tiåret efter 1867 ønskede distriktslægen at fa rummet indrettet til *ligkapel,* men planen strandede på ministeriets afslag 1877, som var inspireret af H. B. Storck, der var udset til at forestå kirkens hovedrestaurering.

Da denne gennemførtes adskillige år senere under Ambergs ledelse, omfattede den også den stærkt nedslidte »omgang«. Fundamenterne blev styrket og de skæve mure skalmuret i lod udvendig, samtidig med at bygningen forlængedes et par meter mod nord således, at den nu har fire hele hvælvfag. Mod øst, hvor de spidsbuede åbninger forlængedes nedefter, blev der under gesimsen indføjet en firkløverfrise, som antagelig er arkitektens opfindelse. Taget, der fik en større rejsning, tækkedes med munke- og nonnetegl, som er fornyet i slutningen af 1970'rne, da det indre saneredes af arkitekt Ebbe Lehn Petersen og forsynedes med et indvendigt vindfang af træ.

NOTER TIL S. 296-304

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] S. 126 er det nævnt, at vestfløjens nordende blev nedrevet o. 1835; men dødsdommen eksekveredes først 1843-45.

[2] Om kirkegårdens niveau se s. 126 og 131f.

[3] Sml. klostret ved nordsiden af Svend Nordmands †frådstenskatedral i Roskilde. DK. Kbh. Amt s. 1270 med fig. 3.

[4] Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Dom zu Schleswig, ved D. Ellger, 1966, s. 160f.

Korsgangen, »Schwahl«, har i konstruktionen meget tilfælles med Ribes omgang, og er trods den gode tilstand, mærket af de nedbrydende kræfter fra hvælvene.

[3] Mads Pedersen Rostock, udg. M. Bencard 1967, s.21.

[6] En tilsvarende skævhed kan forøvrigt ses i Slesvigkorsgangen (jfr. note 4).

[7] Terpager: Advisaria. KglBibl. NyKglSaml. 190, 8°.

[8] Sml. Henrik Græbe: Ribe Skt. Katharinæ kloster, 1978, bl.a. billederne s. 109-11.

[9] LA. Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899 (samt RA. Rev.rgsk. Kirkergsk. Ribe stift. Ribe domk. 1682-89). Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra disse kilder.

[10] LA. Vib. Ribe bys tingbog 1665-67.

[11] Blandt Ambergs papirer i NM2. findes et meget medtaget tryk af en situationsplan, hvorpå en del af de arkæologiske levn er indlagt.

[12] LA. Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

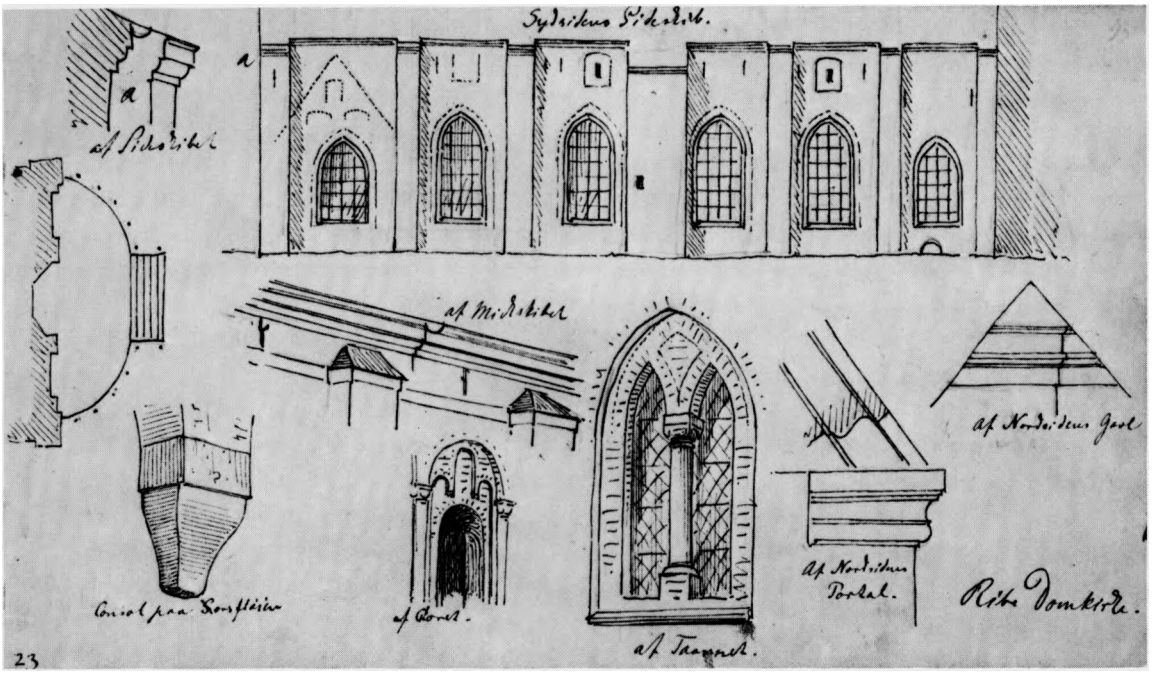

Fig. 200. Ydre, søndre sideskibsmur samt detaljer fra hele kirken. Skitsebogsblad af V. Dahlerup 1863. Kunstakademiets bibliotek. — *Aussere, südliche Seitenschiffmauer und Einzelheiten von der ganzen Kirche. Skizzenbuchblatt von V. Dahlerup 1863.*

MIDDELALDERLIGE KAPELLER

NOTER S. 322

INDLEDNING. Blandt kirkens mange forsvundne tilbygninger var foruden to våbenhuse og et kapitelhus en lang række kapeller. Nogle gik tabt, andre etableredes da kirkens langhus i senmiddelalderen fik tilføjet de to ydre sideskibe; også i 1700'rne, da det stigende forfald krævede store, bygningsmæssige ofre, gik det ud over kapellerne.

Bevaret er kun Bethlehemskapellet og Store Tårns to nedre stokværk, der dannede rammerne om S. Lucii alter og De elleve tusinde jomfruers kapel. To kapeller, der som Bethlehem var indrettet i selvstændige tilbygninger: S. Barbara og S. Nikolaj, er nogenlunde velkendte, fordi de efter reformationen blev omdannet til henholdsvis lektorium og blykammer. Føjes hertil et lille kapel, viet til S. Peter og Povl, er de kapeller opregnet, hvis placering må betragtes som sikre.

Disse kapeller er imidlertid kun en mindre del af den middelalderlige bestand. Det fremgår både af skriftlige kilder og arkæologiske spor. I afsnittet om kapellernes og altrenes historie (s.85f.) er der peget på vanskelighederne ved at skille de to grupper ud fra hinanden, og på de problemer, som i øvrigt knytter sig til bestemmelsen af det enkelte kapel, bl.a. fordi de skriftlige kilder kun sjældent har oplysninger om kapellernes plads inden for domkirkekomplekset.

Ser man bort fra de kapeller, der har været udskilt i kirkens indre - de senmiddelalderlige sideskibe indbefattet - ved skranker eller panelværk, som ikke har efterladt sig spor, bliver der - udover de allerede nævnte - et vist antal tilbage, der ligesom Bethlehemskapellet har ligget ved langhuset, før de ydre sideskibe kom til. Arkæologiske spor sikrer eksistensen af mindst fire selvstændige kapelbygninger, der gik tabt ved opførelsen af de ydre sideskibe; endvidere har Bethlehemskapellet eksisteret i en betydelig

lavere udgave, eller også har det overtaget en ældre kapelstiftelse. Foruden de bygningsarkæologiske spor er der eet gravminde, som må sættes i forbindelse med en kapelstiftelse ved søndre sideskib. Det er den dobbeltgrav, som 1886 blev fundet i ydre, søndre sideskib under arbejdet med kirkens tværafstivning. Den lå på overgangen mellem 4.-5. fag fra øst og må med sin indvendige dekoration af farverige kalkmalerier fra 1300'rne snarest have rummet stifterparret for et kapel, hvis udstrækning nu er ukendt.

Der kan ikke heftes helgennavne eller stiftere på de kapeller, der lå ved langhusets nordside, hvorimod det er sikkert, at S. Andreas' og S. Birgittas kapeller lå i syd; det samme gjorde antagelig Vor Frue kapel, der sidst i 1400'rne synes omdannet til Lille Vor Frue kor, som ifølge kilderne lå i syd. På grundlag af Terpagers oplysninger og specielt hans gennemgang af kirkens gravminder 1702 og 1714 er det muligt, at de nævnte kapellers rækkefølge fra øst mod vest har været: Bethlehem, Vor Frue/Lille Vor Frue kor, S. Birgitta og S. Andreas.[1]

Ved gennemgangen af kapellerne vil de bevarede kapelrum blive omtalt først, derefter de kapeller, som blev nedrevet 1738 og 1791, og sidst de mange som gik tabt eller nyindrettedes allerede i senmiddelalderen, da langhuset forsynedes med ydre sideskibe (sml. s. 267).

KAPELLET BETHLEHEM blev rejst uden for søndre sideskibs 1. fag fra øst og indgår nu i det ydre sideskibs østligste fag. Det er tidligst omtalt 1465, da det oplyses, at biskop Henrik Stangenberg blev begravet hos sine slægtninge i kapellet Bethlehem (s.89f.). At dømme efter hvælvingen, kan kapellet være indrettet 50-100 år, før bispen blev begravet; men som kapellet står nu, skjuler det spor efter en meget lavere bygning, der ikke nødvendigvis har noget at gøre med stiftelsen Bethlehem; dette spor omtales sammen med de forsvundne kapeller ved langhuset (s. 310).

Forud for kapellets opførelse stod der tilsyneladende et andet kapel (viet Vor Frue?) umiddelbart vestfor, og derfor var arbejdet med ydermurene stort set begrænset til en gavlmur, der kunne lukke mellem dette kapel og søndre korsarm. Det næsten kvadratiske rum dækkes af en krydshvælving, hvis vederlag er hugget ind i de ældre mure; de halvsten brede ribber har trekløverprofil med platteryg ligesom i processionsgangens vestfløj. Rummet åbner sig til det indre sideskib med en enkel, spidsbuet arkade. Da det spidsbuede vindue i syd nu, som før Ambergs restaurering, er lavere end det ydre sideskibs øvrige vinduer, har han rimeligvis ved skalmuringen gengivet det den oprindelige form med en trekvartrundstav over trapezformet base på selve lysningskarmen.

Efter reformationen brugtes kapellet ifølge Terpager til *bibliotek,* men 1620 solgtes det til lensmanden Albert Skeel, som indrettede det til gravkapel og lod det endnu bevarede epitaf opsætte.[2] 1847-1894 fungerede kapellet som præsteværelse og skriftekammer.

TÅRNKAPELLERNE: S. Lucii alter/kapel og De 11.000 jomfruers kapel. Tårnet er påbegyndt efter 1283 og fuldendt o. 1333. Inden for denne periode overhvælvedes de to nederste stokværk, som i kraft af deres forbindelse med kirkerummets to etager var velegnede til kapel/alterstiftelser. Fra det nedre kapels gulv, der nu, som ved opførelsen, ligger et par trin over skibets, var der indtil 1594 adgang til det øvre kapel ad en spindeltrappe i tårnets nordvesthjørne. Trappens spidsbuede under- og overdør ses endnu i begge stokværks vestmur.

5. *Lucii alter/kapel.* Ingen middelalderlige kilder omtaler et S. Lucii kapel, men efter 1438 nævnes ofte det af biskop Kristiern Hemmingsen stiftede S. Lucii alter »under det store tårn« (s. lOlfi). Betegnelsen S. Lucii kapel benyttes vistnok først af Terpager (1702, s. 96 og 1736, s. 287) og går da på det nederste af tårnets to hvælvede stokværk, det der ifølge kirkeregnskaberne fra 1591 benyttedes til henstilling af materialer.[3] - I østmuren findes en spidsbuet og dyb *alterniche* med en muret indramning, der krones af en meget stejl gavltrekant (fig. 201); den kan være samtidig med tårnet, og i så fald må den høre sammen med en af de meget tidli-

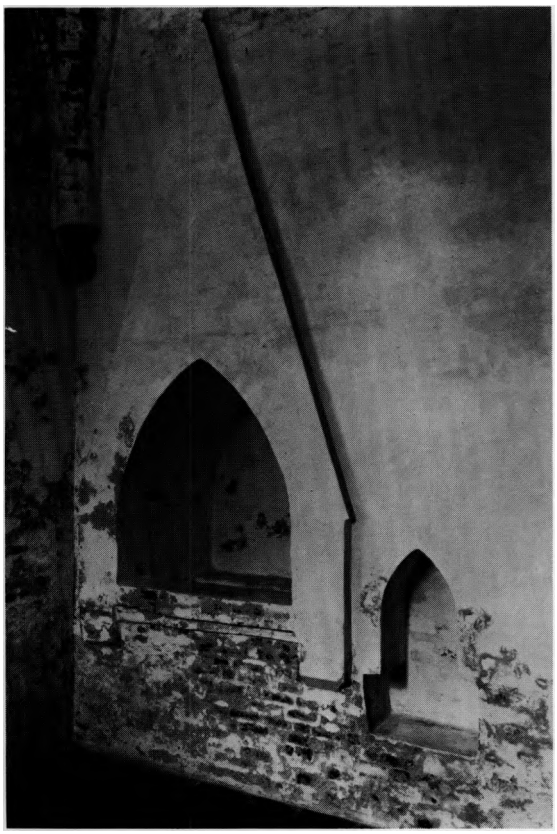

Fig. 201. Store tårn. Alterniche i S. Lucii kapel (s. 306). LL fot. 1980. — *Grosser Turm, Alternische in der St. Lucii Kapelle.*

ge alter/kapelstiftelser. Nichen flankeres af to smånicher, den ene anbragt lige syd for, den anden i nordmuren.[4]

De 11.000 jomfruers kapel er i Otto Bosens testamente fra 1429 omtalt med samme beliggenhed som S. Lucii alter, dvs. under det store tårn (s. 93). Hvis Terpager, der tilsyneladende ikke kendte dette kapel, har ret i, at S. Lucii alter stod nedenunder, må kapellet viet de 11.000 jomfruer have haft plads i tårnets andet stokværk. - Her findes der i østmuren en stor, spidsbuet blænding, der kunne minde om alternichen i understokværket. Det er imidlertid et oprindeligt tårnvindue, som tilmuredes i ydre murflugt allerede o. 1300, hvilket naturligvis ikke udelukker, at det kan have fungeret som alterniche. I samme mur er der en fladbuet dør, der via en trappe fører ned til nordre sideskibs gallerietage. - I øvrigt henvises der til beskrivelsen af tårnet (s. 277).

†S. BARBARAS KAPEL blev opført o. 1363 og nedrevet o. 1739. Stiftere var borgmester Anders Bundesen og hustruen Allek (s.89f.), og derfor kaldes kapellet undertiden Anders Bundesens kapel. Ifølge donationsbrevet, oprettet i mandens dødsår 1363, var hans kapel med biskops og kapitels særlige tilladelse »oprettet og bygget uden for Vor Frue kirkes kor mod syd lige over for højaltret«; hverken S. Barbara eller andre værnehelgener er omtalt i brevet. Ordlyden viser, at kapellet lå syd for apsiden og ved østsiden af søndre korsarm (sml. fig. 45f. og h.), netop hvor et S. Barbaras kapel er bevidnet 1544 (sml. s. 122). Både Resens og Terpagers byprospekter (fig. 18 og 27) viser her en østvest orienteret bygning. Stahlknechts 1737-opmåling (fig. 207) gør rede for beliggenheden og den mærkeligt skæve grundplan. Begge dele er bekræftet ved udgravninger, dels Jacob Helms' (notebog XX, 11) og dels udgravningen i 1894, da fundament og murværk endnu stod i ca. 125 cm.s højde.[5]

Sammenholdes de forskellige kilder, far man et nogenlunde tydeligt indtryk af kapellet: En langstrakt, rød teglstensbygning med kvaderstenssokkel, støttepiller, hvoraf de østre greb om hjørnerne, blændingsgavl med kamtakker, teglhængt sadeltag og hvælv. I det sydvestre hjørne førte en smal, fladbuet dør ind til korsarmen.[6] Når kapellet ikke var sat i forbindelse med korsarmen ved en arkade, kan det kun skyldes hensynet til korsarmens søjleindrammede sidealterniche (fig. 102). Kapellets mure har været knap en meter tykke og var opført af munkesten i munkeskifte. Støttepillernes fremspring måltes til ca. 60 cm, bredden på de østre til godt en meter og på de vestre noget mindre. De østre var ifølge domprovst Kochs oplysninger af hugne og smukt profilerede granitsten.[5] Bygningens ydre bredde var — bortset fra støttepillerne - godt syv meter, dens længde i syd godt 9,5 og i nord kun 8,25 m; der findes ingen umiddelbar forklaring på bygningens påfaldende skævhed.

Kapellets alter. Ved terrænsænkningen 1894 fandtes i kapellets østende en overhvælvet forhøjning hvilende på en temmelig stor »grund-

voldsten«. Forhøjningen var godt halvanden meter lang i nord-syd og åben i den nordre ende. Ifølge Kochs vurdering var den hvælvede forhøjning fundamentet til S. Barbaras alter og ikke en gravhvælving, som formodet af andre.[5]

Lektoriet eller læsemesterens kapel. Endnu i 1590'erne var S. Barbaras navn knyttet til kapellet på håndværkernes regninger, men fra 1500'rnes midte optræder det også under betegnelsen »Lectorii Capelle«.[7] I resten af kapellets levetid bruges dette navn side om side med lektoriet, kapellet, læsemesterens kapel eller kammer og læsekammeret, det sidste ord sidestillet med »det synderste Capel« 1612.[8] Lector theologiæ eller læsemester var den teologiske lektor, som hvert domkapitel kort efter reformationen fik pligt til at ansætte og aflønne. Han skulle på latin gennemgå skriften (d.e. biblen) offentligt.[9] Et ledigt kannikedømme skabte 1543 basis for ansættelsen af den første læsemester i Ribe, og han fik tildelt bolig i en forfalden kannikeresidens på kirkegårdens sydvestre hjørne (sml. s. 138).

Det er sandsynligt, at S. Barbaras kapel straks derefter blev udpeget til auditorium; hvis ikke, må det være sket 1560 (sml. s. 72), da stiftternes messingklædte †gravsten flyttedes ind i kirken, og da kapellets alter rimeligvis ijernedes for at give plads for lektorens stol; den omtales bl.a. 1639[3] som stående i kamrets (østre) ende.

Reparationer. Synsforretningen fra 1650 bestemte, at gavlen og begge piller i øst på læsemesterens kapel skulle repareres tillige med tag og vinduer.[10] 1652 arbejdede Jacob Lauridsen selvtredie i seks dage på taget og gavlens forbedring. Til taget brugtes 1699 og senere store Embdersten og andre tagsten. Bygningens indre blev sømmet (pudset) og kalket på mur og hvælv 1717 i anledning af jubelfesten.[3] - Da Laurids Thura undersøgte bygningen 1735, var murene medtagne, og taget trængte til omlægning.[11] Tre år senere døde den for sit forfatterskab om by og kirke så højt fortjente Peder Terpager som sidste mand i lektorembedet, og stiftsøvrigheden var ikke sen til at fælde dødsdommen over kapellet. Nedrivningen, som skete et år eller to efter, var en effektiv måde til begrænsning af Stahlknechts igangværende reparation af kirken.

Lektoriets møblering. »Lectorii stoel«, der rykkede ind på altrets plads, hørte antagelig sammen med det ældste sæt bænke, som i forbindelse med en bygningsistandsættelse repareredes af Niels Hansen Prang 1682.[3] Tolv år senere afløstes den ældre møblering af en ny, som bestod af bænke langs de tre vægge, mens læsemesteren stadig havde plads under vinduet i øst. Det var Hans Henriksen snedker, der 1694 leverede de to nye, lange borde »med lag (hylde?) under« og tre nye bænke med fodstykker, så tilhørerne fra skolen »des mageligere kunne sidde og legge deris Bøgger for sig som i Skolen«. Et nyt bord med underbord og tre »opstande« samt en bænk anskaffedes 1727 til degnene i lektoriet.[3]

†S. PETER OG POVLS KAPEL. Terpager (1736, s. 268) skønnede, at kapellet havde været indrettet i midtskibets nordside, ved den midterste arkadepille, hvorpå de to apostle var malet. Men et kongebrev fra 1556 (sml. s. 106), som han ikke kendte, fortæller, at kapellet lå op til koret i domkirken. Hvis kapellet har været i en tilbygning til koret - og anden mulighed eksisterer næppe - kan der kun være tale om den lille bygning mellem S. Barbaras kapel og apsiden (sml. fig. 207); rester af muren blev afdækket sammen med S. Barbaras kapel. De to apostles kapel har været tilgængeligt fra søndre korsarm gennem en dør på det sted, hvor Amberg ved restaureringen anbragte en romaniserende yderdør.

Kapellet omdannes til *benhus.* Før 1600'rnes midte havde kirken et fritliggende benhus (s. 137f). Da det brændte, besluttede kapitlet at bygge et nyt med mur og dør, eller hvad »der er mest bekvemmeligt«.[12] Man valgte tilsyneladende den sidste løsning, eftersom benhuset rykkede ind i det lille kapel, der så fik en dør ud til kirkegården; muligvis var døren til kirken forlængst blevet tilmuret og rummet inddraget til verdslige formål ligesom det skete med andre kapeller. Benhuset omtales 1717-18 som

Fig. 202. Ydre, søndre sideskib, i hvis mur der indgår rester af et våbenhus og nogle kapeller (sml. fig. 200). Bodil Hauschildt fot. efter 1886. — *Ausseres, südliches Seitenschiff, in dessen Mauer die Reste einer Kirchenvorhalle und einige Kapellen eingehen.*

liggende ved lektoriet, og 1733 nævnes vægtergangen på søndre korsarm over benhuset.[3] At det lille rum en periode havde været i brug som benhus, fremgår desuden af domkirkeinspektionens journal under 26. novbr. 1894.[5] Den fortæller, at der i korsarmens østre mur ud for mellemrummet mellem S. Barbaras kapel og apsiden fandtes et tilmuret vindue, og bag tilmuringen viste der sig at være et lille kammer, som på siden og i baggrunden var begrænset af mure og af et hvælvet loft. I rummet var der ophobet en mængde ben, kranier, skår af drikkekrus og enkelte glas (!). Det, man fandt, var ikke et vindue, men den blændede dør fra korsarm til kapel.

Terpager (1702, s. 118) gengiver benhusets indskrift: »Mors sola fatetur, Qvantula sint hominum corpuscula« (Døden alene giver tilkende, hvor uendelig ringe menneskenes småkroppe er).

†S. NIKOLAJS KAPEL blev opført før 1338 og nedrevet o. 1790. Ifølge traditionen ved slutningen af 1500'rne var S. Nikolajs navn knyttet til blystøberkapellet ved Mariatårnets vestside. Det stemmer med oplysningen vedrørende en begravelse fra 1338, hvor kapellet omtales som liggende i den vestre ende af kirken, ligesom en anden, fra 1462, angiver kapellets plads under det lille tårn (s. 104f.).

Kapellets plan kendes fra Stahlknechts opmåling 1737 (fig. 195), fra udgravninger ved Helms og Amberg (sml. S. Barbaras kapel), og i regnskaberne kan der hentes viden om opbygningen. - Kapellets længde i øst-vest har været ca. 7,7 m og dets bredde ca. 5,25. De to ydermure, af hvilke den vestre synes at have været godt 60 cm tyk, den søndre muligvis lidt tyndere, havde ca. 25 cm brede og 10 cm fremspringende hjørne- og endelisener. På sydvesthjørnet var lisenen senere udbygget til en støt-

tepille, der strakte sig ca. 1,5 m hen ad begge mure. Rummet dækkedes af to hvælvinger, som 1699 forstærkedes af Ebbe murmester. 1701 og 1733 omtales døren til tagrummet;[3] den har tilsyneladende siddet i vestenden af den lille, tøndehvælvede gang, der fra trappen i Mariatårnet også gav adgang til søndre sideskibs øvre etage.

Stahlknechts plan viser en meget tynd mur mellem kapellet og kirkens forhal. Det stemmer med, at man ved Ambergs restaurering fandt forhallens mur udhulet og omdannet til et par rundbuede nicher, af hvilke den ene omsluttede døren til kirkens indre (sml. opmålingerne fra før restaureringen, fig. 51-52).

Blykammer og sakristi. Nikolajkapellet synes ret hurtigt efter reformationen taget i brug til blystøbning, men dette er vistnok tidligst bevidnet af Hegelund, der i sin almanak under 11. juni 1594 skriver: »Vaar farlighed aff ild vdi blicapel«. På Stahlknechts plan ses midt på sydvæggen den til støbningen opførte kamin, hvis skorsten 1672 er nævnt i forbindelse med nedstyrtningsrisiko.[3] 1696 blev der arbejdet på taget over S. Nikolaj kapel, »som nu kaldes Sacristiet eller Blykammer«; bjælkerne, som da var faldet ned over hvælvingerne, blev fornyet sammen med tagets brædder og bly.[3] Da kapellet indrettedes til blystøbning, blev der brudt en dør i sydmuren, som 1663 forsynedes med en ny dørfløj, stafferet med oliefarve.[13]

Det lyder ikke rimeligt, at det gamle kapel foruden at være blykammer også skulle have fungeret som kirkens sakristi, således som citatet fra 1696 lader forstå. I lange perioder findes der imidlertid ikke nogen anden lokalitet, hvortil sakristinavnet er knyttet (sml. s. 314); det er dog sandsynligt, at det i 1600'rne omtalte »kammer bag altret« har været kirkens egentlige sakristi, mens S. Nikolaj har rummet andre værdier, heriblandt blykisten og grej til blystøbning, som opbevaredes her 1692.[3] Foruden materialer af forskellig art (jfr. materialrum) blev også kasseret kirkeinventar anbragt her, f.eks. 1706 sidealterfiguren, den store Kristoffer,[3] der 1792 mødte sin skæbne under blystøberens gryde. Bygmester Kruuse foreslog 1789 det såkaldte blyhus nedtaget, og ved den påfølgende istandsættelse forsvandt tilbygningen. Et nyt blykammer indrettedes i processionsgangen (s. 304).

†KAPELLER VED LANGPIUSET. Aftryk efter flere, ret lave sadeltage på de indre sideskibes mure samt andre arkæologiske spor er vidnesbyrd om nogle af de †tilbygninger ved langhusets sider, der gik tabt ved opførelsen af de ydre sideskibe (fig. 45g-h og 211-212). Med en enkelt undtagelse må de have rummet kapelstiftelser, hvoraf nogle genindrettedes side om side med nye kapelstiftelser i de to nye sideskibe. Ved *langhusets sydside* har der i det mindste ligget kapeller ved 1.-2. og 5. fag fra øst, og det skal tilføjes, at disse tilbygningers bredde ikke altid har været i fuld overensstemmelse med sideskibets fagbredde.

Kapellet ued sideskibets i. fag. Det s. 306 beskrevne Bethlehems kapel dækker tagsporet fra en ældre og betydelig lavere tilbygning (sml. fig. 210). Da der næppe er tale om en ældre udgave af Bethlehem, må sporet stamme fra en af de mange uidentificerede, tidlige kapelstiftelser. Om levn af en facadeudsmykning, der kan være samhørende med tagsporet, se neden for under Vor Frue kapel.

Vor Frue Kapel (?). Et lignende tagspor i 2. fag, nogle fundamenter, der 1904 blev observeret under det ydre sideskibs mur i samme fag, samt et hvælvspor i muren mod Bethlehemskapellet viser udstrækningen af et hvælvet kapel, der må være opført før Bethlehemskapellet. Meget taler for, at det o. 1310 stiftede Vor Frue kapel har haft plads her. Det lå mod syd og blev tilsyneladende efter det ydre sideskibs opførelse grundlag for en nystiftelse, *Lille Vor Frue kor* (s. llOfi), der lå op til Bethlehemkapellet.

En spidsbuet *alterniche* i kapellets østvæg, der sikkert kun har fungeret i kapellets yngste skikkelse, blev afdækket ved restaureringen o. 1900. Nichen var blevet delvis ødelagt 1865, da en mindetavle for biskop Brorson indmuredes på stedet. Ved denne lejlighed så Helms en dekoration på væggen nord for nichen og øde-

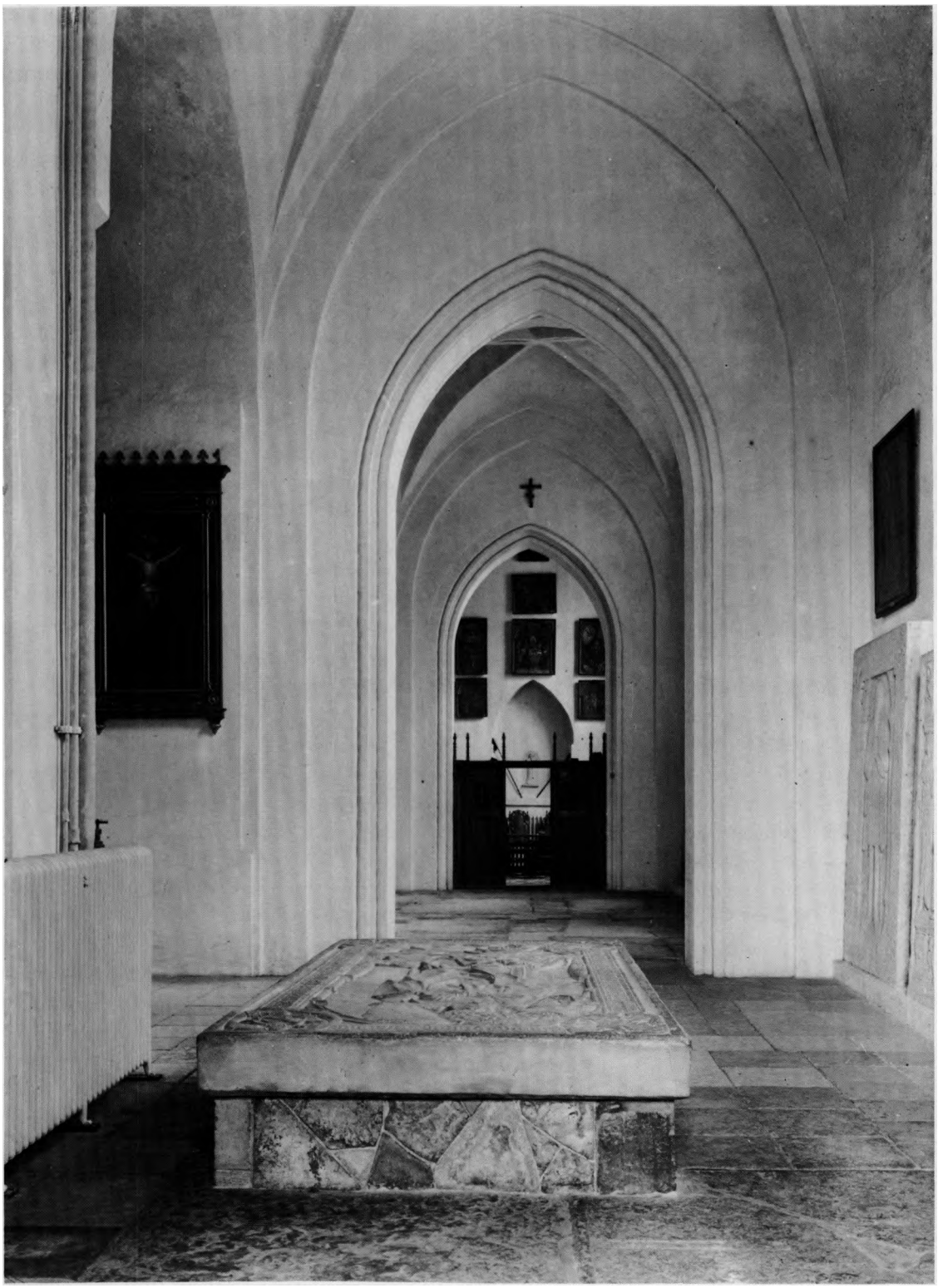

Fig. 203. Ydre, søndre sideskib. Interiør mod øst. I baggrunden ses alternichen til †Vor Frue kapel (s. 310). Hugo Matthiessen fot. 1946. — *Ausseres, südliches Seitenschiff. Innenansicht nach Osten. Im Hintergrund sieht man die Altarnische der †Vor Frue Kapelle.*

lagt af denne. Dekorationen tilmuredes omgående efter biskop Daugaards ordre; men Helms har efterladt sig en skitse, som viser, at to trekløverformede buer udfyldte vægstykket mellem den sekundære alterniche og pillen til indre sideskib. Denne fine *udsmykning* (fig. 205), som snarest må henføres til vestfacaden af det kapel, som tidligt rejstes ud for sideskibets l.fag, kan være fra o. 1275-1300.

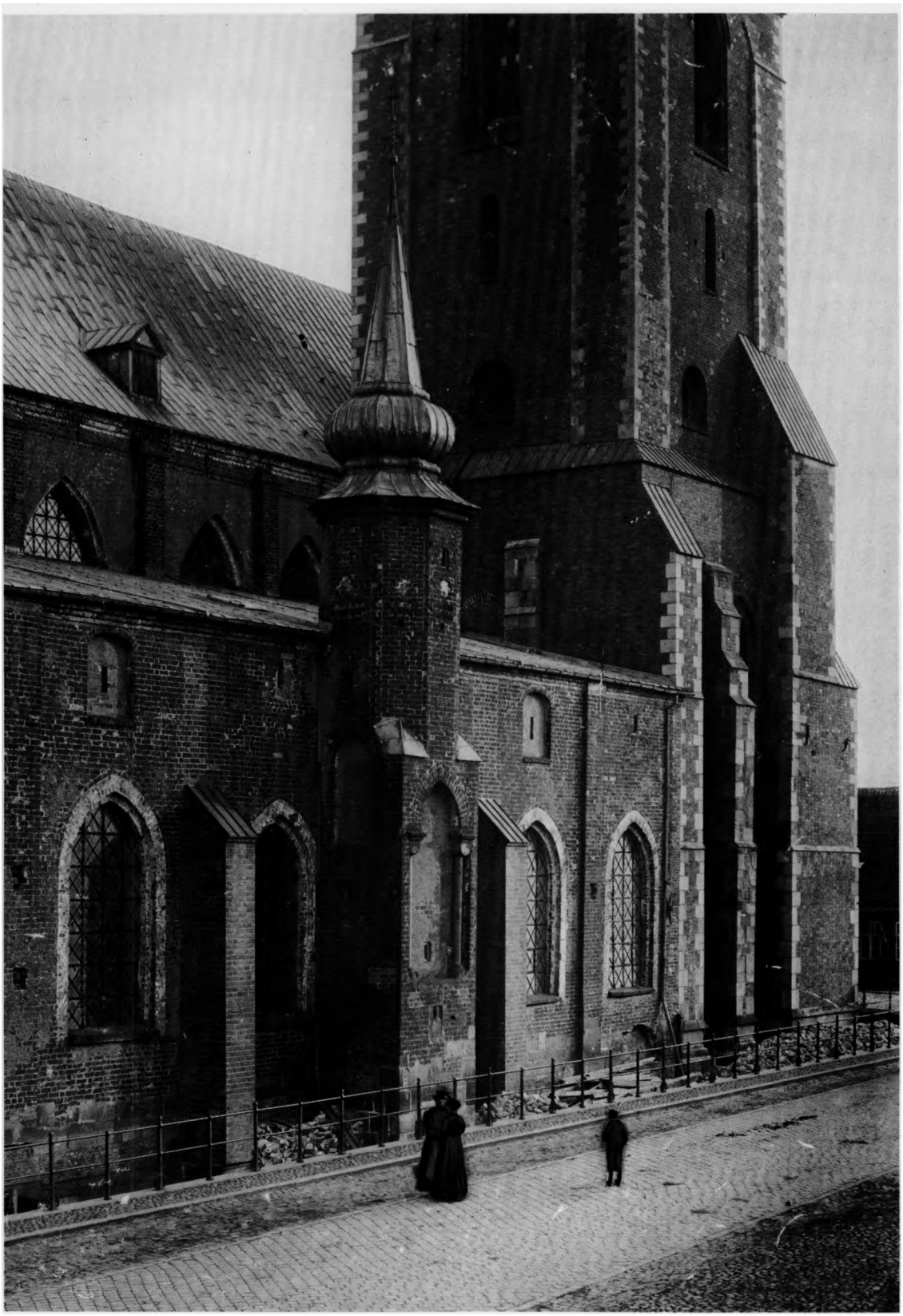
S. Andreas' kapel blev stiftet før 1429 (mod Lindegården syd for kirken), og det ny stiftedes efter opførelsen af det ydre sideskib, eftersom biskop Peder Nielsen 1483 begravedes her (sml. s. 88,267). Når kapellet[1] identificeres med 5. fag skyldes det dels at Andreaskapellet[14] må have ligget ret langt mod vest, dels at der netop i 5.fag findes levn af en ældre tilbygning. 1894 blev der under ydermuren iagttaget et meget solidt fundament, der skilte sig stærkt ud fra de brokker, som lå under sideskibsmuren østfor. Muren har ikke som de yngre sideskibsfag en stor, spidsbuet spareblænding, og før Ambergs uniformering af sideskibene var der adskillige uregelmæssigheder på overgangen fra 4. til 5.fag; bl.a. var ydermurens støttepille helt ude af takt med hvælvforlægget indvendig. Både denne støttepille og enkelte andre i syd hørte antagelig samen med de ældre kapelbygninger.

S. Birgittas kapel havde plads mod Lindegården, dvs. på langhusets sydside, og det må være indrettet i forbindelse med opførelsen af det nye sideskib. Hvis kapellet ikke forveksles med Andreaskapellet,[1] må det have lagt beslag på 3. og/eller 4.fag fra øst.[14] En sådan placering er forenelig med stiftelsesbrevets oplysning om, at kapellet bygges »inde« i kirken (sml. s. 92). Man må gå ud fra, at stifteren, kantor Jep Iversen Lange, har afholdt en passende del af udgifterne til sideskibets indretning, herunder bly til taget, der efter kantorens død 1454, lovedes fremsendt af broderen, Arhusbispen Jens Iversen, som overtog ansvaret for familiekapellet. Både kantoren og bispen udvidede gentagne gange kapelstiftelsen. Kantoren fik sit hvilested her sammen med andre familiemedlemmer, heriblandt antagelig også den sidste katolske Ribebisp, Ivar Munk, der var sønnesøn af Jep og Jens Iversen Langes broder, Malte. Bispen døde først 1539, men havde allerede 1514 sikret sig, at hans årtid og ugentlige messe skulle holdes i S. Birgittas kapel.[33]

Uanset om Birgittas kapel lå øst eller vest for Andreaskapellet, var det antagelig førstnævnte kapel, der efter reformationen fik navn efter Ivar Munk. En slægtning til kapellets stifter, Chresten Lange, gav 1591 sammen med kapitlet ordre til forskellige arbejder i *»bisp Iffuers Capelle«.* Jens murermester fik betaling for at bryde hul til en ny (yder?)dør, tætne om den og lægge gulv i kapellet. Over døren stod ifølge Terpager (1702, s. 20): »Reverendus in Christo Pater & Dominus, Dominus Ivarus Munck Dei gratia Episcopus Ripensis, fecit structuram istam fieri Anno Domini M.« (den ærværdige fader og herre i Kristus, hr. Ivar Munck, ved Guds nåde biskop i Ribe, lod denne »struktur« gøre i Herrens år 1...). På dørens anden side stod »In silentio, et spe« (i stilhed og håb). Den sidste indskrift var udgravet (dvs. udskåret) af Tydsch snedker, der også fik betaling for 12 savskårne fyrredeller til bund i bisp Ivars stole. Lauritz Maler dekorerede begge sider af døren, med Josef udenpå og Job indvendig. 1695 nævnes taget over bispens grav og »munkestolene« ved hans epitaf omtales jævnligt.[15]

Ved *langhusets nordside,* hvor alle tilbygninger blev fjernet før opførelsen af det ydre sideskib, er der spor efter *†kapeller* ved 2. og 3. fag fra øst (sml. fig. 45g og 209). I 2. fag ses aftryk efter et sadeltag, der minder om de tilsvarende i syd. Noget lignende findes ikke i 3.fag, men i forbindelse med kirkens hvidtning 1972 afsløredes den affasede, vestre karm af den arkade, som har forbundet det forsvundne kapel med det indre sideskib. Det kan tænkes, at et af disse kapeller har været viet til S. Johannes apostel og evangelist (sml. s. 97).

Fig. 204. Ydre, nordre sideskib, der i senmiddelalderen afløste flere kapeller (s. 312). Hude fot. efter 1886. — *Ausseres, nördliches Seitenschiff, das im Spätmittelalter mehrere Kapellen ablöste.*

Der foreligger ingen oplysninger om kapelindretninger i selve sideskibet; det kan dog ikke udelukkes, at et par af de lokaliteter, der i 16-1700'rne omtales i forbindelse med salg af gravkapeller, har været middelalderlige kapelstiftelser.

†INDVENDIGE KAPELLER. Nogle af kirkens kapeller har som nævnt været udskilt i det indre ved skranker af træ eller mur, som ikke har efterladt sig spor. Blandt dem var i hvert fald *S. Jakobs (den ɣngres) kapel,* der lå mod vest i kirken og under sejerværket (s.95f.), hvilket antagelig vil sige i sydsiden af kirkens romanske forhal. Under omtalen af kirkens sakristier er der argumenteret for, at også det af bisp Kristiern 1292 stiftede *S. Laurentius kapel* har ligget inden for den romanske bygnings rammer, nærmere betegnet i kirkens apsis, dvs. øst for højaltret. En placering her vil tilfredsstille stiftelsesbrevets ord om, at kapellet lå mod øst og i kirken (s. 101).

SAKRISTI OG PRÆSTEVÆRELSE

NOTER S. 322

Siden 1904 har østenden af det ydre, søndre sideskib, dvs. faget vest for Bethlehems kapel, tjent som *præsteværelse og sakristi.*

SAKRISTIET omtales første gang 26. maj 1292 i stiftelsesbrevet for S. Laurentius kapel (s. 101). Det oplyses her, at bisp Kristiern »har stiftet og med Guds hjælp ladet opføre et kapel og et alter i fornævnte kirke i Ribe imod øst, hvor der fordum plejede at være sakristi (ubi consueuit olim esse sacristia) til ære for ...«.

Ud fra ordlyden i stiftelsesbrevet må pladsen for bispens kapel - og dermed sakristiet - søges på tværskibets østside eller i selve apsiden.[16] Med mindre bispen stiftede sit kapel i den tilbygning på nordre korsarms østside, der senere kendes som kapitelhus, er det rimeligst, at det sakristi, som stiftelsesbrevet henviser til, har været indrettet i apsiden, øst for højaltret. Denne opfattelse bestyrkes af, at ordet sakristi sidenhen synes brugt som synonym for den kiste, hvori kirkens kostbarheder opbevaredes.

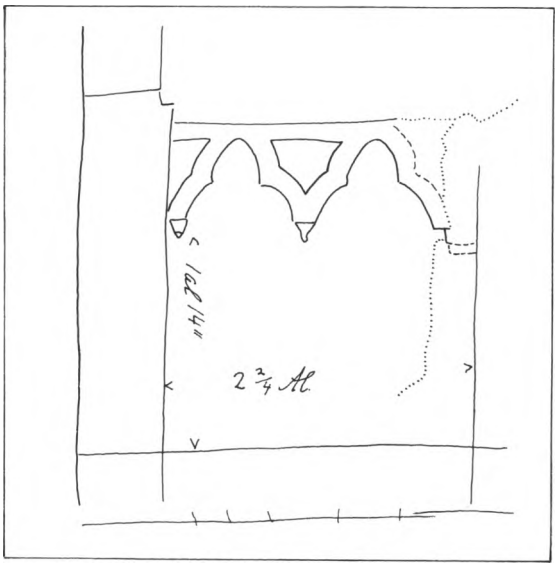

Fig. 205. Mønstermurværk nord for alternichen på fig. 203. Efter skitse af Jacob Helms 1865 (s. 312). — *Mustergemäuer nördlich der Altarnische aufFig. 203.*

Bortset fra biskop Kristierns stiftelsesbrev er domkirkens sakristi kun omtalt fa gange i middelalderen, og det sker altid uden henvisning til den eller de lokaliteter, der på det pågældende tidspunkt har tjent til opbevaring af kirkens kostbarheder.

I Ribe Oldemoder hedder det: »I Herrens år 1312 (en fejl for 1313) quarta feria pasche (29. marts) domino henrico sacerdote accipiente sacristiam Reperta sunt etc.«, (d.e. da præsten hr. Henrik overtog sakristiet, fandtes der i kisten etc.).[17] Sacristia kan her være brugt rent abstrakt (overtog opsynet med); men det må anses for givet, at domkirken gennem hele middelalderen har haft et rum, hvor kisten med alle dens værdier havde sin plads, selv om denne ikke kendes i dag. Heller ikke Terpager (1736, s. 210 f.) kan i kap. III om sakristiet og sakristanen opgive en bestemt plads. Først 1463 foreligger der en reel oplysning om sakristiet. Da mødte afdøde kantor Anders Broks søster og arving for ærkedegn og kapitel i domkirkens sakristi (Kinch I, 354).

Eftermiddelalderlige sakristier. Efter reformationen er et sakristi først omtalt i 1690'erne, og det var da identisk med *blykammeret i S. Nikolajs kapel,* vest for Mariatårnet. 1790, da dette

kapel var dømt til nedrivning, nævnes *»sakristiet bag altret«,* dvs. i apsiden.[18] Selv om sakristinavnet først da synes knyttet til denne lokalitet, er det sandsynligt, at apsiden, hvori der o. 1700 stod en del bøger (bibliotek, s. 322), gennem mange år havde fungeret som opbevaringsplads for de hellige kar m.m., mens sakristiet i S. Nikolajs kapel foruden blykisten rummede større, udrangerede kirkelige genstande; og i kapitelhuset stod endnu i 1700'rne kisten med relikvier o.a.

1687 udvidedes »kammeret bag altret« med fyrredeller, som Jacob Lauridsen pudsede og kalkede. Samtidig forhøjedes gulvet, og en ny dør blev indsat. Rummet var da så stort, at der foruden nogle eksisterende bænke kunne indsættes en ny bænk på knap 4,5 m.s længde. 1710 stod her endvidere et gammelt skab, som tidligere havde stået i koret.[3] Sakristiet bag altret forsvandt sammen med renæssancealtertavlen, da bygningsinspektør Friis i 1840'rne nyindrettede alterpartiet. Herefter indrettedes 1847 et sakristi (også kaldet skriftekammer og -stol)[19] i det Skeel'ske gravkapel, det tidligere Bethlehemskapel.

PRÆSTEVÆRELSER. Hans Schack, lensmand på Riberhus 1658-74, anmodede 1661 kapitlet om at måtte fa »et belejligt gravsted« og ønskede sig pladsen i den nordligste gangs vestre ende, hvor *»præsternes kammer* nu er, før de går på prædikestolen«.[12] Rummet, hvis omtrentlige mål opgives i Schacks brev, er identisk med det vestligste fag i ydre, nordre sideskib. Det kan ikke afgøres, om rummet havde været udskilt som kapel før reformationen; men det er sandsynligt, at det tidligt - formentlig efter prædikestolens anbringelse på den midterste af skibets nordre arkadepiller - blev taget i brug af præsterne. Frem til 1560 stod hele domkirkens østparti aflukket mod vest (sml. s. 72), og alle kirkelige handlinger foregik i midtskibet; derfor havde præsterne deres kammer i vest, og derfor stod »den lange gejstligheds-stol« i ydre nordre sideskib ved den lille tårndør (d.e. døren til nordre sideskibs trappetårn). Præsternes kammer i nordre eller »norderste rad« nævnes så sent som 1727.[3] Med mindre kapitlet har ladet et andet hvælvfag i ydre, nordre side skib indrette til præsteværelse, kan Schack ikke have faet det vestligste fag til gravkapel. Hvis han imidlertid fik det, kan han kun have haft det til 1763, da det erhvervedes som gravkapel for G. F. Holsteins familie (lensmand 1754-60).

I tiden mellem 1689 og 1742 optræder der i regnskaberne en lokalitet under navnet *»røde kammer«.*[3] Ud fra sammenhængen er det tydeligt, at dette kammer ligesom præsternes har været et aflåseligt fag i ydre, nordre sideskib; bl.a. tales der 1742[10] om en begravelse mellem »Røe Kammer Dørren« og tårndøren (til trappen i nordre sideskib). Enten må det røde kammer ligefrem være identisk med præsternes kammer,[20] eller også må det have været udskilt i sideskibets østende, hvor Holstein helst ville have haft sin begravelse. Efter 1763 må præsterne have indrettet sig andetsteds i kirken, muligvis i kammeret bag altret; 1847 indrettedes præsteværelset sammen med sakristiet i Bethlehemskapellet.

FORHAL OG VÅBENHUSE

NOTER S. 322

Kirkens anselige vestportal vidner om, at det fremspringende parti mellem de to tårne er anlagt som *forhal* (se nærmere under kirkens vestparti s. 237), og det fungerer stadig som indgangsparti, idet den vestlige del ved høje træskranker er udskilt fra kirkens midtskib. Derudover har kirken været forsynet med to våbenhuse, det ene foran langhusets sydindgang, det andet foran portalen i nordre korsarm.

SØNDRE VÅBENHUS. I afsnittet: Den femskibede kirke (s. 267) er det nævnt, at der før indretningen af det ydre, søndre sideskib fandtes en række tilbygninger ved langhusets sydside. Nogle forsvandt helt, andre blev inddraget i sideskibet. En af dem, den vestligste (sml. fig.45f og h), er identisk med sideskibets vestligste fag. - Ved de hidtidige forsøg på at

identificere nogle af de mange forsvundne kapeller med særlige fag i sideskibet er den omdannede tilbygning blevet bestemt som et kapel, men det er næppe rimeligt. Beliggenheden foran det fag i langhuset, hvor kirkens oprindelige syddør havde plads, tyder på, at der er tale om et våbenhus. Selv om tilbygningen på sin vis blev inddraget i det senmiddelalderlige sideskib, vedblev den at fungere som forhal lige til 1840'rne, da forbindelsen mellem processionsomgangens vestfløj og sideskibet blev afbrudt (sml. fig.45j og 198).

Bortset fra den relative datering, der fremgår af forholdet til sideskibet, kan det på grundlag af spor, som forsvandt ved den udvendige skalmuring i 1890'erne, med sikkerhed fastslås, at tilbygningen eksisterede før processionsgangens vestfløj opførtes i 1300'rnes 2. halvdel (s. 300).

Våbenhusets vest- og sydmur synes ret uberørte indvendig, og pladsen for østmuren angives af gjordbuen til det nærmeste sideskibsfag; i tagrummet ses endnu noget af denne mur og nedre del af den søndre taggavl. Heri findes en fladbuet (tilmuret) åbning, hvis kontur tidligere var synlig udvendig sammen med et fladbuet tvillingstik, der må have hørt til en blændingsdekoration. Disse detaljer aflæses på V. Dahlerups skitse (fig. 200), hvor man tillige ser tagsporet efter processionsgangen. Dahlerups iagttagelser bekræftes af et fotografi, hvor man ydermere kan lokalisere en tilmuret, høj og smal åbning, der har forbundet tagrummene over omgang og sideskib.

De spidse spareblændinger indvendig i våbenhusfagets vest- og sydvæg samt de spinkle hjørnepiller tyder på, at rummet fra begyndelsen var bestemt til overhvælvning; og det nuværende, ottedelte hvælv med retkantede kvartstensribber er sikkert samtidigt med murene; teknisk skiller det sig ud fra hvælvene øst for, og det ser ud til at være opført, mens våbenhusets østmur endnu stod. Denne mur blev erstattet af en gjordbue, men næppe i byggefasen, hvor det ydre sideskib blev til. Fra den tid var derimod antagelig vestvinduet, som genåbnedes ved sidste restaurering. Sydvinduet blev først indsat i 1840'rne, da forbindelsen til processionsgangen blev afbrudt; det er knap så højt som sideskibets øvrige, men tilsyneladende »afbalanceret« efter vinduet i Bethlehemskapellet ved sideskibets østende, en detalje, der er blevet respekteret af Amberg ved facadens skalmuring.

Brandskadet 1402? En sekundær mur, rejst ovenpå våbenhusets østre, blev fjernet af Amberg (1906, s. 61). Den havde på vestsiden et tagspor, der må have hørt sammen med det, som endnu findes på det indre sideskibs mur (sml. fig. 212); de to spor fortæller, at våbenhuset i en periode har stået med et ret fladt »valmtag«, der havde fald mod vest og syd. Det kan ikke have været våbenhusets oprindelige tag og må derfor snarest sættes i forbindelse med en reparation efter skader, bygningen kan have lidt ved branden 1402. - Det er nærliggende at opfatte den af Amberg fjernede mur[21] som endnu et led i den kæde af afstivningsmanøvrer, der gik ud på at modvirke trykket fra midtskibets hvælvinger.

NORDRE VÅBENHUS lå indtil 1791 foran tværskibets nordportal, ud mod torvet, og det er nogenlunde velkendt fra Stahlknechts opmålinger 1737 (fig. 206). De viser en bygning fra 1400'rne. Siden Terpagers tid (1736, s. 200) har man regnet med, at den var opført 1482; det kan have været tilfældet, men kilderne tillader ikke nogen sikker sammenkædning af dette indhuggede (forsvundne) årstal og våbenhusets opførelse. I oversættelse lyder Terpagers tekst: »thi tallet, som er for de indtrædende til højre, 482, skal læses således: 1482«. Søren Abildgaard aftegnede årstallet i 1776 og føjede til: »På en stenpille på højre side af indgangen af nordre kirke-dør, og hen imod østlige side af Ribe domkirke står indhugget dette årstal: 1482«. Denne beskrivelse antyder snarest, at årstallet har stået i en af nordportalens søjler eller piller.[22]

Uanset om årstallet var våbenhuset uvedkommende, kan der ikke være tvivl om, at bygningen var rejst i senmiddelalderen. Den var af tegl og målte ca. 6,5 m i øst-vest, ca. 5,6

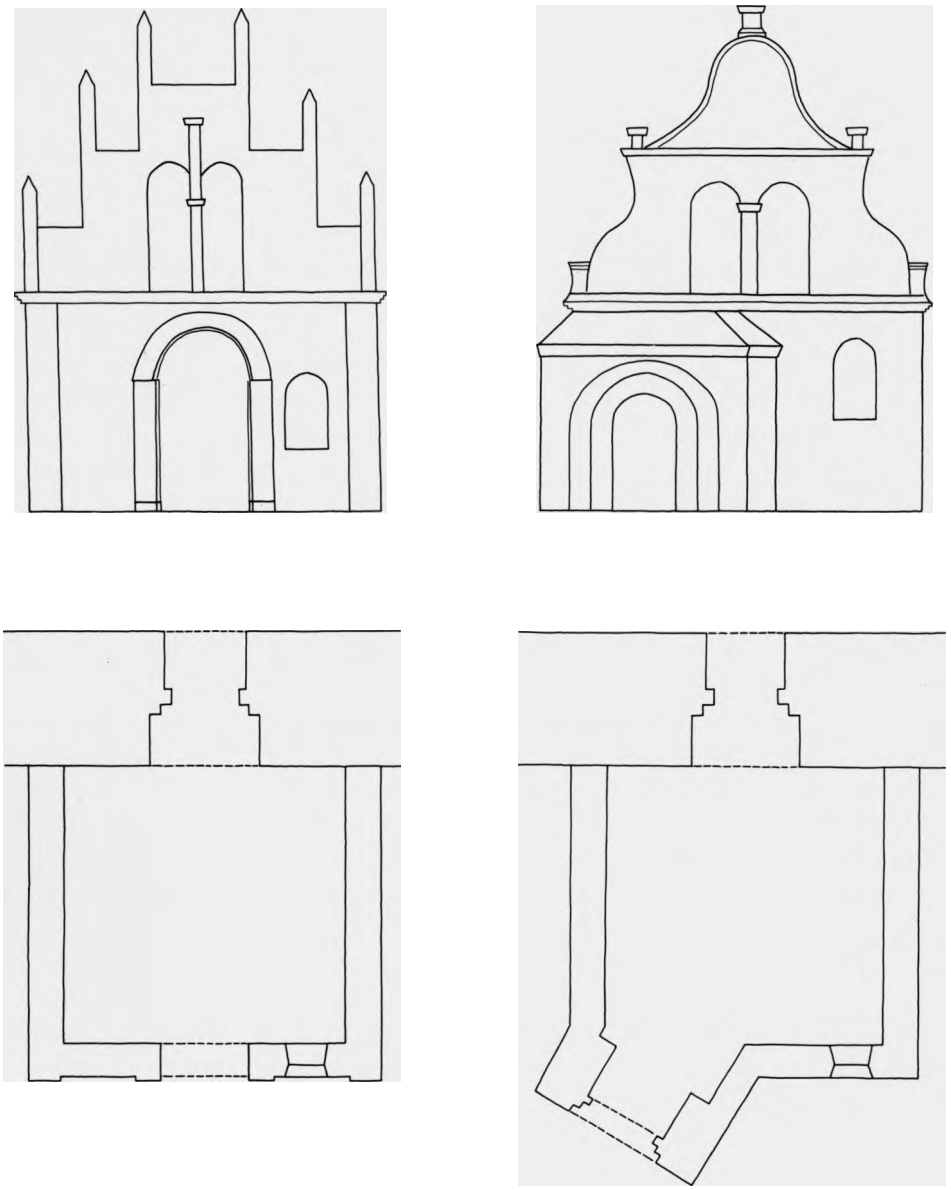

Fig. 206a-b. †Våbenhus ved nordre korsarm før og efter 1738-40. Ca. 1:150. (s. 316). Tegnet efter Stahlknecht 1737 (sml. fig. 214-215). Streg Marianne Nielsen. — *†Vorhalle am nördlichen Kreuzarm vor und nach 1738-40. Etwa 1:150. Nach Stahlknecht 1737 gezeichnet.*

m i nord-syd. Taget samt gavlens »takker og piller« var tækket med bly[10], det indre hvælvet og forsynet med munkestensgulv. Gavlens fodlinie markeredes af et bånd, anbragt under en tvedelt, rundbuet blænding; gavlkonturen var før 1738 aftrappet og udstyret med pinakler, således som det er almindeligt i den nordtyske Østersøgotik. Af danske slægtninge kan nævnes det fornemme nordøstre våbenhus ved Roskilde domkirke, der anses for opført i 1440'rne af ærkedegnen Oluf Mortensen, og det lidt yngre Kristiern I.s kapel ved samme kirke (DK. Kbh.s amt s. 1461f.).

Eftermiddelalderlige reparationer. Våbenhuset »mod torvet« omtales første gang 1591; i 1600'rnes 2. halvdel nævnes tilbygningen snart

som våbenhus, snart som »Skröffsen« (1642, Skrifftlen eller Schrefftzen 1651f., Skrefftet eller Skrefset 1682f.).[23] Bygningen blev alvorligt skadet ved en streng storm af nordvest 29. juni 1651; alle gavlens takker blev sammen med blyet slået ned på hvælvingen. Ved den følgende istandsættelse arbejdede fire navngivne murere i to uger på gavlens takker og pinakler med nye sten fra teglgården, og Peter smed lavede et nyt anker, hvormed gavlen blev fastgjort til korsarmens mur (det kan måske være et sådant anker, der ses på fig. 214 umiddelbart over gavlens tvillingblænding). Et par 12 alens egespær fornyedes sammen med blybrædderne, og Enevold blytækker omstøbte og lagde blyet på-ny.[3] - 1691 var våbenhuset meget forfaldent; med talrige nye bjælker og ankre søgte man at binde den sprukne og revnede hvælving sammen og samtidig fastholde bygningen til korsarmen. Et lille nordre vindue (vest for døren) og et stort østre mod torvet fik nye jernrammer, hvis opstandere og tværstænger maledes sorte, mens selve vinduesrammerne blev røde. Samtidig indkøbtes sværte til anstrygning af buerne i hvælvingen.[3]

Arkivalierne fra 1700'rne giver ikke yderligere oplysninger om våbenhuset; men af Stahlknechts tegning af kirkens nordside efter istandsættelsen, som han gennemførte 1738-40, kan man antagelig slutte, at også denne tilbygning blev genstand for en modernisering. I hvert fald har han vist våbenhuset med et lille vindfang, der orienterer bygningen stærkere mod torvet, end tilfældet var før, samt en taggavl med vandrette gesimsbånd og svejfede konturer. Under forberedelserne til kirkens næste store reparation foreslog bygmester A. Kruuse 1789,[14] at både denne bygning og kapitelhuset skulle forsvinde. I april 1791 tømte man da kirkens blok, fordi »den Udbygning hvorudi Kirkens Blok var stående skulle afbrækkes«.[3] Her stod da også den ildpande af kobber, som borgeren Radke Bolken 1474 havde skænket med 14 tdr. kul årligt til præsters, fattige peblinges og menige fattige folks nytte. Denne nordre indgang var gennem århundreder kirkens mest brugte, fordi den vendte ud mod torvet, der 1544 udvidedes på kirkegårdens bekostning (s. 122).

†KAPITELHUS OG KAPITELSAL

NOTER S. 322

KAPITELHUSET (sml. fig. 45g) på østsiden af nordre korsarm blev nedrevet 1791, og dets historie rækker muligvis tilbage til 1200'rnes 1. halvdel. Tre kildesteder i Ribe Oldemoder nævner breve udstedt af kapitlet eller i kapitelhuset. Udtrykket »i vort ripensiske kapitel« (in capitolo nostro ripensi), brugt 1292, dækker ikke entydigt kapitelhuset. For de to følgende er der imidlertid ingen tvivl; et brev fra 1414 blev »givet og udført i vort kapitelhus« (in domo nostra capitulari) og et fra 1425 taler om ting, der skal »offentlig bekendtgøres i kapitelhuset« (in domo capitulari).[24] Endvidere kan det nævnes, at Henneke Limbæk var til stede i kapitelhuset 1388 i biskoppens og fleres nærværelse, og at den håndfæstning, Ivar Munk måtte underskrive for at blive bisp, slutter: »Således foregået i Ribe kapitelhus i Guds år 1499 ...«. (Kinch I, 246, 411).

Domkapitlet overlevede reformationen og gjorde stadig brug af kapitelhuset. »Paa Capittels Husz udi Riiber Domkirke« valgte kapitlet ny kantor mellem 1537-40 i lensmanden Johan Rantzaus nærværelse (Thorup 1835, bil. 3). Og 1556, 14. marts, udstedtes en kgl. befaling vedrørende »Riber Stifts Breve«, der da stod i kapitelhuset i Ribe domkirke (KancBrevb.).

Først 1591 afslører kirkeregnskaberne,[3] at kapitelhuset lå ved kirkens østre ende, og senere oplysninger identificerer det med den tilbygning ved korsarmens østside, som kendes fra Stahlknechts tegninger 1737 (fig. 195 og 214).

For Terpager (1736, s. 194f.) herskede der ikke tvivl om, at denne bygning var identisk med det middelalderlige »capitulum, domus Capitularis, for os Capitel-Huus«, hvortil man gik op ad adskillige trin. I denne »Exedra« eller (dette) hus læste kannikerne på bestemte dage og timer det ene kapitel i biblen efter det andet, og de holdt deres kapitular-konvent, hvor de

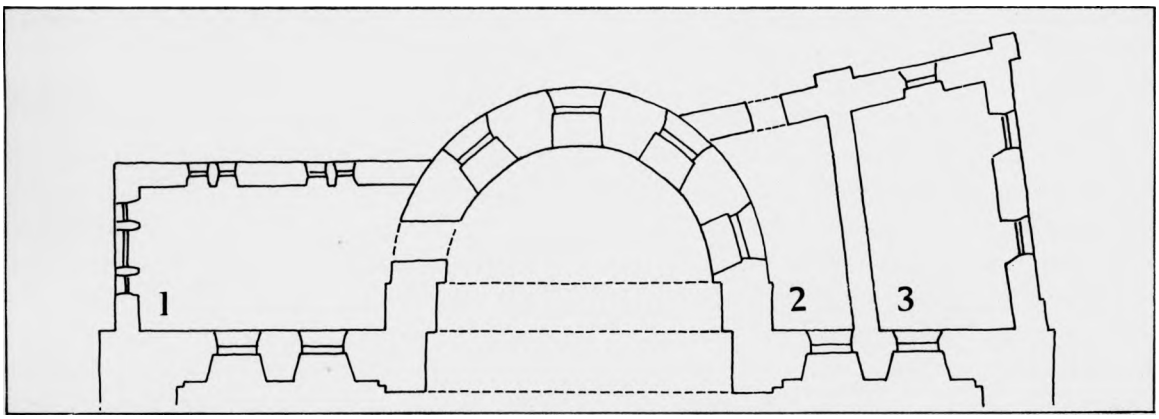

Fig. 207. †Tilbygninger ved kirkens østende. Efter Stahlknecht 1737 (sml. fig. 195). 1. Kapitelhus (s. 318). 2. S. Peter og Pouls kapel, senere benhus (s. 308). 3. S. Barbaras kapel, senere læsemesterens kapel (s. 307). — *†Anbaue am Ostende der Kirche. Etu›a 1:300. Nach Stahlknecht 1737 (vgl. Fig. 195). 1. Kapitelhaus. 2. St. Peter und Pouls Kapelle, spater Beinhaus. 3. St. Barbaras Kapelle, spater Lektorium.*

gav råd om kirkens bekvemmelighed og tilvækst (»commodis et incrementis«). - Om den senere anvendelse skriver Terpager: »Idag tjener førnævnte Exedra til Consistorium og Synode, thi i den udøves - også nu som før og efter alle domkirkers skik - retten i ægteskabssager ... på (de fire) tamperdage«. Om synoderne[25] skriver han, at de tidligere blev holdt inden for »vor kirkes kors gitter«; men på grund af forskellige ubekvemmeligheder og især larm fra folket flyttedes de til kapitelhuset, hvor den første synode blev holdt S. Hansdag 1716.[26]

Intet taler imod, at det kapitelhus, der blev nedrevet 1791, var domkapitlets middelalderlige forsamlingssal, og to fund bekræfter, at den pågældende bygning havde en høj alder. Det ene blev gjort ved nedrivningen og bestod i ret store mængder af smeltet bly, der lå i renden mellem kapitelhuset og korsarmen.[27] Heraf må man slutte, at huset tog skade ved branden 1402; en dør i huset bar årstallet 1411 og var muligvis indsat ved genopbygningen. Det andet fund bestod i to monolitte sandstenskister, nedsat under kapitelhusets gulv. Kisterne tilhører en type, der næppe har været i brug efter 1200'rnes midte, og derfor er det sandsynligt, at det nedrevne kapitelhus' historie i alt fald går tilbage til o. 1200-50,[28] hvilket også synes bekræftet af den senromanske vinduestype.

Ved hjælp af Stahlknechts tegninger samt trykte og utrykte beskrivelser kan man gøre sig en forestilling om kapitelhusets udformning.[29] Det var en langstrakt, toetages bygning, opført i tegl og forsynet med hvælvinger. Thura opgiver i sit restaureringsforslag 1735 længde og bredde til godt 10x5,5 m og højden (til gesims) til godt 6 m, hvilket stemmer nogenlunde med tegningerne; på grund af terrænets vækst må man dog regne med en oprindelig højde på ca. 7 m. Da huset var sammenbygget med apsiden, har der kun været gavl mod nord; det blytækte tag havde sin rygning parallelt med korsarmens, og derved fremkom en vand-rende op mod korsarmsmuren og apsiden, som idelig forvoldte skader i det indre og på inventaret. Planen viser den øvre etage med tre underdelte vinduespartier samt den dør til kirken, der omtales af Terpager og Galthen i forbindelse med flere trin op til kapitlet. I apsidens ydre var ethvert spor af denne dør udslettet før Ambergs restaurering. Men indvendig, i det nordligste fag af apsidens blændingsgalleri, er den bevaret som en spidsbuet, vindueslignende blænding med rundstavprofilerede karme. Åbningen i den tykke mur var lukket med to dørfløje; den mod kirken, som ifølge Galthen altid stod åben, var prydet med et *treenighedsbillede,* mens dørfløjen i apsismurens yderside ifølge Terpager (1702, s. 19) bar følgende påskrift:

»Anno Domini 1411. regnante Erico Rege Regnorum Dacie, Svecie, Norvegie, Gocie, Slavie & Duce Pomeranie. Hune Regem regat & servet Rex eternus« (i Herrens år 1411, da Erik var konge over Danmarks, Sveriges, Norges, Gotlands, Slaviens riger og hertug af Pommern. Den evige konge styre og bevare denne konge).

Eftermiddelalderlige reparationer. I perioden 1591—1790[3] blev der foretaget en del reparationer på bygningens vinduer og blytag. En større istandsættelse af selve kapitelsalen gennemførtes 1716-17; væggene blev pudset og hvidtet, stengulvet omlagt og nogle vinduer tilmuret, formentlig af hensyn til bispemalerierne, som da flyttedes til kapitelhuset fra et kammer i bispegården. Endvidere blev jernværket i gavlens vinduestregruppe fornyet med to opstandere, seks tværstænger, fire vinduesstænger og splidstikker; af det gamle jern lavedes en håndstang ved trappen op til kapitelhuset. Inden en omfattende nymøblering fandt sted, blev hvælvingerne prydet med løvværk for fem rdl.[10] 1764 lavede smed L. Berntsen en ny dør,[3] der må have afløst den fra 1411, som ikke nævnes af Galthen. I Kruuses restaureringsforslag 1789 dømtes huset til nedrivning, fordi det gjorde en »urimelig plan« ved kirken,[14] og dommen eksekveredes 1791.

Terpager og Grønlund[29] beskriver *husets møblering* efter istandsættelsen 1716-17, herunder bispemalerierne og to jernbundne kister, den ene med kapitlets dokumenter, den anden med relikvier, messetøj etc. fra de papistiske tider; foruden disse ting, der beskrives i afsnittet om kirkens inventar, omtaler Terpager tillige husets vinkælder.

Kapitelhusets vinkælder nævnes første gang i et missive til borgmestre og råd i Ribe, der nylig havde forbudt kapitlets tjenere at holde vin i domkirkens kælder. Kapitlet havde følt sine privilegier krænket og havde henvist til, at det måtte have samme ret som andre kapitler i riget til at holde vinkælder til kirkens brug, og at det hidtil havde været brugeligt ved Ribe kapitel. Kongen forbød byen at gøre indgreb i kapitlets statutter og friheder.[30]. Vinkælderen tjente ikke blot kirkens behov. Kirkens klokker fik en kontrakt med byen 1597 og stod for udtapning af Rostockerøl, Hamburgerøl og Franskvin fra kælderen, der havde nedgang fra kirkegården. Kontrakten blev opsagt 1605, og ni år senere var kælderen udlejet til vinlager for by og omegn (sml. s. 136)[31]. Efter 1600'rnes midte blev kælderen benyttet til kalkhus, og 1694 solgte kirken en del af den til begravelse for familien Speckhane (jfr. gravkapeller); hvis ikke der tidligere havde været adgang til kælderen fra kirken, må man ved gravkapellets indretning have hugget den dør igennem korsarmens østmur, som er antydet på en plan af kirken fra 1831 (Hanssen 1831)[5].

Kapitelhuset som kirkelade? Den ene kirkeværges halvpart af regnskaberne for 1626-28 har som indledning: »Er Kornet saat paa Capitlet«.[3] Det følgende år nævnes, at der mangler meget, som ikke er ydet og ej heller var til at fa »for Findernis offuertrengssells skyld« (der hentydes til de svenske soldater under Torstensonkrigene).[3]

Kapitelsal i søndre korsarm. I Kruuses forslag til kirkens istandsættelse 1789 indgik en plan om nedrivning af nordre ende af processionsgangens vestlænge for at skaffe mere lys til vestenden af søndre, ydre sideskib, hvor han ønskede et nyt »capitul« indrettet.[32] Da denne del af nedrivningsplanen ikke vandt bifald, blev en kapitelsal indrettet i søndre korsarm 1791—93.[14] Kathoveddøren tilmuredes, de mange gravsten dækkedes med jord, der blev belagt med et hævet trægulv (Hanssen 1831, s. 21); afskærmningen mod »korets sprinkelværk« (korstolenes bagside?) skete med et ca. 20 m² stort, malet og glat træpanel, mens en dobbeltdør indføjedes under buen til søndre sideskib. Ved den følgende restaurering 1843f. blev korsarmen påny inddraget i kirken.

MATERIALRUM M. M. I senmiddelalderen havde kirken et *kalkhus,* der lå sammen med klokkerens bolig ved den nordvestre kirkegårdsport (s. 137). I 1600'rne og frem til o. 1790, da kapitelhuset ved nordre korsarms østside blev nedrevet, opbevaredes kalken i den

Fig. 208. Indblik i søndre korsarm, der 1792-1843 var udskilt som kapitelsal (s. 320). V. Hermansen fot. 1946. — *Einblick in den südlichen Kreuzarm, der 1792-1843 als Kapitelsaal abgeschieden war.*

derværende kælder, hvor kirken tidligere havde haft vin- og øludsalg (se under kapitelhuset s. 320). Foråret 1694[3] skete der en større udrensning i kælderen, dels fordi en oversvømmelse havde fyldt den med grus og skarn, dels fordi kirken havde solgt et stykke af kælderen til gravkapel for stiftamtmand Speckhane (se gravminder). Et gammelt »skiærverk« (skillevæg) tværs over blev nedtaget og genopsat mod øst, således at et nyindrettet og hvidtet

kalkkammer (i nordenden?) kunne tages i brug, og resten indrettedes til gravkapel. Samtidig blev der lavet en ny trætrappe ned til rummet, hvis dør vendte mod torvet.

Adskillige tilbygninger, opført til helt bestemte kirkelige formål, blev efter reformationen inddraget til verdslig brug. Allerede 1548-49 havde byen sin *pælebuk* (rambuk) stående i processionsgangen (Kinch II, 535). S. Lucius' kapel i det store tårn nævnes 1591 som materialrum, og samme skæbne fik S. Nikolajs kapel vest for Mariatårnet; her opbevaredes ikke blot byggematerialer, men også udrangeret kirkeinventar som »Store Christoffer«, en sidealterfigur, der nedtoges så sent som 1706 og snart efter brugtes til brændsel under blystøbergryden, der havde sin plads i en kamin samme sted. - 1791-92 indrettedes en ende af omgangens vestfløj til materialkammer og lidt senere muredes der en *blystøberkamin* i sydvesthjørnet til erstatning for den i S. Nikolaj (s. 314).[2] I 1800'rnes midte nævnes følgende lokaliteter som materialrum: Tårnkammeret i store tårn, omgangen, søndre lavhvælving (ydre sideskibs tagrum), sideskibsgallerierne og sprøjtehuset (s. 138). Siden sidste hovedrestaurering benyttes en smal bygning syd for omgangens vestfløj; den blev købt til kirkens centralvarmeanlæg. - En montre forneden i Mariatårnet rummer tekstiler og andre småfund fra kirkens gulve, mens udsat kirkeinventar o.a. har plads på de to gallerier.

I kilderne optræder der i perioder betegnelser på lokaliteter, der i mange tilfælde kan identificeres med tilbygninger eller dele deraf: *Benhus,* se Peder og Povls kapel s. 308. *Blykapellet,* se S. Nikolajs kapel s. 310. *Kammeret bag altret* samt skriftekammer og skriftestol, se eftermiddelalderlige sakristier s. 314. *Præstekammer og »Røde kammer«,* se præsteværelser s. 315. *Vejerhus,* se det store tårn s. 291.

Biblioteket fandtes ifølge Terpager i Bethlehems kapel, indtil dette 1620 solgtes som gravkapel. Sidenhen omtales bogsamlingen forskellige steder: i kapitelhuset, i tårnkapellet, viet S. Lucius, og i den 1791 indrettede kapitelsal i kirkens søndre korsarm.

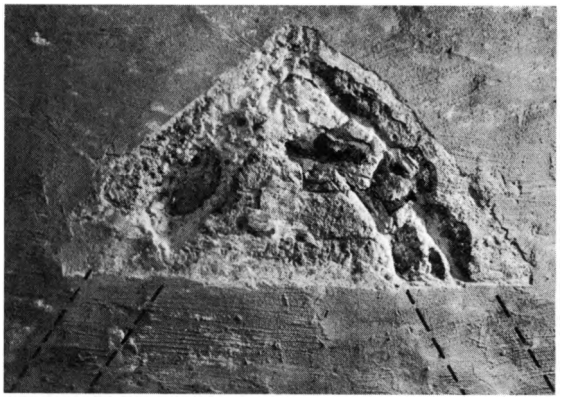

Fig. 209. Tagspor efter †kapel ved nordre sideskibs 2. fag fra øst (s. 310). Stig Hornshøj Møller fot. 1974. — *Dachspuren von einer †Kapelle am 2. Joch von Osten des nördlichen Seitenschijrfs.*

Fig. 210. Tagspor efter †kapel ved søndre sideskibs 1. fag fra øst (s. 310). Stig Hornshøj Møller fot. 1974. — *Dachspuren von einer fKapelle am 1. Joch von Osten des südlichen Seitenschiffs.*

Bogudsalg i kirken. Ved efterårsmarkedet 1599 holdt bogfører Hans Bremer fra Århus udsalg af viser i domkirken. Bogsælger var sikkert også den Hans Stiern, af hvem Oluf Klokker på kirkens vegne krævede stadepenge, fordi han ved to markeder 1610 og under Ribemarkedet 1611 havde stået i domkirken med sit gods.[34]

NOTER TIL S. 305-322

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Galthen (1792, s. 124) angiver følgende kapeller i syd: »Jomfru Marias op til enden af Skeels begravelse, omtrent under Kristus på korset, S. Andreas', S. Katharinas, S. Gertruds og S. Birgittas lige for de fire huller (dvs. blændinger) i muren, hvor deres altertavler har stået«. Kildematerialet rummer intet, som begrunder placeringen af S. Katharinas kapel og S. Gertruds alter (sml. s. 99 og 93) i det ydre, søndre sideskib. Hvad Andreaskapellet angår, nævner Terpager det som liggende i 2. fag fra øst, men ved S. Birgittas kapel oplyser han, at det lå mellem Bethlehemskapellet i øst og Andreaskapellet i vest, hvor Ivar Munks epitaf fandtes (1736, s. 270, 275, 325. Sml. endv. Kinch I, 560f.).

På Terpagers tid stod epitafiet op ad muren i sideskibets 5. fag fra øst, det fag, som Abildgaard 1776 benævner »det såkaldte Andreaskapel«. Hvis Ivar Munk virkelig blev begravet her, - hvor man på

usikre præmisser markerede hans grav o. 1900 - så er det troligt, at det 5. fag i virkeligheden har rummet S. Birgittas kapel. Jfr. i øvrigt afsnittet om kirkens gravminder.

[2] Se note 1, sidste sætning.

[3] LA. Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[4] Alternichen måler i plan 168X137 cm, i højden 190, og sålen sidder 126-46 cm over gulvet. Gemmenichen mod syd, der er bredest forneden, måler i plan 83-56x132 cm, i højden 62. De tilsvarende mål for den nordre niche er 45x37 cm og 97. Deres sål er hævet henholdsvis 62 og 91 cm over gulvet.

[5] LA. Vib. Ribe domk.s insp. Restaureringsjourn. 1893-1903 (begyndelsen meget omhyggeligt ført af domprovst C. Koch).

[6] Buestikket ses på opmålingen af kirkens østfacade forud for restaureringen; ved den viste det sig, at man som tærskelsten havde genanvendt den sokkelsten, der ved gennembrydningen var taget ud af korsarmens mur.

[7] RA. Hansborg. 0. 40. Sager vedr. stridigheder. I, 1545-78, cap. XVII, no. 246.

[8] Jfr. note 3, årene 1591, 1612, 1621, 1647, 1655, 1686 og 1735.

[9] Festskrift 1948, s. 89f. - Kinch II, 33.

[10] LA. Vib. Ribe Bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

[11] RA. DaKanc. Indlæg.

[12] KglBibl. Thotts saml. 2030, 4° Ribe capitels conclusa.

[13] LA. Vib. Ribe stiftamt. Kommisionsakter.

[14] Sml. Roskilde domkirke, hvor to velbevarede kapeller for S. Birgitta og S. Andreas ligger side om side ved nordre sideskib. DK.Kbh.s amt s. 1485 og 1458.

[15] Jfr. note 3. - »Bisp Ivars stole« er beskrevet under domkirkens inventar. - Kinch gengiver i JySaml. III, s. 141f. en byretssag, der startede 29. april 1580 (Ribe tingbog). Da aflagde sognepræst Jakob Madsen (senere bisp over Fyns stift) vidnesbyrd om, hvad han sammen med tre andre borgere havde oplevet den foregående mandag, da de sammen med flere dannemænd »gik og spadserede« i domkirken: Seks degne (latinskolens større elever) stimlede sammen om stolen i bisp Ivars kapel og fortalte, at Hans Jakobsen (forpagter af Kongens Mølle) var inde i stolen med et kvindfolk! Så snart degnene havde set kvinden ved stolen, »ginge the strax ther om till hobe, som thet kors staar« (østenden af søndre, ydre sideskib = Lille Vor Frue kor) og herfra kastede de teglsten mod stolen i bisp Ivars kapel.

[16] På baggrund af et vist sammenfald i værnehelgener har Kinch (I, 109f.) ment at kunne identificere bispens kapel med en yngre kapelstiftelse, det endnu bevarede Bethlehems kapel i hjørnet mellem søndre korsarm og langhuset. Det sker dog ikke uden betænkelighed, eftersom forfatteren bemærker, at stedet »vel tilnød kan stemme med Biskop Kristierns Angivelse«. Det må anses for usandsynligt, at sakristiet i den her omhandlede periode har været placeret uden nøje kontakt med alterrummet. - Sml. Joseph Braun: Der christliche Altar. München 1924. II, 574. — Leksikon fur Theologie und Kirche, Freiburg 1964, ed. Josef Höfer og Karl Rahner. Art. Sakristei.

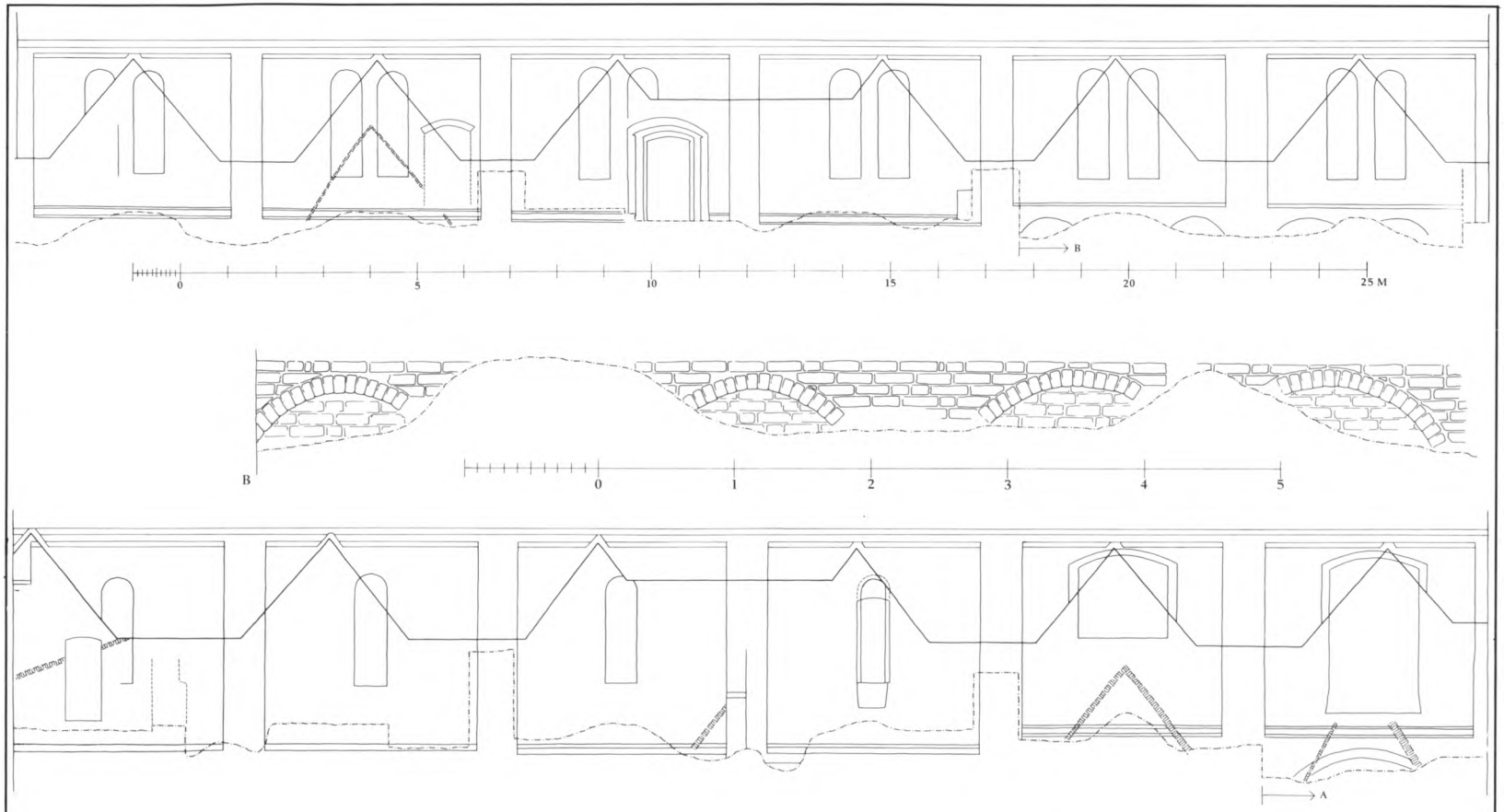
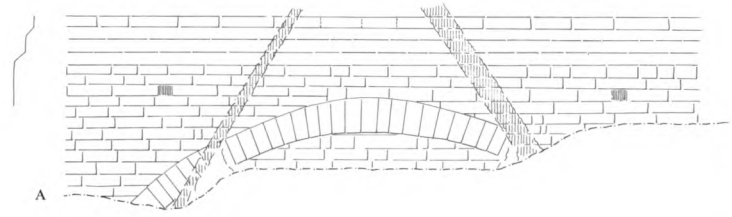

Fig. 211-212. De indre sideskibsmure, set fra tagrummene over de ydre sideskibe. 1:150 med detaljer 1:50. 211. Nordre sideskibsmur. 212. Søndre sideskibsmur. Begge har spor efter tage fra †kapeller (s. 310). Opmålt af Hej (og NJP) 1974. Streg Marianne Nielsen 1981. — *Die inneren Seitenschiffmauern, von den Dachräumen iiber den äusseren Seitenschiffen gesehen. 1:150 mit Einzelheiten 1:50. 211. Nördliche Seitenschiffmauer. 212. Siidliche Seitenschiffmauer. Beide tragen Spuren nach Dächern von †Kapellen.*

[17] O. Nielsen: Ribe Oldemoder læser herberto. Sml. i øvrigt: Den middelalderlige kirkeskat under beskrivelsen af kirkens inventar.

[18] LA. Vib. Ribe domk.s insp. Rgsk.bog 1780-92, C. 630-23.

[19] LA. Vib. Ribe domk.s insp. protokol 1828-1906.

[20] Sml. hvordan S. Nikolaj kapel ved samme tid snart kaldes blykammer, snart sakristi.

[21] Muren var ikke hugget i forbandt med det indre sideskibs mur; hvis den ikke var rejst som »støttepille«, må den snarest ses som led i genopbygningen efter branden 1402. Resterne af den 72 cm tykke munkestensmur viser, at den var opført før ydre sideskibs mur.

[22] S. Abildgaards tegning findes i NM2.

[23]Jfr. note 3 (RA. Rev. rgsk. Kirkergsk. Ribe stift. Ribe domk. 1682-89). - Om skriftehus, se DK SJyll. s. 2716 (note 3) og Ny KirkehistSaml. I, 646.

[24] Oldemoder s. 46 (1298), s. 92 (1414), s. 116 (1425).

[25] Hermed hentydes vel til landemoderne, der før 1655 skal være holdt i Bryndum kirke, hvorfra de flyttedes til Ribe og Varde (sml. Festskrift s. 174).

[26] Terpager angiver fejlagtig 17.juni 1715.

[27] Helms 1870, sp. 108.

[28] Elna Møller: Stenkisterne i domkirken, i Ribe stiftsbog 1980, s.32f.

[29] Foruden Terpager (1736, s. 194, 218, 730) og Galthen (1792, s. 117) henvises til Grønlund i Ribe katedralskoles håndskriftsamling: A4. David Grønlunds produktion.

[30] Jydske tegneiser 4,551b.

[31] Kinch II, 121f. - Adler 1842, s. 80f.

[32] RA. DaKanc. F. 42. Kancelliets breve 1790. - I Århus domkirke havde man længe før indrettet landemodesal i kirkens sydvesthi ørne, se DK. Århus s. 287f.

[33] Vedrørende Birgittakapellet og det dertil knyttede frændegilde for slægterne Lange og Munk se Curt Wallin: Birgittagillen i Danmark, Kyrkohistorisk årsskrift 1973 s. 141 f og‘Birgittinska kapell- och altarstiftelser i det medeltida Danmark, Kyrkohistorisk årsskrift 1976 s. 27f.

[34]Jfr. Kinch II, 527. - Vedr. bogudsalg i Helsingør S. Olai kirke, se DK. Frborg s. 102.

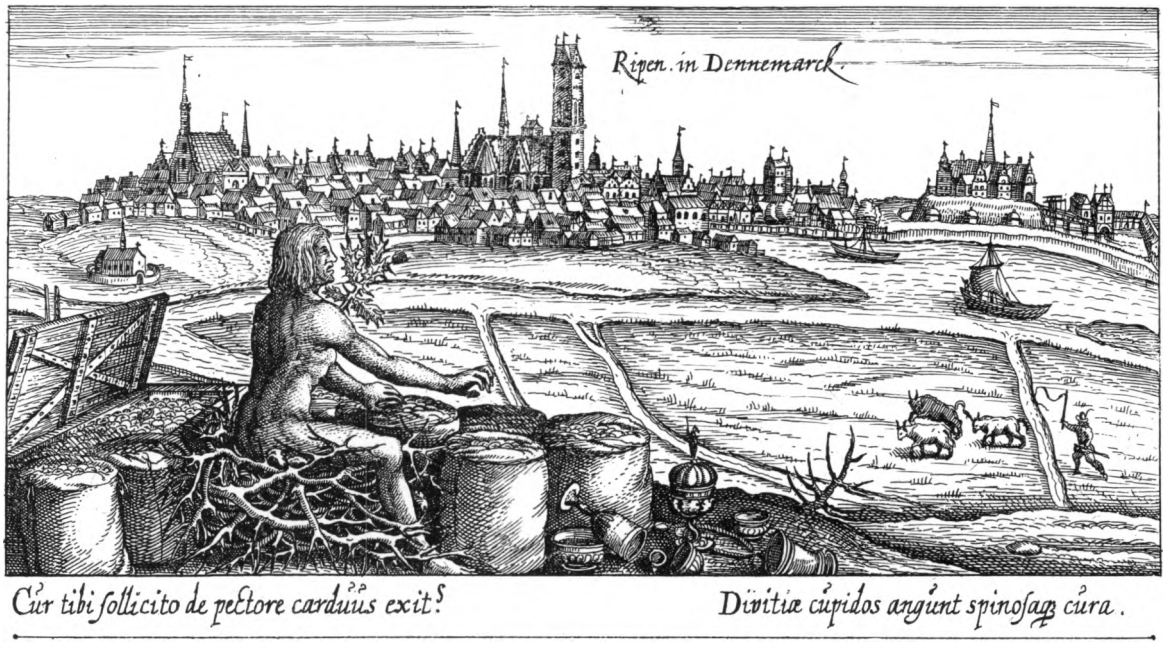

Fig. 213. Ribe, set fra åens nordside. Efter stik af Daniel Meissner 1624 (sml. fig. 21) i Thesaurus Philopoliticus. Frankfurt. — *Ribe von der Nordseite des Flüsses gesehen. Nach Stich von Daniel Meissner 1624.*

KIRKEN I TIDEN EFTER REFORMATIONEN FORFALD OG REDNING

NOTER S. 362

INDLEDNING. Da landet brød med den katolske tro, stod domkirken som et vældigt kompleks (fig. 45h), omgivet af en række kannikeboliger (s. 134f). Kirkens østafsnit (tværskib og apsis) havde bevaret sin hovedform, mens langhuset var udbygget til et femskibet anlæg. Til østpartiet sluttede sig nogle tilbygninger: Et våbenhus foran nordre korsarms portal (s. 316), et kapitelhus ved korsarmens østside (s. 318), og ved søndre korsarms østside et kapel, viet S. Barbara, samt indkilet mellem dette og apsiden endnu et, viet S. Peter og Povl (s. 307). Langhusets nordvestre tårn var efter 1283 erstattet af et langt større, og dets to ydre sideskibe var i 1400'rne opført på bekostning af en række tilbygninger (s. 267), og vest for Mariatårnet lå et kapel, viet S. Nikolaj (s. 309). Endelig havde kirken faet en hvælvet processionsgang (s. 296), der med sine tre fløje indrammede begravelsespladsen Lindegården (s. 132) og forbandt Kathoveddøren i søndre korsarm med langhusets søndre indgang tæt ved Mariatårnet.

Mens det således er muligt at tegne et nogenlunde billede af eksteriøret ved middelalderens slutning, er der kun fa oplysninger til rådighed, når det gælder *interiøret,* men dog tilstrækkelige til at skildre indretningen i grove træk. Højaltret stod i apsiden, og under korsskæringens kuppel var *kannikernes kor* udskilt fra resten af kirken ved tre mure, hvoraf den vestre bar et lektorium. Umiddelbart vestfor, under det sto-

re krucifiks, stod helligkorsaltret, der også var sognealter. Sidealtre med farvestrålende tavler har været at finde overalt ved piller og vægge, nogle afskærmet som indre kapeller ved skranker af træ eller mur, andre i selvstændige kapelbygninger eller kapelrum som det store tårns to nedre stokværk.

Selv om der efter reformationen blev stille i kirkens kor, skete der sikkert ikke mange ændringer i den katolske indretning før efter 1560. Borgerne benyttede - som før reformationen - deres *sognekirke* i langhusets midtskib, hvor helligkorsaltret stod i øst. Den største forandring her har været den nye læres forkyndelse fra en prædikestol, - omend der nok gik nogle år, før den kom op. Efteråret 1560 kom den kgl. ordre om at bringe orden i kirken (sml. s. 72); blandt de mange ting som nævnes, er den væsentligste, at muren mellem koret og »nederkirken« samt helligkorsaltret midt på gulvet skulle nedbrydes, og gudstjenesten fremover holdes i koret foran højaltret.

O. *i550-1730.* Som den middelalderlige bygningshistorie (s. 145f.) har vist, var kirken gentagne gange truet af sammenstyrtning, dels som følge af hvælvslagningen i højkirken og andre bygningsmæssige ændringer, og dels på grund af branden 1402. Genopbygningen, der tilsyneladende strakte sig over det bedste af århundredet, har rimeligvis efterladt kirkebygningen i en nogenlunde god stand, men der gik ikke mange årtier, før der berettes om, at en stor storm og vandflod tilføjede kirken skade. Det skete 1549 og er nærmere beskrevet i den historiske indledning (s. 70fi), hvor det med synsforretninger og regnskaber som kilde er skildret, hvorledes kirken langsomt forfaldt. Umiddelbart ser det ud som om kapitlet ikke satte alt for mange kræfter ind på at ændre tingene til det bedre. Kirkeværgerne lod håndværkere syne kirkens brøstfældighed, men synet blev ikke altid fulgt af de nødvendige reparationsarbejder. Det gælder f.eks. det store tårns tilstand i 1500'rnes 2. halvdel (s. 281). Undertiden krævede byen nye syn, - og i visse tilfælde mobiliseredes kongen på lensmandens foranledning. Nu og da resulterede synene dog i omfattende istandsættelser eller fornyelser. Således gennemførtes der i årene o. 1600 - foruden store arbejder på de to vesttårne- en fuldstændig udskiftning af tagenes kobber med bly. Efter synet 1650, hvor det var fastslået, at der til gamle mangler var kommet en masse nye, tog man kraftigt fat på tag og vinduer fire-fem år. Næppe var man dog kommet i gang, før svenskekrigene blussede op; med de polske soldater kom pesten til Ribeegnen, og den kendte ikke forskel på rig og fattig. I godt fire sommermåneder 1659 døde 900 borgere og flere tusinde bønder, der havde søgt redning i byen. Den enorme affolkning lagde både byen og sogne i miles omkreds øde.[1]

På denne baggrund kan det ikke undre, at det kneb med at fa kirketienden ind, og at den i forvejen forfaldne kirkebygning fik lov at passe sig selv. Ydermere havde kapitlet store økonomiske forpligtelser til anden side, dels til katedralskolen, dels til vedligeholdelse af de mange gamle kannikeboliger, som efter reformationen var blevet boliger for præsteskabet og andre tjenestegørende ved domkirken. Der er ingen tvivl om, at kirkebygningens situation var ilde sidst i 1600'rne. Store murstykker raslede ned hele vejen rundt og tildels inde i kirkerummet. Årsagen var, at det nu næsten 100 år gamle blytag var gennemhullet overalt, - og fremfor alt i vægtergangen, der hørte til tagkonstruktionen fra tiden efter branden 1402 (sml. s. 371).

Følgerne af århundreders forsømmelse søgtes i en retssag mod de to sidste gejstlige værger, Søren Serup og Peder Terpager, placeret alene på dem (s.75fi). De blev frifundet, men alligevel klæber skylden til dem i den nyere litteratur (Hermansen 1946, 78fi). Den omfattende gennemgang af kilderne, der nu er sket, vidner om, at de med deres begrænsede midler gjorde en alvorlig indsats for afhjælpe de store skader. Rent galt gik det først efter deres tid.

De skader, der ramte kirkens tilbygninger, er nævnt sammen med disses beskrivelse. Det evige problem: At holde glas i vinduerne omtales i et selvstændigt afsnit (s. 367) ligesom gulvet (s. 366), tag og tagbeklædning (s. 371) samt varme (s. 374) og vindfløje (s. 375).

Her følger nu i kronologisk orden den række af mere eller mindre vellykkede forsøg på at stoppe kirkens forfald, der o. 1730 havde nået et sådant omfang, at det var åbenbart for alle.

LAURIDS THURAS PROJEKT 1735

NOTER S. 362

Det første projekt til en gennemgribende istandsættelse af kirken udarbejdedes 1734-35 af hofbygmester Thura, men det blev ikke realiseret - hvad ingen nulevende vil beklage. Når dette projekt alligevel skal gøres til genstand for en grundig gennemgang, skyldes det, at man heri og specielt i de omhyggelige håndværkeroverslag finder talrige oplysninger om kirkebygningen[2], da den - omend forfalden - endnu havde den form, den fik efter branden 1402, og da den endnu havde alle sine middelalderlige tilbygninger i behold.

Sommeren 1734 havde stiftamtmand C. C. v. Gabel til Bramminge sendt kongen et brev om kirkens dårlige vedligeholdelse;[3] det skete uden biskop Matthias Anchersens og kirkeværgerne Søren Serup og Peder Terpagers vidende (sml. s.75f.). Gabel lægger det fulde ansvar på de tre mænd samt på den tidligere bisp, L. Thura, fader til hofbygmesteren: Alle havde de siddet stiftamtmandens idelige erindringer om istandsættelse overhørig. Gabel beder blandt andet kongen om at fa oversendt en bygmester, der forstår at gøre ret overslag til slig en stor bygnings istandsættelse.

Kongen sendte omgående brevet til udtalelse hos biskop Anchersen. Hans svar af 30. sept. 1734 til den »Stormægtigste, Allernådigste Arve Konge og Herre« er bilagt et memorial fra værgerne dateret tre dage før. I anledning af den i Gabels brev udtrykte angst for, at det store tårn kunne falde ned og »ecrassere« kirken, meddeler bispen, at Peder Terpager både 1732 og 1733 ved bygmester og hospitalsforstander »i Weyle Sr. Key Stalknegt« (har) ladet tage syn over kirken og tårnet og efter hans foranstaltning indkøbe en del stort tømmer, hvoraf en del straks samme år er indlagt i tårnet og forsynet med nye ankre m.m. De svageste steder er så vel sammenbundne, at stormklokken atter uden fare kan ringe hele timer. De andre store bjælker ligger endnu uindfattet på grund af Terpagers 18 ugers sygdom. Alligevel er kirken med mur og blyarbejde forsynet af yderste kræfter - efter mulighed og formue. Hvordan kan Hans Excellence godtgøre, at noget på min side til kirkens konservation er blevet efterladt?

Efter et varmt forsvar for de to velærværdige kirkeværger, og en del bemærkninger om det utjenelige i stiftamtmandens forslag: At kaste Ribe domkirke i magistratens hænder (s. 85), skriver Anchersen, at han ofte har bedt Gabel entrere og overlægge om kirkens konservation og fortsætter: Om en 500 år gammel bygning kan trænge til reparation er vel troligt; dog står den endnu hel og holden »som Eders Kongl. Maj. for fa år siden Selv allermådigst har set, skønt ikke malet og oppudset. Hvorom og Eders Kongl. Maj.s Ingenieur-Capitain og hofbygmester Monsieur Lauritz Thura kan bedst vidne«, da han ved sin gennemrejse i foråret til Gottorp lod sig af mig overtale til at tage domkirken i syn.[3]

I memorialet fra de to kirkeværger, Serup og Terpager, der ledsagede bispens brev til kongen, oplyses, at der vedrørende tårnets reparation har været fire syn: 1733, 24. april, af fire Ribe borgere, 11. juni, af Kaj Stahlknecht, 11. sept. af murermester Oluf Unror i Haderslev og 1734, 26. marts, af Anders Jensen. Vedrørende den fremtidige ordning af domkirkens værgemål måtte Serup og Terpager også fraråde magistratens medvirken: »De er vel ikke alle vederhæftige dertil, og muligt, de, som er vederhæftige nu, kunne blive uvederhæftige, når dem betroedes domkirkens værgemål, og domkirken derover tage skade; som og byen stikker i gæld, hvoraf betales årlig rente, og en del af byens enge er for gæld pantsatte«. Værgerne nævner også, at nogle af byens offentlige bygninger er forfaldne og nogle aldeles ruinerede.

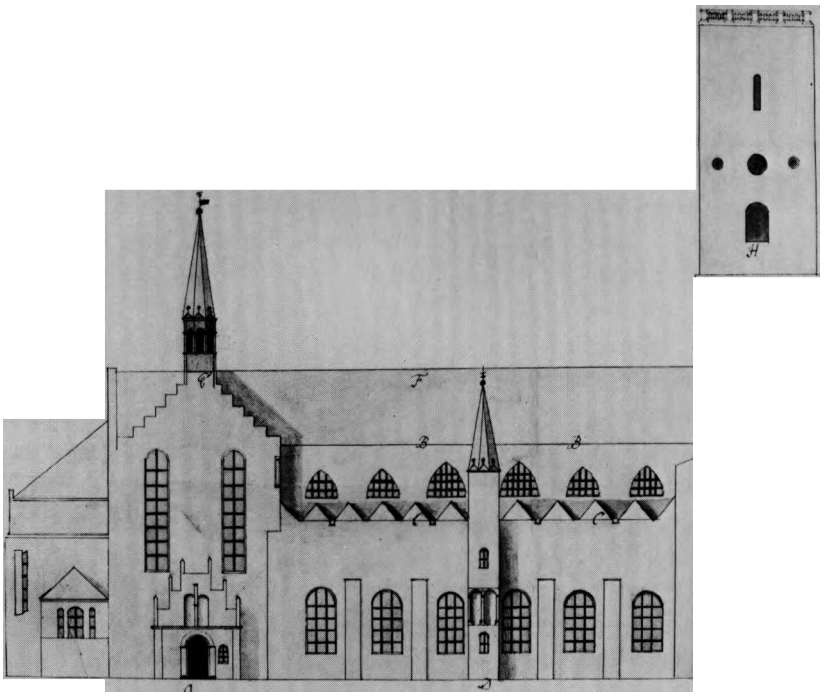

Fig. 214. Domkirkens nordfacade, målt af K. Stahlknecht 1737 (sml. fig. 195 og 215). Ca. 1:600. — *Nordfassade des Doms, von K. Stahlknecht 1737 gemessen.*

Som resultat af de forskellige indberetninger bestemte kongen 1734, 12. novbr., at hofbygmester Thura i vinterens løb skulle syne domkirkens brøstfældighed, udarbejde overslag og sende det til stiftsøvrigheden i Ribe, som derefter skulle referere og fremsætte forslag til fremskaffelsen af de nødvendige midler. Endvidere rummer brevet forordning om den fremtidige administration (sml. s. 75).[2]

Under Thuras vinterbesøg i Ribe, der fandt sted før eller i begyndelsen af marts måned - og til stiftamtmandens ærgrelse »hemmelig og dult« - var han ledsaget af flere københavnske håndværkere: Murermester Søren Sørensen, tømrermester Ole Paulsen og blytækker Daniel Petersen. Den indberetning, der blev Thuras svar på den kgl. ordre, nåede stiftsøvrigheden 17.sept. 1735, ledsaget af håndværkernes overslag fra marts-april og foreløbige kontrakter, afsluttet i aug.-sept. Blandt bilagene var også Peter Boertmanns tilbud på alt materiale og et på gibserarbejde fra Georg Klotsche (d.e. Johan Kotsche). Een eller flere tegninger, der ledsagede projektet er gået tabt, muligvis fordi de af stiftsøvrigheden blev udlånt til Kaj Stahlknecht, som i hvert fald havde kendskab til både tegninger og overslag. Selv uden tegninger rummer projektet talrige oplysninger om domkirke-komplekset, før ændringerne tog fart med den efterfølgende reparation, der gennemførtes under Stahlknechts ledelse.

Thuras indberetning er delt i 15 punkter. Det første rummer motiveringen for den påtænkte restaurering og giver desuden et godt indtryk af datidens holdning til et middelalderligt bygværk, en holdning, der er vidt forskellig fra den, som kom til orde 1790, da kirken stod over for en ny hovedreparation (sml. s.78f.). I sidste punkt anfører Thura under henvisning til bilagene sin generalberegning: Punkt 2-14 beskæftiger sig med de enkelte bygningsafsnit m.m. og vil i den følgende gennemgang blive

suppleret med de mange væsentlige oplysninger, der kan uddrages af håndværkernes overslag.

Thuras indberetning:[2]

1). »Vel er det saa, at om Dom Kierckens Brøstfeldigheder kuns obiter og superficiellement skulle tracteres, og alleeniste det til Reparation der paa foretages, som Viiser dend farligste og Nærmeste Ruin, hvor under Jeg forstaar alle Blye tagenes Reparation med Lodning etc: Taarenis (!) for saa Vit, at Mand ey skulle befrygte at de faldt Need, Fundamenternis udbedring og for streckning Med Videre deslige ting, som ere de essentielleste; Da Siger Jeg, Var det Ventelig at Man med en Maadelig og Taalelig bekostnings Summa kunde komme udi Mens som slige for Mentionerede Reparationer, i dend tilstand Kiercken sig befinder, aldrig til Nogen Bestandighed kand forrettes, mens om gandske faae Aar Ville udkreve ligedan og Maaeskee Større Arbeide og Bekostninger, som da kuns var Penge At forøde; Mig og den, i forberørt Kongl: Allernaadigste Befalling, brugt Expressioner, Retsindig at eftersee Dom Kierckens Brøstfeldigheder forbinder at tractere Bygningen saaledes, at Dend ved dend foretagende Reparations Fuldbyrdigelse med føye og billighed kand siges at være sat i fuldkommen Dygtig og Solide Stand; Saa har Jeg Vercket paa dend Foed i Agt taget, og ey efterladt i alle optenckelige Maader, at søge dend yderste og mueligste Menagie; Dog har jeg derhos ey forglemt Kierckens anseelse, som exemp: Gr: det projecterede Spiir paa det Store Taarn i Stæden for det Støche Muur som bliver afbrudt, Spiiret over Choret gandske nyt i Stæden for det forraadnede etc: som vel kunde aldeeles blive borte og negligeres, og Bekostningens Summa derover blive Considerable Monte ringere; henstilles og til Deris Excellences og Deris Høiærværdigheds behagelige gotbefindend om sligt skal executeres eller forbigaaes, Dog formeener Jeg at Mand kunde overkomme det med alt det Øvrige«.

2). Da overdelen af det *store tårn* er så brøstfældigt, at det vil være uansvarligt at lade det blive stående, foreslås de øverste 30 alen nedrevet og erstattet med et ordentligt spir eller pyramide efter vedføjet tegning. Det vil øge kirkens anseelse og man vil profitere derved, at de mange mursten vil være tilstrækkelige til hele kirkens øvrige reparation. - Håndværkeroverslagene: Tårnet var 80 alen højt, meget medtaget på murværket, det sydvestre hjørne skulle ommures i 20 alens højde (under den del som skulle nedrives). Det af Thura projekterede spir skulle »efter tegnings anvisning« være ottekantet, 40 alen højt, og hæve sig over en meget kraftig gesims.

3). Det *lille tårn* (d.e. Mariatårnet) er revnet på alle sider og foreslås afbrækket til kirkens gesimser og forsynet med et tag i stil med det eksisterende. Klokkerne flyttes til det store tårn, da nævnte tårn ikke længe kunne »Supportere Klockernis Tyngsel og Mouvement«. - Håndværkeroverslagene: Tårnet, der var 12 alen på den ene led og *9V2* på den anden, skulle skæres ned med 16 alen - lige efter kirkens højde - og forsynes med afvalmet tag.

4). *Spiret over koret* er så råddent, at det forlængst var faldet, hvis det ikke havde været støttet af de derom befæstede jernstænger. Thura vil opføre et nyt af samme form. - Håndværkeroverslagene: »Det lille Taarn ofver Krydsgevelften« er 21 alen højt, ottekantet og 4V2 alen i diameter.

5). På næsten hele kirken er *blyet* »af Ælde og tiidens Længde af Soelen saa fortæret«, at det må aftages. Thura foreslår, at kirken tækkes med *blå, glaserede tagsten* som Vor Frue, Trinitatis og andre store kirker i København. Derimod skal »Chorets Rondele«, våbenhuset, alle stræbepiller samt den lave udbygning, som går rundt om kirken og indvendig formerer de to yderste gange (d.e. de ydre sideskibe), igen belægges med bly. De mangfoldige »U-Nyttige og skadelige *Frontespicies«* (d.e. sideskibenes gavle) skal nedbrydes og taget indrettes udelt. - I håndværkeroverslagene er hvert eneste stykke facademur på kirken og dens tilbygninger omhyggeligt beskrevet med alle defekter og mål, hvilket gør det muligt at fa et klart billede af den »vægtergang«, som højkirken var blevet udstyret med efter branden 1402. Det oplyses,

at *vægtergangen* og dens brystværn på ca. *2½* alen skal fjernes, og den øverste alen eller to af murkronen fornyes i lod og udstyres med en gesims, så vandet kan fa udfald fra muren.[4] (Kam)takkerne på krydskirkens tre gavle skal nedrives, og den vestre gavl over den store kirkedør opmures af nyt. I tværskib og apsis skal de stærkt »forfulede og borttærede Frosksteen (tufsten)« erstattes med ny mur, hvorefter alt skal overtrækkes med stærk, slagen kalk. - Det gamle tagværk på 76 spærfag skal afløses af et nyt opskalket, støttet af en liggende stol og med valme over gavlene. - Hvad de ydre sideskibe angår, skal Thuras ønske om at komme af med de unyttige gavle realiseres ved at nedbryde de øverste tre alen af de 6+6 gavlspidser, der væltede stærkt udad; man skal derpå opmure mellem gavlenes nedre dele og forsyne tilbygningerne med gesims og fladt tag, der af tømrermester og blytækker kaldes »altan«.

6). *»Sparewercket«* over hele kirken skal erstattes af nye tagværker, hvortil man i videst muligt omfang skal gøre brug af ældre materialer. - Håndværkeroverslagene: jfr. under punkt 5.

7). I (processions*)omgangen* ville Thura afbryde den inderste side (mod Lindegården), lægge nyt fundament og genopføre muren i stærkt forsvarligt »Bindings Werck«, reparere den ydre side og forsyne omgangen med forlorne, gibsede hvælvinger. - Håndværkeroverslagene: Den trefløjede omgang er ialt 130 (150?) alen lang og 10 alen bred. De brøstfældige mure »står snart på fald og er udveget til begge sider, fordi hvælvingerne har trykket dem ud«. Efter nedrivning af muren mod Lindegården, 22 hvælvinger og det teglhængte sadeltag, skal tømreren opbygge en forside af solidt fyrrebindingsværk og et opskalket halvtag; opgørelsen over nødvendigt tømmer viser, at det var hensigten at overholde den oprindelige fagdeling med tre bind pr. fag, i alt 66 stk. Der skal endvidere som bræddeforskalling opsættes en bue eller hvælving for gibseren Georg Klotsche, der »in den Bogen-gang« skal udføre glatte hvælv og buer som i Helligåndskirken i København.[5]

I håndværkernes tilbud er medregnet reparation af kirkens øvrige tilbygninger, hvis mål, materialer og tilstand er beskrevet. Det gælder *våbenhuset, kapitelshuset* (»Capituls Rette«), *lektoriet* og *benhuset, blykammeret* samt de ydre sideskibes to *trappetårne* og støttepiller. Desuden anfører murermesteren, at *en af pillerne* (mellem sideskibene i syd) er revnet helt igennem på alle fire sider, så den må mestendels nedbrækkes og mures af nyt. Endvidere skal alle indvendige revner under og over hvælvingerne udhugges og udmures i forbindelse med kirkens hvidtning, og kirkens ydermure skal overtrækkes med stærk slagen kalk.

8). Under henvisning til de »hosheftede« håndværkeroverslag lover Thura, at kirken i enhver henseende vil blive sat i »tilbørlig, Dygtig og Solide Stand«.

9). Thura leverer et tilbud fra Peter Boertmann med bemærkning om, at så billigt kan købmænd i København levere alt materiale til murer- og tømrerarbejdet frit i Kolding, men tilføjer, at hvis Ribe købmænd kan give bedre tilbud, bliver det naturligvis akcepteret.

10). Transporten fra Kolding til Ribe skal ske ved bønders hjælp og pligtarbejde.

11). Thura forestiller sig, at der efter omstøbning af blyet og tækning af de under punkt 5 nævnte tage vil restere så meget bly, at det ved salg til Holland eller andetsteds kan indbringe 2-3000 rdl. Denne sum kan så anvendes til *kirkestolenes og vinduernes* reparation og prydelse, hvad angår snedker-, maler-, klejnsmede- og glarmesterarbejde.

12). Til hjælp ved de forskellige entrepriser vil der være brug for 60 pligtsfolk, som kongen sikkert vil stille til rådighed.

13). Der påregnes fri befordring for mestrene og deres folk.

14). Håndværkerne bør nyde frit kvarter hos Ribes borgerskab. Thura mener ikke, det bør volde vanskeligheder, da de fleste penge, som slige folk tjener, straks vil blive »fortæret« og derved komme borgerskabet til nytte og »soulagement«.

15). Vedrørende alle de øvrige nødvendige detaljer henviser Thura til hånd værker o versla-

gene og til de foreløbige kontrakter, der indeholder alle rettigheder og forpligtelser i forbindelse med arbejdets udførelse. Derefter følger Thuras generalberegning:

Lit. A. Murerarbejde..... 6772 rdl. 0 sk.
Lit. B. Tømrerarbejde..... 3860 rdl. 0 sk.
Lit. C. Materialer..... 7285 rdl. 44 sk.
Søm..... 568 rdl. 0 sk.
Lit. D. Bly tækkerarbejde . . . . 1028 rdl. 0 sk.
Lit. E. Gibsarbejde ..... 350 rdl. 0 sk.
60 Mand pligtsfolk af Fredericias garnison i 12 sommermåneder med 24 månedlige arbejdsdage à 8 sk. om dagen.. . 1440 rdl. 0 sk.
En materialskriver i to år à 100 rdl. om året..... 200 rdl. 0 sk.
»For min Reise, Bekostning og opsyn ved Arbeidet«..... 300 rdl. 0 sk.

Summa..... 21803 rdl. 44 sk.

KAJ STAHLKNECHTS RESTAURERING 1738-40
INDVENDIG ISTANDSÆTTELSE 1740-43

NOTER S. 362

Under henvisning til kongens næsten to år gamle ordre til stiftsøvrigheden om at tage stilling til restaureringsspørgsmålet og mere end et år efter, at Thura havde fremsendt sit forslag, forelå stiftsøvrighedens indstilling til majestæten 18. dec. 1736. I skrivelsen oplyses, at kirken nu havde faet nye borgerlige værger (sml. bygningsindskrift i vindfløj s. 375), men at disse ikke vidste, hvordan man skulle skaffe en så anselig sum, som Thuras projekt ville koste. Derfor foreslog stiftsøvrigheden at overdrage arbejdet til Kaj Stahlknecht, som sammen med sin afdøde broder i Altona har »opbygt Kirkerne og andre publiqve Bygninger i Viborg«. Stahlknecht mente efter »vedføjede projekt«, at kirken kunne istandsættes for 14-15000 rdl. og endda beholde sit blytag, hvilket »vi meget attraar ... formedelst de store Orcaner og Stormvinde«. Stiftsøvrigheden var ikke begejstret for Thuras forslag til »et lidet, smalt spir« på det store tårn; den fandt Stahlknechts idé om kun at tage nogle alen af tårnet mere tjenlig »ligesom og at hvelvningerne udi de ved Kircken bygte omgange maatte Casseris, og Materialierne deraf amplojeres til Kirckens Reparation«.[2]

Det »vedføjede projekt«, som stiftsøvrigheden henviser til, er ikke noget egentligt projekt, men en art kontraktudkast fra Stahlknechts hånd. Sammenlignet med Thuras grundige overslag er Stahlknechts overfladisk og løst, og det synes helt klart, at det for Stahlknecht drejer sig om at underbyde hofbygmesteren. Stahlknecht vil ansætte sig selv som tømrermester og i øvrigt påtage sig ansvaret for indkøb af materialer og for de andre håndværkeres arbejde. Med en bygningsskriver til assistance vil han så fuldføre arbejdet med Guds hjælp, så det kan forsvares over for Gud og verden! Han forsikrer videre på sit særprægede sprog, at der ved omtalte reparation aldrig skal mangle penge »damit in ermanglung dessen, nicht eine Rebellion in der Arbeit geschehen mögte, unter die dazu angenommene Handwercks Leuten, welche alle Sonnabend Abends ihr verdienten wochen Lohn haben wollen«.

Om arbejdets varighed og pris skriver han: »so kann mit Hölffe Gottes die gantze Reparation an gedachter Kirche in 2 Jahr vollführet und zu ende gebracht werden, und da ich mich itzo mit der Summa vergnügen lassen so in der Haubt Calculation von dhr. Capitain und Königl: Hoff-Baumeister Thura gesetzet ist vor den Zimmer-Meister 3860 Rthl. nehmlich vor alle das Zimmer Arbeit und meine noch dazu auf 2 Jahr ausszustehende mühe, und vorstehung der Arbeit und selbiger Aufsich, bester maassen und mit guten gewissen zu Gouverniren alles dem Lieben Kirchen zum besten, ich mit der Summa 3860 Rthl. wie gemeldet vergnüget bin, so verhoffe nechst Gottes Hülffe, die Gantze und hochnöthige Reparation wirt nicht Viel unter oder über 15000 Rthl. ... belauffen«.

Mindre end een måned efter at stiftsøvrigheden havde indsendt sagen, var den færdigbehandlet i Kancelliet og Konseillet. Den 11.Jan.

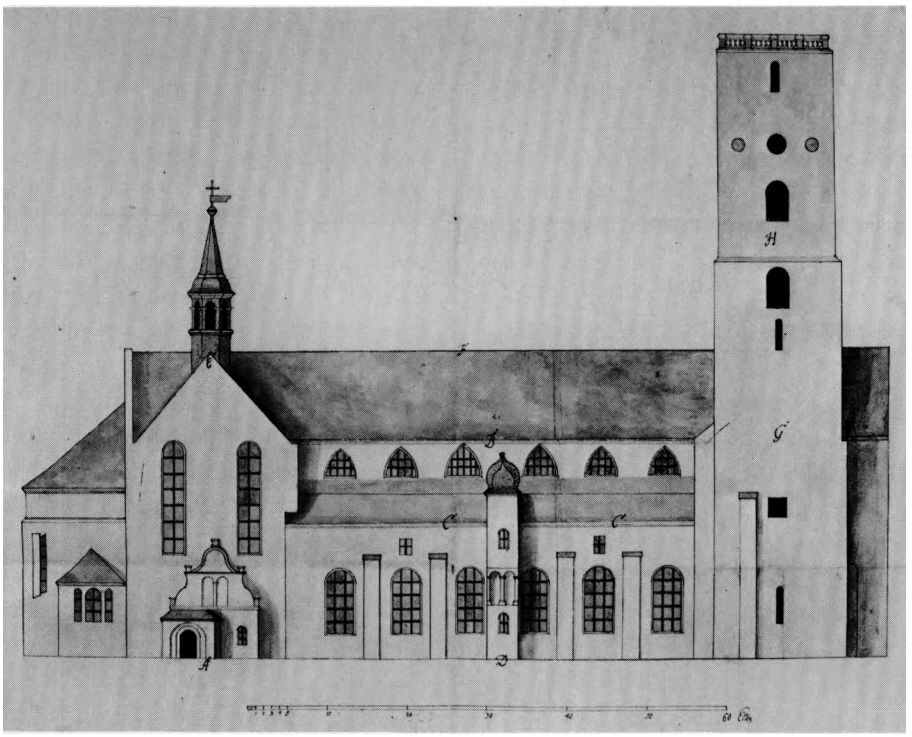

Fig. 215. Domkirkens nordfacade. Forslag til restaurering vedK. Stahlknecht 1737 (sml. fig. 195 og 214). Ca. 1:600. — ***Nordfassade des Doms. Vorschlag zur Restaurierung von K. Stahlknecht 1737.***

1737 resolveredes det, at stiftsøvrigheden kunne slutte kontrakt med Stahlknecht; men den skulle forhandles med hofbygmester, kaptajn Eigtved, der også skulle have indseende med, at arbejdet blev udført efter kontrakten. Ydermere skulle der straks forfattes »en afridzning for at see hvorledis Dom kirken nu tilstunden er, og hvorledis den bliver efter reparationen«.[2]

Allerede 8. febr. leverede Stahlknecht afridsningen: En plan af kirken, som den var, og to nordfacader, der i grove træk - og ikke fejlfrit - skildrer udseendet før og efter den planlagte reparation (fig. 215). Tegningerne ledsagedes af en tekst, der dels henviser til bogstaver på tegningerne, dels giver en række betragtninger over arbejdets art.[6] Den endelige kontrakt mellem Stahlknecht og stiftsøvrigheden afsluttedes 8.nov. 1737 og lød på 3.300 rdl.[7]. For dette beløb skulle Stahlknecht som bygmester være ansvarlig for reparationen efter egne tegninger og tillige udføre alt tømrerarbejdet. Samme dag sluttedes kontrakt om murerarbejdet med Nicolaus Hinrich Riemann fra Skive for 2.800 rdl., en kontrakt, som Riemann i kraft af et interessentskab delte med Johann Gottfried Hödrich fra Viborg.[8] Om blytækkerarbejdet blev der 24. april 1738 kontraheret med »Skiæver og bly-tækker« Anders Andersen af Kolding.[7] Det særskilte byggeregnskab blev ikke betroet kirkeværgerne, men stiftamtmandens fuldmægtig, Westi Lund.

Kontrakterne[7] er meget detaljerede med hensyn til de almindelige konditioner for arbejdets udførelse, bemanding, betaling osv.; men de har kun fa konkrete oplysninger om arbejdets art. I Stahlknechts kontrakt står, at han skal »lade kirkens tag og tømmerværk nedtage overalt, lade det ganske hovedtag istandsætte og genopføre med nye krydsforbindelser, ligesom alt andet tømrerarbejde, efter overslag og tegning, ved kirken og omgangene og ved kirkens tårne, såvel den store som de mindre, såle-

des som det måtte befales af kirkens høje forsvar.« Murermesteren påtog sig for sin del: Alt, inden og uden for kirken, »som mig af bygmesteren på- og anvises«, på hele kirken med dens tårne, tag og mure, ud- og tilbygninger, omgange såvidt deraf bliver konserveret, hvælvinger, piller, »ja, andet ord at sige, al kirkens bygninger«. Kun vedrørende det store tårn oplyses en detalje: De manglende piller skal murermesteren skaffe af sten eller træ (sml. beskrivelsen af tårnet s. 291). Heller ikke det separat førte byggeregnskab[9] giver alt for mange bidrag til belysning af, hvad der skete med kirken under Stahlknechts ledelse. Den bedste hjælp til at bedømme omfanget af arbejdet fas fra Thuras overslag 1735 og Kruuses fra 1789 samt i nogle bygningsarkæologiske forhold, der er omtalt i afsnittet om den femskibede kirke (s. 267).

I den følgende gennemgang af Stahlknechts kommentarer (litra A-K) til tegningerne er kun det væsentlige i bygmesterens tyske tekst[6] meddelt, suppleret med hvad der skete: A. ***Våbenhuset*** ombyggedes, som tegningen viser. - B. ***»Vægtergangen«*** på murkronen blev nedbrudt, muren repareret og forsynet med falsgesims. - C. »De 10 smaa ***kobbertage«*** (der var seks på hver side) og gavlspidserne fjernedes til fordel for et fladt tag, omtrent som tegningen viser. — D. ***Trappetårnet*** ved nordre sideskib skulle have haft en lille hue som på tegningen, men fik det endnu bevarede spir (fig. 215). - E. Korets ***tagrytter*** fornyedes omtrent, som tegningen viser. - F. ***Tagværket*** (af eg) over højkirken fornyedes med anvendelse af gamle materialer og forsynedes med skalke; blyet omstøbtes og genanvendtes, i et vist omfang suppleret med glaserede sten. - G. ***Det store tårn*** var så medtaget, at det kun kunne repareres »med Guds hjælp og subtilitet«; da man nødig ville ændre det gamle »Momento« (!), kunne man måske nøjes med at tage fem alen af højden og genopsætte galleriet. Reparationen gennemførtes, men hvis højden overhovedet blev beskåret, kan der kun være tale om en halv meter.[10] - H. ***Stormklokken*** flyttedes en etage ned. - J-K. ***Omgangens*** øst- og sydfløj blev nedrevet.

Det kan tilføjes, at ***lektoriet,*** det gamle S. Barbaras kapel, og ***benhuset*** på østsiden af søndre korsarm også blev nedrevet, samt at højkirkens fire ***taggavle*** blev forsynet med svungne (vælske) gavlkamme i stil med den, våbenhuset fik.

- Bortset fra de punkter, hvor stiftsøvrigheden havde erklæret sig utilfreds med Thuras forslag, følger Stahlknecht dette nøje, f.eks. ville han, hvis omgangens to fløje skulle genopføres, gøre det (som Thura) med en rund, gipset træhvælving.

Det bør også nævnes, at Stahlknecht i forbindelse med ændringen af de ydre sideskibes tagform gjorde et (ikke vellykket) forsøg på at afstive den vaklende kirkebygning. Dens mure, som hvælvene i midtskibet havde presset ud aflod, var efter indretningen af de ydre sideskibe blevet endnu mere truet af sammenstyrtningsfare. Det gjaldt først og fremmest i syd, hvor det ydre sideskibs taggavle tid efter anden var blevet sikret med svære træankre gennem indre sideskibs mur (Helms 1870 tv. VI,2). Under ydre, søndre sideskibs nye pulttag lod Stahlknecht opføre to »stræbebuer«, der spændte tværs over tagrummet ud for midtskibets to gjordbuer. Disse stræbebuer måtte fjernes, da Amberg o. 1900 rekonstruerede sideskibets gavle, men sporene kan endnu ses i tagrummet. - Det var muligvis også Stahlknecht, der i samme øjemed opførte (ligeledes af Amberg fjernede) mure under to gjordbuer på nordre triforiegalleri (sml. fig. 52).

Et byprospekt fra 1750'rne[n](fig. 216) giver et nogenlunde troværdigt billede af kirken, således som Stahlknecht efterlod den; men tegneren har dog ikke medtaget det nordre trappetårn med spiret (fig. 204, sml. fig.45i).

Af byggeregnskabets mandtalslister og andre bilag fremgår, at de første materialer leveredes sept. 1737, at arbejdet startede 11. april 1738 med 10 håndlangere og nattevagter, der holdt opsyn med materialerne. 19. maj flyttedes hverdagsprædiken til S. Catharina, da præsten næppe kunne høre sine egne ord, fordi det var kommet så vidt, at der var stilladser opsat i kirken, taget på den høje og lave kirke nedtaget og håndværkerne nu tænkte på at nedbryde

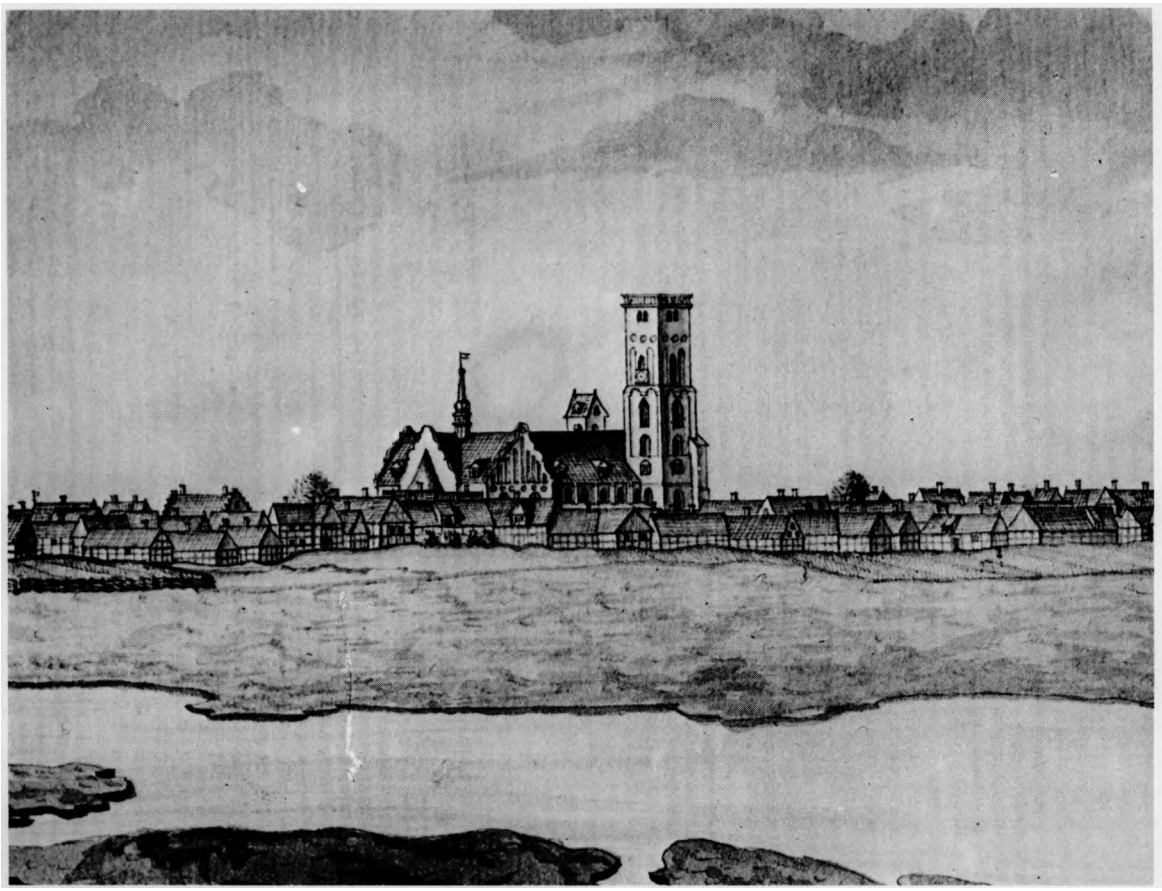

Fig. 216. Ribe. Prospekt fra 1750'erne, som viser kirken med de svungne taggavle fra restaureringen 1738-40 (s. 334). Frederik V's atlas. Kgl. Bibi. — ***Ribe. Prospekt aus den 1750'er Jahren, das die Kirche mit den geschwungenen Dachgiebeln von der Restaurierung 1738-40 zeigt.***

muren. De to murermestre og deres folk var i arbejde indtil 25. okt. og tog fat pånу 23. febr. 1739. 25. maj rejste bygmesteren tagstolen på den ene fløj med 28 mand og fortsatte derpå med en større arbejdsstyrke. 31.juli flyttedes froprædiken (kl. 5) til Hospitalet, fordi der nu skulle oprettes stilladser overalt i kirken.[12] Murermestrene sluttede dette år 25. okt., og 1740 arbejdede de kun fra 4. maj til 22. juni.

Samme dag fik bygmester Kai Dose fra Slesvig besked om at syne restaureringsarbejdet[13]; det skete sammen med to håndværksmestre 24. aug., og da der kun fandtes lidt at indvende, blev der afregnet med Stahlknecht 2. sept., med Riemann og Hödrich den 19. samme måned; en månedstid senere fik murermestrene deres forundte »Discretion« for mere arbejde, end kontrakten forudsatte. Alt tyder på, at også Stahlknecht fik sin belønning, 350 rdl., et beløb, der figurerer i den efterfølgende højesteretssag mod regnskabsføreren Westi Lund (sml. s. 76).

Ved afregningen med de tre mestre og andre var istandsættelsen af bygningen bragt til ende, herunder saneringen af kirkegården (sml. s. 130, 132, 137). De svungne gavlkamme og de nye spir havde givet kirken en anden silhouet. Lorents Thun havde leveret to vindfløje og to kobberplader, der forsynet med indskrifter (s. 375), blev lagt i kuglen på fløj stængerne; Hans Willumsen forgyldte dem, og »de tre billeder« (krucifiksgruppen) over vestportalen var blevet malet op af Hans Poulsen.

Gennem regnskabets bilag kan man følge,

hvorledes der i takt med de sidste arbejder på bygningen kom gang i ***inventarets istandsættelse,*** først urværk og orgel, derpå døre, stoleværk, dåb m.m. Alt blev snedkret og derpå malet både med guld og farver. Regningen på hele istandsættelsen blev på 20.019 rdl. 1 mk. 3 sk., et beløb, der lå langt over Stahlknechts og meget tæt på Thuras forkastede overslag. Stahlknecht har faet tildelt skylden for den store overskridelse, men det er sikkert med urette,[14] thi i regnskabet er der intet, som tyder på, at bygmesteren overhovedet havde noget at gøre med kirkens renovation efter september måned 1740. - Den største ulykke ved Stahlknechts så ofte fordømte restaurering var overgrebet på kirkens tilbygninger, først og fremmest den interessante processionsgang; men ansvaret, dét falder dog tilbage på »kirkens høje forsvar«, - her den stiftsøvrighed, som et halvt århundrede senere lod flere andre tilbygninger nedrive, heriblandt det romanske Mariatårn.

A. KRUUSES OVERSLAG 1789
F. LANGES ISTANDSÆTTELSE 1791-93
NOTER S. 362

Stahlknechts restaurering blev næppe det, den skulle have været. Forholdsvis hurtigt meldes der om utætte tage og nedfaldende mursten, men uden at der blev gjort noget rigtigt ved sagen. Man var som så ofte før mere optaget af inventaret end af bygningens vedligeholdelse. I årene 1764-70 gennemførtes en højst besynderlig ændring, som nærmest genskabte det katolske kirkerum: Orglet blev anbragt på et ***pulpitur*** tværs over skibets østende. Det kostede mange penge og utilfredshed, fordi man hverken kunne se eller høre præsten, når han stod for altret. Et andet stort beløb blev brugt på ***fem lukkede stole*** i midtskibets sydside, i de fem vestre arkadebuer. Stolene skulle have givet kirken store indtægter, men kun fa lejere meldte sig.

Efterhånden faldt der imidlertid så mange sten ned både ude og inde, at noget måtte gøres, og resultatet blev, at der efter et syn 31. juni 1780 allerede 6. nov. blev indbudt til licitation over en ret omfattende istandsættelse på tag og fag.[15] Til trods for at den averteredes i de Berlingske aviser, på plakater i omliggende byer og indvarsledes med trommeslagning, kom der kun eet eneste bud og kun på et enkelt punkt.[16] Dermed blev der stilhed om sagen. Det skyldtes muligvis, at der ikke var penge, eller at stiftsøvrigheden var uvidende om den økonomiske situation. - En ny retssag var på vej 1780, og den endte som de tre foregående siden 1739 ved højesteret. Denne gang var sagen anlagt mod de verdslige kirkeværger, der havde vist sig mindst lige så uefterrettelige med regnskabsaflæggelse som de gejstlige. Trods tre gange mulkterede, havde Joen Jensen og Rahr ikke fremlagt regnskaber i seks år og blev derfor suspenderet 1780. Marts 1783 dømtes de ved rådstuen, 23. dec. ved højesteret, og endelig halvandet år senere afleverede Rahr regnskabet og kirkens tilgodehavende på 742 rdl., hvorfra gik betalingen for de indelukte stole.[15]

Fra den konstituerede kirkeværge Hans Kalhauge, som havde foranstaltet den resultatløse licitation, findes et promemoria fra 22. febr. 1783 med følgende indledning: »At Riibe Dom Kirkes udvendige Muure behøver een anseelig Reparation, er noget som kiendelig staar til Syne for alle«.[15] Kirkeværgen og stiftsøvrigheden må fem år senere have sat et eller andet i gang, eftersom Danske Kancelli 17. maj 1788 videresendte en forestilling med bilag fra stiftsøvrigheden til Rentekammeret. Forestillingen handlede om en istandsættelse på tag og fag, der efter overslagene beløb sig til 10.210 rdl. Samme år, 12.juni, forlangte Kancelliet foruden et specificeret overslag at fa nøjagtige planer og tegninger af kirken, hvorpå de ønskede nyindretninger var markeret. Samtidig opfordredes stiftsøvrigheden til at søge råd hos bygmester A. Kruuse i Horsens.[17]

Kruuse havde overslag og tegninger færdige 8. april 1789, og ifølge hans beregninger ville istandsættelsen beløbe sig til 14.649 rdl.[18] De følgende kommentarer til Kruuses ukendte tegninger er opdelt i ni punkter efterfulgt af beregningerne over udgifter. Hovedindholdet i de ni punkter gengives under henvisning til

rækkefølgen hos Tetens Hanssen,[19] der bygger på byens auktionsprotokol:

1). Det ***store tårn.*** De øverste 15 alen, dvs. de to øverste etager, var så forrådnede, at de måtte nedbrydes og opmures tillige med en gesims, hvorefter der skal opsættes et »hastig Indsveifet« ***spir*** efter tegningen (sml. Thuras forslag s. 330). De fire små klokker fra det lille tårn ophænges over stormklokken, og ***urskiven*** rykkes højere op. Udvendig skal alt brøstfældigt murværk fornyes. Kirkens ***store vestvindue*** skal deles med en pille og forlænges nedefter.

2). Det ***lille tårn*** (Mariatårnet), som er overflødigt efter klokkernes flytning, skal nedrives sammen med det såkaldte ***blykammer*** (S. Nikolajs kapel), og materialerne bruges andetsteds.

3). Det nuværende ***kapitelhus,*** der gør en »urimelig plan« ved kirken, bør nedtages sammen med »den lille udbygning til ***vestibule***« (våbenhuset) ved kirkens norddør.

4). »Store og Kors Kirkens« ***gavle*** er opmuret efter gammel facon med udsvejfninger. De kræver idelige reparationer og bør afhugges lige med taget og dækkes med bly. - Muren skal repareres og ***vinduerne*** delvis fornyes. - Et nyt lokale til ***kapitlet*** skal indrettes i det sydvestre hjørne (ydre sideskibs vestende) og skilles fra kirken ved to mure. - ***Dåben*** skal fra tårnet (forhallen i vest) flyttes inden for kordøren og indfattes med et lavt brystværn. - To ***skriftestole*** opsættes på hver side af altret.

5). ***Portalerne*** ved de tre hovedindgange skal repareres med sandsten, forsynes med nye døre, der skal have zirater som på tegningen, og med indvendige fyrretræs vindfang.

6). ***Blytagene*** omstøbes overalt, og de nye plader skal pr. kvadratalen veje mindst 28 pund, mod nu 22.

7). Vedrører ***kirkegårdsmuren*** (sml. s. 134).

8). ***Materialhuset*** (omgangens vestfløj) skal af hensyn til kapitlets indretning frigøres fra kirken ved at nedrive 9 alen af nordenden.

9). Alle ***stole*** bør udtages, hvorefter det bedste anvendes i sidegangene, mens der opsættes to nye rækker i midtskibet. Endvidere forskellige ændringer ved kordør og altertavle. Om ***orglet*** tilføjes: »Orgelværket er anbragt på et meget upassende sted, da det er sat over kordøren, og derved betages alt det smukke syn, der i kirken burde og kunne haves til altret og til den smukke i sammes kor opførte hvælving m.m. Dette orgel burde flyttes til den vestre hvælving i kirken; dog ikke den, som er mellem begge tårne, eller hvor det store vindue sidder«.

Hele materialet blev 23. maj 1789 sendt til Danske Kancelli, der lod sagen gå videre til den kgl. bygningsdirektion med anmodning om en bedømmelse af Kruuses overslag. Bygningsdirektionen reducerede det til 11.820 rdl. og fremsatte nogle ændringsforslag, der bl.a. gik ud på: At tårnets ydre skikkelse ikke måtte ændres, at urskiven og uret flyttedes op, så skiven kom midt i det runde vindue, at materialhuset ikke måtte skilles fra kirken, og at billedhuggerarbejdet (ved de tre hovedindgange) var overflødigt.[20]

Samtidig fremsatte bygningsdirektionen nogle spændende betragtninger over fortidens monumenter (sml. s. 78f.). De faldt ikke i Kruuses smag. I et indlæg, dateret 10. marts 1790,[21] forsvarede han forslaget om spiret på det store tårn med følgende: '»Hvad Ziirlighed Taarnet vilde Tabe ved at faae Spiir imod (som) det nu er, kommer meget an paa en hvers Goudt. Men vil (man), som man bør, tenke paa Solidité og mindre Reparationer i Tiiden, da kan ingen nægte, at Taarnet jo (vil) vinde meget anseeligt«.

Allerede 17. april beordredes en licitation afholdt på baggrund af Kruuses projekt med bygningsdirektionens ændringsforslag. Det skete 22.juli, og arbejdet gik til de lavest bydende, Peder Schandorph fra Skanderborg samt Johan Friedrich Colvitz og Niels Schandorph fra Arhus.[16] De fik arbejdet på bygningen for 8750 rdl., på inventaret for 850 rdl. og på orglets flytning til 450 rdl., ialt 10.050 rdl., hvortil kom et blytækkertilbud på 3.100 rdl. fra Jep Krog i Nielstrup.[18] Med kongens approbation af licitationen 5. nov. 1790 var man nået til et lignende resultat som ved den forrige restaurering: Ligesom Thuras grundige overslag blev vejledende for Stahlknechts istandsættelse

1738-40, blev Kruuses projekt; nu grundlag for en istandsættelse ved andre mestre 1791-92. Men de overgreb, der blev begået ved den første, er for intet at regne mod dem, som nu gennemførtes.

Hele sagen havde skabt uro i byen, og den ny tiltrådte stiftamtmand, J. C. F. Helfried, var ligesom bispen urolig for, hvordan reparationen skulle forløbe uden en tilsynsførende bygmester. Ganske vist havde man i foråret 1791 faet Kancelliets tilladelse til at ansætte Kruuse, men han var utilfreds med udviklingen og afslog. Samtidig havde stiftamtmanden brevvekslet med hofbygmester og professor C. F. Harsdorff om at få udpeget en elev, der kunne egne sig til stiftsbygmester; derpå skrev han 7. maj (sml. s. 76) til Kancelliet om at fa et sådant embede oprettet og besat aldeles omgående, så stiftsbygmesteren kunne starte med at tage vare på domkirken, som skulle repareres på en måde, »der kan anses som en ombygning«. [22]

Der blev ikke oprettet noget stiftsbygmesterembede, men Kancelliet resolverede, at en ansøger til dette embede, Ferdinand Lange, som gennem 13 år havde været bygningskonduktør hos Harsdorff og var anbefalet af ham, kunne ansættes ved domkirken, hvis der ikke var sluttet kontrakt med Kruuse.[23]

Lange, der skulle have 200 rdl. pr. år, benyttede under sit ophold i Ribe navnet Langen. Han gennemførte med stor energi og stiftsøvrighedens opbakning nye besparelser og deraf følgende nedskæringer på over 2000 rdl. i de indgåede kontrakter.

Det er umuligt at følge arbejdet i detaljer, da hverken regnskaber eller bilag er bevaret. Imidlertid fulgte der i restaureringens kølvand en sand erklæringskrig mellem utilfredse borgere og de ansvarlige myndigheder, og gennem de mange indlæg tegner der sig et meget godt billede af arbejdets omfang.

Restaureringen (sml. fig. 45i), der påbegyndtes april 1791, synes afsluttet med et syn 25. juni 1793.[18] Ved synet, der blev foretaget af murermester Mikael Stobberup fra Rosengården og tømrermester Niels Møller fra Lindingbro samt to Ribemestre, Laurits Schade og Hans Fyen, erklæredes, at kirken stod »for smuk og fuld anseelse«. Tre uger senere indsendte Lange sin beretning om arbejdet til Danske Kancelli, og dermed var hans ansættelse formentlig slut. Inden længe forelå den første af tre klager fra apoteker A. M. Eilschou, kleinsmed L. Falck, rokkedrejer C. T. Dreier og gørtlerj. Jensen; to af brevene er stilet til kirkens direktion, det tredie til Danske Kancelli. De handler om, at man i byen taler så meget om den store forurettelse, domkirken er blevet tilføjet ved sammes sidste reparation. Man underkender synets udtalelse, ' opregner talrige punkter, hvor det er gået galt, og tilbyder endelig selv at betale et nyt syn, der skulle afholdes af bygmestrene Kruuse og Hjernø fra Horsens. Marts 1794 kom Langes svar på klagerne, og 15. juli foretog hofbygmester J. Magens efter ordre fra Rentekammeret et nyt og meget omfattende syn.[18]

Med holdepunkt i Langes indberetning til Kancelliet og med støtte i de øvrige kilder samt en beretning om kirkens udseende 1831 (Hanssen s. 17) kan der gøres rede for de ændringer, som gennemførtes i forhold til de ni punkter i Kruuses projekt (s. 337):

ad 1). Det ***store tårn*** istandsattes uden ændringer af hovedformen. Urskiverne flyttedes til 4. loft, som foreslået af Kruuse, men antallet øgedes med to, så der kom en urskive til hvert verdenshjørne; urværket blev på sit gamle sted.

- Kirkens ***vestvindue*** forandredes ikke.

ad 2-3). Som hos Kruuse.

ad 4). Som hos Kruuse, men med ændringer: En hugget ***kampestenssokkel*** blev indsat under nordre korsarms østmur, hvor det gamle kapitel havde stået. - Flere ***vinduer*** udskiftedes, og alle ruder blev fornyet og gjort større. - Murreparationerne var langt mere omfattende end forudset af Kruuse. ***Hele kirken samt tårnene blev »beværfet«*** med godt slagen grålig kalk, fordybningerne (d.e. facadeblændingerne) pudset med hvid slagen kalk. - ***Kirkegulvet*** blev ikke blot rettet, men forhøjet og »bragt i vaterpas«; korgulvet og midtgangen blev belagt med ligsten (hvoraf en del kom fra omgangen), resten med mursten. - ***Kapitlet*** indrettedes i søndre kors-

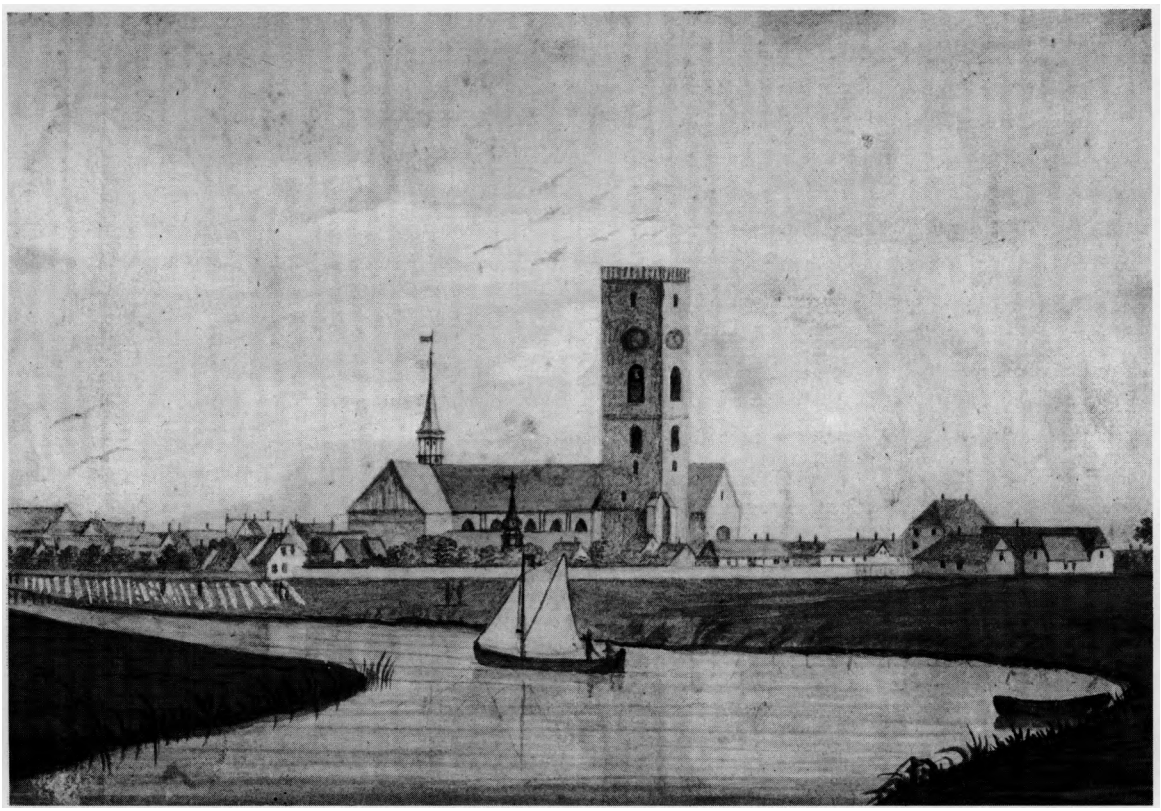

Fig. 217. Domkirken efter restaureringen 1791-93, da bl.a. Mariatårnet blev nedrevet (sml. s. 292). Efter akvarel fra 1807. NM2. — ***Der Dom nach der Restaurierung 1791-93, da unter anderem der Marienturm abgerissen wurde. Nach Aquarell von 1807.***

arm, skilt fra korsskæringen med et fyrretræspanel og fra søndre sideskib med en mur, hvori en smuk fyldingsdør. — ***Dåben*** blev ikke flyttet.

- De to ***skriftestole*** anbragtes på hver side af kordøren, og de blev ikke lavet af nyt, men af den gamle skriftestol og den såkaldte rektors stol.

ad 5). ***Portalerne:*** Kathoveddøren tilmuredes på grund af kapitlets indretning. — Ved nordre korsarm opførtes en ny portal af sand- og mursten, i smag med Kathoveddøren. — Kun norddøren fik bislag (d.e. vindfang).

ad 6). Som hos Kruuse, men uden angivelse af pundvægten.

ad 8). ***Materialhuset,*** dvs. omgangens vestfløj, blev ikke skilt fra kirken. - Indgangspartiet istandsattes.

ad 9). Alle ***stole*** blev udtaget, men ikke fornyet. De to rækker i midtskibet, der havde alt for smalle døre, fik nye (der nævnes over 70), og de bedste af de øvrige stole repareredes og anbragtes i sidegangene. - ***Gitterværket*** på korets tre sider blev istandsat, bl.a. ved at fjerne dets mange indskrifter, og billedhuggerarbejdet, Frederik IV.s kronede navnetræk i løvværk, over kordøren blev nedtaget, fordi det tog synet til altret. - Fjernet blev også ***altertavlens*** »plumpe« fod og noget upassende løvværk på ***altret.*** - ***Orglet*** blev stående på sit pulpitur tværs over midtskibets østende. - Hullerne i ***hvælvingerne*** blev dækket med brikker, skåret som ***stjerner,*** og på ***arkadepillernes*** fuger blev der malet røde streger. — Endvidere skete der, som det vil fremgå af det følgende, andre overgreb på inventaret.

Hofbygmester Magens' meget grundige gennemgang af hele istandsættelsesarbejdet viser, at ikke alt var gjort på bedste måde, selv om Lange gang på gang aflagde sin ed derpå. Når man betænker, hvor hårdt entreprenører-

nes kontrakter efterhånden blev presset ned, er det ikke mærkeligt, at de undertiden måtte gå på akkord med kvaliteten. Magens forsøgte at dele sol og vind lige, men gav derimod ikke køb på ret mange punkter i sit svar til de fire Ribeborgere.

Blandt disses anklager mod kirken var også fjernelsen af nogle ***messingplader*** fra ligsten og et ***Mariabillede,*** der sad som håndtag i vestdøren. Kirkeværgerne beklagede det meget, ikke på grund af deres værdi, men på grund af, hvad Terpager og Galthen siger derom. 19.nov. 1793 kom kirkedirektionens resolution: Da det gamle messing, hvorpå indskriften formodentlig var ulæselig, er brugt som gammelt metal til urskiverne, var der ikke mere at tale om![18] - Direktionen, dvs. bisp og stiftamtmand, havde sanktioneret Langes forslag til en hel del af de gennemførte ændringer (kapitlets placering, korgitrenes beskæring og den udvendige murbehandling), der mødte størst kritik hos borgerne. En klage over ændringerne ved koret foranledigede en barsk skrivelse,[24] stilet til »den velbyrdige og velvise magistrat« med besked om at »betyde supplikanterne, at de ikke herefter på dem aldeles uvedkommende måde have at blande sig i direktionens forretninger, mindst at ville tale om kunst og smag, hvorom deres suppliqve noksom viser, at de ikke have største begreb, ligesom de herefter aldeles have at afholde sig fra at gøre forestillinger på deres medborgeres vegne, hvortil de ingenlunde have kald eller myndighed, og således giver direktionen dem ingen regnskab for domkirkens reparation, hvori de intet have at sige, men bør lade dette være den dertil bemyndigede direktions sag«.

N. L. HØYENS BESØG 1830
THEOPH. HANSENS PROJEKT 1837
NOTER S. 362

I årene 1804-32 vogtedes kirkens pengekasse af stiftskasserer Hansen, der - som kirkeværge - med domprovst Frosts ord skyede enhver udgift, som på nogen måde kunne undgås (sml. s. 79). Denne sparsommelighed i forening med de mange forsømmelser, der virkelig var sket under Langes istandsættelse 1791-93, kunne have givet kirken dødsstødet, hvis ikke stiftsøvrigheden efterhånden havde blandet sig i forholdet. To af de tidligere omtalte Ribeborgeres klager mod Lange vedrørte kvaliteten af det nye blytag samt den sortgrå, afskallende mørtel, som kirkens facader var blevet oversmurt med. De sidste skader var så iøjnefaldende, at værgen i somrene 1806-10 måtte spendere penge på at lade murermester Josias Lütkens to mestersvende gennemarbejde alle facader.[16] Allerede på den tid lækkede tagene overalt, men værgen var tilbageholdende med at efterkomme de næsten årligt af provstesynet påpegede mangler, der også undertiden gjaldt støv og snavs i stolestaderne.

I anledning af reformationsjubilæet lykkedes det 1817 at opnå enighed med værgen om, at kirken burde rengøres, hvidtes og have alle de ituslagne vinduer istandsat. Ved den lejlighed fjernede man de 1792 opsatte, blå stjerner fra hvælvene, og følgende understreger, hvor svært det var for inspektionen at fa noget gennemført: Det vedtoges 1828, at den skulle konferere med værgen om, hvordan man på den sparsommeligste måde kunne fa dækket de åbne huller i hvælvene med de 150 træstjerner »af forrådet«, hvoraf tre forsøgsvis var blevet afvasket og gulmalet to år før. Efteråret 1828 opsatte snedker Ussing endelig 137 ***gulmalede træstjerner,*** fastbundet med ståltråd (sml. fig. 10).[16]

Om man nu med denne indsats ønskede at pynte kirkerummet op, at ljerne træk eller at bortlede opmærksomheden fra det største onde - det utætte tag - er uvist; men sikkert er det, at inspektionen straks efter Hansens afgang afholdt ekstraordinært syn og iværksatte en fuld-

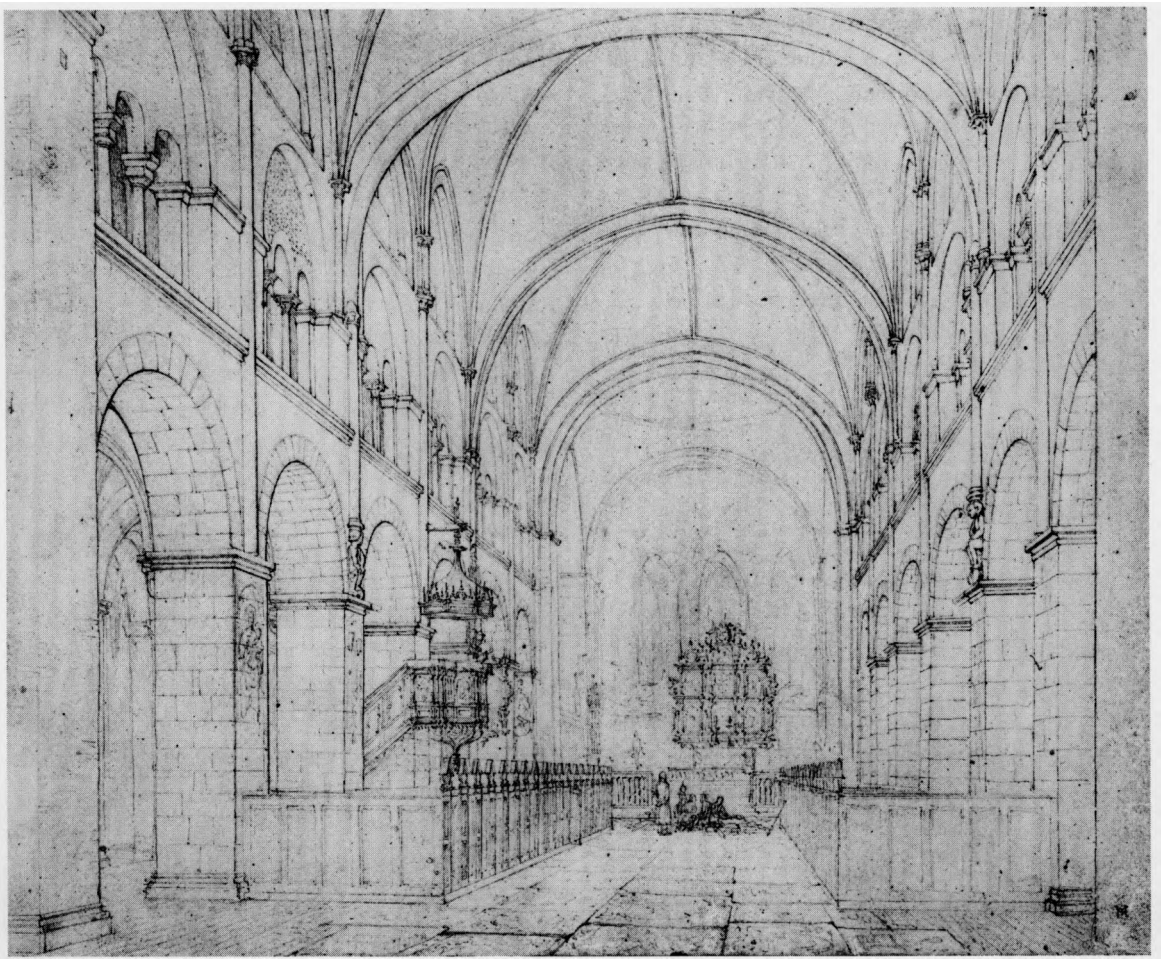

Fig. 218. Interiør mod øst. Blyantstegning af Theophilius Hansen 1836. Orgelpulpituret, der 1770-1843 lukkede for indsigt i koret, er udeladt ligesom væggenes mange epitafier (sml. fig. 10). NM2. — ***Innenansicht nach Osten 1836. Die Orgelpulpitur, die 1770-1843 die Einsicht in den Chor verschloss, ist ausgelassen wie auch die vielen Epitaphe.***

stændig omstøbning af det kun 40 år gamle blytag. En medvirkende årsag til denne »hurtige« indsats kan have været den interesse for kirken som arkitektonisk og kulturhistorisk mindesmærke,[25] der på lokalt hold var kommet til orde i adjunkt Tetens Hanssens afhandling om kirkens historie efter Terpagers tid (sml. s. 79), - men en interesse som frem for alt befordredes af en udenbys gæst 1830.

N. L. HØYEN var i dette år på sin første rundrejse i de danske provinser for at studere fortidens monumenter.[26] Om sommeren kom han til Ribe domkirke, hvor han i tre uger tegnede, registrerede og beskrev enhver arkitektonisk detalje.[27] Han deltog i åbningen af nichegraven i nordre korsarm (s. 115), hvis tre blyplader med bispenavne fra 1000-1100'rne gav perspektiv i kirkens historie. Høyens begejstring ansporede Tetens Hanssen til yderligere studier af kirken, herunder en udgravning ved kirkens vestfront sammen med kollegaen, A. Adler, 1835.[28] Samme år stod Høyen bag udskrivningen af en prisopgave om domkirken; den bragte 1836 de to unge kunstnere, Jørgen Roed og Teophilus Hansen, til byen (s. 80). Resultaterne af deres arbejde skulle antagelig have været udgivet i en bog svarende til den - vistnok af Høyen inspirerede - om Roskilde domkirke 1833-35.[29]

Teophilus Hansens projekt 1837. Kirkedirektionen (dvs. bisp og amtmand) havde vist sin interesse for Hanssens og Adlers udgravning,[30] og interessen hos gejstligheden øgedes under de to kunstneres arbejde med at tegne og male kirken. Allerede 16. nov. 1836[31] henvendte direktionen sig til Danske Kancelli med ønsket om en restaurering, og om økonomisk hjælp. I den lange skrivelse fremhæves om domkirken »at der kun har været faa Kirker i Danmark af den saakaldte gothiske Architectur, der havde kunnet udholde Sammenligning med den i sin oprindelige Form ... det er hertil ubegribeligt, hvorledes man har kunnet tillade sig saaledes at ødelægge og fordærve, hvad man havde burdet anvende al Umage paa at bevare og forskjønne«. Man burde tænke på at gengive kirken især dens indre skønhed, og dette havde også i længere tid(!) været genstand for direktionens opmærksomhed. Man ønskede, at nationen måtte bidrage, thi kirken havde end ikke råd til en duelig arkitekt og kyndige folk til at udarbejde tegning og overslag. Derefter følger en opregning af de ting som burde gennemføres indvendig; heraf fremgår tydeligt, at direktionen først for alvor har faet ideerne den forgangne sommer, nemlig gennem Roeds og Hansens arbejde med tegninger og maleri. Kancelliets svar kom 6. dec. og gik ud på, at direktionen kunne fremskaffe tegning og overslag.

Bispen handlede hurtigt; 13.jan. 1837 modtog Theophilus Hansen brev fra bispen, og 17. april rejste han til Ribe. Her gik han igang med at grave ved Mariatårnet, måle op og søge efter kalkmalerier. Resultatet blev to planer, tre snit og tre facader, et materiale som dannede grundlag for restaureringsprojektet.[29] Da det 7. april 1838[31] indsendtes til Kancelliet, ledsagede stiftsøvrigheden sagen med oplysninger om, at Hansen var blevet valgt, »fordi vi vidste, at det er en ung mand, der havde viist, at han besad architectiske Kundskaber i Forening med levende Kunstsands« og under sit foregående ophold havde vist særdeles interesse for kirken og dens restauration; han påtog sig arbejdet »con amore« og for det ringe honorar af 150 rbdl. Derefter følger en redegørelse for projektet (sml. ndf.), der med stiftprovst Frosts ord »gik saa ganske i det Store«, at det ikke kunne realiseres selv under de gunstigste omstændigheder.[32]

Kanceliet var 14. juni[31] af samme mening og udbad sig derfor overslag til en nødvendig ydre istandsættelse. De samme håndværkere, der havde forsøgt sig med et overslag efter Hansens projekt, lavede nu i forening med klokkestøber og orgelbygger et nyt overslag. Også det blev for dyrt; de kirkelige myndigheder søgte nemlig - ud over den ydre istandsættelse - at fa gennemført mange af Hansens ideer til det indre.[30] Ved den tid var Hansen ude af billedet; men hans projekt vedblev at spille en rolle for kirkens restaurering de følgende 30-40 år og for Jacob Helms i arbejdet med domkirkens beskrivelse 1870.

Projektet, der omfattede de nævnte otte tegninger er det ældst kendte forsøg på at gengive en dansk kirke sin »oprindelighed«, dvs. rense den for alle senere tilføjelser og supplere med »historisk korrekte« detaljer. Romantikkens interesse for historien havde skabt kunsthistorien, og denne blev igen mor til de historiske stilarter, der i 1800'rnes 2. halvdel prægede alle kirkerestaureringer. I overensstemmelse med Høyens teorier havde Hansen søgt at udrede de forskellige bygningsdeles alder, men endnu havde man ikke rigtig rede på stilarterne. Resultatet blev, at han havde tænkt sig at iføre den romanske bygnings medtagne ydre en nygotisk dragt med alt, hvad dertil hører af tårne, spir og sprængbuer. På planerne er der med vekslende farvestyrke angivet, hvad Hansen anså for oprindeligt (heriblandt det store tårn), hvad han ville supplere med (Mariatårnet) og hvad han ville nedrive (de ydre sideskibe). Hvad Hansen i øvrigt tænkte udført fremgår dels af snittene, dels af stiftsøvrighedens tidligere omtalte brev til Kancelliet: 1-2). En ***forhal*** i vest af hensyn til træk og til at bære orglet, der skulle udsmykkes efter tegningen. 3). De fem ***pulpiturstole*** skulle fjernes. 4). Korets fem ***vinduer*** skulle fornyes og udstyres med malede glasruder. ***Kuplen*** og meget andet skulle males, ***altertavlen*** ændredes sammen med alterets om-

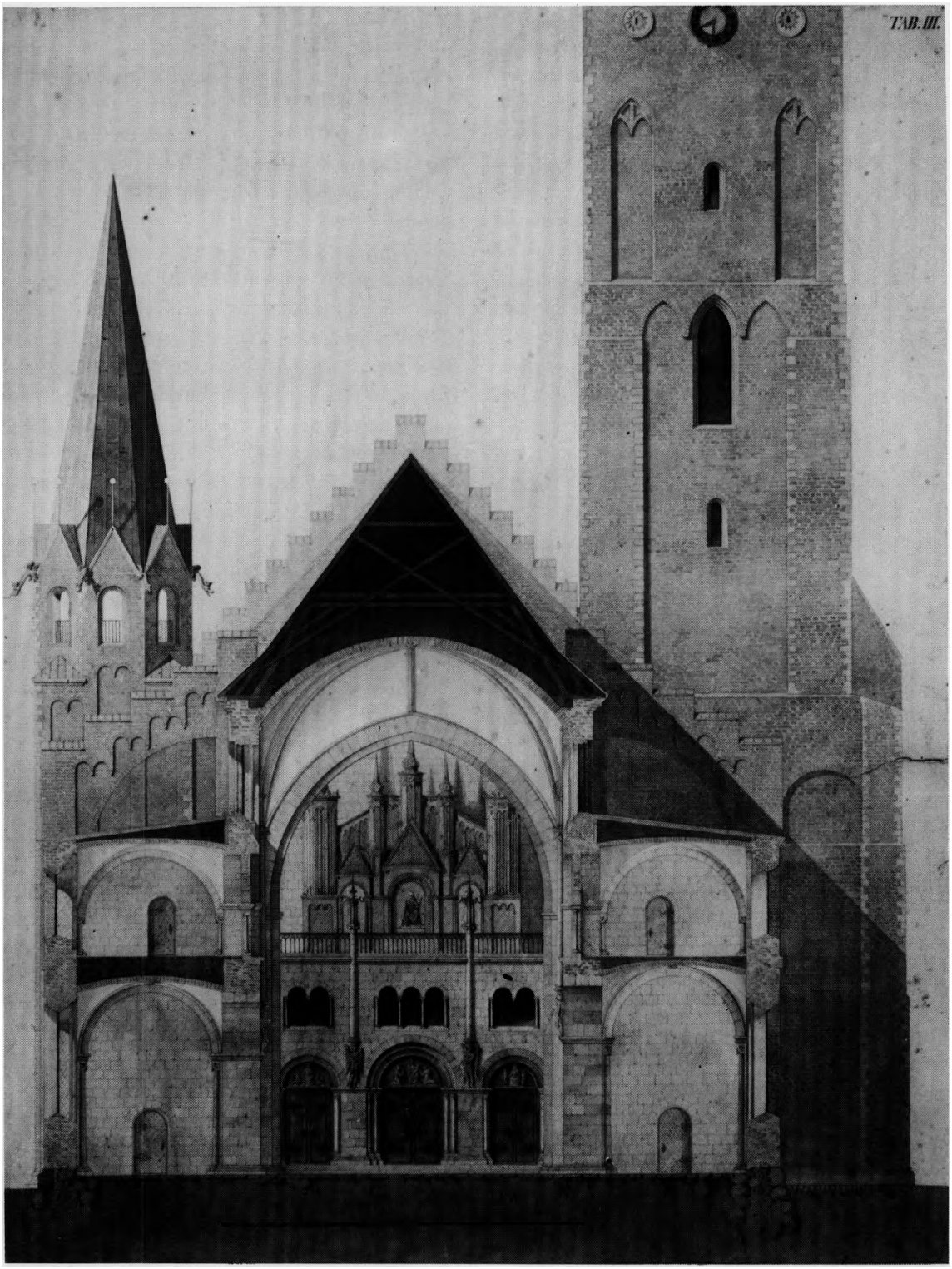

Fig. 219. Tværsnit, set mod vest. Restaureringsprojekt af Theophilius Hansen 1837 (s. 342). LA. Vib. — ***Querschnitt nach Westen gesehen. Restaurierungsprojekt von Theophilius Hansen 1837.***

givelser. 5). ***Kirkens gulu*** optages, gravhvælvingerne derunder efterses, udgravning foretages og nyt stengulv lægges. - Hertil føjer stiftøvrigheden, at Hansens forslag om at nedrive de ydre ***sideskibe*** af hensyn til kirkens »Luunhed, Lyshed og større acustisk Beqvemhed« kunne ske straks, så man sparede udgifter til vedligeholdelse. Det ville også betyde, at man kunne ***sænke gulu et*** og grave jorden væk udvendig, så kirken atter kom til at hvile på sin sokkel. - Med sit projekt kom Teophilus Hansen[29] således til at foregribe meget af det, der senere skete: Orglets flytning og sænkning af gulvet gennemførtes allerede 1843-44, hans ideer til nedrivning og genopbygning levede videre i H. B. Storcks restaureringsforslag 1878, nu i en nyromansk form, - og endelig blev det Amberg, som o. 1900 genopførte Mariatårnet og frilagde kirken udvendig.

RESTAURERING VED F. F. FRIIS 1840-45 LEDET AF N. S. NEBELONG 1843-44

NOTER S. 362

August 1839 sendte Kancelliet kgl. bygningsinspektør Friis til Ribe for at vurdere Teophilus Hansens tegninger og håndværkernes overslag, hvorefter han afleverede et istandsættelsesforslag til kirkeinspektionen. Det er tydeligt, at denne ikke, hvad det indre angår, var enig med Friis. Da inspektionen 9. nov. videresendte forslaget til kirkedirektionen,[30] fulgte der adskillige kommentarer med: De ydre sideskibe skulle bevares, dåben flyttes og det samme gjaldt orglet: »At dets nuværende stilling er stridende mod god symmetrisk Orden have alle Kunstkendere antaget som afgjort, og at fraraade dets Flytning vilde ansees for hos os at røbe Mangel paa Smag«. - På grund af økonomien måtte Friis regne med en fordeling af udgifterne til istandsættelsen på tag og fag over årene 1840-45; men da kongen 1841 bevilgede en kollekt i landets kirker, blev resultatet, at arbejdet gennemførtes 1840-42.[16] Det skete efter Friis' direktiver, men i disse år uden anden ledelse end den lokale opsynsmand F. Bernbom.[33] Da istandsættelsen var tilendebragt havde man af den disponible kapital kun 9354 rbdl. til arbejdet indvendig, som var beregnet til 17.000. Stifsprovst Frost, som gjorde regnskabet op ved udgangen af 1840,[30] meddelte samtidig en fortegnelse over, hvad inspektionen gerne så gennemført.[34]

Denne er opdelt i ti punkter, der snart genspejler Teoph. Hansens forslag, snart Friis' og snart inspektionens ønsker. Det sidste er tilfældet med punkt 3, som vedrører ***fontens flytning*** (fra forhallens nordvestre hjørne); frem for at anbringe den i koret, kunne inspektionen tænke sig at anbringe den i det Holsteinske kapel (vestligste fag i ydre nordre sideskib): »Dette Locale kunde beqvemt benyttes, da Børnemodre hellere vilde lade sig indlede i Guds Huus fra Kirkens Indgang end fra Prædikestolen.« Vedrørende punkterne 6 og 10, der henholdsvis berørte ***nedtagelse af epitafierne*** for 20 rbdl! og ***fjernelse af ligstenene*** fra kor og midtgang bekymrede stiftsprovsten sig over »de ikke ganske faa historiske Erindringer (der) binde sig (hertil)«. Om punkt 9 oplyses, at Friis ønskede ***prædikestolshimlen*** nedtaget, fordi den var ældre end stolen og til hinder for taleren.

Den induendige restaurering 1843-45 skete antagelig efter de retningslinjer, som Friis havde udstukket sammen med de kirkelige myndigheder. Og det var Friis, der afsluttede den med et nyt alterparti 1845. Men hele den bygningsmæssige del samt flytningen af inventaret gennemførtes under daglig ledelse af arkitekt N. S. Nebelong.[35]

Eftertidens kritik af gravmindernes behandling under restaureringen er udelukkende blevet rettet mod Nebelong, men ansvaret må placeres hos Friis og stiftsøvrigheden, der fulgte Teoph. Hansens idé op. Dels er epitafiernes og gravstenenes flytning omtalt i stiftsprovstens ønskeseddel ved udgangen af 1842, dels ansøgte stiftsøvrigheden allerede jan. 1843 Kancelliet om tilladelse til flytte i det mindste en del af de gamle ***ligkister under guluet*** ud på kirkegården, men således at personer af »historisk Navn« forblev i kirken. Da stiftsøvrigheden søgte (og

Fig. 220. Interiør set mod vest efter restaureringen ved Friis-Nebelong 1840-45 (s. 344). Bodil Hauschildt fot. efter 1886. — ***Innenansicht nach Westen gesehen nach der Restaurierung von Friis-Nebelong 1840-45.***

fik) tilladelsen,[31] var den da 37-årige Nebelong end ikke ansat. Det fremgår af et brev, Friis 25.jan. 1843 sendte til Kancelliet; heri anbefaler Friis ansættelsen af Nebelong, som var bragt i forslag af en deputeret i Danske Kancelli; samtidig oplyser Friis, at domkirkens restauration er »anseet med Hans Majestæts særdeles Interesse« - en interesse, der senere udmøntedes i en gave på 7000 rbdl.

Inden omtalen af Nebelongs arbejde skal det nævnes, at han blev inddraget i en sag, der kunne have medført nedrivning af Skt. Katharinæ kirke til økonomisk fordel for domkirken. I dec. 1843, da udgifterne til restaureringsarbejdet var svulmet op, henvendte fire borgerrepræsentanter sig til kongen med deres bekymringer for fremtidens økonomi. Brevet indledes med en lovprisning af kirkens skønhed og fortsætter: »i samme grad som vi maa beklage de Forstyrelser de forskjellige Tidsalderes Vandalisme have anrettet paa denne mærkværdige Bygnings isærdeleshed Indre Forziringer føle vi os uvilkaarligt opfordrede til at udtale vor uskrømptede Tak til Deres Majestæt fordi Kirken efter Deres allerhøjeste Befaling nu paa ny, under en dygtig Konstners indsigtsfulde Ledelse, snart vil udfolde sig i sin oprindelige Skikkelses hele Skjønhed«. De fortsætter videre med oplysning om, at denne kolossale kirke er alt for stor til menighedens tarv, at vedligehol-

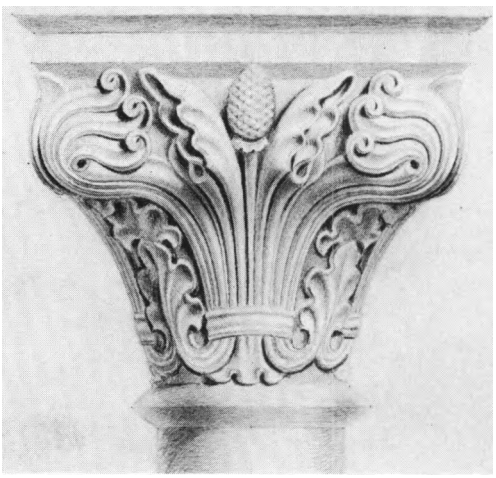

Fig. 221-222. Nordre galleri. Et af de seks kapitæler, som 1843 huggedes til triforierne. 221. Nebelongs fortegning. 222. Samme kapitæl og dets ufærdige »bagside« (sml. fig. 76). NM2 og BSJ fot. 1964-65.
— ***Nördliche Galerie. Eines der sechs Kapitelle, die 1843 fiir die Triforien gehauen wurden. 221. Nebelongs Vorzeichnung. 222. Dasselbe Kapitell mit unfertiger »Rückseite«.***

delsen kan blive en belastning, og at den - under henvisning til en udtalelse af Høyen - burde konserveres af staten. Men til sikring af domkirkens fremtidige indtægter ***foreslås Katharinæ kirke nedrevet,*** da den er meget brøstfældig og overflødig. Som bilag fulgte et af Nebelong foretaget skøn, ledsaget af to tegninger og bestilt af stiftsøvrigheden, der godt kunne gå ind for en nedrivning, hvis man ventede til sognepræsten gik af! Brevet blev det første i en sand erklæringskrig.[36] Ingen ville drage »Nebelongs noksom bekjendte Duelighed i Tvivl«, men domkirken havde flere og større revner end Katharinæ. Juli 1844 anmodede Nebelong Kancelliet om et besøg af Friis, så de sammen kunne besigtige tegninger og kirke, - og derefter er der stilhed om sagen.

Nebelongs ledelse 1843-44. Mens arbejdet på tag og mur 1840-42 kun kan betegnes som en hårdt tiltrængt istandsættelse, må bygningsarbejdet i det indre kaldes en restaurering. Denne blev ikke så omfattende som ønsket, - både Mariatårnets genopbygning og en omfattende kalkmaleridekoration, som man indtil det sidste håbede på, måtte udgå. Ved suppleringen af de mange forsvundne eller beskadigede arkitektoniske detaljer viste Nebelong stor respekt for de oprindelige former. At man ikke kunne mønstre en tilsvarende »historisk sans« over for inventar og gravminder er allerede berørt; men hvad der skete på disse felter vil blive omtalt i de respektive afsnit.

Nebelong blev ansat af Kancelliet 9. febr. 1843, startede i Ribe i midten af april og fortsatte her til udgangen af 1844. Med fasthed og præcision ledede han arbejdet daglig,[37] udarbejdede talrige tegninger og udførlige arbejdsbeskrivelser til de licitationer, der holdtes med en måneds mellemrum; i betingelserne var fastsat de perioder, hvori det enkelte arbejde skulle udføres, og skete det ikke, blev betalingen tilbageholdt. Ind imellem holdt han auktioner over kasseret materiale, førte regnskab osv.

Et par dage efter, at han var kommet til byen, lukkedes kirken, så inventaret kunne nedtages, og de natlige transporter af ligkister fra gulvbegravelser og krypter til kirkegården gennemføres. Allerede i begyndelsen af maj var murerne igang i vestenden med pilotering for den mur, der skulle bære orglet i vest og udskille en forhal.[38] At arbejdstempoet blev holdt, fremgår både af de detaljerede regnskaber og af en meget lang, begejstret omtale i Ribe Avertissements-Tidende 24.juni 1843. Allerede da var muren til orglet opført, korsarmens hvælv repareret, en del af de mange, skønne gesimser, søjler og kapitæler i sideskibene »dels afskrabede eller opsatte, dels færdige fra dygtige sten-

huggerens hånd«, apsidens alt for store vinduer formindskede, og det udvendige granitbånd under dem næsten retableret.

Ved årets udgang var der af stenhuggerarbejde desuden udført en frontispice af granit over vestindgangen (sml. fig. 45j), seks nye søjler med baser og kapitæler til nordre galleri (fig. 222) og alle de øvrige småsøjler i triforieåbningerne istandsat med sandsten, hvilket vil sige, at man også havde gennemført den søjleomflytning, der er omtalt s. 232, og som var muliggjort ved orglets flytning fra skibets østende.

I en indberetning til lederen af Oldsagskommissionen, Chr. Jürgensen Thomsen, skriver Nebelong sidst på året: »jeg har ladet gulvet udgrave, hvorved jeg har faet de smukke fodgesimser frem, som før var begravede ... vi har fundet enkelte ***mønter,*** (som) jeg har afleveret til biskop Müller. I svarskrivelsen 2.jan. (1844) udtaler Thomsen: » ... ligesålidt kan jeg finde mig i, at man begraver fodgesimserne; dog er der et hensyn, som man ikke ganske må glemme eller i det mindste huske på. Man har gjort det samme med domkirken i Salisbury; den har vundet uendeligt i udseende, men man tog sig ikke i agt for, at den ved en flods oversvømmelse tre gange er løbet fuld af vand ... Det halve af mit sidste brev havde jeg ikke behøvet at skrive, dersom jeg havde vidst, at du så meget kommer overens med mine tanker, som du virkelig gør«.[39]

Uden afbrydelse forsatte arbejdet hele 1844 med. Nu gjaldt det for murernes vedkommende galleriernes vægge og hvælv samt midtskibets øvre del. Alle vægge og hvælv blev repareret, pudset og hvidtet tre gange. Stenhuggerne fortsatte deres arbejde med naturstensdetaljerne og fik l.juni murermestrenes hjælp til opsætning af den nyhuggede hvælvskulptur i midtskibet (fig. 165). Sidst fulgte gulvlægningen overalt, dels med fliser, dels med gravsten (de ydre sideskibe og forhallen). Resten af året genopstilledes orgel og prædikestol på deres nye pladser. Korstolene fik to nye gavle skåret efter de gamle, men Friis' alteropbygning synes ikke at være blevet færdig før 1845, da man 29.juni genindviede kirken på festlig vis med trompeter på tårnet og i Ribe Stiftstidende et digt, hvis sidste vers begynder »Dog Mesteren bød, og Mejselen klang/ Og Søilen Hovedet reiser./ Brat Slavemærket fra Panden sprang/ Hvad Under om stolt den Kneiser. «[40]

Disse linjer hefter sig ved noget af det, som må have vakt størst opsigt hos den besøgende efter restaureringen, og det eneste, som i reali-

teten er levnet af Friis' og Nebelongs arbejder 1840-45. Harthuggerarbejdet (d.e. tilhugning af profilsten i granit) blev ligesom alle andre restaureringsarbejder udført af lokale håndværkere. En undtagelse danner kun de stenhuggere, der tog sig af sandstensarbejdet. Stenhugger Becher havde på sit værksted i København to svende i arbejde fra 20. maj-31. aug. 1843 samt en tredie de sidste to og en halv måned. Det følgende år arbejdede Bechers tre svende i Ribe fra l.jan. til 8. maj. På værkstedet havde de antagelig udført de af Nebelong tegnede kapitæler til galleriet samt hvælvfiguren, hvorimod svendene under Ribeopholdet må have saneret og suppleret de mange medtagne baser og kapitæler i midt- og sideskibe (fig. 67-68). Stenmaterialet blev dels indkøbt som nyt, dels opgravet på Ribe slotsbanke, hvor man hentede de gråhvide kalksandsten (sml. s. 188), der både ses i arkadepiller og i sålen på Kathoveddørens trekantrelief. Bechers svende ophuggede adskillige af de gamle kapitæler, mens andre (sml. fig. 129) fik modelleret hele hjørner op med en gråhvid masse (muligvis med de ret store mængder linolie og gips, som indkøbtes).

De tilsvarende skader på pillernes mange hjørnekvadre af granit blev overladt til murermesterens snilde. Små blypropper blev boret ind i stenene og hertil fæstedes cement, som på oversiden var iblandet farvet grus, der stod til den pågældende kvader. - Alle disse reparationer ses endnu; de gennemførtes af sparsommelighed og er ikke alt for kønne; - men de er vel nok at foretrække frem for en omfattende udskiftning af såvel de skulpturelle detaljer som af utallige kvadre.

Hvad der ikke direkte fremgår af regnskaberne er, at også kannikekorets gulv blev sænket, og derved forsvandt nogle gravkrypter, som havde nedgang fra korsarmene. Fjernet blev også det store »træpanel«, der siden den forrige restaurering havde skilt korsskæring og søndre korsarm fra hinanden, fordi korsarmen da indrettedes til kapitelsal; nu blev den påny inddraget i kirkerummet, og den tilmurede Kathoveddør kunne genåbnes.

Fig. 223. Midtskibet, set mod triforierne med søjler fra 1843. — ***Mittelschiff, nach den Triforien mit den Säulen von 1843 gesehen.***

H. B. STORCKS PROJEKT 1875-81
H. C. AMBERGS ARBEJDER 1883-1904
NOTER S. 362

Store, grønne skjolder på vægge og hvælv afslørede allerede en halv snes år efter kirkens indvielse 1845, at den af Friis dirigerede istandsættelse af taget 1840-42 - som så mange af de foregående - lod meget tilbage at ønske. Det er en af de ting, det Særlige Kirkesyn noterede sig, da det 1862 holdt sit første møde. Dette kirkesyn, der var oprettet ifølge lov af 1861, fik en afgørende indflydelse på de principper, som blev lagt til grund for Ambergs hovedrestaurering.[41] Gennem dets protokoller og Kulturministeriets akter kan man følge de langstrakte forhandlinger, der gik forud. De afspejler de generelle ændringer i vurderingen af, hvilke kriterier, der skulle lægges til grund for restaureringen af et middelalderligt bygværk: Skulle man kun genskabe de oprindelige former eller burde der tages historiske og æstetiske hensyn?

Medlemmer af det første Kirkesyn for Ribe var kunsthistorikeren Høyen samt arkitekterne Chr. Hansen og J. D. Herholdt. Den førstes hånd fornemmes stærkt bag de indledende bemærkninger i protokollen: Synet lagde særlig vægt på den romanske stil, således som den blomstrede i Rhin-egnene. De ydre sideskibe havde skadet mest, og de kunne borttages, idet man tillagde det stor værdi, at Teoph. Hansen havde foreslået det samme 1837. Synet udtalte endvidere, at restaureringen 1843-45 unægtelig havde sin fortjeneste, men koret stod nu så fattigt og nøgternt mod langhusets rigere arkitektur; det kunne afhjælpes med den længe ønskede dekoration, og derfor måtte østenden undersøges for kalkmalerispor. - Kirkesynet 1863 anbefalede desuden en udgravning omkring kirken[42] og gjorde ligesom det forrige opmærksom på, at en udvendig istandsættelse ville blive uundgåelig nødvendig i nær fremtid.

De fugtige mure og den tiltagende revnedannelse overalt er væsentlige punkter i synsprotokollen fremover. Efter Høyens død 1870 overgik formandsskabet til Nationalmuseets leder, historikeren J.J. A. Worsaae, mens Chr. Hansen omtrent samtidig afløstes af F. Meldahl. I Synet 1873 deltog som særlig tilkaldt Jacob Helms, der nogle år før havde udsendt sin skelsættende bygningsarkæologiske beskrivelse af domkirken. Medlemmerne var nu alvorligt bekymrede for den store »bevægelighed« i murværket og indstillede enstemmigt til ministeriet, at der ansattes en kyndig mand, som både kunne gennemføre en grundig undersøgelse og udarbejde en samlet restaureringsplan.

H. B. STORCK 1875-81. Ministeriets valg faldt i efteråret 1875 på Storck; udover undersøgelser og opmålinger gennemførte han studierejser her i landet og langs Rhinen.[43] Resultatet blev et komplet opmålingssæt 1877 og et restaureringsforslag, der sammen med beskrivelse og overslag tilstilledes ministeriet i efteråret 1879.

Storck ville omskabe bygningen i romansk ånd; som Hansen 1837, Høyen 1842 og det Særlige Kirkesyn 1863 ønskede han ikke blot at ijerne de ydre sideskibe; han ville også af med de indre sideskibes øvre, hvælvede etage, udskifte midtskibets spidse vinduer med rundbuede og lade kirken fremstå som en teglstensbygning (sml. fig. 225-226).

Projektet, der af ministeriet blev forelagt kirkeinspektion og stiftsøvrighed, videresendtes febr. 1880 til det Særlige Syn med besked om, at de lokale, kirkelige myndigheder ikke var enig med Storck i visse grundlæggende ideer og bl.a. »havde tilrådet, at de ydre sideskibe ... bibeholdes«. Forslaget diskuteredes grundigt, inden drøftelserne fortsatte i Ribe sammen med Storck og arkiteturmaleren Heinrich Hansen, der deltog som ekstraordinært medlem med henblik på dekorationen. Kirkesynet nåede aldrig til enighed under den videre behandling. Febr. 1881 gik bølgerne så højt blandt Synets fire medlemmer, at Heinrich Hansen skrev til Worsaae: »Da jeg ser de fyndige og massive Udtryk i Herholdts og Meldahls Udtalelser frygter jeg ...«, vi kun kan enes om, at bede ministeriet lade udarbejde et forslag »på basis af det bestående«, dvs. med bibeholdelse af sideskibene.[44]

Fig. 224. Kirken set fra nordøst før restaureringen 1894-1904. Bodil Hauschildt fot. efter 1886. — ***Die Kirche von Nordosten vor der Restaurierung 1894-1904 gesehen.***

Forelagt denne plan bad Storck sig fritaget for hvervet; det skete 10. maj 1881 i en lang og interessant skrivelse til ministeriet. Af brevet fremgår, i hvor høj grad ønsket om at genskabe de oprindelige former kompliceres af æstetiske hensyn. Efter Storcks opfattelse var de ydre sideskibe blottet for kultur og af »meget ringe architektonisk Betydning, hvorhos den tid, hvori deres Opførelse falder, er forholdsvis fyldigt og i mange Tilfælde bedre repræsenteret her i Landet«; det eneste lyspunkt for ham var det »lille maleriske Trappetaarn« i nord. Storck formodede, at midtskibets spidse vinduer tænktes bibeholdt i det af Kirkesynet ønskede nye forslag, og hertil siger han, »at de i lige høi Grad ud- og indvendig forstyrrer Totalindtrykket, at de er ualmindelig grimme og ikke oprindelige. - Over Galleriets Arkader søger Øiet forgæves den romanske Høikirkes store Murflader som modsætning til de nedenfor værende Buerækker«. Storck taler hverken om det ulogiske i at bevare de med vinduerne samtidige hvælv eller det store tårn, men slutter med, at Synet under det forudgående møde i Ribe havde bemærket, »at saadan, som jeg havde foreslaaet Domkirken istandsat, har den aldrig

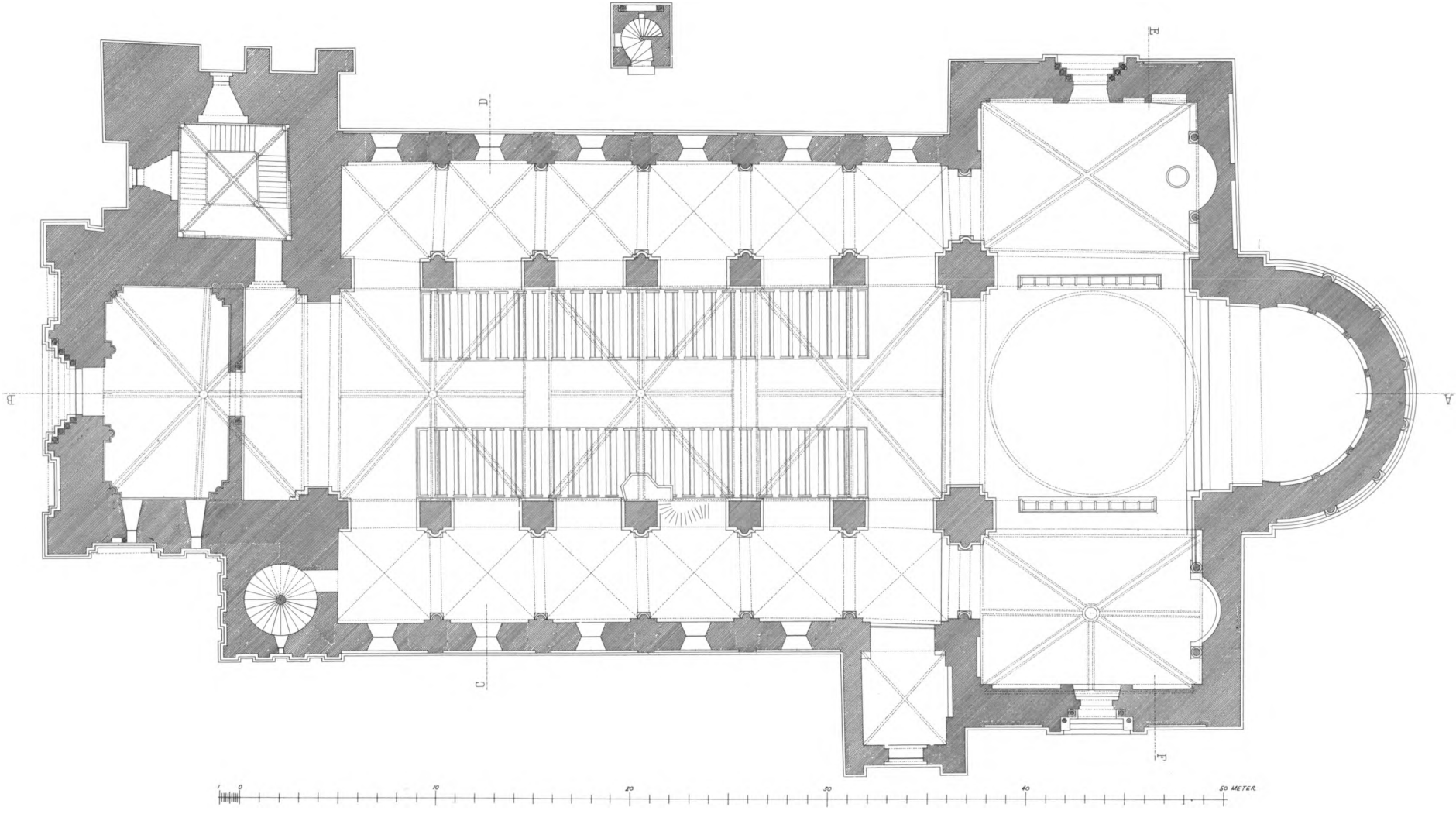
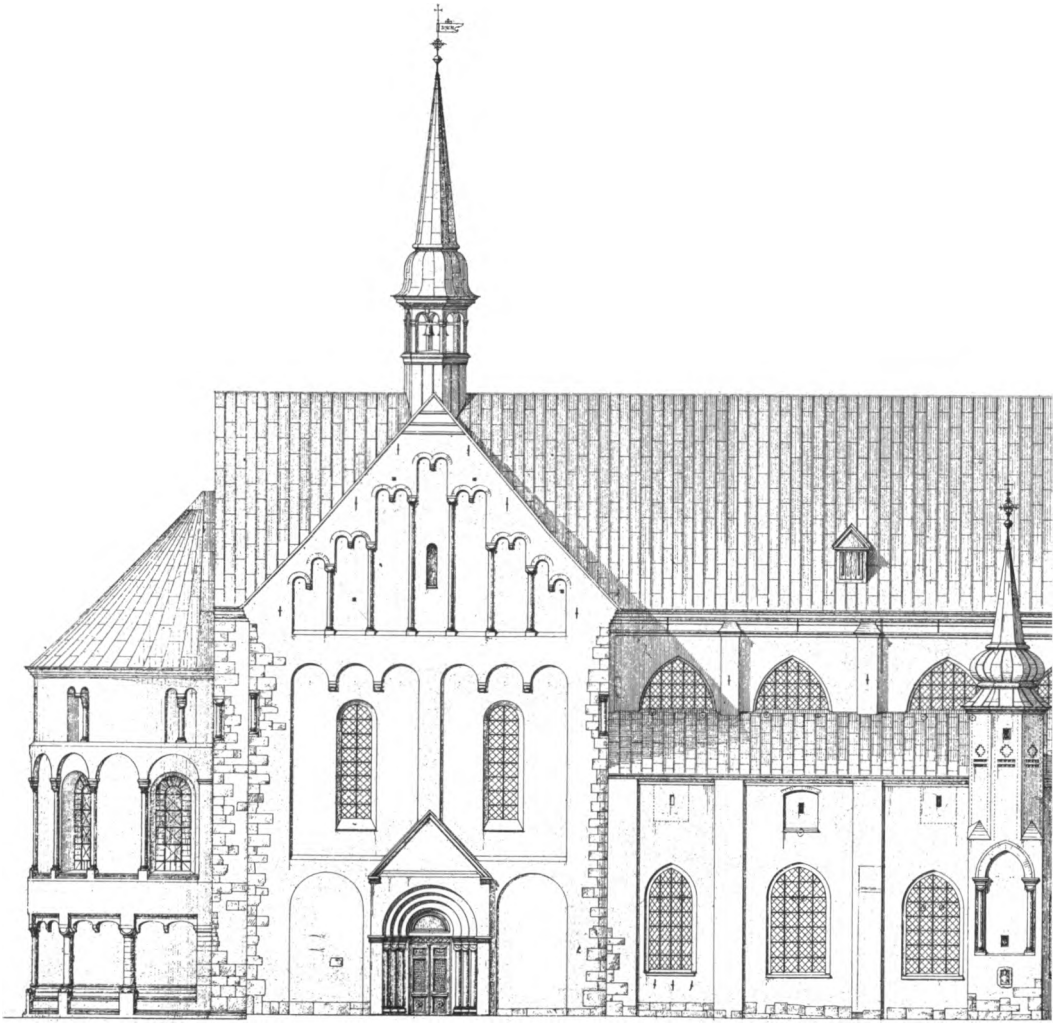
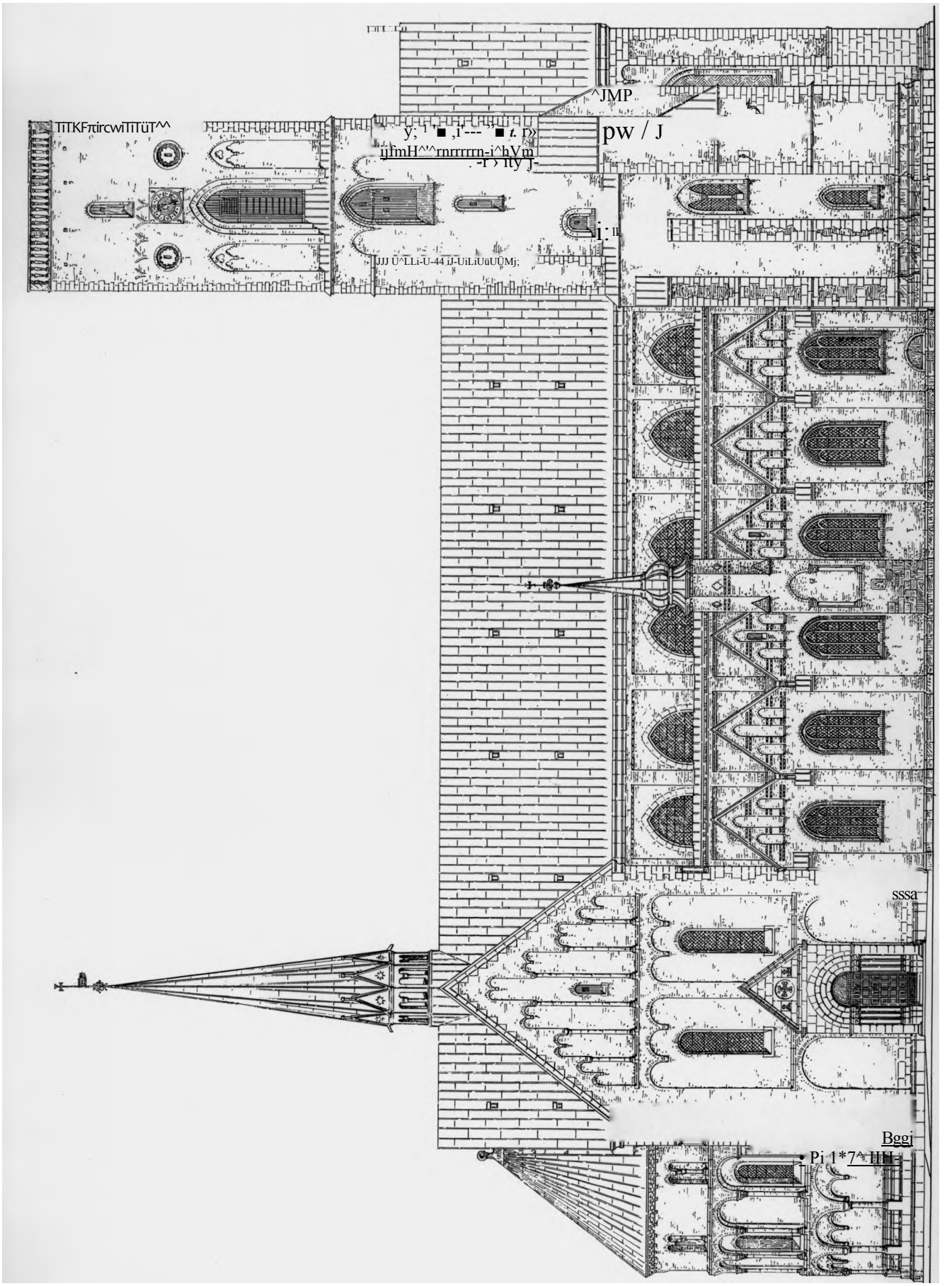

Fig. 225-226. H. B. Storcks restaureringsforslag 1878. Plan og sydfacade. 1:300. (s. 350). — ***H. B. Storcks Restaurierungsvorschlag 1878. Plan und Südfassade.***

Fig. 227-228. Nordfacaden før og efter restaureringen 1894-1904. 1:300. Opmålinger ved H. B. Storck 1877 og H. C. Amberg 1904 (sml. fig. 53-54). — ***Nordfassade vor und nach der Restaurierung 1894-1904. Ermessungen von Storck 1877 und Amberg 1904.***

^JMP
pw / J
sssa
Bggj

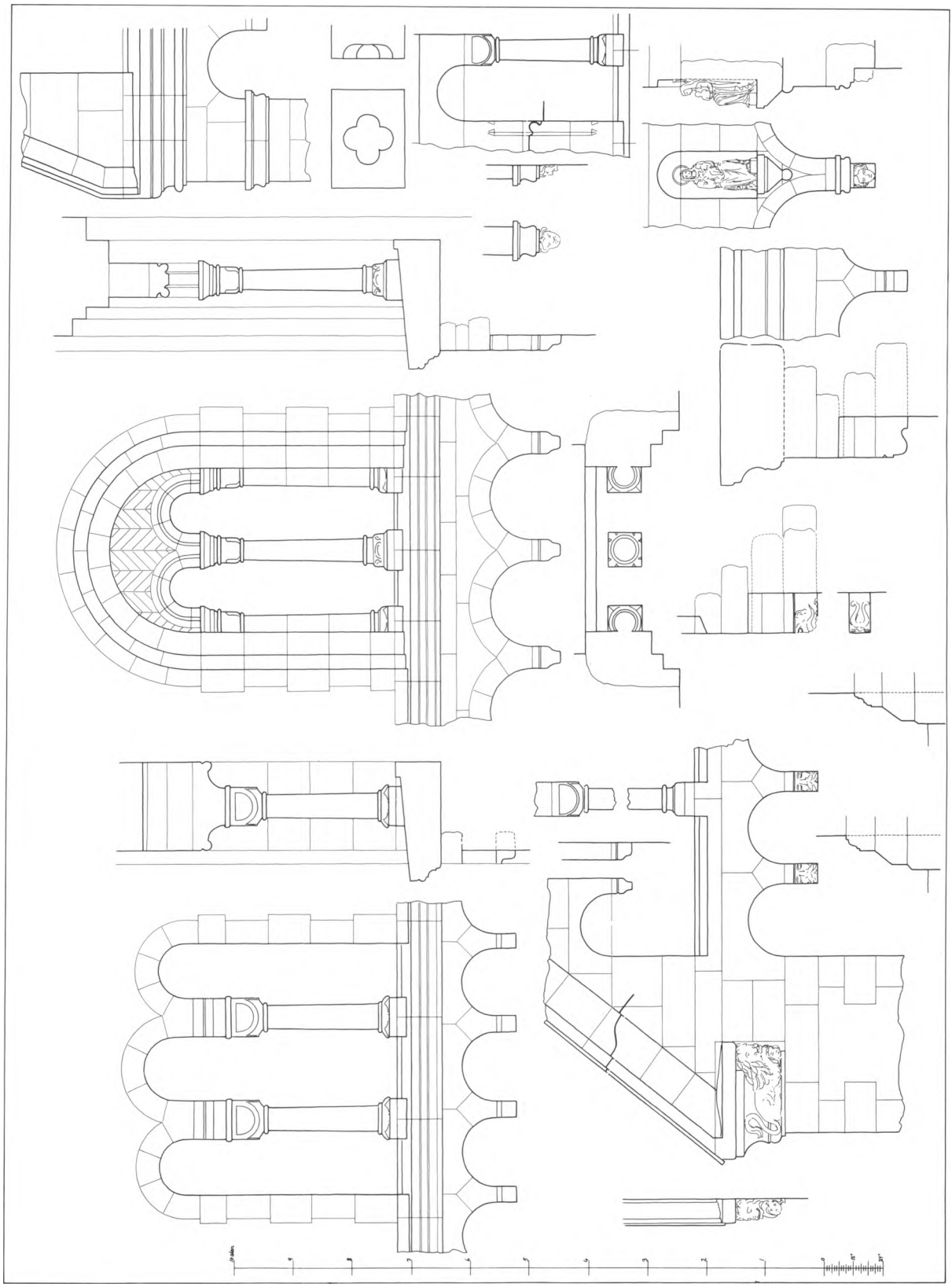

Fig. 229. Restaureringen 1894-1904. Tegning til detaljer på Mariatårnet og kirkens vestfacade (s. 237). Efter Amberg. Streg Marianne Nielsen. — ***Die Restaurierung 1894-1904. Zeichnung fiir Einzelheiten am Marienturm und der Westfassade der Kirche.***

Fig. 230. H. C. Ambergs restaurering 1894-1904. Tværskibet. Snit, set mod øst. 1:300. — ***Ambergs Restaurierung 1894-1904. Querschiff. Schnitt nach Osten gesehen.***

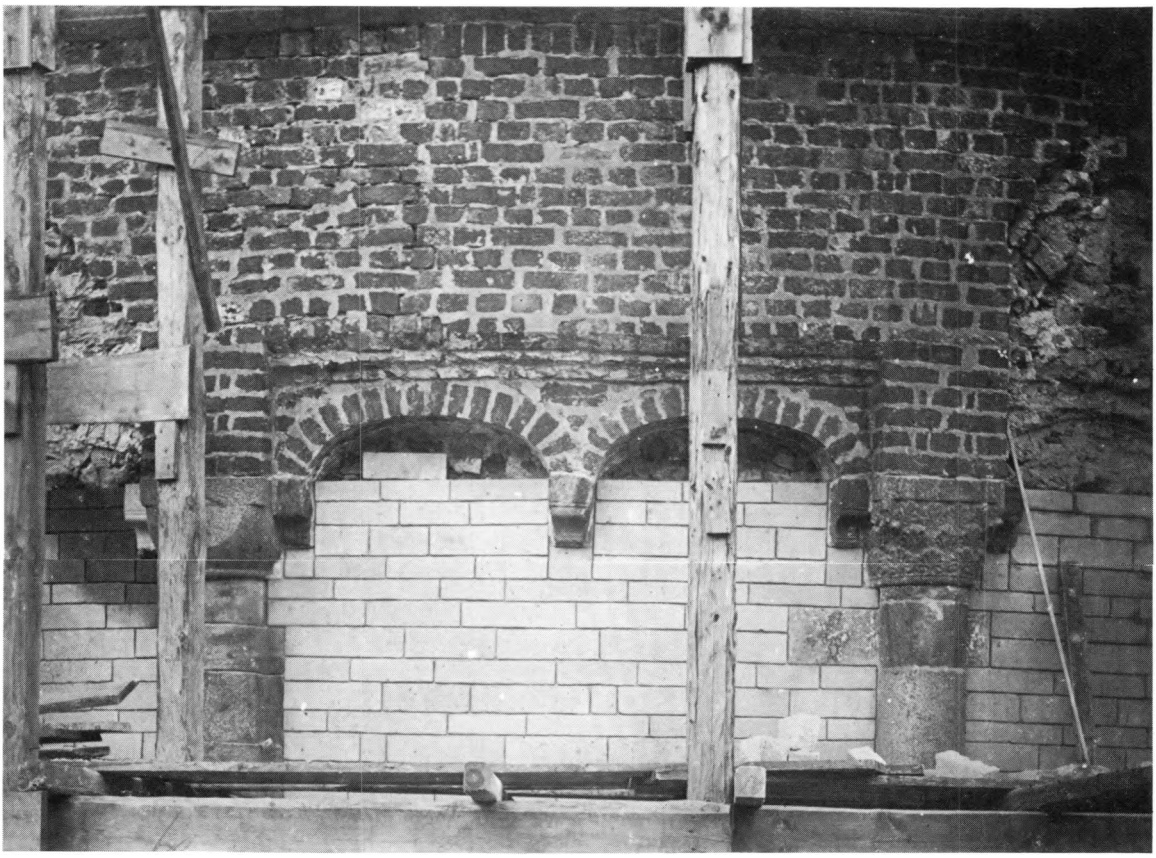

Fig. 231. Apsidens understokværk under skalmuringen med vulkansk tuf (s. 359). Bodil Hauschildt fot. o. 1896. — ***Unterstockwerk der Apsis während des Schalenmauerns mit vulkanischem Tuff.***

til nogen given Tid staaet. Rigtigheden heraf indrømmer jeg gerne og navnlig ubetinget for Vestpartiets Vedkommende (hvis oprindelige Anlæg utvivlsomt har gaaet i en ganske anden Retning).[45] - Man har sammenlignet mit forslag med restaureringen af Viborg, men lighedspunkterne ser jeg ikke ret; - man har i Viborg med eller uden Nødvendighed - derom kan jeg ikke dømme - nedbrudt den gamle domkirke og opført en ny istedetfor; i Ribe er jo alt det oprindelige foruden det senere tilbyggede Hvælvingssystem foreslaaet bevaret og kun det, der på forskellig Maade tynger paa Kirken, er tænkt fjernet«.

I det brev, hvori ministeriet meddelte Synet Storcks afbud, gjorde man samtidig opmærksom på, at arkitekt H. C. Amberg mente at kunne løse opgaven,[46] og at ministeriet nu ønskede at erfare Kirkesynets mening om Ambergs medvirken.

H. CHR. AMBERGS HOVEDRESTAURERING 1883-1904. Resultatet af de mangeårige forhandlinger blev da, at Amberg 21.juli 1882 indleverede et forslag på grundlag af »det bestaaende«. Dette videresendtes til Synet fire dage senere med besked om, at det skulle mødes med Amberg i Ribe og derpå afgive en definitiv betænkning. Denne indsendtes til ministeriet 11. aug. samme år, - uden at man var kommet til enighed (Herholdt og Meldahl kunne ikke stemme for sideskibenes bevaring, Hansen og Worsaae ikke for deres nedrivning).[44] Ministeriets tålmodighed syntes nu opbrugt, eftersom det fem dage senere opfordrede Worsaae, Hansen og Helms til at danne en »Komité for Tilvejebringelse af Tegninger til Domkirkens Restauration« og samtidig gav besked om, at sideskibene forudsattes bevaret. Dermed var retningslinjerne for Ambergs arbejde udstukket. Han havde ganske vist i sit forslag (tre

Fig. 232. Apsidens understokværk med spor efter de oprindelige rundbuer (s. 359). Bodil Hauschildt fot. o. 1896. — ***Unterstockwerk des Apsis mit Spuren von den ursprünglichen Rundbogen.***

forsvundne? tegninger) fulgt Storcks idé om en form for rundbuede vinduer, men på dette punkt ændrede han senere indstilling. De endelige planer, der fuldendtes 1887, var baseret på Ambergs murværksundersøgelser.[47]

Ambergs restaurering af den romanske del blev vel ikke et egentligt brud med de herskende principper, men den nænsomhed, han viste over for senere tilføjelser, var langt større end fortidens og en stor del af eftertidens. Derfor blev hans arbejder udsat for en voldsom kritik; men han fik ros fra så kompetent side som Fr. Beckett, der fremhævede det skønne resultat: Det er Ambergs fortjeneste at han »beskeden er trådt bag de gamle mestre« og i det nye viser den ærligste vilje.[48]

Netop hvor bygningen lod Amberg i stikken, søgte han hjælp i ældre afbildninger, der dog ikke gav tilstrækkeligt svar (taggavlen på vestfronten), andre gange stod Komiteen bag vejledningen (Mariatårnets fire gavle). Det må nok også tilskrives Ambergs fortjenester, at kirken ikke endte som en teglstensbygning. Sådan stod den næsten før hans tid, fordi alle skalmuringer i århundreder var foretaget med tegl. Gennem murværksundersøgelser fandt han frem til originalt murværk og fik det skalmuret med rhinsk tuf; det var i den forbindelse, han opdagede og retablerede den oprindelige udsmykning forneden på apsis (sml. fig. 231-232).

Efter at Komiteen og Amberg var kommet til enighed om det endelige restaureringsforslag, gik der flere år, inden det lykkedes at komme igang. Pengene manglede.[49] I denne periode blev det imidlertid nødvendigt at gennemføre to presserende arbejder.[50] Det ene, ***istandsættelsen af det store tårn*** 1883-85, er omtalt s. 289. Det andet, ***langhusets tv ær afstivning,*** gennemførtes sommeren 1886. Sagen rejstes af de lokale kirkelige myndigheder, endnu før tårnarbejdet

Fig. 233. Kirken, set fra vest. Mariatårnet og kirkens vestfacade i H. C. Ambergs udformning (saml. fig. 11 og 191). — ***Kirche vom Westen gesehen. Marienturm und Westfassade der Kirche in der Gestaltung von H. C. Amberg.***

var færdigt; de hældende og revnede mure krævede (og fik) en særlig bevilling. Amberg udarbejdede et projekt, der blev vurderet og tiltrådt af flere sagkyndige, da Komiteen ikke følte sig kompetent.[51] Systemet består af fire »spræng-buer«, der parvis er rejst over sideskibene ud for midtskibets to store gjordbuer. De ses ikke udvendig og er i de ydre sideskibe camoufleret som en spidsbuet arkade under hveranden gjordbue (sml. fig. 203), mens de i gallerietagen fremtræder som netop det, de er, støttebuer (sml. fig. 168-69). - I fortsættelse af dette arbejde foretog Amberg senere, med ministeriets tilladelse, men uden Komiteens, en opretning af de indre sideskibes ydermure med tilhørende halvsøjler (sml. fig. 235).

Restaureringen af kirken 1894-1904[30] indledtes med en undermuring af de fundamentløse, ydre sideskibe (s. 267) samt den frilægning af kirkens sokkelpartier, der så ofte havde været bragt på bane (se kirkegården s. 126f.). Derpå gik man i gang med istandsættelsen af udvendigt murværk, der omfattede opretning af de ydre sideskibes udadhældende mure: De blev skalmuret og forsynet med taggavlene, hvis spidser var fjernet af Stahlknecht 1738-40 (fig.45h-i). For østpartiets vedkommende gennemførtes skalmuringen som nævnt med importeret tuf. Samme materiale blev tilligemed granitkvadre hovedemnerne i den ydre beklædning på det genopførte Mariatårn og vestgavlens store øvre del (s.237f).

I den foregående beskrivelse af kirken og dens tilbygninger er der gjort rede for de arkæologiske iagttagelser, der var vejledende for Amberg, og for hvilke arbejder han alene (til dels sammen med Komiteen) har ansvaret. - Tilføjes skal blot, at Ambergs restaurering for eksteriørets vedkommende kan sidestilles med den, som gennemførtes indvendig under Nebelongs ledelse 1843-44: Begge arkitekter rettede sig i videst muligt omfang efter bygningens egne anvisninger, der for Ambergs vedkommende også omfattede senere tilføjelser.

Kirkens genindvielse fejredes som en nationalfest 7. aug. 1904 under deltagelse af Christian IX, hele den kongelige familie, ministre og finansudvalg samt talrige indbudte fra det ganske land. Forberedelserne lededes af kulturminister I. C. Christensen, der til dagen skrev sangen »Saa mødes danske Mænd paa jyske Strande.«[52]

PERIODEN 1904-1980
NOTER S. 362

Som Ribe domkirke står idag, præges dens ydre af H. C. Ambergs omfattende restaureringsarbejder: Store tårns sikring 1883-85, langhusets tværafstivning 1886, kirkens frilægning 1894 og selve bygningens ydre istandsættelse 1894-1904. Under dette tiår gennemførtes som tidligere omtalt fundering og skalmuring af de ydre, senmiddelalderlige sideskibes udadhældende mure, og deres 1738-40 nedrevne gavltrekanter blev genskabt med tilhørende sadeltage. Endvidere skalmuredes alle de øvrige facader, hvorunder det lykkedes på sikkert arkæologisk grundlag at genskabe detaljer som f.eks. apsidens nederste række af facadeblændinger. Også i kirkens vestende fandtes der nogen vejledning i de gamle gamle mure; men som det allerede tidligere er fremhævet, skyldes de romaniserende former i det genopførte Mariatårns øvre del såvel som de tilsvarende partier af midtskibets vestgavl arkitektens opfattelse af, hvordan disse afsnit kunne have set ud.

Mens det ydre således præges af Ambergs indsats 1894-1904, er det stadig N. S. Nebelong, der tegner det indre gennem nogle af de arbejder, han gennemførte 1843-44. - En undtagelse er dog de kalkmalerier, som fortrinsvis pryder langhuset; de blev fremdraget og suppleret under Ambergs ledelse (s. 379).

Siden genindvielsen 1904 er der gennemført mange små og store vedligeholdelsesarbejder. Amberg fortsatte en årrække som kirkens arkitekt, et hverv, der senere blev overdraget H. Lønborg Jensen. Han afløstes af Knud Lehn Petersen, fra hvem arbejdet nu er overtaget af sønnen, Ebbe Lehn Petersen.

Lønborg Jensen forestod en meget omfattende udskiftning af kobbertag og spirbeklædning i årene o. 1918-26. Inden for samme tidsinterval noteredes en ret kraftig revnedannelse i korsskæringens høje arkader, i apsishvælvingen og i forbindelse med de af Amberg opførte stræbebuer, specielt i det nordre sideskibsgalleri. Årsagen formodedes at være den stærkt tiltagende lastbiltrafik tæt forbi kirkens nordside.[41]

Herefter iværksattes en undersøgelse af fundamenterne til tværafstivningen (sml. fig. 236) samt af de hidtil urørte fundamenter under apsis og tværskib. For de førstes vedkommende gennemførtes vistnok kun en »forstening« af de tilstødende jordlag; men under apsiden og korsarmenes østmure skete der en meget ***radikal fornyelse af fundamenterne 1931***.[53] Billedet fig. 238 og planen fig. 237 viser bedre end ord, hvor omfattende arbejdet greb ind i kirkens gamle grund, både inden og uden for murene. Planen iværksattes af Lønborg Jensen i nært samarbejde med professor ved Polyteknisk Læreanstalt, G. Schönweller, og arbejdet udførtes af firmaet H. Jespersen og søn. Cirklerne på planen fig. 237 angiver store brøndringe, der nedgravet på stedet er udstøbt med en stærk cementmørtel. De bærer meget svære jernbjælker, som helt har overtaget de gamle kampestensfundamenters rolle. En tilsvarende nyfundering af tværskibenes gavle og vesthjørner gennemførtes ikke på trods af arkitektens ønske, men en fuldt udarbejdet plan hertil foreligger. - I fortsættelse af funderingen gennemførtes udbedring af de tidligere omtalte revner indvendig og en nyhvidtning.

Blandt de senere vedligeholdelsesarbejder på bygningen skal kun nævnes en grundig istandsættelse af alle ind- og udvendige murflader samt fornyelsen af kirkens kobbertag. Disse arbejder gennemførtes i 1970'rne under ledelse af Ebbe Lehn Petersen, og de gav som tidligere nævnt mulighed for omfattende bygningsarkæologiske undersøgelser til nytte for nærværende beskrivelse.

NOTER TIL S. 326-362

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Aksel Lassen: Skæbneåret 1659. Hungersnød og pest over Sydvestjylland. 1958.

[2] RA. DaKanc. D.29. Indlæg nr. 4/1737 i JyTegn. af 11/1 1737.

[3] Bispens brev og flere af de fig. indlæg i sagen er gengivet af Hermansen 1946, s. 78f. Jfr. i øvrigt foregående note.

[4] På Stahlknechts facadetegning fig. 214 er det antydet, at apsiden også havde vægtergang som vist på

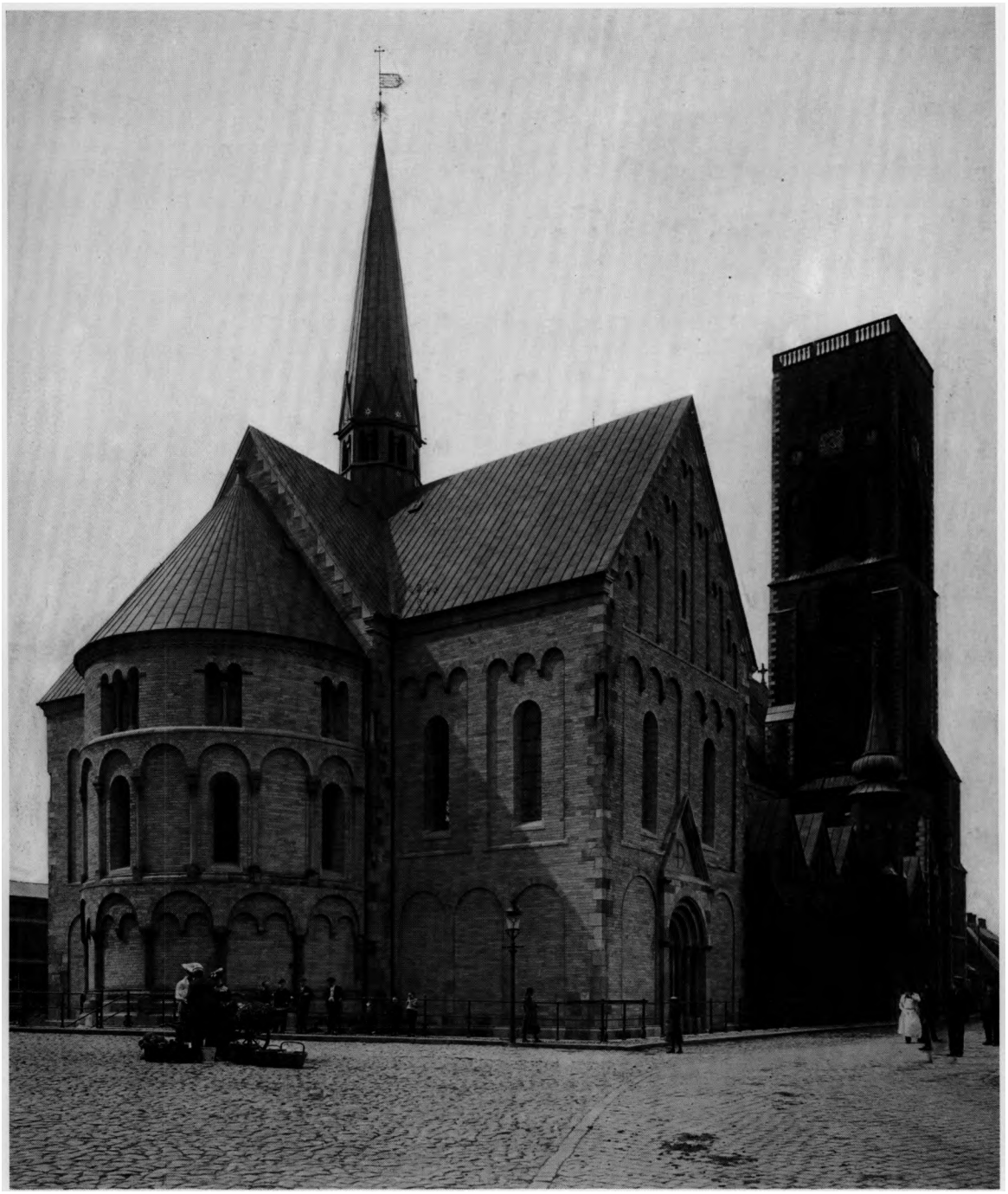

Fig. 234. Kirken set fra nordøst efter restaureringen 1894-1904. Hude fot. 1904. — ***Die Kirche von Nordosten nach der Restaurierung 1894-1904 gesehen.***

fig. 45h, men murermesterens oplysninger efterlader en vis tvivl på dette punkt.

[5] Der sigtes til Københavnerkirkens indre, som den udstyredes 1731 efter branden 1728. Sml. DK. Kbh.By 2. bd. s.660f. med fig. 24.

[6] Denne tekst og adskillige andre sagen vedrørende er aftrykt in extenso hos Hermansen 1946, s. lOOf. - Stahlknechts tegninger findes som indlæg til JyTegn, jfr. note 2.

[7] LA. Vib. Ribe domk.s insp. hovedrep. m.m. 1737-

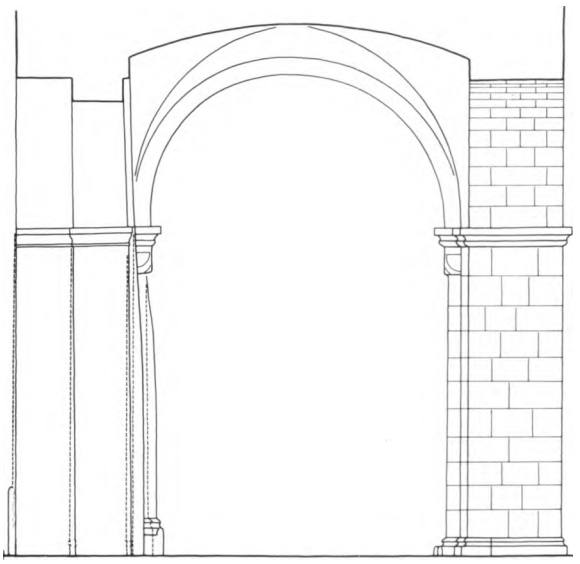

Fig. 235. Søndre sideskib. Tværsnit. Efter Ambergs forslag til opretning af sideskibsmuren og dens halvsøjler (s. 361). Streg Marianne Nielsen. — ***Südliches Seitenschiff. Querschnitt. Nach Ambergs Vorschlag zur Aufrichtung der Seitenschiffmauer und ihren Halbsäulen.***

1808. - Alle kontrakter er ensartede og meget systematiske, et forhold, der antagelig skyldes Eigtveds medvirken.

[8] Interessentskabskontrakten findes dels i LA. Vib. Privatarkiv. Hödrich, J. G. 3.1726-1745, dels blandt bilagene til byggergsk: LA. Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786 (rgsk. over rest. 1738-43).

[9] Jfr. note 8, sidste del.

[10] Tårnet er lavere end angivet hos Thura, men da terrænforholdene er helt forandret, kan målet ikke kontrolleres.

[11] Prospektet (sandsynligvis afJ.J. Bruun) findes på KglBibl. og hører til Frederik V.s ufuldendte atlas. Et lignende prospekt i Danske Atlas fra 1769 viser derimod kirkens gavle med de middelalderlige kamtakker.

[12] LA. Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

[13] Jfr. note 7.-Kai Dose havde været fuldmægtig hos generalbygmester Ernst. Senere fungerede han som bygmester på Als, i Altona og på Hørsholm.

[14] Hanssen 1831, s. 8. - Hermansen 1946, s. 104. - Jfr. også den historiske indledning s. 76.

[15] LA. Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

[16] LA. Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[17] RA. DaKanc. F. 40. Kancelliets brevbøger 1788.

[18] LA. Vib. Ribe domk.s insp. hovedrep. m.m. 1737-1808.

[19] Hanssen 1831, s. 13f. har en grundig beskrivelse af overslaget.

[20] RA. DaKanc. F. 19. JyTegn. 1790 og Kancelliets brevbøger. F. 40. 1790, 17. april.

[21] RA. DaKanc. F. 42. Kancelliets breve 1790.

[22] RA. DaKanc. F. 42. Kancelliets breve 1791, no. 1224, 1577. - I sidste brev lægges ansvaret for reparationsplanen på den konstituerede kirkeværge, fordi denne i visse måder alene havde bedømt og antaget planen, mens bispen var på visitats. Nu hvor bispen selv havde fundet adskillige hovedfejl i Kruuses forslag, ville det være uheldigt at ansætte ham - som gunstigst bevilget af Kancelliet - da fejlene så ikke ville blive rettet. - Sagen er omtalt af Hanssen (1831) og Frost (1842).

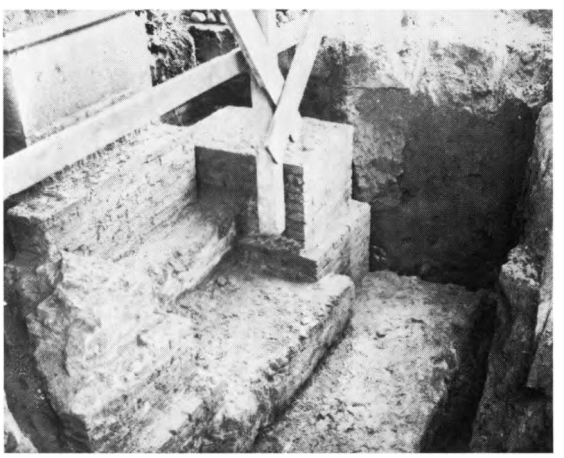
[23] Harsdorff havde først foreslået bygningskonduktør J. H. Sundstrøm til at lede domkirkens istandsættelse, men da han døde lige før afrejsen fra København, blev Lange ansat. - Embedet som stiftsbygmester oprettedes ikke, fordi Kancelliet var betænkelig ved at øge de offentlige udgifter. Langes ansøgning (til et evt. embede) med anbefalinger fra Akademiet, Harsdorff og C. Meyn er bilagt et brev fra stiftsøvrigheden til Kancelliet (RA. DaKanc. F. 42. Kancelliets breve 1791, nr. 3441). Vedr. Langes virksomhed i byen, herunder en tegneskole for håndværkere, se Knud Voss: Bygningsadministrationen i Danmark under enevælden. 1966, s. 319-25.

[24] Citeret efter Hanssen 1831, s. 19.

[25] Interessen for fortidens mindesmærker fornemmes allerede stærkt i slutningen af 1700'rne, jfr. de udtalelser fra Danske Kancelli 1789, der er refereret s. 78f.

[26] Sml. Elna Møller: Er moderen jævngammel med døtrene?, i festskrift til Harald Langberg: Strejflys

Fig. 236. Kirkens tværafstivning 1886. Fundament under sydsidens østre »stræbebue« (frilagt 1928). A. Lauridsen fot. — ***Querabsteifung der Kirche 1886. Fundament unter dem östlichen »Strebebogen« (1928freigelegt).***

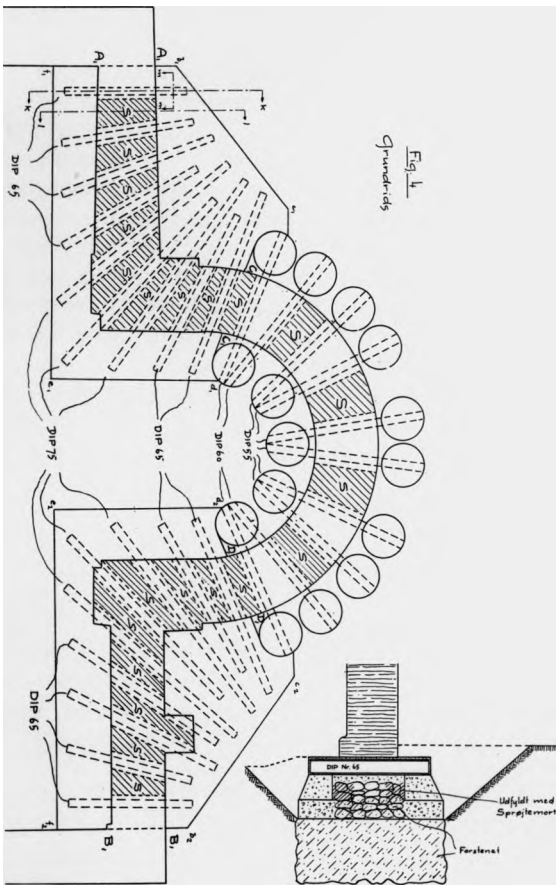

Fig. 237. Forstærkning af fundamenter under apsiden og korsarmenes østmur 1931 (s. 362). Efter G. Schönwellers plan. 1:300. NM2. — ***Verstärkung der Fundamente unter Apsis und der Ostmauer der Kreuzarme 1931.***

over Danmarks bygningskultur. 1979. - Også Helms 1870 omtaler Høyens besøg.

27 RA. Privatarkiver nr. 951, Høyens privatarkiv, beretning om en arkæologisk rejse 1830. - NM2. Høyens notebog X, endvidere breve udvekslet mellem Høyen og Helms.

28 NM2. Flere indberetninger i brevform fra Tetens Hanssen 1835-36.

29 Villads Villadsen: Ribe domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst. 1974. Heri er gengivet Roeds og Hansens arbejder 1836 samt det restaureringsprojekt Teophilus Hansen udarbejdede 1837. - Hansens dagbog fra 1836-38 findes i KglBibl. Ny kgl.Saml. 3043 4°.

30 LA. Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-43 samt forhandlingsprot. 1828-77.

31 RA. DaKanc. l.dep. H.18. Breve 1800-48.

32 Frost 1841, s. 151.

33 Vedr. Bernbom, se bygningsindskrift fra vindfløj s. 375. Der var »oprør« blandt Ribes håndværkere over denne ansættelse, men Friis gik ind for den, jfr. note 31.

34 Når Høyens længe ventede beskrivelse af Ribe domkirke udkom 1842 (i Dansk Ugeskrift 2.rk., nr. 28) må den sikkert betragtes som et indlæg i forbindelse med den planlagte indre istandsættelse.

35 Vedr. restaureringen 1843f. (samt H. B. Storcks forslag 1879 og H. C. Ambergs hovedrest. 1894-1904) se Karin Kryger: Restaureringen af romanske kirker i Danmark fra 1843 til ca. 1900. Prisopgave i Kunsthistorie 1977. Et eks. findes i NM2.

36 RA. DaKanc. l.dep. H.18. Breve 1830-48.

37 I disse små to år var Nebelong kun fraværende et par uger i aug. og okt. 1843, sidst for 6. okt. at blive gift i Skive. - Efter afslutningen af arbejdet i Ribe anbefaledes han til at udarbejde planer for Slesvig domkirkes renovering 1846, sml. Dietrich Ellger: Die grosse Domrenovierung 1846-48, in Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte 1965, s. 21.

38 Kirkens udseende efter istandsættelsen fremgår af tegningerne fig. 51, 53, 55, 57 og 59 (s. 168f).

39 NM2. Nebelongs indberetning er udateret, og konceptet til Thomsens brev har blot 2.jan., men der kan kun være tale om, at de to breve er udvekslet omkring jul-nytår 1843/44.- Et brev fra Friis til Thomsen, dateret 25. aug. 1848 (ligeledes i NM2), fortæller, at Thomsen lejlighedsvis har aflagt besøg i kirken, mens Nebelong ledede arbejdet, og det i teksten citerede uddrag antyder, at der var stor opbakning til gulvsænkningen i kirken.

40 Hele det »gribende« digt er gengivet hos Helms 1870.

41 NM2. Det Særlige Kirkesyns protokol og arkiv 1862f. - RA. Ministeriet for kirke- og undervisning. Ekspeditionsk. f. kirkev. Akter vedr. Ribe domk.s rest. 1876f.

Fig. 238. Situationsbillede fra 1931-arbejderne (sml. fig. 237). A. Jespersen fot. 1931. — ***Situationsbild von den Arbeiten 1931.***

[42] Jacob Helms gennemførte gravningen rundt langs kirkens fod 1863 (opmålingsskitserne fandtes i sagen vedr. østpartiets fundamenter o. 1930).
[43] Storcks notebog (IX) samt hans opmåling 1878 og restaureringsforslaget opbevares i NM2.
[44] I Særlige Kirkesyns arkiv (jfr. note 41) findes en af Worsaae (og Hansen?) udarbejdet koncept til en fælles udtalelse til ministeriet om restaureringsplanerne, som er fyldt med talrige udstregninger og rettelser, holdt i ret stærke vendinger, af synets to arkitekter. Skrivelsen er affattet 8. marts 1881, men kom i meget tam form til at danne grundlag for skrivelsen af 11. aug. 1882. Denne indsendtes med fire underskrifter, men både Herholdt og Meldahl afgav særudtalelser.
[45] Storck fortsætter: Det er tænkeligt, at historikeren kunne give en fremstilling, der havde en høj grad af sandsynlighed for sig, men ikke arkitekten af hvem selv en nok så ubetydelig enkelthed uafviselig forlanger en bestemt form.
[46] Amberg indleder sin beretning (Helms-Amberg 1906, s. 51) med at fortælle, hvordan han ved jævnlige besøg i Viborg havde fulgt arbejdet ved domkirken: Set, hvad der tidligere var, og hvad, der blev tilintetgjort, og derfor var det blevet mig klart, at dette ikke var den rigtige vej at gå over for et sådant arbejde. Det fremgår af ministeriets akter (jfr. note 41), at dette - allerede indenfor den første måned efter Storcks afslag - havde kontakt med Amberg, og at han 3.jan. 1881 erklærede sig rede til at udarbejde et forslag til kirkens restaurering.
[47] I forbindelse med behandlingen af restaureringssagen i Folketinget opstod der på ny voldsom diskussion om principperne for istandsættelsen af historiske mindesmærker. Den gav genlyd i dagspressen, specielt Berlingske Tidende, febr. 1888, hvor den førtes an af Helms og Storck i lange artikler, men mange andre sluttede sig til. - Selv om Ribes ydre sideskibe stod i diskussionens centrum, var der næppe udsigt til nogen ændring i Ambergs forslag, eftersom deres bevaring var foregrebet af langhusets tværafstivning 1886, hvortil staten havde bevilget pengene (sml. i øvrigt Helms 1906, s.35).
[48] En af kritikerne, Th. Oppermann (i Tilskueren novbr. 1904), blev med rette korrigeret af Helms (1906, s. 19f.). - Ang. Beckett, se brev til Helms 1904 (NM2) og Berlingske Tidende 19.nov. s. å. Endvidere henvises til Weilbach: KunstLeks (art. Amberg).
[49] Jfr. note 41 (Særlige Kirkesyn) og Helms 1906.
[50] Amberg har i bogen, som han skrev sammen med Helms 1906 (jfr. note 46), givet en sammenfattende beskrivelse af de af ham udførte arbejder. - I øvrigt henvises til kirkeministeriets akter (jfr. note 41), hvor alle licitationsbetingelser, håndværkerregninger og alle andre bilag frem til kirkens indvielse findes. - Angående de indledende murværksundersøgelser og gangen i det daglige arbejde henvises til LA.Vib. Ribe domk.s inspek. Forhandlingsprot. 1828-1906 samt Journal over domk.s rest. 1893-1903.
[~-11] Bygningsinspektørerne Walther og Wiinstrup bistod først og senere tiltrådte J. E. Gundtzmann (jfr. note 41), der længe var inddraget i restaureringsarbejdet.
[52] Der var udstedt 2700 adgangskort til kirken. Kongen og 300 andre honoratiores bespistes (af hotel Phønix i København) i et telt i Vedels anlæg, mens kommunens middag for 600 foregik på Holmen, men med et kort besøg af kongen (jfr. RA. note 41).

GULVE • VINDUER • TAGE

NOTER S. 376

GULVENE i kirkens ældste del, dvs. apsis, tværskib, langhus og forhal blev ved restaureringen o. 1900 belagt med kvadratiske Ølandsfliser (Gotlandsfliser?), mens trinene udførtes i granit. I de senmiddelalderlige sideskibe, genanvendtes derimod gamle og fortrinsvis ret nedslidte gravsten, hvoriblandt adskillige af blå, belgisk marmor. Ind imellem de nogenlunde hele sten suppleredes med større og mindre brudstykker af andre sten, som undertiden viser rester af indskrifter eller dekoration, undertiden snarest er anbragt med undersiden opefter.

Der findes tilsyneladende ingen oplysninger om gulvforholdene før et godt stykke ind i 1600'rne. Ved den tid var væsentlige dele af arealet allerede dækket af præsteskabets og borgernes store gravsten, der efterhånden fortrængte andre former for gulvbelægning fuldstændig, således som det skete i talrige købstadskirker. Til sidst lå stenene rækkevis og kant ved kant, som det ses på Jørgen Roeds interiør af kirken 1836 (sml. fig. 10).

De forholdsvis fa gange i 16-1700'rne, hvor man hører om anden form for reparation af gulvene end opfyldning af sunkne grave og opretning af gravsten, sker det med anvendelse af gamle eller indkøbte mursten.[1] Undertiden var det også nødvendigt at sanere gravstensbestanden, dels fordi nogle sten var ophøjede over

gulvet, dels for at skaffe mere orden i rækkerne. Det skete bl.a. 1727, da en del af de store gamle ligsten på det store gulv (d.e. midtskibet) blev omlagt, flyttet eller hugget til trin. Ved kirkeistandsættelsen 1791-93 forhøjedes kirkegulvet »i vaterpas«, hvorefter kor og midtskib fik gulv af ligsten (nogle flyttedes dertil fra processionsgangen), mens resten blev belagt med mursten.[2]

I forbindelse med den omfattende indre istandsættelse 1843-45, der skete under Nebelongs ledelse, sænkedes gulvniveauet i kirken, således at arkadepillernes sokkelpartier blev frilagt. De yderste sideskibe samt gulvet i det store tårn blev nu belagt med gravsten og gravstensbrudstykker, mens der i tværskibets to sidealternicher og i apsiden byggedes halvcirkulære podier op af itusavede blå og grå ligsten, der blev benyttet med undersiden opad. Tvær- og midtskibet fik gulv af »kulørte fliser«: Gule, ottekantede med tilhørende blå, firkantede lerfliser fra Rennberg fabrik. Leverancen på de godt 10.000 sten formidledes af agent Hans H. Dithmer, og transporten til Ribe, der skete gennem den holstenske kanal, besørgedes okt.-nov. 1843 af skipperne A. P. Sørensen, på Anna Caroline af Ribe, og A. S. Schröder, på Anna Cathrina af Sønderho.[1]

VINDUER. Med en enkelt undtagelse, vestgavlens vindue, svarer bestanden af vinduesåbninger stort set til forholdene ved middelalderens slutning (sml. fig. 47-48). Ganske vist har apsidens vinduer i nyere tid skiftet højde og bredde flere gange; men deres nuværende form genspejler antagelig den oprindelige ret godt. Tværskibets slanke åbninger har vistnok uændret højde (ca. 5 m), men lysningen har ifølge Amberg (1906, s. 92) været udvidet; det skete i forbindelse med restaureringen 1840-45 (s. 344), da de korte vestvinduer i søndre korsarms vestmur antagelig også blev ændret noget. Sidealternichernes små oprindelige vinduer blev meget tidligt omdannet til cirkelvinduer, som dog er blevet blændet senest i 1300'rne i forbindelse med de tilbygninger, der blev rejst ved korsarmenes østmure.

For langhusets vedkommende er alle spor af oprindelige vinduer borte. De meget brede, men korte spidsbuevinduer i midtskibet hører sammen med hvælvslagningen i 1200'rnes 2. fjerdedel (s.254f.); indtil sidste restaurering var deres nedre del blændet med en knap trekvart meter høj påmuring på den ydre sål. Denne beskæring af lysåbningerne kan være gennemført ved sideskibenes forhøjelse, et arbejde, der må have strakt sig over det meste af 1200'rne (s. 262f.); men den kan rimeligvis lige såvel henføres til en ændring af tagformen, enten efter branden 1402 (s.266f.) eller ved den ydre istandsættelse af kirken 1738-40, da de indre sideskibes pulttage forlængedes ud over de ydre sideskibe (fig. 204).

I sideskibenes øvre etage er de fleste vinduer bevaret i tilmuret stand, i sydsiden eet vindue i hvert fag (de to østre ændret, fig. 211), i nord to tæt sammenstillede, alle rundbuede og af vanlig romansk tværsnit. Et af sydvinduerne, som en lang periode har været omdannet til dør, blev retableret o. 1900 og forsynet med blyindfattede ruder. Forhallens nord- og sydvindue svarer til tværskibets; det nordre blændedes ved opførelsen af det store tårn, og det søndre, som var genåbnet af Nebelong, blev tilsyneladende ommuret og forskudt lidt mod øst i forbindelse med genrejsningen af Mariatårnet o. 1900. I resterne af det oprindelige tårn, som indtil da stod inddraget under sideskibets forlængede tag, fandtes der mod syd og øst et lille romansk vindue (sml. fig. 52), af hvilke det sidste var placeret i en højde, der passede med de indre sideskibes første lave tag.

De to østfag af søndre sideskibs øvre etage har på et tidspunkt faet brede, fladbuede lysåbninger. Denne ændring hører muligvis sammen med indretningen af »lensmandens stol«; disse to fag, var fra gammel tid udskilt fra resten af galleriet med en svær †mur (sml. fig. 52, 170 og 211).

Under restaureringen af kirkens vestparti, indsatte Amberg midt over vestgavlens portal et stort cirkelvindue med otte-bladet lysning; det er anbragt øverst i en stor, rundbuet blænding, som tilsyneladende nøje følger sporene af

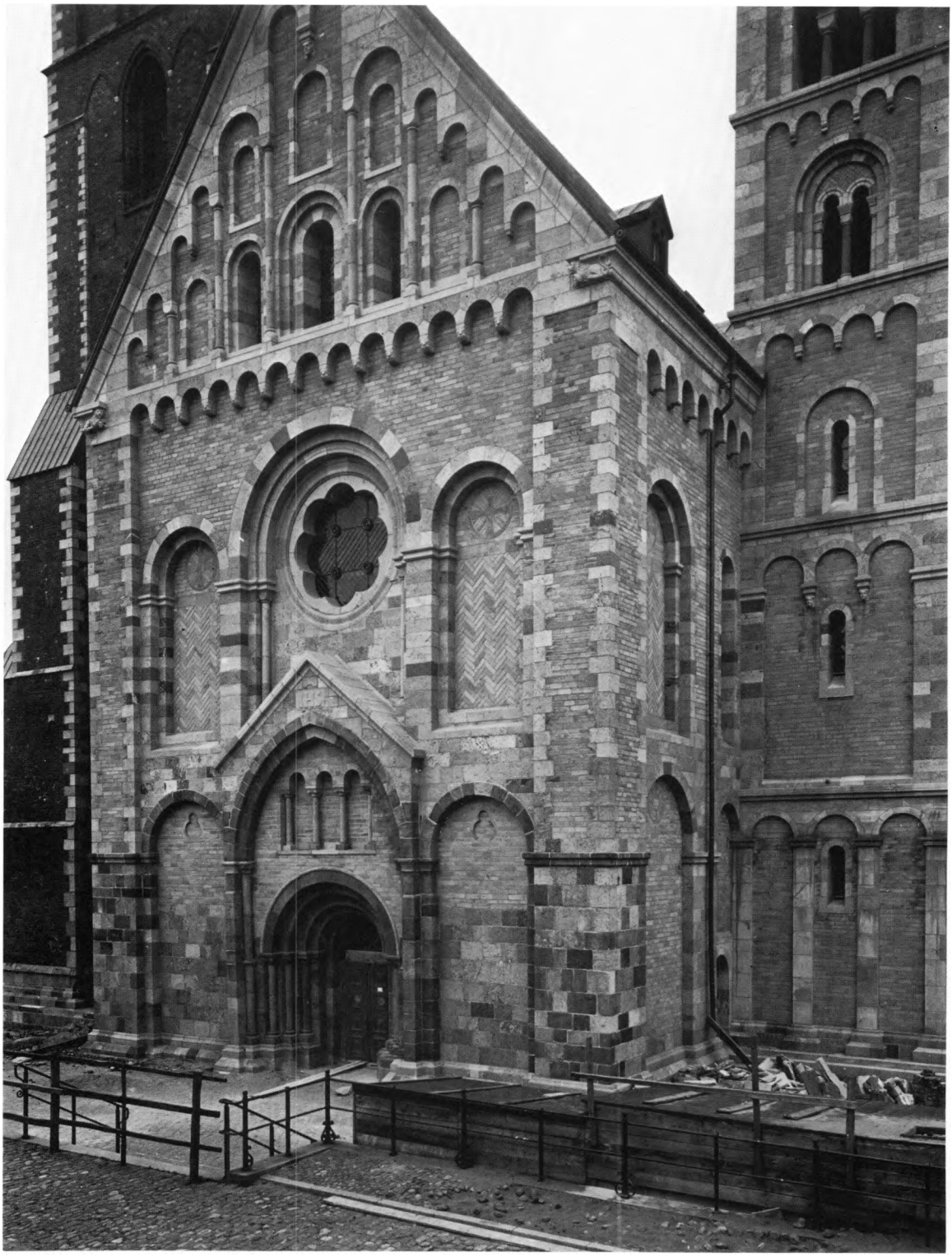

Fig. 239. Vestfacaden. Hude fot. o. 1904. — ***Westfassade.***

en ældre, der kendes fra opmålingen af vestfacaden før restaureringen (sml. fig. 59) samt fra et par ældre tegninger (fig. 11 og 15). Denne blænding, som Amberg således har fastholdt til ramme om cirkelvinduet, har rummet »vinduet« eller »det store vestvindue«, der i højere grad end alle kirkens øvrige vinduer har sat sig spor i regnskaberne på grund af de meget store vedligeholdelsesudgifter.

Vinduerne i de ydre sideskibe er alle ommurede af Amberg, men han har bibeholdt det indbyrdes størrelsesforhold både i syd og nord. Ved ommuringen udstyrede han alle vinduer med to murede poster af profilerede sten. Muligvis fandt arkitekten spor af ældre ***stavværk,*** thi i forbindelse med den udskiftning af vinduesrammer i 1670'rne, som senere skal omtales, oplyser regnskaberne, at der her fandtes »poster af udhugne sten«, som blev fjernet og genbrugt i processionsgangen (s. 302).

Ligesom kirkens øvrige vinduer havde det store vestre ***blyindfattede ruder,*** som i større og mindre »vinduer« (dvs. afdelinger eller rammer) var indsat i den egentlige vinduesramme, der deltes af »op- og tværstænger«. Regnskabsoplysninger om fornyelse af et antal vinduer dækker oftest isætning af ruder, men fra tid til anden er der tale om en fuldstændig fornyelse, der krævede smedens medvirken. En ret omfattende udskiftning af vinduer skete i begyndelsen af 1650'erne, hvor omstændighederne i forbindelse med det store vestvindue er særlig veloplyste.

Arbejdet forberedtes 1650,[1] da Lambert Baggesen besørgede jern indkøbt i Sverige for ikke mindre end 363 rdl. 12 sk. Nov. 1651 betaltes 500 mursten, to læs ler og seks læs sand til fremstilling af en smedeesse i den nedlagte
S. Peders kirke, hvor Frederich kleinsmed indrettede sig og lavede nødvendige redskaber af syv lægter. I april-maj førtes de 16 store »vinduesstange«, splidstikker og meget andet tilbehør til domkirken, hvor Laurids murermester selvtredie arbejdede ni dage med fastgørelsen, bistået af Enevold bly tækker, der tog sig af blyinddækning over vinduets brede sål. Til vinduet indkøbtes hessisk glas og krakovsk bly; af glas anskaffedes to kister, men der brugtes kun een fuld kiste og to »skurer«. De nærmest følgende år fornyedes andre vinduer, bl.a. med anvendelse af materialet fra det gamle vestvindue: Jern, bly og 11 skurer glas.

Betegnelsen »vindue« er flertydig (en rude, en ramme med 16, 20 eller flere blyindfattede ruder, et helt jernvindue med flere rammer blyindfattede ruder); derimod synes »et lu¿ht« (1639) eller »et lufft« identisk med vinduesåbningen eller dets lukke, hvilket i nutidigt sprog vil sige et fag vinduer. I 1670'erne smedede Hans Andersen jernet og stænger til det ene »vindue-lufft« efter det andet i midtskibets sydside og søndre sideskib. Til hvert lufft i midtskibet lavede glarmester Christen Flansen 28 vinduer med blyindfattede ruder, hvortil der medgik seks store skurer Mecklenburg-glas. Jernet i alle disse nye vinduer blev malet med sort, stængerne med brandgul oliemaling.[1]

Ved Stahlknechts istandsættelse 1738-40 (s. 332) gennemførtes omfattende vinduesreparationer, og det samme var tilsyneladende tilfældet 1791-93, mens Nebelong 1843-44 (s. 344) vistnok fornyede langt over halvdelen af vinduerne. Under hovedrestaureringen 1894-1904 lod Amberg alle vinduer udskifte, og en lignende udskiftning er gennemført i forbindelse med reparationsarbejderne i 1970'rne.

Rudeknusninger. Bortset fra de mere omfattende istandsættelser af de mange store vinduer, var den løbende vedligeholdelse af de blyindfattede ruder et problem for kirken. De jævnlige vestenstorme tog godt fat, men var muligvis ikke de værste rudeknusere. 1804[1] skrev stiftkasserer Flansen: De mange ituslagne ruder på kirkens nordside »har (jeg) grund til at troe sker mest ved kaade og ørkesløse drenge eller andre folk, der finde fornøjelse i at giøre slig skade«.[2] Alt tyder på, at Hansen havde ikke så lidt ret. Latinskolen på hjørnet af Skolegade og Grydergade (sml. s. 136) var en hård nabo i denne forbindelse, ikke mindst på stiftsskriverens tid, da skolen fik legeplads på den delvis nedlagte kirkegård, således at det store vestvindue var meget udsat under boldspil. Men også længe før beretter regnskaberne om store ska-

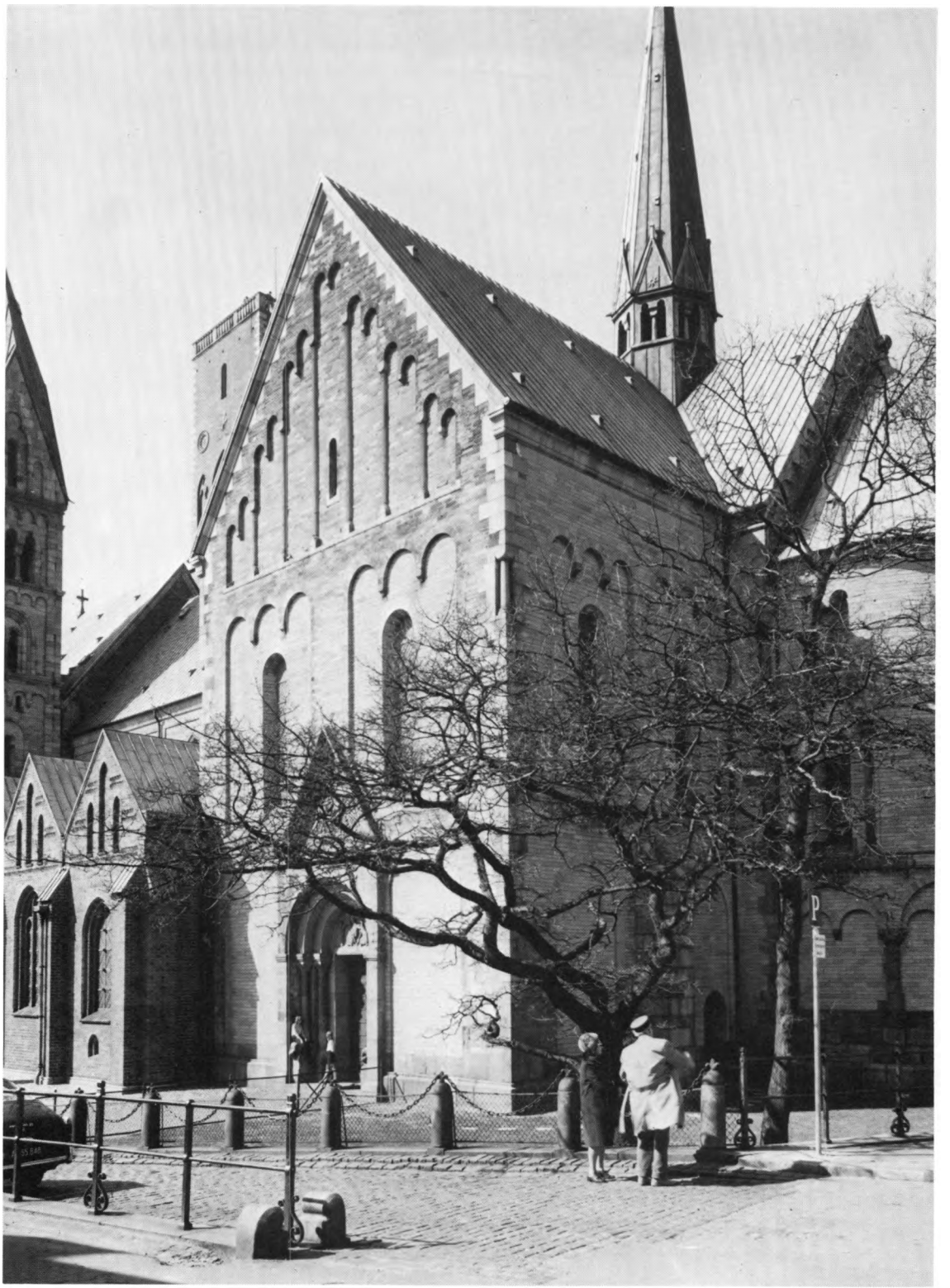

Fig. 240. Kirken, set fra sydøst. EM fot. 1970. — ***Der Dom vom Südosten gesehen.***

der; 1760 tegnede vestvinduet sig for 385 ud af 1185 firkantede ruder, mens en meget stor del af resten indsattes på kirkens nordside. En årlig fornyelse af et par hundrede ruder synes almindelig i 1780'rne, og i årene 1797-1801 fornyedes over 2500 blyindfattede ruder. - Om »kitruder« hører man første gang 1789.[1] (Sml. i øvrigt glasmalerier s. 379).

TAGE OG †VÆGTERGANG. 1738-40 fornyede Stahlknecht spiret på det lille trappetårn ved ydre, nordre sideskib (fig. 194). Konstruktionen er af eg og tilsyneladende velbevaret. Alle kirkens øvrige ***tagværker*** er af fyr og fornyet af Amberg ved restaureringen 1894-1904 (sml. fig. 56 og 60).

†***Tagværker.*** 1). Det er nævnt (s. 235), at midt- og tværskib oprindelig stod med sadeltag, mens sideskibene både før og efter forhøjelsen havde pulttag (fig.45d-g). Det er også nævnt, at hældningen på disse tage lader sig aflæse på forskellige spor i murværket; men om spærfagenes konstruktion er der kun de beskedne oplysninger, der kan hentes i et bjælkeaftryk på søndre korsarms gavl og et hanebåndsaftryk samme sted samt et eller to på kirkens østre taggavl. Man tager dog næppe meget fejl, hvis man regner med, at det enkelte spærfag har været udformet i lighed med den fra landsbykirkerne velkendte romanske type med hanebånd og lange skrå spærstivere i et antal, som var afpasset efter den relativt store spændvidde.

2). De specielle forhold, der resulterede i, at midtskibet oprindelig blev højere end tværskibet, medførte en mindre forhøjelse af korsarmenes mure (sml. s. 207, 230). Den må senest være gennemført i forbindelse med hvælvslagningen o. 1225-50. Det kan naturligvis ikke afgøres, om kirken allerede da fik et nyt tagværk; men det er rimeligere at regne med en ombygning af den art, som er velkendt i forbindelse med hvælvslagning andetsteds: Fjernelse af bindbjælkernes store midterste del og dermed de lange spærstivere, fulgt af en udbygning med korte spærstivere og et stort Andreaskors til stabilisering af det enkelte spærfag.[3]

3). Efter 1402, da kirken hærgedes af en voldsom brand (s. 266), må alle kirkens tagværker være blevet fornyet. For højkirkens vedkommende gennemførtes denne fornyelse efter principper, hvortil der i Danmark vistnok kun kendes een parallel, Viborg domkirke som den genopførtes efter branden 1501; her gik tagformen til grunde ved branden 1726 og i Ribe ombyggedes den 1738-40.

†Vægtergangen. Konstruktionen, der er skildret på fig. 45h,[4] er velkendt fra udlandets gotiske katedraler;[3] den har foruden sadeltaget som fast element en omgang eller rende rundt på murkronen, hvorfra man uden opbygning af stilladser kunne foretage reparationer af tagene; ydermere havde den en funktion i forbindelse med udledning af regn- og smeltevand fra de store tagflader. Passagen eller renden, der i hvert fald fra 1500'rnes slutning altid bærer betegnelsen »vægtergangen«,[6] er veldokumenteret i kirkeregnskaberne, i Thuras overslag fra 1735 (s. 331) og på en af Stahlknechts tegninger fra 1737.[4]

Tegningen (fig. 241), der er udført på grundlag af de nævnte kilder, viser et snit gennem gangen og tagfoden. Skitsen gør rede for princippet i opbygningen, men må ikke, hvad detaljerne angår, regnes for den eneste mulige løsning. En eller to remme placeret på murkronens inderside dannede underlag for spærskoene og bindbjælkerne mellem hvælvfagene; på murkronens yderside var der rejst en helsten tyk og 125-150 cm høj mur, der fungerede som brystværn. Mellemrummet, dvs. vægtergangen, var forsynet med en rende i bunden, formet i træ og bly over en tværafstivet træramme af samme længde som det pågældende afsnit af gangen. Fra renden var der afløb ud over de lavere tage i ***»Tude-Render«*** (dvs. spygatter), der med mellemrum stak ud gennem brystværnet. Alle afsnit af vægtergangen var tilgængelige fra tagrummets indre gennem kviste med lemme, og til midtskibets gange var der tillige døre i de to vesttårne.

Ligesom regnskaberne[7] giver gode oplysninger om denne tagkonstruktion og dens fordele, belyser de også, hvor farlig den var for byg-

ningens stabilitet. Rendernes blyklædning var meget udsat under både tagarbejde og snerydning. Blev blyet gennemhullet, løb regn- og smeltevand ikke ud gennem spygattene, men lige ned i murkronen, og det ofte i et sådant omfang som 1695, da vandet havde frit løb ned i kirken. De mange ommuringer af murkronens inderside i 1600'rne, og de mange oplysninger om nedstyrtning af store stykker fra den ydre murkrone i 1700'rnes begyndelse bekræfter til fulde, hvor farlig tagkonstruktionen var. Netop disse nedstyrtninger var et ikke uvæsentligt klagepunkt i den famøse retssag mod kirkens to sidste kanniker (sml. s. 75).

I det følgende skal gives enkelte uddrag af regnskabernes righoldige oplysninger om vægtergangene.[7] 1650-55 gennemførtes ret omfattende reparationer. Ligesom i 1594, da vægtergangen første gang omtales, indkøbtes hollandske klinker til brystværnet, som sømmedes (dvs. pudsedes) af Laurids Jacobsen murermester med flere navngivne hjælpere, hvoriblandt to kalkslagere. Til renden indkøbtes 11 ege-»barkuner«,[8] der blev lagt under blyet, hvor de gamle var rådne. 1678 fornyedes hele (midtskibets) nordre vægtergang, hvor blyet var afblæst og alt det gamle træværk råddent. Tømmermændene Teebe og Hans lavede en ny ramme af eg, 63 alen lang, sammenholdt af 12 løsholter og fæstnet med tværlister. Murermestrene indmurede rammen og sømmede flere steder omkring afløbene, hvorpå Christopher blytækker klarede resten med nyt og gammelt bly. 1726 fornyedes midtskibets søndre vægtergang fuldstændig på træ, bly og mur, fordi (midtskibs) muren var helt fordærvet af vandet, som var løbet gennem det gamle, hullede bly; også nogle »rende-tude« lavedes af nyt bly. To år senere var det atter galt med midtskibets nordre gang, »hvor muren inden til var så formuldet og brøstfældig at den befrygtedes at falde ned«. De store mængder aflangt tømmer og jernankre, som brugtes, tyder på en omfattende udskiftning af tagværksdele (bindbjælker, spærender og spærsko?). Der anvendtes vistnok kun fyrretømmer, hvoraf en del indkøbtes på Kolding Red af en pommersk skipper. Arbejdet udførtes af murermester Jørgen Matzen, Kolding, samt Jens blytækker med svenden Lauritz Petersen Lyne. Efter alt at dømme omfattede arbejdet kun vægtergangens vestre halvdel (den, som 1678 var blevet belagt med gammelt, opklappet bly). 1731 var det galt med den østre halvdel, hvor bunden var forrådnet og blyet ødelagt af mange store huller, hvorigennem vandet løb ned i hvælvingen over orgelværket. April 1733 fornyede smeden Peder Thomsen fem låger (til tagkvistene), og Berent Lydiksen leverede hængslerne samt låse til endnu tre, heriblandt de to døre i tårnene.[7]

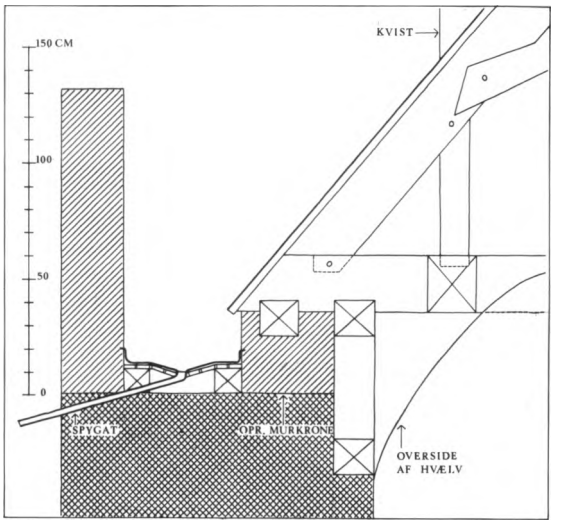

Fig. 241. »Vægtergang«. Principskitse ved E1M. (s. 371). Streg Marianne Nielsen. — ***»Wächtergang«. Prinzipskizze.***

Vedrørende et ***†klokkehus,*** rejst over vægtergangen på nordre korsarms nordøsthjørne, se fig. 45h samt afsnittet om tårne og spir s. 294.

4). 1738-40 fornyedes tagformen helt og vægtergangen forsvandt. Stahlknecht nedtog det gamle tag på højkirken, ombyggede spærfagene, hvoraf der ifølge Thuras overslag var 76, med udstrakt anvendelse af det gamle egetømmer; hvert fag forsynedes med lange krydsbånd (Andreaskors), og en liggende stol under hver tagflade udgjorde afstivningen på langs mellem bindbjælkerne (sml. fig. 55, 59). En kraftig opskalkning af spærfoden gav tagfladen en stærkt svejfet form, og de fire store gavle forsynedes med svungne gavlkamme og

nogle vandrette murbånd foroven (fig. 45i og 200). - I forbindelse med beskrivelsen af de ydre sideskibe (s. 237) er det allerede nævnt, at Stahlknecht erstattede deres rækker af sadeltage med halvtag i forlængelse af de indre sideskibes; også her havde den middelalderlige tagform (renderne mellem tagene) givet store fugtproblemer i kirkens indre.

Stahlknechts tagkonstruktion øvede ligesom de to foregående et voldsomt tryk på de i forvejen udadhældende høj kirkemure, et forhold man o. 1840 søgte at råde bod på ved en sammenspænding af spærfødderne og kippen med de jernbånd, der ses på fig. 59.

TAGBEKLÆDNING. Kirken blev ved Ambergs restaurering o. 1900 forsynet med ***kobbertag,*** der i vid udstrækning er fornyet i 1970'rne.

†***Tagbeklædning.*** 1). De store mængder af smeltet bly, der på forskellige tidspunkter er fundet i murgruset over hvælvene, sidst 1870-71 (næsten 2500 pund), vidner om, at kirken før 1402 var beklædt med ***bly.***

2). Efter branden 1402 har kirken antagelig faet det ***kobbertag,*** der ifølge Terpager (1736, s. 352) fandtes 1555. Derimod er det sandsynligt, at de to ydre sideskibe, som blev skabt efter branden, stod blytækte (sml. s. 267). - 1611 omtales der en omfattende istandsættelse efter stormskader på nordre korsarms kobbertækning. 1620 blev kobberet her (»på nordre side af kirken, ud imod torvet«) solgt til M. Badscher i Århus, der betalte 642 sletdaler, 1 mark og 10 skilling for i alt 7 skippund og 6½ lispund Ribervægt.[9]

3). 0.***1600.*** I de to missiver fra 1596 og 1606 (s. 72f.) omtales store udgifter til tårnet og »anden kirkens bygning«. Takket være et meget detaljeret regnskab for treåret 1600-03 kastes der lys over den sidste bemærkning: Man var i færd med at udskifte kirkens kobbertag med ***bly***[10] Regnskaberne røber en meget stor aktivitet med taget såvel ved tømrere som blytækker. Foråret 1602 blev der lagt nye render og andet tagværk på kirken »under det nye blyværk« og Hans bly tækker støbte et par hundrede blytavler til kirkens nord- og sydside. Med

Fig. 242. Kirkens østgavl med spor efter ældre apsistage. NJP fot. 1975. — ***Ostgiebel der Kirche mit Spuren von älteren Apsisdächern.***

nye »render« sigtes der bl.a. til vægtergangen (jfr. †tagkonstruktion 3), og der er i dette tilfælde tale om midtskibets tag, hvis vestende (dvs. forhallen) allerede blev omtækket o. 1600 i forbindelse med arbejde på de to vesttårne. Det er givet, at højkirkens omtækning skete etapevis, og at den blev endelig afsluttet 1620.[10]

Kun fa år forløb, inden regnskaberne meldte om store reparationer på blytagene; således var det allerede 1641 rent galt på østsiden af nordre korsarm, der som sidste afsnit havde fået kobberet udskiftet med bly. Beklædningen var så åben og tynd, at alle »lægter« og meget træ var ødelagt. Og i 1649 måtte hele apsiden omtækkes. Det tjener intet formål at opregne bare hovedpunkterne i den uendelige række af blytagsreparationer, der også omfattede fuldstændige fornyelser som efter tagformens ændring 1738-40, da et stykke tag i syd af sparehensyn blev belagt med ***blå tagsten,*** som dog i løbet af et par årtier måtte udskiftes med bly. - Grunden til denne udskiftning var den samme som den, der

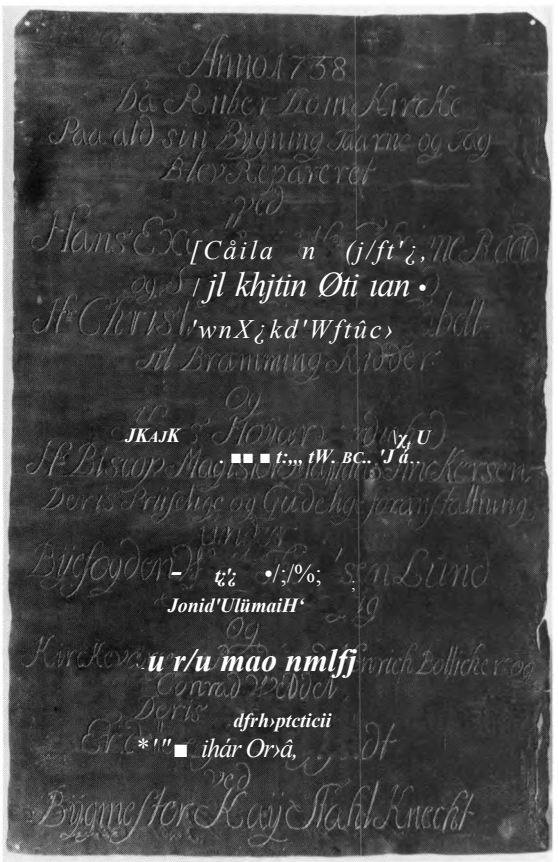

Fig. 243a. Nordre trappetårns spir. Bygningsindskrift på kobberplade, indlagt i fløjstangens kugle 1738 (s. 375). LL fot. 1980. — ***Turmspitze des nördlichen Treppenturms. Baueinschrift 1738, in die Kugel der Flügelstange eingelegt.***

forårsagede de anselige årlige udgifter til blytækningens vedligeholdelse: Julestormen, nytårsstormen eller den store storm. Det var formentlig derfor, at kirken i hvert fald gennem 1600'rne havde en bly tækker, der ligesom klokkeren, organisten og bælgtræderen var ansat på årsløn (1610 var den på 4 sletdaler og 1 tønde rug, hvortil vistnok kom fri bolig). Blymesteren Hans Knudsen, der er nævnt 1594[10], tog sig tilsyneladende af taget helt frem til 1635-40, da Enevold Povlsen kom til; hans søn arvede stillingen 1672 og fungerede vistnok til et par år ind i 1700'rne, da bly tækkernavnene skifter ret hurtigt.

†Brændejern til årstalsmærkning af nystøbte blytavler er f.eks. nævnt 1720, 1730 og 1731.[7]

VARME OG LYS

NOTER S. 377

En regnskabsoplysning om en skorsten, der 1817 blev nedtaget fra søndre galleris to østre fag, er den eneste hentydning til ***opvarmning*** i kirkerummet før 1868. Dette år leverede Dahlhoff overslag til et varmeapparat, der skulle have været anbragt i en kælder under Skeels gravkapel (= Bethlehems kapel). Projektet, der omfattede kedel, pumpe og lange rør under stolene, blev ikke realiseret.[12] - Et varmeanlæg fik kirken først i forbindelse med Ambergs restaurering o. 1900. Efter lange forhandlinger om køb af en ejendom i Skolegade erhvervedes en del af den fabriksbygning, der ligger syd for kirken og slutter sig til processionsgangens sydende (sml. situationsplanen fig. 31, hvor kedelrummet er mærket H). Fra to dampkedler her ledes varmen (nu dog ijernvarme) gennem en underjordisk kanal til kirken, hvor den fordeles gennem radiatorer (i de ydre sideskibe, sideskibsgallerierne og korsskæringen) og næsten to meter dybe kanaler (de indre sideskibe). Under den i arkæologisk henseende meget beklagelige søndergravning af de to sideskibes gulve, måtte der foretages forstærkning og indkapsling af fundamenterne under arkadepiller og sideskibsmure (sml. fig. 244).[13]

Lys. Juli 1863 blev der indlagt gas i kirken, og det samme skete efter Ambergs hovedrestaurering. 1908, da man fra kirkens side ønskede bedre lys i forhallen, anbefalede det Særlige Kirkesyn anbringelse af elektrisk eller anden kunstig belysning. Kirkestyrelsen kunne 1916 fremvise el-motor til drift af orglet og 1918 et midlertidigt anlæg til oplysning af midtskibet, bestående af en pære i ribbekrydset. Siden da har kirken faet anlægget udbygget.[14]

SOLUR • VINDFLØJ • INDSKRIFTER

NOTER S. 377

Solur. Maj 1741 leverede Zacharias Christianssen en solskive med jernplade under,[1] muligvis den, som nu sidder på søndre sideskibs østligste fag. - Juni 1696 betaltes Willum Steensen for at anstryge en †solviser med sort oliefarve, muligvis den store solskive, der 1720 blev opsat over blykapellet (sml. S. Nikolaj kapel s. 310). og som Hans Willumsen malede samme år.[1]

Vindfløje. Ved restaureringen 1894-1904 fik tagrytteren og Mariatårnets spir nye vindfløje, mens trappetårnene ved de ydre sideskibe måtte nøjes med »topspir«, der ligesom tagrytterens fløj stang krones af et kors. Tagrytterens fane har udstanset årstal 1894 og er anbragt over nogle ornamenter fra forgængeren, hvis knap (kugle) placeredes på nordre trappetårns fløjstang (Amberg 1906, s. 87). Mariatårnets vindfløj er anbragt på toppen af fløj stangen og formet som en hane (fig. 245), der netop hæver sig op over balustraden på det store tårn.

† ***Vindfløje.*** På de ældste afbildninger af kirken ses ikke mindre end syv vindfløje, fordelt med fire på det store tårns gavlspidser, to på Mariatårnets og en på tagrytterens spir (sml. fig. 21). På byprospektet er spiret på det nordre trappetårn ikke vist; men 1651 nævnes dets nedblæste »fløilstang«. Denne udskiftedes 1705 af Jørgen Nielsen fra Kolding, og kobbersmed Nicolaus Tun, der »udklappede kloden« (kuglen), leverede en ny kobberfane med kirkens våben og årstallet, hvorefter begge dele forgyldtes, medens stangen blev strøget med rød oliefarve. Samtidig repareredes tagrytterens vindfløj.[1] I forbindelse med Stahlknechts istandsættelse af kirken var byg- og murermestre samt 30 mand og 30 håndlangere hen på sommeren 1738 i arbejde på spiret og opsætning af dets knap og fløj; Hans Poulsen sørgede for forgyldning og gul farve til fløjstangen.

Lorentz Thun leverede sammen med andet arbejde til de to vindfløje to kobberplader til at lægge i kuglen på det lille spir (nordre trappetårn) og i knappen på det store (tagrytteren).[11]

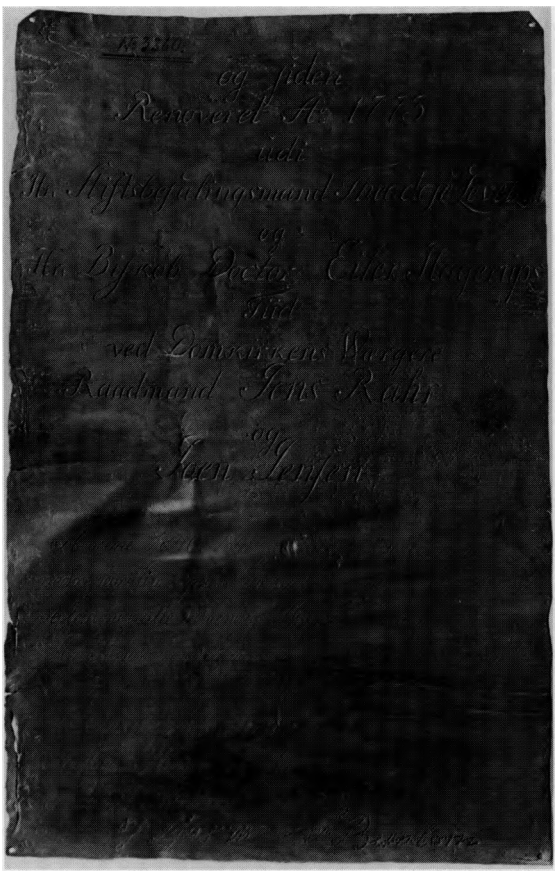

Fig. 243b. Nordre trappetårns spir. Bygningsindskrift på kobberpladens bagside, tilføjet 1773 og 1842 (s. 376). — ***Turmspitze des nördlichen Treppenturms. Baueinschriften 1773 und 1842, in die Kugel der Flügelstange eingelegt.***

Mons. Bötticher betaltes for at udstikke pladen til knappen, og han har vel også haft ansvaret for den bevarede kobbertavle fra trappetårnets fløjstang. Den blev af Amberg fundet sammenrullet i kuglen på en fløj stang fra 1841. Den 1826 meget medtagne vindfløj på tagrytteren fik en nødtørftig reparation samt ny forgyldning og sort maling.[15]

Under Nebelongs restaurering blev både trappetårn og tagrytter forsynet med nye fløjstænger efter tegning af snedker Chr. Knudsen. Smed Hauschildt leverede stang og krone til de to spir, mens kleinsmed Peter Hansen stod for kors og ornamenter.[1] Det er som nævnt dele fra disse to fløj stænger, der er genanvendt til de to nuværende.

Indskrifttavlerne fra de to vindfløje. A). Kobber-

tavlen (fig. 243) fra trappetårnets spir forædes af Amberg til Antikvarisk Samling i Ribe. Den måler 24x16 cm og bærer følgende ***indskrifter:***

1. (graveret): »Anno 1738 / Da Riiber Dom Kircke / Paa ald sin Bÿgning Taarne og Tag / Blev Repareret / ved / Hans Excellence Her Geheime Raad / og Stiftbefallingsmand / Hr Christian Carl von Gabell / til Bramming Ridder / og / Hans Hoÿærværdighed / Hr Biscop Magister Matthias AncKersen / Deris Priiselige og Gudelige foranstaltning / under / Byefogden Weste Thombsen Lund / Som Fuldmægtig / og / KircKeværgerne Raadmand Henrich Botticher og / Conrad Weddel / Deris Inspection / Er dette Spiir Opsadt / ved / Bÿgmester Kay StahlKnecht«

2. På den anden side (ligeledes graveret): »og siden / Renoveret A° 1773 / udi / Hr. Stiftsbefalingsmand Theodose Levetzau / og / Hr. Biskob Doctor Eiler Hagerups Tiid / ved Domkirkens Wærgere / Raadmand Jens Rahr / og / Joen Jensen«

3. Nedenunder (med ny prikket skrift): »Aarene 1840, 1841 og 1842 Foretoges en Ho- / vedreparation paa Kirkens Taarne og Tag, ligesom / ogsaa paa alle udvendige Mure - udi / Hr. Stiftamtmand Kammerherre Greve v. Sponnecks og / Hr. Biskop Tage Møller og Inspectionen / Hr. Stiftsprovst Frost, Hr. Overauditeur Bor- / gemester Høyer og Hr. Borgerrepræsentant / H. I. Møllers Tid.« (Tilføjet med lidt hjælpeløs skrift) »og syns man F. Bernbom.«

B). Indskrifttavlen, der 1738 blev indlagt i tagrytterens knap, havde ifølge Frost (1842, s. 44f) en indskrift, som helt svarede til den netop omtalte i trappetårnets kugle (nr. 1). Derefter fulgte en omtale af istandsættelsen, som gennemførtes 1791-92 under Langes ledelse: »Under den over Ribe Domkirkes Bygning, Tage og Fag, samt Hvælvinger og Mure foretagne General-Reparation, i Aarene 1791 og 1792 / ved / meget gudelig, priselig og højstberømmelige Foranstaltning / af / Hr. Conferentsraad Hellfried / Stiftamtmand over Ribe Stift og Amtmand over Riberhuus- / Amt / og / Høiærværdige Hr. Dr. Biskop Middelboe / under Inspection af / Kirkens Fuldmægtig, Justitsraad, Borgemester Balle / og / Kirkeværger Hans Kaalhauge / er dette Spiir opsat udi Aaret 1791 / af Bygmester Kruse[16] og Johan Frederik Colvitz.«

Murindskrifter. Overalt i kirkens indre og især i sandstensmaterialet ses (ligesom i korstolene) talrige mere eller mindre tydelige bomærker og/eller initialer. Adskillige af navnene på Ribes senere kendte borgere skjuler sig bag disse kradserier; men der er kun fa, der har ridset hele navnet ind, således som »STENO HENRICI RIPENSIS«, der uden tvivl må identificeres med den europæisk berømte læge Niels Steensen. - Af særlig art er en vandret streg med årstallet 1634 på prædikestolspillen; den markerer, hvor højt vandet stod i kirken under stormfloden 1634.

NOTER TIL S. 366-376

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] LA. Vib. Ribe domk.s rgsk. (for gulvstenenes vedkommende se f.eks. årene 1686, 1702, 1715/16 og 1750).

[2] LA. Vib. Ribe domk.s insp. hovedrep. m.m. 1737-1808.

[3] Sml. Elna Møller: Romanske Tagkonstruktioner, i ÅrbOldkHist. 1953, s. 136f. med fig. 2, 3, 5.

[4] På rekonstruktionen fig. 45h er der med holdepunkt i K. Stahlknechts opmåling af kirkens nordfacade 1737 (fig. 214) også vist en vægtergang på apsi-

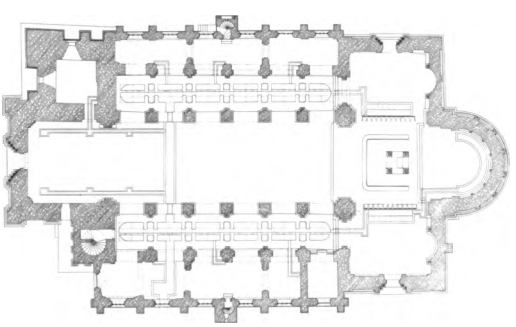

Fig. 244. Kirkens varmeanlæg o. 1900 medførte blandt andet ca. to meter dybe kanaler gennem de indre sideskibe. Efter Amberg. 1:1000. — ***Die Heizanlage etwa 1900 verursachte u.a. etwa zwei Meter tiefe Kanäle durch die inneren Seitenschiffe.***

Fig. 245. Mariatårnets vejrhane fra o. 1900 (s. 375). Hude fot.. o. 1904. — ***Wetterfahne des Marienturms von etwa 1900.***

den; men regnskaberne giver i øvrigt ikke - som først antaget - fuld sikkerhed på dette punkt. Da det har vist sig, at Stahlknechts tegninger på visse punkter er beheftet med fejl, må der tages et vist forbehold over for rekonstruktionen, når det gælder apsidens vægtergang. - Derimod nævner regnskaberne een gang »vægtergangen på vestenden« (maj 1655), en oplysning, der enten må bero på en fejlskrift, eller hentyde til stykket mellem Mariatårnets vestside og kirkens sydvestre hjørne.

[5] Sml. Viollet-le-Duc: Dictionaire de l'Architecture française II, 65 f. (under ordene: Bahut og Balustrade) samt II, 429 med fig. 3.

[6] I Viborg kaldtes renden på murkronen for »løbekransen«, se N.J. Israelsen: Viborg gamle domkirke, i Fra Viborg amt 1976, s. 7ff. (Forfatteren viser s. 12 en rekonstruktion af løbekransen, som på flere måder skiller sig ud fra den, vægtergangen i Ribe synes at have haft; bl.a. forekommer det mærkeligt, at brystværnet skulle have været næsten tre meter højt).

[7] Samtlige oplysninger om vægtergangens konstruktion og om reparationerne, nævnt nedenfor, findes i LA. Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899 (under de i teksten angivne årstal).

[8] Barkuner må her opfattes som ret kraftige planker eller brædder af den art, der i middelalderen og senere benyttedes som blyunderlag.

[9] Jfr. note 7. I regnskabet er salget indført under året 1620, hvorimod der i DaAtlas V, 625 anføres, at udskiftningen vedtoges 1622, det år, som også angives i Ribe Capitels conclusa 1623-70 (KglBibl. Thotts saml. 2030, 4°). - Ifølge Hegelunds almanak (17 juni 1603) måtte kobber ikke udføres.

[10] Ifølge Hegelunds almanak (24. dec. 1593) skulle han bestille »Bli til domkircken«. Hans blymester

begyndte ifølge samme kilde at støbe bly 17. maj 1594, og det var i forbindelse med blystøbning, at der 11. juni udbrød ild i det gamle S. Nikolaj kapel (s. 310).

[11] LA. Vib. Ribe stiftamt. Kommissionsakter. (Heri findes oplysninger om de skiftende blytækkere og andre håndværkere).

[12] LA. Vib. Ribe domk.s insp. Forhandlingsprot. 1828-1906.

[13] Anlægget er omhyggeligt beskrevet af Amberg (1906, s. 104f.) og i NM2 opbevares planer af kirken med hele anlægget indtegnet.

[14] Oplysningerne er hentet fra Helms' notebog 4 og Særlige Kirkesyns arkiv, begge dele i NM2.

[15] Fløjstangen på trappetårnets spir knækkede under vinterstormen 1814. Den daværende meget økonomiske kirkeværge Hansen mente ikke, det ville være til vanzir, om den ikke kom op: Ydermere kunne den ikke rette sig efter vinden og var beskadiget ved faldet! Han solgte derfor fløjstang, kugle, årstal og krone på auktion 1817 (LA. Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skrivelser 1801-1915).

[16] Der er intet i kilderne, som tyder på, at tagrytterens spir blev »opsat 1791«. Der kan højst være tale om en reparation af Stahlknechts spir fra 1738. Når bygmester Kruuse er nævnt her, må det formentlig skyldes, at reparationsarbejdet udførtes efter hans overslag (men ikke af ham, sml. s. 337).

GLASMALERIER OG KALKMALERIER

NOTER S. 391

GLASMALERIERNE fra 1974 i korrundingens fem vinduer er udført af Poul Høm og Lisbeth Munch-Petersen. De illustrerer fra nord: 1. Spiring, nyt liv fødes. 2. Skærsommer, den lyse vækst. 3. Solen, den livgivende spejler sig i vand. 4. Høst, moden korn. 5. Vinter, evighed. Malerierne er holdt i dæmpede farver.[1] †***Glasmalerier.*** 1639 nævnes et stort vindue »med Waben wdi«, der blev lagt med bly af Søren glarmester. Ved restaureringen 1843-45 fik apsis vinduerne kulørte ruder, som jævnligt måtte have glas fornyet; 1888 var glassene hvide, røde og blå.[2]

Projekter. 1) ***1837.*** I Theophilus Hansens projekt til kirkens udsmykning indgik glasmalerier. Overalt i apsisvinduerne skulle der være engle iført røde drapperier, der udfyldte hele vinduesfladen. Høj kirke vinduerne skulle tilsyneladende smykkes med apostle og engle, medens kirkens øvrige vinduer var tiltænkt klart glas med et englehoved foroven; se nærmere i afsnittet om kalkmalerier ndf. 2) ***1906.*** Som led i en større korudsmykning lavede Christen Nielsen Overgaard udkast til to glasmalerier, som ikke fandtes tilfredsstillende, bl.a. fordi de ikke som den påtænkte malede udsmykning var i romansk stil. Et andet udkast til to glasmalerier udarbejdedes af Johannes Kragh.[3]

KALKMALERIER. I domkirken findes der fragmenter af kalkmalerier fra de fleste perioder af kirkens 800'årige historie, men det er den store dekoration fra restaureringen o. 1900, der sætter sit præg på kirkerummet.

Udsmykningen, som omfatter bygningens og specielt hvælvenes arkitektoniske led i korsarme, midtskib og indre sideskibe, udførtes 1903-04 af dekorationsmaler Carl Petersen i samråd med restaureringens arkitekt H. C. Amberg. Denne bemaling er et forsøg på at rekonstruere kirkens middelalderlige udsmykning, hvoraf der ved de foregående års pudsafbankninger var fremkommet rester (sml. afdækning s. 388). Kun enkelte partier af den originale bemaling fik lov at stå fremme: kirkens ældste maleri, fragmenterne på bispegraven i nordre korsarm fra slutningen af 1100'rne, og en ejendommelig figur (en Atlant?) øverst på nordre korsarms gavlvæg (fig. 247). Dette maleri stammer fra midten af 1200'rne og har været led i en større dekoration på de nye hvælv i korsarme og midtskib.

Udover disse ved restaureringen fremdragne malerier ses der enkelte dele af renæssance- og barokudsmykninger, som aldrig har været overkalket. Fra reformationstiden findes på midtskibets to vestligste piller i nord to dygtigt udførte figurmalerier, hørende til en større renæssancedekoration. De forestiller Maria med barnet samt apostlene Bartholomæus og Andreas (fig. 252-254). Endelig er der i det ydre nordre sideskibs vesthvælv levnet årstallet 1703. I det følgende er kirkens udsmykninger behandlet i kronologisk rækkefølge, uanset om de er bevarede eller forsvundne.

Udsmykninger til o. 1550. 1). ***Sidst i 1100'rne*** på bispegraven i nordre korsarm, sikkert udført i forbindelse med genbegravelsen af bisperne Odinkar (†1043), Nothulf (†1140) og Asser (†l 142) (jfr. s.ll4f og middelalderlige begravelser). Af kalkmalerierne, der oprindelig må have omfattet hele opbygningen (fig. 23), er

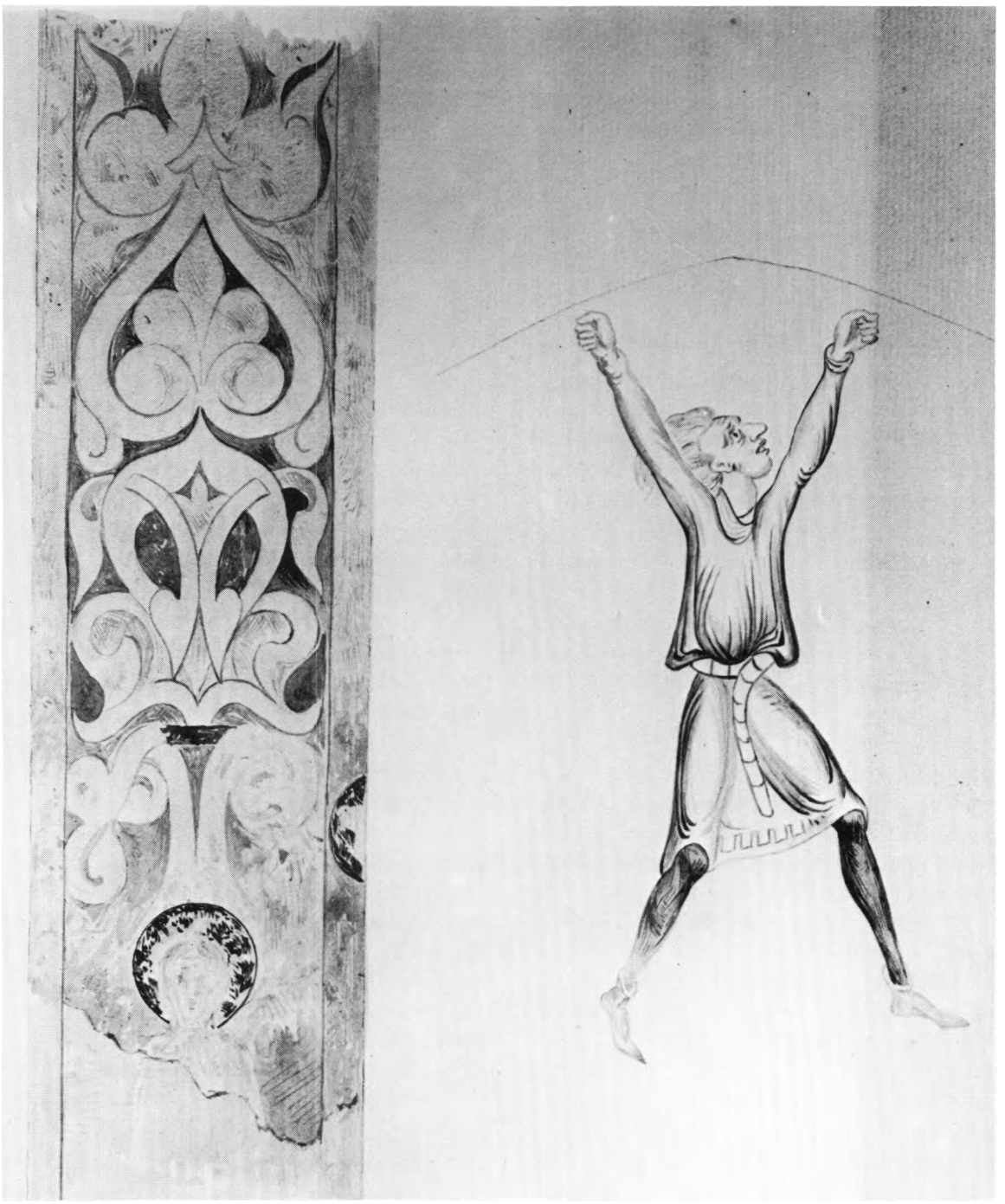

Fig. 246-247. 246. Bispegraven i nordre korsarm, bemaling fra slutningen af 1100'rne på buens underkant (s. 379). 247. Atlant (?) malet o. 1225-50 øverst på nordre korsarms gavlmur (s. 381). Efter farvelagt tegning af J. Kornerup juli 1894. NM2. — ***246. Bischofsgrab im nördlichen Kreuzarm, Bemalung vom Ende der ïïOO'erJahre an der Unterkante des Bogens. 247. Atlant(?) etwa 1225-50 oben an der Giebelu›and des nördlichen Kreuzarmes gemalt.***

kun fragmenter tilbage, det største på buens underside, hvor maleripudsen er bevaret bortset fra de nederste 70 cm på hver side. Motivet fremgår tydeligst af J. Kornerups farvelagte tegning, udført i juli 1894 umiddelbart efter afdækningen (fig. 246). Buens underflade smykkes af en frodig hjertepalmetfrise i røde, gule og grønne farver. Vestligst ses de nu meget blege rester af en person med glorie; ved afdækningen sås endnu spor af forgyldning på glorien. I sin indberetning kommenterer Kornerup ikke selv de rester af en tilsvarende glorie, der ses på hans tegning. Den må have tilhørt en person malet vestligst på nichens bagvæg, hvor udsmykningens hovedmotiv sikkert har været. Her er store dele af pudslaget helt fornyet, formentlig i forbindelse med gravens åbning 1830. Derimod ses på opbygningens forside rester af maleri, der tilsyneladende har haft planteornamentik som motiv. Malerierne er udført på en ret ujævnt glittet puds.[4]

2). 0.*1200.* Den romanske udsmykning, der hørte til kirkens ældste afsnit er meget dårligt kendt. I de indre sideskibe var der rester af en dekoration koncentreret om gjordbuerne. De har været prydet med malede kvadre og romanske bladborter, medens selve grathvælvene muligvis har stået udekoreret. Denne rent ornamentale dekorationsmåde har - ikke overraskende - sine nærmeste paralleller i Rhinområdets kirker, fra hvilke også inspirationen til kirkens arkitektur er hentet.[5] — Det må formodes, at østafsnittets samtidige hovedprydelse har været en figurdekoration i apsis og tværskibets sidealternicher, hvor alle farvespor er blevet fjernet, formentlig 1843-45. Antagelsen af en monumental figurudsmykning i kirkens østende må derfor hvile på de tyske paralleller samt det faktum, at der i Ribes umiddelbare nærhed forekommer romansk figurmaleri i landsbykirker.[6]

Udsmykningen af de indre sideskibes oprindelige hvælv fremstår nu i Carl Petersens fornyede og næsten helt rekonstruerede skikkelse fra 1903-04; endvidere er den udstrakt til også at omfatte det nordre sideskibs tre vestligste og sekundære hvælv. Vekslende hvide og grå kvadre smykker de brede gjordbuer, der på undersiden har frodige romanske bladborter i grønne, røde og gule farver. Hvælvkapperne står hvidkalkede bortset fra kantningen med en ganske fin, rød buefrise. Udsmykningen er i hovedtrækkene en tilforladelig rekonstruktion af den oprindelige bemaling, men sporene, den hviler på, er beskedne og har øjensynlig ikke været konsekvent fulgt. Således viser Carl Petersens egne akvareller af den fundne udsmykning på gjordbuernes underflader, at bladværket kantedes af smalle bånd; maleren har imidlertid ladet kvadermalingen på siderne fortsætte ind på underfladens bort.[7] Af de fire bladborter på akvarellen (fig. 248) kan a og b ved gamle fotografier stedfæstes til sideskibenes arkade mod korsarmene. Bølgeranken a fandtes i syd, under buens østligste arkivolt, hjertepalmetborten b i nord, under den vestligste arkivolt. Ved nymalingen 1903-04 rekonstrueredes de to buer ens, med bølgeranken i den østligste, hjertepalmetborten i den vestligste arkivolt. Borterne c og d kan kun stedfæstes gennem Carl Petersens nymaling; de synes begge at have hørt til i det nordre sideskib. Borten c med de vifteformede blade i palmet genkendes under den fjerde gjordbue fra vest, d med akantusrosetter i sammenkædede ringe under den femte. Alle øvrige bladborter må være frie variationer fra Carl Petersens hånd. - De oprindelige farver, der var lagt på puds, bestod ud over sort og grå af rød, grøn og gul.

3) 0.*1225-50,* omfattende de ny slagne hvælv i korsarme og midtskib med halvsøjlerne på væggene, rundstave omkring vinduerne m.m. Hertil hører manden øverst på nordre korsarms gavlvæg, den eneste del af udsmykningen, som er bevaret i original udførelse (fig. 247). Han syner ganske lille, men er ca. 1,5 m høj og iført kjortel med bælte om livet. Han indtager en dramatisk positur med skrævende ben, og armene med de knyttede hænder strakt i vejret, så de næsten tangerer toppunktet på den rundstav, der markerer hvælvkappens fødselslinje. Hovedet er kastet tilbage og ansigtet, der ses i profil, har ret grove træk. Figuren må snarest tolkes som en Atlant, der bærer kirkens hvæl-

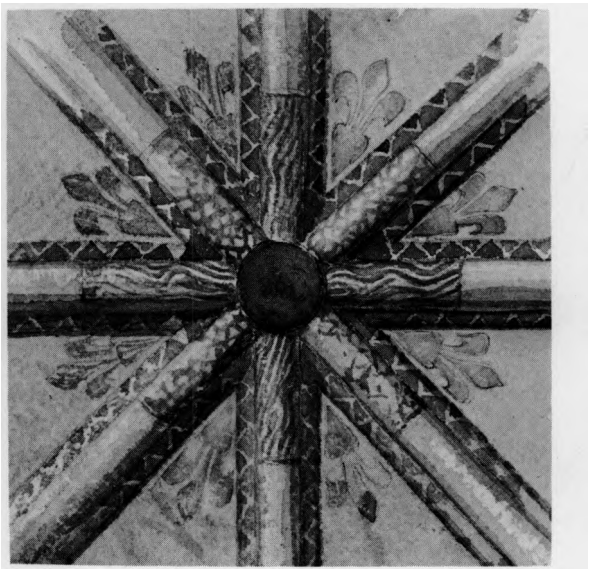

Fig. 248 a-d. Dekorationer på undersiden af gjordbuerne i de oprindelige sideskibe, o. 1200 (s. 382). Akvarel af Carl Petersen o. 1900. NM2. — ***Ausschmückungen an der Unterseite der Gurtbogen in den ursprünglichen Seitenschiffen, etwa 1200.***

ving, - en skikkelse, hvori middelalderens bygmestre og kalkmalere af og til afbildede sig selv, bærende deres værk.[8] Farverne, der ved afdækningen sad så fast, at Kornerup anså dem for frescomalede, er kun røde og gule (brændt og brun okker). Ved genrestaureringen 1972 konstateredes det, at føddernes og benenes konturer var rekonstruerede 1903.[9]

Den øvrige udsmykning, hvoraf der ved restaureringen fremkom betydelige rester (fig. 249-251), var en rent ornamental bemaling, der på elegant vis understregede arkitekturens bærende led. Vægfladerne og ribbehvælvenes mægtige kapper var udekorerede, medens borter, kvadermaling og marmorering fremhævede væggenes halvsøjler samt gjordbuerne og de mange ribber, der allerøverst samledes i dekorative toprosetter. Udsmykningens forudsætninger findes givetvis i det rhinsk-westfalske område, hvor dette »arkitektoniske« maleri udvikledes netop i de første årtier af 1200'rne.[10] Den følgende beskrivelse tager sigte på de dele af udsmykningen, der må betragtes som en tilforladelig genskabelse af den middelalderlige dekoration, hvis rester kendes gennem Carl Petersens akvareller (fig. 249-251).

Sikrest er rekonstruktionen af bemalingen på langhusets store midtskibshvælv, hvor dekorationsskemaet er ret ensartet bortset fra småvariationer specielt i toprosetternes udformning. De tre egentlige midtskibshvælvs svære gjordbuer er malet i store vekselvis hvide og røde kvadre i overensstemmelse med akvarellen af skibets østre gjordbue (fig. 251); den vestre gjordbue har efter akvarellen at dømme oprindelig vekslet i såvel hvide og røde som sorte og gule kvadre. De kraftige rundstave på gjordbuernes undersider er nu forskelligt udsmykkede; kun den østre svarer til den oprindelige bemaling i vekslende gule og hvide felter med nyreornamenter (fig. 251). Under den vestre gjordbue var der i stedet for den nedfaldne rundstav - vistnok 1843-45 - malet en primitiv vinranke. Denne ranke blev 1903-04 i lidt ændret form gentaget på den fornyede vulst (Amberg 1906, s.93f). Rundstavene, der markerer hvælvkappernes fødselslinjer er overalt malet med snoede bånd i sorte, gule, røde og hvide farver, over gjordbuerne adskilt fra de malede kvadre ved et ganske smalt bånd af røde og hvide trekanter (fig. 251). Disse trekantbånd, dog med røde og blå trekanter på hvid bund, går igen på

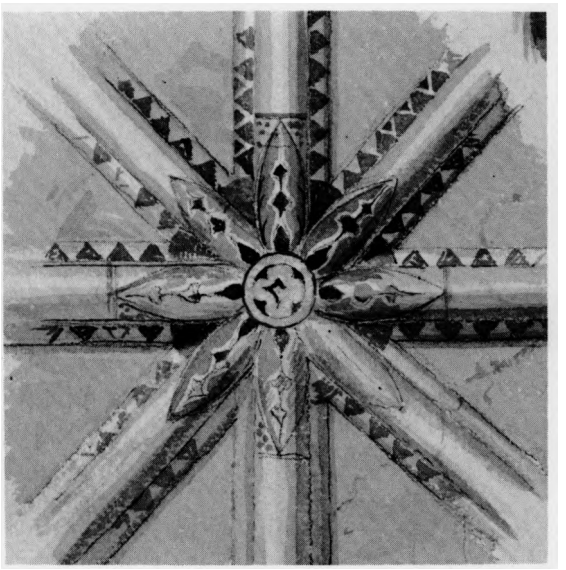
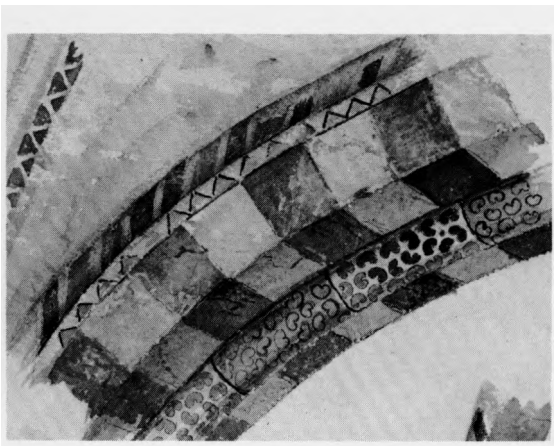

Fig. 249-51. Dekorationer fra o. 1225-50. 249-50. Toprosetter i vestpartiet og midtskibets 2. fag fra øst. 251. Midtskibets østligste gjordbue (s. 382f). Akvarel af Carl Petersen o. 1900. NM2. — ***Gewölbeausmalung etwa 1225-50. 249-50. Scheitelrosetten im Westpartei und Mittelschiff. 251. Ostlicher Gurtbogen des Mittelschiffs.***

de svære trekløverprofilerede ribber som kantning af disses midtled, der står hvidt bortset fra i toprosetterne. Disse roser, som i skibets vestfag og over forhallen er malet omkring en skulpteret slutsten (se fig. 166),[11] er lidt forskellige. I skibets østligste og vestligste hvælv er de ens, men kun den sidste er med sikkerhed malet efter gamle spor. Små trekantede cirkeludsnit i sammenstødene mellem ribberne danner en blå cirkel omkring slutstenen. Hvælvribbernes midtprofil er snart malet med bølgelinjer, snart med skælagtigt anbragte halvcirkler med prikker, alt i grønt på hvid bund. Rosen i vestpartiets hvælving (fig. 249) afviger kun ved en let variation af mønstret på ribbernes midtprofil og ved tilføjelsen af blå liljer i kappespidserne. Toprosetten i skibets midthvælv (fig. 250) har på ribbernes midtled elegante grønne blade udgående fra ribbekrydset, hvor der er et firpas på sort bund. Den omgivende cirkel er her rød.

Omkring triforiebuerne er der rød-hvid kvadermaling svarende til højkirkens gjordbuer. Også denne dekoration hviler på sikre spor,[12] men for hele den øvrige rekonstruktion gælder det, at kun ubetydelige spor har kunnet tjene som vejledning. På de til midtskibshvælvene hørende halvsøjler på væggene, hvor der nu er malet mønstre, marmorering og immiterede tæppeophæng, skal der kun på den øverste del være fundet »nogle svage Spor af brunlige og grønlige Farver«. Af udsmykningen i korsarmene, der fremstår som variationer af midtskibets, er det eneste sikre vistnok den leddeling af ribbedekorationen, der er så karakteristisk for hvælvudsmykninger i Rhinlandet og Westfalen i begyndelsen og omkring midten af 1200'rne[13] (sml. afsnittet: Afdækning, restaurering og projekter til bemaling).

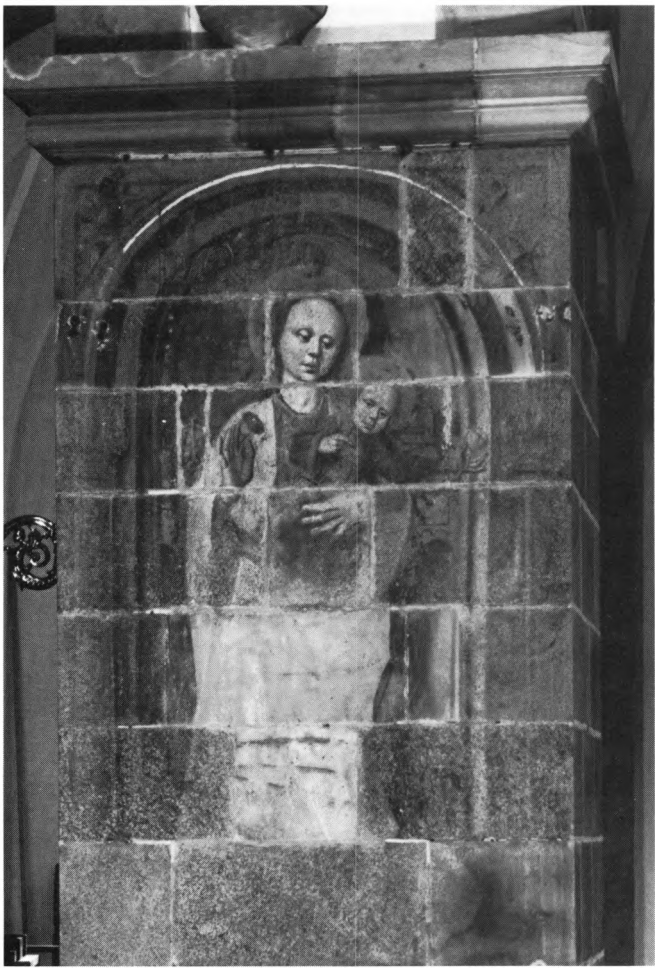

Fig. 252-53. Maria med barnet, o. 1525, på midtskibets vestligste pille i nord. LL fot. 1980. 253. Samme maleri, gengivet efter Terpager 1736 (s. 385). — ***252. Maria mit dem Kind, etwa 1525, am westlichsten Pfeiler im Norden des Schiffes. 253. Dieselbe Malerei nach Terpager 1736 wiedergegeben.***

4). ***†1499.*** Også domkirkens senmiddelalderlige tilbygninger synes udstyret med malede hvælvdekorationer. I det ydre nordre sideskib er der både ved kirkens store hovedrestaurering og under hvidtningen 1972 konstateret malede rosetter i ribbekrydsene efter almindeligt jysk mønster. Denne dekoration dateres antagelig - ligesom muligvis selve sideskibet — ved indskriften »Anno 1499«, som Peder Terpager har læst i den vestligste af hvælvingerne (firtallet et halvt ottetal).[14]

5) ***†Senmiddelalderligt (?).*** Ved restaureringen 1843 sås på en af kapperne i nordre korsarms hvælving en helgen ridende på en hest; billedet blev atter overkalket (Helms 1870, sp. 162).

6) ***O. 1525.*** På reformationstiden fik arkadepillerne ind mod midtskibet en udsmykning, hvoraf billederne på nordsidens to vestligste piller er bevaret (fig. 252-254). De legemstore billeder af Maria med barnet og de sammenstillede apostle Andreas og Bartholomæus er i motiverne endnu katolske. I stil og teknik er de derimod helt løsrevet fra middelalderlig kalkmaleritradition, og udgør sjældne eksempler på ungrenæssancens tavlemaleri overført på sten. De mættede farver, lagt direkte på stenen, ligesom også figurenes fme plastiske modellering og elegante italienske renæssanceindramning er enestående for dansk vægmaleri.[15]

De to apostle (fig. 254) på den fjerde pille fra øst er delvis modvendte. Andreas (til højre), der vistnok går tilbage til et stik af Lucas Cranach 1512, har gråt, krøllet hår, langt, tvedelt skæg og en rød kappe, hvorunder hans lysblå kjortel skimtes. Han er ved at åbne den bog, han holder foran sit attribut, et skråkors af to

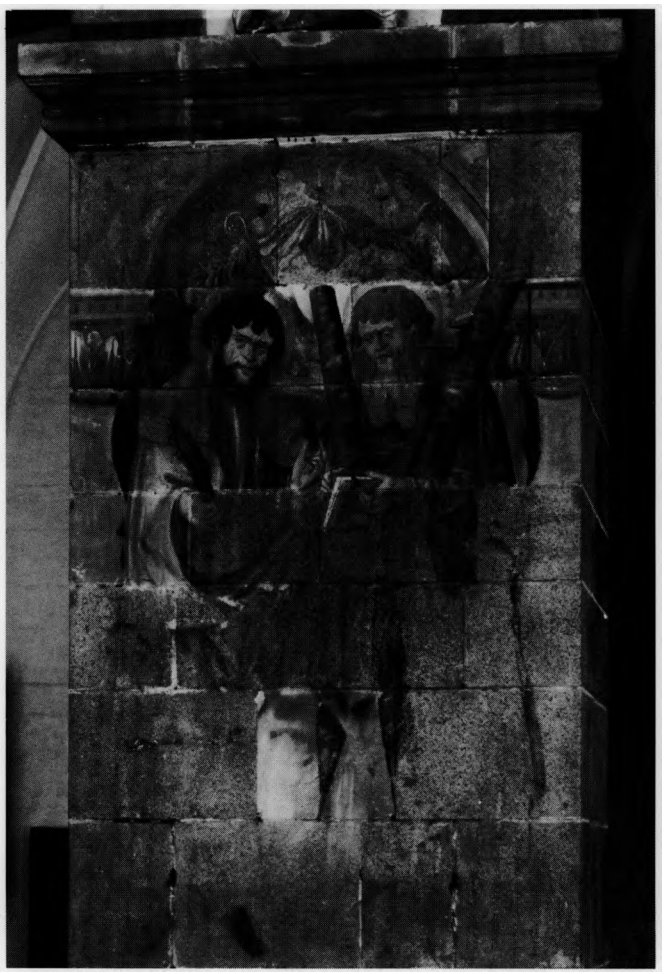

Fig. 254. Apostlene Andreas og Bartholomæus, o. 1525, på midtskibets 2. pille fra vest i nord (s. 384). LL fot. 1980. — ***Die Apostel Andreas und Bartholomäus, etwa 1525, am 2. Pfeiler vom Westen im Norden.***

krydsende træstammer.[16] Bartholomæus med mørkt krøllet hår og skæg bærer hvid og grøn kappe over brun kjortel; han holder i højre hånd kniven, medens han med den venstre gør en talende gestus. Et fjernt bjerglandskab skimtes bag apostlene, der står i en rigt udformet perspektivisk portal; den flankeres af søjler med lyse svungne skafter og gyldne bladkapitæler med volutter, hvorover en grå tandsnitsgesims. Herpå står der — inde under bueslaget - putti holdende gyldne guirlander, der i midten danner en bladbaldakin over figurerne. Også i sviklerne er der putti, som dog er meget udviskede.[17]

På femte pille fra øst står Maria roligt bærende barnet på sin venstre arm (fig. 252); mellem højre hånds tommel og pegefinger holder hun en rød blomst (nellike ?). Maria har langt, gyldent hår og vender ansigtet let mod barnet. Kristusbarnet, der er iført lang brun kjortel, vender sig pegende mod et æble, som det holder ud fra sig i venstre hånd. Maria står i en stærkt udvisket portal, som i hovedtrækkene har svaret til nabopillens.

Farverne er ikke som ellers i middelalderen lagt på et lag bindende hvid kalk, men direkte på pillernes granit- og sandsten. Figurerne har naturlig karnation og de nuancerige farver domineres af en klar rød, grøn og blå.

Mariabilledet omtales som det eneste vægmaleri i kirken af Peder Terpager, som fremhæver, at det var så velbevaret, som var det malet i forgårs, »og dog overgår det langt 200 for ikke at sige 300 år«. Kristusbarnet skal ifølge samme kilde have udmærket sig ved to ansigter (bifrons) som en angivelse af Kristi to naturer,

således som det ses på det stik, Terpager gengiver (fig. 253). Senere beskrivelser nævner ikke et sådant dobbeltansigt, og allerede Frost har åbenbart 1841 undret sig over uoverensstemmelsen mellem det hos Terpager så »smukt« afbildede maleri af »Maria og Barnet med det dobbelte Ansigt« og billedets udseende på hans egen tid. Han skriver forklarende, at maleriet »af en senere Maler er bleven meget vanziret«, men maleriet bærer nu ingen spor af en sådan overarbejdning.[18]

P. T. Hanssen, der 1831 ved nedtageisen af Lauge Steffensens epitafium bragte maleriet af de to apostle for dagens lys, omtaler tillige andre †*malerier,* der må have hørt til samme udsmykning. Et tredje maleri, der ligeledes havde siddet gemt bag et epitafium, var »for nogle Aar siden af Kirkens daværende Værge i al Stilhed, uden at nogen her vidste deraf, aldeles egenmægtigen blevet afskrabet og afskuret med Sand, da han lod det forfaldne Epitaphium nedtage«. Dette maleri skal efter opgivelse af Jørgen Roed have siddet på den vestligste pille i sydsiden, lige overfor Mariabilledet. Også på den midterste pille i nordsiden (hvor prædikestolen sad indtil 1844) sås rester af et maleri. Rimeligvis har der været en forbindelse mellem maleriernes motiver og de navne, kirkens piller fra gammel tid skal have haft; Terpager meddeler, at de havde navne efter apostlene og andre hellige: »S. Peders Pille, S. Pouls Pille ...«[19]

Tiden eßer 1550. Denne nævnte renæssanceudsmykning må snart være blevet delvis dækket af prædikestolen og de mange epitafier, som rykkede ind i midtskibet i 1500'rnes senere del. Tilsvarende må også kirkens middelalderlige udsmykninger efterhånden være blevet overkalket eller afløst af nye, uden at vi har mulighed for nærmere at følge denne aktivitet. Man må nøjes med at konstatere, at domkirken antagelig frem i 1700'rne har udgjort et broget skue af udsmykninger fra forskellig tid.

Peder Terpager omtaler, udover det ovennævnte årstal 1499 og det »såre elegante« billede af Maria med barnet, en række senere indskrifter og bemalinger, der med en enkelt undtagelse er forsvundne. To †hexametre med årstallet 1551 må efter indholdet at dømme have været malet i eller i forbindelse med tårnene: »M. D. & L. primum quum nos numeravimus annum,/ Turres utræque templi hujus sunt renovatæ.« (1550 når vi (også) tæller det første år, da blev kirkens tårne renoveret). På hvælvingen i det ydre nordre sideskib læste Terpager †indskrifterne »A(nno) 1586«, »A(nno) 1632« og »A(nno) 1665« og den endnu bevarede indskrift »ANNO 1703«, der står med store sorte versaler på sydkappen i det ydre nordre sideskibs østfag.[20] Arstallene angiver formentlig året for en reparation eller hvidtning, det sidste kan dog være en rest af en større †barokudsmykning, der udførtes o. 1703-04 i forbindelse med korets nyindretning.

Ved denne lejlighed blev kuplen smykket med malet stuk, og strålende øverst i midten (vel i øst) anbragtes den allerhøjeste konge Frederik IV's kronede våben og verset:« Saa blomstres Kongens store Navn/ Til Kirkens og til Landets Gavn«, sign. af bispen »C. Muus«. Udsmykningens omfang kendes i øvrigt ikke, men det er muligt, at J. Kornerup 1894 er stødt på rester af den i nordre korsarm.[21]

Endnu ved kapitelhusets nyindretning 1716-18 blev der malet, idet hvælvingen prydedes med †løvværk for fem rdl. Ellers bredte de hvide, kalkede flader sig i løbet af 1700'rne ikke blot over vægge og hvælv; overstrøget med kalk blev også »mange Piller, Gesimser og andre Zirater af Granit og Sandsten, som vistnok af Bygmestrene vare bestemte til at skulle beholde sit eiendommelige Udseende«. 1777 blev gallerisøjlerne oliemalede og marmorerede, og ved restaureringen 1792-93 blev fugerne mellem pillernes kvadre udpenslede med rødt, »hvilket især viser sig paa en afstikkende og ubehagelig Maade paa det ældgamle Madonna-Billede, der er malet paa selve Pillen«. 1809 malede Jacob Mahler pillerne ved domkirkens hoveddør ud til torvet med oliefarve.[22]

Afdækning, restaurering og projekter til bemaling. Da N. L. Høyen 1830 besøgte Ribe Domkirke var maleriet af Maria med barnet det eneste egentlige vægmaleri i domkirken. Han noterede om det, at »Physiognomien og Decoratio-

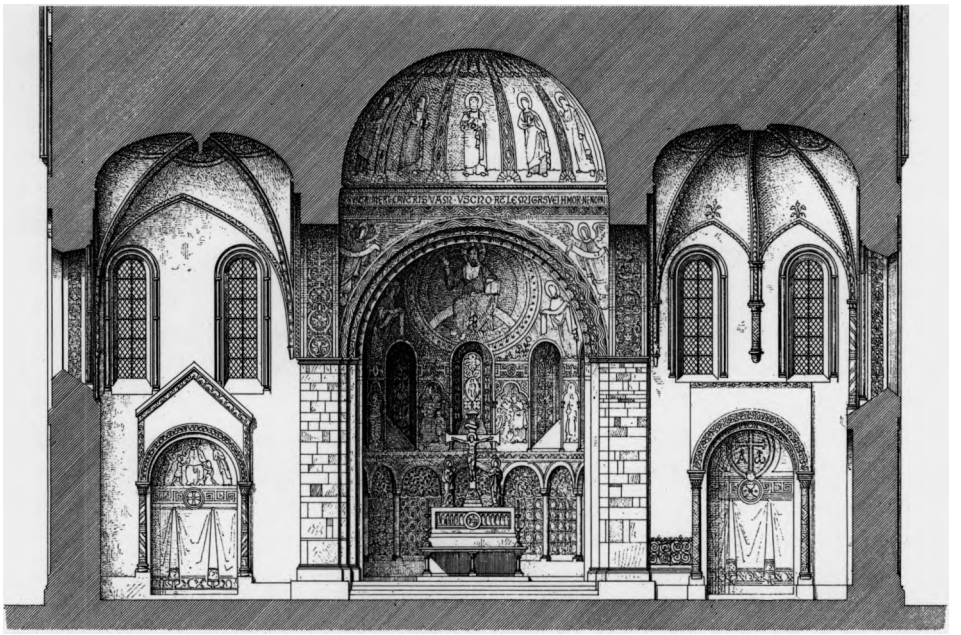

Fig. 255. H. B. Storcks restaureringsforslag 1878. Tværskibet. Snit set mod øst. 1:300 (s. 388). — ***Storcks Restaurierungsvorschlag 1878. Querschijf. Schnitt nach Osten gesehen.***

nen« bar nederlandsk præg, og at det ej var en artist uværdigt. Året efter kom nabopillens maleri af apostlene Andreas og Bartholomæus for dagen. Det havde aldrig været overkalket, men helt siden 1569 været skjult bag Lauge Steffensens epitafium, der nu blev nedtaget på foranledning af adjunkt P. T. Hanssen. Denne berettede i flere engagerede breve til C.J. Thomsen om fundet af dette gamle »Fresco-Malerie« og malerirester på andre piller. 1836 kunne Hanssen yderligere fortælle om de to unge talentfulde mænd — maleren Jørgen Roed og arkitekten Theophilus Hansen - der denne sommer arbejdede med afbildninger af kirken. Disse kunstneres gengivelser - specielt Jørgen Roeds maleri af kirkens indre (fig. 10) - giver en god fornemmelse af de store, hvide flader, der prægede kirkerummet, og som i virkeligheden må have domineret mere, end maleriet giver indtryk af. Maleren har nemlig skildret interiøret, som han ønskede sig det, med piller og buer helt afrensede' for kalk og marmorering, - et arbejde, der først udførtes nogle år senere. Kun halvsøjler, konsoller og kapitæler på langhusets sidevægge var i øvrigt bemalet, - tilsyneladende med en gullig farve af uvis alder, der 1972 også konstateredes på hvælvskulpturerne.[23]

I det restaureringsprojekt, der 1837 indsendtes af Theophilus Hansen, indgik en malet dekoration omfattende apsis, korsarmsbaldakiner og kuplen over korsskæringen. Blændingerne forneden i apsis tænktes benyttet til et illusionsmaleri af Nadverens indstiftelse, idet de mellemværende halvsøjler ville »faae Udseende af at være fritstaaende, hvorved Kirken tillige vil synes dybere, end den er«. Apsishvælvingen, med Gud Fader tronende i en af engle omgiven glorie, skulle ligesom kirkens midtkuppel være himmelblå med gyldne stjerner; tilbedende engle omgav himmelkuplen. Af hensyn til denne himmelillusion havde kunstneren tænkt sig rødt, malet glas i apsisvinduerne (se glasmalerier s. 379) »for at afværge det uheldige Sammenstød mellem den udenfor værende, naturlige blaae Himmel og den over Vinduerne an^ bragte kunstige«. Også korsarmsbaldakinernes kvartkugler tænktes malet med himmelblå baggrund og Lovens tavler (i syd) samt Helligåndsduen.[24] Forslaget realiseredes ikke.

Under den følgende restaurering 1843-45

bortrensedes overkalkning og oliefarve af piller, buer, gesimser og søjler, ligesom der fremkom rester af middelalderligt kalkmaleri både på langhushvælvene og på nordre korsarms hvælving (jfr. Udsmykninger til o. 1550 nr. 5). Det er muligt, at man påbegyndte en restaurering og tilmåling, men alt blev i hvert fald på ny overkalket. Som dekoration af kirkerummet nøjedes man med at udstrække den gule anstrygning af langhusvæggenes halvsøjler til hvælvribberne, rundstavene omkring vinduerne og halvsøjlerne forneden i apsis (jfr. fig. 220).[25]

Denne enkle dekoration efterlod specielt korpartiet meget nøgent; et forhold, der siden gentagne gange kritiseredes. 1855 beklagede inspektionen, at den påtænkte udsmykning af koret med fresker ikke var blevet til noget, - nu så der »simpelt og fattigt ud«, med kalkede vægge, og man indhentede tilbud på en korudsmykning fra Constantin Hansen.[26] 1 862 fandt kirkesynet ligeledes, at specielt koret stod nøgent mod den øvrige kirke. Man ønskede foreløbig, at der skulle foretages en undersøgelse af kuppel og vægge for malede prydelser i lighed med de fundne (og atter overhvidtede) i langhusets hvælv; hertil fandt ministeriet dog ingen midler. I H. B. Storcks forslag til kirkens restaurering 1878 indgik en stort anlagt udsmykning af hele kirkerummet i romaniserende stil (fig. 255).[27]

Domkirkens restaurering 1882-1904 betød en lejlighed til at foretage en større eftersøgning efter kalkmalerier. 1886 iagttoges under arbejdet med tværafstivningen i høj kirkens vestligste hvælv spor af kalkmaleri; de gav gode forhåbninger om, at så betydelige rester ville kunne fremdrages, at de kunne tjene til vejledning ved en eventuel ny dekoration af domkirken. I kirkens østende blev disse forventninger sørgeligt skuffede. Undersøgelsen her foretoges fra 16. til 20. juli 1894 af Jacob Kornerup, der i lange striber på kryds og tværs undersøgte korsskæringskuplen, apsishvælvingen, de to hvælv i korsarmene, vinduessmigene og »de to smukke Alternicher i Korsfløjene«. Alt hvad der kom frem, var de romanske fragmenter på bispegraven og enkelte rester i nordre korsarm, først og fremmest den ejendommelige figur øverst på gavlvæggen (sml. fig. 247). Ellers var hele kirkens østende dækket af en tyk, »med alt for megen Sand blandet Kalkmørtel«, der sad direkte på tufstensmurværket. Kornerup antog, at denne puds var påført 1843-45, da man åbenbart havde »borthugget hele domkirkens gamle indvendige Afpudsning og derved tilintetgjort omtrent alt, hvad der kan have været tilbage af Maling«.[28] Vestligere i kirken viste der sig dog ved den fortsatte kalkafbankning at være bevaret væsentlige dele af hvælvenes middelalderlige ornamentale bemalinger. I de indre sideskibe fremkom svage rester af kirkens romanske udsmykning, medens der på alle højkirkens hvælv og til dels på de tilhørende halvsøjler viste sig betydelige levn af dekorationen fra hvælvenes opførelsestid (o. 1225-50). Endelig fandtes i det ydre nordre sideskibs vesthvælv en sengotisk toproset formentlig fra 1499. Det fundne dokumenteredes i akvareller af dekorationsmaler Carl Petersen. Denne kom også til at stå for restaureringen af de fremkomne malerirester.

Bispegravens kalkmalerifragmenter blev ikke underkastet nogen restaurering, men fik lov at stå ubehandlet, muligvis efter en fixering.[29] Figuren øverst på nordre korsarms gavlvæg blev suppleret og i nogen grad opmålet så den kunne passe ind i den omfattende dekoration, Carl Petersen udførte 1903-04, og som er omtalt tidligere. Udover forsøget på at genskabe rummets ældste dekorationer (ovenfor nr. 2 og 3) omfatter udsmykningen flere ranker og bladborter, der er helt uden belæg i de gamle dekorationer, og som bidrager væsentligt til den samlede udsmyknings helhedspræg af jugendstil. Det gælder især for bladværket i korsarmenes vinduessmige, i buerne over triforieåbningerne og i den store bue mellem midtskibet og kirkens vestende.

Højdepunktet i udsmykningen skulle have været apsishvælvingen og korsskæringens store kuppel, hvor der var påtænkt en stor figurdekoration i romansk stil. I kuplen var det tanken at male Treenigheden eller — efter forslag fra

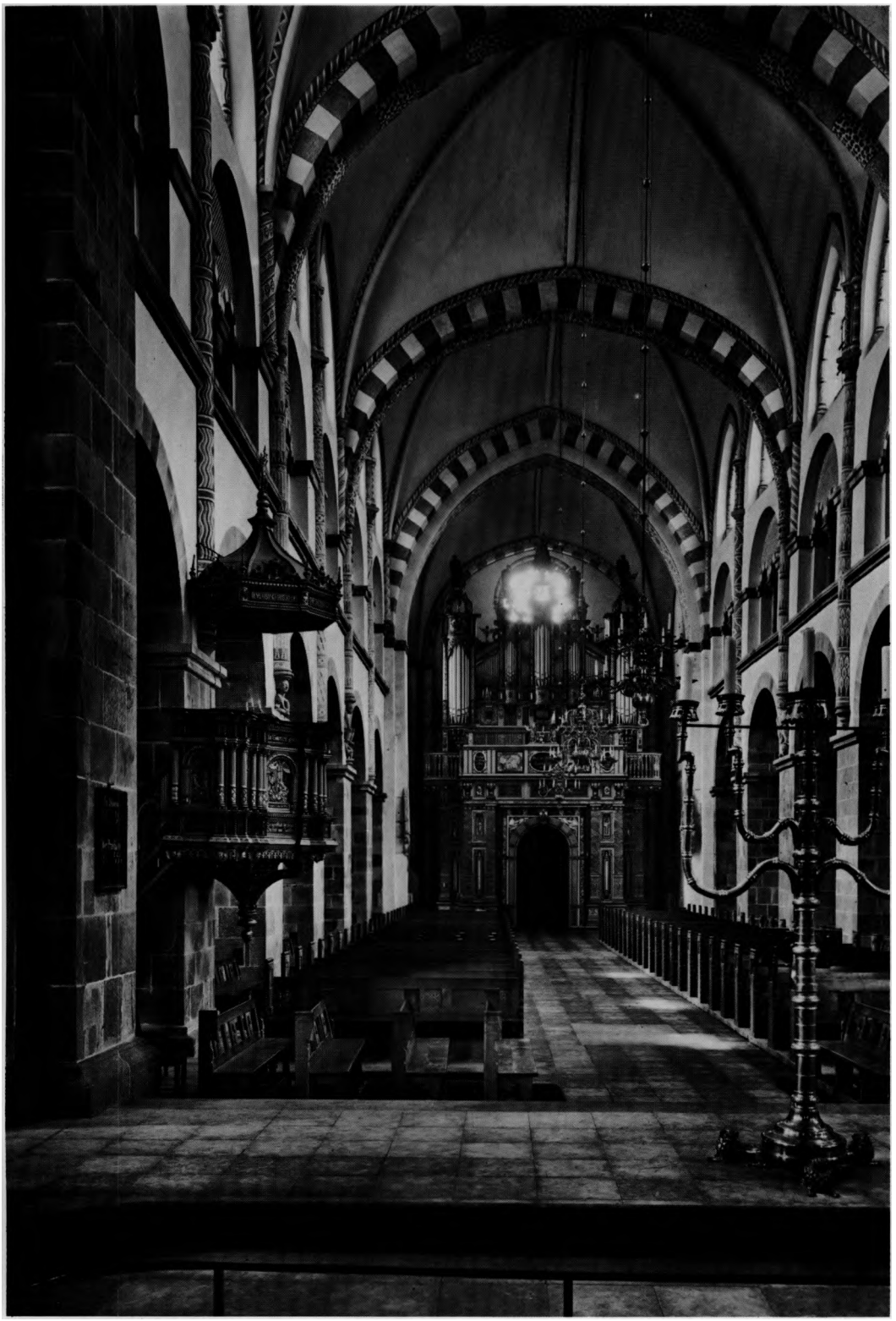

Fig. 256. Interiør, set mod vest. Victor Hermansen fot. 1946. — ***Innere nach Westen gesehen.***

Jacob Helms - Det himmelske Jerusalem efter mønster af de malerier, der 1845 fremdroges i domkirken i Braunschweig.[30] En statusopgørelse viste, at der ikke inden for restaureringens budget ville blive penge til figurdekorationen, og det blev overladt fremtiden at tilvejebringe en monumental udsmykning.[31]

Tanken om at fuldende kirkerummets dekoration kom frem allerede 1923 under inspiration af Joakim Skovgaards apsismosaik i Lunds domkirke. Den aldrende kunstner skulle udføre et tilsvarende arbejde i Ribe domkirkes apsis, og såfremt det faldt heldigt ud, var det tanken at udstrække dekorationen -til korsskæringskuplen og dens bærende buer. 1926 lavede Joakim Skovgaard en gipsmodel til en apsismosaik forestillende forklarelsen på bjerget (fig. 257). Planerne realiseredes dog ikke, selv om de nåede så langt, at der 1927 bevilligedes 10.000 kr. på finansloven til den første del af udsmykningen.[32]

1972 rensedes og udbedredes Carl Petersens dekoration, medens Nationalmuseet underkastede kirkens ældre kalkmalerier en rensning og genkonservering.[33] I forbindelse med disse arbejder kom der på ny liv i tanken om en udsmykning af apsiden.

Fig. 257. Joakim Skovgaard under arbejdet på modellen til domkirkens apsis 1926. Fotografi i NM2. (s. 390). —***Joakim Skovgaard bei der Arbeit mit dem Modell zur Apsisausschmückung des Doms 1926.***

NOTER TIL S 379-390

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] E. Clemmensen: Lyset og farverne. Kristeligt Dagblad l.juni 1974.

[2] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. - Amberg 1906, s. 88.

[3] LA. Vib. Ribe domk.s insp. Indk.skr. 1801-1915. - Architekten 1908, s.61f, 70.

[4] NM2, indberetninger af J. Kornerup 23. juli 1894 og Mogens Larsen, besigtigelse 28. feb. 1972: Nørlund-Lind: Kalkmalerier s. 302, Katalog nr. 76.

[3] H. Claussen: Zur Farbigkeit von Kirchenräumen des 12. und 13. Jahrhunderts in Westfalen. Westfalen 56, 1978.

[6] Specielt Nr. Farup. Nørlund-Lind: Kalkmalerier, Katalog nr. 80.

[7] Ændringen skyldes måske Carl Petersens ønske om samklang med kvadermalingen på midtskibets gjordbuer. Se i øvrigt Amberg 1906, s.94f med fig. 17-20, hvor Carl Petersens akvareller gengives i streg, men fejlagtigt henført til de ydre sideskibe.

[8] J. Siebert: Art. Atlas, Atlant i Lexikon der Christlichen Ikonographie, udg. E. Kirchbaum, 1968. Eksempler i K. Gerstenberg: Die Deutschen Baumeisterbildnisse des Mittelalters. Berlin 1966, s. 139f.

[9] NM2. Indberetninger af J. Kornerup 23. juli 1894 og R. Smalley 12. juni 1972.

[10] Se note 5; eksempelvis har udsmykningen af Markus-kapellet o. 1220-30 i Altenberg mange lighedspunkter med Ribes, se Kubach-Verbeek. Danske og nordtyske paralleller i B. G. Søderberg: Gotländska kalkmålingar 1200-1400. Visby 1974, s. 74f.

[11] I skibets to østligste hvælv har der i ribbekrydset været topskiver af træ, se s. 260.

[12] NM2. Carl Petersens akvarel af nordsidens fjerde triforium fra øst. - Amberg 1906, s. 94 med fig. 15. Det kan ikke helt sikkert fastslås, om denne kvadermaling har hørt til dekoration nr. 2 eller 3.

[13] Amberg 1906, s. 91, 94. Kornerup nævner i sin indberetning 1894 nogle svage spor af grøn farve på rundstavene omkring nordre korsarms vinduer. - H.Clausen (jfr. note 5) fig. 57, 58, 60, 64, 68, 71.

[14] Kgl.Bibl. Ny Kgl.Saml. Terpager: Adversaria. - NM2. Akvarel af Carl Petersen og fotografi 1972. - Amberg 1906, s. 95 med fig. 21. Alle rester overkalkedes 1972.

[15] Helms 1870, sp. 162 note 1. - Francis Beckett sætter malerierne i forbindelse med bisp Iver Munk. Danmarks Kunst II. 1926 s.420f.

[16] Lucas Cranach D. A. Das gesamte graphische Werk. Donauwörth 1972, s. 250.

[17] Blandt Jacob Helms' papirer findes en farvelagt tegning, der viser maleriets tilstand i forrige århundrede. Her ses i sviklen til højre tre putti, til venstre to.

[18] Terpager 1736, s. 333f. - Frost 1841, s. 90. - Helms 1870, s. 162 note 1.

[19] NM2. Breve fra P. T Hanssen til C.J. Thomsen 3. maj 1833, 25. maj 1834, 3. maj 1835 og 31. aug. 1836. -Jfr. note 14: Terpager. -Jørgen Roed i Dansk Kunstblad 30. sept. 1836. - Helms 1870, sp. 162.

[20] Terpager 1736, s. 352. - Jfr. note 14: Terpager.

[21] Terpager 1714, s. 4 og 1736, s. 208. - Kornerup anfører efter omtale af de middelalderlige fragmenter i nordre korsarm: »... det ser derefter ud til, at kirken kun har været udstyret med en meget tarvelig og fattig maling«. Indb. 23.juli 1894 i NM 2.

[22] LA. Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786. og Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. - Hanssen 1831, s. 25. - Helms 1870, sp. 172.

[23] NM2. Høyens notebog nr.X, s. 1; breve fra P. T. Hanssen til C.J. Thomsen; indb. 1972 af Mogens Larsen. - V. Villadsen: Ribe domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst. 1974, s. 60 note 22.

[24] LA. Vib. Theophilus Hansens projekt. - Dansk Kunstblad 12.juli 1837, sp.92. - Villadsen (jfr. note 23) s. 51.- Sammenlign Theophilus Hansens projekt 1837 til dekoration af Skt. Katharinæ kirke.

[2:5] NM2. Særlige Kirkesyns prot. 1862f. - Helms 1870, s. 126. Amberg 1906 s. 88.

[26] LA. Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[27] NM2. Særlige Kirkesyns prot. 1862f. - LA. Vib. Bygningsinspektoratet Aarhus. Forskellige kirker J-R 1850-1905. Amberg 1906, s.23f.

[28] NM2. H. C. Ambergs indb. 1888. - J. Kornerups indb. 23.juli 1894.

[29] NM2 I et brev 26.juli 1894 til Henry Petersen anbefalede Kornerup en fixering »ved Oversprøjtning eller Overstrygning med Glasvand eller også med »Selicat«.

[30] Der udarbejdedes et egentligt projekt, som ikke synes bevaret. NM2. Særlige Kirkesyns prot. 1862f.

[31] NM2. Særlige Kirkesyns prot. 1862f. - Brev fra Mollerup til stiftsprovst Pedersen 25. marts 1902. - LA. Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[32] NM2. H. Lønborg Jensens papirer. - Skovgaard Museet i Viborg ejer udover den store gipsmodel endnu en mindre model til udsmykningen, sign. I.S. 1929. I museet findes endvidere et tegnet forarbejde og korrespondance omkring projektet. Se også Leo Swane: Ribe Domkirke i Fare. Kunstbladet 1927, s. 73f.

[33] NM2. Indberetninger fra Robert Smalley.